

Fazekas Csaba

Tanulmányok és forrásközlések a 19. századi egyháztörténetből

(2003-2008)

A Magyar Elektronikus Könyvtár 2003-ban vette fel állományába ugyanezzel a címmel 1997-2002 között megjelent írásaim gyűjteményét. (Ld. <http://mek.oszk.hu/02200/02214>) Az azóta eltelt esztendő „terméséből” újra válogattam néhány tanulmányt és forrásközlést, melyek alábbiakban megtekinthetők. A múltkori előszó legfontosabb megállapításai ezúttal is aktuálisak:

Egyes tanulmányaim kis példányszámú, nehezen hozzáférhető (pl. vidéki múzeumi) periodikákban láttak napvilágot, de alábbi együttes, Interneten való közzétételükre nem csak a hozzáférhetőség bővítése ösztönzött. A magyar történetírásban a 19. századi állam és egyház, valamint polgárosodás és egyház közötti viszonyra vonatkozóan nem áll rendelkezésünkre modern összefoglalás. Különösen az utóbbi időben ugyanakkor megélénkült a témakör egyes részterületeinek feltárására irányuló kutatómunka, alábbi írásaim közzétételével ehhez kívántam hozzájárulni.

A tanulmányok közlésekor megtartottuk az eredeti közreadó által alkalmazott hivatkozási és jegyzetelési rendszert.

További könyveimet, tanulmányaimat ld. – folyamatosan frissített – publikációs listámon: <http://www.uni-miskolc.hu/~bolfazek/publikac.htm>

T. Látogató! Ha bármilyen kérdése, hozzászólása, kritikai észrevétele van, kérem, írjon a bolfazek@uni-miskolc.hu címre.

Miskolc, 2010. január 31.

Fazekas Csaba
www.fazekascsaba.hu

A mű elektronikus változatára a Creative Commons – Attribution-NonCommercial-NoDerivs (Jelöld meg!-Ne add el!-Ne változtasd!) licenc feltételei érvényesek: a művet a felhasználó másolhatja, többszörözheti, amennyiben feltünteti a szerző nevét és a mű címét, de nem módosíthatja, nem dolgozhatja át és kereskedelmi célra sem használhatja fel. A műre vonatkozó felhasználási feltételek részletes szövege az alábbi címen tekinthető meg: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/hu/>

Tartalom:

- 1. Források és módszerek a politikai katolicizmus reformkori történetének tanulmányozásához (1844-1848).** In: Források és történetírás. Szerk.: Bessenyei József – Feld István et. al. Miskolc, 2003. (Studia Miskolcinensia, 4.) 177-192. p.
- 2. Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban.** In: Deák Ferenc és kora. Bp., 2003. 42-54. p.
- 3. A Konzervatív Párt 1847. március 15-i értekezlete.** In: Levéltári Közlemények, 2003. 1-2. sz. 257-268. p.
- 4. Thassy Miklós miskolci plébános és a vegyes házasságok ügye 1840-1841-ben.** In: Miskolci keresztény közéleti almanach, 2004. Szerk.: Gróf Lajos. Miskolc, 2004. 179-196. p.
- 5. Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840-1841)** In: Kossuth és az egyházak. Szerk.: Kertész Botond. Bp., 2004. [2005.] (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, I.) 70-106. p.
- 6. Feljelentés a diósgyőri plébános ellen 1844-ből.** In: Tanulmányok az 50 éves Bana Jócó tiszteletére. Szerk.: Katona Csaba. Győr, 2006. 47-52. p.
- 7. Somogyi Antal kommentárjai a szatmári 12 ponthoz.** In: Levéltári Évkönyv, XIV. Szerk.: G. Jakó Mariann – Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 2006. 177-190. p.
- 8. Az első hazai újságíróverés nyomában.** In: A magyar újságíró múltja és jelene. Red.: Buzinkay Géza. Eger, 2006. (Acta Academiae Paedagogicae Agriensis. Nova Series Tom. XXXIII. Sectio Scientiarum Medialium.) 143-180. p.
- 9. A Kossuth-Hindy-affér.** In: A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Kossuth Kutató Öntevékeny Csoportjának Közleményei, I. Miskolc, 2006. 12-23. p.
- 10. Újabb adatok Kossuth Lajos házasságkötéséhez.** In: A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Kossuth Kutató Öntevékeny Csoportjának Közleményei, I. Miskolc, 2006. 44-51. p.
- 11. Adalékok Kossuth Lajos egyházpolitikai nézeteihez.** In: Évkönyv I. Wesley János Lelkészképző Főiskola. Szerk.: Majsai Tamás. Bp., 2006. 31-60. p.
- 12. Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz 1839-ből.** In: Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára. Szerk.: Daniel Heinz – Fazekas Csaba – Rajki Zoltán. Miskolc, 2006. 100-111. p.
- 13. A reformkori egyházpolitikai viták Marczali Henrik történetírásában.** In: Előadások Marczali Henrik születésének 150. évfordulója alkalmából. Szerk.: Karancz Gábor. Marcali, 2006. 59-64. p.
- 14. A „krasznai tizenkét pont”.** In: Tanulmányok az egyetemes és magyar történelem köréből, V. Szerk.: Czövek István. Nyíregyháza, 2007. 9-44. p.
- 15. Fegyverei a rózsaszín elméncségnek, mennykövei a lélekrázó szónoklatoknak... Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában.** In: Jer, nézd a Balatont. Reformkori művelődéstörténeti szemináriumok és konferenciák. Badacsony, 1999-2002. Szerk.: Fábri Anna – Ács Anna. Veszprém, 2007. 129-152. p.
- 16. Batthyány Lajos egyházpolitikai nézetei a reformkorban.** In: Kisebbségkutatás, 2007. 3. sz. 525-538. p.

- 17. Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1849-ben.** In: Tanulmányok Granasztói György tiszteletére. Szerk.: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor. Bp., 2008. 489-298. p.
- 18. A karthausi szerzője a szerzetességről 1848-ban.** In: Connecting people: A pedagógia és az emberi kapcsolatok. Szakmai konferencia Miskolcon a 60 éves Trencsényi László tiszteletére. Szerk.: Knausz Imre. Bp., 2008. 25-32. p.
- 19. A birodalom felettes énje: egyház és állam.** In: Egy közép-európai birodalom. Az Osztrák-Magyar Monarchia (1867-1918). Szerk.: Gáspár Zsuzsa – Gerő András. Bp., 2008. 152-175. p.
- 20. Két el nem küldött petíció 1848-ból.** In: Egyháztörténeti Szemle, 2008. 3. sz. 71-86. p.
- 21. Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839).** In: Sárospataki Füzetek, 2009. 1. sz. 11-32. p.

Források és módszerek a politikai katolicizmus reformkori történetének tanulmányozásához (1844-1848)*

A magyar reformkor utolsó, rendkívül mozgalmas fázisa a politikai élet korábban ismeretlen polarizálódását hozta magával. A szembenálló felek (liberálisok és konzervatívok – kormánypártiak és ellenzékiek) már jórészt a polgári parlamentarizmus elemeit alkalmazó módon, ugyanakkor még a rendi Magyarország intézményrendszerének keretei között igyekeztek meghatározni önmagukat és az ellenfeleikkel folytatandó politikai küzdelem céljait, stratégiáját. Az 1846 novemberében párttá alakuló Konzervatív, majd az 1847 márciusában megszerveződő Ellenzéki Párt azonban külön-külön is heterogénnek minősíthető, azokban különféle konkrét politikai programpontok alapján eltérő nézeteket is valló, ám a kormányzathoz való viszony tekintetében azonos téziseket megfogalmazó platformok léteztek, s ezek szövetsége a két nagy pártalakulatot nem gyengítette, inkább erősítette.¹ A liberális mozgalmon belül zajlott a jól ismert municipalista-centralista vita, sőt ide tartoztak a forradalmi radikálisok (zömmel a pesti értelmiség) tagjai stb. is.² Kevésbé ismert azonban, hogy a párttá szerveződő „fontolva haladók” táborán belül is létrejött egy markáns, a párt egészét saját konkrét céljainak megvalósítása felé terelni akaró platform. Mégpedig azokból a katolikus egyházi személyekből, akik az 1840-es évek közepétől más kereteket kívántak adni az egyház politikai szerepvállalásának, a kor követelményeit jobban felismerve és alkalmazva akarták a liberálisok (elsősorban egyházpolitikai vonatkozású) terveit ellensúlyozni illetve meggátolni.³

Itt részleteiben ki nem fejthető nézeteink szerint e katolikus egyháziak által szervezett és a reformkor utolsó éveinek közéletében aktivizálódó mozgalom magán viseli a történetírásban és a politológiában egyaránt használt fogalommal, a politikai katolicizmussal leírható jelenség

* Készült az OTKA F 035040 sz. programjának támogatásával.

¹ A pártalakulásról és azok tartalmi jellegzetességeiről ld. részletesen pl.: VELKEY FERENC: „Párt! Szólj, ki vagy?” Politikai önmeghatározások 1846-47 pártprogramjaiban. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 49-72. p. (A szerző kitűnően foglalta össze Széchenyi politikai önmeghatározását, középpárt-teremtő próbálkozásainak lényegét is.) Az idézett szerző diagnózisát, amikor a pártalakulások és a programelágazások jelenségét a magyar politikai élet modernizálódása jeleként értékeli, vonatkoztathatjuk a politizáló egyháziak szerveződésére is. Ld. még UŐ: Pártok és programok az átalakulásról. In: Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk.: Veliky János. Bp., 1999. 111-115. p. A konzervatív program és az Ellenzéki Nyilatkozat összehasonlítását remekül elvégezte és elemezte: DÉNES IVÁN ZOLTÁN: Konzervatív és liberális program (1846-1847). In: A magyar polgári átalakulás kérdései. Tanulmányok Szabad György 60. születésnapjára. Szerk.: Dénes Iván Zoltán – Gergely András – Pajkossy Gábor. Bp., 1984. 247-283. p. A kérdésről részletesebben: UŐ: Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989. (továbbiakban: DÉNES, 1989.)

² A két említett csoportosulásra vonatkozó irodalomból ld. pl.: FENYŐ ISTVÁN: A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon. Bp., 1997.; FENYŐ ISTVÁN – LUKÁCSY SÁNDOR: A radikális-demokrata irányzat elméleti és politikai irodalma. In: A magyar irodalom története 1772-től 1849-ig. Szerk.: Pándi Pál. Bp., 1965. (A magyar irodalom története, III.) 683-711. p. stb.

³ A szerveződésre vonatkozó általános kutatási eredményeinket összefoglaltuk: Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban. Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Szerk.: Molnár András. Zalaegerszeg, 1998. 73-112. p.

ismertetőjegyeit.⁴ Az új típusú egyházi szerepvállalás iránti igény legnagyobb mértékben az 1843-44. évi országgyűlés alatt fogalmazódott meg, elsősorban az alsó táblára delegált káptalani követekben, illetve egy-két, a főrendek között helyet foglaló püspökben. A kiváltó okot abban jelölhetjük meg, hogy a diéta alatt az egyház képviselői nemcsak újra szembe-sültek a reformellenzék egyházpolitikai elképzeléseivel, a megvalósítás iránti elszántságukkal, hanem azzal a ténnyel is, hogy az 1830-as évek óta heves vitákat indukáló, vegyes házassággal kapcsolatos vitákat végül liberális szemléletű törvény megalkotása zárja le. A végül 1844/3. tc.-ként becikkelyezett törvényt (mely törvényesnek ismerte el – 1839-ig visszamenőlegesen is! – a protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat, az áttérést akadályozó tényezőket pedig elhárította) a katolikus főpapság nagy vereségként élte át, a szabadelvűség tényerésétől a hagyományos egyházi értékek háttérbe szorulását, az egyház „üldöztetését”, valamint sokkal inkább, és az előzőekkel ellentétben helytálló módon: a feudális kiváltságaik előbb-utóbb várható megszűnését következtette. Az országgyűlés tárgyalásait egyébként a papsággal szemben megfogalmazódó nyílt kritikák, a vegyes házasságok ügyén túlmutató javaslatok (elsősorban a szekularizációt szóba hozó „borsodi indítvány”, illetve a papság országgyűlési részvételének megszüntetésére vonatkozó felvetések) kísérték. Sőt, Wurda Károly győri kanonoknak a „szabad egyház a szabad államban” elv mellett síkra szálló 1843. júniusi felszólalásai nyomán már azt a sokkoló élményt is átélték, hogy a liberális eszmék a papság soraiban is teret nyertek.⁵

A Pozsonyban tanácskozó kanonokok illetve egy-két püspök arra a felismerésre jutott, hogy az egyháznak a reformfolyamattal szembeni merev ellenállása helyett a kényszerű tudomásulvétel álláspontjára kell helyezkednie, és a polgárosuló politikai légkörben született eszköztár alkalmazásával a politikai közélet színpadára kell lépnie. Úgy vélték, az egyház társadalmi-politikai érdekeinek érvényesítéséhez a hagyományos egyházi magatartás már nem elegendő, hiszen például az 1844/3. tc. a rendi államrendszer valamennyi fórumán (beleírta a királyi szentesítést is) „átment”. A pusztán az uralkodóházzal és a kormányzésekkel ápolts személyes kapcsolatok érdekérvényesítő mechanizmusa mellett komplex, e mechanizmust sokkal inkább a társadalom oldaláról működtető (tehát például az egyházi követeléseknek közvéleményt teremtő, illetőleg az egyháziak nyilvános politikai tevékenységének fokozására épülő)

⁴ Erre vonatkozó téziseinket röviden összefoglaltuk: The Dawn of Political Catholicism in Hungary, 1844-1848. In: Hungarian Studies, 1998/99. 1. 13-26. p.; ill.: A katolikus egyház közéleti tevékenységének reformkori történetéhez. (Esettanulmány: katolikus politikai program 1846-ból). In: A JATE BTK Alkalmazott Vallástudományi Kutatócsoportjának konferencia kötete (METEM könyvek). Szeged, 2000. (megjelenés alatt, (továbbiakban: FAZEKAS, 2000.) stb.

⁵ A liberálisok egyházpolitikai törekvéseire és a vegyes házassági kérdésre vonatkozó irodalomból: HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történetéből. II. köt. Bp., 1886. 105-109., 169-287. p. (továbbiakban: HORVÁTH, 1886.); MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934.; CSÁKY, MORITZ: Der Kulturkampf in Ungarn. Die kirchenpolitische Gesetzgebung der Jahre 1894/95. Graz-Wien-Köln, 1967. (Studien zur Geschichte der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Bd. VI.) 21-28. p.; HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 388-421. p.; CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p. stb. Konkrétan az 1843-44. évi országgyűlés tárgyalásaira: BÁRÁNY GYÖRGY: A liberalizmus perspektívái és korlátai az 1843/44-es országgyűlés vallásügyi vitáinak tükrében. In: Századok, 1990. 2. sz. 183-218. p. A legélesebb egyházpolitikai szóváltások a kerületi üléseken zajlottak, ezek forrásanyagát kiadta: KOVÁCS FERENCZ: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I-VI. köt. Bp., 1894. (továbbiakban: KOVÁCS, 1894.) Az említett borsodi indítványra és tárgyalására: KOVÁCS FERENCZ: Az 1844-ki évi országgyűlési tárgyalások naplói a papi javakról. Bp., 1893.; elemzésére: CSORBA LÁSZLÓ: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782-1918. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) (továbbiakban: CSORBA, 1999.) 29-46. p. A papság törvényhozásból való kiutasítását leghatározottabban Szemere Bertalan képviselte, ld. erről például: Szemere Bertalan követjelentési beszéde. Miskolcz, 1845, január 9-ikén. Miskolc [Miskolc], 1847. 25. p. KOVÁCS, 1894. I. köt. 322-323. p. Wurda Károly felszólalásai: KOVÁCS, 1894. I. köt. 300-314. p.; elemezte: HORVÁTH, 1886. 393-403. p.

szerepvállalásra van szükség a liberalizmus előretörésének ellensúlyozásához.⁶ (Egy 1844. november 8-án, országgyűlés utolsó napjaiban kelt körlevelükben a vallási törvény elfogadásába beletörődve ezt többek között így rögzítették: „a pusztá sóhajok nem elegendők, hanem a tettek mezején hatályosan fellépve, a józan alkotmányos elveknek terjesztését eszközteni, [...] minél több jog-, egyház- és emberbarátot megnyerni szükséges”.⁷)

Az országgyűlés bezárása után a katolikus mozgalom szervezésére Pesten (tehát az országos politika tényleges központjában) koordináló szervet állítottak fel, mely a soron következő feladatokat kijelölte, végrehajtásuk iránt intézkedett, az információkat továbbította, általában szemmel tartotta a közélet eseményeit, a sajtóhíreket stb. Általánosságban mind az alsó-, mind a felsőpapságot (káptalanok tagjait, püspököket) igyekeztek mozgósítani, mintegy „felrázni” abból a célból, hogy a politikai élet iránt ne közönnysel, hanem az abba való bekapcsolódás igényével viseltessenek. Az egyháziakon (saját táborukon) kívül legalább ennyire fontosnak tartották, hogy a konzervatív főrendeket illetve nemességet, továbbá az udvari szervek magas rangú hivatalnok-apparátusát az egyház céljai iránt megnyerjék, a szerveződő konzervatív táboron belül azt méltó súllyal képviseljék. Markánsan kimutatható törekvésük volt, hogy 1845-től a Közhasznú Gyűldében, majd 1846 novembere után a Konzervatív Párton belül is a „fontolva haladók” közös céljaiért önálló arculattal, ugyanakkor szervezeten, hatékonyan lépjenek fel. Az egyház „hagyományos”-nak nevezhető célkitűzései – például az iskolai nevelés katolikus jellegének megtartása és fokozása, hitbuzgalmi tevékenység növelése stb. – mellett szorgalmazták, hogy az egyháziak ne csak szorosan vett valláspolitikai kérdésekben, hanem valamennyi társadalmi, politikai, gazdasági problémát illetően fogalmazzák meg és a nyilvánosság előtt is képviseljék álláspontjukat.⁸ (Utóbbit joggal tekinthetjük a polgárosuló közélet katolikus interpretációja iránti igény első megfogalmazásának.) Így érthetően nagy hangsúlyt fektettek a politikai élet fórumainak látogatására és az ottani aktív szerepvállalásra, melyen ekkor elsősorban a vármegyei közgyűléseket, illetve a majdani (1847 novemberében megnyíló) országgyűlést értették. Tudatosan – országosan megfogalmazott alapelvek alapján – törekedtek a vármegyei tisztújítások és követválasztások befolyásolására, továbbá a követutasítások szövegeinek szempontjukból kedvező megfogalmazásának elérésére. A politikai nyilvánosságot elérő másik igen fontos, és épp a reformkorban először óriási szerepet játszó eszköz, a sajtó jelentőségét a politizáló katolikusok szintén felismerték. Gyakran és nyomatékkal hívták fel a figyelmet arra, hogy az egyháziaknak és az általuk képviselt politikai programnak folyamatosan jelen kell lenni a konzervatív sajtóban, a kifejezetten katolikus egyházi lap, a „Religio és Nevelés” mellett a klérus szubvenciójával megjelenő „Nemzeti Újság”-ban és – kisebb részben – a „Budapesti Híradó”-ban. A nyilvánosság elérésének fel-

⁶ Az 1843-44-ben született új típusú katolikus politizálásra a korábbi szakirodalomból rámutatott: SÖRÖS PONGRÁCZ: A kath.[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: Katholikus Szemle, 1901. X. sz. 865-890. p. (továbbiakban: SÖRÖS, 1901.); röviden ugyanezt a következtetést rögzítette: CSORBA, 1999. 40-41. p. A sajtó és a társadalmi egyesületek szerepének fontosságának 1844 utáni felismeréséről és alkalmazásáról írt (a közvetlen politikai tevékenység említése nélkül): NOTTER ANTAL: A Szent-István-Társulat története ötvenedik rendes közgyűlése alkalmából. Bp., 1904. (továbbiakban: NOTTER, 1904.) 6-7. p.

⁷ Prímási Levéltár, Esztergom (továbbiakban: EPL) Kop. Cat. 59. (= Acta diaetalia aut comitiorum causa interventa) Nr. 747/1845.

⁸ A reformkor politikai nyilvánosságával kapcsolatban Veliky János tanulmányának vonatkozó szakaszait e katolikus csoportra is vonatkoztathattuk: VELIKY JÁNOS: Liberális közvélemény-értelmezések Magyarországon a 19. században. In: Forradalom után – kiegyezés előtt. A magyar polgárosodás az abszolutizmus korában. Szerk.: Németh G. Béla. Bp., 1988. 313-335., 597-600. p.; ld. még: GERGELY ANDRÁS – VELIKY JÁNOS: A politikai közvélemény fogalma Magyarországon a XIX. század közepén. In: Magyar történeti tanulmányok, VII. Szerk.: Fehér András. Debrecen, 1974. (Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Series Historica, XVIII.) 5-42. p.

fokozott igénye eredményezte a „Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat” (a későbbi „Szent István Társulat”) kezdeményezését⁹ is épp e csoport tagjaitól.

A szerveződő mozgalomnak a Konzervatív Párt programpontjainak támogatásán, valamint az általános egyházi érdekek megfogalmazásán túl szüksége volt konkrét, aktuálpolitikai célkitűzésekre is. (Ezek ugyanis a polgárosuló közélet keretei között nem csupán a markáns önálló arculat kialakítására és „kisugárzására” voltak alkalmasak, hanem a megvalósításukért folytatott politikai harc integráló tényezőként hatott magára a mozgalomra is.) A konzervatív egyháziak platformja számára ezt a konkrétumot elsősorban az országgyűlés alsó táblájára delegált káptalani követek fejenkénti szavazatjogának visszaállításáért folyt küzdelem jelentette. Még az 1825-27. évi országgyűlés első szakaszában ugyanis a vármegyei követek a kerületi ülésen megfosztották a fejenkénti szavazás jogától a szabad királyi városok és a káptalanok követeit, számukra csupán összesen egy-egy voksot biztosítva. Ellentétben a városi követek meg-megújuló tiltakozásaival, szívós politikai küzdelmével,¹⁰ az egyházi rend – az 1830-as évek valamennyi diétájának szórványos nemtetszés-nyilvánításaitól eltekintve – igazán hangosan csak az 1843-44. évi országgyűlésen adott hangot a rendi egyenjogúság fikciójára épülő alkotmányosságot „lábbal tipró” „vármegyei önkénnyel” szembeni sérelmének. 1848 tavaszáig, a terebélyesedő mozgalmuk középpontjába került szavazatjog-kérdés egyre kevésbé forgott a diétai „házsabály”-értelmezés körül: abban a katolicizmus közvetlen politikaformálásának zálogát, a liberális egyházpolitikai törekvésekkel szemben sikerrel kecsegtető eszközt sejtették, ezért igyekeztek – egyre eredményesebben – a konzervatívokat rávenni a káptalanok megsértett szavazatügyének támogatására és felkarolására.¹¹

A politizáló katolikusok csoportja – megint csak a késő-reformkori politizálás normáival párhuzamosan – nem elsősorban szélesebb tömegek szervezetükbe történő integrálására, hanem egy szűkebb irányító központ által (a vármegyei szimpatizánsok kiépítésén át) a politikai közvélemény megnyerésére törekedtek. Ennek megfelelően a politikai katolicizmus ezen új vonulatát tudatosan megvalósító csoportjuk alig néhány tucat egyházi személyiséget számlált, legfőbb szervező egyéniségüket kétségtelenül Fogarassy Mihály kanonokban, majd c. szkodári püspökben, a pesti hittudományi akadémia későbbi igazgatójában jelölhetjük meg. Az elvi és gyakorlati lépéseket meghatározó tanácskozásokban legnagyobb eréllyel kanonoki rangú egyháziak vettek részt.¹²

⁹ Ld. pl. NOTTER, 1904. 5-44.; újabban: MÉSZÁROS ISTVÁN: A Szent István Társulat százötven éve, 1848-1998. Bp., 1998. 12-29. p. stb.

¹⁰ Az erre vonatkozó irodalomból ld.: GÁRDONYI ALBERT: A szab.[ad] kir.[ályi] városok az 1848 előtti törvényhozásban. In: Városi Szemle, 1926. 1-2. sz. 103-125. p.; TAKÁTS SÁNDOR: A városi követek küzdelme a személyes szavazati jogért az 1825-1848. évi országgyűléseken. I-II. In: Budapesti Szemle, 1932. 653. sz. 66-91., 654. sz. 198-237. p.; újabban: CZOCH GÁBOR: A városi népesség és a város meghatározása körüli viták Magyarországon az 1840-es években. In: Palimpszeszt, 1996. 1. sz. [http://www.magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/01_szam/05.htm – felhasznál.: 2000. január] stb.

¹¹ Erre vonatkozó kutatási eredményeinket ld. részletesebben: Érvek és ellenérvek a káptalani követek országgyűlési szavazatjogáról Szemere Bertalan ismeretlen beszéde kapcsán (1847. október 15.) In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 11-32. p. (továbbiakban: FAZEKAS, 1999.); illetve: A káptalani követek küzdelme fejenkénti szavazatjogukért a reformkorban. (Kézirat)

¹² A legfontosabbak: Az esztergomi főkáptalanból Rudnyánszky Sándor és Liphay Endre, a veszprémi káptalanból Bezerédy Miklós (később c. makári püspök), a pozsonyiból Liphay Antal, a székesfehérváriból Korizmic Antal, az egriből Lévy Sándor, a pécsiből Ranolder János, a nagyváradiból Körmöczy Imre (később egyháztörténet-tanár Pesten, a Gyűlde utolsó elnöke), a kalocsaiból Csajághy Sándor stb. Jelentős szervező egyéniségnek és az új típusú katolikus politizálásnak elkötelezettje volt még Sárkány Miklós bakonybéli apát, a plébánosok közül például Perger János (Nyíregyháza), Major János (Csanádpalota) stb. is. A püspöki kar tagjai közül céljaikat személyes támogatásával is nyomatékosította Scitovszky János pécsi, Ocskay Antal kassai, Barkóczy László székesfehérvári valamint Lonovics József csanádi püspök.

E politikai mozgalom forrásanyagának és feltárása módszereinek áttekintése azért is tanulságos, mert a reformkor kései szakaszának pártalakulásaira általában tanulságokat, párhuzamokat hordoz. A pártalakulás hazai „hőskorában”, a rendi állam keretei között természetesen a pártok nem tekinthetők önálló jogi személyiségeknek, így levéltári forrásanyagukat sem lehet önálló egységek formájában a proveniencia elve alapján kialakított közgyűjteményi fondokban megtalálni.¹³ Az Ellenzéki és a Konzervatív Párt szerveződése során keletkezett dokumentumanyag szerkezete egyébként egyértelmű hasonlóságokat mutat a politizáló katolikusok mozgalmának feltárásakor megfigyelhetőkkel.¹⁴ (A feltárt és még feltárható forrásokat értelemszerűen alábbiakban a teljesség igénye nélkül, inkább csak a legfőbb kategóriákra korlátozva ismertetjük. Kapcsolódási pontjaikról ld. a Mellékletben közölt ábrát.)

Az egyházi rend politikai tevékenységének irányelveit, elvi és gyakorlati elképzeléseiket (például a fejenkénti szavazatért folytatott küzdelemben) elsősorban a rendszeresen tartott értekezleteik **jegyzőkönyvei** tartalmazzák. Nyilván számos egyéb, kevésbé jelentős illetve informális megbeszélés is zajlott köreikben, a rendszeres írásos rögzítés arra az igényre utal, hogy folyamatosan megfogalmazták aktuálpolitikai értékelésüket, konkrét programokat fogalmaztak meg, méghozzá később visszakereshető, ellenőrizhető formában. A jegyzőkönyv sorozatot több levéltári állagból kellett összeállítanunk, összesen öt ilyen nagyobb jelentőségű értekezlet protocollumait sikerült (eddig) fellelnünk.¹⁵ A két nagy párt megegyezett abban, hogy rendszerint a pesti nagy vásárokhöz igazították országos jelentőségű és mozgósítású értekezleteiket, s ugyanez a törekvés mutatható ki a politizáló egyháziak mozgalmában is. Utóbbiak, mint a Konzervatív Párt platformja, a párt programjához kapcsolódva gyűltek össze külön megbeszélésre. 1847-ben már – elkerülendő az egyháziak esetleges „mellőzését” a konzervatívok értekezletén – „előleges” megbeszéléseket is tartottak.¹⁶ A politizáló egyháziak, elsősorban a káptalanok szavazat ügyével foglalkozó értekezletei mellett természetesen tartottak egyéb, jegyzőkönyvileg is rögzített megbeszéléseket, elsősorban az országgyűlések idején. 1844. március 10-én például konkrétan a sajtó ügyében tartottak a diéta káptalani követői – kifejezetten „válság”-hangulatú – tanácskozást.¹⁷ A püspöki kar tanácskozásaival kapcsolatban joggal jegyzi meg Gergely Jenő, hogy a „rendi országgyűléseken tanácskozó

¹³ Az Országos Levéltárban a Mohács utáni gyűjtemény Konzervatív és az Ellenzéki Párt, valamint a Nemzeti Kör iratait tartalmazó állagokat csak utólag, a levéltári rendezés során a Nemzeti Múzeum törzsanyagából alakították ki, ráadásul az egyes szervezetekre vonatkozó anyagának csak kisebb része került azokba. Ld. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) R 144., R 145., R 146.

¹⁴ A Konzervatív Párt legfontosabb jegyzőkönyveit, számos további – az alább ismertetendővel azonos típusú – dokumentumát kiadta: ANDICS ERZSÉBET: A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I. köt. Bp., 1981. (Fontes.); az Ellenzéki Pártét elsősorban ld.: BARTA ISTVÁN: Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.) (továbbiakban: KLÖM. XI.); ill.: MOLNÁR ANDRÁS: Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. Zalaegerszeg, 1998. stb.

¹⁵ Az 1844. október 27-i értekezlet jegyzőkönyvét több egyházi levéltár is megőrizte, pl.: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: PFFK.), BK. 182/XI. (= Sárkány Miklós hagyatéka, 1848 előtti egyházpolitikai iratok) Nr. 21.; Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár, 109. rakt. sz. Nr. 391. (= Diaetalia, 1839-1925.); de bemásolták a veszprémi káptalan jegyzőkönyvébe is (Sarnyai Csaba Máté szíves közlése, ezúton is köszönöm – F.Cs.); közöltük: „Az idő ránk is terhesedett” Adalék a politikai katolicizmus reformkori történetéhez. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXXV-XXXVI. Szerk.: Veres László – Viga Gyula. Miskolc, 1997. 255-272. p. Az 1845. szeptember 5-i értekezlet: EPL. Cat. 59. s.n.; PFFK. BK. 146/IX. (= Rimely Mihály hagyatéka. Iratok az 1843-44. évi országgyűlésekről) s.n. Az 1846. novemberi értekezlet: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2730. rakt. sz. (= Publico-ecclesiastica – Állam és egyház közötti ügyek, 1809-1855.) s.n., közöltük: FAZEKAS, 2000.; az 1847. évi: PFFK. BK. 182/XI. Nr. 9. Ezek közül egyre-egyre tartalmilag is utalt: SÖRÖS, 1901.

¹⁶ Ezekről jegyzőkönyvek nem ismertek, egy utalás pl. 1847. február 28-án említ egy ilyet: KLÖM. XI. 273. p.

¹⁷ PFFK. BK. 182/XI. Nr. 22.

püspökök még nem alkottak külön konferenciát”,¹⁸ csupán esetenkénti összejöveteleket tartottak. A jelzett politikai mozgalommal kapcsolatban egyetlen fontos, az 1844/3. tc. egyházpolitikai elemzésével kapcsolatos püspökkari értekezlet jegyzőkönyve illetve nádorhoz intézett felirata ismert,¹⁹ figyelemre méltó, hogy ebben az egész egyházpolitikai vitát még sokkal inkább protestáns-katolikus viszályként értelmezték, míg Fogarassy Mihályék mozgalma egyértelműen – és helytállóan – a liberális reformellenzék illetőleg az egyház konfliktusaként értékelte a helyzetet és fogalmazta meg programját.

A jegyzőkönyveket is igyekeztek megküldeni minden káptalani testületnek, püspöknek, szerzetesrendi előjáróknak, ezeken kívül a Fogarassy-vezette „központ” gyakran fordult további **körlevelekkel** az érintett egyháziakhoz, hogy a mozgalom egységes programjáról, fellépéséről gondoskodhasson.²⁰ Ezek a jegyzőkönyvek és körlevelek a politizáló egyháziak mozgalmának legfontosabb, mintegy „felső szintű” forrásanyagát jelentik. Az elemzésükkor megfogalmazódó szempontokat két csoportra oszthatjuk: egyrészt olyan elméleti részre, melyben a tanácskozók politikai ideológiájukat, aktuál- illetve egyházpolitikai elveiket fogalmazták meg (az 1846. novemberi jegyzőkönyvet például joggal nevezhetjük „katolikus nyilatkozat”-nak); másrészt a konkrét feladatokat kijelölő programpontokat.

Utóbbiak zömmel a káptalanok szavazatügyével összefüggő tennivalókat rögzítették és vagy spontán módon, vagy „előírás” alapján újabb dokumentumok keletkezéséhez járultak hozzá. A káptalanok „törvényszerű” szavazatügyének védelmezését célul tűzték ki egyrészt önálló kiadványok megjelentetésével, másrészt a sajtóban cikkeik publikálásával, szorgalmazásával. Az önálló kiadványokat anyagi források előteremtésével, pályázatok kiírásával támogatták. A nyomdatermékek szövegei – más forrásokhoz hasonlóan – a szavazat-ügyben követett egyházi érvelés tipikus kettősségét hordozták. Egyrészt történeti adatokat vonultattak fel, aprólékosan citáltak törvényhelyeket az egyház évszázados jogain esett csorba igazolására, melyet csak a reformországgyűléseken kellett az utóbbi időben elszenvedniük. A hagyománytiszteletre hivatkozó érvelés mellett elsősorban aktuális egyházpolitikai érveket, a polgárosuló-átalakuló közéletben az egyház szerepének változatlan fenntartására irányuló erőfeszítéseket figyelhetünk meg. Függően attól, hogy melyik érvanyag volt túlsúlyban egy-egy könyvben, brosrában, **tanulmányokról** illetőleg **röpiratokról** beszélhetünk.²¹

¹⁸ GERGELY JENŐ: A magyar katolikus egyház történetének néhány kérdése (1919–1944). In: Uő: A püspöki kar tanácskozásai. A magyar katolikus püspökök konferenciáinak jegyzőkönyveiből, 1919–1944. Bp., 1984. 5–67. p., 59. p.

¹⁹ PFKK. BK. 182/XI. Nr. 10.; vö. még: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. (továbbiakban: OSzKK.) Fol. Lat. 4065. (= Lonovics József római küldetésére és az 1840-es évek vallásügyi tárgyalásaira vonatkozó iratok) III. köt. 14r-16v.; nagy részét közölte: SÖRÖS, 1901. 875-882. p. stb.

²⁰ Ilyen körlevél-példányok maradtak fent az 1843-44. évi országgyűlés végéről, a mozgalom-szervezés kezdetéről 1844. november 8-i dátummal (ld. 7. sz. jegyzet), 1847. február 17-én az előző év novemberi értekezlettel kapcsolatban (ld. 15. sz. jegyzetben), 1847. december 15-én, már az utolsó rendi országgyűlés alatti történésekről, egyházi értekezletekről, ld. pl.: PPFK. BK. 182/XI. Nr. 8.

²¹ A vonatkozó tanulmány-irodalomból kiemelkedik történeti megalapozottságával, számos okleveles adat felosorakoztatásával: PODHRADSKY JÓZSEF: Magyarország karainak ’s rendjeinek szavazati joga a közgyűléseken. Buda, 1847.; inkább a politikai röpirat fogalmához áll viszont közel MESTER ISTVÁN névtelenül megjelent füzet: Nézetek a káptalanok, apátok és prépostok országgyűlési szavazatjogáról. Pest, 1847. Bizonyosan elkészült, de nyomtatásban végül meg nem jelent a neves egyháztörténész, Lányi Károly munkája (kézirátának holléte jelenleg nem ismert), címe és tartalomjegyzéke alapján inkább a történetiség jogvédő erejének irodalmába illeszkedik: Magyar alsó táblai Clerus szavazatjogának története. (Pest, 1847.) E kéziratot Knauz Nándor a múlt században még bizonyosan olvasta, ld. minderről: LÁNYI KÁROLY magyar egyháztörténelme. Átdolgozta Knauz Nándor. I. köt. Esztergom, 1866. XLI-XLII. p.; egyes további adatait felleltük: MOL., C 60. (= Helytartótanácsi levéltár. Departamentum revisionis librorum.) 201. cs. Nr. 1338/1847. Vö. még: MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból. (1780-1867) Bp., 1985. (Nemzeti könyvtár) 461. p.

Részleteiben nem ismertethető a káptalani követeknek, politizáló katolikusoknak a **sajtó-cikkek** irányában kifejtett munkássága. Ez a munkálkodás kétféle műfajban is egyre jelentősebb méretekben kibontakozott: a vezércikkekben illetve a megyékből érkező tudósításokban. A vezércikkekkel kapcsolatban az egyháziak egyre arra törekedtek, hogy a szorosán vett egyházi témákon kívül a konzervatív kormánypárt más társadalmi-politikai programkérdéseire is hozzászóljanak.²² Tanácskozásaikon megfogalmazott célkitűzéseiknek megfelelően ugyanakkor 1847-re sikerült elérniük, hogy a világi konzervatívok vezércikkeikben határozottan karolják fel az egyháziak politikai követeléseit, mindenekelőtt a Konzervatív Párttal való egyházi együttműködés fontosságát illetve a szavazat-ügyért folytatott egyházi harc jogosságát és fontosságát.²³ A sajtóval kapcsolatban különösen fontosnak vélték, hogy a megyegyűlési tudósításokban is tág teret kapjanak a konzervatív katolikusok felszólalásai illetve kommentárjai.²⁴

A pártmozgalmak szerveződésében központi szerepet játszottak az abban részt vevő személyek egymás közötti kapcsolattartását a korban egyedül szolgáló **levélváltások**. (Még hozzá forrástani szempontból szerencsés módon, hiszen a 19. század közepén az egymástól távoli helységeken élők csak írásban – vagyis „nyomot hagyva” maguk után – érintkezhettek.) A politizáló katolikusok mozgalmával kapcsolatban háromféle levélváltás keletkezett, melyek különböző típusú információkat szolgáltatnak a szóban forgó témához: 1. az egyháziak egymáshoz írott leveleiben tudomásukra jutott információk, a mozgalom szervezése szempontjából fontos, bizalmas adatok találhatók; 2. az egyháziak által a konzervatív főrendekhez – köztük is elsősorban a helytartótanács, a kancellária stb. befolyásos személyiségeihez – írott levelekben zömmel a katolicizmus illetve az alkotmány- (valójában: kiváltság-) védelemmel azonosított kormányzat „természetes szövetségéből” fakadóan az egyház speciális érdekeinek politikai képviselését, konkrétan a fejenkénti szavazatjog visszaállításának támogatását kérték; 3. a konzervatív világiak egymáshoz írott feljegyzéseiből pedig utóbbiaknak az egyház politikai szerepével kapcsolatos nézetei, a szemükben 1847 folyamán felértékelődő katolikus mozgalom megítélése rajzolható meg.²⁵ Külön meg kell említenünk, hogy a Konzervatív Párt

Az 1845 után megjelent egyháztörténeti irodalomban jól megragadható az egyház aktuális politikai érdekei miatt történő publikálás szándéka, melyet a szerzők például az előszókban egyértelműen ki is jelentettek. Ld. pl.: KÖRMÖCZY IMRE: A keresztény hit s egyház történeti kifejlése. Pesten, 1845.; PAUER JÁNOS: Az egyházi rend érdeme Magyarország történetében. Árpádok időszakától korunkig. Székesfehérvárott, 1847.; LÁNYI KÁROLY: A magyar catholicus clerus érdemeinek történetigazolta emléke. Pozsony, 1848. stb.

²² Mások mellett különösen Perger János és Körmöczy Imre publicisztikai tevékenységére kell felhívunk a figyelmet. Utóbbi munkásságából néhány cím a teljesség igénye nélkül: K.[ÖRMÖCZY] I.[MRE]: Státus és Egyház! 1-3. In: Világ, 1844. 14. sz. (február 17.) 105.; 15. sz. (február 21.) 113.; 16. sz. (február 24.) 121-122. p.; Uő: Vallás a közéletben, az 1843/4diki törvénycikk után. 1-2. In: Budapesti Híradó, 1844. 99. sz. (december 20.) 423.; 100. sz. (december 22.) 427-428. p.; Uő: Kormány és nemzet. In: Budapesti Híradó, 1845. 138. sz. (február 27.) 135. p.; Uő: Utasítás. 1-2. In: Budapesti Híradó, 1845. 143. sz. (március 7.) 155-156., 144. sz. (március 9.) 159-160. p.; Uő: Kormány a cselekvés terén. 1-2. In: Budapesti Híradó, 1845. 295. sz. (december 2.) 359-360.; 303. sz. (december 16.) 391-392. p.; Uő: Nézetek a nevelésről. 1-3. In: Budapesti Híradó, 1846. 386. sz. (május 14.) 323.; 388. sz. (május 17.) 331-332.; 393. sz. (május 26.) 356. p. Stb.

²³ Ld. pl. B...y P.: Igénytelen szózat a kath.[olikus] clerus teendőit illetőleg, a megyei gyűlések körül. In: Nemzeti Újság, 1847. 443. sz. (február 25.) 125. p.; A.J.: A clerus, mint a conservatív párt egyik alkotó eleme. 1-2. In: Nemzeti Újság, 1847. 451. sz. (március 11.) 157-158., 452. sz. (március 12.) 161-162. p. Stb.

²⁴ A megyei tudósításokra ezúttal szintén nem térhetünk ki. (Vö. pl. 32-33. sz. jegyzeteket.) A konzervatív sajtóról és annak egyházi vonatkozásairól ld.: DEZSÉNYI BÉLA: Nemzeti Újság, 1840-1848. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, 1940-41. Bp., 1941. 313-356. p.; DÉNES, 1989. 99-105. p.; KOSÁRY DOMOKOS: A Budapesti Híradó és a Nemzeti Újság. In: A magyar sajtó története, I. 1705-1848. Szerk.: Kókay György. Bp., 1979. 778-788. p.

²⁵ Ismét csak illusztrációs céllal említünk egy-egy ilyen levélváltást, melyeket különböző archívumok őriztek meg. Számos egyházi személy Fogarassyhoz és másokhoz írott levelét tartalmazza: EPL. Kop. Cat. 59.; PPFK. 146/IX. (a politizáló egyháziak Rimely Mihályhoz írott levelei); OSzKK. Levelestár (pl. Fogarassy és Bresztyenszky Béla tihanyi apát itt található leveléből derül ki, hogy az 1847. évi országgyűlés megnyitásakor

egyháziügyekkel (és más kérdésekkel) kapcsolatos levélváltásai, tervezetei – a reformkori pártalakulásokra jellemző módon – jelentős részben a főszerelők magánlevéltárainak állagaiban kutathatók.²⁶ Az egyháziak esetében pedig még rá kell mutatnunk a központi kormányservek vezetőihez írott bizalmas beadványaiknak a politikai törekvéseikre éles fényt vető mozzanataira.²⁷

A liberálisok egyházpolitikai törekvéseinek visszaszorítását a törvényhozásban előkészíteni hivatott dokumentumok sorában meg kell még említeni az országos hatáskörű értekezletek illetve az informális magánbeszélgetések szintje közé ékelődő **egyházmegyei** tanácskozásokról készült egyéb **jegyzőkönyveket**, emlékeztetőket, melyekkel a Fogarassy-féle mozgalom irányvonalához, a követendő taktikához kívántak hozzászólni.²⁸ A káptalani jegyzőkönyvek maguktól értetődően sok vonatkozó adatot rejtenek, elsősorban abból a szempontból, ahogy az egyháziak a Konzervatív Párton belüli befolyásuk növelésének esélyeiről tanácskoztak.²⁹

A fentiekben említett források összessége tekinthető mintegy előkészítőinek az egyház közvetlen politikaformálását bizonyító, a politikai közélet meghatározó szintjén keletkező dokumentumoknak. Ezeket két nagy csoportra oszthatjuk: egyrészt a megyegyűléseken és az 1843-44. évi, majd az 1847-48. évi országgyűléseken elhangzó, az aktivizálódó katolikusok jogvédő, szavazategyenlőséget és az egyház kiváltságait védelmező **beszédeire**, másrészt azon **törvényelőkészítő iratok** nagy csoportjára, melyekben a megfogalmazott elveket és célkitűzéseket a konkrét megvalósítás szintjére kívánták emelni. Utóbbiak közé sorolhatjuk az országgyűléseken egyre nagyobb nyomattékkal benyújtott (szavazatügyet panaszló) sérelmeket,³⁰ melyek tulajdonképp a törvényhozás rendszerének módosítását célzó javaslatok voltak, továbbá feliratokat.³¹ A vármegyei közgyűléseken tartott beszédek jelentősége rendkívül nagy, hiszen az ezekkel kapcsolatos politikai törekvések fejezték ki a katolikus politizálás irányvonalát, például a konzervatív párt jelöltjeinek támogatását, és az 1847-es követutasítá-

az uralkodónál szokásos tisztelgő küldöttség alkalmat kerített a szavazat-ügy pártoltatására; Dessewffy Emil számos levele stb.); Egri Főegyházmegyei Könyvtár Kézirattára, 2048/31. sz. (Fogarassy Mihály Danielik Jánoshoz, 1844. december), 1068/29. (Dessewffy Emil Lengyel Miklóshoz), 1068/40. (Lonovics József Lengyel Miklóshoz, 1847. december); és a sort hosszan folytathatnánk.

²⁶ A konzervatívok vonatkozásában ld. különösen: MOL. P 90. 3/k. (= Dessewffy család levéltára. Acta Politica, a Konzervatív Pártra vonatkozó iratok)

²⁷ Ismét csak illusztratív példaként említjük Scitovszky pécsi püspök 1847. márciusi levelét Apponyi kancellárhoz, melyben a Baranya megyei ellenzékre és az egyháziak szavazatjogának korlátozására irányuló törekvéseit panaszolja, visszaszorításukat pedig azzal indokolta, hogy „felettebb szükséges, hogy az egyháziak törvényes jogait gyakorolván, a conservatívek pártja értelmi súly és számtöbbség által erősödjék”. Ld. MOL. C 44. (= Helytartótanácsi levéltár. Vármegyei osztály.) 1847. 1. kf. 189. t. A helytartótanács mellett különösen fontos iratokat találtunk a kancelláriai levéltár állagaiban, ld. pl.: MOL. A 46. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Elnöki iratok); MOL. A 135. (= Magyar Kancelláriai Levéltár, Elnöki iktatlan iratok) Stb.

²⁸ Az esztergomi főkáptalan 1846. júniusi tanácskozásáról pl. terjedelmes jegyzőkönyv készült: PFKKt. BK. 182/XI. Nr. 11.; egyeseket – mint pl. a rozsnói egyházmegye 1846. februári vonatkozó értekezletének eredményeit – a sajtó is közölte, az említett példa: Religio és Nevelés, 1846. II. 17. sz. 135-136. p. Stb.

²⁹ Az egyházi levéltárak vonatkozó irategyütteseinek ismertetésétől eltekinttünk. Jellemző példaként említjük, hogy az 1847. júniusi konzervatív konferenciára Ranolder János kanonok kifejezetten a pécsi káptalan küldöttként érkezett, mint erről a káptalan protocolluma tudósít. Ld. TAKÁCS LAJOS: Ranolder János veszprémi püspök élete és munkássága, 1806-1875. Veszprém, 1987. (A veszprémi egyházmegye múltjából, 14.) 23. p.

³⁰ Ld. pl. 1843-ban az országgyűlés sérelmekkel és kívánatokkal foglalkozó bizottságához benyújtott leveleket az esztergomi, az egri és a kalocsai főkáptalantól, a váci és székesfehérvári káptalan részéről: MOL. N 68. (= Regnicolaris Levéltár. Diaeta anni 1843-44.) 10. cs. Fasc. F. Capitulum. s.n.

³¹ Ezek közül a legjelentősebb a Sárkány Miklós bakonybéli apát fogalmazásában készült, V. Ferdinándhoz intézett felirat a legjelentősebb (kelt 1846. június 26-án), mely a legmagasabb szinten kívánta pártoltatni a káptalani követek szavazatjogának ügyét: PPFK. BK. 182/XI. Nr. 22. Vö. 19. sz. jegyzet.

sok konzervatív irányú befolyásolását. Összességében ez utóbbi tevékenységüket egyébként sikeresnek is nevezhetjük, hiszen az egyháziaknak komoly szerepe lett abban, hogy az országgyűlés alsó táblájára több megye is a korábbi liberális helyett konzervatív követet delegált.³² E – persze nagyon is viszonylagos értékű – sikert fokozhatta a szemükben, hogy a konzervatív megyék többsége felvette követutasításába a „nyolcszáz éves alkotmány” sérelmeként a káptalanok méltányos szavazatainak támogatását. De az ellenzéki vármegyék közgyűlésein is aktívan léptek fel az egyházi személyek, tartottak jog- és kiváltságvédő beszédeket a szavazatügyük mellett, illetve az egyház kiváltságainak felszámolása, továbbá a vallásszabadság ellenzéki értelmezése ellen.³³ Az országgyűléseken mind 1844 nyarán, mind 1847 novemberében éles szóváltások, terjedelmes beszédek kísérték az egyháziak szavazat-ügyét az alsó tábla kerületi és országos ülésein ugyanúgy, mint a főrendeknél.³⁴ (Megjegyezzük továbbá,

³² Megjegyzés: természetesen az egyháziak komoly és aktív szövetségei voltak a kormánynak már az 1844 előtti tisztújítások alkalmával is, azonban új elemnek tekinthető a kiváltságvédő konzervativizmus mellett az egyház új politikai szerepvállalásának igénye. A korábbi vármegyei tisztújításokon tanúsított egyházi szerepvállalásról, a „pecsovicok” pénzügyi támogatásáról többek között pl.: VARGA JÁNOS: A kormány-szervek előkészületei az 1843. évi diétára. In: Századok, 1980. 5. sz. 728-751. p., 741. p.; UÓ: Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843). 1. r. In: Somogy megye múltjából, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 182. p. stb. E különbséget az érintettek is igyekeztek pontosan megfogalmazni. Bars megye 1847. október 19-i tisztújításán a konzervatív Simonyi Ferenc alispánt választották meg, melyben az egyháziak is tevékeny szerepet vállaltak. A konzervatív sajtó (minden bizonnyal Liphay Sándor) így kommentálta az esetet: „Nem Simonyinak személye, hanem a belső, a lélekismeret mélyéig ható meggyőződés csatlá a kath. papságot ezen üggyöz.” Nemzeti Újság, 1847. 588. sz. (november 9.) 710. p.

³³ A vonatkozó számos adatból csak néhányat említünk. Veszprém megyében például a politizáló egyháziak egyik vezéralakja, Sárkány Miklós volt a konzervatívok egyik vezéralakja, Pest megyében pedig Körömczy Imre, aki Kossuthal való gyakori szóváltásai miatt is ismertté vált stb. Sárkányra ld.: MOLNÁR ANDRÁS: Zala megye politikai viszonyai az 1840-es évek második felében. In: Zalai Történeti Tanulmányok. Zalaegerszeg, 1994. (Zalai Gyűjtemény, 35.) 93-182. p., 138. p.; SÖRÖS PONGRÁCZ: A bakonybéli apátság története. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig. Bp., 1904. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-rend története, IX.) 163-167. p. Körömczy és Kossuth pesti szóváltásaira pl.: Budapesti Híradó, 1846. 356. sz. (március 20.) 184., 188. p.; KÖRMÖCZY IMRE: Nyilatkozat. Pest, 1848. 5. p.; Körömczy és Teleki László „pengéváltásaira”: Pesti Hírlap, 1847. 945. sz. (szeptember 7.) 160. p. stb. A kevésbé ismert egyháziak vármegyei tevékenységér, pl. Laky Károly szombathelyi kanonok Vas megye gyűlésén, pl.: Nemzeti Újság, 1847. 545. sz. 538-539. p. stb.

A közgyűlések közül megemlíthetjük az 1847. őszi Borsod megyei közgyűlést: Nemzeti Újság, 1847. 594. sz. (november 19.) 736-737. p.; 595. sz. (november 21.) 742-743. p.; 596. sz. (november 23.) 747-748. p. (részben közöltük: FAZEKAS, 1999.); Bács megye: Nemzeti Újság, 1847. 581. sz. (október 28.) 681-682. p.; Heves: Nemzeti Újság, 1847. 584. sz. (november 2.) 694. p.; Moson: Budapesti Híradó, 1847. 675. sz. (október 7.) 242. p.; Szabolcs: Nemzeti Újság, 1847. 583. sz. (október 31.) 690. p. stb. A megyei követutasításokat, és benne a káptalani szavazatkérdés pártolással kapcsolatos konzervatív állásfoglalásokat 1847 nyarán-őszén szintén közölték a lapok, ezek idézésétől eltekintünk.

³⁴ Az országgyűlési naplók és egyéb irományok egyes esetekben különösen terjedelmes vitákat őriztek meg az egyházi rend fő sérelmével kapcsolatban. Így például az alsó tábla 1844. június 22-i kerületi ülésén: Nemzeti Újság, 1844. II. 1. sz. (július 2.) 1-3.; 2. sz. (július 3.) 5-6. p. (ugyanerről röviden: KOVÁCS, 1894. IV. köt. 758. p.); a július 27-i országos ülésen: Felséges Első Ferdinánd osztrák császár, Magyar- és Csehország e' néven ötödik királya által szabad királyi Pozsony Városába 1843. esztendei május 14-re rendelt magyarországi közgyűlésnek naplója a t. Karoknál és Rendeknél. IV. köt. Pozsony-Pest, 1843-1844. 310-323. p. (lapszámhibával), ugyanerről részletesen: Nemzeti Újság, 1844. 17. sz. (július 30.) 70-71.; 18. sz. (július 31.) 71-76. p.; továbbá megemlíthetjük ugyanitt a főrendek július 30-i ülését: Felséges Első Ferdinánd osztrák császár, Magyar- és Csehország e' néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony Városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt magyar-országgyűlésen a' Méltóságos Fő-Rendeknél tartatott Országos ülések naplója. V. köt. Pozsonyban, 1844. 273-287. p. Stb.

A politizáló egyháziak 1844-1847 közötti agitációjának nem kis sikereként könyvelték el, hogy V. Ferdinánd országgyűlési proposíciójába (nyilván a konzervatív szövetség erősítése céljából) felvette a káptalani követek megsértett voksainak kérdését. Az alsó tábla ugyanakkor már 1847. november 17-i ülésén meggyőző többséggel elvetette a káptalanok törvényhozási jogainak bármilyen szélesítését – ellentétben a szabad királyi városokéval, melyek szavazatjogának rendezését fő feladatként ismerték el. Ld. a vonatkozó beszédeket pl.: Nemzeti Újság, 1847. 595. sz. (november 21.) 742. p.; Budapesti Híradó, 1847. 698. (november 18.) 339-341. p.;

hogyan e kutatási szempontból nemcsak a nyilvánosság előtt elhangzott beszédek, hanem a kéziratban maradt beszédvázlatok is rendkívüli értékűek.³⁵⁾ Ezekben a változó retorikai színvonalú és megformáltságú beszédekben – a röpiratokhoz hasonlóan – az aktuálpolitikai szükségletekből fakadó érvelést az egyháziak szónoklataiban is erőteljesen áthatala egyfelől a régi törvényekre illetve a történelmi múltba való aprólékos hivatkozás, másfelől a kortárs nyugat-európai párhuzamok szüntelen keresése és mérlegelése. (Ez a retorikai magatartás egyébként a reformellenzék és a világi konzervatívokat egyaránt jellemezte.³⁶⁾

Az egyháziak mozgalmára vonatkozó források területén tett vázlatos áttekintésünkben meg kell még említeni a **naplókat**, melyek e politizáló katolikus csoport tevékenységének egyéb – máshol fel nem lelhető – vonatkozásait őrizték meg, például bizalmas magánbeszélgetések tényét és tartalmát stb.³⁷⁾ Jelentősek az egyháziak saját használatra vezetett bizalmas feljegyzései is ugyanilyen szempontból.³⁸⁾

Mindezek a fentebb ismertetett dokumentumok zömmel maguktól az egyháziaktól, illetve a velük szövetséges konzervatívoktól származnak, szólni kell egy-két szót arról, hogy mennyiben kutatható e mozgalom a reformellenzék szempontjából. Összességében azt kell mondanunk, meglepően kevés adattal találkozhatunk a vallásszabadságért, felekezeti egyenjogúságért folytatott politikai küzdelem eseményein (beszédeken, programokon, törvénytervezeteken stb.) kívül konkrétan erről a Fogarassy kanonok vezette mozgalomról a liberálisok megnyilatkozásaiban. Bizonyára azért, mert a káptalanok törvényhozási képviselőjének konkrét kérdésait alig tartották fontosnak a polgári átalakulás egyéb átfogó kérdéseire képest, továbbá az egyház feudális kiváltságainak felszámolásával és az országgyűlés népképviselői alapszabályozásával összefüggő elképzeléseik automatikusan maguk után vonták e problémakör megszűnését is. Jellemző például, hogy míg 1847-ben a konzervatív vármegyék követutasításukba felvették a káptalanok szavazati jogának követelését, a liberálisok e követelés ellenkezőjét csak elvétve.³⁹⁾

Pesti Hírlap, 1847. 990. sz. (november 25.) 343-344. p. stb. A káptalani követek aztán végül mégiscsak kaptak fejenkénti szavazati jogot – 1848. március 18-án, amikor a rendi országgyűlés alkotmányozó nemzetgyűléssé alakította magát, a népképviselői rendszerre való áttérés nyilvánvaló célzatával. A káptalanok ügye ennek ellenére még ekkor is kisebb vitára adott okot, ld. pl.: Felséges Első Ferdinánd osztrák császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsonyban, 1848. 169. p.; vö. Felséges Első Ferdinánd osztrák császár, Magyar- és Csehországnak e néven ötödik apost. királya által szabad királyi Pozsony városába 1847-ik esztendei Sz. András hava 7-ik napjára rendeltetett magyarországi közgyűlésnek irományai. Pozsonyban, 1848. 58. sz. 81. p.

³⁵⁾ Rimely Mihály pannonhalmi főapát vonatkozó beszédvázlatait például felleltük: PPFK. BK. 146/IX. s.n.; Lonovics József csanádi püspökét: OSzKK. Qu. Hung. 2664. (= Lonovics József beszédei, 1825-1844.) stb.

³⁶⁾ Ld. erről pl.: KAJTÁR ISTVÁN: Modernizációnk és Európa. Adalékok a politikai vitakultúrához az 1843-44-es országgyűlésen. In: Degre Alajos emlékkönyv. Szerk.: Máthé Gábor – Zlinszky János. Bp., 1995. 121-130. p.

³⁷⁾ Például megemlíthetjük, amikor Széchenyi István a Konzervatív Párt megalakulásának másnapján azt rögzítette naplójába, hogy Körmöczy Imre kanonok bizalmasan megkereste és a papság szavazati ügyének támogatására próbálta rávenni. SZÉCHENYI ISTVÁN: Napló. Sajtó alá rend.: Oltványi Ambrus. Bp., 1982. (2. kiadás) 1127. p.

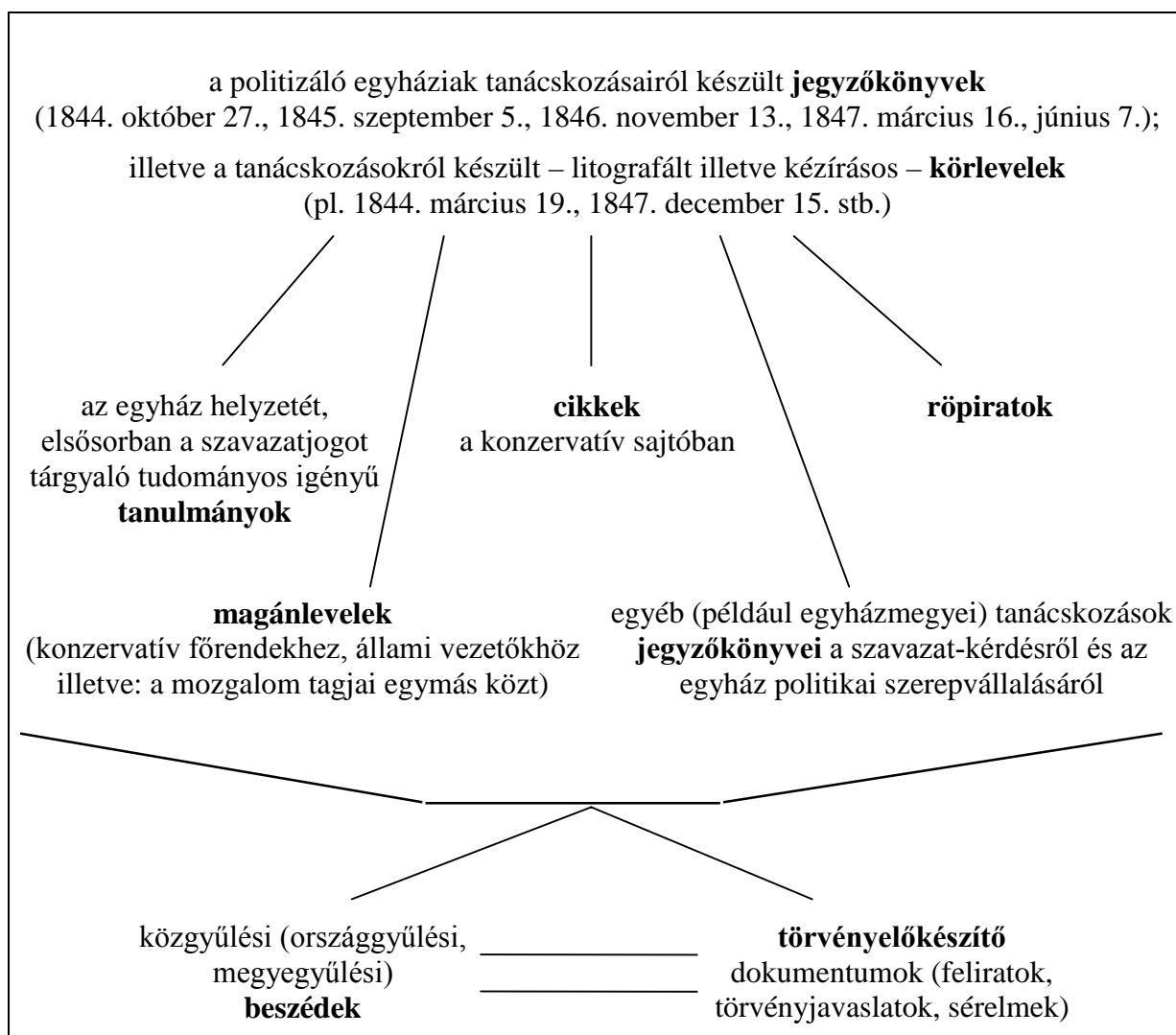
³⁸⁾ Pl. Sárkány Miklós országgyűlési naplója: PPFK. BK. 182/X. Nr. 63.; Gegő Elek ferences szerzetes feljegyzései az 1843-44. évi diétáról: MOL. P 708. (= A Zichy Ferraris család levéltára) 89. cs. XLI. kf. (Utóbbira Dominkovits Péter hívta fel a figyelmet, ezúton is köszönöm. – F.Cs.) stb.

³⁹⁾ Az 1847. évi követutasítások közül külön pontban csak Szabolcs vetette fel, hogy a káptalanok aktuális helyzetükben hagyassanak, vagy később országgyűlési állásukat is veszítsék el. Borsod megye – hasonló hangnemben – csak pótutasítás szintjén foglalkozott a kérdéssel. Mindkettőre ld. id. hely a 33. sz. jegyzetben. Jellemző módon Szatmár megyében a követutasítást előkészítő választmány papi tagjai sürgették a szavazati ügyben való állásfoglalást, de a többség a kérdés kevésbé jelentős volta miatt tárgyalásra is alkalmatlannak találta, ezért nem is terjesztette a közgyűlés elé semmilyen formában. Pesti Hírlap, 1847. 979. sz. (november 5.) 298. p.

Végezetül: a politikai katolicizmus reformkori feltűnésével kapcsolatban számos helyen állapítottuk meg, hogy mozgalmuk rengeteg párhuzamot mutat a konzervatív és liberális párt-szerveződésekhez. Egyetlen markáns különbség a nyilvánossághoz való viszony kérdésében jelölhető meg: a politizáló egyháziak kerülni akarták az önálló katolikus pártszerveződés alternatíváját (ne feledjük, a polgári korszakra jellemző pártosodás is éppen csak megindult Magyarországon), platform-szerű szervezkedésükkel nem gyengíteni, hanem erősíteni kívánták a Konzervatív Pártot. Mindennek ellenére e sajátos arculatú csoportban benne rejtett az önálló katolikus politizálás lehetősége már 1848 előtt is, melynek forrásfeltárásához és kutatás-módszertanához fenti áttekintésünk után is bőven akad még hozzátenni való.

Melléklet

A reformkori politikai katolicizmusra vonatkozó források egymásra épülése

Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban

A polgári átalakulás reformkori meghatározó politikusai gyakran foglaltak állást egyházpolitikai kérdésekben – nyilván nem véletlenül. A felvilágosodásra, a francia forradalom eszmétörténeti hagyatékára épülő nyugat-európai liberalizmus eszméi (társadalmi egyenlőség, politikai szabadság) óhatatlanul ezer szállal kapcsolódtak a vallásszabadság gondolatköréhez, a felekezeti egyenjogúság követelménye pedig élesen ütközött a római katolikus egyház politikai és társadalmi kiváltságaival.

Magyarországon az 1830-as években már minden közszereplő előtt világossá vált, hogy a színre lépő liberálisok a fennálló rendszer átfogó reformját kívánják megvalósítani, melynek következményei nemcsak a gazdaság modernizációjában, a társadalmi előjogok megszüntetésében, a politikai intézményrendszer (törvényhozó és végrehajtó hatalom) átalakításában ragadhatók meg, hanem az *állam-egyház között kialakult viszonyrendszert* is alapjaiban fogják megváltoztatni. Ismerjük Kossuth, Széchenyi, Batthyány számos egyházpolitikai megnyilatkozását, beszédeiket, naplójegyzetekben illetve cikkekben – rendszerint valamely aktuális politikai történés kapcsán megfogalmazott – álláspontjukat, Deák Ferenc életműve azonban a reformkorból valamennyiüknél több ilyen megnyilatkozást tartalmaz. Ráadásul Deák gyakran formált véleményt konkrét, gyakorlati esetek kapcsán illetőleg teoretikus igénnyel egyaránt. S bár a reformellenzék „második vonalbeli” politikusai között is voltak, akik a megye- és országgyűlések egyházpolitikai vitáiban vezérszónoki szerepet játszottak (Beöthy Ödön, Palóczy László, Radvánszky Antal stb.), mégis nyilvánvalóan Deák volt az, aki beszédeiben a legszélesebb körű történeti és politikai áttekintés illetve jogelméleti megalapozottság igényével fordult az állam-egyház közötti kapcsolatok kérdésköréhez. Beszédei, az általa fogalmazott törvényjavaslatok, vármegyei dokumentumok egyértelműen *óriási hatást* gyakoroltak a reformellenzék egyházpolitikai nézeteire, valamint az e területen követendő politikai stratégiájára. Nemcsak magáévá tette és megfogalmazta a liberális egyházpolitikai elveket, hanem különös érzéke volt ahhoz, hogy mindezt jogi formába (törvényjavaslatokba, feliratokba, közgyűlési határozatokba) öntse, továbbá a polgári átalakulás egyházpolitikai elemeit a magyar jogrendszerbe illessze.

Eszmétársai és ellenfelei egyaránt hivatkozási alapul használták a Deák által képviselt nézeteket. Jellemző, hogy még az 1843-44-es országgyűlés egyházpolitikai vitáiban is Deák korábban megfogalmazott törvényjavaslata és felfogása álltak a vita tengelyében, annak ellenére, hogy ezen a pozsonyi diétán személyesen nem vett részt, s a vallásügyben ekkor elfogadott 1844/3. tc. – ha közvetve is, de – az ő keze nyomát viseli. Sőt, Deák a kiegyezés után változatlan érdeklődéssel fordult az állam és egyház teljes elválasztását célzó liberális egyházpolitika folytatása és kiteljesítése felé. 1873 júniusában, utolsó parlamenti beszédében végig elemezte a modern polgári állam tennivalóit, a katolikus autonómia mellett szorgalmazta a szeparációt beteljesítő polgári házasságról szóló törvényt, az egyházak finanszírozásának új alapokra helyezését, a püspökök eltiltását a pápai döntések uralkodói engedély nélküli kihirdetésétől stb. Vagyis mind olyan kérdést, amelyet követői az általa mutatott úton igyekeztek a 19. század második felében megvalósítani. Épp ezért nem túlzás azt állítani, hogy Deák Ferenc *megteremtője és legnagyobb formátumú egyénisége* a magyar liberalizmus egyházpolitikai hagyományainak, utóbbiban felfogása napjainkig meghatározó jelentőségű.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az 1830-as évektől Deák egyházpolitikai eszméi, megnyilatkozásai három nagyobb – valójában az állam és az egyház elválasztásának általános alapelvét konkretizáló – témakör köré csoportosíthatók, melyek között a határvonal persze jórészt elmosódott:

1. A liberalizmus alapvető kategóriája, az egyén önálló döntési szabadsága a belső meggyőződést illetően a *vallásszabadság* eszméjében öltött testet, amely egyrészt az egyén vallásválasztásának (és így értelemszerűen: változtatásának) követelményére, másrészt a magánéletbe való legteljesebb be nem avatkozás szorgalmazására vonatkozott. Az 1830-as–1840-es évek Magyarországon előbbi elsősorban arra vonatkozott, hogy megszűnjön egyfelől a katolikus, másfelől protestáns (református és evangélikus) továbbá görögkeleti vallásokra való áttérések közötti jogi különbségtétel, mely számos hétköznapi konfliktus forrása volt. A magánélet szentségének problémája pedig elemi erővel a vegyes házasságok kötése kapcsán robbant ki, és vált a reformkor egyik legfontosabb és legtöbbet vitatott belpolitikai témakörévé.

2. Deák liberalizmusa azonban nem állt meg azon a ponton, hogy a különböző egyéni hitvallások egyenlő kezelését az állam által elismertesse, hanem – mintegy kiterjesztve azt a közösségi vallásgyakorlat szintjére – egyúttal a *felekezetek egyenjogúságát*, az állam azoktól való egyenlő távolságtartását és megítélését is követelte. A napi politikai küzdelmekben ez elsősorban a római katolikus egyház kiváltságainak felszámolására, vagy – kisebb részben – a protestáns és görög keleti egyházak azokban való ugyanolyan mértékű részesítésére irányult. A katolikus egyházi személyek intézményes jelenléte a törvényhozó és végrehajtó hatalom, valamint a jogszolgáltatás különböző szintjein Deák számára is összeegyeztethetetlen volt a polgári népképviselő elvével.

3. Nem véletlen továbbá, hogy Deák nagy figyelmet szentelt az állam és egyház elválasztása gyakorlati kivitelezésekor jelentkező legfontosabb problémának, az *egyházfinanszírozás* összetett kérdéskörének, pontosabban annak, hogyan teremthető meg méltányosan egy polgári államban a felekezetek működésének anyagi alapja. A konkrét politikai küzdelmekre e témakör kapcsán alapot a katolikus egyház számára nyújtandó feudális járadékszolgáltatás, a tized eltörlésének követelése, illetve az egyházi nagybirtokrendszer ekkor már felmerülő reformjának problémája adott.

Fentiek természetesen vázlatos áttekintései csak az állam-egyház viszonyt érintő kérdéseknek, melyeket Deák Ferenc reformkori közéleti tevékenysége során érintett. Bizonyos fontos témakörök csak később kaptak különös jelentőséget, az egyházak társadalmi szerepvállalásában oly fontos iskolafenntartói monopóliumuk ügye igazán csak 1848 nyarán stb. Fontos még, hogy nem pusztán egyház-, hanem általános társadalompolitikai szempontból is lényegesek a reformellenzék soraiban a zsidóság egyenjogúsítására irányuló – a fenti 1-2. pontokból következő – törekvések.

Mielőtt konkrétan elemeznénk Deák egy-egy kiemelkedő egyházpolitikai indítványát, érdemes egy pillantást vetni a magyar liberálisoknak általában az egyházakhoz és a vallásossághoz való viszonyára. Deák Ferencet római katolikusnak keresztelték, és tény: soha *nem volt templombajáró* ember. Az ő példája – hasonlóan az evangélikus Kossuth Lajoshoz – tanulságosan világít rá, hogy e generáció számára már lelkiismereti konfliktus nélkül elválasztható volt az egyéni (belső) vallásosság az intézményes (egyházias) vallásgyakorlattól. Mindez azért is fontos, mert Deák egyházpolitikai nézeteit sem lehet felekezetének teológiai felfogásából levezetni, annak forrása sokkal inkább a felvilágosodás természetjogi gondolkodásában, saját kora nyugat-európai liberalizmusának eszmerendszerében, kisebb részben a Magyarországon a vallásszabadságért folytatott 16-18. századi politikai küzdelmek hagyományában ragadható meg. Különösen a – Deák jogfelfogásában amúgy is mély nyomokat hagyó – természetjogi érvelés vált alkalmassá arra, hogy az egyénnek az intézményes vallásosságtól

való *eltávolodását* alátámaszsa. Ugyanakkor sem Deák, sem liberális kortársai nem voltak antiklerikálisok, bármennyit is vádolták ezzel őket (főleg katolikus) egyházi oldalról. Elismerték és méltányolták az egyházak társadalmi szerepét, ugyanakkor – ahogyan a gazdasági, politikai stb. rendszer teljes átalakítását szorgalmazták – alapvetően *új típusú állam-egyház modellt* kívántak a fennálló helyében meghonosítani. S bár a kor emberét még egész életében elkísérte az egyház (a keresztelestől a temetésig, az iskolai oktatástól a házasságkötésig), Deák vallásosságának tartalmát is legtalálóbban a „maga módján hívő” kategóriával lehetne leírni.

Fent vázolt témakörökből továbbá az is következett, hogy *szükségképpen szembekerült* a katolikus egyház kiváltságokhoz mereven ragaszkodó társadalmi-politikai törekvéseivel, és utóbbi képviselői – ugyan mindenkor elismerve kompromisszumokra törekvő stratégiáját – Deákban egyik legjelentősebb politikai ellenfelüket, a reformellenzék egyházpolitikájának jellegadó közéleti személyiségét, programjában pedig a katolikus egyház általános megtámadtatását látták. A gyakran élessé váló politikai szembenállás ugyanakkor együtt járt azzal, hogy Deák és a többi reformpolitikus kitűnő *személyes kapcsolatokat* ápolt számos – persze nem feltétlenül magas rangú – egyházi személyiséggel. Magánéletük, baráti kapcsolataik észrevétlenül lépték át a felekezeti korlátokat. Talán tanulságos példája mindennek Deák egyik 1844 szeptemberében Kossuthhoz intézett rövid levele. Deák egyik volt iskolatársa Daróczy Zsigmond pécsi kanonok öccse érdekében járt közben Kossuthnál, a pesti cukorfinomító egyesület pénztárosi állásába ajánlotta. (Daróczy Zsigmond lesz majd egyébként az első a káptalani követek között, aki 1848. március 18-án lemondott az egyházi tizedről.) Deáknak ebből a rövid leveléből kiderül továbbá, hogy a nagykanizsai izraelita rabbi közvetített néhány bizalmas levelet közte és Kossuth között. Az állam és egyház ügyeinek elválasztásán túl Deák a katolikus egyház belső megújódását, a kor igényeinek megfelelő szemléletváltását is szorgalmazta. Ez a – legmarkánsabban egyébként Eötvös József kapcsán megfogalmazható – *liberális katolicizmus* elsősorban az egyházak autonóm önszerveződésének, modern egyház-kormányzatának kialakításában jelent meg, mellyel kapcsolatos nézeteire Deák a reformkorban is utalt, bár azokat igazán csak a kiegyezést követő években fejtette ki.

Deák egyházpolitikai nézeteinek ismertetői gyakran kezdik tárgyalásukat onnan, hogy 1833 tavaszán megjelent az 1832-36. évi, első „igazi” reformországgyűlésen. Ugyanakkor érdemes felhívni a figyelmet arra, hogy a jellegében és tartalmában egyaránt alapvetően új ellenzék nem előzmények nélkül lépett a politika színpadára, nézeteik kialakulásában és formálódásában meghatározó volt a *rendszeres bizottsági munkálatok* és azok vármegyei vitáinak szerepe. Zala megye egyházügyi munkálatról készült véleményét Deák Ferenc fogalmazta. Elsősorban az országos bizottság által feltett konkrét kérdésekre reagált, például a katolikus papok által rendszertelenül szedett stolaris (vagyis egyházi szolgáltatásokért kért) térítésekkel kapcsolatban. A papság nemcsak anyagi visszaéléseket követ el a keresztelesek, temetések és házasságkötések alkalmával – figyelmeztetett –, hanem a szolgáltatásokért járó emberek érzéseit is gyakran sérti magatartásával. Figyelemreméltó, hogy Deák szerint „az önnön hasznát szomszárjához némely papnak igazságtalan kívánsága” azért is veszélyes, mert súlyosan rombolja az egyház társadalmi tekintélyét, és felgyorsítja a vallásosságtól való elfordulás folyamatát, amely nem áll arányban az egyház által nyert többlet-bevétellel. Álláspontját a „józan észre és természeti igazság”-ra alapozta, s úgy vélte, az önkényes stólaszedés helyett bevezetendő egységes szabályozás a nép és papja közötti bizalom elősegítése szempontjából is fontos. A Zala megyei operátum más helyén, a jogügyi munkálatban – feltehetően szintén Deák tollából – érdekes vélemény olvasható az egyházi tizedszedéssel kapcsolatban. Bár a tized általános szabályozását (különösen eltörlését) még nem hozza szóba, a későbbi deáki megnyilatkozásokkal szoros összhangban követeli, hogy az irtásföldek és a későbbi foglalások utáni tizedszedést tiltsák el, a „bitanglott jusnak használásából” folyó dézsmáltatást pedig

a jobbágyok rövid peres úton beszüntethessék. (Ezzel nem pusztán anyagi szempontokat tartott szem előtt, sokkal inkább a jobbágy személyes méltóságát védte az egyházzal illetve a földesúrral szemben.) Az egyházügyi munkát továbbá részletesen foglalkozott a kegyuraság intézményének szabályozásával, és a papnevelés ügyével is. Utóbbival kapcsolatban az állami felügyelet, pontosabban az országgyűlés szerepének fontosságát hangsúlyozta, mivel „egy szabad alkotmányú országban minden köztárgyat illető dolgokat elintézni [...] s így az ifjúságnak célarányos s a közjónak előmozdítására hasznos neveltetését is elrendelni az ország törvényhozó testéhez méltán tartoznék”. Álláspontja nyilvánvalóan ütközött a katolikus egyháznak azzal a meggyőződésével, mely a belügyeibe való állami beavatkozás kísérletének minősített minden hasonló – például a jozefinista egyházpolitikára nagyon is emlékeztető – kezdeményezést. Szintén későbbi deáki felfogásra ismerhetünk abban is, ahogy meglehetősen erőteljes megfogalmazásban követeli a köztörvényes bűnöket elkövető papok világi bíróság elé állítását. (Az országos bizottság egyébként meghagyta volna az egyházi bíróságok hatáskörét ilyen esetekben.) Deák a „gyakrabbi szomorú tapasztalás”-ra figyelmeztetett, s a polgári jogegyenlőség jegyében követelte, hogy az „elfajult gonosz lelkű”, kötelességeikről megfélemlített papokat ugyanolyan köztörvényes bűnözőként kezeljenek és ítéljenek el, mint bárki mást. Azáltal ugyanis, ha az egyház eltussolni igyekszik papjai nyilvánvaló kihágásait, pont ellenkező hatást ér el: az emberek elfordulnak a vallástól, mivel azt látják, hogy „az erkölcsöt gyakorolni köteles papok is büntetlenül vétkezhetnek”, továbbá így az egyház közvetve felelős lesz az alapvető erkölcsi értékek viszonylagossá válásáért, háttérbe szorulásáért. Deák még megyéje érintettsége okán részletesen foglalkozott egy, a reformellenzék által gyakran érintett kérdéssel, a zalavári bencés apátságnak az ausztriai Göttweig (Gottvic) főapátsága alóli kivonásával. Nemcsak azért támogatta a magyarországi rendház önállósodását, mert ez az ország területi integritásának elvéből következett, hanem azért is, mert kimutatása szerint a göttweigi apátság semmiféle anyagi követelést nem támaszthatott a zalavári rendházzal szemben.

Amikor Deák megérkezett a *pozsonyi diétára*, már javában zajlott a szokatlan heveségű egyházpolitikai vita, melyet január 9-i javaslatával Beöthy Ödön bihari követ indított el. Beöthy és a liberálisok a protestánsok sérelmeit említették fel, mivel a vallásügyet ekkor hatályosan szabályozó 1791/26. tc. rendelkezései egyrészt a katolikus egyház privilegizált helyzetét több szempontból is fenntartották, másrészt a törvény által biztosított kiskapuk a gyakorlatban a katolikusok számára számos visszaélésre adtak lehetőséget. Szembetűnő példái voltak ennek az *áttérések* és a *vegyes házasságok* ügye. Előbbit illetően a törvény a katolikus hitre való áttérést feltételek nélkül engedélyezte, a katolikus hitről áttérni szándékozók pedig hathetes oktatásban való – akár évekig is elnyújtható – részvételre kötelezte; a vegyes házasság megáldását továbbá csak katolikus pap előtt engedélyezte, s amennyiben a vőlegény katolikus volt, valamennyi gyermeket az ő felekezetében keresztelendőnek tekintette, ha pedig protestáns volt, akkor a születendő fiúgyermekről úgy rendelkezett, hogy „követhetik” apjuk vallását. Bár elvben eltiltotta a katolikus egyházat a vegyes házasság megkötésének akadályozásától, a gyakorlatban a papok az áldás fejében gyakran kértek a házasulandóktól olyan kötelezvényt (reverzálist), melyben úgymond önként kötelezték magukat valamennyi gyermekük katolikus kereszteléséről. (Mindennek apropóján számos további sérelem is megfogalmazódott, például a protestánsok horvátországi letelepedésének tilalma, a tábori lelkészi szolgálatok, a temetőhasználat ügye stb.)

Az persze, hogy a protestáns egyházak vallásügyi sérelmei országgyűlési csatározások tárgyává válnak, önmagában nem számított újdonságnak. Az már azonban nagyon is, hogy ezúttal nem a protestánsok öncélúan, önvédelmi jelleggel megfogalmazott sérelmeinek orvoslása állt a középpontban, hanem a fennálló törvények reformja nyomán egy alapvetően új – a felekezeti jogegyenlőségre alapozott – egyházpolitikai modell kialakítása; másrészt a „frontvonal”

immár nem a különböző vallású követek között húzódott. (Maga az előterjesztő Beöthy is jellemző módon katolikus, mint ahogy a liberális vezérszónokok jelentős része – köztük Deák – is.) Az alsó tábla által elfogadott felirat tételesen követelte a bevett vallások egyenlőségét és viszonyosságát, a hatheti oktatás és a reverzálisok eltörlését stb. Az alsó táblán a felekezeti különbségek által immár nem tagolt reformellenzék állt szemben a katolikus egyház képviselőivel (az alsó táblán a káptalani küldöttekkel, illetve a felső tábla püspökeivel) és azok néhány ókonzervatív, udvarhű világi támogatójával. Bár az egyházi rend előszeretettel aposztrofálta – néha taktikából, néha meggyőződésből – a protestánsok aknamunkájaként a diétai vitákat, itt már nem erről volt szó. Ahogy az ellenzék is a korábbi gravaminális (sérelemi), „kuruckodó” oppozícióból – ekkor Kölcsey, Wesselényi, Deák vezetésével – liberális reformellenzéké alakult, úgy lényegültek át a protestáns vallási sérelmek is egy *modern, polgári egyházpolitika* alappilléreivé. Deák sokáig nem kért szót vallásügyben (ezt Kossuth furcsállta is az Országgyűlési Tudósítások hasábjain), s amikor pótutasítása megérkezése után végre 1833. július 13-án megtette, az alsó tábla már hatszor kapta vissza üzenetét a főrendektől változatlanul elutasító formában, és éppen az a kérdés merült fel, hogy a Kölcsey által fogalmazott hetedikben vonják vissza indítványukat. A konzervatív, ekkor jórészt a püspöki kar által meghatározott felső tábla ugyanis makacsul ellenezte a vallásügyi sérelmek megtárgyalását, és ebben maradéktalanul bírták az országgyűlési indítványokat amúgy is „agyonütni” kívánó uralkodó illetve általában az udvar támogatását. Deák amellet, hogy határozottan az alsó tábla üzenetében foglaltakat támogatta, felhívta a figyelmet a vallásbeli viszályok súlyosságára és arra, hogy pont ebben a kérdésben váltak a leghevesebbé a szócsaták. Rámutatott, hogy az ellenzék számára valóban tekintélyvesztésnek, erőtlenségébe ismerésének tűnhet az indítvány visszavonása, ugyanakkor nem szabad azt vereséggént értelmezniük, hiszen a tárgyat bármikor újra felvehetik, és büszkén hangoztathatják, hogy csak a kényszer hatására cselekedtek így. (Emellett szólt továbbá, hogy a téma napirenden tartása nyomán az udvar az ingadozó követek megnyerésével éppen ellenkező, konzervatív szemléletű vallásügyi rendelkezést is elfogadtathatott volna.) A vallásügy méltányos rendezésének tartalmi kérdésein túl Deák nagyon fontos taktikai illetve jogértelmezési szempontokra is felhívta a figyelmet, mintegy keretet is adva a reformellenzék későbbi egyházpolitikai stratégiájának. „Oly kérdést is látok a vallásbeli tárggyal összeszöve, mely nagyrésztben polgári szabadságunkat érdekli” – mondta arra célozva, hogy a végrehajtó hatalomnak nem szabad kizárólagos befolyást engedni a vallásügyekben sem, mert más esetekben is precedensértékű lehet. A főrendek makacssága és taktikázása folytán rész-engedményeket ugyan el lehetett volna érni, ennek azonban nem lett volna értelme, a vallásszabadságot Deák érvelésében *alapvető jogként* kellett volna törvénybe foglalni. Követtársait is felvillanyozta taktikájának politikai megalapozottságán túl optimizmusa is: „Az idő lelkével haladó mívelődés, mely sem visszalépni, sem megállni többé nem képes, ki fogja vívni a most kívánt szabadságot, mert a míveltség és a szabadság azon elválhatatlan két testvér, kiket a jótevő végzet az emberiség boldogítására küldött a világra.” Az üzenet kapcsán szellemesen jegyezte meg az egyik követ, hogy a két tábla közötti megegyezés azért vált lehetetlenné, mert az alsó tábla a 19., a felső pedig a 14. században létezik... Deák megjéjéhez írott szeptemberi jelentésében egyértelműen a főrendekre (kimondatlanul a püspöki karra) hárította a törvényes orvoslás elmaradása miatti felelősséget, mely egyik legfontosabb oka lett a törvényhozás reformja iránti igény határozott megfogalmazásának. (Jellemzően írta róla később Eötvös Károly: „Ő konzervatív mágnást és főpapot, a régi korszak udvari embereit az ország élén nem szenvedhette.”)

Teoretikus igénye miatt érdemes még felidézni Deák vallásszabadságról alkotott gondolatait a Zala vármegyéhez 1836 júniusában követtársával, Hertelendy Károllyal benyújtott *követjelentésből*. A vallásügy átfogó törvényi rendezését elsősorban azzal indokolta, hogy az 1791/26. tc. alkalmat adott a kormányzat és a katolikus egyház számára egyoldalú magyarázatokra,

visszaélésekre. Majd így folytatta: „Nem egyes vallási felekezetek panaszairól, hanem a nemzet közügyéről szól ezen [ti. a vallásügyi sérelmekről készült] fölrirat, mert törvény és szabadság vannak sértve, törvény és szabadság pedig az egész nemzetnek köztulajdona. Nincs a polgári szabadság szent ügyének veszélyesebb ellensége, mint az elnyomás és üldözés szülte vallásos felekezetestesség, mert ennek indulatos küzdésében gyakran felejtve vannak, gyakran fel is áldoztatnak a hazának legszentebb érdekei. A közegyetértés ellenben a polgári szabadságnak legbiztosabb oltalma, ehhez pedig nem szükséges a vallásnak egysége, mint ezt a szabad Amerika példája bizonyítja, de szükséges az, hogy a törvény és közállomány a vallás és lélekismeret szabadsága fölött zsarnoki hatalommal uralkodni ne akarjon.” Kommentárt aligha igénylő szavaihoz érdemes hozzátenni, hogy az Egyesült Államok egyházpolitikai modelljére, mint követendő példára hivatkozni Magyarországon még 1873-ban, Deák említett utolsó parlamenti beszédében is újdonságnak számított, nemhogy az 1830-as évek közepén!

Visszatérve az országgyűlésre, bár a vallásügyi törvény hiányosságainak átfogó orvoslása nem történt meg, a következő három évben többször kerültek szóba egyházpolitikai kérdések, melyekben Deák is hallatta hangját. Nemcsak a protestánsok, hanem a más felekezetek *egyen-jogúsága* mellett is felszólalt. 1835 nyarán például a nagyváradi görög katolikus egyházmegyében egyes görögkeletiek áttérítésére irányuló tevékenységet, és ennek kapcsán a helytartótanács vonatkozó rendeletét bírálta, hangsúlyozva, hogy az egyén vallási meggyőződésének (felekezeti hovatartozásának) befolyásolására bármilyen kényszerítő eszközt vagy erkölcstelen csábítást alkalmazni megengedhetetlen. 1834 februárjában pedig az *egyházi bíróságok* hatásköréről folyó vitához szólott hozzá, melyet az alsó tábla a katolikus klérus tiltakozása ellenére erőteljesen korlátozni kívánt. Deák erőteljesen pártolta a világi bíráskodás megvonását a „szentszékek”-től, és szorgalmazta, hogy a kétértelmű megfogalmazások helyett „világos törvénnyel mondassék ki, hogy az egyházi személyeknek világiak által történt sérelmek világi bíróság által büntetessék”. Főleg Lonovics Józseffel (ekkor még egri kánonok, később nagy hatású csanádi püspökkel) szólalkozott össze, és nagyon finoman ekkor is szót emelt a katolikus egyház kizárólagos részvétele ellen a törvényhozás alsó tábláján. Az egyházi személyek kiváltságainak felszámolásáért más vonatkozásban is szót emelt, például amikor 1834 júliusában szorgalmazta, hogy ne legyen eltérő a *főpapok végrendelkezési jogának* gyakorlása, mint másoké, hiszen „bár valaki az egyházi rendbe lépett is, nem szűnt meg a hon polgára lenni”. Később az úrbéri kérdés kapcsán határozottan kiállt a protestáns jobbágyoktól való *tizedszedés* eltiltásáért. Erkölcsi és politikai szempontból egyaránt mélyen elítélte a „nyomasztó súlyú igazságtalanságot”, miszerint protestánsoknak „az oly gazdagon dotált papságot [...], kiknek szolgálatjával nem élnek, véres verejtékű szerzeményükből tartani köteleztetnek”. Ez alkalommal összekülönbözött a nagyváradi káptalan küldöttével is, aki – tipikus egyházi álláspontot megszólaltatva – már az ellen is tiltakozott, hogy a tized ügyét egyáltalán az országgyűlés tárgyalja, mondván, hogy az uralkodói felségjog. Deák ellentmondása általános politikai értelemben is jelentőséget nyert: „nem a fejedelem ad a nemzetnek jussokat, hanem a nemzet ad a fejedelemnek, mert a nemzet minden jussoknak forrása”, ezért a tized szabályozását a törvényhozás számára nemcsak lehetőségként, hanem kötelezőként is értelmezte. A tized ügye nem sokkal az országgyűlés bezárása előtt, 1836 februárjában is szóba került, Deák akkor Somssich Pongrácz személynökkel fordult szembe, aki szerint a tized az egyház tulajdona lenne. Deák beszéde a konkrétumon túl általában világít rá arra, hogyan is vélekedett az egyház tevékenységének állami finanszírozásáról. Számos jögesettel, törvényhellyel igazolta, hogy a „a tized nem a klérus tulajdona, hanem a státus [= állam] vagyona, s mint olyanról a státus rendelkezhetik”. Egy oldalvágást az egyháziak kiváltságaihoz is intézve így fogalmazott: „Minthogy a klérus a státus szolgája [sic!], szükséges, hogy a státus annak jólétéről gondoskodjék. Miképp azonban és mi módon kívánja a státus ezen célt elérni, abban kezét a státusnak senki sem kötheti meg.” Deák részletesen cáfolta továbbá azt a katolikus vádat, hogy ő vagy liberális eszmetársai az egyház anyagi

ellehetetlenítésére törekednének. A témát egyébként részletesebben kifejtette a már idézett 1836. évi követjelentés is. Az egyházi nagybirtokokat kétségtelenül köztulajdonnak minősítette, ilyen formán azokról a törvényhozás – ellentétben a végrehajtó hatalommal – bármikor szabadon rendelkezhet. Deák ugyan nem fogalmazta meg véleményét részletesen az egyházi birtokok kisajátítása (*szekularizációja*) kapcsán, a követjelentésben azonban nem véletlenül ismertetik azt az alsó tábla által hozott határozatot, mely szerint az egyházi birtokok jövedelmeit a törvényhozás rendelkezése szerint bármikor bármilyen közcélra fel lehet használni. Példaként említik az ország védelmét, különösen pedig a népoktatás ügyét, illetve az alsópapság ellátását, „kik a gazdag egyházi javaknak igazságtalan arányban fölosztott jövedelmeiből nem részesülve, gyakran szűkölködni kénytelenek, holott a vallásnak és népoktatásnak legszentebb, de legsúlyosabb kötelességeit ők teljesítik”. Az egyházi birtokok ügyének elrendezését a későbbi országgyűléseken feltétlenül tárgyalandó témának tekintették. Érdekes, hogy amikor 1841-ben vármegyei indítvány, majd 1844-ben törvényjavaslat formájában Borsod rendei az egyházi birtokok feleslegének népnevelési célokra való fordítása mellett törtek lándzsát (egyébként sikertelenül), javaslatuk mögött Deákék korábbi érvei jól felismerhetők.

A következő, 1839-40. évi országgyűlés rendkívül feszült hangulatban ült össze, s ehhez a felségsértési perek miatti vármegyei ellenállás mellett egyházpolitikai történések is hozzájárultak. 1836-ban Scitovszky János rozsnói (1838-tól pécsi), majd 1839 márciusában Lajcsák Ferenc adott ki olyan körlevelet egyházmegyéje papsága számára, melyben megtiltotta papjai számára, hogy reverzális nélkül megáldják a protestáns-katolikus vegyes házasságokat. Amennyiben a református vagy evangélikus vőlegény megtagadja ezt, úgy a házasságot a papnak nem szabad megáldani, csak egyházi külsőségek (pl. stóla) nélkül, a templomon kívül tudomásul venni. (Ezt a korábbi pápai előírásokon alapuló gyakorlatot nevezték passiva assistentiának. Az ügy európai dimenzióját az adta, hogy az 1830-as években a porosz kormányzat erélyesen, hatósági eszközökkel lépett fel a kölni és a gneseni érsekek ugyanilyen akciója ellen.) Az amúgy is felhevült légkörben tanácskozó vármegyei gyűlések felháborodottan fogadták Lajcsákéknak a fennálló törvényekkel ellentétes valamint a magánéletbe is durván beavatkozó egyházi intézkedéseit, mely az országgyűlésen is az egyik legtöbbet vitatott sérelem forrása lett. Mindennek következtében a vegyes házasságok kérdése az egyházpolitikai vitáknak az 1840-es évek közepéig legfőbb argumentációs pontjává vált.

A püspöki körlevelek okozta sérelmek hangoztatása mellett az ellenzék ott folytatta az új vallásügyi törvény iránti politikai küzdelmét, ahol 1833 nyarán kénytelenségből abbahagyta. Az erre vonatkozó igényt Deák nagyon világosan fogalmazta meg 1839 októberében: „A múlt országgyűlésen e tárgyban előadott sérelmeket nem lehet úgy, mint protestáns atyáinkfiái sérelmeit tekinteni, mert ezek valóságos országos sérelmek, amennyiben a lelkiismeret szabadsága világos törvény ellenére korlátoztatik.” Deák úgy vélte továbbá, hogy az állam a vallási ügyekbe általában nem avatkozhat, csak akkor, ha valamely vallási kérdésre való hivatkozással az állam céljaival ellentétes magatartást tanúsítanak. Az ő útmutatásával, fogalmazásával elkészült *vallásügyi törvényjavaslat* 14 pontos üzenet formájában ment át a felső táblára. Az üzenet újabb elemeket is megfogalmazott a korábbihoz képest (például markánsan megjelent benne a reverzálisok visszamenőleges hatálytalanításának igénye, a talált és kitett gyermekek felekezeti hovatartozásának szabályozása stb.), továbbá általános elméleti útmutatásokat is tartalmazott: „A polgári törvényhozásnak a vallásos állapotokban tárgya egyéb nem lehet, mint oly szabályokat állapítani, melyek által a külön felekezetűek között a kölcsönös jó érzemény fenntartassék, de a lélekismeret belső nyugalmaról való gondoskodásra, melyet soha semmi törvény, hanem egyedül az ember önmaga szerezhet meg, nem terjeszkedhetik, e részben a polgár mint ember szabad, s őtet szabadságában külső kényszerítő eszközök nem korlátozhatják.” Az előző országgyűlésen „fenntartott vallásbeli súlyok és nehézségek tárgyában” készült üzenet több pontját a felső tábla hajlandó volt elfogadni, s bár az egyháziakkal

folytatott szócsaták kísértetiesen emlékeztettek a korábbiakra, az országgyűlés általános légkörét meghatározó *kompromisszumkeresés* végül erre a kényes kérdésre is hatott. A főrendek hajlandónak mutatkoztak a megegyezésre például abban, hogy a protestánsok akadályoztatás nélkül tanulhassanak külföldi egyetemeken, tettek engedményeket a felekezeti egyenlőség kimondására például a hivatalviselés, a temetőhasználat, a protestánsok tábori lelkészi szolgálata stb. tárgyában, a legfontosabb ügyekben (például a vegyes házasságok és az átmenet eseteiben) azonban sokáig hajthatatlanok maradtak. Elutasították például a reverzálisok visszamenőleges eltörlését, és fent kívánták tartani a katolikus vallás privilégiumait az átmenet kérdésében is, mondván a korábbi törvényekből „a római katolika hitről való korlátlan átmenetel szabadságát következtetni nem lehet”, utóbbiak különben is „a katolika hitből való átmenetelt annak elveivel ellenkezőknek” minősítették. Deák számos kompromisszumkereső megoldása, taktikai érzéke végül eredményre vezetett: a felső és az alsó tábla megegyeztek az általa kidolgozott, immár 21 pontosra bővített vallásügyi törvénytervezet szövegében és az uralkodó elé terjesztésében. (A kompromisszumra jellemző, hogy a reverzálisok ügyében az alsó, a felekezetváltoztatás ügyében pedig a felső tábla álláspontját tartalmazta, vagyis az utóbbira vonatkozó paragrafusok kimaradtak belőle.) Feltételezhetjük, hogy a főrendek kompromisszumkészségében szerepet játszott az országgyűlés tárgyalásainak elhúzódása is. V. Ferdinánd ugyanis lényegében időhiányra hivatkozva a javaslatot nem szentesítette, hanem a következő országgyűlésre halasztotta. 1840 nyarán Deák és Hertelendy követek az országgyűlés után Zala megyéhez intézett – egyébként rendkívül jelentős hatása – *jelentésükben* joggal nevezték sikernek a megegyezést és nemcsak alázatos reménységként, hanem elvárásként fogalmazták meg, hogy az uralkodó a törvényhozás közös álláspontjának megfelelően intézkedjen, s „ekkép a vallás és lelkiismeret szabadságát teljesen biztosítva polgártársaink megzavart nyugalma ismét visszaadja”. Jellemző ugyanakkor, hogy Deák részletesen ismertette a kompromisszummal szemben kifejtett egyházi ellenállást, például azáltal, hogy Kopácsy József esztergomi érsek a klérus nevében ünnepélyesen óvást emelt a törvénytervezet ellen. „Azt határozottan visszautasítottuk – szögezte le önérzetesen Deák –, megjegyezvén válaszüzenetünkben azt is, hogy a törvények elleni ellenmondásnak soha senkitől és semmi tekintetben helye nincs.” Sorai mögött azonban ott bujkált a – később beigazolódt – gyanú, hogy az egyháziak semmiféle megegyezést nem akartak, csak húzták az időt, hogy minden változatlanul maradjon és a reformellenzék egyházpolitikai elveiből semmi ne valósulhasson meg.

1840 elején egyébként Deák három beszédet is tartott a *vegyes házasságok* áldásmegtagadása, vagyis a Lajcsák-Scitovszky-féle körlevelek okozta sérelmek tárgyában. Január 20-án nagy szónoklatban állt ki a – leginkább érintett – Bihar és Gömör megyék által benyújtott sérelem uralkodó elé terjesztése mellett. Deák arra figyelmeztetett, hogy a püspöki körlevelek nem a konkrét ügyek, vagyis a protestáns-katolikus jegyespároknak okozott megaláztatások miatt veszélyesek, hanem a bennük megfogalmazódó elvek jelentenek fenyegetést a polgárosodás és a nemzet ügyére. „Nem pártnak, nem vallási felekezetnek kérdése ez, hanem a nemzeté” – adta meg beszéde alaphangját, és világosan rámutatott, hogy a körlevelek kapcsán a polgári jogegyenlőség elvének nyílt megkérdőjelezése került szembe annak igenlésével. Deák határozottan lesöpörte azokat az egyházi véleményeket, miszerint a házasság szabályozása tisztán teológiai, vallási kérdés, s abba a törvényhozás semmilyen módon nem avatkozhat, szerinte ugyanis a vallási tanításokra hivatkozva a katolikus egyház eljárása nem más, mint „a polgárok nyugodalmának megzavarása”, melyet „a törvények szentségének veszélyeztetése nélkül a státus némán el nem nézhet”. Szónoklata vége felé egyre szenvedélyesebbé vált, és világosan kiderült, hogy Deák alapvető emberi, erkölcsi értékeket látott fenyegettetve az egyháziak eljárása által. „A vallást tekintve, két súlyos csapás sújthatja a polgári társaságot: egyik a fanatizmus, a másik a vallástalanság” – vallotta, s arra utalt, hogy a püspökök hatalmi érdekeik miatt talán nem is „véletlenül”, hanem tudatosan szítják a nemzetet megosztó

felekezeti torzsalkodást. Eljárásuk eredményeként ugyanis mindkét veszély előáll, a papságot fanatizálja, miközben a néptömegekben csalódást, felháborodást kelt, ezáltal pedig eltávolítja az egyháztól. „A polgári törvényeket tiszteletben tartani, s azoknak engedelmeskedni az egyházi rend is köteles, s annak sincsen hatalmában a törvény értelmét önkényesen magyarázgatni” – hangoztatta ismét, hozzátéve, hogy pont azok a főpapok tanúsítanak ilyen magatartást, akiknek épp a társadalmi békesség fenntartásán kellene munkálkodniuk, s tettüket súlyosbítja, hogy mindezt az államtól nyert „világi fény, tekintet és nagyobb hatás, hivatali befolyás” bitorlásával teszik. Ekkor illetve február 18-án, Bezerédy Miklós kanonoknak replikázva azt is fejtegette, hogy az egyház ismét a római pápára hivatkozva próbál a magyarországi törvényeknek ellenszegülni, ami nemzeti szempontból is elfogadhatatlan. A magyar klérustól elvárható a hazai törvényeknek való engedelmesség és Róma szempontjai helyett a magyar társadalom valós érdekeinek szolgálata, utóbbi előtérbe helyezése. Március 19-én – miután kiderült, hogy a főrendek ebben az ügyben a püspöki kar mellé álltak, és nem járulnak hozzá a Lajcsák-ügy uralkodó elé terjesztéséhez – Deák a sérelemnek a vallásügyi törvény tervezetéhez való csatolását szorgalmazta. A főrendeknek pedig joggal hányta szemére, hogy „midőn egész Európát egy új vallási ingerültség borítja el”, az azt Magyarországra kiterjesztő főpapokat veszik védelmükbe.

Deák egyébként ezen a diétán is hozzászólt más, kevésbé teoretikus igényű egyházpolitikai kérdésekhez. Még 1839 őszén például, amikor egy országgyűlési bizottságba delegálandó tagokról tárgyaltak, Deák szembeszegült az egyházi rend által megfogalmazott – nagyobb egyházi képviseletet jelentő – igénnyel. De pártolta a görögkeletiek vallásgyakorlatán esett sérelmek orvoslását, az unitárius vallás bevétté nyilvánítását, továbbá a zsidóság egyenjogúsítására (az „izraeliták polgári s erkölcsi kifejlődésére”) tett javaslatot, bár az ennek érdekében elfogadott törvényt csak egy lépcsőnek tekintette a cél felé vezető úton.

Az országgyűlés bezárása után *1841-ben* minden addiginál szokatlanabb heveségű egyházpolitikai viták söpörtek végig a vármegyéken, méghozzá újra a *vegyes házasságok* lezáratlan ügye miatt. Deákék követjelentése egyébként a vallásügyi törvényre utalva így fogalmazott: „Fájdalmas volna, ha ezen sérelmet okozott nagyváradi példa több követőkre is találna, s Magyarországon is, mint Európa több tartományaiban, ezen kérdés újabb és keserűbb ingerültséget okozva megsemmisítené reményeinket, melyeket a béke, nyugalom és egyetértés helyreállítására nézve a két tábla között több pontokban sikerült egyesség után táplálni kezdtünk.” Szavai látnokiaknak bizonyultak, a „nagyváradi példa” ugyanis követőkre talált – méghozzá a magyar püspöki kar egészében! 1840 júliusában Kopácsy József esztergomi érsek pásztorlevelében a passiva assistentia gyakorlatát az egész magyar katolikus egyházra kiterjesztette, azokra az esetekre vonatkozóan, ha a protestáns vőlegény nem volna hajlandó reverzálist adni. Elsőként 1840 augusztusában Pest vármegye (ahol a vakvéletlennek köszönhetően az egyik első érintett épp a börtönéből szabadult Kossuth Lajos volt) tiltakozott a rendelkezés ellen, és erőteljes szavak kíséretében deklarálta, hogy az áldást megtagadó papokat a nyilvánvaló törvénysértés miatt törvényszék elé fogja idézni. Az „ötletet” gyors egymásutánban szinte minden vármegye magáévá tette, és 1841-ben megindult a plébánosok bíróság elé idézése valamint megbüntetése. Deák tényszerűen számolt be Wesselényinek írott levelében: „Itt most a vegyes házasságok kérdése foglal el minden megyét.” Rámutatott arra, hogy Kopácsy súlyos hibát követett el az áldás megtagadásával, valamint azzal is, hogy a vegyes házasságokat „Isten és természet törvénye elleni bűnnek mondja”, holott 1791 óta az egyház ezt bűnnek nem tartotta, hanem tudomásul vette. „Ennyi bajt okoztak azok az Istenadta papok” – s világosan látta, hogy a botrány kiobbantásával az egyház a következő országgyűlésre halasztott vallásügyi törvény elfogadását akarja megakadályozni. A püspöki kar továbbá Lonovics József csanádi püspököt küldte Rómába, hogy a pápa állásfoglalását kérje, illetve hogy annak tekintélyére hivatkozva mondhasson ellent a hazai liberálisok törekvéseinek.

A vármegyék (a konzervatív Esztergom, Heves illetve Sáros kivételével) szembehelyezkedtek a katolikus egyház törekvéseivel. Az egymás után napvilágot látó vármegyei rendelkezések részben a „vezérmegye”, Pest, részben pedig *Zala körlevelét* tették magukévá. Utóbbi Deák munkája, aki megyéjében az egyházi álláspont elleni küzdelem élharcosa is lett. Az *1841. január 11-i* ülésen elfogadott (Kossuth által a Pesti Hírlapban is közzétett) dokumentum, illetve az ennek kapcsán tartott – és szerencsésen fennmaradt – beszéde pontos összefoglalásai Deák korábban kifejtett egyházpolitikai álláspontjának. „Áldás gyanánt adta Isten a vallást az emberiségnek, s ezen legszentebb áldást is indulat s vakbuzgóság oly gyakran tevék már súlyos átkoknak forrásává!” – kezdte, majd rámutatott, hogy az 1839-1840. évi országgyűlést követő bizakodó közhangulatot a katolikus egyházi fanatizmus egy csapásra szétoszlatta. Kitérő jogérzékkel elemezte, hogy a püspöki kar eddig minden vallásügyi törvénynek ellentmondott, vagyis egyszerűen hiteltelen, ha az 1791/26. tc.-re, mint jogaik forrásaira hivatkoznak (egyébként is rosszul), valamint arra, hogy az egyház magatartása következetlen. Hiszen ötven esztendőn át hajlandónak mutatkoztak arra, hogy éljenek a törvény biztosította privilégiummal (mely katolikus pap előtt rendeli megkötni a vegyes házasságokat), most pedig egyszerre az isteni rend elleni vétkeknek minősítik. Nem minden gúny nélkül hivatkozott esetekre, amikor „főpásztorok rokonai léptek vegyes házasságra és áldattak meg”, ha érdekeik úgy kívánták. A hivatkozott törvény továbbá – folytatta Deák – nemcsak lehetőséget ad a katolikus egyháznak a vegyes házasság megáldására, hanem kötelességévé is teszi, s tiltja a reverzálisok kényszerének alkalmazását. Újra felhívta továbbá a figyelmet arra, hogy az egyház eljárása nehezíti a vallásosság egyik igazi céljának, a társadalmi rendnek és békességnek az elősegítését: „[Az emberek] ha egyszer kételkedni kezdenek a vallás szolgáinak egyik tanításán, könnyen átviszik kétkedéseiket más dolgokra is, s ennek kivált a nép között csak igen hamar hidegség, s utóbb vallástalanság lehet következése. [A] népnek vallástalansága pedig a közállománynak is súlyos ostora, mely hamar megvesztegeti az erkölcsiséget, mely nélkül sem törvény, sem anyagi jólét, sem világi hatalom biztos boldogságot nem adhat, s megfosztja a társaságot [= társadalmat] a törvényeknek titkos, de biztos őretől, a lelkiismeretnek intő szavától”. A hivatásukat nemcsak rosszul, hanem veszélyesen is gyakorló egyháziakkal szemben Zala megye is – az 1647/14. tc. – biztosította jogkörrel élve rendkívüli, protestáns-katolikus vegyes bíróságot állított fel, és megkezdte az áldásmegtagadó papok törvényes megbüntetését. Deák, jelezve egyházpolitikája iránti elkötelezettségét, elvállalta a bíróság munkájában való részvételt. A szolgabírákat pedig utasította a megye, hogy kezdjenek felvilágosító kampányt az egyház törvénytelen és erkölcstelen magatartásának ellensúlyozására.

A vegyes házasságok ügyében a vármegyék egymás után büntették meg a nehéz helyzetbe került plébánosokat, és erélyesen szembeszegültek az eljárásuk beszüntetését követelő – a helytartótanácsnál, sőt Bécsben is kilincselő – püspökökkel. Az egyház számára egyre kínosabb ügyeket végül az udvari szervek lassítani igyekeztek, végül bekérték a peres iratokat és egyszerűen „elfektették” azokat. A *megyegyűléseken* a katolikus egyház privilégium-védő álláspontját a papság illetve néhány konzervatív-klerikális földesúr, tisztviselő védelmezte, bár a heves szóharcokban rendre alulmaradtak a vármegyékben egyre nagyobb teret hódító ellenéki-liberális felfogással szemben. Hogy milyen légkörben is kellett Deáknak kifejtenie álláspontját, arra érdemes egyik vitapartnere fennmaradt szavait idézni, aki a vármegye eljárásában a legsötétebb egyházüldözés rémképeit látta, s az azzal szembeni ellenállást a keresztény mártíromságként festette le: „Az erőszak [sic!] kivetheti főpásztorainkat palotáikból, de ők a vallásbuzgó szegények kalibájában biztos menedéket fognak találni. Az erőszak letépheti mellükről az arany keresztet, de ők fakereszttel fognak fölfegyverkezni [...], s ezen díszjellel ékesítve fogják annak evangéliomát hirdetni, ki földi veszteségünkért mennyei jutalmokat ígért.” (A kisebb képzavarral terhelt szónoklat mögött nem volt társadalmi támogatottság, a „vallásbuzgó szegények” túlnyomó többsége ugyanis helytelenítette a vegyes

házasságok kapcsán tanúsított egyházi magatartást. Érdemes megjegyezni, hogy pusztán a vegyes házasságok áldásmegtagadásáról és nem a polgári házasságról, vagy egyéb nagy horderejű kérdésről volt szó.) Deák egyébként a megyegyűléseken máskor is hozzászólt ilyen értelmű kérdésekhez. 1841 novemberében például egy áttérési ügygel kapcsolatosan arra hívta fel a figyelmet, hogy amíg az uralkodó által szentesített vallásügyi törvény másként nem rendelkezik, a reverzálisokat továbbra is törvénytelennek kell nyilvánítaniuk. Megjegyezzük, Zala megye akkor is a Deák által kijelölt úton haladt tovább, amikor ő maga nem tartózkodott szűkebb pátriájában. 1842 augusztusában például – miután a szombathelyi püspök azért fordult a helytartótanácshoz, hogy a szepetneki plébános ellen „elkövetett erőszak” miatt utasítsák rendre a vármegyét – a zalaiak jelentésének sorai mögött nem nehéz Deák gondolatait felismerni. A plébánost egy vegyes vallású jegyespár házasságának meg nem áldása miatt az illetékes alispán megintette, törvény elé idézte és ott megbüntették. „Ez esetben tehát mi nem tevének mást, mint a törvény szabta ösvényt követtük, aki pedig a törvény útját követi, sem erőszakoskodónak nem tartathatik, sem az általunk választott törvényes út erőszakoskodásnak nem magyaráztathatik” – szögezték le többek között a helytartótanács megkeresésére.

Emellett valóságos *röpirat*-áradat is indult, melyben – olykor névtelen – egyháziak ostromolták a vallásüldözőnek, antiklerikálisnak bélyegzett liberálisokat, gyakran a francia forradalom rémtetteivel riogattak. A konzervatív sajtócikkek és röpiratok céltáblája gyakran lett (a Pest megyei határozat mellett) a Deák fogalmazta, nagy hatású zalai indítvány. (A hatásra talán jellemző, hogy egy konzervatív vezércikk még 1847-ben is közismertként említette „a zalai persecutionalis indítványt”, mint a liberális álláspont összegzését.) Az egyik legtermékenyebb konzervatív-katolikus publicista, Körmöczy Imre kanonok már 1841 tavaszán pontról pontra igyekezett Deák állításait cáfolni. Abból indult ki, hogy a törvényhozás és a vármegyék súlyosan beleavatkoztak a katolikus egyház belügyeibe, a kizárólag dogmatikai kérdésnek felfogott házasságjog szabályozásába, mely szerinte megengedhetetlen: „Különös álfogás ez valóban – írta egy helyen Körmöczy –, hogy Z.[ala] rendei a főpásztori levelekre iparkodnak okoskodások egész súlyát nehezíteni, holott ez magában a kat.[olikus] hitnek természetében tagadhatatlanul alapszik.” Sőt, a liberálisokat vádolta következetlenséggel, mondván: épp ők a legnagyobb ellenségei a vallásszabadságnak, konkrétan a katolikus egyház szabadságának. Elismerte, hogy az egyház szembefordult korábbi gyakorlatával, viszont ezt azzal indokolta, hogy – a világ erkölcstelenségének rohamos térnyerése miatt – szigorúbban kell ragaszkodnia a vallási parancsolatokhoz. („Mert nem azért követte a magyar egyház említett ötven éves gyakorlatát, mintha a [z 1791/]26. törvénynek ily értelmet tulajdonított volna, hanem mivel a vegyes házasságok kivétel nélküli megáldását egy ideig túrni jónak vélte.”) A passiva assistentia gyakorlata pedig, érvelése szerint bőven „belefér” a törvény kereteibe. Számos ponton igyekezett a liberálisok érveit kifordítani, kisajátítani. Szintén hivatkozott például az igazság és a törvényesség magasabb rendű – álláspontja szerint: őt igazoló – követelményeire, melynek lábbal tiprásával „a magyar apostoli hazában, hol törvény s nyolc százados birtok kezeskedik sérthetetlen szabadsága mellett, a katolikusok tisztán vallásos gyakorlatok miatt [...] megtámadtatnak”, valamint bizalmát szintén az uralkodó határozott fellépésébe helyezte. Szinte ugyanezeket az érveket sorakoztatta fel egy másik egyházi személy is – „pesti kalászkok szedegetője” álneven közzétett – könyv méretű és Pest megye határozatát is elemző írásában, az egyes pontokhoz terjedelmes teológiai és történelmi eszme-futtatásokat is társítva. Persze mindezen érvelések nem említik Deák nevét, csak „zalai felírás”-ról beszélnek, s nem véletlenül. Deákot ugyanis népszerűsége miatt nyíltan nem merték támadni, viszont – mérsékelt, kompromisszumkereső politikai alkata miatt – a konzervatívok is igyekeztek kisajátítani. Almássy István, az egyházi álláspontot védő földbirtokos például egyik terjedelmes röpiratában több alkalommal is látványosan idézte „Nagy DEÁKunk” (sic!) említett, 1840. január 20-i beszédének egy részletét, Deák afölötti sajnálkozását, hogy az országgyűlés – „sokkal mélyebben [...] mint ezt a polgári társaság közérdeke megkívánta” – vallási vitákba

bocsátkozott. Almássy Deák mondatainak második felét már nem említette, vagyis azt, hogy Deák mindezért a klérust ítélte el, hanem csak azt hangoztatta, hogy nem is kellett volna a témát a törvényhozásban szóba hozni.

A vegyes házasságok ügyéhez kapcsolódóan egyre-másra születtek a vármegyék különböző, a katolikus egyház feudális kiváltságait felszámolni kívánó indítványai. Ezek ugyan helyenként azért születtek, mert a megyei ellenzéket elragadta a hév, de voltak közöttük nagyon is előremutató javaslatok. Borsod például ezek sorában hozta említett szekularizációs indítványát, Zólyom a protestáns lelkészek előtt is engedélyezte a vegyes házasságot, Bereg már a polgári házasságot is indítványozta, Csanád eltiltotta volna az esztergomi érseket attól, hogy ülnököt nevezzen ki a hétszemélyes táblára stb. Zala sajátos egyházpolitikai indítványa szintén Deák nevéhez fűződik. Az általa fogalmazott megyei határozat azt kifogásolta, hogy amikor Kopácsy 1839-ben esztergomi érsek lett, megtartotta a veszprémi püspökséget is (egyébként azért, hogy így könnyebben finanszírozhassa az esztergomi bazilika építési költségeit). Deák felhívta a figyelmet, hogy nem egyszerűen etikailag kifogásolható pozícióhalmozásról van szó, hanem arról, hogy *két egyházi haszonvétel* élvezése törvénytelen, ezért feliratban kérték az uralkodót, hogy mondassa le az egyikről Kopácsyt, nevezzen ki veszprémi püspököt, mert az akkori gyakorlatot „sem az egyházi szolgálat érdeke, sem a magyar anyaszentegyház főpapjának magas méltóságához illő ellátása meg nem kívánják”. Az indítványt a többi vármegye „pártállása” szerint támogatta. Volt olyan közgyűlés is (Hont megyében), ahol egy konzervatív táblabíró „alattomos forrongásnak” minősítette Deák javaslatát, melyet nem maga az ügy, hanem az egyházi magatartás elleni visszavágás szándéka eredményezett. A megjegyzés nyomán támadt heves vitában a többség az indítványtevő vármegye „tisztasándokát nem alacsony bosszúból eredettnek, hanem a világos törvényből s magából az idők s események folyamából igazolt”-nak tekintette, s nem véletlen, hogy Hontban „ismét a Zala dicső név harsogott szerte a teremben”, mely egyben a Deák előtti tisztelgést is jelentette.

1841 novemberében Deák Pestre indult, hogy részt vegyen az országgyűlés által kiküldött bizottság munkájában, melynek célja a büntető törvénykönyv megalkotása és a diéta elé terjesztése volt. Még mielőtt belevetette volna magát a bizottság munkájába, személyes példamutatásával is demonstrálta a polgári egyházpolitikai elvek hétköznapi érvényesülését. A katolikus vallású Deák lett ugyanis az evangélikus Kossuth első szülött fiának *keresztapja* (ezért is kapta a Ferenc keresztnévet), ami jól bizonyította a felekezeti határok magánéletben való átjárhatóságát. A tett egyébként egyfajta szolidaritás is volt a Pesti Hírlap szerkesztőjével, aki csak a passiva assistentia megalázó szertartása keretében vehette el katolikus menyasszonyát feleségül.

A polgári büntetőrendszer kidolgozásával megbízott választmányban újra előkerült az *egyházi személyek* világi bíróság általi *büntethetőségének* ügye. Az álláspontok közötti szakadékra jellemzőek a kérdésben a választmány végleges operatúrához készült különvélemények. Az egyik – Lonovics püspök és Bezerédy kanonok által szerkesztett konzervatív-klerikális – különvélemény megengedhetetlenül soknak, a Deák nevével fémjelzett liberális állásfoglalás pedig kevésnek minősítette, hogy az egyháziak által elkövetett törvénysértések bizonyos eseteiben a választmány a polgári bíróságok elsőbbsége mellett kötelezte el magát. Lonovicsék szerint az egyházi rend kiváltságos helyzetétől való megfosztására semmi ok, s e privilégium fenntartása nemcsak egyházi, hanem közérdek is, továbbá a papság tekintélyével nem összeegyeztethető, hogy akár kisebb kihágásaikért is világi bíróság előtt feleljenek. A liberális álláspont ezzel szemben leszögezte: „múlthatatlanul szükséges fenntartani azon elvet, hogy a területális bíróság hatósága alól a polgárok egyes osztályai ki ne vétessenek”. A különvélemény szövege világosan adja vissza Deáknak a kérdésben már kifejtett nézeteit, az egyházak társadalmi megítélésével, és a papság állami (köz)feladataival kapcsolatosan.

Az országgyűlés összehívását 1843-ban óriási várakozás előzte meg, nyilvánvaló volt ugyanis, hogy a vallásügy törvényes rendezését tovább nem lehet halogatni. Zala megye vonatkozó követutasításai értelemszerűen Deák törekvéseit tükrözték, s abban összpon-toltak, hogy a három éve porosodó törvényjavaslat „az elhatározó királyi válasz” szentesítse. Ehhez persze hozzátették a két országgyűlés közötti vallási sérelmek orvoslásának szorgalmazását is. Deáknak a törvényességhez való ragaszkodására ugyanakkor nagyon is jellemző volt egy kiegészítés: Egyes vármegyék ugyan érthető felindulásból, de mégis megsértették a hatályos 1791/26. tc.-t, amikor protestáns lelkészek, sőt állami tisztviselők előtt is engedélyezték a vegyes házasságok megkötését. Ezt helytelenítette, viszont szorgalmazta, hogy – a gyermekek törvényessége későbbi megkérdőjelezhetőségének kivédésére – visszamenőlegesen ezeket a házasságokat is törvényesnek jelentsék ki.

Mint tudjuk, Deák követte választását a zalai konzervatívok lehetetlenné tették. A követség elvállalásának szorgalmazói nem véletlenül emlegették érveik között „vallási viszonyainkat”, vagyis azt, hogy Deákra emiatt is szükség volna Pozsonyban. Az országgyűlés üléstermében nagyon sokan hiányolták, ezek közül érdemes kiemelni Wurda Károly győri kanonoknak még 1843 júniusában tartott nagy beszédeit. Ő is idézte „Zala nagy fiának, Deáknak” híressé vált szavait, miszerint a politikai téren elkövetett hiba századok múlva is megbosszulja magát – és ennek jegyében épp az egyházi rendet ítélte el, nagy beszédben tett hitet a liberális egyházpolitika, a „szabad egyház a szabad államban” elv mellett. Wurda szavaitól az egyháziak persze élesen elhatárolták magukat, a győri káptalan azonnal visszahívta, mégis az epizód emlékezetes maradt: a polgári eszméknek immár nemcsak a világi katolikusok, hanem a klerikusok körében is támadtak hívei. Wurda és a később hasonlóan gondolkodók véleményének kialakulásában pedig bizonyára kulcsszerepe volt Deáknak, s nemcsak a konkrét, személyére történő hivatkozások miatt.

Annak ellenére, hogy Deák személyesen nem jelent meg az ülésteremben, nagy hatást gyakorolt a történetekre hivatalos és nem hivatalos úton (vagyis Zala megye közgyűlési határozatain, illetve az őt felkereső barátain keresztül) egyaránt. Az ő elveit kifejezésre juttató, az előző országgyűlésen alkotott tervezethez képest ugyan jóval rövidebb vallásügyi törvényt, az 1844/3. tc.-t végül az uralkodó szentesítette. A törvény liberális alapon rendezte a vegyes házasságok és az áttérések ügyét, előbbi kiegészítette azzal, hogy visszamenőlegesen is törvényesítette a protestáns előtt kötött vegyes házasságokat, utóbbiban pedig a viszonyosság elvét érvényesítette – így összességében az ellenzék nagy sikerének számított. A megszokott heves viták, a püspöki kar és az egyházi rend ünnepélyes óvása, tiltakozásai ezúttal sem maradtak el, mégis Zala megye közgyűlése – feltehetően Deák fogalmazásában – joggal üdvözölte a „hon polgárainak lelkiismereti szabadságuk helyreállítására és megnyugtatóására” hozott rendelkezéseket, melyek arra szolgálnak, hogy „a nemzetnek polgári alkotmánya [...] szélesebb alapra és éppen ezért biztosabb és a kor kívánatainak inkább megfelelő alapra helyeztessék”. Ezzel összhangban a követjelentést tárgyaló 1845. január 7-i közgyűlésen tartott beszédében Deák nem csupán az elért eredmény feletti örömeinek adott hangot, hanem arra is emlékeztetett, hogy mindez legfeljebb a kezdet: „A jövő országgyűlések feladata a kezdetteket folytatni, melyekben kívánt sikerrel munkálkodni úgy lehet, ha a népszabadság, vallásszabadság, terhek egyenlősége, a népképviselőt kiváratik.” Vagyis miközben az egyházi rend Pozsonyban megjelent képviselői az 1844/3. tc.-t súlyos vereségnek, az egyházat pusztulásba taszító szörnyűségnek minősítették, Deák mindezt legfeljebb *kiindulópontnak tekintette*, és az egyházpolitika következetes folytatására figyelmeztetett.

Ugyanezt fejezte ki az 1847-ben általa formába öntött *Ellenzéki Nyilatkozat* szövegében is: „Szükségesnek látjuk, hogy a vallási szabadság kérdései a múlt országgyűlési alapon bevégeztessenek.” Ugyanitt sérelmezte továbbá, hogy a kormányzat még az 1844-es törvényt sem léptette életbe a határőrvidéken. Deákra jellemző még egy 1846 júniusában történt

epizód. Amikor uralkodói rendelettel az áttérésre vonatkozó törvényi szabályozást kiterjesztették a görögkeletiekre is, Deák Zala megye közgyűlésén kifogásait hangoztatta. Természetesen nem a tartalom miatt, hiszen a vallási egyenlőség újabb kézzelfogható megvalósulásáról volt szó, hanem azért, mert a rendelkezés a magyar országgyűlés megkerülésével lépett életbe. Az országgyűlés korábban már követelte ezt a rendelkezést, melynek az uralkodó – bár megtehetette volna – helyt nem adott, most pedig önkényesen cselekszik, saját kezdeményezésének tünteti fel az átmenet szabadságának biztosítását az érintett görögkeleti vallásúak előtt.

Az 1848-as fordulatot követően Deák már Pozsonyban, az országgyűlésen tartózkodott az átfogó vallásügyi törvény elfogadásakor, annak előkészítésében, szövegezésében és elfogadtatásában azonban nem neki, hanem Kossuthnak volt kulcsfontosságú szerepe. A teljes felekezeti egyenlőséget és viszonyosságot, az unitárius vallás bevétté nyilvánítását, az egyházak szükségleteinek állami finanszírozását kimondó 1848/20. tc. ugyanakkor teljes mértékig tükrözte a deáki egyházpolitika alapelveit. Még az áprilisi törvények szentesítése előtt, de már igazságügyminiszteri minőségében egy alkalommal fontos szerep hárult rá. Az új törvények egyházpolitikai hatásainak tompítására a katolikus egyháziak és politikai szövetségeik április 7-én petíciót nyújtottak be az országgyűléshez, melyben *autonómiájuk* kimondását szorgalmazták. Deák sajnálkozott, hogy az országgyűlés utolsó óráiban érkezett a különösen fontos tárgyat tartalmazó kérvény, s mivel a „petícióban sok van, mi méltányosságon alapul – mondta –, s a legszámosabb vallásfelekezet tagjainak kedélyét megnyugtató nélkül hagyni nem lehet”, javasolta megtárgyalását. (Erre azonban nem került sor, a követek időhiány miatt levették az indítványt a napirendről.)

Felhasznált források és irodalom

BARTA ISTVÁN et. al. (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos: Országgyűlési Tudósítások. I-II. köt. Bp., 1948. (Kossuth Lajos Összes Munkái, I-II.) [Kossuth Lajos Összes Munkái CD-ROM-on, 2002.]

CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.

CSORBA LÁSZLÓ: Deák Ferenc liberális katolicizmusa. In: Deák Ferenc, a liberális politikus. Bp., 1993. (TWINS Konferencia-Füzetek, 4.) 79-86. p.

EÖTVÖS KÁROLY: Deák Ferenc és családja. II. köt. Bp., 1905. (Eötvös Károly művei, XIV.)

FAYER LÁSZLÓ: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I. köt. Bp., 1896.

FERENCZI ZOLTÁN: Deák élete. I-III. köt. Bp., 1904.

KÓNYI MANÓ (sajtó alá rend.): Deák Ferenc beszédei, 1829-1847. Bp., 1886. [Magyar Elektronikus Könyvtár, 2001.: <http://mek.oszk.hu/02200/02213>]

KOVÁCS FERENCZ: Az 1843/44-ik évi magyar országgyűlési alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I. köt. Bp., 1894.

MAILÁTH JÁNOS: Vallás-mozgalmak Magyarországon. I. köt. Pest, 1844.

MOLNÁR ANDRÁS (sajtó alá rend.): Deák Ferenc. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek)

MOLNÁR ANDRÁS (sajtó alá rend.): „Javítva változtatni”. Deák Ferenc és Zala megye 1832. évi reformjavaslatai. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 49.)

POLNER ÖDÖN: Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok. In: Protestáns Szemle, 1932. 4. sz., Mellékl. 1-23. p.

SÁNDOR PÁL (sajtó alá rend.): Deák Ferenc kiadatlan leveleiből. Bp., 1992.

VÁCZY JÁNOS (sajtó alá rend.): Deák Ferenc emlékezete. Levelek, 1822-1875. Bp., 1890.

TAKÁCS PÉTER: Deák Ferenc egyházpolitikai nézetei. In: Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Hegedűs András – Bárdos István. Esztergom, 1999. 179-193. p.

További hivatkozott források, sajtócikkek, röpiratok:

Magyar Országos Levéltár, C 76. 1842. 1. kf. 5. sz.

[ALMÁSSY ISTVÁN:] A vegyes házasságok iránt költ pásztori breve s apostolkirályi placetum után írt prímási pástorilevél [sic!] ügye hit s törvényszerűen védve. Budán, é.n. [1842] (Clerus ügyei. I.)

A.J. [ANDRÁSSY JÓZSEF]: A clerus, mint a conservatív párt egyik alkotó eleme. In: Nemzeti Újság, 1847. 451. sz. (március 12.) 157-158. p.

Általános nézetek Zala megyének a vegyes házasságokbani felírása ügyében. In: Pesti Hírlap, 1841. 36. sz. (május 5.) 297. p.; [Tudósítás Hontból.] In: Pesti Hírlap, 1841. 40. sz. (május 19.) 331. p.

[BEKE INCZE KRISTÓF:] A vegyes házasságok egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések megfejtve második, meg bővített kiadásban a' pesti kalászkok szedegetője által. Pest, 1841.

K. J. [KÖRMÖCZY IMRE]: Felelet a' pesti hírlapokban közlött n[eme]s. Z.[ala] megyének vegyes házasságokat tárgyazó feliratára. Pesten, 1841.

A Konzervatív Párt 1847. március 15-i értekezlete

Az 1848 előtti pártalakulások története, a Konzervatív illetve az Ellenzéki Párt létrejötte, személyi összetétele, programjaik kialakulása számos tanulmányban ismertetésre illetve elemzésre kerültek.⁴⁰ Elsőként, 1846. november 12-én a „fontolva haladó”, vagyis az átfogó társadalmi és politikai reformoktól tartózkodó, a fennálló rendszert változatlanul fenntartani kívánó konzervatívok kormánytámogató pártja alakult meg és hirdetett programot. A liberális ellenzék – az 1843-44. évi országgyűlés után megindult – előkészítést követően 1847. március 15-én valósította meg a pártalakítást és következő, június 5-i értekezletén fogadta el programját, az Ellenzéki Nyilatkozatot. Mindkét nagy politikai erőre igaz volt, hogy szervezkedésükben központi helyet foglaltak el a Pest-Budán – az országos vásárok időpontjaihoz igazított – értekezletek, melyek a programok egyeztetésével, a pártalakítás elvi illetve gyakorlati kérdéseivel foglalkoztak, illetve értelemszerűen demonstratív célokat is szolgáltak. 1847-ben, az országgyűlés novemberi megnyitásáig három-három értekezletet tartottak, március közepén, június elején és szeptember második felében. Az értekezletek valamely prominens résztvevője, a pártok egyes vezetői gyakran emlékeztetőket állítottak össze az elhangzott legfontosabb történésekről, programpontokról, melyeket megküldtek a szimpatizánsaiknak számító közéleti személyiségeknek is. Az Ellenzéki Párt dokumentumaiból nagyon sok megjelent azóta nyomtatásban,⁴¹ különösen az Ellenzéki Nyilatkozat látott napvilágot több kiadásban. A Konzervatív Párt 1846. novemberi, 1847. júniusi és szeptemberi értekezletein készült emlékeztetők is hozzáférhetőek a történeti kutatás számára,⁴² valami miatt azonban ebből a sorozatból is kimaradt – talán terjedelmessége miatt – a konzervatívok 1847. március 15-i értekezletéről készült körlevél. A közzétételével⁴³ ezt a hiányosságot kívánjuk pótolni, úgy véljük, nélkül a Konzervatív Párt történetének dokumentálása aligha tekinthető

⁴⁰ A konzervatívokra ld. monografikus igényel: DÉNES IVÁN ZOLTÁN: Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989. (továbbiakban: DÉNES IVÁN ZOLTÁN, 1989.); az Ellenzéki Pártra többek között: UÓ: Liberalizmus és demokrácia szintézise. A magyar liberálisok jövőképe az Ellenzéki Nyilatkozat tükrében. In: Forrás, 1998. 3. sz. 29-40. p.; KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 2002. (Millenniumi magyar történelem.) 346-383. p.; MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc és az Ellenzéki Nyilatkozat. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Zalaegerszeg, 1998. 15-24. p. stb. A pártprogramok különbözőségére és elemzésére: K. PAPP MIKLÓS: A konzervatív és liberális pártok 1848 előtt. In: Történeti Lapok, 1875. II.; DÉNES IVÁN ZOLTÁN, 1989. 128-151. p.; VELKEY FERENC: „Párt! Szólj! Ki vagy?” Politikai önmeghatározások 1846-47 pártprogramjaiban. In: Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Zalaegerszeg, 1998. 49-72. p. stb. A konzervatív program vonatkozásában érdemes felhívni a figyelmet Kossuth Lajos egykori (álnéven megjelent) elemzéseire: BÁBOLNAI MIHÁLY A magyar konzervatív párt és a nemzetiség. In: Magyar szózatok. Hamburg, 1847. 220-263. p.; DEREGNYEI: A magyar politikai pártok értelmezése. In: Ellenőr. Politikai zsebkönyv. Németország [Lipcse], 1847. 224-290. p. (legújabb kiadása: Bp., 1989. Gondolkodó magyarok. (továbbiakban: KOSSUTH LAJOS (1989.))

⁴¹ Ld. pl. BARTA ISTVÁN (szerk.): Kossuth Lajos 1848/49-ben. I. Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48. Bp., 1951. (Kossuth Lajos Összes Munkái, XI.; továbbiakban: KLÖM XI.); MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. Zalaegerszeg, 1998. stb. passim.

⁴² ANDICS ERZSÉBET (szerk.): A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848-49-ben. I. köt. Bp., 1981. (Fontes. továbbiakban: ANDICS ERZSÉBET, 1981.) 206-216., 274-277., 285-288. p.

⁴³ Lelőhelye: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) R 144. (= 1526 utáni gyűjtemény. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok.) sz.n. Litografált körlevél. A közléskor szövegű (mai helyesírási és központoszási szabályokhoz igazodó) eljárást követtünk, a kiemelések az eredetiben aláhúzással szerepelnek.

teljesnek. A reformkor pártalakulásait elemző szakirodalomban is alig találkozunk az értekezlet említésével,⁴⁴ legfeljebb olyan rövid megfogalmazás bukkan fel, hogy „a Konzervatív Párt gyűlése módosítja 1846. november 14-i programját”⁴⁵ stb.

Ez utóbbi megfogalmazás ráadásul túlzásnak is tűnik. Programmódosítás szándékáról ugyanis aligha beszélhetünk, legfeljebb arról, hogy külön is kinyilvánították: hajlandóak együttműködni az ellenzékkel, amennyiben az számukra elfogadható módon politizál. Ennek kimondására egyébként nyilván csak népszerűség-növelési, taktikai okokból, a mérsékelt ellenzékiek és az ingadozók megnyerése céljából került sor. Mind 1846 őszén, mind ekkor leszögezték, hogy fő kifogásuk az ellenzék úgymond nem megfelelő, „alkotmányellenes” fellépése, irreálisan eltúlzott követelése, a politikai eszközökben való aránytalanul nagy „túlnyomósága”, a konzervatívokkal szembeni „elnyomása” stb. ellen irányult. Erről egy névtelen ellenzéki így számolt be levélben: „Ugyanakkor [vagyis március 15-én] a pecsovicso is demonstrációt akarván csinálni, minden hivatalnokot s papokat öszve parancsoltak. Budán b.[áró] Vay [Miklós] elnökle alatt konzervatív gyűlés tartatott, melyben b. Vay indítványára a programnak azon pontja eltöröltetett, mely azt mondja, hogy semmit, mi az ellenzékéről jó, a konzervatívok el ne fogadjanak, s oda módosítatott, hogy minden jót el kell fogadni. Ezt gr. Károlyi Lajos ellenzette csak, ki azt mondta, hogy kész lesz sem pénzt, sem időt, sem fáradságot nem kímélve, megyéről megyére korteskedni tulajdon maga, csak hogy az ellenzék letiporhassa.”⁴⁶ A beszámoló egyébként tanulságosan mutatott rá a konzervatív pártértekezletek társadalmi bázisára: a feudális rendszer fenntartása iránt egzisztenciálisan elkötelezett hivatali apparátus tagjaira (például a főispánokra, országos főhivatalok – helytartótanács, kancellária stb. – tisztviselőire stb.) valamint a katolikus papságra, mely feltűnő aktivitással, és – kiváltságai védelmében – önálló arculatú platformként vett részt a Konzervatív Párt szervezésében.⁴⁷

Összességében arról aligha beszélhetünk, hogy megváltozott volna a Konzervatív Párt felfogása és tevékenysége, sőt épp ellenkezőleg: a megkezdett úton való tudatos haladást igyekeztek erősíteni. Tény ugyanakkor, hogy kisebb bizonytalanság a párt önmeghatározásával kapcsolatban érződik a gróf Desseffy Emil⁴⁸ által március 20-án formába öntött körlevél soraiban. (Bár ez utóbbit ellensúlyozta a pártszervezésben felmutatott sikerességük, hiszen jelentős számú szimpatizánst tudtak megnyerni, s a résztvevők száma is duplájára nőtt az előző konferencián megjelent mintegy 125 főhöz képest.⁴⁹ Igaz, az ellenzék ugyanekkor tartott pártalakító rendezvényén mintegy 1200-an vettek részt.) A konzervatívok 1846 novemberében megfogalmazták azokat a konkrét pontokat, amelyeket programjuk középpontjába állítottak (katonai élelmezés ügye, büntető törvénykönyv és börtönjavítás, szabad királyi

⁴⁴ Megjegyzés: a konzervatív pártalakulást bemutató és a programot körültekintően elemző monográfiából az 1847. márciusi értekezlet méltatása hiányzik. Vö. DÉNES IVÁN ZOLTÁN, 1989. 134-135. p.

⁴⁵ Időrendi áttekintés. In: MÉREI GYULA (szerk.): Magyarország története, 1790-1848. Bp., 1980. (Magyarország története tíz kötetben, 5/2.) 1229-1299. p., 1295. p.

⁴⁶ KLÖM XI. 130. p. Báró Vay Miklós (1802-1894): konzervatív nagybirtokos, számos közéleti tisztséget betöltött, 1840-től a tiszántúli református egyházkerület főgondnoka, 1841-től a hétszemélyes tábla tagja, 1848-ban erdélyi királyi biztos, szeptemberben miniszterelnöksége is felmerült. Gróf Károlyi Lajos (1799-1865): konzervatív birtokos, Metternich sógora, több vármegye (1845-1848 között Nyitra) főispánja, 1849-ben császári biztos.

⁴⁷ Utóbbiról ld. pl. FAZEKAS CSABA: Katolikus egyháziak „platformja” a Konzervatív Pártban. Adalékok a pártalakulás kezdeteihez a reformkori Magyarországon. In: Molnár András (szerk.): Az Ellenzéki Nyilatkozat és a kortársak. Zalaegerszeg, 1998. 73-112. p.

⁴⁸ Gróf Desseffy Emil (1812-1866): bátyjával, a „fontolva haladók” irányzatát lényegében megalapító Desseffy Auréllal (1808-1842) együtt a konzervatívok egyik vezéralakja, 1849-ben a császáriak aktív támogatója.

⁴⁹ Vö. Kossuth Lajos ezzel kapcsolatos kritikájával: KOSSUTH LAJOS (1989.) 25. p.

városok rendezése, hitelviszonyok javítása, „úrbéri viszonyok békés kiegyenlítésének könnyítése” stb.), 1847 tavaszán ezek részletezésébe, kiegészítésébe nem is akartak fogni. (Júniusban aztán éppen ez utóbbival foglalkoztak.) Ennek két oka is lehet, egyrészt fontosabbnak vélték a pártszervezéssel kapcsolatos „balmagyarázatok” elosztatásának hangsúlyozását, az öndefiníció elmélyítését és népszerűsítését, másrészt Apponyi György⁵⁰ jelentős, 1847. január 8-i memorandumából úgy tűnt, hogy a kezdeményezést elsősorban maga a kormányzat kívánja a kezébe venni, s kissé bizonytalanná vált a konzervatív politika társadalmasításával kapcsolatos korábbi kezdeményezés. Maga a pártszervezés létjogosultsága természetesen távolról sem kérdőjeleződött meg, kormánytámogató álláspontja azonban – úgy vélték – további tisztázást igényelt. Két okból is: Apponyiék, hogy „tisztába hoztassanak az eszmék”, egyszerre kívánták elosztatni az udvari körökben a párttal alakulás miatti esetleges bizalmatlanságot, valamint megnyerni a vármegyei nemesség támogatását. Az előbbi cél érdekében ismét leszögezték például, hogy a továbbiakban sem kívánják pártjuk szervezeti kereteit erősíteni, különösen, hogy ezzel az udvar politikájára próbáljanak nyomást gyakorolni. (Bár ez utóbbihoz érdemes hozzátenni, hogy nyilván nem véletlenül hangsúlyozták ekkor is a kormányzattal való szoros együttműködési szándékukat, különös tekintettel az uralkodói előterjesztésre az esedékes országgyűlésen.) Legalább ennyire igyekeztek hízelegni a vármegyék irányában is, hangsúlyozva, mennyire tiszteletben kívánják tartani a törvényhatóságok autonómiáját, például a követválasztásokra vagy követutasításokra vonatkozóan. A körlevélnek talán ez volt a leginkább „átlátszó” kitétele, hiszen a Konzervatív Párt nem nagyon rejtette véka alá, hogy legfontosabb stratégiai célnak az alsó táblán a többség megszerzését tekinti, köztudottnak számított továbbá, hogy ezért nem nagyon válogatnak az eszközökben és a szavazatvásárlás megszokott technikái mellett a közigazgatási funkciók folytán meglévő államhatalmi eszközöket is fokozottan alkalmazni kívánják.⁵¹ A körlevél sorait érdemes Kossuth Lajos egykorú, kétségtelenül metsző élességű, ugyanakkor a tényeknek nagyon is megfelelő kommentárjával egybevetni: „Két országos pártkonferenciát tartottak a konzervatívok, s e két konferenciának eredménye, hogy a Kreishauptmannok⁵² a konzervatív klubnak teendően jelentéseket megyéik állapotáról, ezen klubban fog meghatározatni, melyik megyében ki választassék országgyűlési követté, ki alispánná, s az ekként meghatározandó választásokba országos párterővel szándékoznak befolyjni. Csak maga Marcibányi⁵³ főispán volt egyedül, ki ennek ellene mondott. De a dolog elhatározatott, nyíltan, minden tartózkodás – mondhatnám: minden szemérem – nélkül beiktatott eredeti programukba, min bizony a márciusi deklarációnak vízenyős mentegetőzése legkevesebbet sem változtat. Mit tesz ezen más szóval? Annyit tesz, mint a megyéknek önkörükben szabad mozgását semmivé tenni.”⁵⁴ Sorai egyben a március 15-i konzervatív pártértekezlettel kapcsolatos ellenzéki állásfoglalásnak is hangot adnak.

⁵⁰ Gróf Apponyi György (1808-1899) a konzervativizmus vezető személyisége, közvetlenül az 1843-44. évi országgyűlés után alkancellárrá nevezték ki, a végrehajtó hatalom tényleges irányítója 1848-ig, bár fő-kancellári kinevezést csak 1847 őszén kapott.

⁵¹ A kancellária, a helytartótanács illetve más udvari szervek meghatározó szerepet játszottak a vármegyei követválasztások befolyásolásában. Ld. erről számos dokumentumot: KLÖM XI.; ANDICS ERZSÉBET, 1981. passim; számos levéltári forrást: MOL. C 44. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum politicum comitatum.); A 39. (= Kancelláriai levéltár. Acta generalia.) stb. Sőt, épp a körlevelet fogalmazó Dessewffy Emil készítette az egyik legrészletesebb bizalmas kimutatást a vármegyékben számba vehető konzervatívokról, meggyerhető ingadozókról stb. Ld. MOL. P 90. (= Dessewffy család levéltára.) 3/k. (Acta politica. A Konzervatív Pártra vonatkozó iratok.) sz.n.

⁵² Kreishauptmann = kerületi kapitány, helytartó, Kossuth gunyoros szóhasználatában: az Apponyi által kinevezett adminisztrátorok.

⁵³ Marcibányi Antal (1793-1872): 1845-1849 között Trencsén vármegye főispánja.

⁵⁴ KOSSUTH LAJOS (1989.) 51. p.

Dokumentum

Méltóságos gróf!⁵⁵

A múlt évi november 12-i barátságos konzervatív öszvejövetel alkalmával fölmerült elv- és eszmefejtegetések summáját november 14-ről kelt levelemben közleni már előbb volt szerencsém. Azóta március 15-ig – mely napon a novemberben egyetértőleg kimondott szándékhoz képest számos konzervatív ügybarátot hívott Budapestre a haza közel s távol vidékeiről az ügy iránti buzgalom, s az elvbarátokkali találkozás és értekezés élénk óhajta – négy hó folyt le, melyek egyikét az ötven évig dicsően hivataloskodott főherceg nádornak gyászos halála,⁵⁶ és fiának, Istvánnak királyi helytartóvá azt tüstént követett kineveztetése évkönyveinkben maradandólag emlékeztetéssé teszik. Ezen nagy fontosságú kettős ténynek élénk befolyása vala észrevehető azon hangulaton egyrésztől, mely a múlt novemberinél kétszer nagyobb számmal ismét a tárnok önmagyméltósága⁵⁷ vendégszerető termeiben egy barátságos tanácskozmányban öszvetalálkozhatott elvbarátok eszmecseréjét jellemző, midőn más résztől a legörvendetesebb egyetértéssel jelentkezett mindenfelől a megállapodott szándék szilárdsága, balmagyarázatokkal és félreértésekkel nem gondolva ugyan, mi magunkkal pedig tökéletesen tisztába jöve, öszvevetett vállakkal s ernyedetlenül haladni előre azon hazafiúi meggyőződés és körülmény-ismeret javasolta pályán, melyen a megindulás történt, s azon a hazának közjavát magukban foglaló célok felé, melyek kitűzettek, de gondosan kerülni egyszersmind mindent, mi bárkinek is ürügyül vagy alkalmul szolgálhatna arra, hogy ezen barátságos tanácskozmányokat alakult politikai egyletnek vagy klubnak tekinthesse vagy elhíresztelhesse. Ezen érzelmeknek mindenekelőtt az értekezések vezérletére fölkerült tárnok önmagyméltósága adott szavakat, s midőn figyelmeztetne azon szükségre, hogy a barátságos tanácskozmány formáji szorosan tartassanak meg, és minden, mi ünnepélyes eljárás vagy szabályozás színét viselhetné, elkerültesse, – egyszersmind a hálás piétás érzékeny szavaival emlékezett a veszteségről, melyet a haza időközben szenvedett, s szenvedtek különösen a fokozott előlépés baráti a megdicsőült nádorban, ki a politikának ezen ösvényét követve vívta ki magának azon közelismerést, miszerint ő vala e honnak legjelesebb nádora, s kiemelés egyúttal azon reményeket, melyek minden hazafi keblében a kinevezett királyi helytartó pályájához csatlakoznak, valamint azon ragaszkodást is, mely az atyáskodó királyi szándék ezen épp oly gyors, mint határozott nyilatkozata által még inkább öregbedett minden konzervatívban a haza azon fejedelme iránt, ki a cselekvés pillanatában erélyes határozottságot a nemzet óhajtaainak szerencsés eltalálásával párosítva, intézi alkotmányos kormányzását.

Azon élénk visszhang, melyet az eszmefejlődés ily modorban történt megindítása felköltött a jelenlevők egyetemében, hű tolmácsa vala egyrésztől azon megállapodott akaratnak elvhűséggel, de a sikert veszélyeztethető minden céltalan lépések mellőzésével, haladni előre a megválasztott politikai ösvényen, mialatt másrésztől ösztönül szolgált újra emlékeztetbe visszahívni, bővebben indokolni és kifejteni azon célt, melyet a konzervatívok maguk elébe tűztek, s taglalólag kitérve azon eszmékre s ellenvetésekre, melyeknek a konzervatívok soraiban megindult mozgalmak s párti alakulások s nyilatkozások lőnek támasztói, mindezek nyomán a politikai helyzet- s állapotnak valódi mibenléte iránt egy teljesebb tájékozásnak megvetni alapját. És itt mindennek előtt az tartatott figyelembe veendőnek, mit a tapasztalás eltagadhatatlan tényként állít minden elfogultnak szeméi elébe.

⁵⁵ A megszólítást utólag kézzel írták a litografált körlevélbe, értelemszerűen a címzett személyének megfelelően.

⁵⁶ József főherceg nádor 1847. január 13-án hunyt el, V. Ferdinánd 15-én már ki is nevezte fiát, Istvánt királyi helytartóvá.

⁵⁷ Gróf Keglevich Gábor (1784-1854) tárnokmester budai palotájáról van szó.

Újabb időkben számosak, kik hazánk jövődjét illető kérdések iránt a divatban lévő nézetektől eltérő véleménnyel voltak, kik más vezérelveket kívántak volna kitűzteni, más irányzatot követetni, más eszközöket használtatni, mint melyek fennhangon az ország és nemzet kizárólagos kívánatai gyanánt egy bizonyos oldalról hirdettetének, elszigetelve és számba nem véve állottak egy oly vélemény irányában, melynek hívei párttá alakulva a közélet mezejét kizárólag önszámukra követelték. Ezen állás éppen azon arányban csökkentette az alkotandó törvények nyomatékát, amely arányban kisebbíté az alkotott törvények iránti rokonszenvét azoknak, kik, habár tulajdon hibájuk által is, azokra való befolyásukat és véleményüket kellőképp képviseltetve nem látták. És ezért kötelesek voltak a konzervatívek nem eltitkolni a haza java előmozdítása iránti nézeteiket, nem gyáva közönyösséggel tekinteni a haza politikai fejleményeit, vagy elszigetelve és hatás nélkül egyenként védeni azokat, nem tűrni tovább, hogy ama vélemény élvezze tovább a közügyekbeni befolyás túlnyomóságát, gyakorolja egyedáruskodólag a honfiak ebbéli hivatását, de föllépni nyíltan és határozottan, férfiasan és erélyesen, támogatva a rokon érzelműek tényleges hozzájárulásáról, s nem elnyomni akarni az ellenzéket, mint némelyek által állíttatott, de nem is engedni, hogy mint az eddig történt, az ellenzék által a különböző véleményűek és irányzatúak elnyomattassanak; egyenlő tért, egyenlő jogokat kívánnak a konzervatívek kivívni meggyőződéseik és véleményeik részére, és így egyenlő fegyverekkel folytatni törvényszabta pályán és határok közt a vélemény-súrlódások alkotmányos harcát.

Midőn ezek érintve lőnek, nem hallgattathatott el azon ellenvetések megemlítése, melyek az utolsó barátságos konzervatív öszvejövetel óta egyik vagy másik részről ezen párt föllépése ellen lőnek irányozva. És meg lőn mondvá, hogy ez feleslegesnek, sőt talán károsnak is tekintethetik, ha valaki az ily célú fejtegetésekben a mentegetés színét keresné, de nem lehet kétség, miszerint nincs nagyobb csalódás, mint avégett, hogy a mentegetés színét kerüljük, a dolgok lényegéről elfelejtkezni. Nem mentegetés konstatírozni⁵⁸ a politikai állás valódiságát, és felfejteni, mit félreértés vagy megferdítés eltorzíthatott. Ilyen a fölállított többség elve, mely némelyek szerint végkövetkezményeiben alkalmazva, s ezekig folytatva, a parlamentáris kormány oly formájához vezetne, melynek szükséges előzményei eddig hazánkban föl nem találhatók, míg másrésről a többségnek feltétlenül elfogadott alapja a kormány kezeibe oly eszközöket adna, melyek, ha ez azokkal visszaélni akarna, minden alkotmányos biztosítékok megszüntetését vonnák maguk után. A többség elvének kimondása nem vala más, mint azon tapasztalásoknak szükséges következménye, melyek e hazával éreztették, hogy a korkérdések megoldása, a reformok keresztülvitele a törvényhozás különböző tényezőinek eltérő irányzatán akadt fel mindeddig. Úgyhogy ez állapot folytatása csak tespedést szülhetne, mely egyedül azon tényezők öszvehangzó közremunkálása által elkerülhető, miért is nem lehetett azon meggyőződést nem mondani ki a konzervatíveknek, miszerint ha a reformi ösvényen valójában haladni kívánnak, a haladás *idővesztés nélküli* életbe léptetése legalább többség nélkül nem eszközölhető. S ezért ily szándék mellett feladásuk nem az lehet, a haladás szükséges feltételeit elméleti nézetek vagy féltékenység kedvéért elhanyagolni, de inkább az annak létesítésére minden szükséges, törvényes és természetszerű eszközöket megválasztva használni. Minden alkotmányos hazában a változó többségeknek a kormány eljárására való befolyása mindig csak bizonyos pártárnyéklatok határai közt található fel; vannak mindenütt politikai vélemények és ezeken feneklő pártok, melyek a kormány irányzatára való tényleges és békés befolyás lehetőségén *kívül* állanak, és ha az ellenzék ily állást választott volna magának hazánkban – még azon esetben is, ha a többséget meg nem nyerhetnék a konzervatívek, s a haladási kérdések fejlődésének akadozása tovább is tartana – nem őket illetné a felelősség, de éppen azokat, kik oly tért választottak magoknak, melyen alkotmányos intézkedések csak sikertelen lehet! – Az ellenvetés második részére csak röviden tartatott érintendőnek azon

⁵⁸ Konstatíroz (konstatál) = megállapít.

meggyőződés, hogy a politikai vitatkozásban semmit sem tapasztalhatni gyakrabban, mint-hogy a feltételeken felállított elvek és közjogi tételekből, föltételeik elmellőztetvén, oly követke-
kezések húzatnak, melyek a valódi állítás értelmétől távol esnek, és ezért a vitatás élénkségét
nagyobbíthatják ugyan, de annak komolyságát s eredményét csak veszélyeztethetik. Így
történik a többségnek a konzervatívok által felállított elvével is, ha elhallgattatik, hogy az a
kormány alkotmányosságának, törvényszerűségének és a konzervatívok meggyőződéseinek a
kormány irányzatávali öszvehangzásának alapjára van építve. Egyébiránt nem kell felejteni,
hogy ha lehető volna azon eset, miszerint egy kormány az országban oly többségre tegyen
szert, mely azt, legyen törvényes vagy törvénytelen, alkotmányhű vagy alkotmányellenes,
mégis minden intézkedéseiben pártolná, a kormány a többség alkotmányos formájára ez
esetben nem szorulna többé; mert az alkotmányos szellemnek az ország többségénél beállott
ilyen elsorvadása mellett, az önkény és törvénytelenység az alkotmány leplét bizton
nélkülözhetnék.

Ezek folytán megemlíttetett azon aggály: Vajon nem fog-e a konzervatívok föllépése az
ellenzékénél visszahatást költeni? Nem fog-e következetesen alkalmazva az ellenzék meg-
semmisítéséhez vezetni? És elismertetett, miképp eljött az idő, hogy e tekintetben is minden
ámítgatás megszűnjék: Visszahatást szülne a konzervatívok föllépése az ellenzékénél? De
felejthetni-e, hogy éppen a konzervatívok föllépése szükséges következménye vala azon
eljárásnak, melyet az ellenzék eddig követett? Tagadhatja-e valaki, hogy a mi föllépésünknek
kiindulási pontjául nem az szolgálhatott, mit az ellenzék in abstracto⁵⁹ vagy jövőendőben
teend, de egyedül azon eljárás, melyet eddig valósággal követett? Valahányszor ezen ellen-
vetés felhozatik, akaratlanul szükség annak felötlenni, hogy a konzervatív párt ilyen és ebbéli
féltékenysége és habozása oly eljáráshoz hasonlítana, melynek nyomán valaki a puskapor
felfedezése alkalmával az egyik résznél az álgúkkal, puskákkal és bombákkal való megtá-
madást természetesnek vette volna ugyan, de a maga részéről a régi védelmi eszközökre,
lándzsákra, kézíjakra vagy buzogányokra szorítkozott volna csak azért, hogy a harc új
vészterhes eszközei el ne terjedjenek, vagy mert ott, hol vélemény különbségéről, vagy eltérő
nézetekről van szó, ellenséges összeütközésből merített példákra szorítkozni szándék nem
lehet – oly forma volna az ilyen habozás, mint ha egy közös cél, p.[éldának] o.[káért] a haza
javanak biztos előmozdítása tűzetvén ki, az alatt, míg az egyik résznek megengedtetik a
helyből mozdulás legkifejlődöttebb eszközeivel, vaspályán és gőzmozdonyon megközelíteni
azt, a másik rész versenyzési eszközül azon lassú módokra szorítkoznék, melyeket hazánkban
falusi alkalmatosságnak nevezni szokás.

Közelebbi elemzés után a visszahatás előidézésétől félelem ily üresnek mutatkozván, közösen
el lőn ismerve, hogy attól tartani nincs ok, és nem szabad, midőn részére az ellenzék
irányában a törvényszabta pályán nem igényel a konzervatív párt mást, mint egyenlő jogot és
egyenlő eszközöket. És éppoly kevés nyomaték rejlik azon ellenvetésben is, mely az ellenzék
megsemmisítésének konzervatívoknak tulajdonított szándékából merítettik. Az ellenzék
megsemmisítése nem volt és nem lehetett cél akkor, midőn a konzervatívok részükről a
többség elvét kimondották. A többségre törekvés nem következteti szükségképp a kisebbség
megsemmisítését, mert ha ez igaz lenne, követelhetné-e valaki, hogy a konzervatívok magukat
megsemmisíttetni engedjék, és nem érné-e az ellenzéket szintúgy azon vád, hogy midőn elvei
diadala mellett többségre törekedve küzd, az ellenvéleményűek megsemmisítését szándé-
kolja? Nem akarták, nem akarhatták a novemberben barátilag tanácskozott konzervatívok
állítani azt, hogy a jót, ha az ellenzéktől jó, *azért mert tőle jön*, elfogadni nem akarják. Ily
állítás csak félreértésen alapulhat, de mondták és mondhatták igenis azt, hogy az eddigi
tapasztalás nyomán indulva, addig, míg az ellenzék követeléseit alább nem hangolandja, a

⁵⁹ In abstracto = elméletben.

konzervatív párt meggyőződéseihöz híven, ha ily indítványok gyakorlati irányzatát látná is, éppen, mert egyrészt az ilyenek életbeléptetését kívánja, de más részből az ellenzék eddigi gyakorlati kiviteli módjaiban s modorában a tapasztalás által megtanítva, nem bízhatik, kötelességének ismerendi azokat átvenni, és elveihez alkalmaztatva életbe léptetni. Nem szándékoltatott egy ellenzéki párt alkotmányos szükségének elemzése, és ez általánosan megengedett, de ki lőn fejtve, miképp van egy új tan, mely bár az csak egyéni véleményként, külföldi újságban olvastatott, fontosabbnak látszik, semhogy hallgatással elmellőztessék, és ez egy külföldi újságban megemlített azon tétel, hogy az ellenzéknek hazánkban történeti alapja van. Ha ezáltal csak annyi akar mondatni, hogy hazánk évkönyveiben vannak események, melyek az ellenzéki irányzatot magyarázhatják, anélkül, hogy ezen események taglalása megkísérletnek vagy megvizsgálatnak: a kölcsönös hibák és tévedések mérlege helyesen van-e felfogva, annak további megvitatása mellőzendőnek ismertetett, de ha az akar ezzel mondatni, hogy hazánkban a jövő politikai eljárást főleg a múltnak szomorú eseményeire és azok emlékére kell építeni ez esetben szükségesnek látszanék ez ellen felszólalni, mert a jelenlét ingatlan meggyőződése az, hogy ha a hazafiak jövő eljárásukat nem alkotmányos erejük törvénytisztelettel biztosított öregbítésére, hanem a régi öszveütközések bús emlékezetére építendik, csak oly eredménytelen és szomorú tanulságok szállandanak utódaikra, milyeneket ők elődeiktől örökölték.

Ezen közhelyeslést aratott fejtegetések sorában történt kitérés még egyéb itt-ott feltűnedezett gáncsolásokra. Ezek szerint a konzervatívok gyakran visszakerülő öszvejöveteli és pártalakulása tán politikai társulatnak, klubnak, vagy oly demonstrációnak fog tekinteni, melyet a kormány előbb-utóbb dezavonírozni⁶⁰ leend kénytelen. És kérdezett, miért klubnak és miben, van-e rendszeres szerkezete a pártnak, van-e oly valami eljárásában, mi öszvejöveteli a barátságos tanácskozás azon jelleméből kivetkeztetné, mely ma ismét s oly helyesen gondosan őrzendőnek állítatott? Kérdezett: miért demonstratíroznak? És felelve lőn, hogy nem demonstrációról van itt szó, nem charlataneriáról⁶¹ van itt szó, ha csak valaki a közügyek iránti magány tanácskozást és minden külfitogtatás nélküli eszmecserét ilyeneknek tekinteni nem akarná. Ily eljárást a kormány nem dezavonírozhat, annyival kevésbé, mivel a konzervatívok fellépése erre alkalmat sem adhat, mert kimondta ugyan ezen párt azt, hogy a kormány alkotmányosságában bízik, a haladás iránti rokonszenvét kétségbe nem veszi, ebbéli tényleges fellépését, amennyiben meggyőződéseivel megegyez, részéről elősegítendi, de ezen eljárás fennhagyja a kormány alkotmányos szabadságát, nem szorítja meg törvényes tehetőségét, nem zsibbasztja tevékenységét, mialatt egyúttal biztosítja önállásunkat, mint pártnak. Ezt dezavírozni annyit tenne, mint a kormánynak magának kétségeket támasztani általunk föltett alkotmányossága, haladás iránti rokonszenve és tevékenysége iránt, és azon egyszerű igazságot megtagadni, hogy a szükséges javítások keresztülvitele annál könnyebb lesz, minél többen találkozzanak eljárásának pártolására.

Megpendülvén a múlt öszvejövetel alkalmával azon eszme, hogy elérkezett az idő a függetlenség gyakorta félreértett eszméjének helyébe a politikai becsületesség elvét állítani, mely a becsületes függőséget gyakorta a haza érdekében igénylendi, *nem kültekintetektől, vagy egyéni magány viszonyoktól, hanem a meggyőzések öszvehangzásának és az irányzatok egységének múlhatlan szükségétől* helyén lévőknek látszatott ezirányban is teljesen tisztába hozni az eszmét. Ezen elv jelenleg is helytállónak ismertetett, annak alaposága azon tapasztalás által igazoltatván, hogy a függetlenség a konzervatívok irányában gyakorta egészen másképp magyaráztatott, mint az ellenvéleményűek irányában. Ha valaki a konzervatívok közül pártjától eltért, függetlenségnek kereszteltetett az, mi a másik részen pártarulásnak vagy

⁶⁰ Dezavoníroz (dezavual) = itt: helytelenít.

⁶¹ Charlataneria = sarlatánság.

elvmegtagadásnak tekintetett. Ha a konzervatívok részén valaki egyes kérdések iránti meggyőződését az általános pártirányzatnak feláldozá, gyáva függőségnek vagy gyengeségnek kiáltaték ki az, mi, ha a másik részen történt, az egyéni meggyőzések hazafias feláldozása, az egyéni véleménynek a hon java céljából származott szerény alárendelése, vagy erényes önmegtagadás gyanánt dicsőítették. A függetlenség lényegesen a lélek tulajdona, de külső színe gyakorta csalékony, és lényegét egyáltalában nem biztosítja. A politikai becsületességet senki föltre nem értheti, és azon föltétel, hogy meggyőzésre legyen alapítva minden egyének eljárása, olyannak tartathatik, mely midőn a politikai életet a legbiztosabb alapra építi, egy párt részére egyedül ki nem zsákmányoltathatik. Megemlíttetett a múlt öszvejövételből kiemelkedett előkifejtésben az eljárási főirányzat kellékei között a közbirodalmi egység gondos szemmeltartása, azon értelemben, hogy egyrészt a haza nemzetiségi, közigazgatási és alkotmányos önállása szolgáljon kiindulási pontul, másrészt pedig a közbirodalommal fennálló összeköttetés, melyet századok előkészítettek, századok megerősítettek. És egyetemes vala most is azon meggyőzés, hogy ezen elv annyival inkább felel meg a politikai viszonyok helyes felfogásának, mennyivel inkább igaz, miszerint jövőnk kifejlődésünknek e kettős tényező gondos méltánylására, óvatos megerősítésére, nem pedig felületes elnézésére vagy gondatlan ellentétezésére kell építenie. Mindkettőre építve eljárásunkat, kifejlődésünk e kettős tényezőiben kétszeres biztosítékot találand, egyiket kifelejtván, a másiknak hatását is aláástuk.

Tovább haladva ezen fejtegetések mezején, minden kétségen kívül állónak ismertetett el, hogy miszerint ezen barátságos tanácskozások senki által sem fognak igazsággal olyannak tekintetelni, melyek irányzata a törvényhatóságok fontosságát valamely központi vezérlet által csökkenteni vagy tevékenységüket elnyelni és zsibbasztani bármikor alkalmassá válhatnak, sőt éppen ellenkezőleg, a *törvényhatóságokból, az ország különböző vidékeiből* öszveseregő elvbarátok itt csupán a *törvényhatóságokban eredeteket vett* nézetek *gyűlpontját* képezik, melyek kölcsönös értekezések által szilárdulva, olykor módosulva és eligazodva, ismét-ismét a törvényhatóságokra fognak visszasugárzani. S vala még ezek fonalán egy, mi említés nélkül nem maradhatott. Mondatik, hogy közhivatalnokok, megyei kormányzók, bírák és országgyűlési tagok e helyen megjelenve, s egy bizonyos vélemény-árnyéklat embereinek vallva magukat, félő, nehogy ezek ekképp a megkívántató részrehajlatlanságban megfogyatkozzanak, nehogy a szükséges bizodalmat nélkülözzék. Elég itt azt megjegyezni, hogy hasonló eljárási mód sohasem csökkentette azon megyei tisztviselők, alispánok, szolgabírók s. a t. tekintélyét, kik magukat pártembereknek vallják, és kiknél sokszor legfőbb érdemnek az tekintetik, hogy pártemberek. De komolyan véve fel a dolgot, világos, hogy e nézetet helyes állításként elfogadni nem tenne mást, mint azt követelni, hogy azok, kik a törvények végrehajtásában, az azok fölötti örökösben legtöbb részt vesznek, a törvényhozás teendőinek előkészítéséből, könnyítéséből ki legyenek zárva. Nem tenne mást, mint azt, hogy ott, hol a kifejlődésnek indult alkotmányos élet a vélemények tartós elágazásánál fogva pártokat idéz elő, azok, kik életüket és idejüket komoly köteletségként és nem ideiglenes lelkesedéstől vezéreltetve, s nem egyes kérdésekre irányozva, csupán bizonyos korszakokban, de állandóan a közügyeknek szentelik, lemondjanak egyszersmind az alkotmányos polgár legszebb jogáról, s mondjanak le oly hazában, melyben az alkotmánnyal egykorú törvények őket a törvényhozás legfőbb tényezőivé tették és a közügyek kezelésében kitűnő befolyással ruházták fel. Egészen tisztán állott jelenlétük előtt az, hogy kettős minden közhivatalnoknak feladása. Valódi szükségességnek ismertetett el, hogy a közhivatalnokra nézve ott, hol mint a törvény végrehajtója lép fel, né létezzen párt, s ne vezérleje lépteit politikai rokon- vagy ellenszenv; de éppoly szorító szükségnek tartatván alkotmányos hazában, hogy másrészt ott, hol politikai véleményről van szó, legyenek a közhivatalnokoknak is elhatározott nézetei, legyen bizonyos kétségtelen véleménye, kitűzött irányzattal, mert másképp közönyösségre köteleznők éppen azokat a haza ügyei iránt, kik kétszeresen hivatvák azokat meleg részvétellel átkarolni. Érzette és érezi

mindenki a fennállított határvonal megőrzésének nehézségét, de közös volt azon meggyőződés is, hogy nem lehet alkotmányos jogokról lemondani, mert lelkiismeretes gyakorlatuk nehézségekkel jár.

Megérintetvén így azok, melyek a konzervatívok eddigi egyetemesebb fellépését illetik, és azon pontok, melyekből mostani állásukat és viszonyaikat illetőleg kiindulniuk kell, egyetemesen elismertetett, miként a megállapított ösvényen szilárd elhatározottsággal előre törekedni szükséges, és minden közbejött nagyobb s kisebb események után is határozottan hitték újra a jelenlévők kimondandónak azt, hogy a választott téren működéssel felhagyni nem fognak, másrésről egyszersmind egyelőre azon korlátok is felállítandók, melyek között kívánnak mindaddig maradni, mígnem majd bővebben lesznek némely közdolgaink iránybani nagyobb fontosságú kérdések honunkban kifejlendők. Valamint ugyanis a legközelebbi időkre visszatekintve tompító fájdalommal leljük fel annak okát, hogy az utolsó négy hónap alatt jobban ki nem bontakoztak figyelmünket e téren igénybe vett közdolgaink, úgy ne csüggyesszen el az is bennünket, ha jelenleg sem léphetünk még ki a részletes cselekvés tettelegre terére.

Némi hátramaradásunkat azon nagy veszteségben kell keresnünk, melyről már feljebb történt szívreható említés, aminthogy másrésről némelyeknek még függőben kellő tartásukat, éppen az e gyászcsapást követett enyhítő országos örvendetes nagy esemény látszatik javallani. Mert hiszen lehet-e másként, s nem kellett-e a lelkét vesztett alkotmányos műelőzőnek, ha csak pillanatokra is felakadnia haladásnak indult útjában? Most azonban, miután új életet lehelle a királyi – egy nemzet közóhajtását megelőzőt – kegyelem abba, az újított erővel cselekvésnek is bekövetkezett a haladás megszakadt fonala ismételi felvételére intő órája, be azon időpont, melyben szilárdult bizalommal környezik minden jobbak, azon fejedelem magas kormányát, ki magyar népe kegyeletteljes szívének néma dobogását is képes vala megérteni! De midőn közremunkálásukat a konzervatívok a jó ügy mellett ekként újólag felajánlják, s hogy fáradozásukat siker koronázhassa, ösztöztetésre, egyetértésre, pártuk szilárdítására hívják fel egymást, egyszersmind bizalomteljesen fordítják szemeiket új királyi helytartónk felé is, nyíltan bevallván, miként elhunyt dicső atyja kimúlta után benne látják, benne keresik e hon alkotmányos életének első tényezőjét. E tényezőt tehát működési tervükből a konzervatívoknak nem lehet kifelejtetniük.

Azért közösen elismertetett, hogy jelenleg öszvesen is csak a szükségesek előkészítése lehet a feladat, s a működés e térre szorítandó, ezen azonban feszítsük meg erőnket, szerezzünk adatokat, tisztítsuk az eszméket, erősítsük a pártunk érdekéhez szellemi ragaszkodást és ami végre is földolog: használjuk arra még hátralévő rövid időnket, hogy a közelgő országos gyűlésre oly követek választassanak, kiknek nyugodtan bízathassék többségére mindazok ápolása, melyeket őfelsége javunkra törekvő kormánya által léssen előnkbe adandó.

Minden időpontnak megvan a maga feladása, minden alkotmányos tényezőnek sajátos rendeltetése, és ezen nézetből indulva ki, minekutána az első fellépéskor megtörtént az állapot azon kérdésekre nézve, melyeknek eldöntése szükségesnek mutatkozik, s azon előállott kérdésre: jelenleg részletekbe bocsátkozni célszerű volna-e, a feljebbiekben elegendőleg megfelelve lévén, mint kétségkívüli megismertetett, miszerint nem lehet soha a konzervatívoknak el nem felejtkezni arról, hogy midőn a kormány tényleges fellépésének szüksége általuk, megállapodott nézetük gyanánt kimondatott, egyszersmind azon meggyőződés is szolgált kiindulási pontul, hogy pártunk feladása nem lehet az, kormányozni, hanem egyedül az, vagy istápolni a kormányt vagy felszólalni ellene, amint ezt meggyőződés igényli. Ezért ha az első fellépés a párt alakítására célzott, légyen a mostani öszvegyűlés az állás szilárdítására, a jövő intézkedések előkészítésére fordítva, kövesse ezt a maga idejében a feladatnak részletesebb megvitatása, végezze be végre a törvényhozási tanácskozás mezején, megállapított nézeteink erélyes védelme és elveinknek óhajtott diadala. Mert midőn a

konzervatív párt a korkérdések megoldását magának kitűzte, nem egyes kedvenc eszme iránti rokonszenvből, nem elméleti szempontból indult ki egyedül, de az ország jelen állásának kimerítő esmeretét az ország valódi szükségeinek komoly méltánylatát fogadta el vezérfonalul. Megemlíttetett p.o. az úrbéri viszonyokból békés kibontakozás szüksége, a büntető törvénykönyv, a királyi városok ügye s. a t. – mindezek iránt adatok, részletes, a dolgok fekvését minél inkább felvilágosító adatok szükségesek. És ezen utóbbi ügy iránt nem mulasztott el azon meggyőződés kijelentése, hogy a konzervatív pártnak iránta annál nagyobb rokonszenvvvel kell viseltetnie, mennyivel bizonyosabb, hogy itt egy törvényileg megalkotott, de gyakorlatilag elhanyagolt jogról van szó, és oly tényezőről, melynek politikai fontossága a törvényadta jogkövetelésnek nyomatékát öregbíti, egy, a konzervatívok által soha nem mellőzhető elvnel fogva, hogy tudniillik minden életerős elemek törvényadta jogainak felélesztése e párt feladásához tartozik. Mert a konzervatív párt elve igényli, hogy minden törvényben gyökerezett alkotmányos jog iránt méltánylással viseltessék, s azt rokonszenvvvel kövesse egyrészt, másrészt meg ebbéli lépései nyomatékának mértékét, azon életerőben és hatályban találja fel, melyet ily elemek jogos követeléseik kivívásában kifejtetni képesek.

Elismervén eszerint minél kimerítőbb adatok gyűjtésének és a közönséggel a konzervatív sajtó útján közlésének szüksége, közös volt azon meggyőződés is, hogy ha beérkezendik a tényleges fellépés ideje, minden működések oda irányzandók, miszerint törvényes és szabados eszközök használata mellett a konzervatív párt meggyőződései a törvényhozásban oly egyének által képviseltessenek, kik jellemtisztaság és politikai képesség mellett, a párt elveiben osztoznak és ezek oly utasítással látassanak el, melyek irányzataival öszvehangzásban legyenek.

Ezen fejtegetéseknek csaknem általánosan az lévén a feladata, hogy a múltakra, az eddig történetekre, a múltkor mondottakra, időközben nyomtatottakra s. a t. nézve tisztába hoztassanak az eszmék. Elismertetett, miképp azt úgy kell megoldani, hogy egymást meg és senki által félre nem értve, akként távozzon el ismét mindenki e barátságos értekezés helyéről, hogy majd megint utánlagosan magyarázatokba, felvilágosításokba ne kelljen bocsátkozni. Sőt kívánatos lévén az is, hogy e falakon kívül ne ferdíthessenek el a történetek (sőt ami még szomorúbb, de napirenden lenni kezd, magok a párt legtisztább szándéki is), célszerűnek láttatott, miszerint a helytfoglalt eszmefejtegetések sommája a konzervatív ügy jelen nem volt támogatóival is közöltessék. És innen, hogy a jelen öszvejövételnek nem mentegetődzés vala a célja, hanem azon meggyőződésnek kölcsönös felvilágosítás útján szilárdítása vala célba véve, hogy a párt részéről eddigelé nem történt semmi, mit avagy csak javítani is kellene, mi pedig ily új pályán, különben is kárukon tanulni szokott magyarok közt, még magában sem lenne nagy bűn. Kimondatott, miként szükséges általánosan tisztában lenni aziránt, miként nincs ezen barátságos tanácskozmányoknak azon helytelen ambíciója, hogy az országgyűlési instrukciók részletei majd itt kidolgoztassanak avagy csak innen is indítványoztassanak, mert hiszen egyebet nem is említve, annyit csak tudni kell mindenkinek, hogy őfelsége nem ide küldendi k.[egyelmes] k.[irályi] előadásait legelőször majd el, hanem hogy mennek azok magok útján magok helyeikre, és csak onnan verődhetnek az első hatás sugárai ide e helyre vissza. Mit teendhetünk akkor? Azt az addig kifejlendő körülmények fogják mutatni, e körülmények kifejlődésére azonban a pártnak is lehet, sőt kellend is hatnia. Sőt, bizton lehet állítani, miként ha méltányos akar e párt a kormány iránt lenni, mint lennie kell, mindég önmagunk működéseihöz és dolgaink kezeink közt történendő kibontakozásához mérendjük azokat, melyeket a kormány honunk irányában különben is csak úgy hozhat józanon indítványba, ha azon többségre fog biztosan számíthatni, melynek megalakítását e párt tűzé ki feladatául. Hasonlólag szükség az iránt is tisztába lenni, hogy midőn a folytatott fejtegetések sorában azon kérdés is feltolta magát, vajon a konzervatív érdek irányában nézetek egyik vagy másik megyében miként fejledeznek, nem szándékoltathatott egyébnek megtudása, mint

annak, be lehetne-e egyik vagy másik megyét általánosan többségi számításba venni? Mert hiszen részletesen akarni abba itt avatkozni, hogy melyik megyében ki opponens, ki konzervatív, hogy miként állanak megyénkint a pártok, a legnagyobb tapintatlanság volna, mert ismerik a jelenlévők a municipiumok⁶² jogait, féltékenységét, titkait s ezeket mindenkor érintetlen hagyni el vagynak határozva, sőt nyíltan kijelentették, miként érdekükben vélik lenni, hogy ilyesmi még csak távolról sem említettessék meg ez öszvejövedelemben.

És éppen így áll a megemlített választások iránt is a kérdés. Soha itt arról szó nem fog lehetni, egyik vagy másik megyéből ki lesz, ki lehet követ, elég az, ha kimondatik, minden sok körülírás nélkül, hogy bírjanak megkívántató tulajdonokkal, és legyenek a megválasztandók, mennyire lehet, azon értelemben konzervatív elvűek, mint ezen öszvejövedelemben e szó értelmeztetett. Kiket fognak aztán a megyebeli elvbarátok kitűzni, miként a választást elrendezni, az az ő dolguk, miről itt mély hallgatással lenni legcélszerűbb.

Ezekben határozódik fővonásilag a helytfoglalt számosak felszólalásai által élénkített, a legörvendetesebb egyetértést, szilárd közredolgozási hajlamot és öszvetartást tanúsított és végre a tanácskozmányt magokba zárt teremek vendégszerető urának kijelentett szíves köszönettel befejeztetett eszmecserének summája. Szabad legyen reménylenem, hogy arról meglepéssel fog értesülni minden konzervatív, s belőle azon meggyőződés erősítésére fog új indokokat meríteni, miszerint a konzervatív párt működési mezeje körül önmaga által húzott körön soha túl nem csapongva, de annak belsejében élénken, egyetértőleg, s céljainak fontosságához mért komolysággal csüggedetlenül mozogva, kétségkívül azon ösvényt követi, melyen az alkotmányos élet kellékeinek józan fejlesztése, az eszmék tisztába hozása és egy teljes tájékozás könnyítése mellett törekvéseinek sikere legbiztosabban remélhető egyfelől, midőn másfelől csak ezen eljárással vívható ki az ellenvéleményűek azon méltánylata is, melyet a szándok tisztaságának tudatában nélkülözni nem nehéz ugyan, de amelyet a konzervatív párt – mert azt véleményelleneitől, szándékaik tisztaságát kétségbe nem vonva, megtagadni soha nem szokta – mint a politikai érettség legkívánatosabb szimptomáját, magok a véleményytusák, eszmesúrlódások és pártmérkőzések üdvös, de békés eredményének érdekében és föltétele gyanánt, önmaga részére is igényelhetőnek tart.

Azon megpendített eszme, hogy több eldöntésre váró kérdések iránt gyűjtessenek öszve az eligazodást könnyítő adatok és közzététessenek, kész visszhangra talált, és az evégből szükségességeknek megtételére, valamint a közélet jeleneteinek éber figyelemmel kísérésére felkértek ismét ugyanazon férfiak, kik a múlt novemberi öszvejövedelkor az utóbbira felszólítottak volt, de akiknek e célbeli megbízatásuk a jelen öszvejövedellel végét érte.⁶³

Örvendek, hogy ismét nékem jutott azon nagybecsű megbízatás, a helytfoglalt barátságos értekezések sommáját levélben közölhetni konzervatív elvbarátimmal. Ezeknek Budapesten jelen volt része innen azon újra is kijelentetett szándékkal távozván, miszerint az ügybarátok a jövő Medárdi pesti vásárkor, a novemberi megállapodáshoz képest, mennyire foglalatosságaik engedik, itt újra találkozzanak. Valamint minden, itt a központban élő konzervatívban, úgy magamban is, egy közel viszontlátás reményét élteti ugyanakkor, midőn más részről azon szíves óhajást költi fel kebleinkben, vajha a konzervatív ügybarátok közül azok is, kiket körülményeik távol tartottak az eddigi barátságos öszvejövedelektől, azokban részt venni és az eredményről személyes jelenlétök által is értesülni méltóztatnának.

⁶² Municipium = vármegye.

⁶³ Az 1846. november 12-i értekezleten az alábbiakat bízták meg a következő tanácskozásig a közélet fokozott figyelemmel kísérésére és konzervatív szempontú értékelésére: gr. Dessewffy Emil, gr. Keglevich Gábor, Fogarassy Mihály, Lipthay Sándor, Luka Sándor, ifj. Majláth György, Somsich Pál, gr. Szécsen Antal, br. Vay Miklós.

Annál élénkebb készséggel járván el megbízatásomban, minél elevenebben él keblemben azon meggyőződés, s minél erősebb bennem azon – reményem szerint minden konzervatív által osztott – hit, hogy a pártom által választott politikai ösvényen, és az általa követett eljárás nem csüggedő folytatása mellett, bizonyosan megvalósulni fog politikai hitem azon ágazatja, mely az alkotmányos külföld egyik legjelesebb országférfiával azt vallja, miképp „a politikák minden nemei biztatnak a haladással, de azt valósítani csak a konzervatív politika tudja”,⁶⁴ nem marad immár egyéb hátra, minthogy magamat elvbaráti indulatba szíves üdvözlések között ajánlva, maradjak különös tisztelettel Méltóságodnak⁶⁵

alázatos szolgája,
G.[róf] Dessewffy Emil

Pest, március 20-án, 1847.

⁶⁴ Az idézet forrása bizonytalan.

⁶⁵ Ld. 55. sz. jegyz.

Thassy Miklós miskolci plébános és a vegyes házasságok ügye 1840–1841-ben*

Az 1839-1840. évi országgyűlést a politikatörténet rendszerint a kompromisszumok országgyűléseként szokta jellemezni. Számos, korábban az udvar által elutasított törvényjavaslat szentesítést nyert, a Deák Ferenc vezette reformerek sikeresen védték a társadalmi és politikai reformok ügyét, s az 1830-as évek végén a politikai perek időszakának éles szembenállását az együttműködés, kibontakozás lehetősége váltotta fel. Egyetlen olyan területe volt csupán a közéletnek, amely már korábbi országgyűléseken is heves vitákra adott alapot, megnyugtató rendezésére azonban a heves vitákon túl semmilyen lépés nem történt: a vallásügy. A felekezeti egyenjogúság hiánya különösen a házasságjog rendezetlensége kapcsán volt szembetűnő: az 1791/26. tc. 15. §-a nem rendezte egyértelműen a kérdést. Kimondta ugyan, hogy vegyes (protestáns-katolikus) házasságot mindenkor katolikus pap előtt kell kötni, de az elé semmilyen akadályt gördíteni nem szabad. A legfontosabb kérdéssel, a születendő gyermekek felekezeti hovatartozásával kapcsolatban úgy rendelkezett, hogy ha az apa katolikus, gyermekei kivétel nélkül katolikusoknak kereszteltessenek, ha azonban az apa protestáns – homályos megengedő szóhasználattal – kimondta, hogy a fiúgyermekek apjuk vallását is követhetik. A protestánsok értelmezése szerint a vegyes házasságkötések alkalmával a katolikus pap nem követelhetett volna nyilatkozatot (reverzálist), melyben a születendő gyermekek katolikus neveltetése iránt nyilatkozik. A gyakorlatban azonban a törvény a katolikus egyházat juttatta kedvezőbb helyzetbe, hiszen az eskető lelkipásztorok gyakran követeltek reverzálist, kihasználva a protestáns völegény kényszerhelyzetét, hiszen enélkül törvényes házasságot sem köthetett volna. Az 1790-91. évi országgyűlést követően mégis évtizedekig a vegyes házasságok kérdésköre kevés figyelmet kapott, nagyobb jelentőségű botrány nem kerekedett belőle.

Az 1830-as évek elején azonban a liberális reformellenzék létrejötté és formálódása ráirányította a figyelmet az emberi szabadságjogok egyik legérzékenyebb kérdéskörére, a vallásszabadságra. Nem véletlen, hogy a felekezeti diszkrimináció leginkább szembetűnő esetei (a vallásváltoztatás ügye mellett) a vegyes házasságok körül bontakoztak ki és váltak a magyar polgárosodás egyházpolitikai felfogásának sarkkövévé. Az országgyűlési viták már nem felekezetek között folytak, a felekezeti egyenjogúságot, valamint a katolikus egyház előjogainak felszámolását a liberális ellenzék követelte, melyhez katolikus és protestáns közéleti személyiségek egyaránt tartoztak. A szembenálló felet így jórészt nem világi katolikusok, hanem a klérus tagjai alkották, szövetségeseik pedig legfeljebb a konzervatív nemes-ség soraiból szerveződött. 1839–40-ben a szembenálló politikusok vitái (például liberális oldalon a katolikus Deák Ferenc és Bezerédy Miklós kanonok szópárbajai) világossá tették, hogy vallásügyben kompromisszumra nincs lehetőség. A protestánsoknak tett legkisebb engedmény kísérletét is egyházi oldalon a katolikus egyház durva üldöztetésének minősítet-

* Ugyanez megjelent: Egy miskolci plébános a reformkori egyházpolitikában. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén megye levéltári évkönyve, XII-XIII. Miskolc, 2005. 143-168. p.

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

Jelen közlemény elkészítéséhez sok segítséget nyújtott Dr. Berkes László plébános úr, aki lehetővé tette a Miskolc-Mindszenti plébánia igen gazdag, de teljesen rendezetlen iratanyagában való kutatásomat is. Közreműködését ezúton is köszönöm. (F.Cs.)

tek, s az uralkodó – a nyilvánvaló közhangulat ellenére – nem vállalta, hogy szentesíti az egyébként szintén Deák által megszövegezett, jóváhagyott vallásügyi törvény szövegét, inkább elhalasztotta az ügy tárgyalását a következő országgyűlésre. A lépés nem akármilyen politikai konfliktus lehetőségét hordozta magában. A katolikus püspöki kar nem akart késlekedni, a következő országgyűlésig olyan helyzetet akart teremteni, amely lehetetlenné teszi a vegyes házasságok ügyének a felekezeti egyenjogúság elve mentén történő rendezését. Ezért 1840. július 2-án Kopácsy József esztergomi érsek, majd annak nyomán a többi főpap is pásztorlevélben fordult az egyház papságához, melyben magukévá tették – az egyébként országgyűlési viták által is gyakran támadott – Lajcsák Ferenc-féle 1839. márciusi körlevelet. Ebben a nagyváradai püspök saját egyházmegyéje papsága részére megtiltotta a vegyes házasságok megáldását, amennyiben a protestáns vőlegény nem ad reverzálist, engedélyezte viszont az ún. passiva assistentia gyakorlatát. Eszerint a reverzálist megtagadó vőlegény házasságát a pap nem áldhatta meg, hanem csak a templomon kívül, stóla nélkül kijelenthette, hogy tudomásul veszi a házasság létrejöttét.

A katolikus egyházi értelmezés szerint ez a fajta házasságkötés is törvényesnek számított, a vármegyék többsége azonban törvénysértésnek, a házasságok érvényességét kétségbe vonó intézkedésnek minősítette a házassági áldás megtagadását. Majd' két éves belpolitikai vihar támadt az áldásmegtagadások ügyéből, az ellenzéki közvélemény és az egyház között olyan jellegű polémia bontakozott ki, mely joggal tekinthető a 19. század második felét jellemző „kultúrharc” előzményeinek. Joggal állapította meg Deák Ferenc 1841 márciusában Wesselényi Miklósnak írott levelében: „Itt most a vegyes házasságok kérdése foglal el minden megyét.” Majd így folytatta: „Ennyi bajt okoztak azok az Istenadta papok.”⁶⁶ Az „istenadta papok” egyike Thassy Miklós miskolc-alsóvárosi plébános volt, aki az egyházi álláspont egyik leginkább következetes képviselője, valósággal szószólója volt a reformellenzék egyik bátyjának számító Borsod vármegyében.

Thassy Miklós 1792. szeptember 3-án született a Heves megyei Monostoron kismemesi családban. 1815-ben szentelték pappá, több helyen is szolgált, előbb Tiszadada lelkipásztora volt, majd 1830-ban lett miskolc-alsóvárosi plébános. Elődje 1828-1829 között báró Barkúczy László, a későbbi székesfehérvári püspök volt. (1828-ban a Szent Anna templom körül szervezték meg a felsővárosi plébániát, a régi Mindszenti plébániát ettől kezdve Miskolc-Alsóvárosnak nevezték, Mindszent elnevezését csak 1941-ben kapta meg újra.⁶⁷) Az alsóvárosi plébánia jelentőségét nemcsak nagy lélekszáma adta, hanem a jelentős várossá nőtt

⁶⁶ VÁCZY JÁNOS (szerk.): Deák Ferenc emlékezete. Levelek, 1822-1875. Bp., 1890. 78. p.

Megjegyzés: jelen közleményünkben eltekintettünk a vegyes házasságok áldásmegtagadásával összefüggő szakirodalom ismertetésétől. A fontosabb munkákat megemlíjtük viszont a Thassy Miklós ügyéhez nagyon is szorosan kapcsolódó edelényi esettanulmányunkban: Illyés Ferenc edelényi plébános áldás-megtagadási ügye 1841-ben. In: LAKI-LUKÁCS LÁSZLÓ (szerk.): A Borsodi Tájház Közleményei, 9-10. Edelény, 2002. 26-52. p. (További részletes hivatkozásától eltekintettünk.) A vonatkozó források egy kisebb részét publikáltuk: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841. In: DOBROSSY ISTVÁN (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p. (továbbiakban: FAZEKAS, 2000.)

⁶⁷ Miskolc egyik legrégibb plébániájának történeti áttekintésére ld. pl.: NEMES JÓZSEF: A miskolczi plébánia története. In: *Magyar Sion*, 1864. 361-362. p.; SOÓS IMRE: Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése. Bp., 1985. 133-135. p.; BARS JÁNOS: Katolikus egyház. In: FARAGÓ TAMÁS (szerk.): Miskolc története 1702-1847-ig. Miskolc, 2000. (Miskolc története, III/2.) 868-908. p. A Szent Anna templom plébániává szervezésére részletesen: LESKÓ JÓZSEF: A felső-miskolci paróchia felállítása. In: RÉTAY Kálmán (szerk.): Jubileumi emlékkönyv a Miskolc Szent Anna Egyházközség száz éves fennállásának alkalmából. 1828-1928. Miskolc, 1928. 46-58. p.

Miskolc környezete is.⁶⁸ Thassy Miklós ezenkívül miskolci alesperesként az egyházkerület élén is állt, már az 1830-as években címzetes egri kanonok, közéleti tevékenysége is ismert volt, például a főegyházmegye képviselőjeként Borsod megye közgyűlésein vett részt. Az egyházkerület tanfelügyelője, Borsod mellett Heves, Szabolcs és Zemplén is táblabírájává választotta. 1844-ben tényleges kanonok lett (a miskolci plébániát Máriássy Gábor vette át), 1848 március 8-án főesperessé nevezték ki, júliusi beiktatása után nem sokkal azonban egyházi karrierje derékba tört. 1849-ben a pusztító kolerajárvány áldozata lett.⁶⁹ A „miskei és monostori” Thassy-család számos tagja volt ismert Borsod és Heves megye mellett Nógrádban, Somogyban és Zalában is. Az 1830-40-es években a miskolci plébános, Miklós mellett bizonyos Thassy Gábor és Lajos aladószedői, majd alszolgabírói tisztséget viseltek Zalában, ugyanezt a hivatalt (majd főszolgabíróságot) töltött be az 1795-ben született Thassy Károly Somogyban.⁷⁰ A családból többen léptek egyházi pályára is. 1837-ben például bizonyos Thassy Mihály Nagybátony plébánosa, felsőhevesi alesperes, az alig 26 éves Thassy József pedig tiszavárkonyi káplán volt.⁷¹

Az országos szintű botrány 1840. augusztus 27. után robbant ki, ekkor ugyanis Pest megye közgyűlése – nem kis részben Kossuth Lajos fellépése nyomán – törvénytelennek minősítette a főpapi körleveleket, az annak engedelmeskedő (vagyis a reverzálist megtagadó vegyes vallású házaspárok részére az egyházi áldás helyett csupán passiva assistentiát „szolgáltató”) papokat pedig törvényszék elé idézés és pénzbírság kilátásba helyezésével fenyegette. A későbbi egyháztörténeti irodalomban megfogalmazódik, hogy a többi vármegye csak az ellenzéki „vezérmegye”, vagyis Pest követéseként foganatósított az áldásmegtagadás miatt büntetőintézkedéseket a papokkal szemben.

Borsod példája is azt mutatja, hogy az ellenzékiek attól függetlenül, részben azt megelőzően országszerte hasonló fogadtatásban részesítették a püspöki kar intézkedését. 1840 ősztől a pesti történések nyilván felgyorsították illetve határozott irányba terelték a megyék intézkedéseit, de a liberális ellenzéknek a papsággal való politikai konfliktusa hasonló természetűnek bizonyult mindenütt. Borsod vármegye közgyűlésén 1840. augusztus 18-án jelentették be, hogy „a vegyes házasságok ezután miként leendő kötése eránt a miskolci alsó parókia templomában [vagyis a mindszerinti templomban] valamely kihirdetés történt”, mely nem egyezik meg az 1791/26. tc.-kel, s „ezáltal a vegyes házasságok megtörténhetésének akadá-

⁶⁸ A miskolci espereskerület lakosságának mintegy negyede az alsóvárosi plébánia területén lakott. A kerülethez tartozott még Aszaló, Diósgyőr, Felsőszolca, Görömböly, Hámor, a már említett Miskolc-Felsőváros, Sajószentpéter, Szirmabesenyő és Újhuta is. A nagyobb lélekszámú plébániák (különösen a miskolciakban) a katolikusok jelentős kisebbséget alkottak, az Alsóvárosban például mintegy 3800 római, közel 500 görög katolikus mellett 13000 körül volt a reformátusok, 1300 az evangélikusok, és 550 a görög keletiek száma. Miskolc-Alsóvároshoz két fontosabb és két kevésbé jelentős filia tartozott, előbbiek közül Mindszenten a katolikusok túlnyomó többséget alkottak, Szirmán viszont közel annyi (300 körüli) református élt, mint katolikus. Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Agriensis, ad annum Jesu Christi 1837. Agriae, 1837. (továbbiakban: Schematismus, 1837.) 101-107. p.

⁶⁹ Thassy életrajzi adataira: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. (továbbiakban: EFL. AN.) 611. rakt. sz. (= Personalia. Nicolaus Thassy.); Schematismus, 1837. 38. p.; Miskolc-Mindszerinti Plébánia Irattára (továbbiakban: Pléb.ir.) 1849. szám nélk.; röviden: SZENDREI JÁNOS: Miskolcz város története. 1800-1910. Miskolcz, 1911. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Negyedik kötet.) 322. p.; Miskolc-mindszerinti plébánosok. In: RÉTAY Kálmán (szerk.): Jubileumi emlékkönyv a Miskolc Szent Anna Egyházközség száz éves fennállásának alkalmából. 1828-1928. Miskolc, 1928. 41-45. p.

⁷⁰ NAGY IVÁN: Magyarország családai czímerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1857-1868. XI. köt. (CD-ROM kiadás. Bp., 2001.); MOLNÁR ANDRÁS (szerk.): Zala megye archontológiája, 1138-2000. Zalaegerszeg, 2000. (Zalai Gyűjtemény, 50.) 487. p.

⁷¹ Schematismus, 1837. 121., 141. p.

lyok tétetnek”.⁷² A közgyűlés felszólította a jelen lévő Thassy Miklóst, hogy adjon tájékoztatást a történekekről, mire a plébános elmondta, hogy Pyrker László egri érsektől vett pásztorlevelet, mely a passiva assistentia gyakorlatát írja elő arra az esetre, ha a protestáns vőlegény megtagadja a reverzálist. Thassy ugyan igyekezett „innepélyes kijelentéssel” hangsúlyozni, hogy az így kötött házasságok törvényesek, a közgyűlést azonban ez távolról sem nyugtatta meg. A püspöki kar július 2-i pásztorlevelében a „viszállkodás megújítását okozható” tendenciát fedeztek fel, és kifejezték ragaszkodásukat azokhoz az alapelvekhez, amelyeket a Lajcsák-ügy kapcsán, az országgyűlés idején megfogalmaztak. A püspöki kar politikai lépését (miszerint megvárták az országgyűlés végét törvénytelenes vallási intézkedésük foganatosításával) mélyen elítélték: „a magyarországi főpapság nem tekintvén az ország rendjeinek ez érdemben tett kinyilatkoztatásait, azok által törvény ellenieknek kijelentetett újabb elveket közhírré tétetvén, ezáltal a békétlenség, visszavonás és gyűlölség bő gyümölcseit nevelő magvait elvettetik”. A korábbi, Lajcsák-féle körlevél következményeiből tanulva a volt országgyűlési követ, a borsodi ellenzék egyik vezére, Palóczy László másodalispán elnökletével tíz tagú bizottságot állítottak fel, hogy a következő közgyűlésre készítsenek beszámolót a történekekről és tegyenek javaslatot az uralkodóhoz intézendő feliratra. Thassy Miklós bejelentette azt is, hogy a Pyrkertől kapott pásztorlevelet az espereskerület plébániáiban kihirdette, vagyis nyilvánvalóvá vált, hogy az ügy a vármegye és az egyház közötti konfliktushoz vezet. Thassy egyébként nemcsak nyilvánosságra hozta a püspöki kar rendelkezését, hanem szokatlanul gyorsan életbe is léptette. Az alsóvárosi templomban már július 27-én sor került a passiva assistentia alkalmazására az evangélikus Reviczky Ferenc nemes és a katolikus Szlavszkovszky Anna házasságkötésénél.⁷³

A Palóczy vezette bizottság eredményes munkát végzett, így a november 9-én összeülő vármegyei közgyűlés terjedelmes feliratot intézett az uralkodóhoz.⁷⁴ A Palóczy által fogalmazott dokumentum nemcsak szerzőjének tipikus – korában rendkívül népszerű – szónoki fordulatait foglalta össze, hanem a felekezetek együttélésének történetét és a vegyes házasságok jogi szabályozását is. Szenvedélyes szavakkal ítélte el a Lajcsák által kiadott körlevelet, mint „csendes időben véletlen megdőrdült villámsújtáshoz hasonló merény”-t, és az annak elveit magáévá tevő püspöki kar 1840. júliusi lépését. Rámutatott, hogy az egyház kiváltságolt helyzetét érezte veszélyben azáltal, hogy a protestánsok egyenjogúsága irányába a törvényhozás lépéseket tegyen, és csak a főpapoknak állt érdekében a megtárgyalt törvényjavaslat szentesítésének elodázása. A következő országgyűlésig kész helyzetet akartak teremteni, amely lehetetlenné tenné a vegyes házasságok körüli jogvita méltányos rendezését, és saját felekezeti-hatalmi érdekeik érvényesítéséért akár az ország közvéleményével, a társadalom egészének érdekeivel is készek szembeszegülni: „Magyarországnak egyházi méltóságai nem tekintvén az ország rendjeinek békeszerető indulatára [...] ellenére jártak és dolgoztak az ország rendei (tőlök, kivált mint a békesség fejedelme papjaitól és szolgáitól tiszteletet és követést méltán kívánt) célzataiknak, s újabb példáját adák annak, hogy a hierarchia a világi törvényhozástól függést, amikor csak teheti, magától elhárítani törekszik.” Arra kérték az uralkodót, hogy vonassa vissza a főpapokkal a törvénytelenül kiadott körleveleket, „ezáltal a polgárok megzavart lelki nyugalmát is visszaadva jövendőre a törvénynek

⁷² Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár (továbbiakban: B.-A.-Z.m.Lt.) IV.A. 501/a. (=Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési jegyzőkönyvek.) 137. köt. (1840) 2920. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 216-217. p.

⁷³ Pléb.ir. 1843. Matrimonia mixta. szám nélk. Érdekességként megjegyezzük, hogy az ominózus közgyűlés napján is sor került mindszenti templomban vegyes vallású házaspár (Medve László és Bajcsik Julianna) esketésére, igaz itt a vőlegény volt katolikus, a menyasszony református, vagyis reverzális-probléma sem merülhetett fel.

⁷⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. (=Borsod vármegye levéltára. Közgyűlési iratok.) 3638/1840. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 216-223. p.

minden efféle új, helytelen és egyoldalú tetteles magyarázgatásától óvakodjanak”. Borsod vármegye továbbá keményen elítélte a püspöki kar azon döntését is, hogy Lonovics József csanádi püspök Rómába küldése útján a pápától akart a magyar törvényhozást megkerülő védelmet kieszközölni a felekezeti egyenjogúság biztosításával szemben. A borsodi liberálisok ebben joggal fedezték fel a pápaságnak azon törekvését, hogy felekezeti érdekeiért a magyar törvényhozás jogkörébe is beavatkozzon, azt befolyásolja.

A borsodi felirat már helyezett kilátásba szankciókat azokkal a papokkal szemben, akik a főpapok körlevele által szorgalmazott törvénysértést elkövetik. Hivatkozással az 1508/8. tc.-et jelölte meg, mely külön kiemelte, hogy az ország törvényei ellen vétőket akkor is meg kell büntetni, ha a felső klérus tagjairól van szó. Az említett Pest megyei határozat – és ennek nyomán a többi későbbi vármegyei határozat – az 1647/14. tc.-et tette a papok megbüntetésének hivatkozási alapjául. Az idézett törvény pénzbüntetésre rendeli ítélni azokat, akik „a rendeket vagy a népet a vallás szabad gyakorlatában gátolják vagy a vallás tárgyában kelt országos törvényeket és királyi oklevelet megszegik, legyenek bár egyházi vagy világi méltóságúak”.⁷⁵ 1840 őszen bizonyosan nem volt közvetlen kapcsolat Borsod és Pest vegyes házasságok ügyében készült határozatai között. Borsod ugyanis az idézett határozat másnapján értesítette Pestet, hogy „az egri pátriárka érsek által megyénkben is kihirdetett egyházi rendeletről eredő súlyos sérelem orvoslása” kapcsán néhányan elmondták, magánúton tudomásuk van Pest intézkedéséről. A vármegye azonban a határozat szövegét nem ismerte, és kérte is a pestieket, hogy feltétlenül postázzák azt újra.⁷⁶ A két szabadelvű vármegye egyébként a későbbiekben is szorgalmazta az országos együttműködés kialakítását egyházpolitikai kérdésekben. Pest például 1841 elején kérte Borsodot is, hogy „a keblökben netalán elkövetett vagy elkövetendő egyes törvénytelenések törvényes megbosszulásával”, valamint az uralkodóhoz intézett, hasonló szellemű felirattal álljanak a papok megbüntetését célzó határozatuk mellé, mely – mint jellemző módon írják – „nem egyéb a törvények megtartásánál, s a hazabeli különböző vallású, de a közjólét eszközésébe egyhitű polgárok lelki nyugalmanak megszerzésénél”.⁷⁷

A katolikus egyház és a liberálisok esedékes konfliktusára az egyház is készült. Pyrker érsek 1841. január 1-én hosszú levelet intézett Thassy Miklóshoz, melyet – úgy tűnik – a főegyházmegye más espereskerületei részére is megküldött.⁷⁸ (Feltételezésünk szerint – a szövegkörnyezet alapján – Thassy kereste meg jogértelmezési kérdésekkel főpásztorát, de ez a megkeresés egyelőre nem ismert.) Pyrker hét pontba szedte a püspöki kar 1840. júliusi pásztorlevele alapján kialakult vegyes házasságjogi szabályozást. Az egyház – írja – a katolikus házasság szentségi jellegéből indult ki, ennek megvédését tekintette a legfontosabbnak. (Burkoltan bár, de sorai mögött az a katolikus álláspont mutatható ki, hogy a vegyes házasságokból születendő gyermekek katolikus kereszteltetésének – üdvössége biztosításának – célja a reverzálisok kikényszerítésének eszközét is szentesíti.) Arra kérdőpontra, amely a házassági hirdetésekre vonatkozott, Pyrker előírta, hogy ilyen alkalmakkor válasszák el a tisztán katolikus illetve a vegyes házasságokat a templomi kihirdetéskor. Pontosan leírta a passiva assistentia gyakorlatának alkalmazását, a házassági esküformára vonatkozó kérdésre pedig úgy válaszolt, hogy annak tartalmaznia kell a plébános előtti kijelentés tényét, valamint azt, hogy nem az oltár előtt, a templomban köttetik a reverzalist megtagadó protestáns férj vegyes házassága. („Kölcsönös megegyezésüket a házasságra kijelentették NN. plébános stb. előtt N. plébánia-

⁷⁵ Corpus Juris Hungarici. Ezer év törvényei. 1000-2003. (KJK-Kerszöv adatbázis. – www.1000ev.hu)

⁷⁶ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 3648/1840. sz.

⁷⁷ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 223/1841. sz.

⁷⁸ Pléb.ir. 1841. szám nélk. Pyrker általános egyházpolitikai felfogását egyébként az 1840-es években kelt önéletrajzában sorai is jellemzik: HÖLVÉNYI GYÖRGY (szerk.): Pyrker emlékkönyv. Eger, 1987. 77-79. p.

házban.”) Előírta továbbá, hogy az így kötött vegyes házasságokat pontosan anyakönyvezni kell, amely az állami törvényeknek való megfelelés szándékát volt hivatott tükrözni. (A plébániáknak az ügytől függetlenül ekkor is évente fel kellett terjeszteni a vegyes házasságban élő házaspárok adatait az espereskerületeknek, illetve onnan a főegyházmegyének.⁷⁹) Az utolsó kérdőpontra – miszerint a passiva assistentia rendjét a protestánsok mellett a görögkeletiekre is alkalmazni kell-e, ha nem adnak reverzálist – Pyrker igenlő választ adott.

Pest megye elrendelte az áldásmegtagadó papok perbe fogását, és 1841 elején egyre-másra érkeztek hírek hasonló, a papság tekintélyének rohamos visszaszorulását és a liberális egyházpolitika térhódítását egyaránt jelző esetekről. (A pesti állásfoglalás mellett sokat nyomott a latban Zala megye – Deák Ferenc által kezdeményezett és fogalmazott – határozata is.) Csak idő kérdése volt, hogy Borsod megyében mikor kerül sor hasonlóra. 1841 januárjában először Edelényben került sor olyan, passiva assistentiával lebonyolított házasságkötésre, mely után a vőlegény panaszt tett a plébános sértő és törvénytelen eljárásával szemben. Ismerve Borsod 1840. novemberi határozatát és a többi vármegye hangulatát, nem meglepő, hogy az 1841. február 16-18. közötti borsodi közgyűlést heves egyházpolitikai viták jellemezték. Az áldást megtagadó Illyés Ferenc edelényi plébános a panasz elhangzását követően óvást jelentett be a vármegye ellen, illetéktelennek, jogtalannak bélyegezve – úgymond – az egyház ügyeibe való beavatkozást. A vármegyei hatóság illetlen megsértéséért önmagában pénzbüntetésre ítélték a papot, ráadásul – ekkor már az 1647/14. tc., mint jogforrás alapján – Palóczy elnöksége alatt vegyes (egyforma számú katolikus és protestáns) vallású tisztviselőkből álló rendkívüli törvényszéket állítottak fel az eset kivizsgálására és Illyés Ferenc elítélésére. Pest és Zala mellett számos ellenzéki vármegye, valamint az ellenkező álláspontot elfoglaló Esztergom körleveleinek hatása alatt Palóczy László élete egyik legnagyobb szónoki sikerét aratta,⁸⁰ és javaslatára a vármegye a törvényszék felállítása mellett további határozatokat is alkotott.⁸¹ Külön pontban ítélték el a papság téves és tendenciózus törvény-értelmezését, a lakosság megnyugtatóra kinyilvánították, hogy „az illetén [vegyes] házasságok mind polgárilag, mind törvényesen és egyházi tekintetben is teljesen érvényesek s teljes erejűek”. Elrendelték a reverzálist követelő plébánosok haladéktalan perbe fogását, intézkedtek a vármegye álláspontjának széles körű kihirdetetéséről a megyében. (Mint említettük, Thassy az egyházi vélemény elterjesztéséről a szószerk útján jóval korábban gondoskodott.⁸²) Az említett törvényszék működését külön, aprólékosan meghatározó szabályzatot is alkottak, ennek értelmében az elnöklő másodalispán, az illetékes szolgabírák széles jogkörrel vehették fel a harcot az áldást megtagadó papok ellen.⁸³ A törvényszék e pontban megállapított jogkörét pontosan követte is. (Amennyiben a sérelmet szenvedett házaspár bejelentést tesz a megye alispánjánál, először a plébánost törvényesen megintik, az intő levelet az illetékes szolgabíró útján neki

⁷⁹ Ezek gyűjteménye megtalálható a mindszei plébánia irattárának évrendezett csomóiban és az egri Főegyházmegyei Levéltárban is. Pyrker minden alkalommal részletesen tanulmányozta és véleményezte is azokat, például 1840-re vonatkozóan 1841. január 23-i levelében. Pléb.ir. 1841. szám nélkül.

⁸⁰ Beszédének szövege fennmaradt, pl.: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart.Hung. 3106. sz. (= Vallás-politikai röpiratok) 38v-42v.

⁸¹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 233. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 225-228. p. A megyegyűlésen történetekről: *Pesti Hírlap*, 1841. 16. sz. (február 24.) 124-125. p.; a vármegye eljárását elítélő stílusban: *Nemzeti Újság*, 1841. 17. sz. (február 27.) 66. p.

⁸² Megjegyezzük, Pyrker az „agitáció” más eszközeit is szorgalmazta, igen sokszor ajánlotta például egyházmegyéje papjainak beszerzésre a vegyes házasságok ügyében született katolikus jogvédő röpiratokat, például több alkalommal BEKE INCE KRISTÓF névtelenül megjelent munkáját: A vegyes házasságok egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések megfejtve [...] a pesti kalászosok szedegetője által. Pest, 1841. Stb. A vonatkozó leveleket felleltük: Pléb.ir. 1841. szám nélkül.

⁸³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 235. sz.

átadják, s amennyiben 15 nap alatt nem orvosolja a panaszt, vagyis a házaspárok frigjét egyházi áldásban nem részesíti, törvényszék elé idézik stb.)

Thassy Miklós – mint a vármegyénél a főegyházmegye képviselője – a közgyűlésen többször is szót kért és védelmezte az egyház álláspontját. Először akkor kért szót, amikor szóba hozták, hogy a passiva assistentia amúgy is meglévő törvénytelenységét tovább fokozza, hogy a házasulandók előtt elmondott hitforma nem azonos a rendes házasságkötéseknél alkalmazottal, továbbá nem is az esketésre feljogosított plébánosok mondják el azt.⁸⁴ Thassy maga és paptársai nevében ünnepélyesen kijelentette, hogy Pyrker – idézett levelében – előírta az egyháziaknak, miszerint „a vegyes házasságok esetében a hit formáját a házasulandók előtt maguk mondják el”. (Ez azért is különös, mert az edelényi esetben Illyés a kántort küldte a házasulandókhoz, hogy passiva assistentia útján jelentse be az ifjú párnak házassága létrejöttét.) A vármegye ezt a bejelentést tudomásul vette, és az aggodalmat alaptalannak tekintette, hiszen az imént ismertetett határozatban a népnek a szolgabírák általi felvilágosításával – és abban a papok kötelességeinek megjelölésével – ez a veszély valóban kiküszöbölhetőnek bizonyult. Thassy másik bejelentése ugyanakkor nagyobb horderejű kérdéshez kapcsolódott.⁸⁵ Az 1647/14. tc. alapján létrehozandó törvényszék intézménye ellen – amennyiben „az az egyházi dolgokra, s az egyházi önbíróságok alatt is álló személyekre általánosan kiterjesztett” – „az egyházi jussoknak feltartása tekintetiből” ünnepélyes óvást jelentett be. A bejelentés értelemszerűen alapjaiban ítélte el és bélyegezte meg a liberálisok egész érvrendszerét, és e vitapont mögött a házassági ügynél jóval több: az állam-egyház viszony eltérő értelmezése állt. A katolikus egyház kiváltságolt helyzetének fenntartása szempontjából indult ki, és ezért a papságnak világi bíróság elé idézését rendi állásával összeférhetetlennek minősítette. A liberális felfogás ezzel szemben a papot is az állam egyenjogú polgárának szerette volna láttatni, akire törvénytörés esetén ugyanazok a jogszabályok irányadóak, mint bárki másra. Thassy – a korabeli katolikus egyházi vélekedésnek megfelelően – ezért emelte fel tiltakozó szavát, és követelte, hogy óvása a vármegye jegyzőkönyvébe is bekerüljön. A vármegye végzése az óvás tényét megörökítette ugyanakkor a kifogásolt rendkívüli törvényszék felállításával kapcsolatosan leszögezte: „nem a megye közönsége, hanem az idézett törvény állítván fel [azt], a törvény elleni óvásnak egyáltalában helye nincs, de a megye közönsége által hozott határozatok eránt is a kevesebbbségben maradott fél óvást helyesen nem tehetvén, ha azt részére sérelmesnek véli, annak orvoslását csak törvényszerűleg követelheti, ennél fogva kérése nem teljesíthető”.⁸⁶

Március folyamán sem a reformellenzékhez tartozó közéleti személyiségek, sem az egyháziak nem tétlenkedtek. Illyés Ferenc plébános hosszú leveleket váltott Pyrkerrel az ellene készülő perrel kapcsolatosan,⁸⁷ Palóczy pedig megkezdte az Edelényben történtek kivizsgálását, idéző levelet küldött a plébánosnak stb.⁸⁸ A Miskolcon történekről illetve a várható fejleményekről Thassy is rendszeresen tájékoztatta az érseket, jellemző, hogy Borsod megye határozatait is megküldte Pyrkernek.⁸⁹ Az érsek válaszai közül kiemeljük a március 13-án a főpapi pásztorlevelek hatásáról beszámolót kérő leiratát,⁹⁰ illetve március 18-án Thassyhoz intézett levelét, melyekben nemcsak arról számolt be, hogy az edelényi plébános ügyében fellebbviteli

⁸⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 234. sz.

⁸⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 236. sz.

⁸⁶ A határozatot röviden a sajtóban is megjelent: *Pesti Hírlap*, 1841. 23. sz. (március 20.) 184. p.

⁸⁷ EFL. AN. 2621. rakt. sz. (= Matrimonia mixta, 1804-1855.) 385/1841. sz., 462/1841. sz., 844/1841. sz.

⁸⁸ EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 462/1841. sz.

⁸⁹ Ld. pl. EFL. AN. 2621. rakt. sz. 799/1841., 1738/1841. sz.; Pléb.ir. 1841. szám nélk.

⁹⁰ Pléb.ir. 1841. szám nélk.

fórumnak tekintett királyi táblánál milyen lépéseket tett a vármegye vizsgálatának megakadályozására, hanem utalt arra is, hogy legfelsőbb kormánysszerveknél próbálja a vármegye megfélemezését kieszközölni.⁹¹ Egyes adatok szerint nemcsak Budán, hanem még Bécsben, a kancellárián is megfordult,⁹² egyébként hasonlóan más, a vármegyék által perbe fogott vagy azzal fenyegetett papjaikat menteni igyekvő főpásztorokhoz.

Borsod esetében Pyrker igyekezete nem is volt hiábavaló, a helytartótanács ugyanis április 20-án kelt leiratában arra utasította a megyét, hogy haladéktalanul semmisítse meg februári határozatait, a papság törvényellenes magatartását közzétevő felvilágosításokat a megyében állítsa le, és döntéseinek okairól részletes jelentést készítsen.⁹³ Nem meglepő, hogy az egri érsekkel való nyílt szembeszegülés és az edelényi plébános ellen készülő per árnyékában a megye májusi közgyűlését is a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos viták töltötték ki. A vármegye már az első napon magáévá tette azt – a Zólyomból induló, de mások által is pártolt – kezdeményezést, miszerint a passiva assistentiával összeadott vegyes vallású házaspároknak „ha csakugyan házassági egybenkeléseket megáldatni kívánják, szabadságukban áll egybenkötetésük után az áldást a völegény vallásán lévő egyházi személytől kívánni”.⁹⁴ Ugyanakkor kinyilvánították, hogy azon lelkészek „megfenyítését” továbbra is következetesen elrendelik, akik a reverzálist megtagadó protestáns félnek nem szolgáltatják ki a házasság szokott egyházi áldását. A korábbi intézkedéseket kiegészítendő, a vármegye indítványozta, hogy a „szenvedőlegi jelenléttel” (vagyis passiva assistentiával) kötött házasságokért a plébánosoknak vagy káplánoknak semmiféle fizetség nem járhat. Az ismét szót kérő Thassy Miklós ünnepélyesen kijelentette, hogy ebben az esetben a fizetségre a papok nem tartanak igényt. A közgyűlés végén a helytartótanács felszólítására küldendő részletes beszámoló szövegét is elfogadták. Ebben Borsod udvarias, de az egyház irányából a kormányzaton keresztül érkező nyomásnak ellenálló választ adott, kifejtve a törvényességhez, és korábbi határozatainak következetes végrehajtásához való ragaszkodását. Ügyes politikai retorikát használva azzal indokolták lépésüket, hogy az előző év novemberében az uralkodóhoz intézett feliratukra még nem érkezett válasz, mely reményeik szerint az egri érsek „kívánságát semmi részben nem helyesli”. A vegyes házasságok miatt izgatott belpolitikai légkör kialakulásáért ugyanakkor egyértelműen rámutatott a „közjó előmozdítását gátló” főpapság felelősségére. Jellemző módon a közgyűlésről született sajtóbeszámolók eltérő nézőpontból születtek. A konzervatív szemléletű tudósítások arra helyezték a hangsúlyt, hogy a passiva assistentiával kötött házasságok is érvényesek, míg a liberálisok az egri érsekkel való szembefordulás részleteiről is tudósítottak.⁹⁵

A közgyűlésen Illyés mellett újabb áldásmegtagadási ügyről kapott hírek borzolták a kedélyeket, bár ez jóval hamarabb megnyugtató módon zárult.⁹⁶ Egy református lelkész tett bejelentést arra vonatkozóan, hogy tudomása szerint Ladányi Antal sajtóalgóci plébános egy református völegényt fondorlatos módon rávett arra, hogy reverzálist adjon házassága előtt. A férj ezt később megbánta, és a református lelkész útján arra kérte a közgyűlést, hogy „bár

⁹¹ EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 462/1841. sz.

⁹² VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 216. p.

⁹³ Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) C 76. (= Helytartótanács Levéltár. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis.) 1841. 1. kf. 105. t.; röviden: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. ad 2009/1841.; közölve: FAZEKAS, 2000. 228. p.

⁹⁴ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1745. sz., közölve: FAZEKAS, 2000. 228-229. p.

⁹⁵ Előbbiekre: *Nemzeti Újság*, 1841. 43. sz. (május 29.) 170. p.; *Világ*, 1841. 43. sz. (május 29.) 169. p. Utóbbiakra: *Pesti Hírlap*, 1841. 45. sz. (június 5.) 376. p.

⁹⁶ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 138. köt. (1841) 1804. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 229. p.

szelíd módon” vették rá a kötelezvény aláírására, mégis nyilvánítsa ki a vármegye, hogy az semmilyen kötelező erővel nem bír. (Borsod megye korábban több állásfoglalásában is leszögezte, hogy a reverzálist jogerővel egyetlen magyar törvény sem ruházta fel.) Thassy ekkor újra szót kért, és elmondta, hogy a szendrői kerület alesperese a vőlegény tiltakozása hatására a reverzálist már korábban megsemmisítette – vélhetően azért, hogy a törvényes megintést vagy a perbe fogást megelőzze. Ennek ellenére a vármegye felkérte az illetékes szolgabíró, hogy járjon utána a történeteknek.

Az egyház – és személyesen Thassy Miklós – számára amúgy is kényelmetlen vegyes házassági ügyeket tovább fokozta, hogy 1841 június elején maga a miskolci plébános került edelényi kollégájához hasonló helyzetbe. Történt, hogy Munkácsi György diósgyőri evangélikus kerékgyártómester május 31-én levélben kereste meg Palóczy Lászlót, a megye másodalispánját.⁹⁷ Arról számolt be, hogy feleségül szeretné venni a katolikus vallású Kacs Már Zsuzsannát, a Miskolcon egyébként jól ismert Kraudy Sándor⁹⁸ kereskedő szolgáját. Az esküvői előkészületek közben váratlanul érte a jegyese által Thassytól kapott üzenet, miszerint vagy reverzálist ad, vagy csak a passiva assistentie alkalmazásával esketi őket össze. Az ifjú férjet nagyon felkavarta a hír: „Mennyire megrázkódtatott ezen nem várt ki-nyilatkoztatás, azt tekintetes alispán úrnak kifejezni tehetetlen vagyok, midőn tőlem egy még nem létező lénynek lelki szabadságának megköttetése tétetik kötelességembe, melyet hogy ha nem tészek, tőlem mind a szokott szertartás, mind az áldás megtagadtatik.” A megkeresésből azonban világos, hogy Munkácsi pontosan tisztában volt a vármegye korábbi, vegyes házasságok ügyében kelt határozataival (vagy felhívták rá a figyelmét), a vonatkozó törvényekkel, mert ezekre hivatkozva kérte Palóczyt: „főtisztelendő kanonok és plébános urat [vagyis Thassyt], mint a honi törvények, úgy a tekintetes nemes vármegye határozatai eránt való engedelmességre kötelezni s ezáltal nékem lelki nyugalom helyreállítani azáltal kegyeskedne, hogy mind az eddigi szertartások[ban], mind az áldásban és pedig az egyházban részesülhessünk”. Úgy tűnik, eleinte a diósgyőri kerékgyártómester nagyon komolyan vette az esküvő ünnepélyességét, ebben talán katolikus menyasszonya hatására cselekedett. Komáromy József miskolci evangélikus lelkész és hegyaljai esperes állította ki a bizonyságlevelet, miszerint a jogszabályoknak megfelelően templomában háromszor istentisztelet alkalmával kihirdette Munkácsiék házasságát, s leszögezte: „mindaddig tudtomra magát semmi akadály elő nem adta légyen, mely az említett jegyeseknek a házasi életre leendő törvényes összeköttetésüket meggátolhatná”.⁹⁹

Palóczy másnap, június 1-én kelt levelében értesítette Thassyt az ügyről, másolatban megküldte a panaszos beadványát is.¹⁰⁰ Palóczy emlékeztette a plébánost, hogy az áldás kilátásba helyezett megtagadása „nemcsak az eddigi több, mint ötven éves gyakorlattal szentesített és a lelkészi hivatallal szorosan egybefüggő szertartások elmellőzését foglalja magában, hanem a már célzott házassági egybekeléseknek is tetteleg akadályul szolgál”. A vonatkozó törvények (az 1791/26. tc., az 1647/14. tc., sőt még Könyves Kálmán király rendelkezése) „erejével és annak súlya alatt” törvényesen megintette Thassyt, hogy az „egybekelni kívánó feleket [...] az

⁹⁷ EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 462/1841. sz.

⁹⁸ Kraudyról ld. DOBROSSY ISTVÁN kutatásait, például: Görög kereskedelmi tőkefelhalmozódás és társadalmi közérzet Miskolcon a 19. század elején. In: VERES LÁSZLÓ – VIGA GYULA (szerk.): A miskolci Herman Ottó Múzeum Évkönyve, XXV-XXVI. Miskolc, 1988. 341-352. p.; a mai Széchenyi u. 38. sz. alatt állt házában Kölcsey is vendégeskedett, ld. erről: KOVÁCS SÁNDOR IVÁN: Kölcsey Ferenc lábnyoma elvész a miskolci porban. In: *Új Holnap*, 1996. július. 10-26. p.

⁹⁹ Pléb.ir. 1841. szám nélk.

¹⁰⁰ EFL. AN. 2621. rakt. sz. ad 462/1841. sz.

1790. évi 26. törvénycikk alkotásától fogva több, mint ötven éven keresztül mindaddig szakadatlanul gyakorlott móddal, jelesen a katolika nő részéről megkívántató gyónásnak és megáldoztatásnak előre leendő bocsájtása mellett az áldásnak is reájuk adásával ünnepesítve és 15-öd napok alatt összevesketni el ne mulassza, s a vallás dolgában költ királyi végzetek és országos törvények szentségét meg ne sértse”. Rövid levele végén megismételte az intést és azt, hogy a 15 napos határidőn belül „adandó egyenes választ” feltétlenül elvárja.

Thassynak a felszólításra adott válaszlevelét csak közvetett információkból ismerjük, egyrészt az általa Pyrker érsekhez írott június 5-i beszámolóiból,¹⁰¹ valamint a vármegyei törvényszék június 21-i tárgyalásának jegyzőkönyvéből.¹⁰² A plébános állítása szerint még az intő levél kézhezvételét megelőzően Munkácsiék mégis egybekeltek, azt azonban Thassy a vármegyéhez írott beszámolójából tudatosan kihagyta, hogy az egyébként káplánja (Bellér József) által „a legnagyobb illendőséggel s maguk megelégedésével” összeadott pár esketése milyen szer-tartás keretében zajlott. Helyette részletesen bizonygatta az egyház eljárásának törvényességét, aprólékosan és elítélően elemezte a vármegye korábbi határozatait, továbbá Munkácsi György megjegyzését – miszerint ő reverzális adására akarta kényszeríteni – rágalmazásnak minősítette. A Palóczy elnökletével tartott törvényszéket azonban az foglalkoztatta, hogy nem tudták meg: hogyan is zajlott az ominózus házasságkötés. Az egybekelés tényét Thassy nyilván azért hangsúlyozta, hogy ezzel saját elmarasztalásáról elterelje a figyelmet, ennek ellenére Palóczyék nem ejtették az ügyet. A bizottság az illetékes szolgabíró útján szorgalmazta, hogy derítsék ki pontosan, valóban a szokott szertartásokkal és áldásadással, a templomban vagy azon kívül, reverzálissal vagy annak mellőzésével történt az esketés. (Hogy Thassy szavahihetőségét illetően éltek a gyanúperrel, mutatja, hogy még arra is szerettek volna választ kapni: „az esketés a nap melyik órájába esett, és melyben az intő levél kézhez adása”). A részletek megtudásáig a Thassy elleni törvényes intést érvényesnek tekintették, jöllehet, perbe fogásától – a bizonytalan adatokra tekintettel – egyelőre kénytelenek voltak eltekinteni. Kétségtelen, hogy Thassy Miklós saját szempontjából ügyes taktikát követett, ugyanis az alsóvárosi plébánia anyakönyvéből kiderül: az esketést valóban Bellér József káplán végezte június 3-án, méghozzá a passiva assistentia alkalmazásával. Hogy a diósgyőri kerékgyártómester miért egyezett bele ilyen hamar a pár nappal korábban általa fájdalmasan panaszolt eljárásba, nem tudjuk. Bizonyára komoly nősülési szándékára tekintettel nem akarta a jogi huzavona végét megvárni, reverzalist adni viszont továbbra sem volt hajlandó.¹⁰³ Ez Thassynak is megfelelt, hiszen nyilvánvalóan szerette volna okafogyottá tenni a még kézhez sem vett hatósági figyelmeztetést, ezáltal kényelmetlen helyzetbe hozni a vármegyét. Mint láttuk, Palóczyék kitértek a kísérlet elől, az azonban fontos, hogy sokan a vegyes házassági ügyben a vármegye jogos álláspontjának nehéz végrehajthatóságára figyelmeztettek, és félték attól, hogy a papok így megkísérelhetik kijátszani a törvényt. A *Pesti Hírlap* tudósítója például így fogalmazott: „Most már a gyakorlat szépen indul kimutatni, hogy e határozattal kissé meg-jártuk, s hogy az országos életű tc. ránk nézve aligha örök álomba nem szenderült.”¹⁰⁴ Ennek veszélyére egyébként Kossuth – a cenzúra által törölt – jegyzetében is figyelmeztetett, és hangsúlyozta, hogy minden törvényt „a lehetőségek körére” alkalmazva kell életbe léptetni.¹⁰⁵

¹⁰¹ EFL. AN. 2621. rakt. sz. 853/1841. sz.

¹⁰² B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. 139. köt. (1841) 2457. sz. Közölve: FAZEKAS, 2000. 232-233. p.

¹⁰³ A házasságkötés adataira a diósgyőri plébánia területén élő vegyes házaspárok kimutatásánál bukkantunk: Pléb.ir. 1843. Matrimonia mixta. szám nélk.

¹⁰⁴ *Pesti Hírlap*, 1841. 57. sz. (július 17.) 478-479. p. A tudósítás érdekessége még, hogy – bár a törvényszék elrendelte a házasság körülményeinek kinyomozását – a tudósító már tudhatta, hogy csak passiva assistentia történt, legalábbis fogalmazása (az összeesketés „ismert egyszerűségében” történt) erre utal.

¹⁰⁵ MOL. R 101. (= Kossuth-gyűjtemény. A Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok.) 3. dob. 2. cs. 57. sz.

1840-től a vegyes házasságokról kimutatást készítő plébánosok kényszerrel ügyeltek arra, hogy pontosan vezessék a házasságkötések adatait.¹⁰⁶ A legtöbb plébánia 1840-1844 közötti táblázataiban szereplő vegyes házasságok közül csak kevésnél találjuk a „cum assistentia passiva” vagy a „penes assistentiam passivam” bejegyzést. (Eleve a vegyes házaspárok jelentős részénél a vőlegény volt katolikus, amely nem okozott jogi problémát, hiszen a törvény valamennyi születendő gyermek katolikus keresztesítését és neveltetését rendelte el.¹⁰⁷) Sok esetben a protestáns vőlegény adott reverzálist („cum reversalibus”), a sajószentpéteri és a felsőzsolcai plébános pedig például a „sponte reversales” kifejezés következetes alkalmazásával nyomatékosította, hogy a kötelezvény nem a pap által alkalmazott kényszer hatására született. A vegyes házaspárok száma egyébként a felekezeti megoszlás alapján nagyjából a plébániák méretével volt arányos, a Mindszenti plébánia területén 1844 elején 119, Sajószentpéteren 79, Görömbölyön 49, Diósgyőrött 16, Hámorban 10 ilyen esetet regisztráltak. A kimutatásokból egyébként kitűnik, hogy a liberálisok egyik fő érve – miszerint 1791-től fél évszázadon át a papok megáldották a vegyes házasságokat – megállta a helyét, hiszen több olyan házaspár is élt a Mindszenti plébánia területén, ahol az apa protestáns volt, s az 1840 előtt kötött házasságot az egyház megáldotta annak ellenére, hogy nem adott reverzálist. (A született fiúgyermek pedig apjuk vallását követték.)

Visszatérve Thassy Miklós ügyére, Pyrker érsek újabb fellépésének hatására a központi kormányzati szervek (helytartótanács, kancellária) július 9-én és 20-án kelt leirataikban újra keményen felszólították Borsodot, hogy hagyjon fel az Illyés és Thassy elleni eljárásokkal.¹⁰⁸ Sőt arra is kötelezni akarták a vármegyét, hogy a lefolytatott nyomozati és peres iratokat küldjék meg a kancelláriára, nyilvánvalóan azzal a céllal, hogy azok lefolytatását és befejezését lehetetlenné tegyék. Borsod augusztusi közgyűlésén (mely egyébként az egyházi birtokok szekularizációját kezdeményező „borsodi indítvány” megszületése miatt nevezetes) újra terjedelmes választ fogalmaztak a helytartótanács megkeresésére.¹⁰⁹ Ebben először is pontosítást szorgalmaztak, ugyanis az említett júliusi leiratokban arra is felszólították a megyét, hogy adjon magyarázatot Thassy perbe fogására. Ilyesmire azonban – ellentétben Illyéssel – nem került sor, és a vármegye tudni kívánta, ki volt a „névtelen feljelentő”, aki Thassy állítólagos, és a tényeknek meg nem felelő beperlése miatt panaszt tett Budán vagy Bécsben. (Nyilvánvaló volt egyébként a kortársak előtt is, hogy a leirat Pyrker újabb közbenjárására született.) A téves információ – miszerint Illyés és Thassyt egyaránt törvényszék elé akarják állítani – egy sajtótudósításban is megjelent,¹¹⁰ a hír vélhetően Pyrker túlbuzgósga miatt került a köztudatba. A terjedelmes vármegyei határozat lényegében nem tett mást, mint világos szavakkal újrafogalmazza a vármegye korábbi határozatait és azok indoklását, kiegészítve azzal, hogy a vonatkozó iratok felküldésére vonatkozó felszólítást – a vármegye autonómiájára tekintettel – nem teljesíti. A konfliktus középpontjában azonban ekkor már érezhetően egyre kevésbé az áldásmegtagadó lelkészek voltak, sokkal inkább az őket pártfogoló, irányító egri érsek került ebbe a szerepbe. A vármegye liberálisai is érzékeltették,

¹⁰⁶ Pléb.ir. 1843. Matrimonia mixta. szám nélk.

¹⁰⁷ Erre egyébként a központi kormányzati szervek is nagyon ügyeltek. Jellemző például a helytartótanács egy 1844. áprilisi leiratának szóhasználatára, amelyben az egri érsek kérésére intézkedést sürgettek többek között egy sajókazai evangélikus özvegyasszony ügyében, aki 17 éves lányával saját felekezete istentiszteleteit látogatta, pedig régen elhunyt férje katolikus volt: „ezennel meghagyatik, hogy sikeresen gondoskodjanak, miszerint az érintett magzatok a katolika hit elveiben szorgalmasan oktattassanak, a gyermekek szülei pedig az e részben teendő bármilyen akadályoktól eltiltassanak”. Pléb.ir. 1844. szám nélk.

¹⁰⁸ MOL. A 39. (= Kancelláriai levéltár. Acta generalia.) 1841. 10.028. sz.; MOL. C 76. 1841. 1. kf. 223. t.

¹⁰⁹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 2872/1841. sz. Egy része közölve: FAZEKAS, 2000. 233-236. p.

¹¹⁰ *Jelenkor*, 1841. 60. sz. (július 28.) 239. p.

hogy a vita mögött jóval többről van szó, mint a vegyes házasságok áldását megtagadó lelkészek ügyéről: itt már az állam-egyház viszonyának alapvetően eltérő értelmezése került előtérbe. A megye uralkodóhoz intézett felirata például kifogásolta, hogy az egri érsek megfogalmazása szerint Borsod megye az egri főegyházmegyében található: „kérdésbe nem vehető általános igazság az, hogy nem az ország van a vallásban, hanem a vallás van az országban, úgy kétségtelenül áll az is, hogy nem megyénk van az egri egyházi megyében, hanem az egri egyházi megyének egy része van Borsodban békebelezve”. Tételeken visszautasították továbbá a vallásellenesség, vagy a vallási kérdésekbe való beavatkozás gyakori katolikus vádját, ugyanakkor a társadalmi béke megőrzésének feladatát – mint törvényhatóságnak – az egyházi érdekekkel szemben is biztosítani kívánták. A *Pesti Hírlap* tudósítása szűkszavú volt a történetekről, ennek oka részben az, hogy a cenzúra egyes mondatrészeket – jellemző módon – kihúzatott.¹¹¹ Az még megjelenhetett, hogy a vármegye ellen az egri érsek intézett folyamodást, s előbbi ragaszkodik korábbi álláspontjához a felsőbb hatóság tiltása ellenére, s az is, hogy a megye nyomoztatni fog a „hamis delátor” (vagyis a Thassy perbe fogását alaptalanul híresztelő) ellen. Azt azonban már kihúzták a tudósításból, hogy „az egri érsek panaszló folyamodásából, a megintett lelkészek nyilatkozásaiból, de a nyilvánosságra jött pásztori levélből is kisülvén az, hogy ő excellenciája fő oka ezen eseményeknek, [ezért] ő is a törvény értelmében alispánilag megintetni s perbe fog idéztetni.” (Érdekes módon egy másik lap tudósításában ugyanezek az információk megjelenhettek, s név szerint említették Thassyt, aki kijelentette, hogy a vármegye elleni hatósági fellépés mögött Pyrker állt.¹¹²) Sőt a *Pesti Hírlapból* még az a humoros – ám jogos – megjegyzés is a törlés sorsára jutott, miszerint Borsod vármegye felirata azért lett olyan terjedelmes, mert „ily vallásos dolgokban rendre hosszasan szeretünk historiálgatni”.

Szeptember elején a plébánosok ügye teljesen háttérbe szorult. Pyrker szeptember 10-én kelt levelében újra panaszt tett Borsod megyére Bécsben, és követelte, hogy a kormányservek végre lépjenek fel határozottabban az egyházi érdekek védelmében.¹¹³ A vármegye elleni támadásait a rendek sem hagyták szó nélkül. A korábbi határozatok alapján Pyrker ellen ugyanazt az eljárást kezdeményezték, amelyet korábban a plébánosok ellen. Nem Palóczy, hanem Szathmáry Király József első alispán október 22-én intézett figyelmeztető levelet az egri érsekhez. Pyrker nem fogadta el az intést és terjedelmes levélben tiltakozott ellene. (A két történeti érdekességű dokumentum részletesebb elemzésétől eltekintünk, viszont teljes terjedelemben közöljük azokat. Ld. Függelék.) Borsod megkeresése előtt azonban, november 6-án hasonló értelmű felterjesztéssel élt a bécsi udvar felé is.¹¹⁴ Pyrker levelére Borsod november 17-i közgyűlésén fogalmazott méltó választ, amelyben ismét a polgárosodás egyházpolitikai programja (a házasságkötés jogi szabályozásánál is szükséges felekezeti egyenjogúság elve) mellett foglaltak állást.¹¹⁵ Az egri érsek tervezett perbe fogására végül nem került sor Borsodban, de a későbbi időszak – jelen dolgozatunkon túlmutató – egyházpolitikai fejleményei sem nélkülözték a heves vitákat az egyháziak és Borsod megye reformellenzéke között.¹¹⁶

¹¹¹ Ld. *Pesti Hírlap*, 1841. 68. sz. (augusztus 25.) 570. p.; MOL. R 101. 3. dob. 2. cs. 68. sz.

¹¹² *Világ*, 1841. 67. sz. (augusztus 21.) 268. p.

¹¹³ EFL. AN. 2621. rakt. sz. 1231/1841. sz.

¹¹⁴ MOL. A 45. (= Kancelláriai levéltár. Acta Praesidialia) 1841. ad 1179. sz.

¹¹⁵ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 4073/1841. sz. (fogalmazvány) Közölve: FAZEKAS, 2000. 236-238. p.

¹¹⁶ Ld. pl. MOL. C 76. 1842. 1. kf. 93., 119. t. stb.

FÜGGELÉK

Szathmáry Király József Borsod megye alispánjának levele Pyrker Lászlóhoz, 1841. október 22.¹¹⁷

Ajánlom hivatalbeli kész köteles szolgálatomat excellenciádnak.

Mint köztudomásra van az, hogy a magyarországi minden érsekek és püspökök a közelebbi országgyűlés berekesztése után tartatott tanácskozásuk következtében Magyarország primásának a közelebb lefolyt 1840. évi Szent Jakab [július] hava 2-án elbocsátott körlevelét részükről is elfogadván, a vegyes házasságok ezutáni kötése módját elrendelő pásztori leveleik által egyházi megyéikben hasonló intézkedéseket tettek, miután továbbá az ezen t. Borsod megye részéről közelebb múlt 1840. évi Kis-Asszony [augusztus] hava 18-án tartatott közgyűlésben főtisztelendő Thassy Miklós miskolci plébános s alesperes és egri címzetes kanonok úr polgárilag lett felszólíttatása után azt nyilatkoztatta ki, hogy excellenciád főpásztori rendelkezéséből a vegyes házasságoknak az eddigi gyakorlattal meg nem egyező ezutáni kötése módja hirdettetett ki, sőt miután az e f. 1841. évi Böjtelő [február] hava 18-án tartatott megyei közgyűlésben oly bejelentés tétetett, hogy a vegyes házasságok ezutáni kötése módja iránt kihirdettetett egyházi körlevél már ezen megyében, mégpedig kikésérített alakban teljesezésbe vétetett, hozzá járulván még az is, hogy ezen t. Borsod megye múlt évi Szent András [november] havában tartatott közgyűlésében a magyarországi főpapoknak a vegyes házasságok kötése módjában kiadott rendeleteket törvény ellenieknek jelentvén ki, f. évi Böjtelő hava 17-én hozott határozatában a vegyes házasságok kötését a főpásztori levelek meghagyása szerint végrehajtó papi személyeket az 1647. évi 14. tc. meghagyása szerint fenýíttetni rendelvén, ezen határozatot a megye ünnepélyesen közhírré tétette, mindezekből tehát világosan kitetszik az, hogy excellenciád egyházmegyéjében elbocsátott körlevele által a vegyes házasságok ezutáni kötése módját az eddigi több, mint ötven éves gyakorlat ellenére akadályozza, s papjai által akadályoztatja. Minthogy pedig az ezen törvény elleni intézkedés létrehozása által a felzavart családi viszonyok kiegyenlítése a felháborított házi csend helyrehozása s az ezek miatt már-már nyugtalankodni kezdő mély lecsendesítése a törvényhatóságoknak mulaszthatatlan kötelessége: annálfogva ezen t. Borsod megye f. 1841. évi Kis-Asszony hava 12-én költ kegyes határozata következtében az 1507. évi 8. és 1647. évi 14. törvénycikkek értelmében ezennel törvényesen intem excellenciádat, hogy a békés polgárok nyugalma felháborításával a vegyes házasságok megtörténhetését akadályozó egyházi körleveleit visszahúzván, az akadályok további tételétől szűnjék meg, s papjait is illetőleg szüntesse meg. Melyek iránt amidőn újólág is inteném, és 15-öd napok alatt adandó egyenes választ elvárván maradok excellenciádnak hivatalbeli kész köteles szolgája,

tekintetes Borsod vármegyének első alispánja, Szathmáry Király József s.k.

Miskolcon, 22/10. 1841.

¹¹⁷ MOL. A 45. 1841. 1179. sz.

Pyrker László egri érsek óvása Borsod megye ellen, 1841. november 10.¹¹⁸

Tekintetes Borsod vármegye közönségének

Folyó hónap 2-án vettem tek. Szathmáry Király József első alispány úrnak a tekintetes karok és rendek f. e. Kis-Asszony hava 12. napján hozott határozata következtében kiadott intő levelét, mely által a vegyes házasságok tárgyában megyémbe bocsátott pásztori leveleim visszavételére hívatom fel, ennek következtében nem kötelességből ugyan, miután én pásztori leveleimben semmit nem rendeltem, mi pásztori [püspöki] körömet haladná, mint törvényes egyházi hatóság azokról pedig, melyeket püspöki hivatalom körében cselekszem, csak Istennek, egyházamnak, s lelkiösmeretemnek tartozok számolni, hanem csupán azon tisztelet-nél fogva, melyben egy polgári törvényhatóság magas helyzetét tartom s tartatni óhajtom, a következő nyilatkozatot kívántam a tek. karokhoz és rendekhez intézni.

A vegyes házasságok kérdése az újabb korban főképpen a kölni ismert esemény¹¹⁹ után világkérdéssé vált, melynek élénk vitatása folytában a katolika egyház látható feje ünnepélyesen nyilatkoztatta, miként a katolika egyház a vegyes házasságokat soha nem helyeslette, azokat egyes esetekben, csak fontos okoknál fogva engedte, s engedelmet, valamint áldását is mindenkor bizonyos feltételekhez kötötte. Ezen ünnepélyes nyilatkozat történetilegi valóságát az egész katolika egyház püspökei világszerte elismerték, s jelenleg annál erősebben ragaszkodnak a katolika egyház e részbeni tanításához, minél tisztább fényben hozatott az napjaink szomorú eseményei által. Midőn én egyetértve a magyar katolikus egyház minden püspökeivel a múlt 1840. évi július 2-án költ ismeretes pásztori levelet intéztem megyém papjaihoz, csak azt hoztam életbe és gyakorlatba, mi e tárgyban a katolika egyháznak korunk élénk vitatásai következtében világszerte kitüntetett s a katolika egység középpontja által ünnepélyesen kinyilatkoztatott állandó gyakorlata és tanítása s amivel ellenkezőt ezen nyilatkozat után továbbá tanítanom, ellenkező gyakorlatot elnéznem nem lehetett anélkül, hogy magamat a katolika egységtől elszakasszam. Rendeletem csupán lelki dolgokra, vallásbeli oktatásra s áldásra terjedt, így a polgári hatóság körébe teljességgel nem vágott, s azt honi törvényeink sértésének nyilvánítani alaposan mindaddig nem lehet, míg bebizonyítva nincsen, miként az áldás nem lelki dolog, s a religióbeli oktatás nem az egyház körébe tartozik, vagy hogy a katolika religiónak, mint olyannak, melynek elvei a polgári alkotmánnyal kártékony ellentétben vannak, szabad gyakorlata honunkban meg van szüntetve.

Csak félreértés s balmagyarázat szülhette tehát azon vádat, melynél fogva törvénysértésről s jelesen az 1790/1. [évi] 26. tc. sértéséről vádoltatom. Két rendelete van ugyanis e törvény-cikkelynek a vegyes házasságok kötésére vonatkozóan, először hogy azok katolikus pap előtt köttessenek, másodsor hogy azoknak akadályok ne tétesse. Az elsőre nézve én nemcsak nem ellenzem az ily házasságoknak papjaim előtt történésüket, sőt egyenesen kötelezém a kormányom alatt lévő lelkipásztorokat az ilyen házasságok kötésénél multhatlan megjelenésre az eképpen kötött házasságok törvényes erejű s érvényes voltukat is kijelenttem, s

¹¹⁸ EFL. AN. 2691. rakt. sz. 1627/1841. (fogalmazvány), tisztázatát felleltük: Pléb.ir. 1841. szám nélk.

¹¹⁹ A célzás a „kölni viszály” néven elhíresült, egész Európát foglalkoztató, és a magyarországi vegyes házasságok közvetlen előzményeként is fontos eseményekre vonatkozik. Clemens Droste-Vischering kölni érsek – pápai rendelkezés alapján – megtiltotta papjainak, hogy megáldják az olyan vegyes házasságot, ahol a gyermekek katolikus neveltetése nem biztosított. (Vagyis nem ad a protestáns fél reverzálist.) A porosz kormány figyelmeztetése ellenére az érsek a végsőkig való szembenállást választotta, és 1837-ben még börtönbe is került. Később Dunin gneseni érsek is erre a sorsra jutott. (A poroszországi konfliktus épp akkoriban oldódott meg az állam és az egyház közti megegyezéssel, amikor a magyarországi kirobbant.)

így intézkedésem mellett az idézett törvény lelkének teljesen elég tétetik. Ami a katolikus lelkipásztor megjelenésén túl esik, melyet a katolikus egyház az újdön kötött házassági szövetségeket be szokta szenteltetni és más szertartások polgári törvényhozásnak tárgyai soha nem lehettek, s azon egyház intézkedésétől függenek egyedül, mely eredetileg rendelé azokat, s melynek kétségbevonhatlan joga van áldását azoknak osztani ki, kiket annak elfogadására alkalmasoknak s méltóknak ítél. Ha ezeknek elfogadása valamely katolikus személyt, ki religiójának elveit tiszteli, s kinek keble ment a közönyösségtől, mely a vallásos, erkölcsös életnek, polgári társaságnak s házi boldogságnak legveszélyesb mótelye, vegyes házasságra lépéstől visszatartóztatna, intézkedésem ilyenén hatását a honi törvények rendelkezésébe ütköző akadálytételnek nevezni s emiatt az idézett törvény színe alatt ellenem panaszt emelni éppen oly kevésbé lenne joga bármely polgári hatóságnak is, mint nincsen azon esetben, ha a lelkipásztor előleges figyelmeztetései s tanítása által arra bíratik rá bármelyik rész, hogy a szándéklott vegyes házasságra lépéstől álljon el. Az érdeklett törvénycikk, mint világos szavai mutatják, nem a katolika egyház jogainak korlátozására, hanem evangélikus társaink megnyugtására s biztosítására hozatott, s ha annak értelmét a lelki dolgokra is ki lehetne terjeszteni, az a katolika egyház életerejét támadná meg, s fel kellene tenni az akkori törvényhozó testről, hogy az éppen ekkor, midőn evangélikus társainknak jogot s igazságot akar szolgáltatni, az alkotmányunkkal egykorú katolika egyházat lényegéhez tartozó hatalmától lelkiekben minden polgári hatóságtól, függetlenségétől kívánta volna megfosztani. Ismételve érdeklett rendeletem bizonyos esetekben megváltoztatá igenis a több, mint ötven éves gyakorlatot, azonban erre a már levelem elején érintett, az egész katolika egyházat érdeklő okon kívül egyéb, honunk helyzetéből merített nagy fontosságú okok is voltak, melyek terjedelmesen kifejtvék kérdéses pásztori leveleinkben, s több püspöktársaimnak némely vármegyékhez intézett nyilatkozataikban, melyekben előadott elveket, okokat s nézeteket részemről is egészen magamévá teszem s melyekre az egész kérdést illetőleg általánosan hivatkozni elégnék tartom, biztosan feltehetvén, miként a vegyes házasságok nagyszerű kérdését érdeklő ezen oklevelek a nyilvánosság jelen korszakában a tekintetes karok és rendek élénk figyelmét ki nem kerülték.¹²⁰

Nem hagyhatom érintetlenül azon állítást, miszerint a felzavart családi viszonyok kiegyenlítése, s a már-már nyugtalanodni kezdő nép lecsendesítése kívánná pásztori leveleim visszahúzását. E részben nagy kiterjedésű megyémből mind e mai napig nemcsak nyugtalanító tudósítás nem érkezett hozzám, sőt inkább mindenfelől azon örömdetes biztosítást vevém, miszerint híveim főpásztori rendeleteimet derült kebellet fogadták, s a kat. anyaszentegyház abban kifejtett elveinek s tanításának szívvel és lélekkel hódoltak. Noha másrésről méltán lehetne aggódnom, nehogy a tekintetes karok és rendeknek azon (bármily szándékból eredett) határozatuk által, miszerint a köznépet e kérdéses tárgyban felvilágosítani s némileg a kat. lelkipásztorokat a helységek bíráinak örökösök alá rendelni szükségesnek vélték, szomorú következményű félreértéseket szüljön, s legalább egyes esetekben meggyengíti a tiszteletnek és bizodalomnak azon fontos kapcsolatait, melyekkel a népnek lelki vezéreihez köttetnie kell, s melyeknek teljes épségben tartása a polgári társaságnak legmélyebb érdekében áll, s a hatóságok éber figyelmét méltán érdemelheti. Hogy megyém kebelében sem hiányzottak egyének, kik pásztori intézkedéseim rosszallására emelék fel szavokat, s hogy – fájdalom! – nyilvános helyeken is hallattak szenvedélyes kitörések, s epés gúnyolódások személyem s az egész katolikus egyházi rend ellen, s éppen oly ajkáról, jól tudom. De hol van s volt azon

¹²⁰ A célzás arra vonatkozik, hogy több vármegye került hasonló konfliktusba a területileg illetékes püspökkel. Pest vármegye rendelkezése ellen például az esztergomi és kalocsai érsekek, továbbá a váci és székesfehérvári püspökök is tiltakoztak, melyek a sajtóban is megjelentek. Ld. pl. *Nemzeti Újság*, 1841. 11. sz. (február 6.) 42-43., 12. sz. (február 10.) 45-46., 13. sz. (február 13.) 50., 14. sz. (február 17.) 53., 15. sz. (február 20.) 57-58. p. Hasonló konfliktusba került Temes megye a csanádi, Bereg a munkácsi, Zólyom a besztercebányai püspökkel stb.

üdvös rendszabály, mely egyes ellenzőkre nem talált volna? Azonban ezek múltó szózatok, miket az üdő s igazság ereje elnémít, s egy hatóság sem érezheti magát általok jogosítva oly cselekményekre, melyek törvényszabta körét haladják, oly határozatok alkotására – minők vajha a vegyes házasságok tárgyában több vármegyék által ne hozattak volna! –, melyekben az utókor, mikor jelenünk eseményeit elfogulatlan kebellet bírálndja, szenvedélyes jellemökre fog ösmerni azoknak, kik azok indítói valának, alig fogja feltalálni azon békés és méltányos hangulatot, melynek egy törvényhatóságnak minden főképp hasonló állású, noha különböző körű hatóság ellenében tetteit és szavait jellemzeni kell.

Ezeknél fogva mi foganatja lehet a tekintetes karok és rendek határozatán épült s hozzám küldött intésnek, a tekintetes karok és rendek könnyen átláthatják. Lefolyt éveim hosszú során mindég oda volt irányozva fő törekvésem, hogy megismerjem, s egyiránt teljesítsem azon kötelességeket, melyeket szentegyházam s honom törvényei szabtak előmbé. Örömmel hódolok a honi törvények felett örködő polgári hatóságoknak minden igazságos ügyekben. De nem kevesebb tiszteletre s engedelmisségre érzem magamat lekötelezve a római katolika szentegyház iránt is, nemcsak mint annak egyes tagja, hanem egyszersmind püspöke is, s bizonyosokká teszem a tekintetes karokat és rendeket, miként e részbeni jól ismert kötelességem útjáról a többször érdeklött intő levélben idézett, az elmúlt gyászos üdők sírjából gondosan kiemelt, azonban a jelen kérdésre teljességgel nem alkalmazható 1647. 14. s az 1507. 8. törvénycikkelyekben született büntetések sem tántorítanának el, s a honi törvényeknek a kellő tiszteletet megadva ezentúl is mindenkor a katolika egyház elvei s tanítása lesznek azon alapok, melyekhez mérendem papjaim s híveimhez, valamint minden vallásos tárgyban, úgy különösen a vegyes házasságok ügyében adandó utasításaimat is, a polgári hatóságnak pedig ily cselekvésem felett bírálkodhatása jogát soha el nem ösmerem, és minden olyan lépése ellen, melyek püspöki hatóságom körébe vágnak, s a római katolika egyház függetlenségét, a religióknak jogait megtámadják (minőnek nyilatkoztatom ezennel az előttem lévő intő levelet is), ünnepélyesen ellentmondok.

Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840-1841)*

Jelen közleményünket esettanulmánynak szánjuk, Kossuth Lajos életének csupán egy – jóllehet nagyon fontos, mégis kevésbé méltatott – epizódjára kívánjuk ráirányítani a figyelmet. Nem kívánjuk Kossuth egyházpolitikai nézeteit általánosságban elemezni,¹²¹ továbbá megjegyezzük, hogy jelen munka csak egy része annak a nagyobb szabású összegzésnek, melyben a reformkori (jórészt a vegyes házasságok ügyével összefüggő) egyházpolitikai vitákat kíséreljük meg majd összefoglalni.¹²² Ennek megfelelően csupán arra keressük a választ, hogy pontosan mennyi köze volt illetve lehetett Kossuth Lajos magánéleti epizódjának (házasságkötésének) az ország belpolitikai életében meghatározó jelentőségűvé, heves viták középpontjává vált egyházpolitikai kérdés eszkalálódásához. (Ennek megfelelően a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos eseményeket 1840 nyara és 1841 tavasza között igyekszünk csupán számba venni, csak kitekintő jelleggel utalva a belpolitikai vita újabb eseményeire, elágazásaira.) Mindehhez értelemszerűen megpróbáljuk Kossuth egyházpolitikai nézeteit is felvázolni ebben az időszakban.

Kossuth Lajos és Meszlényi Teréz

A 19. század vége óta megjelent számos Kossuth-életrajznak gyakorlatilag közös vonása, hogy mindegyikben szinte elenyésző a magánélettel kapcsolatos szövegrészek aránya. Ez persze nem is véletlen, hiszen a páratlan munkabírású Kossuth hosszú életének valamennyi periódusában elkötelezett közéleti tevékenységet folytatott, gondolkodását alapvetően határozta meg a közügyek iránti elkötelezettség. Életrajzai így csak megemlítik házasságkötésének tényét, legfeljebb röviden utalva arra, hogy az evangélikus Kossuth és jegyese, a római katolikus Meszlényi Teréz egybekelése egyházpolitikai vitáknak is középpontjába került.

* Készült az OTKA F 035040 sz. program, illetve a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

¹²¹ Ld. erre a témára ugyanebben a kötetben különösen ZAKAR PÉTER tanulmányát, illetve e sorok írójától az évforduló kapcsán készített munkák között: Kossuth Lajos házassága. In: Honismereti Híradó. Balassagyarmat, 2003. (megjelenés alatt.); Kormányzás a házasság révén. In: *Evangélikus Élet*, 2002. 51-52. sz.; Lajos Kossuth and His Church Policy. In: Fischer, Holger (szerk.): Ludwig Kossuth, 1802-1894. Hamburg, 2003. (megjelenés alatt); Adalékok Kossuth Lajos egyházpolitikai nézeteihez. In: A Wesley János Lelkész-képző Főiskola Évkönyve, 2003. (megjelenés alatt, továbbiakban: FAZEKAS, 2003.) Kossuth egyházpolitikai felfogásának nagyobb lélegzetvételű, önálló feldolgozása még nem készült. Érdemes viszont felhívni a figyelmet egy ilyen témájú, a szakirodalomban gyakorlatilag ismeretlen tanulmányra, mely – a 123. sz. jegyzetben idézett forrásgyűjteményen kívül – egyedülként foglalkozik részletesebben a vegyes házasságok ügyével Kossuth illetve Pest megye életében, dolgozza fel a vonatkozó levéltári iratok egy részét: VÁRNAI SÁNDOR: Kossuth és az egyház. In: *Protestáns Szemle*, 1894. 292-304. p. (továbbiakban: VÁRNAI, 1894.) Ld. még Kossuth egyházpolitikájáról: ZAKAR PÉTER: Kossuth Lajos egyházpolitikai elvei a reformkorban. In: Tanulmányok a történettudomány köréből. Szerk.: GEBEI SÁNDOR. Eger, 2002. [Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Új sorozat. XXVII.] 129-141. o. (A továbbiakban: ZAKAR, 2002.); Uő: Kossuth Lajos és a katolikus egyház 1848/49-ben. In: *Belvedere Meridionale*, 1995. 1-2. sz. 77-86. p.

¹²² A vegyes házasságokkal összefüggő egyházpolitikai vita Pest megyei eseményeinek is csak néhány részletevel foglalkozunk, a vonatkozó (elsősorban az egyházi levéltárakban őrzött) forrásanyag részletesebb feldolgozását későbbi tanulmányokban kívánjuk elvégezni.

Gyakran céloznak – elsősorban az 1848-as generáció visszaemlékezései alapján – Kossuth feleségének házsártos természetére, és arra a (kétségkívül tényszerű, ám rosszmájúan emlegetett) tényre, hogy Meszlényi Teréz bizony nem volt egy különösebben szép asszony. Széchenyi István, amikor értesült Kossuth és jegyese házasságkötéséről, „szegény tatár”-nak nevezte későbbi politikai ellenfelét. A megjegyzés amolyan tipikus férfiak közötti élcelődésnek számított, és nem vetett épp jó fényt a szóban forgó hölgy külsejére és egyéniségére. (A mondás eredetileg Kisfaludy Károly: Bánkódó férj illetve Vörösmarty Mihály: Szép asszony c. költeményeiből származott. Eszerint a tatárjárás idején elrabolták egy földesúr feleségét, aki a hírt meghallva felsóhajtott: „Szegény tatár!” A történet pikantériája, hogy Kossuth 1838 májusában egy börtönlevelében ugyanígy minősítette Bajza Józsefet Csajághy Juliannával kötött házasságára utalva.¹²³) Azt azonban meg kell állapítanunk, hogy a történetírás nagyon is méltatlanul bánta Kossuthné emlékével, ha nem említené meg, hogy Kossuthot nagyon mély érzelmek fűzték odaadó feleségéhez, aki 1865-ben Torinóban bekövetkezett haláláig a háttérbe húzódva mindenkor biztosította férje számára a közéleti aktivitáshoz szükséges nyugodt körülményeket, megfelelő otthoni háttérrel. A korán árvaságra jutott dunántúli nemes család leszármazottja minden bizonnyal határozott egyéniség volt, ugyanakkor aligha „uralkodhatott” a meglehetősen autonóm személyiség, Kossuth felett.

Bár Meszlényi Teréz rossz hírnevét már az 1840-es években megalapozta az ellenzék soraiban, a személyét illető negatív vélekedések jó része mégis a negyvennyolcas visszaemlékezésekben fogalmazódott meg.¹²⁴ Kossuth kor- és eszmetársai nehezen viselték a feleség túlzott aggodalmaskodását, közvetlennek bizonyosan nem nevezhető egyéniségét, nem véletlenül alakult ki róla a kép, hogy Kossuth „rossz természete”, a tekintélyes politikus-férj rossz döntéseinek forrása. Legmesszebb talán Irinyi József ment, aki a hozzá eljutott híresztelések hatása alatt úgy fogalmazott, hogy „a spanyolok is száműzték Mária Krisztinát, hogy véget vessenek ármányainak, holott Mária Krisztina királyné volt”. A békepártiak között elterjedt vélekedések szerint egyébként is Kossuthné hangolta férjét Görgei ellen.¹²⁵ Duschek Ferenc, a Szemere-kormány pénzügyminisztere rosszmájúan jegyzi meg visszaemlékezésében, hogy a radikális Madarász László éppoly rossz hatást gyakorolt Kossuthra, mint a felesége, Lónyay Menyhért pedig már az 1848-as fordulat előtt azt jegyezte fel naplójában, hogy Kossuthné minden megbeszélésen ott ült és belebeszél a tárgyalásokba.¹²⁶ Erről más memoárok is megemlékeztek, hozzátéve a Kossuth körül kialakult „asszonyi kamarilláról” megfogalmazott véleményt;¹²⁷ de hosszas bekezdést szentelt Kossuthné „gőgös, fennhéjázó, kevély” természetének, férjére gyakorolt „legártalmasabb befolyása” részletezésének az

¹²³ Minderről ld.: PAJKOSSY GÁBOR (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiűtkeresés. Bp., 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái VII.) (továbbiakban: KLÖM VII.) 411. p.

¹²⁴ Közvetlenül nősülése után Kossuthot nem is csak Meszlényi Teréztől, hanem magától a házasodástól is féltette például Erdélyi János. PERÉNYI JÓZSEF (közli): Szemere Miklós irodalmi hagyatékából. I. r. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1905. 2. sz. 231-244. p., 235. p. (Mint később kiderült, Kossuthot a csalódástól féltő aggodalma alaptalannak bizonyult.) Vörös Antal Wesselényi Miklóshoz intézett 1841. február 22-i levelében beszámol arról, hogy a házasság nagyon jó hatással volt Kossuthra, jó kedélyű, néha már gyerekesen vidám természetű lett. BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808-1860. I. köt. Bp., 1943. (továbbiakban: BARTFAI SZABÓ, 1943.) 375. p.

¹²⁵ IRÁNYI DÁNIEL – CHASSIN, CHARLES-LOUIS: A magyar forradalom politikai története, 1847-1849. II. köt. A háború. Bp., 1989. 342-343. p.

¹²⁶ HERMANN RÓBERT (sajtó alá rend.): Szószék és csatatér. Politikusi naplók és visszaemlékezések, 1848–1849. Bp., 2000. 48., 238. p.

¹²⁷ HERMANN RÓBERT: Kossuth és Veszprém megye. In: *Új Horizont*, 2002. 6. sz. [Új Horizont Online: http://www.pikk.hu/ujhorizont/2002_6/23.html – 2003. június.] (továbbiakban: HERMANN, 2002.)

egyszerre szemtanú és történetíró – Kossuthal később politikai vitákba keveredő – Horváth Mihály is.¹²⁸ Egészen másként jellemezte Meszlényi Terézt Vachott Sándorné, aki 1849-ben Debrecenben gyakran beszélgetett vele. Megítélése szerint méltó volt férjéhez, s a Kossuthal szemben többé-kevésbé kritikus politikusok félreismerték a feleséget, amikor gőgösnek állították be. „Kossuthné a leghűbb, a legszeretőbb, a legönfeláldozóbb feleség és anya volt. Igaz, hogy büszkének látszék, de csak férje dicsőségét tartotta nagyra” – fogalmazott, részletesen leírva egykori barátnője puritán természetét, öltözködését, a férje iránti önfeláldozó gyengédségét és ragaszkodását (ennek egyik elemeként azt, hogy még a pohár vizet is megkóstolta, mielőtt bevitte neki), s azt, hogy egyszerű természetét még a Függetlenségi Nyilatkozat kihirdetése után, „first lady”-ként is változatlanul megőrizte.¹²⁹ (Horváth Mihály épp ellentétes véleményt fogalmazott meg ezzel kapcsolatban.) Amikor Kossuth 1848–49-ben nem ellenzéki hangadóként, hanem a kormányzat vezető politikusaként került az ország figyelmének középpontjába, érthetően terelődött családi háttérére is a közvélemény figyelve. Az ezzel kapcsolatos véleményt Kossuth Lujza fogalmazta meg, Meszlényi Terézhez írott levelében, és nyugodtan mondhatjuk, ez Kossuth feleségének felfogására is ráillik: „Nekünk, kedves Terézkém, nagyobb rész jutott a közörmöből, mert mi a legszentebb jogokkal ölelhetjük azt, kit ezrek áldanak, mint egyik fő tényezőt.”¹³⁰ Úgy gondoljuk, Meszlényi Teréz is Kossuthhoz hasonlóan önálló gondolkodású, nehezen befolyásolható egyéniség volt,¹³¹ amelyet jellemében kiegészített a férje iránti odaadó, rajongó szeretet és a család iránti kötelességtudat.

Meszlényi Teréz a régebbi történetírásban az általános negatív vélekedések mellett kapott még pozitív méltatásokat, bár ezek legalább ennyire túlzó megfogalmazásait sokkal inkább a Kossuth iránt rajongó, pártos szemlélet eredményezte és nem az objektivitásra való törekvés. Kossuthnak még életében jelent meg egy életrajza, melynek szerzője a felesége iránti negatív vélekedés kialakulását az egykori békepárt „vakandokjai” által terjesztett útszéli pletykákra vezette vissza, indulatosan bélyegezve meg a Kossuthot II. András királyhoz hasonlító, papucsférjként beállító nézeteket. „Könnyű volt a valót megtudni. Kossuth rokonai egyáltalán semmi befolyást nem gyakoroltak a közügyekre, néhányan közülük még házához sem jártak” – írja, tényszerűen, de érezhető túlzással hangsúlyozva, hogy mennyire semmi befolyása nem volt és nem lehetett Kossuthnének férje politikai állásfoglalásaira.¹³² Mások erőteljesen igyekeztek cáfolni a pletykákat, melyek a Kossuth és Dembińska grófnő közötti viszonyról az 1850-es sumlai emigrációban – Teréz odaérkezése előtt – kaptak lábra.¹³³ Egy másik kortárs odáig ment, hogy az „igazi, derék magyar nő mintaképét” jelölte meg Kossuth választottjában, akinek férje „bámulta a leánynak ritka szépségét [sic!] és szellemi tulajdonait, Meszlényi

¹²⁸ HORVÁTH MIHÁLY: Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben. In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) 209-426. p., 283-284. p. Jogos kritikájára többek között ld.: DEÁK ISTVÁN: Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben. Bp., 1983. 270. p.; HERMANN RÓBERT: Kossuth Lajos életútja. In: Körmöczy Katalin (szerk.): „Leborulok a nemzet nagysága előtt”. A Kossuth-hagyaték. Bp., 1994. 7-154. p. (továbbiakban: HERMANN, 1994.) 35. p.; FÓNAGY ZOLTÁN – DOBSZAY TAMÁS: Széchenyi és Kossuth. Bp., 2003. (Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból.) (a Kossuth-életrajz Dobszay Tamás munkája, továbbiakban: DOBSZAY, 2003.) 174. p.

¹²⁹ VACHOTT SÁNDORNÉ: Rajzok a múltból. Emlékiratok. II. köt. Bp., 1889. 75-80., 112-118. p.

¹³⁰ WALDAPFEL ESZTER, V. (szerk.): A forradalom és szabadságharc levelestára. I. köt. Bp., 1950. 126-127. p.

¹³¹ Apróság, de talán erre utal, hogy 1842. március 7-én, amikor Kossuth megvásárolta Somogyi Ferenc tinnyei birtokát, az adásvételt szintén aláíró feleség nem az asszony-, hanem a lánykori nevét használta. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) R 92. (= Kossuth-levéltár. Kossuth Lajos személyi iratai.) Filmtár, 7145. sz. tek.

¹³² VAJDA EMIL: Kossuth Lajos. Élet- és jellemrajz. Bp., 1892. (továbbiakban: VAJDA, 1892.) 234. p.

¹³³ HENTALLER LAJOS: Kossuth élete és kora. Bp., 1894. (továbbiakban: HENTALLER, 1894.) 52. p.

Teréz pedig különösen hazafias erényeiért és méltatlan szenvedéseiért szerette meg Kossuthot”.¹³⁴ Ugyanez a névtelen életrajz hangot ad annak a vélekedésnek is, miszerint Kossuth már 1840. májusi, börtönből való szabadulása előtt ismerte Terézt, sőt egyes visszaemlékezések romantikus legendát kanyarítottak a fogságban sínylődő hazafi és a hozzá titokban leveleket csempésző szerelmesének története köré. Olvasható olyan Kossuth-életrajz, miszerint a „kölcsonös vonzalmon” alapuló szerelem a börtönévek alatt,¹³⁵ más – még az újabb népszerűsítő irodalomban is felbukkanó – nézetek szerint Kossuth lefogása előtt szövődött kettejük között.¹³⁶ Vajda Emil idézett munkája mindezt azzal is kiegészítette, hogy hivatkozott egy általa meg nem nevezett német szerző 1850-es években „Kossuth und seine Braut” címmel írott könyvére, és elítélte, amiért annak szerzője minden adatát a „kisujjából szopta”, abban az egyben viszont igazat adott neki, hogy „Kossuth ritka boldogságának első számai a börtönben szövődtek”.¹³⁷ (Sic!) Pajkossy Gábor kutatásai megnyugtatóan tisztázták, hogy megismerkedésük bizonyosan csak Kossuth szabadulása után, 1840 nyarán történhetett, feltehetően Parádon.¹³⁸

¹³⁴ Kossuth Lajos, 1802-1894. Írta egy negyvennyolcas hazafi. Bp., 1894. (továbbiakban: Negyvennyolcas hazafi, 1894.) 54. p.; Terézt kortársai által „gyönyörű nőként” jellemzettnek nevezte még: HEGYALJAI KISS GÉZA: Kossuth Lajos. Élet- és jellemrajz. Miskolc, 1928. (továbbiakban: HEGYALJAI KISS, 1928.) 98. p. Mértéktartóbban fogalmaz („férfiás szépség”-ről beszél): GRACZA GYÖRGY: Kossuth Lajos élete, működése és halála. Bp., 1903. (2. kiadás, továbbiakban: GRACZA, 1903.) 32. p.; Tényszerűbb megközelítésre ld. például: „[Meszlényi Teréz] nem volt sem szép, sem gazdag, de kemény akaratot és hősi kitartást tanúsított”. FÉJA GÉZA: Kossuth Lajos. Bp., 1982. 48-49. p.

¹³⁵ HEADLEY, P.C.: The Life of Louis Kossuth, Governor of Hungary, Including Notices of the Man and Scenes of the Hungarian Revolution. Auburn, 1852. (továbbiakban: HEADLEY, 1852.) 54. p.; HENTALLER, 1894. 51. p.; SÁRVÁRY MARIANN: A meszlényi Meszlény család közéleti és politikai szereplése a XVIII. századtól napjainkig. Bölcsészdoktori disszertáció. Bp., 1993. [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/02300/02335>] (A továbbiakban: SÁRVÁRY, 1993.) stb.

¹³⁶ HEGYALJAI KISS, 1928. 98. p.; SISA, STEPHEN: The Spirit of Hungary. A Panorama of Hungarian History and Culture. Ontario, 1990. (3. kiadás) 145. p. [Corvinus Library: <http://www.hungary.com/corvinus/lib/hunspir/hsp33.htm> – 2002. december.] Ugyanez a munka még azt is kijelentette, hogy egyszer találkoztak Kossuth elítélése előtt, sőt pozsonyi illetőségűnek is nevezte Terézt, akinek családja viszont Fejér és Veszprém megyei birtokos volt, Teréz pedig 1809. június 29-én Győrben született. Szülei (Meszlényi János és Kisfaludi Erzsébet) az előrenyomuló francia csapatok elől húzódtak a városba. HEGEDŰS ZOLTÁN: A Meszlényi család és Győr. (Kézirat. Előadásként elhangzott a 2002. évi győri levéltári konferencián. Köszönöm a szerzőnek, hogy munkáját rendelkezésemre bocsátotta, Dominkovits Péternek pedig, hogy nemcsak a figyelmemet hívta fel rá, hanem el is juttatta hozzám.) Ld. még: SÁRY ISTVÁN: Kossuth Lajos és Győr. Győr, 2002. (Győri Tanulmányok Füzetek. 2002/10.) 7. p.

¹³⁷ VAJDA, 1892. 43. p. Megjegyezzük, az általa hivatkozott kötet nem ismeretes, ilyen című és jellegű kiadványra egyik jelentős könyvtári katalógusban sem bukkanhattunk, sem magyarországi, sem az elérhető német illetve osztrák könyvtárakban. Létezik ugyan egy hasonló című (háromkötetes, német nyelvű, igaz, nem Lipcsében kiadott) könyv, amelyben azonban nemhogy a Vajda-féle említett romantikus történet nem található, hanem az általa tálalt történet a Kossuthnéval szembeni legszélsőségesebb kritikák és bulvársajtóban is ízléstelennek számító, alaptalan pletykák összefoglalása. (Eszerint Meszlényi Teréz nemcsak nagyravágó és hiú volt, hanem állandóan királynői megkoronáztatását tervezgette, Debrecenben a titkos üléseket egy spanyolfal mögül hallgatta ki, Görgei annyira gyűlölte, hogy fel akarta robbantani a szálláshelyét stb.) LEVITSCHNIGG, HEINRICH RITTER von: Kossuth und seine Bannerschaft. Silhouetten aus dem Nachmärz in Ungarn. I-III. Pesth, 1850., I. 43-44. p. A „német életrajz” történetét Vajdához hasonlóan átvette: HEGYALJAI KISS, 1928. 98. p.; KERÉKGYÁRTÓ JÁNOS: Kossuth Lajos. Bp., é.n. [1947] (továbbiakban: KERÉKGYÁRTÓ, 1947.) 73-74. p.

¹³⁸ KLÖM. VII. 645. p. (További, itt nem idézett romantikus Kossuth-életrajzokkal.) Kossuth és későbbi felesége első találkozását korábban is 1840-re tette például: LUKÁCS LAJOS – MÉREI GYULA – SPIRA GYÖRGY: Kossuth Lajos. Rövid életrajz. Bp., 1952. 22. p.; a szakmailag hiteles, újabb Kossuth-életrajzok már ezt az álláspontot tükrözik: HERMANN, 1994. 34. p.; HERMANN RÓBERT: Kossuth Lajos élete és kora. Bp., 2002. (továbbiakban: HERMANN, 2002a.) 23. p.; DOBSZAY, 2003. 173-174. p.; a korábbi történetírás kritikájával: HERMANN, 2002.

Kossuth magánéletéről, feleségéhez fűződő érzelmeiről kevés konkrét adatunk, információnk van. A meglévőkből viszont arra következtethetünk, hogy a közöttük lévő, mély érzelmen alapuló szerelem nem a romantikus történetírók túlzása, – egyes kétkedő megjegyzésekkel szemben – házasságukat inkább szerelmi házasságnak tekinthetjük.¹³⁹ 1845 augusztusában például rengeteg élelmet, a gyermekeinek játékokat küldött, a feleségéhez írott levelében pedig többször „lelkem, angyalom”-nak, „kedves Terézkém”-nak szólította hitvesét, rendkívül bensőséges, mély érzelmeket tanúsító szavakat használt. („Csókolom kis nagy (?) szemedet”, „ölellek, csókollak milliószor, kedves jó Mucim” stb.) Ugyanez a hangvétel jellemezte a szabadságharc idején írott leveleit, például az 1848. szeptember 24-én, Nagykőrösről kelteztet, de 1849-ben is sokatmondó szavakkal fordult Terézhez: „Életem angyala! Gyermekeim anyja! Kimondhatatlanul szeretett kedves angyal Terézem! Mikor szoríthatlak dobogó szívemre? Mikor törölhetem le könnyeidet? Mikor olvashatom szemeidben, hogy nem átkozol azért, hogy enyim lettél? Íme, most tudom, mennyi kint képes elbírní az ember kebele.”¹⁴⁰ És ez a hangvétel jellemezte Kossuthnak a feleségéhez fűződő viszonyát egészen Teréz 1865-ben bekövetkezett haláláig.

Kossuth Lajos házasságkötése a történetírásban

A Kossuth-életrajzok számos, gyakran téves adatokat átvevő álláspontot tartalmaznak Kossuth házasságkötésével kapcsolatban. Ritka az, amelyik meg sem említi,¹⁴¹ gyakrabban csak pár soros utalást találunk Kossuth feleségére és házasságkötése napjára (1841. január 9.) vonatkozóan,¹⁴² esetleg megemlítve, hogy az eseményre Pesten, a belvárosi katolikus plébánián került sor. Az életrajzok illetve a reformkorra vonatkozó politikatörténeti munkák jelentős része azonban valamilyen formában szóba hozza a Kossuth házassága illetve az ekkoriban a közéleti események középpontjába kerülő egyházpolitikai viták közötti összefüggést.

Már az 1832-36. évi országgyűlésen heves viták zajlottak az ún. vegyes házassági kérdés, vagyis az 1791/26. tc. 15. §-nak értelmezése körül. Az, hogy a polgári átalakulás részeként értelmezett egyházpolitikai viták egészen 1844-ig elsősorban a vegyes házasságokhoz (illetve az itt részleteiben nem ismertetett áttérések ügyéhez) kapcsolódtak, szorosan összefüggött bizonyos európai jelentőségű eseményekkel, elsősorban a kölni érseknek a porosz kormánnyal való szembeszegülésével. A vegyes házasságok megáldásakor, a születendő gyermekek

¹³⁹ RAINER PÁL: Kossuth Lajos házassága (1841) és a Kossuth-gyermekek menekítése (1849). In: T. Horvát Lajos (szerk.): „Előttem állott nemzetem ébredése” Kossuth Lajos, 1802-1894. Veszprém, 1995. 23-38. p. (továbbiakban: RAINER, 1995.) 28. p. Ld. erről alább.

¹⁴⁰ Az idézett Kossuth-leveleket ld.: MOL. R 121. (= Kossuth-levéltár. Meszlényi Terézre vonatkozó iratok) Filmtár, 7177. sz. tek.; egyes kiadásokra pl.: WALDAPFEL ESZTER, V. (szerk.): A forradalom és szabadságharc levelestára. II. köt. Bp., 1952. 93. p.; vö. VAJDA, 1892. 232-233. p.; részletesebben: KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 2002. (2. bőv. kiadás, továbbiakban: KOSÁRY, 2002.) 199. p. stb. H.K.G.: A völegény: Kossuth Lajos. In: *Magyar Nemzet*, 1986. január 20.; SÁRVÁRY, 1993. stb.

¹⁴¹ Ld. pl. SEBESZTHA KÁROLY: Kossuth Lajos élete. Győr, é.n.

¹⁴² Bár itt is jócskán vannak tévesztések: „Csak” január 10-re teszi: HEADLEY, 1852. 54. p.; viszont 1841. szeptember 9-re: GRACZA, 1903. 32. p.; 1840. január 9-re: HEGYALJAI KISS, 1928. 98. p. stb. Kossuth nősülését, csak mint életrajzi tény említ, a hozzá kapcsolódó politikai eseményeket nem, például: SÁRKÁNY JÓZSEF: Kossuth Lajos élete és hagyatéka. Cegléd, 1944. 10. p.; FARKAS GÁBOR: Kossuth Lajos és Székesfehérvár. In: *Árgus*, 1994. 3. sz. 63-67. p.; 64. p.; PAJKOSSY GÁBOR: Kossuth Lajos. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek) 10. p.; ERDŐDY GÁBOR: Kossuth Lajos. Bp., 2002. 15. p. stb. Általában részletesebb cikkeket a helytörténeti irodalomban találunk: RAINER, 1995.; HERMANN, 2002.; FABINY TIBOR: Dunántúli forgácsok Kossuth Lajos életéből. In: *Dunántúli Harangszó*, 2002. szeptember. [Dunántúli Harangszó Online: <http://church.lutheran.hu/harangszo/02szept/cikk5.htm> – 2002. december.] (továbbiakban: FABINY, 2002.) stb., bár ez alól is vannak kivételek: PRAZNOVSZKY MIHÁLY: Kossuth nyomában Veszprém megyében. In: Geiszt Jakab (szerk.): Múzeumi diárium. Veszprém, 1992. 20-23. p.

felekezeti hovatartozásának meghatározásakor a katolikus egyházi felfogás érvényesítése szembekerült a szülők jogait elismertetni kívánó liberális állásponttal. (Nem is beszélve a római pápa közvetlen beavatkozásának lehetőségéről az egyes államok lakóinak magán-életébe.) Kossuth börtönben volt, amikor az 1839-40. évi országgyűlésen megszületett – elsősorban Deák tevékenysége nyomán – az a törvényjavaslat, amely a katolikus egyház politikai érdekeivel szemben kívánta a vegyes házasságok ügyét szabályozni. Az 1791/26. tc. ugyanis kimondta, hogy vegyes házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, az egyház viszont annak létrejöttét nem akadályozhatja. Amennyiben az apa katolikus volt, a születendő gyermekeket valamennyi esetben katolikusnak kellett keresztelni, amennyiben az apa protestáns volt, a törvény elvben megengedte, hogy a fiúgyermekek apjuk vallását kövessék. Utóbbi esetekben az egyház rendszerint megpróbált reverzálist venni a protestáns férjtől, amelyben utóbbi kijelenti, hogy valamennyi születendő gyermekét katolikusnak keresztelteti. Az országgyűlésen az ellenzéki vármegyék óriási felháborodását váltotta ki, hogy 1839 márciusában Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök megtiltotta papjainak a vegyes házasságok reverzális nélküli megáldását, erre az esetre az ún. passiva assistentia eljárását írva elő. (A pap nem megáldja, hanem csak szentségek kiszolgáltatása nélkül, a templomon kívül tudomásul veszi a házasság létrejöttét.) A liberális ellenzék – felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül – a magánéletbe való törvénytelen beavatkozásnak, a felekezeti békesség veszélyeztetésének tekintette az ügyet, és sérelemnek minősítette a püspök eljárását. Az egyház számára a vegyes házasságok kérdésköre annak próbaköve lett, hogy kiváltságait miként őrizheti meg változatlan formában, mennyire képes ellensúlyozni az állam-egyház viszonyt polgári értékek mentén átalakítani kívánó liberálisok előretörését. A püspöki kar tisztában volt vele, hogy egy következő országgyűlésen aligha tudja tovább halogatni a vallásügy törvényes rendezését, ezért ellentámadásba ment át: 1840. július 2-án kiadott körleveleikben az egész magyar egyházban alkalmazni kívánták a reverzálist nem adó házaspárok esetén a passiva assistentia említett gyakorlatát, így próbálva a kötelezvényt kikényszeríteni a protestáns völegénytől. (Emellett korábban megkezdődött Lonovics József csanádi püspök római útjának előkészítése, abból a célból, hogy elérjék egy Magyarországra vonatkozó, később hivatkozási alapul használható pápai rendelkezés kiadását.)

Az ellenzék korábbi reakciói alapján a püspöki kar számára nem lehetett kétséges, hogy lépésüket a vármegyék helyteleníteni fogják, az 1840 második felében, illetve 1841 elején kibontakozó egyházpolitikai konfliktus élességére azonban aligha számíthattak. A folyamat időben valóban pontosan egybeesett Kossuth házassági szándékának kialakulásával illetve nősülésével, s mivel Kossuth evangélikus, menyasszonya pedig római katolikus vallású volt, elvben a reverzális megtagadása esetén, őrá is alkalmazni kellett a passiva assistentia – liberálisok által törvénysértőnek és erkölcstelennek ítélt – rendelkezéseit. Pest megye (mint alább részletesebben kifejtjük) elsőként határozta el a megszokott egyházi áldás kiszolgáltatását megtagadó katolikus papok perbe fogását és megbüntetését. (Az esetre az 1647/14. tc.-t alkalmazták és 600 forint pénzbüntetésre ítélték az ilyen eljárásban vétkesnek talált papokat.) A 19. század második felében született szakirodalmi munkák és egyes későbbi átvételeik Kossuth magánélete valamint Pest megye határozata között közvetlen ok-okozati összefüggést feltételeztek. Vagyis úgy vélték, a vármegye Kossuth személyes érintettsége alapján döntött a papok szigorú felelősségre vonása mellett, más szavakkal: Kossuth magánélete vált a közéletet hónapokra „tematizáló” vegyes házassági ügy kiindulópontjává. (A vármegyék ugyanis egymás után vették át Pest kezdeményezését és büntették meg a reverzális nélküli vegyes házasságokat meg nem áldó papokat.) A bizonyára sok későbbi vélekedés alapjául szolgáló Horváth Mihály megfogalmazása szerint „a vakeset úgy akarta, hogy a püspökök rendelkezése legelőször Kossuth Lajoson hajtassék végre”, akinek barátai az ő esetén felbuzdulva fordultak Pest megye közgyűléséhez, mely a sérelmet felkarolva a papság megbüntetésé

mellett döntött.¹⁴³ A népszerűsítő, ismeretterjesztő történeti kiadványok Kossuth kapcsán azonban ismét túllőttek a célon, nemcsak eltorzították a népszerű ellenzéki vezető érintettségét a vegyes házasságok körüli belpolitikai vitában, hanem téves adatokat is közzétettek.¹⁴⁴ Több olyan történeti feldolgozás ismert, amelyek Pest megye vegyes házasságok ügyében született határozatát, feliratait részletesebben ismertetik, azonban nem utalnak arra, hogy ennek kezdeményezője vagy egyáltalán központi személyisége Kossuth lett volna.¹⁴⁵ A

¹⁴³ HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) 139-207. p. (továbbiakban: HORVÁTH, 1986.) 200-201. p. Ugyanezt fogalmazta meg: BALLAGI GÉZA: Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. Bp., 1890. 53. p. Marczali Henrik is leszögezte (egyébként a témára vonatkozó körülmények összefoglalásában), hogy „Kossuth Lajos esete idézte elő a vezető Pestmegyének állásfoglalását”. MARCZALI HENRIK: Korunk állami és társadalmi alkotásai. Bp., 1905. (Nagy Képes Világtörténet, XII. köt.) [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/01200/01267/html/12kotet/ind12kot.htm> – 2002. december] Érdekes módon Marczali egy korábbi, kifejezetten a témának szentelt tanulmányában részletesebben szövegezte Pest megye végzéséről, a Kossuthtal való összefüggést azonban ekkor még nem említette. (Tévesen 1840. júliusra tette Pest megye augusztus 27-én kelt határozatát. Ld. alább.) MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.; 4-5., 16. p. Ld. még: GRACZA, 1903. 33. p.; irodalmi életrajzok közül ugyanerről: VAS ZOLTÁN: Kossuth Lajos élete. I. köt. Bp., 1965. 117-118. p. stb. Megjegyzés: Horváth Mihály könyve alapján sajnos vonatkozó publikációm egyikében magam is pontatlanul fogalmaztam: Borsod vármegye állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában, 1840-1841. In: Dobrossy István (szerk.): Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltári Évkönyv, X. Miskolc, 2000. 207-242. p. (továbbiakban: FAZEKAS, 2000.) 209. p.

¹⁴⁴ Vajda Emil jellemző megfogalmazása szerint „a szabad szó mártírjáért hevülő bájos ifjú hölgyet katolikus pap keresztelte, s a vegyes házasság föltételeit akkorában nálunk még a katolikus káthódhoz szabták”, mivel pedig Kossuth az „elvék hajthatatlan embere” volt, minden más vegyes jegyespárhoz képest nehezebben kerülhetett sor az esküvőre. (Ez túlzás, Kossuth esete semmivel nem volt komplikáltabb, mint az ekkoriban a vármegyék elé kerülő protestáns-katolikus vegyes házasságok többsége.) Vajda szerint a politikai ügyé dagadt vegyes házassági vitában Kossuth nevét meghurcolták, „a zöld asztal vitaközléseiből” keverték, a sajtóban ízléstelenül kitergettek magánéletét stb. (Mindez megint nem igaz. A vegyes házasságok kapcsán valóban ritka hevességű sajtóvita is kibontakozott, számos röpirat taglalta Pest illetve a többi vármegye papság ellen hozott határozatait, de egyetlen alkalommal sem említették, hogy mindez Kossuth magánéletével volna összefüggésben, a sajtóban pedig nem jelent meg a házasságával kapcsolatban semmilyen pozitív vagy negatív hangvételű utalás.) VAJDA, 1892. 44. p. Ugyanerről: HEGYALJAI KISS, 1928. 98. p. Olvasható az is, hogy a házasságra evangélikus lelkész előtt került volna sor (HENTALLER, 1894. 51. p.), vagy hogy a rendkívül nagyvonalú Kossuth – úgymond – elérte Pest megyénél, hogy az áldást megtagadó pap ellen indított keresetet visszavonják (Negyvennyolcas hazafi, 1894. 54. p.), mások szerint a vita lényege az volt, hogy Teréztől követelte volna a pap a felmentést amde Kossuth ellenállása miatt a pap végül megáldotta (!) a házasságot (KERÉKGYÁRTÓ, 1947. 74. p.) stb. Azt, hogy Kossuth ügyéből „országos panasz” lett, a szépirodalmi ihletésű életrajzok is átvették, ld. pl. FEKETE SÁNDOR: Kossuth Lajos. Bp., 1978. (2. kiadás) 40. p. (Érdekes technikával Orosz József Széchenyivel való beszélgetésébe ágyazottan adta elő a házasság történetét, előbbi szájába adva, hogy az „ostoba papok” nem akarták a frigyet megáldani.)

A legmesszebb minden bizonnyal egy legutóbb megjelent regényes életrajz ment, melynek szerzője szerint „az 1840-es években [...] csak katolikus pap adhatott össze bárkit is”. (Sic!) Abban egyébként igaza van, hogy a katolikus egyházat a fennálló társadalmi és politikai rendszerrel való összefonódása indította a vegyes házasságokkal kapcsolatos fellépésére, ezt azonban súlyos tárgyi tévedésekkel körítette. Úgy színezte ki a történetet, miszerint az egyház – vegyes házassági áldást megtagadó – magatartását kifejezetten Kossuth nősülési terve miatt és pont házasságkötése tervezett napján (!) találta ki, és az esküvőre az esztergomi érsek külön, „fogcsikorgatva kiadott” engedélye miatt került sor. Ebből – mondanunk sem kell – egy szó sem igaz. Terézt egyébként korábban arisztokratának, Deák Ferenc rokonának is nevezte (valójában a Meszlényiek Széchenyi családjával álltak nagyon is távoli rokonságban), és osztotta a börtönbeli ismeretességgel kapcsolatos feltevéseket is. STEVE NORDING [NEMERE ISTVÁN]: Kossuth Lajos magánélete. Bp., 2002. 35-39. p.

¹⁴⁵ Ld. pl. egykorúan: MAILÁTH JÁNOS: Vallás-mozgalmak Magyarországon. I. köt. Pest, 1844. (továbbiakban: MAILÁTH, 1844.) 158-159. p.; a szakirodalomból: VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom, 1924. (továbbiakban: VÁRADY, 1924.) 84. p.; HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp., 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.) 23. p.; vö. 143. sz. jegyzet.

legpontosabb történeti szakirodalomban illetve Kossuth-életrajzokban pedig megemlítik mind Kossuth házasságának tényét, mind a Pest megyei határozatot, a kettőt azonban nem közvetlen módon kapcsolják össze. (Például árnyalt megfogalmazással arról beszélnek, hogy Kossuth volt az „egyik legelső” elszenvédője a püspöki kar intézkedésének, vagy arról, hogy a pesti határozat megszületésében neki is meghatározó – de nem kizárólagosságra utaló – szerepe volt.¹⁴⁶)

Pest megye állásfoglalásai a vegyes házasságokról, 1840.¹⁴⁷

Mint említettük, 1840. július 2-án a magyar katolikus püspöki kar tagjai azonos szövegű, „Quanto studio” kezdetű körlevélben fordultak a papsághoz, és megtiltották a vegyes házasságok egyházi megáldását, amennyiben a protestáns fél nem ad reverzalist. Erre az esetre a passiva assistentia gyakorlatát írták elő. A rendelkezés eleinte nem lett széles körben ismert, erre következtethetünk abból, hogy amikor az első vegyes vallású jegyespárok Pest vármegyéhez fordultak sérelmükkel, a rendeknek nem volt tudomása „központi” előírásról.

A megye következő, augusztus 25-én kezdődött közgyűlésén valóságos bombaként robbant a vegyes házasságok ügye. Korábban bizonyos Gumper (Gamper) Frigyes és Maurer Anna a ferencvárosi, Hakkelmayer Lajos Adolf és Endeke Rozália pedig a terézvárosi plébános ellen tettek bejelentést, akikre az volt a panaszkodás, hogy reverzális nélkül nem áldották meg a házasságkötésüket: „az említett lelkészek őket, mint különböző vallásúakat a bevett szertartással összeesketni nem akarták, hacsak mindkét nemű gyermekeik kat[olikus] hitbeni neveléséről reverzalist nem adnak, különben az öszveadást minden szertartás nélkül, nem is a templomban, hanem csak a szobában nyilatkoztatták végrehajtandónak”.¹⁴⁸ (Értelemszerűen mindkét esetben a vőlegény volt protestáns, a menyasszony katolikus.) A másnapi közgyűlésen az ügyben Kossuth nem elsőként szólalt fel, Szentkirályi Móric, Fáy András, Rész-Ensel Sándor és a váci káptalan küldöttje kapott szót. Majd Kossuth rögtönzött felszólalásában „a magyar nemzet végzetének” nevezte, hogy az egyháziak a társadalmi béke felborítására törnek, továbbá – az ellenzék gyakran hangoztatott hivatkozási alapját megszólaltatva – az ország rendje ellen vétők megbüntetését még főpapok vonatkozásában is kimondó 1507/8. tc.-re hivatkozott, kérte a megyei eljárás megindítását. Véleményéhez sokan csatlakoztak (Ráday Gedeon, Patay József, Nyáry Pál, Balogh János), végzés azonban aznap nem született.¹⁴⁹ Csak az ügy kivizsgálásáról döntöttek, majd 27-én mindez több órás szenvedélyes vitát és a már több alkalommal említett határozatot eredményezte.¹⁵⁰

¹⁴⁶ SZABAD GYÖRGY: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp., 1977. 49. p.; VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Kanyar József (szerk.): Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 217. p.; HERMANN, 1994. 35. p.; ZAKAR, 2002. 136-137. p.; HERMANN, 2002.; HERMANN, 2002a. 23. p.; KOSÁRY, 2002. 200. p.; DOBSZAY, 2003. 174. p. Az irodalmi igényű életrajzok közül ezzel a szemlélettel: CSERES TIBOR: Én, Kossuth Lajos. Bp., 1981. 133-134. p.

¹⁴⁷ A Pest megye közgyűlésein történekről számos adalékot közöl, ugyanakkor további részletes hivatkozásától eltekintünk: ALMÁSSY ISTVÁN: Római catholicus egyházi rendünk vegyes házassági pörbeidéztesének ügye törvényszerűen védve. Buda, 1844. (Clerus ügyei, II.; továbbiakban: ALMÁSSY, 1844.)

¹⁴⁸ Pest Megyei Levéltár (továbbiakban: PML.) IV. 3-a. (= Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Kis- és közgyűlési jegyzőkönyvek.) 114. köt. (1840) 4795-4796. sz.

¹⁴⁹ Vö. KLÖM. VII. 650-651. p.

¹⁵⁰ A határozat szövegét ld.: PML. IV. 3-a. (1840) 4839. sz.; ill. ennek másolata több helyen, például: PML. IV. 3-c. (= Pest-Pilis-Solt vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Kis- és közgyűlési iratok.) 1143/1841. sz.; Esztergomi Prímási Levéltár (továbbiakban: EPL.) Kop. Cat. 39. (= Kopácsy József. Matrimonia mixta...) 1264. r.sz. Nr. 17. A. stb. Kivonatossan ismertette: KLÖM. VII. 650-651., 653. p.

Szentkirályi Móric terjesztette a közgyűlés elé az általa vezetett, Teleki Domokos táblabíróból, Zlinszky János főszolgabíróból és Bellágh Antal esküdtből álló bizottság jelentését a történetekről. Először Vágner Kapisztrán János ferencvárosi plébánost, egyébként a pesti ferences rendház főnökét keresték fel, aki elmondta, hogy az esetről nem volt jelen, az helyettesítése alatt történt, de teljesen egyetért – azóta már a városból eltávozott – beosztottja eljárásával, és a felelősséget is vállalja. Gumper Frigyes és jegyesét csak akkor eskették volna össze rendes szertartással, ha reverzálist adnak, utóbbiak ezt végül – nem látva más lehetőséget a törvényes egybekelésre – megtették, így időközben a házassági áldást is megkapták. Érdekes módon Vágner tagadta, hogy az eljárást valamiféle felsőbb utasításra tette volna, azt állította, „a vegyes házasságokra nézve a pesti plébánosok így egyezvén meg egymás között, a feladott eset is azon egyesség következtében történt”. A vármegye által kiküldött delegáció felkereste Vohldrann (Wohldrann, Valdran) János terézvárosi plébánost is, aki viszont kereken cáfolta ilyen, a pesti plébánosok között lévő egyezés létét. (Ez arra utal, hogy a püspöki kar július 2-i intézkedését igyekeztek titokban tartani, illetve maguk sem voltak pontosan tisztában a passiva assistentia gyakorlatával.) Hakkelmayer Lajos és jegyese házasságkötésének ügyét a plébános egészen másként adta elő, mint a panaszosok. Azt hangsúlyozta, hogy augusztus 15-én végül megáldotta a házasságot, és ő nem is akart reverzálist kérni. A katolikus menyasszony először kijelentette, hogy vőlegényével megegyezett mindkét nemű gyermekeinek katolikus keresztelezésében, majd Hakkelmayer állítólag meggondolta magát, és nem kívánt ilyen nyilatkozatot tenni. A plébános először elküldte őket, hogy gondolják meg a dolgot (ez jóval finomabb megfogalmazása annak, mint amit a panaszosok előadtak, vagyis hogy reverzális-adásra kívánta „szorítani” őket), majd a változatlan szándékkal megjelenő jegyespárt a sekrestyében lévő oltár előtt összeadta. Vohldrann eljárása köztes megoldást jelentett a passiva assistentia gyakorlata és az áldás liturgia szerinti kiszolgáltatása között, ami arra utal, hogy a plébános a püspöki határozat szellemében kívánt eljárni a reverzálist megtagadó házaspár esetében, annak azonban – kialakult gyakorlatáról még nem értesülve – saját megoldási módját választotta. (Nem latinul, hanem németül mondta az áldást, és elmaradt a szentelt vízzel való meghintés is, bár ezt a plébános a protestáns vőlegény negatív hozzáállásával indokolta.)

Először is tehát leszögezhetjük, hogy nem Kossuth házasságkötésének ügye adta a konkrét „ötletet” Pest megye határozatának megszületéséhez, még ha Kossuth ekkoriban kialakuló házassági szándékától nyilvánvaló módon maga sem tudott elvonatkoztatni.¹⁵¹ A közgyűlés konkrét lefolyása – melyről szerencsére részletesebb adataink is vannak – csak megerősíti mindezt. Szemtanúk részletes naplóbejegyzései szerint,¹⁵² a Szentkirályi-féle jelentést követően Fáy András kért szót. A vegyes házassági ügyekben példaértékűvé vált liberális eljárásrend tőle származik. Fáy az 1791/26. tc. 12. §-a által is hivatkozott, „a népet a vallás szabad gyakorlásában gátoló [...] egyháziak és világiak” megbüntetését kimondó 1647/14. tc.-re támaszkodva javasolta, hogy a reverzális nélkül a szabályos áldást ki nem szolgáltató plébánosokat a vármegye fogja perbe és ítélje 600 forint pénzbírságra. Fáy beszédét a közgyűlés lelkes támogatással fogadta. Szentkirályi ezt követően arról beszélt, hogy bár ő maga is katolikus vallású, a nemzetre nézve súlyos sérelmet lát az egyház eljárásában. A közgyűlés hangvételére jellemző módon arról beszélt, hogy a papok „egyedül maguk akarják az isteni áldást kezelni az Istennek kirekesztésével”. Fáy javaslatát támogatta, ahogy Patay

¹⁵¹ Ld. erről alább; vö. KLÖM. VII. 655. p., ill. 663. p. 11. sz. jegyz.

¹⁵² KILIÁN ISTVÁN (sajtó alá rend.): Szűcs Miklós naplója, 1839-1849. Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III.) (továbbiakban: Szűcs Miklós-napló, 1981.) 85-87. p. Megjegyezzük, az eseményeket sok esetben hozzá hasonlóan rögzítette testvére is: KILIÁN ISTVÁN (sajtó alá rend.): Szűcs Sámuel naplói (1835-1864). Miskolc, 2003. (továbbiakban: Szűcs Sámuel-napló, 2003.) 78-79. p.

József (kijelentve, hogy „elmúlt már azon idő, melyben a reverenda minden vétket eltakar”), majd Ráday Gedeon is. Kossuth csak ezt követően szólalt fel. Fáy indítványához csatlakozó beszédének szövege szerencsére ismert, érdemes részletesebben is felidézni.¹⁵³

Már első szenvedélyes mondataiban is nyilvánvalóvá tette, hogy az egyház magatartásában a társadalmi béke megbontását célzó, önző érdekeket fedezett fel: „Szűkkeblűség átka, szeretetlen önzés ostora feküdt volt e nemzeten századokig, s a szolgálcokba fűzött termékeny föld megtagadá tőle áldásait, hogy [...] a nép a jólét kellemeit, mint a polgárisodás áldásait vagy éppen nem, vagy csak gyéren ismeré.” Kossuth liberális meggyőződésének megfelelően nem egyszerűen vallási alapon fogalmazott meg megsemmisítő ítéletet a papság magatartásáról, hanem azért, mert kiváltságainak megőrzésére irányuló politikai érdekei védelmében durván avatkozott be az emberek magánéletébe. Beszédének az az eleme, mely az 1839-40. évi országgyűlést követő békés, kompromisszumokra építő belpolitikai légkör egyház általi megrontását emlegette, gyakran visszatért, stílusa itt különösen szenvedélyessé vált: „És most, midőn hegedni kezdenének a viszálykodás sebei, most, midőn a béke, nyugalom és egyetértés angyala reméllenünk hagyá, hogy elkövetkeznek az egyesített erővel közcélra hatás rég óhajtott napjai; most ismét ők [ti. a papok] lépnek föl e honban új viszályt, új szakadást ébresztetni; elszórják a nyugtalan ingerültség magvait, eltávolítják az egymáshoz közelítőket, s midőn mindent elkövetnek, hogy meggyőzzenek, miként ők nem szeretik a békét e földön, kivévn talán a sötétség békéjét, mely a máshitűek letiprása után sírbolti csendben elkövetkeznek, akaratlanul is kényszerítenek meghánynunk a kérdést, vajon úgy kell-e annak lenni, hogy egy egész nemzet boldogsága örökre martalékul essék egy-egy osztálynak.” Kossuth egyházpolitikai meggyőződésére is fényt vet az, amit a katolikus egyház kiváltságos helyzetéről (az azzal való visszaélésről) és a felekezeti egyenlőtlenségről mondott: „[a papság] mely midőn a magyar státusnak legtöbb jóvoltával él, annak közös, egyetemes, szent érdekeit leginkább gátolja, [...] a keresztény szeretet nevében tegnap a polgári szeretetet üldözé, ma pedig az emberi szeretettől tagadja meg áldását és megszaggatván a nemzetnek szent köteleit, játszik az emberélet boldogságával szeretetlenül.” Kossuth megismételte, hogy a nemzet elleni merényletnek tekinti az egyház intézkedését, sőt, „e merényeknek új taktikájáról” beszélt, „mely egyenesen oda van intézve, hogy a törvény, alkotmány [= alkotmány] s ünneptélyes békekötések oltalma alá helyezett evangélikusok [= protestánsok] vallását becstelenségbe hozzák, lealacsonyítsák, nevetségessé tegyék, gúnnyal, lenézéssel, mocsokkal illessék, eltűnni nem lehet. Nem tagadom én, hogy nem ismerék érzékenyebb fájdalmat annál, melyet a vallásszabadság sérelmei okozna; nem ismerék mást, mely ingerlőbb lenne a köztanácskozási téren minden álokoskodás levívására síkra szállani.”

Beszédének további részét csak közvetett forrásokból ismerjük, ám az bizonyos, hogy az általa javasolt konkrét intézkedések – Fáy javaslatának támogatásán túl – kivétel nélkül bekerültek a megye határozatába. (Ld. alább.) Kossuth indítványait több liberális is felkarolta, és a többség határozottan az egyházzal szemben, a papok megbüntetése mellett foglalt állást. Mint a Szűcs-testvérek idézett naplójegyzeteiből kiderül, Balogh János például az éppen ekkor épülő esztergomi bazilikára is célzott: „épül ugyan egyház Esztergomban, mely fényessége a Salamonéval fog vetélkedni, de nem fog benne az egymást szeretőkre áldást mondani”, indulatai még Kossuthnál is messzebbre vitték, felszólított ugyanis, hogy „űzzük vissza a setétséget Rómába, ahonnan jött hozzánk”. A fiatal Halász Kálmán táblabíró szintén heves tetszéssel fogadott beszédében mutatott rá, hogy „ha már a papok magok nem nevelnek törvényes gyermekeket a státusnak, legalább ne gátoljanak másokat olyanok nevelésében”. Ezt a hangulatot csak fokozta, hogy a közgyűlésen megjelenő papok közül ketten is

¹⁵³ MOL. R 109. (= Kossuth-levéltár. Kossuth Lajos Pest megyei szerepével kapcsolatos iratok.) Filmtár, 7159. sz. tek. 237. sz.; KLÖM. VII. 651-653. p.

megpróbálták tompítani az egyháziak ellen hozott intézkedések élet. Gyarmathy János, korának ismert teológusa és hitszónoka, a *Szion* c. egyházi folyóirat szerkesztője szólalt fel, de – a naplóíró megfogalmazása szerint – „nemcsak hogy a szíveket a maga részére hajtani nem tudta, sőt csak figyelmet sem tudta nyerni beszéde iránt, az elégtelenség általános zúgásban mutatkozott”. A szintén szóhoz jutó Almássy István unyi adminisztrátor a vegyes házasságok ügyében Esztergom és Komárom megyékben is szónokolt az egyháziak álláspontja mellett, sőt több részletes röpiratot is szentelt a püspökkari intézkedés védelmére, a vármegyék akcióinak ellensúlyozására. A Pesten elmondott beszéde szövegét ő maga adta ki.¹⁵⁴ Tipikusan egyházi jogvédő érvelésében bibliai idézetekkel próbálta igazolni, hogy a világi hatóságoknak semmi köze azokhoz az erkölcsi (hitbeli) kérdésekhez, melyekben az egyház kizárólagos joga és kötelessége – a papság belátása szerint gyakorolt – intézkedés. A reverzálist nem adó vegyes házaspárok meg nem áldását, egybekelésük passiva assistentia útján történő tudomásulvételét teljesen törvényes eljárásnak tekintette, az azt súlyos törvénysértésnek minősítő liberálisokkal szemben. Almássy támadóan fordult a rendekhez: „Nem engedünk hitünk elvein sérelmet, függetlenségén sebet ejtetni, ezen defenzív viseletünkkel mások szabad vallásán sérelmet nem teszünk! Sem pedig, ha a vegyes házasságokra áldást nem adunk is, a vegyes hitű jegyesek egybekelések ellen törvénytiltotta akadályt nem gördítünk.”¹⁵⁵ Ekkor és később is úgy vélte, az egyház kötelessége, hogy „ne adja a nevét” a vegyes házasságokból születendő gyermekek elkárhozásához (értsd: nem katolikus kereszteléséhez), a liberálisok így lényegében a vallás ellen intéznek durva támadást. Beszéde végén majdnem bajba is került, amikor Máté evangéliuma 7. részének 6. versét idézte („ne adjátok azt, ami szent, az ebeknek, se gyöngyeiteket ne hányjátok a disznók elé...”), mert az ebekre való utalást egyértelműen a protestánsoknak, a szentre vonatkozót pedig a házassági áldásnak feleltette meg. Ekkor már az ellenzékiek olyan tömegben követelték („akció, akció” kiáltásokkal) Almássy széksértési perbe fogását, sőt a teremből való eltávolítását, hogy kénytelen volt az egyik megyei ügyész felszólítására magyarázni illetve visszavonni szavait. („Azt, ami szent, a szentséget, azt, ami drága, mint a gyöngy, ne adják olyanoknak, kiket érdemteleneknek, méltatlanoknak találnak reája; a házasság szentségét és egyházi szertartását, az áldást se szabad feladnánk [feladnunk] oly vegyes házasságokra, kik az anyaszentegyház felkívánására nem hajolván, áldására se méltók. [Sic!] Egyéberánt én ezen textust a tekintetes rendekre alkalmaztatni nem kívántam, hanem csak a vegyes házasságok eránt disziplína s doktrína okát adtam, ha azonban valakit megsértettem volna, engedelmet kérek!”¹⁵⁶) A bocsánatkérés után azért jobbnak látta elhagyni a termet, bár ez utóbbit érthetően nem saját beszéde kiadásából, hanem naplóíróinktól tudjuk.

A vármegye már idézett végzése¹⁵⁷ visszaadja a közgyűlés felfokozott hangulatát annyira, amennyire az egy jegyzőkönyv hivatalosságától telik: „Jelen tudósítás felolvastatása alkalmával fájdalomszavakkal kifejezhetett fájdalom kínos érzete fogá el az egybegyűlt rendek kebleiket, tapasztalni kénytelenítettén, hogy azon fellegetnek, mely közelebbi időkben a haza politikai egén mutatkozott, a nemzet alkotmányos jogaiba vetett bizodalma, férfias szilárdsága s koronás fejedelme igazságszeretete által szerencsés sikerrel lett elenyészte után lett felvilágosodásnak tisztán sugárzó nagy napját a setétség békeirigy angyala ismét homályos ködbe burkolni, a nemzet belső életének ereje központosítására szükséges nyugalmat felzaklatni s azt oly nemes irányt vett előhaladásában feltartóztatni készül.” A megfogalmazás és

¹⁵⁴ A vegyes házasságok tárgyában mondott két közgyűlési beszédje Almássy István unyi adminisztrátornak. (Esztergomi főmegyéb.[en]) Budán, 1841. 3-13. p.

¹⁵⁵ Uo. 10-11. p.

¹⁵⁶ Uo. 12-13. p.

¹⁵⁷ Ld. 150. sz. jegyz.

Kossuth idézett beszéde közötti párhuzamok jól felismerhetőek. Az az elem is rokonítható Kossuth liberális felfogásával, mely szerint a törvény (ezúttal az 1791/26. tc.) még „nemzet s fejedelem közt is részrehajlatlan bíróként emeli fel szavát”, vagyis a papságra is vonatkoznia kell. Utóbbi az áldásmegtagadással törvénysértést követ el – jelenti ki a szöveg, pedig a törvények megtartása és megtartatása a papság fontos feladata, „a polgárok elméik[et] s szíveiket a törvények iránti önkénytes engedelmességre szoktatni legfőbb s legszebb kötelessége”. A terézvárosi plébánost felmentették a felhozott vád alól, mivel a házassági szentség kiszolgáltatása megtörtént, az 1647/14. tc. alapján azonban vádat emeltek Vágner Kapisztrán János plébános, ferencendi házfőnök ellen. A végzés első két pontja meghagyta Dubraviczky Simon első alispánnak, hogy a plébánost kötelezze „a folyamodóktól erőszakolt reverzális” 15 napon belüli visszaadására, s amennyiben ez nem történne meg, intézkedett az idézett törvényben ilyen esetekre felállítani hivatott – protestáns és katolikus vallású tagokból álló – rendkívüli törvényszék életre hívásáról.¹⁵⁸ A törvényszéket nemcsak a konkrét, hanem minden későbbi hasonló esetre felhatalmazta „a törvény rendeletének megtartása mellett a kiszabott büntetésben” a papok elmarasztalására. A végzés 3. pontja arról intézkedett, hogy a megye határozatait – a területi illetékességre tekintettel – a váci és a székesfehérvári püspöknek is tudomására kell hozni, a katolikus lelkészeket a hasonló jogsértéstől eltiltani, a szolgabírók útján pedig a többi vallásfelekezet papjait minderről széles körben tájékoztatni. (Fontos adalék, hogy külön leszögezték: mindezt nemcsak a protestánsok, hanem a görögkeletiek vegyes házassági ügyeire is alkalmazni kell.) Kossuth indítványának megfelelően döntött a közgyűlés arról, hogy feliratban emlékezteti az uralkodót az előző országgyűlésen „az egyházi rend részéről elkövetett hasonló törvénysértések”-re, valamint arra, hogy a diéta végén meg egyezés született a két tábla között az új vallásügyi törvény elfogadásának szükségességéről. Mivel a törvény elfogadását – elsősorban az egyháziak ellenállása miatt – elhalasztották, Pest rendei arra kérték az uralkodót, hogy „a vallási törvényeknek pontos megtartására az egyházi rendet kötelezni, s oly intézetekről méltóztatnék kegyelmesen gondoskodni, melyek által a nemzet életerén vérző sebet ejtő kihágások elmellőztessenek”. Gondoskodtak arról, hogy fenti határozatokat valamennyi törvényhatóságnak megküldjék, azzal a nem titkolt céllal, hogy a hasonló „kihágásokat” ugyanezen a módon „bosszulják meg” másutt is, s országossá formálódjon az a liberális közvélemény, miszerint Pest eljárása „nem egyéb a törvénynek épségben tartásánál s hazabeli különböző vallású, de a közjólét eszközzésében egy hitű polgárok lelki nyugalma eszközzéseinél”.

A végzés utolsó pontja nem szorosan kapcsolódott a vegyes házasságok ügyéhez, azonban jól jelzi az egyháziakkal szemben általában bizalmatlan politikai légkört. Ebben csak olaj volt a tűzre, hogy az egyik említett egyházi hozzászóló, Gyarmathy János lapjában, a *Szión*-ban Kölcsey Ferenc emlékére nézve sértő cikk jelent meg még 1838 végén, s a kibontakozott polémiaiban a szerkesztő nem igazán tudta védeni álláspontját.¹⁵⁹ Kölcsey emlékének

¹⁵⁸ Ennek tagjai lettek: Dubraviczky Simon első és Simoncsics János másodalispán; Ráday Gedeon, Jankovich Miklós, Patay József, Benyovszky Péter, Rosty Albert, Lissovényi László, Szentkirályi Móric, Kovács József táblabírók; Rákóczy Endre fő- és Majthényi Ágoston alügyész; Zlinszky János és Szilassy György főszolgabírók, Bellágh Antal és Nagy Lajos esküdtek.

¹⁵⁹ Az „Egy Honfi” aláírással megjelent cikk élesen elutasította a Kölcsey-kultuszt, annak kapcsán, hogy egyesek a költő halála után képét Szatmár megye üléstermében kívánták elhelyezni, sőt emlékoszlopot is fel akartak állítani. „Ne hirtelenkedjünk az emlékoszlopokkal, még csak egy Newton, Jung, Schiller, Goethe, Milton [...] magyar egünkön nem ragyog! [...] Egy külföldi író, ki előtt Kölcseynek minden költő darabocskáival együtt elenyész, imádást vadászand” – írta, és a szatmárcsekei jobbágyok Kölcsey iránti ellenszenvét ecsetelte, melynek a tervezett oszlop majd úgyszólván áldozatul esik. A cikk durva hangvétele mellett – a felségsértési perek idején – figyelemreméltó volt a kormányzathoz való lojalitása. Kölcseyt megbélyegezte, mondván, a jobbágyvédőnek ismert politikus valójában sanyargatta parasztjait, nem cselekedett semmi jót, s vele ellentétben az tekinthető nagylelkűnek, „ki a szabadság zabolátlan szeszélyétől, a legfőbb hatalom elleni legkisebb rugdálkozástól is távol van”. *Szión*, 1838. 2. fé. 23. sz. (október 26.) 91. p. A *Szión* annak ellenére fenntartotta állítá-

megítélése nyilvánvaló politikai állásfoglalásnak számított, nem véletlen, hogy Kossuth idézett beszédében is hivatkozott rá. Pest megye felszólítására Gyarmathy előbb azt jelentette ki, hogy Szatmár megye négy táblabírája írt neki Kölcsey emlékével kapcsolatban, majd azt, hogy csak egy, de négyük nevében. Pest rendei úgy vélték, „nemcsak Kölcsey iránti kötelességüket teljesítik, hanem nemes Szatmár vármegye, sőt az egész haza előtt kedves dolgot cselekesznek”, amikor igyekeznek kideríteni, ki írhatta a Kölcsey emléket gyalázó cikkeket. Ezért megkeresést intéztek Szatmár megyéhez, hogy jelentsék, ki lehetett az a táblabírájuk, „ki Kölcseyt megbecsteleníteni akarni elég gyáva volt”.¹⁶⁰

Az augusztus 27-i határozatok megszületését elemezve, újra fel kell tenni a kérdést, vajon tekinthetjük-e az elfogadott határozatokat, mint Kossuth személyes sérelmének következményét. Nem bizonyítható, de feltételezhető, hogy Kossuth szenvedélyes megfogalmazásainak hátterében ott állt a felismerés, miszerint a július 2-i püspökkari körlevél magánéletére is hatással lesz.¹⁶¹ Kétségtelen továbbá, hogy politikai kezdeményező szerepe Pest megye közéletében ezúttal is megmutatkozott, hiszen indítványa és az elfogadott határozat közötti párhuzam egyértelmű, annak szövegére nyilván meghatározó befolyást gyakorolt. Mégis két okból feltételezhetjük, hogy mind Pest megye határozata, mind a vegyes házasságok ügyének lefolyása minden bizonnyal ugyanígy alakult volna, ha Kossuth nem épp ekkor akar megszűlni vagy jegyese nem katolikus nő lett volna. Egyrészt a vegyes házasságok ügyében ugyanilyen szenvedélyes viták zajlottak a korábbi megyegyűléseken, és különösen a korábbi pozsonyi diétákon. Hasonlók voltak az érvek-ellenérvek a Lajcsák-féle, egy egyházmegyére kiterjedő püspöki körlevelet követően is, így 1840 nyarán a liberális ellenzék gyakorlati kezdeményezéseit sokkal inkább tekinthetjük egy politikai magatartásforma és azt megalapozó ideológiai felfogás logikus következményének, semmint egyes személy vagy személyek közügyé emelkedő privát sérelmének. (A liberálisok megyegyűlési beszédei nem jelenhettek meg nyomtatásban, a kéziratban hozzáférhetők alapján kijelenthetjük, hogy a személyükben nem érintettek szónoklatai sem a hangvételükben, sem az egyház politikai

sait, hogy az ekkor megjelenő néhány lapban is többen az elhunyt költő védelmére keltek, sőt gunyorosan, fölényesen utasította vissza a kritikákat. Ld.: Hírlapi zajgások. In: *Szión*, 1838. 2. fé. 28. sz. (november 30.) 109-110. p. Amikor pedig Szatmár megye határozatban ragaszkodott Kölcsey emlékének ápolásához, újabb cikkben ecsetelte, mennyire jelentéktelen költőnek tartja azt, akit hamarosan úgyis elfelejtenek, ld. pl.: „Kölcseynek nem Virgil, és pedig se magyarba, se latinba, szembetűnő s kétségen kívüli dolog.” Úgy vélte, halála miatt senki nem sír, sem a katolikusok, sem a reformátusok, sem a szegények, akiken pedig nem is könyörült. Szereptévesztésnek vélte, hogy Szatmár megye törvényhatósága nem a közéleti tevékenység, hanem a költői nagyság előtt akar hódolni. Ld. Honfi folytatja az elhunyt Kölcseyről észrevételeit. In: *Szión*, 1838. 2. fé. 32. sz. (december 28.) 124. p. A sajtóvita – a felség sértési perek illetve az 1839-40. évi országgyűlés árnyékában – sokáig zajlott. Néhány hónappal az itt ismertetett pesti közgyűlés előtt jelent meg például: SZEMERE BERTALAN: Észrevétel Kölcsey emléke iránt. In: *Századunk*, 1840. 23. sz. (március 19.) 177-180. p. stb. Pest megye politikai életéről ebben a korban: VÖLGYESI ORSOLYA: Pest megye és az ellenzéki politizálás lehetőségei (1836-1838). In: Erdődy Gábor – Hermann Róbert (szerk.): Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Bp., 2002. 162-179. p.

¹⁶⁰ Szatmár megye 1841. február 22-én kezdődött, nagy jelentőségű közgyűlésén (melyen a híres 12 pontot is elfogadták), szóba került Pest megye megkeresése, melynek nyomán minden táblabíró fel szólítottak, hogy írásban nyilatkozzon arról, ő volt-e a *Szión*-ban megjelent cikk szerzője vagy küldője. Az egyébként nagy létszámú papság által látogatott, és a vegyes házasságok ügyében liberális álláspontot elfoglaló megyéről ilyen tudósítás jelent meg: „Különös volt e tanácskozás folytában, hogy papságunk Kölcsey Ferenc ellen nyilván kiadott szióni cikk íróját keményen kárhoztatá, s azon cikkely után tüstint kijelenté, hogy a Sziónnak levelezői megszűnnek lenni.” Az egyik felszólaló nyilvánvalóvá tette, hogy a cikket bizonyos Spak Calasantius nevű káplán írta, melyet a papság magatartása megerősített. *Pesti Hírlap*, 1841. 19. sz. (március 6.) 151. p. A dolog komolyságát jelezte egyébként, hogy egy Spak József nevű szatmári lelkész és tanító szükségesnek vélte nyilvánosan kijelenteni, hogy nem azonos a szóban forgó személlyel, és Kölcseyt ő is nagyon tiszteli. *Pesti Hírlap*, 1841. 56. sz. (július 14.) 473. p.

¹⁶¹ Kitűnő megfogalmazásra ld. KOSÁRY, 2002. 200. p.

törekvéseivel való szembeszegülés motívumában nem különböznek a saját vegyes házasságára készülő Kossuthétól.¹⁶²) Másrészt Kossuth, már a személyes érintettségét megelőző években is határozottan az állam-egyház elválasztását, a katolikus egyház előjogai megszüntetését, a felekezeti egyenjogúságot állította felfogása középpontjába. Bár kifejezetten egyházpolitikának csupán egy önálló munkát szentelt az 1830-as években (annak szövege sem ismert, csak előfizetési felhívása), mégis feltűnő, hogy munkájában azokat a sérelmeket is elemezni kívánta, melyeket az „1791/26. cikkellyel biztosított lelkiismereti szabadság szenvedett, s maiglan sem szűnt meg szenvedni”. Kossuth ellenzéki politikai művet és nem pusztán vallási kérdést elemző munkát akart kiadni, a protestáns hagyományt is a politikai szabadság szemszögéből elemezte.¹⁶³ Az *Országgyűlési Tudósítások* korából fennmaradt megjegyzései alapján joggal feltételezhetjük, hogy az 1840-41-ben képviselt egyházpolitikai elveit (benne a vegyes házasságok kapcsán megragadható felekezeti egyenlőtlenség elítélését) már az 1830-as években is változatlan formában vallotta. Erre utal, hogy felségsértési perének tárgyalásakor is felfigyelt az éppen ekkor a kölni érsek és a porosz kormány között kibontakozott konfliktus jelentőségére.¹⁶⁴ Mindehhez érdemes hozzátenni, hogy magánéletét Kossuth mindig is jó érzéssel igyekezett a közélettől elválasztani, ahogy felesége jóval kisebb befolyással volt döntéseire, mint kortársai vádolták, úgy privát szférája sem igen keveredett közéleti tevékenységével. (Erre utal, hogy vonatkozó íásaiban nyoma sincs a személyes sértettség motívumának, ld. alább.)

A kancellária már bizonyos Rónay Albert szeptember 4-i részletes jelentéséből értesült a Pest megyei közgyűlésen történekről,¹⁶⁵ Kopácsy József esztergomi érsek pedig szeptember 9-én levélben fordult a papsághoz, és a vármegye várható intézkedéseivel kapcsolatban ellenállásra buzdított.¹⁶⁶ Vágner Kapisztrán János ferencvárosi plébános – mint várható volt – nem szolgáltatta vissza a Gumper Frigyes által adott reverzálist, ezért a vármegye novemberi közgyűlésén a perbe fogás mellett döntött. Ezt megelőzően azonban a Pest megye területén lévő négy egyházmegye (esztergomi és kalocsai érsekség, váci és székesfehérvári püspökség) főpapja külön-külön levélben fordult a vármegyéhez november 1-12. között.¹⁶⁷ A levelek keserűséggel és sértődötten vettek tudomást a megye augusztus 27-i határozatáról. Abból a meggyőződésből, hogy a házasság megáldásának kérdéséhez a világi hatóságoknak semmi köze, visszautasították a beavatkozási kísérletet. (Kopácsy József esztergomi érsek például így fogalmazott: „Nem tartozik a csupa lelki dolog a polgári törvénynek köréhez, [...] a törvény mindazonáltal egyedül oda határozta rendeletét, hogy a vegyes házasságok mindenkor a katolikus lelkipásztor előtt köttessenek, a megáldásról pedig és szent szertartásokról egy szóval sem rendelkezett.”) Ingerülten utasították vissza a törvénysértés, a magánéletbe avatkozás és a haladás-ellenesség vádját, és épp a vármegyét vádolták az egyház tanításaiba

¹⁶² Nevezetessé vált például Deák Ferenc zalai, Sebestyén Gábor veszprémi, Balogh János barsi, Palóczy László borsodi beszéde stb. Deák beszédére ld.: CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; Palóczyéra e sorok írójától: Fegyverei a rózsaszín elmécségeknek, mennykövei a lélektrázó szónoklatnak... (Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában.) In: Szerelem és házasság a reformkorban. Veszprém, 2005. (megjelenés alatt); ismeretlen, egy papi személy perbe fogását követelő beszédvázlat: MOL. P 47. (= Benyovszky család iratai.) 36. cs. 585-586. l.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. passim. stb.

¹⁶³ Ld. erről: KOSÁRY, 2002. 146-147. p.

¹⁶⁴ KLÖM. VII. 360-361., 534-535. p.

¹⁶⁵ MOL. A 45 (= Magyar kancelláriai levéltár. Acta praesidialia.) 814/1840. sz. A jelentés átfogóan beszámol minden fontosabb tárgyalásról, az idézett 4839/1840. sz. megyei határozatot teljes terjedelemben csatolta.

¹⁶⁶ VÁRADY, 1924. 84. p.

¹⁶⁷ A levelek számos másolatban fennmaradtak. Az alábbi példányokat használtuk: MOL. P 47. 36. cs. 353-355., 366-367., 371-376., 381-386. l. ill. megjelentek nyomtatásban a *Nemzeti Újság* 1841. évi 11-15. sz. számaiban stb.

való erőszakos beavatkozással és a fennálló törvények önkényes értelmezésével. A papok ellen kilátásba helyezett peres eljárásokat pedig nemcsak törvénytelennek, hanem az egyházi rend és a vallásosság ellen irányuló támadásnak is tekintették, mondván: vallási parancsoktatknak való engedelmség miatt köztörvényes bűncselekmények elkövetőiként kezelik őket. Ezért a papok perbe fogása ellen előre ünnepélyesen óvást emeltek. Azt például, hogy a vármegye szolgabírái útján tiltotta el az áldás megtagadásától a katolikus papokat, Nádasdy Ferenc váci püspök így értékelte: „Ezek [az intézkedések] mind olyanok, melyek törvényekkel is megerősített püspöki hatalmamat közelebbről érdekelve, azt tetemesen és mélyebben sebesítik, s azért lehetetlenné is teszik, hogy elidegeníthetetlen s megoszthatatlan lelki hatóságú és állományos jogaimnak kötelességem szerinti s lélekisméretes védelmére nyíltszívű szózatomat óvasképpen ne emeljem.” De a négy főpásztor nemcsak a vármegyéhez írt leveleket, ezt megelőzően Bécsben próbáltak Pest megyére a kancellária útján nyomást gyakoroltatni. Majláth Antal kancellár november 16-án intézett leiratot a helytartótanácsához, amely 8 nappal később – vagyis az őszi közgyűlés után – adta ki határozatát a vármegyének.¹⁶⁸ Érdekes, hogy Kopácsyék előzetesen bizonyosak voltak abban, hogy Vágnert a közgyűlésen perbe fogatják, ennek preventív megakadályozását kérték. A helytartótanács nemcsak az erre vonatkozó intézkedést továbbította a megyének, hanem azt is előírta, hogy – az uralkodónak „az egész dolgot kegyelmes parancsolatjához képesti épségében tartása mellett” – a pestiek adjanak részletes indoklást az augusztus 27-i határozatok meghozatalának okairól.

Az ellenzékiek elszántságát ismerve, újra heves közgyűlés elé néztek Pesten. A hangulat felfokozott voltára utal, hogy a november 17-i közgyűlés előtt „Eusebius” álneven valaki egy feliratot akasztott a vármegyeház kapujára, az alábbi szöveggel: „Hierarchia végvonaglatei. Minden intézet az által tartá fenn lételel a polgári társaságban, hogy áldást árasztá az emberi nemre, különös, hogy a római papság jelenleg az áldás megtagadása által támogattatni véli hierarchiája düledező épületét!!!”¹⁶⁹ Másnap valóban nagy, délután 3/4 5-ig tartó vita bontakozott ki, melynek részleteit kevésbé ismerjük, mint az augusztus 27-inek. Fent idézett naplóírónk szűkszavú bejegyzése ugyanakkor nagyon is sokatmondó: „elhatározatott felírni a felséghez, avégett, hogy fossa meg a primást jótéteményeitől, a megyének a vegyes házasság dolgában hozott határozata ellen tett mondásáért”.¹⁷⁰ Kossuth beszéde nem maradt fent, csak Széchenyi azon megjegyzése, hogy a közgyűlésen Kossuth „nagyon erős” volt, Szentkirályi Mórival és Kubinyi Ferencsel együtt, míg ő és Károlyi György inkább mérséklően léptek fel Kopácsy ügyében.¹⁷¹ (Széchenyi szerint ezt nem is nézték neki jó szemmel.) Egy ismeretlen kilétű katolikus vallású gróf beszédrészlete ismert, amely szintén a közgyűlés légkörére utal: „valamint mindennek e világon, úgy a katolicizmusnak is hanyatlani kell”.¹⁷² Az egyház ellenszegülése miatt a jelenlévők többsége „akciót” (bűnvádi keresetet) követelt az esztergomi érsek ellen, s a vármegye feliratban kérte az uralkodótól: mozdítsa el a főpapot hivatalától.¹⁷³ A megyei közgyűlést követő napokban adataink arról szólnak, hogy Vágner Kapisztrán János ügyében az augusztus 27-i határozatokat következetesen igyekeztek végrehajtani. Tájékoztat-

¹⁶⁸ C 76. (= Helytartótanácsi Levéltár. Departamentum religionare Augustanae et Helveticae confessionis.) 1840. 1. kf. 267. t.; PML. IV. 3-c. 6942/1840. sz.

¹⁶⁹ MOL. P 47. 36. cs. 397. l.

¹⁷⁰ Szűcs Miklós-napló, 1981. 92. p.; vö. Szűcs Sámuel-napló, 2003. 84. p.

¹⁷¹ OLTVÁNYI AMBRUS (sajtó alá rend.): Széchenyi István: Napló. Bp., 1982. (2. kiadás) (továbbiakban: Széchenyi-napló, 1982.) 927. p. Másnap nevezte Kossuth Széchenyit a „legnagyobb magyarnak”, mire utóbbi így válaszolt: „Miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.” Uo.

¹⁷² [BEKE INCE KRISTÓF:] A vegyes házasságok egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések megfejtve [...] a pesti kalászkodó szedője által. Pest, 1841. (továbbiakban: BEKE, 1841.) 10. p.

¹⁷³ Ld. erről még: MAILÁTH, 1844. 159. p. stb.

ták az egyes járások katolikus papjait – a „vallási törvények megszegőinek zabolázására és megbüntetésére kitűzött” 1647/14. tc. alapján – a ferencvárosi plébános perbe fogásáról, mivel a vegyes vallású jegyespártól „erőszakkal” reverzalist vett.¹⁷⁴ A közgyűlés elé egyébként újabb, az ősz folyamán történt áldásmegtagadási ügyek is kerültek, ami csak megerősítette a rendeket korábbi határozatuk megállapításának helyességét illetően. Nemcsak arról volt szó, hogy szaporodtak az ilyen ügyek, hanem arról is, hogy az egyre kellemetlenebb helyzetbe kerülő plébánosok magatartása csak fokozta a megye elszántságát. (Hiszen reverzális nélküli vegyes házasság esetén a papok vagy feletteseikkel vagy a megyei hatóságokkal kerültek szembe.) Mivel ugyanis a püspökkari intézkedésben a vegyes házasságot természet elleni cselekedetnek jelentették ki, sok pap eleve (reverzális nélkül is) mindent elkövetett a megakadályozásukra. Tanulságos erre Brokuta Mátyás evangélikus ácslegény és katolikus jegyese, Groszman (más néven Knietel) Zsuzsanna esete. (Az ácslegény egyébként a híres építész, Zitterbarth Mátyás szolgálatában állt, ekkoriban épp a pesti vármegyeháza nyugati tömbjének kialakításán dolgoztak.) Szeptember 13-án keresték fel Budán, a tabáni katolikus plébánián Krály Tódor plébánost, aki először azzal utasította el őket, hogy a menyasszony bemutatott keresztlevele túlságosan régi. Pár nappal később újra kérték a házassági áldást, de ekkor „káromlásokkal” üzte ki a párt szobájából, sőt miután az egyik pesti evangélikus lelkészről segítséget kértek, a pap két városi hajdúval akarta lefogatni őket, miközben minden elképzelhető ocsmányságot kiabált rájuk és az evangélikus vallásra. A vármegyéhez jogorvoslatért és elégtételért forduló házaspár az augusztus 27-i határozatra hivatkozva kérte, hogy Krályt kényszerítsék a házasság törvényes megkötésére. A vármegye a korábbihoz hasonló erélyes eljárás megindításáról és a plébános megbüntetéséről döntött, ugyanúgy, mint például a nem sokkal később panaszt tévő Rácz István pesti református lakos megkeresésére Sámuel Alajos józsefvárosi plébánossal szemben.¹⁷⁵

Kossuth Lajos házasságkötése

Az év végén egyre élesebbé vált a vegyes házasságok körüli légkör, amelyet a már egyértelműen nősülni készülő Kossuth sem hagyhatott figyelmen kívül. Néhány nappal a novemberi pesti közgyűlés után, 27-én írt levelet barátjának, Szemere Miklósnak, melyben beszámolt házassági szándékáról is, mély érzelmeket, a család iránti elkötelezettséget tükröző gondolatokat fogalmazott meg.¹⁷⁶ Feltűnő azonban, hogy kedélyes hangvételű levelében így fogalmazott: „életem körülményei mindenek inkább, mint klasszikaiak; mert 1-ör pénzem nincs, 2-or papokkal és postákkal vesződöm, 3-or százéves juris perekben porbúvárkodom, 4-er ... kimondjam-e? Miért ne, házasodom.” Vagyis mindabban, ami ekkoriban meghatározta az életét (jegyezzük meg, a közéleti eseményeket előbbre sorolta, mint a házassági szándékát vagy ügyvédi munkáját) egyforma súllyal került említésre a „papokkal és a postákkal” való vesződsége. Tudjuk, hogy a vármegye korábbi vegyes házassági végzésének kézbesítéskor való eltűnését a megyei közgyűlésen Kossuth éles szavakkal bélyegezte meg, és szorgalmazta ebben a kérdésben felirat megfogalmazását, valamint az ellenzék egységes politikai fellépését akadályozni akaró postahivatal elleni nyomozás indítását. A posta ügyében született felirat is az ő beszédén alapult,¹⁷⁷ s mivel ugyanolyan „vesződségnek” nevezte a vegyes házasságok ügyét is, feltételezhetjük, hogy augusztushoz hasonlóan novemberben is komoly szerepe volt a vallásügyi végzések megszületésében.

¹⁷⁴ PML. IV. 3-c. 6707/1840. sz., a nagykáta járásban történt kihirdetéséről, a protestáns lelkészek tájékoztatásáról stb. ugyanilyen jelentések készültek, ld. Uo. 6708-6709/1840. sz. stb.

¹⁷⁵ PML. IV. 3-a. 115. köt. (1840) 6470., 6578. sz.; Uo. 3-c. 6471/1840. sz.

¹⁷⁶ KLÖM. VII. 663. p.

¹⁷⁷ Vö. KLÖM. VII. 660-661. p.

Figyelemre méltó továbbá, hogy az idézett levélben Kossuth semmilyen módon nem utalt a személyére leselkedő veszélyre, vagyis mintha nem is foglalkoztatta volna különösebben, hogy a vegyes házasságok ügyében maga is a klérus önkényes magatartása áldozatává válhat. December 16-án Almási Balogh Pálhoz intézett leveléből¹⁷⁸ úgy tűnik, hogy különösebb felháborodás nélkül, mintegy tudomásul vette házassága passiva assistentiával való létrejöttének lehetőségét, amellet, hogy az általa felkeresett Feichtinger Domokos pest-belvárosi plébános, aszód-szentkeresztúri prépost, Esztergom megye táblabírája – hasonlóan említett tabáni „kollégájához” – újabb dolgokat is felhozott a vegyes házasság megkötésének halogatására, akadályozására. Inkább ez utóbbiak bosszantották, mint megfogalmazásából világosan kiderül: „Azokban, miket boldogtalan enciklikáik [vagyis a püspöki kar körlevelei] új szabályul állítanak föl, részemről föl nem akadok, de ha azon s az illedelem és méltányosság határain túl akadály tétetik, kéntelen leszek azt saját személyem ellen intézett vexának tekinteni, pedig nem vagyok az, ki ilyesmit hallgatagul zsebre tenni szoknám.” Ilyen személye ellen irányuló alattomos halogatásnak tekintette, hogy a házassági akadályok nem létét igazoló diszpenzáció kiadását halogatták Esztergomban, illetve hogy a plébános Kossuthtól eltérően értelmezte a „tilos idő”, vagyis a lakodalommal egybekötött esküvő karácsonyi tilalmának időhatárát. Előbbivel kapcsolatos megjegyzéséből kitűnik, hogy a főpapság és Kossuth személye között éles ellentét feszült („a kedvezőnek látszó választ csak azért adták Esztergomban, hogy tölem szépszerrel menekedjenek”), utóbbit illetően pedig Kossuth – a tridenti zsinat döntésének megfelelően – karácsony éjféltben, Feichtinger pedig a vízkeresztet követő napban, január 7-ben jelölte meg a „tilos idő” végét. A plébános talán helyi egyházmegyei hagyományt követett, mindenesetre elvetette a december 31-én nősülni akaró Kossuth tervét. A levélből világosan kitűnik továbbá, hogy Kossuthnak eszébe sem jutott, hogy reverzálist adjon, a július 2-i pásztorlevél valamint a hozzá készült utasítás tartalmának megfelelően készültek a passiva assistentia „szertartására”. Kossuth szerette volna méltányoltatni Teréz kérését, miszerint ilyen esküvőre „restellene a parókiára menni”, ezért otthonukban akarták kimondani a boldogító igent. Feichtinger azonban ebben sem engedett, ragaszkodott a paplakhoz, és Kossuth ezúttal is joggal mutatott rá a plébános „botor magyarázatára”. Hiszen a pásztorlevélhez készült instrukció csak azt mondta ki, hogy „az ily házasság nem szent helyen ugyan, de mégis tisztességes helyen, p.[éldának] o.[káért] lelkészi házban adassék össze”,¹⁷⁹ vagyis a templomi helyszín tilalmából nem következik – a passiva assistentia esetekben oly gyakran alkalmazott – paplak kötelezettsége. Kossuth összességében csak annyit akart elérni barátja esztergomi közbenjárása által, hogy „[a diszpenzációba] az betétessék vagy legalább plébános úr felsőbbségétől utasíttassék, hogy az áldás megtagadásán és a pasztorálisok értelmén túl akadályokat ne tegyen, s haszontalan skrupulusaival panaszra okot ne szolgáltatasson”. Nem érkezett meg azonban az a felmentés, mely a házasság (Kossuth megfogalmazásával: „Teréz hölgyszemérmét bántó”) templomi kihirdetésére vonatkozott, amiben az egyházi halogatás mellett a téli közlekedés akadályoztatása is szerepet játszott. December 26-án hirdették először a katolikus templomban a házasságot, s érdekes, hogy Kossuth még aznap levélben kérte Székács József pesti evangélikus lelkészt ugyanerre.¹⁸⁰ „Ha egyik templomban hirdetik, nem akarom, hogy a miénkben is ne hirdessék. Ha érseki diszpenzáció nincs, alispányi nem kell. Szeretem az egyenlőséget” – fogalmazott.

¹⁷⁸ KLÖM. VII. 664-665. p.

¹⁷⁹ MAILÁTH, 1844. 152. p.

¹⁸⁰ KLÖM. VII. 667. p.

Kossuth és Meszlényi Teréz egybekelésére végül január 9-én (pénteki napon), este fél hétkor került sor az említett paplakban. Kossuth tanúknak Fáy Andrást, Ráday Gedeont, Szentkirályi Móricot és Szombathelyi Antalt kérte fel, vagyis olyan liberális ellenzéki személyiségeket, akik a vegyes házasságok ügyében eléggé elkötelezett álláspontot foglaltak el.¹⁸¹ A plébánia anyakönyvében „Tettes [= tekintetes] Kossuthfalvi Kossuth Lajos” nőtlen, evangélikus vallású 38 éves, sátoraljaújhelyi (zempléni) illetőségű táblabíró és „Meszlényi Terézia” kisdémi (veszprémi) kisasszony szerepel.¹⁸² (Teréz életkorát tévesen írták be.) A tanúk nevei mellett különösen érdekes az „összeadó egyházi személy” rovatban a passiva assistentia gyakorlatának anyakönyvben rögzített lenyomata: „Kölcsönös megegyezésükre a házasságra kijelentettek prépost és plébános előtt. Plébánia lakban.”

Az eset pontos lefolyását a tanúk – és nem Kossuth – által Pest megyéhez benyújtott panaszlevél ismerteti, melyet a január 14-i kisgyűlésen olvastak fel.¹⁸³ A beadvány bár törekedett a tárgyilagosságra, nem rejtette véka alá felháborodását a történetek miatt: „Begyűltek egy oldalszobába, hol a prépost és plébános, káplánaitól környezve egy terített asztal mellett állt.¹⁸⁴ Előtte a mátkapár foglalt állást és ezzel kezdetét vette a papi szertartás, azaz a katolikus szentegyház tanítása szerint a házassági szentség kiszolgáltatása, azonban oly botrányos és egykedvű hanyagsággal, mintha a főtisztelendő úr parókiája bordézsmaájának sedecimájára kötné meg a borvevőkkel alkuját.” Semmiféle áldás nem került szóba, még csak egy imádság sem, Feichtinger kimért és hűvös hivatalossággal („mint egy megyei currens”) bejelentette, hogy akadály nem merült fel, a kihirdetés kölcsönösen megtörtént, így a házasságot valósággal és törvényesen létrejöttek, a születendő gyermekeket pedig törvényesnek tekinti. A beadványból úgy tűnik, a plébános még a passiva assistentia esetére a főpapok által meghagyott esküszövegeket sem mondatta el a házasulandókkal,¹⁸⁵ eljárása egyébként a többi vonatkozó előírásnak megfelelt. Más kérdés, hogy a tanúk, miután felírták neveiket egy papírlapra, „a lelkében felháborodott nászsereggel együtt fájdalommal és keserőséggel távoztak e házból, hol Isten kegyelmeinek bőségéből oly gúnyos uzsora üzeték”. A pesti kisgyűlés meghagyta Dubraviczky Simon első alispánnak, hogy Feichtinger ellen a korábbiaknak megfelelő eljárást folytassa le. Dubraviczky 24-én meg is írta a plébánosnak a szokásos megyei intőlevelet, mire utóbbi azzal a tipikus egyházi magatartással reagált, hogy nem fogadta el ügyében a vármegye joghatóságát, kijelentette, hogy törvényt nem sértett, s ha mégis, egyházi előjáróinak tartozik számadással.¹⁸⁶

¹⁸¹ Találón írja Dobszay Tamás, hogy a tanúk kiválasztása egyben „a politikai kapcsolatok személyessé mélyülésének jeleként” is értelmezhető volt. DOBSZAY, 2003. 174. p. (Szombathelyi Antalt kihagyta a tanúk névsorából.)

¹⁸² A boldogságos Szűz Mennybeviteléről nevezett Pest-Belvárosi római katolikus egyházközség anyakönyve. MOL. Filmtár. A 83. sz. tek.; vö. SÁRVÁRY, 1993.

¹⁸³ PML. IV. 3-a. 116. köt. (1841) 697. sz.; VÁRNAI, 1894. 298. p.; Szűcs Miklós-napló, 1981. 101. p. Röviden említi (a plébánost tévesen „Geitinger”-nek nevezve): TORDAY GYÖRGY: Horárik János. Bp., 1954. (továbbiakban: TORDAY, 1954.) 34. p.; részletesebben (bár a plébánost „Fleitinger”-nek nevezve): DOMBÓVÁRY GÉZA: Törvénykezés. In: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. köt. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Budapest, 1910. (Magyarország vármegyéi és városai) [CD-ROM: Arcanum, 2001.]

¹⁸⁴ A belvárosi plébánián ekkor három káplán szolgált: Akkermann Antal, Mráz Mihály és Semmelweis Károly. Schematismus venerabilis cleri archi-dioecesis Strigoniensis... Strigonii, é.n. [1841.] 40. p. Azt, hogy Feichtinger a házasulandókkal terített asztal mellett beszélt, egyes tanulmányok is említik, például Hermann Egyedé, aki viszont – a közvetlenül az események után készült pesti beadvány tanúsága szerint – tévesen írta, hogy a plébános „ülve” fogadta Kossuthékat. HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 391. p.

¹⁸⁵ Ld. július 2-i instrukció, 4. pont. MAILÁTH, 1844. 152. p.

¹⁸⁶ VÁRNAI, 1894. 298. p.

Kossuthot január második felében lekötötték az ekkor induló *Pesti Hírlap* munkálatai és talán kevesebb figyelmet szentelt a passiva assistentia miatt elszenvedett sérelmének. Feleségével a Szép utca 3. sz. alatti, László Józsefné tulajdonában lévő ház egyik hámszobás lakásába költöztek.¹⁸⁷ A vegyes házasságok ügyében Pest megye közgyűlésén történt további események ismertetése előtt, Kossuth házassága kapcsán ki kell térni még a csárdapusztai kápolnával kapcsolatos történetre. A Veszprém megyei helytörténeti irodalomban gyakran felbukkan az említés, miszerint Kossuth apósa, az állítólag buzgó katolikus Meszlényi János – nem tudván belenyugodni abba, hogy leánya nem részesült egyházi áldásban – a kisdémi birtokához közeli kápolnában „szabályos” egyházi szertartást tartatott leánya és annak férje számára. Minderre állítólag néhány héttel, hónappal a belvárosi templomban történtek után került sor 1841 tavaszán.¹⁸⁸ A történet persze nem elképzelhetetlen, és könnyen lehet, hogy egyik kisdémi vendégeskedésük alkalmával megáldotta a helyi pap Kossuthék frigyét, tény azonban, hogy erre egykorú írott forrás még nem került elő. Nehezen hihető, hogy egy ilyen fontos társasági eseményről egyetlen magánlevél, utalás se tegyen egykorúan említést (nem is beszélve Kossuthék saját megnyilatkozásairól, vagy a közel egykorú, 19. századi Kossuth-életrajzokról), mint ahogy az is, hogy épp a pápateszéri plébános szegült volna szembe a vegyes házasságok megáldását tiltó főpásztori rendelkezéssel, és éppen az országosan ismert ellenzéki lapszerkesztő ügyében tette volna meg azt, amit Feichtinger engedelmesen nem. (Markovicsot épp 1841-ben jellemezte előljárója, a pápai főesperes úgy, mint mértékletességéről, jó magaviseletéről mindenki előtt ismert és szeretett lelkipásztort.¹⁸⁹ A püspöki kar pástorlevelével ellentétes tevékenység aligha kapott volna ilyen kedvező minősítést, vagy olyan széles körű egyházon belüli „összeesküvést” feltételez, amelyről bizonyosan nem beszélhetünk.) Az állítólagos házassági áldásnak nincs nyoma a pápateszéri plébánia anyakönyvében sem 1841-ben, sem az 1844/3. tc. elfogadása után¹⁹⁰ – annak egyetlen forrása a néphagyomány.

A vegyes házassági ügy további fejleményei Pest megyében, 1841.

A politikai események taglalása előtt érdemes egy pillantást vetni arra, hogy a vegyes házasságok ügye Pesten mekkora nagyságrendben volt megfigyelhető. Jelen dolgozatban nem célunk átfogó elemzést adni a kérdésről, ha azonban a Kossuth házasságkötésének is helyt adó belvárosi plébánia adatsorát szemléljük,¹⁹¹ 1841-re határozott növekedés tanúi lehetünk (mintegy 7 %-kal nőtt az arány):

¹⁸⁷ Ld. erről többek között: FÓNAGY ZOLTÁN: Évek és napok Pest-Budán. In: *Napút*, 2002. 7. sz. [Napút Online: <http://www.inaplo.hu/na/200209/12.html> – 2002. december.]

¹⁸⁸ H. SZABÓ LAJOS: Kossuth emlékek Veszprém megyében. Pápa, 1997. [Magyar Elektronikus Könyvtár, 1998.: <http://mek.oszk.hu/02100/02169> – 2002. október.] A kötetben egyébként hol azt olvassuk, hogy a csárdapusztai esküvőre biztosan sor került, hol azt, hogy ezt csak a „népi emlékezet” őrizte meg, a szertartást végző pápateszéri plébánost, bakonyszombathelyi alesperest egyik helyen pontosan jelöli meg (az ekkor már több, mint húsz éve ott lelkészkedő Markovics János személyében), hol pontatlanul, bizonyos Körmendi Jánosként (ilyen nevű pap nem volt a veszprémi egyházmegyében). A csárdapusztai kápolnában történeteket tényként említi: HERMANN, 2002.; FABINY, 2002. illetve azzal csak szóbeszéden alapuló lehetőségként számol: RAINER, 1995. 28. p.

¹⁸⁹ PFEIFFER JÁNOS: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950) püspökei, kanonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, VIII.) 159. p.

¹⁹⁰ MOL. Filmtár. A 3683. sz. tek.

¹⁹¹ MOL. Filmtár. A 83. sz. tek.

	1840		1841	
	Mindkét fél római katolikus	Vegyes házasság	Mindkét fél római katolikus	Vegyes házasság
január	8		6	3
február	13		19	4
március	4	1	3	
április	5	4	13	2
május	23	1	25	3
június	9	4	14	4
július	7		3	
augusztus	5	1	9	3
szeptember	11	2	13	2
október	8	2	15	3
november	22	1	9	6
december	3		2	
összesen	118	16	131	30

A vegyes házasságok számának növekedése országos tendenciának mondható, álláspontunk szerint teljesen téves Meszlényi Antal ezzel ellentétes megállapítása.¹⁹²

A pest-belvárosi anyakönyvben szembetűnő, hogy 1840 júliusa, vagyis a pásztorlevél megjelenése után pontosan bejegyezték, hogy ha a „völegény önkéntes reverzálist adott”, s ha nem, akkor a Kossuthéhoz hasonló megjegyzést tettek, esetleg a „cum passivam assistentiam” kifejezést használták. A reverzálist adó protestáns egyes esetekben itt tartózkodó katonatiszt, vagy vármegyei hajdú. Kossuth esküvője után egy héttel hasonló bejegyzést találunk Patay József sárospataki református orvos házasságáról, február 13-án pedig a vármegye aljegyzője, a szentendrei Pajor Titus esetében olvassuk, hogy diszpenzációjára az alispán által került sor. Április 28-án volt Meszlényi Rudolf és Kossuth Zsuzsanna harmadik hirdetése, akiket ezt követően Feichtinger elbocsátott a buda-krisztinavárosi plébániára, mert ott akartak összeházasodni. (Kossuth ezzel kétszeres sógorságba került a Meszlényiekkel, hisz Teréz bátyja az ő húgát vette el.¹⁹³) 1840 közepétől 1841 végéig összesen 36 vegyes házasságra került sor a

¹⁹² MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934. 425. p. A szerző tendenciózus megfogalmazását nyilvánvaló öngazolásnak szánta, amellyel azt kívánta alátámasztani, hogy a nép széles tömegei a püspöki kar döntését támogatták, csak néhány külső izgatásnak betudható „kilengés” történt. A megyegyűlések határozatait sommásan „agyrémnek és a liberális kortesfogások szüleményei”-nek minősítette. Még azt is állította, hogy országosan alig néhány esetben fogták perbe az áldásmegtagadó papokat, s a nagy kiterjedésű esztergomi főegyházmegyében mindössze egyetlen (sic!) ilyen eset történt, Kossuth házasságkötése kapcsán. Valójában Esztergomban is nagyon sok áldásmegtagadás nyomán megfogalmazódott kereset született, amint ezt a kormányzat igyekezett folyamatosan nyilvántartani. Egy ilyen részletes és terjedelmes összefoglalásra Esztergomból ld. pl.: C 76. 1842. 1. kf. 168. t. stb. A vegyes házasságok külföldön is megfigyelhető, növekvő tendenciájára más kortársak is felfigyeltek. Ld. pl. *Világ*, 1841. 43. sz. (május 29.) 168. p.

¹⁹³ Fejér megyében épp Meszlényi Rudolf indítványozta a papok megbüntetését, az uralkodóhoz ilyen értelmű felirat intézését, akinek életében a személyes motívumok vélhetően Kossuthhoz hasonló szerepet játszottak: „Hazánk főpapjai által e részben kiadott rendeletek, a polgárok lelkiismeretével ellenkezvén, és a kölcsönös egyetértést zavarván, mint törvényellenes sérelmek lévén, fölírás útján öfelsége megkéretik, hogy a rendeleteket visszavétesse, a sérelmek orvosoltassanak, s a netán kiadott reverzálisok semmisének nyilvánításának.” Ismerteti: MADARÁSZ JÓZSEF: Emlékirataim, 1831-1881. Bp., 1883. 84-85. p. Meszlényi kezdeményező szerepét Fejér megye határozata is megörökítette: EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 2. Illetve: *Pesti Hírlap*, 1841. 7. sz. (január 23.) 52. p. Meszlényi javaslatára Fejér rendei szorgalmazták továbbá „a csanádi püspök úr római útjából törvényeinkre hárulható káros következtetéseket” elhárítását, valamint a *Szion* c. lapban Kölcseyt támadó cikk szerzőjének kiderítését. Vö. 159-160. sz. ill. 201-202. sz. jegyzetek.

plébánián, ebből 6 esetben a menyasszony volt protestáns, a fennmaradó 30 házasságból 9 protestáns és görögkeleti vőlegény adott reverzalist, 21 esetben került sor a passiva assistentia alkalmazására.

1841. január 24-én Dubraviczky alispán Feichtinger Domokos mellett más plébánosoknak – például az említett Krály Tódornak és Sámuel Alajosnak – is megírta, hogy mivel az 1647/14. tc. „az ily nemű kihágások megbosszulását s annak eszközlése módját is világosan rendelné [...] atyaságodat ezennel törvényesen megintem”.¹⁹⁴ A következő, február 3-án kezdődött megyei közgyűlés ismét a vegyes házasságok és az áldásmegtagadó lelkészek ügyétől volt hangos. A vármegye először azzal az 1840. novemberi helytartótanácsi leirattal foglalkozott, amelyben a papok ellen indított perek felfüggesztését és a megyei eljárás részletes indoklásának benyújtását kérték. Az ennek kapcsán született megyei határozat¹⁹⁵ először azt szögezte le, hogy a múltkori országgyűlést követően kialakult bizakodó közhangulatot a haladás századával ellentétes irányban tevékenykedő papság veszélyezteti. A vármegye azt várta volna, hogy ha a főpapok „attól, mit a törvény rendel, emberi gyarlóságból eltértek is”, a vármegyék jogos fellépése következtében „a történeteket helyrehozva feledtetni, s jövőben mindent, mi polgártársaik nyugalomát felzavarhatná, a törvény, igazság, emberiség, sőt saját érdekeik tekintetéből is elmellőztetni törekedendnek”. Ehhez képest a megye megrökönyödéssel értesült Kopácsyék kancellária útján nyomást gyakorolni akaró akciójáról, és feltette a kérdést: „a folyamodó főpapok jelen tette nem csalhatatlan bizonyosága-e annak, hogy céljuk nem a történetek kiegyenlítése, nem a felháborított nyugalom helyreállítása, nem a fellázított érzelmek kibékítése, s nem nyilvános-e [nyilvánvaló-e], hogy midőn a törvényt, mely önkényüknek s hatalmuk terjedésének kellő határt szab, vakmerőn megszegék, mindenáron csak a világi törvényhozás felibe emelkedni s magok részére oly fensőséget törekedni kivívni, mely eddig e hazában ismeretlen volt”. Súlyos szavakat használva (miszerint a püspöki kar „új s hallatlan merényre vetemült”) szegültek szembe az egyházzal, és azt is joggal tették szóvá, hogy a főpapok kérelmüket nem közvetlenül a vármegyének nyújtották be, így arról hivatalosan nem is lehet tudomásuk. Megismételve az augusztus 27-i végzés indokait, határozottan leszögezték továbbá az ahhoz való ragaszkodásukat és a plébánosok elleni eljárások folytatását. (Az említett lelképászorok – köztük Kossuth ügyében Feichtinger Domokos – perbe fogásáról másnap, 4-én döntöttek, utasítva Egressy Sámuel főügyészt a felállított törvényszék előtti kereset beadására.¹⁹⁶) A határozat végén kijelentették: az uralkodót haladéktalanul megkeresik, hogy az egyre súlyosabb vallási kérdés rendezésére új országgyűlést hívjon össze.

Utóbbi indítvány Szentkirályi Mórictól származik, akiről a szemtanú úgy vélte, most is ő „volt vezér a fekete sereg ellen”, Széchenyi szerint valósággal uszított.¹⁹⁷ A közgyűlésen egyébként nagy hangzavar uralkodott, sokan akartak hozzászólni a témához, „a közönség a maga kedvencei nevét kiabálta, a nemigen kedvelteket pedig lezúgá”.¹⁹⁸ Érdekes epizód

¹⁹⁴ PML. IV. 3-c. 818-819/1841. sz.

¹⁹⁵ PML. IV. 3-c. 817/1841. sz.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 17. C-D.

¹⁹⁶ VÁRNAI, 1894. 299. p.

¹⁹⁷ Szűcs Miklós-napló, 1981. 98-100. p.; Szűcs Sámuel-napló, 2003. 87-89. p.; Széchenyi-napló, 1982. 932. p. Katolikus álláspont szerint Szentkirályi országgyűlést szorgalmazó indítványa önmagát bélyegezte meg „a hitárulás bűnjelével”. BEKE, 1841. 141-142. p. A közgyűlésen történetekkel egyébként a korábbiaknál bővebben foglalkozott a sajtó is. Ld. pl. *Jelenkor*, 1841. 11. sz. (február 6.) 41. p.; *Hírnök*, 12. sz. (február 11.) s.p. (jellemző módon ugyanabban a lapszámban közölte Kopácsy Pest megyéhez intézett ellentmondását is); *Pesti Hírlap*, 1841. 11. sz. (február 6.) 82. p. Ld. még 198-199., 202. sz. jegyzetek.

¹⁹⁸ Egy tudósítás fontosnak is tartotta megemlíteni, hogy rendkívül rossz az ülésterem kialakítása, nem lehet látni a szónokot, s mivel pulpitus sincs, nehéz hallani a beszédeket, egyáltalán rendet tartani. *Világ*, 1841. 11. sz. (február 6.) 41. p.

lehetett, amikor a konzervatív Majláth János gróf sokáig nem juthatott szóhoz, végül Széchenyi frappáns fellépése tette ezt számára lehetővé. Egy anekdotába csomagolva adta elő javaslatát, miszerint a sok azonos pártállású beszéd után érdemes meghallgatni egy ellenvéleményt is. Széchenyi naplóbejegyzése szerint „felette élcesen és sikerrel” előadott hozzászólásával az volt a célja, hogy Majláthot szóhoz juttassa, a jegyzetelő fiatal ügyvéd viszont úgy vélte, ezzel csak még nevetségesebbé tette. Majláth beszédében¹⁹⁹ kitért arra, hogy Pest megye „vezérsillagként” jár a többi törvényhatóság előtt, és ezért is szorgalmazta, hogy megszűnjön „ezen ellenséges helyzete a megyének az egyházzal”. Történeti és jogi érveket próbált felsorakoztatni amellet, hogy a megye fogadja el a helytartótanács intézkedését, azzal érvelt, hogy a korábbi – álláspontja szerint a katolikus egyház szabad vallásgyakorlatát korlátozó – határozatok nem fogják a liberálisok által óhajtott célt elérni. Kossuth Széchenyi szerint „parádézott” ezen a közgyűlésen, sajnos beszédének szövege azonban nem ismert, egyetlen, egykorú röpiratban idézett gondolata kivételével. Kossuth minden bizonnyal ekkor is kikelt az egyházzal szemben, és „zajos taps közt” jelentette ki: „Ha a katolikus egyházi rend nem talál magának itt lélekismeret és vallás szabadságot, menjen máshová azt magának fölkeresni.”²⁰⁰ Az egyháziak közül ismét szót kért Gyarmathy János (kinek Szűcs Miklós szerint már előadása és külseje is „szörnyű fanatikus lelket árul el”), s a közönség zúgása miatt amúgy is csak nehezen elkezdett beszédét olyan hosszúra nyújtotta, hogy Dubraviczky felszólította az abbahagyására. Kossuth sem hagyta szó nélkül az unalmasan hosszúra nyúlt hozzászólást, emlékeztetve a papot, hogy „itt nem katedrában beszél”. A pesti papnevelde igazgatója, Szaniszló Ferenc is szót kért, beszéde mérsékeltebb hangvétellű volt Gyarmathyénál, viszont összeszólalkozott Halász Kálmánnal és Kossuthtal is. Előbbinek kijelentette, hogy mivel beszédével megsértette a papságot, ő lelkésztársai nevében is megbocsát neki, de Halász kijelentette, hogy ennek a megbocsátásnak nem sok hasznát veszi, „többet érne, ha ehelyett néhány vegyes házasságot áldana meg a tisztelendő úr”. Kossuthot „édes táblabíró uramnak” szólította, mire ő – feltehetően az ügy magánéletére gyakorolt hatása miatt is – így válaszolt: „Én nem vagyok édes, de igen keserű.”

5-én olvasták fel Borsod vármegye előző év november 9-én kelt feliratát, mely a pesti határozatot teljes egészében magáévá tette, sőt megtoldotta azzal az elemmel, hogy tiltakozott Lonovics római útja ellen.²⁰¹ Pest egyetértőleg vette tudomásul Borsod óvását, mely kijelentette, hogy amennyiben Lonovics célja a vegyes házasságok dolgában a római kúriával való egyezkedés lenne (ez eléggé nyilvánvaló volt), abban Magyarország függetlenségének és önálló törvényhozásának sérelmét látja, mivel hazánk „Rómából törvényt sem nem vár, sem el nem fogad”.²⁰² Borsod határozatának megvitatásakor Fáy András is leszögezte, hogy semmi módon Rómától nem függünk, s idézte azt a törvényt, miszerint tilos a pápához menni, és ott a magyar törvényekre panaszkodni. Felhívta arra is a figyelmet, hogy fél évszázadig a papság reverzális nélkül is megáldotta a vegyes házasságokat, mire Gyarmathy kijelentette, hogy épp ezt a több évtizedes „hibát” akarja az egyház korrigálni. A megjegyzésre Szent-

¹⁹⁹ A Pest megyei gyűlésen elhangzott „hazafiúi szöveget” névtelenül jelent meg, de feltételezésünk szerint ez származik Majláthtól. *Nemzeti Újság*, 1841. 17. sz. (február 27.) 65., 18. sz. (március 3.) 69-70. p.

²⁰⁰ [PROKOPOVSZKY DÁNIEL]: Törvényes és politikai vizsgálat a vegyes házasságok ügyében honunkban fennlévő legújabb kérdésekre nézve, melyet politikus és egyházi férfiak használatára följegyzett egy hazafi. Budán, 1841. (továbbiakban: PROKOPOVSZKY, 1841.) 16. p.; A kijelentés hatására jellemző, hogy mások is részletesen foglalkoztak azzal, hogy Kossuth igazságtalanságát taglalják, ld. pl. BEKE, 1841. 123. p.

²⁰¹ FAZEKAS, 2000. 223. p.

²⁰² PML. IV. 3-a. 116. köt. (1841) 824. sz.; MOL. P 47. 36. cs. 426. l.; *Pesti Hírlap*, 1841. 12. sz. (február 10.) 91. p. A vegyes házasságok ügyében nem ismertette Pest kezdeményező szerepét és határozatait, viszont a Rómával való szembehelyezkedést hangsúlyozza: SZEKFÜ GYULA: A XIX-ik és a XX-ik század. In: Magyar történet. V. köt. Bp., 1936. (3. kiadás) 322. p.

királyi csapott le, mondván, hogy „eszerint hát a katolikus papság sem infallibilis”. Ennél sokkal nagyobb visszhangot váltott ki Horárik János – itt részletesen nem ismertethető – ügye.²⁰³ Felszólalásában papként ítélte el keményen az egyház vegyes házasságok ügyében tanúsított magatartását, sőt azok megkötését világi hatóságra kívánta bízni, hosszabb távon pedig indítványozta, hogy „az egész házassági jogügy a római katolikus papság kezeiből kivéssék”, az áldást pedig általában, mint „haszontalan, semmit érő” kelléket az esketésből kihagyni akarta. A jelen lévő papok tiltakozása nyomán Szentkirályi örült, hogy lesz az ügynek folytatása, és Horáriknak védelmet ígért az egyház várható üldözéseivel szemben. A pest-budai alesperesi kerület papjai azonnal elhatárolódó nyilatkozatot (óvást) intéztek a vármegyéhez, melyre Horárik is válaszolt, a közgyűlésben képviselt álláspontját részletesen kifejtette püspökének is.²⁰⁴ Szentkirályi állta is a szavát. A március 16-i pesti gyűlésről Kopácsy számára készült bizalmas feljegyzésből kiderül, hogy erélyesen vette védelmébe Horárikot, akinek ekkor lelkesztársai elhatárolódására benyújtott terjedelmes válaszát újabb heves vita kísérte.²⁰⁵ A nézeteltérések akörül alakultak ki, hogy a vármegye egyáltalán tárgyalja-e Horárik ellen-óvását, amelyet az egyháziak természetesen elleneztek. Szentkirályi és Ráday Gedeon mellett Kossuth is védelmébe vette az egyház magatartásával szembe forduló papot. Horatius Ars poeticájának a kölcsönösség követelményéről szóló szállóigéjét („veniam petimusque damusque vicissim” idézve kijelentette, hogy ha korábban az alesperesi kerület lelkeszeinek óvását elfogadta a vármegye, akkor Horárikét is el kell. A szemtanú szerint Kossuth azt is kijelentette, hogy „oly státust, mely a vak engedelmességet parancsolja, nem kellene túrni a hazában”. Az ellenvéleményeket megfogalmazókkal szemben ismét az ő indítványára került jegyzőkönyvbe az ellen-óvás. Kossuth – „szörnyű éljen”-t kiváltva – azt is kijelentette: nem igaz a papok állítása, miszerint Horárik egyedül volna a véleményével, tudomása szerint az erdélyi egyházmegye püspöke és káptalanja a vegyes házasságok ügyében már elfogadta a most vitatott eljárást. Érdekes felidézni még Rosty Albert véleményét, aki kijelentette, hogy „valaha hitték ugyan némelyek a római pápa infallibilitását, de most már senki sem hiszi azt”, vagy a protestáns Réső-Ensel Sándor szavait, aki Horáriknak igazat adva azt is kijelentette, hogy az ő felekezetének papjai is legalább olyan szűklátókörűek a vegyes házasságok ügyében, mint a katolikusok.

Az 1841. június 8-i pesti közgyűlést ismét érdemes a szemtanú (minden bizonnyal papi személy) bizalmas jelentéséből idézni, mert részletesen szól Kossuth egyházpolitikai tárgyú hozzászólásairól, véleményéről.²⁰⁶ A kedélyeket ekkor egy váci egyházmegyébe tartozó plébános ügye borzolta, aki nemcsak durván, megalázóan bánt egy katolikus menyasszonnyal, hanem az is felmerült ellene, hogy kétségbe vonta a passiva assistentiával összeadott házasság törvényességét, továbbá erre a „szertartásra” is csak csúszópénz fejében volt hajlandó. Kossuth ekkor nem kért szót, bár Gyarmathy János most is kritizálta a vármegye eljárást. Később azonban – érdekes módon nem konkrétan a vallásügy, hanem az útlevelek nyelvhasználatára kapcsán – éles polémiába keveredett Kossuthal. A helytartótanács ugyanis utasította a vármegyét, hogy bilingvis útleveleket állítson ki (magyarul és latinul), vagyis álljon el határozatától, mely szerint a Habsburg örökös tartományokba utazóknak csak nemzeti nyelven készítette volna el a dokumentumot. Kossuth „gúnyos elméncséggel” fejtegette, hogy „nehéz lidércként” nyomasztotta a nemzetet a latin nyelv, és nemzeti fejlődésünket súlyosan hátráltatta. Nyáry Pállal együtt kijelentette: nemcsak a vármegyék magyar útleveleihez

²⁰³ Ld. erről meglehetősen tendenciózus tálalásban: TORDAY, 1954. 35-43. p.

²⁰⁴ Ld. pl. PML. IV. 3-c. 844/1841. sz.; *Nemzeti Újság*, 1841. 12. sz. (február 10.) 45. p.; MOL. P 47. 36. cs. 398-399., 417-420. l.; *Sion*, 1841. 11. sz. (február 10.) 42-43. p. stb.

²⁰⁵ EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. 17. F.

²⁰⁶ EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. 17. H.

ragaszkodik, hanem a kancelláriát is meg akarja kéretni ugyanerre. (A Kossuth által előadott történet szerint egy Bajorországba utazó honfitárs útleveléről a határon eleve feltételezték, hogy azt Magyarországon csak magyarul állíthatták ki.) A vitába talán nem is került volna egyházi motívum, ha Gyarmathy nem keresi a lehetőséget arra, mikor kezdheti újra Kossuth „vagdalgatni”, mint a bizalmas jelentés mondja, majd így adja vissza az ellenzéki vezetőhöz intézett szavait: „hálát mondván az északlányának, hogy a szópiperékre már semmit sem adunk és kezdé magasztalni a latán nyelvet”. Kétségbe vonta Kossuth bajor történetének szavahihetőségét, és azt az állítólagos francia példát ajánlotta követésre. „Kossuth már alig várta, hogy szólhasson – folytatja az anonim beszámoló szerzője –, és nagy gúnykacaj közt nemcsak Gyarmathyt csipelé le, hanem az egész kat.[olikus] klérust rútol legyalázá.” Kossuth szavait pedig így adta vissza: „Ne csodálkozzék senki, hogy a t.[isztelendő] úr annyira védi a deák nyelvet, hiszen a kat.[olikus] klérusnak nincs nemzete. (Éljen.) Mihelyt ezt a fekete köntöst valaki magára veszi, azonnal kivetkezik minden nemzetiségből. (Kacaj.) A kat.[olikus] klérus igen gyakran fölajdul a deák nyelv miatt, mert érzi, hogy azon üdőtől fogva kezd egykori nagy tekintete gyengülni, mióta a magyar nyelv lépett a nyilvános termekbe. Vakságban tartá latán nyelve által a klérus egész hazánkat.” Szavait szűnni nem akaró tetszésnyilvánítás követte, s a megalázott Gyarmathy csak nehezen jutott újra szóhoz, rágalomnak nevezve Kossuth gúnyos felszólalását. Az elnöklő főispáni helytartó először Gyarmathyt figyelmeztette, hogy ne használjon vagdalkozó kifejezéseket, mert ez adott alapot Kossuthnak a tárgytól való eltérésre, de utóbbit is figyelmeztette, hogy felszólalása sokkal „nyomósabb” volt, mint a napirendre vett témakör (útlevélügy) azt indokolta volna. (A közgyűlések további, Kossuth személyével közvetlenül nem összefüggő eseményének ismertetésétől eltekintünk.)

A vegyes házasságok áldásmegtagadása ügyében az 1840. éviéknél jóval élesebb 1841. februári közgyűlési határozatot – tekintettel az egyre kellemetlenebb helyzetbe kerülő püspöki karra – a kormányzat sem hagyta válasz nélkül. Már március elején újabb leiratot intéztek a megyéhez, kijelentve, hogy Pest legutóbbi végzése nem tekinthető a november 24-i leiratra adott válasznak, és újra elrendelték, hogy kimerítő tudósítást készítsenek intézkedéseik okairól, s amíg ennek mérlegelése a kancellárián meg nem történik, függesszék fel a folyamatban lévő eljárásokat. Elvárták továbbá a törvényhatóságtól, hogy „a megindított pereknek a legrövidebb eljárást parancsoló törvény értelmébeni berekesztésiben haladéktalanul eljárjon”.²⁰⁷ Ezt a helytartótanács az év folyamán többször is követelte a megyétől, egyre keményebb hangon.²⁰⁸ Az 1841. novemberi közgyűlésen azonban a vármegye változatlanul kifejezte ragaszkodását az előző egy évben hozott határozataihoz: „bátorkodunk azon tisztelettel, mellyel a felsőbb parancsolatokat fogadni kötelességünknek ismerjük, válaszolni, hogy mi azon akadályt, mely e tárgybani tudósításunk felterjesztését hátráltatja, elhárítva nem látván”, úgy vélik, az 1840. augusztusi illetve 1841. februári feliratokban felhozott érvek változatlanul, „teljes erejükben állnak” továbbra is.²⁰⁹ Még 1842 júniusában is ugyanolyan értelemben válaszoltak a helytartótanács megkeresésére, kijelentve, hogy intézkedéseiket törvényeseknek és alaposaknak tartják, továbbá mindaddig, míg „az érdeklött határozatot megsemmisíttetni kérő egyházi méltóságok folyamodó leveleik, melyekből értesíthetünk, mire alapítják kérdéses határozatunk megszüntetését tárgyzó kérelmüket, egyszersmind azt is látandjuk, mily ellenvetésekre kelljen megfelelnünk, velünk nem közöltetnek, a legfelsőbb helyről kegyelmesen tudunkra adott rendeletnek kimerítő alázatos jelentésünk felterjeszté-

²⁰⁷ MOL. C 76. 1841. 1. kf. 45. t.; *Pesti Hírlap*, 1841. 22. sz. (március 10.) 160. p.

²⁰⁸ Július 15-ről ugyanez: MOL. C 76. 1841. 1. kf. 226. ill. 244. t.; PML. IV. 3-c. 3289/1841. sz.; *Pesti Hírlap*, 1841. 46. (június 9.) 384. p. stb.

²⁰⁹ MOL. A 39. (= Magyar kancelláriai levéltár. Acta generalia.) 2640/1841. sz. A helytartótanács ezt is kevésnek gondolva, újabb hasonló leiratot intézett a megyéhez. MOL. C 76. 1842. 1. kf. 166. t.

sével eleget nem tehetünk”.²¹⁰ Ráadásul 1841 első felében a vármegye nemcsak a vegyes házasságok ügyében, hanem más kényes kérdésekben, például az áttérések ügyében is szembefordult az egyház diszkriminatív gyakorlatával. A nagykörösi illetőségű Hídvéggy Alajos 1837-ben jelentkezett először az ún. hatheti oktatásra, amelyet katolikus egyháziak 4 évig halogattak, arra hivatkozva, hogy az áttérni akaró figyelmetlen, illetlen, „bűnös makacsságot” tanúsít. 1841. márciusi kisgyűlésén a vármegye kijelentette, hogy a hozzá fordult panaszos kiállta az oktatást, az áttérést számára engedélyezik.²¹¹

Visszatérve 1841 tavaszára, a februári határozatok értelmében március 22-re idézték meg Feichtingert, akinek az ügyét – hasonlóan más perbe fogott papokhoz – az egyház erőteljesen támogatta a háttérből. A tárgyaláson helyette ügyvédje jelent meg, aki óvást emelt a vármegye által felállított rendkívüli törvényszék illetékességével szemben. (Ez más esetben is a papság megszokott eljárása volt.) Az amúgy is lassú korabeli ítélkezési eljárást a perbe fogott plébánosok esetében még nehezítette a kormányzat részéről a vármegyére nehezedő nyomás a perek felfüggesztése érdekében, továbbá a rendkívüli törvényszék hatáskörének tisztázatlansága. Amikor végre utóbbi kérdés rendeződött, Feichtinger fellebbezett, amelyet 1842. január 25-én utasítottak el, felszólítva az alperest érdemi védekezésének előkészítésére.²¹² Az év második felében nemcsak az hátráltatta a folyamatot, hogy a kancellária magához kérte a plébános-perek iratait azzal a nyilvánvaló céllal, hogy „elfektesse” az ügyet, hanem az is, hogy az ellenzék egyházpolitikai téren figyelmét először egy új sérelemre (a Lonovics által kieszközölt pápai bréve 1841. őszi kihirdetésére), valamint sokkal inkább a közelgő országgyűlésre (mint a megoldás forrására) irányította az áldásmegtagadó papok elleni eljárások helyett. (Pest megye 1842. január 31-i közgyűlésén Szentkirályi hozta szóba, hogy Kopácsy érsek a vármegye által korábban törvénytelennek tekintett eljárást is magában foglaló brévének egyházmegyéjében kihirdette, ezt új sérelemnek tekintették, és – amellet, hogy érvénytelennek tekintették a dokumentumot, ismét szorgalmazták az országgyűlés összehívását – a főpap ellen a vármegye újabb intő levelet adott ki. Egyes utalások szerint ez utóbbi indítvány Kossuth nevéhez fűződött.²¹³)

A Feichtinger elleni eljárás iratai pillanatnyilag nem ismertek,²¹⁴ de röviden érdemes felidézni egy azzal egykorú eljárás lefolytatását.²¹⁵ Dubraviczky alispán 1842 tavaszán idézte törvényszék elő Mayer János váci-felsővárosi plébánost, aki nemcsak a templom egy oldalszobájában akart összeadatni egy párt, hanem a katolikus menyasszonytól megtagadta a feloldozást gyóntatáskor, a vőlegény vallására pedig gúnyos megjegyzéseket tett. Egressy Sámuel megyei főügyész az idézésnek megfelelően május 9-én emelt vádat Mayer ellen, viszont csak annyi

²¹⁰ MOL. C 76. 1842. 1. kf. 257. t. Ugyanezen a gyűlésen amellet is döntöttek, hogy a „vegyes házasságtól áldásmegtagadásnak minden egyes eseteiben a megtagadó lelkésszel egyetemben a hercegprímás is perbe fogassék”. *Pesti Hírlap*, 1842. 150. sz. (június 9.)

²¹¹ PML. IV. 3-c. 1373-1375/1841. sz.

²¹² VÁRNAI, 1894. 299. p. (Tévesen fogalmaz akkor, amikor Kossuth ismertetett, augusztus 27-i beszédét a házasságkötése utáni időszakra helyezi.)

²¹³ [ALMÁSSY ISTVÁN]: A vegyes házasságok iránt költ pásztori breve s apostolkirályi placetum után írt primási pástorilevél [sic!] ügye hit s törvényszerűen védve. Budán, é.n. [1842] (Clerus ügyei, I.; továbbiakban: ALMÁSSY, 1842.) 42-43. p. A röpirat egyébként nemcsak részletesen ismerteti a megyegyűlésen történeteket, hanem vitába bocsátkozik Kossuth *Pesti Hírlapjának* számos vezércikkével, tudósításával, közvetve Kossuth egyházpolitikai nézeteivel. Pest megye állásfoglalásairól, a papok perbe fogásáról és azok értékeléséről: HORVÁTH, 1986. 201-203. p. Ld. még 242. sz. jegyzet.

²¹⁴ Vö. KLÖM. VII. 665. p.

²¹⁵ PML. IV. 3-c. 4687/1842. sz. Ld. még ekkor hasonlóan Zahora Dávid tápióbicskei plébános ellen indított ügy iratait: MOL. C 76. 1842. 1. kf. 278. sz. stb.

történt ez alkalommal, hogy az alperes helyett Batta Mihály ügyvéd „ünnepélyes ellentmondással” jelent meg, kijelentve, hogy „fenntartja a fenntartandókat”. A papok, köztük Feichtinger ellen indított eljárásokat Pest megye törvényszéke – az 1844/3. tc. következtében – 1845. decemberében törölte el, visszamenőleges hatállyal is törvényesnek jelentette ki a passiva assistentiával, sőt a protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat is, továbbá „ezáltal a vegyes házasságoktól ez idő alatt megtagadott áldás miatt következett sérelem a múltra nézve is elenyészett, jelen ügyészi pert bíróilag megszüntették s levéltárba tétetni rendelték”.²¹⁶

A Pest megyei határozatok sajtóvisszhangja

Az 1840. augusztus 27-i határozatokról először az *Augsburger Allgemeine Zeitung*, majd ennek tudósítását átvéve a *Jelenkor* számolt be.²¹⁷ A német lap röviden ismertette az áldás-megtagadó papok számára kilátásba helyezett büntetéseket, majd megjegyezte, hogy „az ily megyei határozatok semmi törvényes erővel nem bírnak, és csak azért érdemelnek figyelmet, mivel az ország érzelmét fejezik ki”. Ezt a *Jelenkor* visszautasította, mondván, a határozat az 1647/14. tc.-en alapul, vagyis általánosan kötelező erővel bír.

Néhány konzervatív hangvételű publicisztikai írás mellett több röpirat foglalkozott önállóan a Pest megyei határozatok „taglalásával”, az 1841-ben megindult röpirat-folyam során pedig a legtöbb katolikus szerző igyekezett cáfolni Pest állásfoglalásának törvényes alapjait. Érdemes általánosságban megjegyezni, hogy ezek egyike sem említi még utalásként sem Kossuth személyes érintettségét, vagyis házasságának és a pesti határozatnak az összefüggéseit, ami azért fontos, mert ha a kortársak ezt fontosnak tartották volna, aligha hagyják ki a kínálkozó publicisztikai lehetőséget. (A katolikus szerzők álláspontja szerint egy marginális politikai kisebbség illetve a protestánsok egyes körei intéztek önös hatalmi érdekeik miatt demagóg és arrogáns támadást az igazság talaján álló egyház ellen – míg a liberálisok a nemzet egészét érintő közügynek kezelték a vegyes házasságok problémakörét.) E röpiratok főbb tartalmi elemeit ezúttal csak érintjük. Többségük 1841-ben már önállóan Pesttel egyre kevésbé foglalkozott (gyakran emlegették persze Pest megye későbbi közgyűlési határozatait is), emellett a figyelmük középpontjába a – Deák Ferenc által fogalmazott, rendkívül nagy hatású – Zala megyei körlevél került, továbbá 1841 végén már nemcsak a megyei határozatok cáfolatára koncentráltak, hanem a pápai bréve kapcsán az egyház tekintélyének védelmére, illetve az egymás után felmerülő liberális egyházpolitikai indítványok (szekularizáció stb.) ellensúlyozására.²¹⁸

1840 végén már zajlott kisebb sajtópolémia az akkori néhány lapban, melyek közül csak egy cikk védhette Pest megye álláspontjának törvényességét, amikor határozatát az 1647/14. tc.-re alapozta.²¹⁹ Az ennek előzményeként, majd cáfolataként megjelent írások²²⁰ az egyház álláspontjának törvényességét és a vallásszabadság vármegye által történt megtámadását

²¹⁶ VÁRNASI, 1894. 299-300. p.

²¹⁷ *Jelenkor*, 1840. 80. sz. (október 3.)

²¹⁸ A pesti végzéseket részletesen bemutató és elemző – jelen dolgozatban csak utalásszerűen ismertetett – röpiratok közül kiemeljük: BEKE, 1841.; PROKOPOVSZKY, 1841.; ALMÁSSY, 1842.; ALMÁSSY, 1844.

²¹⁹ Egy pest megyei táblabíró: Felvilágosításul a Sürögöny Csarnokának. In: *Társalkodó*, 1840. 83. sz. 331-332. p.

²²⁰ Észrevételek a *Jelenkor* 80. száma közléseire. In: *Literariai Csarnok*, 1840. 30. sz. 117. p.; Felvilágosításul a *Jelenkor* Társalkodójának. In: *Literariai Csarnok*, 1840. 36. sz. 141-144. p.; Felelet [...] In: *Literariai Csarnok*, 1840. 37. sz. 145-146. p.; Bars megyéből [...] In: *Literariai Csarnok*, 1840. 45. sz. 278-280. p.; Vélemény a vegyes házassági kérdés ügyében. In: *Literariai Csarnok*, 1840. 52. sz. 205-206. p.; Felelet a pest megyei táblabíró által folyó évi Társalkodó 83dik számában közlött észrevételre. In: *Társalkodó*, 1840. 87. sz. 347-348. p. Mindezeket közölte: VIDA INCE: Értekezések a vegyes házasságokról. Pesten, é.n. [1841.] 1., 10-43. p.

ecsetelték. Egyikük azzal érvelt, hogy a liberálisok által megalázó kényszernek tekintett reverzális „nem más, mint kölcsönös felvilágosítás és jó tanács útján történni szokott megegyezés, ez pedig nemcsak nem foglal magában szabadságsértést, erőszakot vagy kényszerítést, sőt inkább a valódi lelki szabadság eredménye”. A november után megjelenő cikkek egyre nagyobb jelentőséget tulajdonítottak a vegyes házasságok ügyének, az indítvány megfogalmazóiban egyre inkább egy arrogáns politikai csoport összeesküvését, az egyház magatartásában pedig a vallásszabadság és a kereszténység központi jelentőségű ügyét láttatták. Egyikük szerint mindig akadt olyan ostobaság, amelyet néhány bölcselkedő helyesel, ezek követőkre is lelnek, „ha a néptengert a szónokok indulatossága felhabosítja”, s aki a papokat megbüntetni akarja, az „háborgatja polgártársainak jogait, s a személyes bátorságnak, lelkiismereti szabadságnak ellensége”. (A vegyes házasságok jelentőségének egyházi megítélésére jellemző az a későbbi megfogalmazás is, miszerint az az egyháznak a „vallási indifferenzizmus pokolbetegségének” szüntelen eltávolítását célzó küldetésének központi eleme, ha ugyanis ez elborítja az egyházat, annak közvetlen következménye az egész emberiség „legteljesebb zsarnokságba” süllyedése.²²¹)

Szintén 1840 végén megjelentek az első önálló, papok által írt röpiratok is, érdekes, hogy egyiknek a szerzője minden bizonnyal az a Mráz (1848-tól Déry) Mihály, aki pest-belvárosi káplánként szemtanúja volt Kossuth házasságkötésének, továbbá a megyei ülésteremben történteknek.²²² Mráz is a papság eljárásának törvényességét bizonygatta, s azt, hogy Pest megye rendi túllépték hatáskörüket, amikor egyházi, vallási kérdések eldöntésébe avatkoztak. A pesti liberálisok (köztük nyilván Kossuth) nézeteiről úgy vélekedett, hogy azok „mint egyoldalú hibás nézetek boldog feledékenység után sóvárognak”. A reverzálisokat is közvetlenül a katolikus teológiából vezette le („nem a katolikus magyar klérus kívánja tehát Magyarországon az úgynevezett reverzálisokat, hanem a törvényesen biztosított katolika vallásnak lelke és szelleme, a klérus csak eszköz, mely azt, mit törvényesen biztosított vallása kíván, elfogadja”), ezért úgy vélte, hogy a közgyűlésen a papok elleni „akciózás” voltaképp a katolikus vallást akarja vádlottak padjára ültetni. Ugyanezeknek a nézeteknek adott hangot Vesztróczy Ferenc saját neve alatt kiadott írása is,²²³ szintén tipikus egyházi érvelésként számos történeti, egyháztörténeti adatot és utalást is felsorakoztatva.

Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei a vegyes házasságok áldásmegtagadása kapcsán az 1840-es évek elején

Kossuth életrajzai gyakran emlékeznek meg neveltetéséről, az evangélikus egyházban viselt tisztségeiről, s idézik fel a beszédeiben és írásaiban szereplő számos bibliai hivatkozást.²²⁴ Összességében azonban Kossuth közéleti és újságírói tevékenységében nem lehetünk tanúi az

²²¹ PROKOPOVSZKY, 1841. 102-103. p.

²²² [MRÁZ MIHÁLY]: Lehet e a vegyes házasságoktól a beszentelést törvényesen megtagadni vagy reversálist elfogadni? Budán, 1840. Megjegyezzük, Mráz később egy másik röpiratban is foglalkozott az állam-egyház viszony kérdéseivel, a megyei közgyűlés házszabályaival (burkoltan a papság közéleti szerepvállalásának kérdésével) foglalkozó egyik cikkét Kossuth is közölte: *Pesti Hírlap*, 1841. 77. sz. (szeptember 25.) 651. p. Mráz egyébként az esztergomi érsek Pest megyei informátora is volt. 1841. január 1-i levelében például a reformerek és a papság képviselőinek a következő, februári közgyűlésen várható összecsapásáról, arra irányuló előkészületeiről számolt be, ahogy később, áprilisban a katolikus papok megyegyűlési szavazati jogának megvonásáról, a honoratiorok azzal való felruházásáról stb. EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 17. B. ill. I.

²²³ VESZTRÓCZY FERENCZ: Rövid értekezés nemes Pest vármegyének 1841. [sic! – 1840.] évi augusztus és november hónapokban közgyűlés alkalmával a vegyes házasságok érdekében kelt határozatai fölött. Pest, 1840.

²²⁴ Ld. pl. SÁRKÁNY, 1910. 10. p.; HEGYALJAI KISS GÉZA: Kossuth Lajos, mint presbiteri jegyző. In: *Protestáns Szemle*, 1928. 495-497. p.; Kossuth „evangélikus hitéről és tradicionális vallásosságáról”: HARMATI BÉLA: Ünnepi beszéd [...] In: *Evangélikus Élet*, 1994. 5. sz. 180-181. p. Vö. 121. sz. jegyzet.

egyházias vallásosságnak, egyházpolitikai felfogása forrását sem annyira bibliai olvasmányai-ban vagy vallásos neveltetésében, sokkal inkább saját kora liberalizmusában jelölhetjük meg.

Az 1840-es évek elején, mint láttuk, markáns véleményt formált az állam-egyház viszonyt terhelő kérdésekről a vegyes házasságok kapcsán is, ehhez képest feltűnő, hogy az általa szerkesztett *Pesti Hírlap*ban oly sok más téma mellett ennek nem szentelt önálló cikket. Feltételezhető, hogy az állam-egyház viszony átalakítását rendkívül fontos, ugyanakkor a polgárosodás reformkérdései között nem kiemelt fontosságú témaként kezelte. Ehhez tartozik, hogy mivel az ellenzéki nemesség számára könnyen átlátható, világos sérelemről volt szó, Kossuth jól érzékelte a vegyes házasságok kapcsán a – konzervatív udvarral szövetséges – katolikus egyházzal szembeni mozgósítás lehetőségét, és azt is, hogy más, esetleg fontosabb reformok jelentőségéről ugyanakkor nehezebb a közvéleményt meggyőzni.²²⁵ Általában kevés egyházpolitikai állásfoglalását rögzítette írásban, önálló tanulmánynak csak a már említett, elvesztett 1833. évi munkája, illetve egy 1871-ben keletkezett, az 1848. évi vallási törvényre való visszaemlékezése tekinthető. Lapjában számos vezércikkben foglalkozott az unió illetve a pesti protestáns főiskola ügyével,²²⁶ utóbbiak közvetlen vallási vonatkozásain túl a nemzetiségi kérdésben, illetve az ország fellendülésében betöltött szerepét tekintette fontosnak, vagyis nem közvetlen egyház-, hanem valamely azzal összefüggő társadalompolitikai problémát elemzett. Egy olyan cikke jelent meg, amelyben a vegyes házassági ügy miatt Heves megyében arrogánsan fellépő konzervatív-klerikális tábort ítélte el.²²⁷ Egy másik, az egyház közéleti-politikai szerepével foglalkozó vezércikkének megjelenését 1843-ban a cenzúra eltiltotta.²²⁸ Kossuth ehhez fűzött jegyzetében világosan kimondja, hogy „túlságos tartózkodással” viszonyult mindig is a vegyes házasságok kérdésköréhez, s annak ellenére, hogy a megyegyűléseken mindig kifejtette vonatkozó nézeteit (amihez a jövőben is ragaszkodik), „a vegyes házasságok ügyében sem íránk soha ex professo egyetlen egy hírlapi vezércikket”. Mindezt azért is tartotta fontosnak hangsúlyozni, mert kritikusai állandóan doktriner egyházellenességet vetettek szemére.

Mégis, beszédein kívül számos vonatkozó megjegyzésében utalt arra, hogy nagyon is foglalkoztatta a kérdés, és nyilván nem csupán a személyes érintettsége miatt. Ez utóbbi tényező valószínűleg inkább távol tartotta a nyilvánosság előtti állásfoglalástól. A *Pesti Hírlap*ban egyetlen apró utalást találunk csak a házasságkötés és a vegyes házassági ügyek összefüggéséről, amikor az 1841. februári pesti közgyűlésről szóló tudósítás (vagyis nem Kossuth saját cikke!) így fogalmazott: „Utóbb némely vegyes házassági esetek, amennyiben alkalmak valának, s köztük e lapok szerkesztője is, az 1647/14 tc. szerinti eljárásra utasítottak.”²²⁹ Mindehhez hozzá kell venni, hogy az 1839–40. évi országgyűlést közvetlenül követő belpolitikai helyzetben Kossuth nagyon is komoly jelentőséget tulajdonított az áldásmegtagadás miatti egyházpolitikai vitának, felismerte, hogy az ellenzéki nemesség figyelmét hathatósan hívja fel az előző diétán elért – sokakat indokolatlan optimizmussal eltöltő – eredmények viszonylagosságára: „E részben [az] 1840. év 1836-tól nagy mértékben különbözött. Lekerül-

²²⁵ Erről is ír egy vezércikkében: Közzszellem. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 42. sz. (május 26.) 345. p.

²²⁶ Ld. minderről KERTÉSZ BOTOND: Protestáns uniókísérlet Magyarországon az 1840-es években. In: Hegedűs András – Bárdos István (szerk.): *Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon*. Esztergom, 1999. 33-43. p. stb.

²²⁷ Nemzeti veszély. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 17. sz. (február 27.) 131. p.

²²⁸ MOL. R 101. (= Kossuth-gyűjtemény. A Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok.) 3. dob. 7. cs. 241. sz., kiadására ld. FAZEKAS, 2003.

²²⁹ Ld. 197. sz. jegyzetben szereplő cikket ill. idézi (Kossuthnak tulajdonítva a megfogalmazást): VÁRNAI, 1894. 200. p. A közgyűlésről szóló egyetlen tudósítás említette név szerint Kossuthot, mint a Pesti Hírlap szerkesztőjét, akinek ügye miatt Feichtinger plébános perbe fogását indítványozták: Sion, 9. sz. (február 3.) 38. p.

vén a szőnyegről az erős ingerlők, mik a nemzeti test életviszonyait négy éven át feszítették, s akik e feszülést talán még éltethették volna, kötelességüknek tartván nem tenni, a fáradságnak bizonyos neme látszott a nemzeten elömleni. És néhány hónap múlva előkerült a vegyes házasságok kérdése, s amint minden rossznak van jó oldala, hazánknak leghűbb, egy-szersmind legegészségesebb velejű fiai határozottan oda nyilatkoztak, hogy ezen kérdésnek előkerülése fogná kifejlődésük processusát az elalvástól megőrizni. S valóban úgy lőn.”²³⁰ Azon túl, hogy ő maga nem publikált önálló cikket, a cenzúra szorítása különösen erősnek bizonyult a katolikus egyházzal kapcsolatos írásokat illetően.²³¹ A kormányzatnak még az is sok volt, hogy közgyűlési termekben elhangozhatnak a liberálisok egyházellenes beszédei, hasonló gondolatokat nem nagyon akartak nyomtatásban is látni. (Ezzel élesen ellentétben állt a konzervatív-katolikus röpiratok és sajtócikkek nagy száma.) Zala megye említett felirata ugyan megjelenhetett a *Pesti Hírlapban* (igaz, az ellentétes nézeteket képviselő Esztergommal együtt, a kiegyenlítés jegyében), de számos megyegyűlési tudósítást, illetve az „Értekező” rovatba szánt cikket eltiltottak, vagy megjelenését csak alapos megcsonkítások után engedélyezték.²³² Felmerült a *Pesti Hírlapban* ismert liberálisok (Palóczy László, Sebestyén Gábor) megyei beszédeinek közlésének terve,²³³ erre sem kerülhetett sor.

Kossuth szerkesztői gyakorlatából ugyanakkor jól érzékelhető, hogy a megyegyűlésekről készült tudósításokban előszeretettel adott teret a liberálisok indítványairól, beszédeiről szóló híreknek.²³⁴ Ezekhez gyakran fűzött lábjegyzeteket, melyekben igyekezett nyilvánosságra hozni véleményét. (Ez gyakran – a cenzor könyörtelen tolla miatt – nem sikerülhetett.) Például az egyház egyik legerősebb bázisának bizonyult Esztergom közgyűléséhez fűzött megjegyzésében úgy érezte, cáfolnia kell az ott elhangzott véleményt, miszerint a papok perbe fogását azért nem lehetett volna Pestnek az 1647/14. tc.-re alapoznia, mert abban nincs szó az áldásról.²³⁵ Kossuth világos logikával vezette le, hogy a törvényben az 1791/26. tc.-ben a házasság „akadályoztatásának” tilalma szerepel, s aki nem áldja meg úgy a vegyes házasságot, mint a korábbi évtizedekben, az törvénysértést követ el, „tehát állani kell a törvénysértők ellen általában s egyetemileg szabott büntetésnek”. Más alkalommal, egy meg nem jelent jegyzetében a plébánosok elleni megyei eljárások világos rendjét és következetes végrehajtását támogatta.²³⁶ A református Könyves Tóth Mihály értekezéséhez fűzött jegyzetében világosan mondta („valamint gyűlésekben szóval, úgy itt írással nyilván”), hogy a vegyes házasságok ügyének megoldását olyan értelmű törvény elfogadásában látja, amely szerint a frigyet a vőlegény papja előtt kötik, s a gyermekek apjuk vallását kövessék. Itt utalt arra is, hogy a felekezeti jogegyenlőség megvalósítását szükségesnek vélte az egyház ellenállásával szemben is keresztülvinni. („Ha az 1791/26. tc. szabta utat a római katolikus klérus vallása elveivel ellenkezőnek tartja, a törvényhozásnak más utat kell arra nyitnia, hogy a státus céljának elég tétessék.”) Kossuth egyszerűen nevetségesnek tartotta továbbá, hogy a papok „szokott vallásos szertartásukat megtartsák, de azért az esketést másnak még se

²³⁰ KOSSUTH LAJOS: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841] In: Ferenczi Zoltán (szerk.): Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Bp., 1925. (Gróf Széchenyi István összes művei, 5.) (Magyarország újab-bkori történetének forrásai.) 411-524. p.; 481. p.

²³¹ Vö. KOVÁCS MAGDA: A Pesti Hírlap cenzúrázása, 1841-1844. In: *Magyar Könyvszemle*, 1969. 4. sz. 339-351. p.

²³² Ld. pl. „Abaújmegyei” álnéven: Történeti felvilágosítások a vegyes házasságok dolgában. MOL. R 101. 2. cs. 25. sz. stb.

²³³ A *Pesti Hírlapra* vonatkozó levelezés, sz.n. „levelezőkönyv”. MOL. R 101. Filmtár, 7157. sz. tek.

²³⁴ Ld. erről találóan: HORVÁTH, 1986. 207. p.

²³⁵ *Pesti Hírlap*, 1841. 6. sz. (január 20.) 41-42. p.

²³⁶ MOL. R 101. 3. dob. 2. cs. 57. sz.

engedjék”.²³⁷ A vegyes házasságok ügye kapcsán gyakran rámutatott, mennyire híve a felekezeti egyenlőségnek és a feudális kiváltságok felszámolásának. Májusban például egy kalocsai kanonok (egyébként Csajághy Sándor) Bács megye gyűlésén tett felszólalását ítélte el, amiért az kirohanást intézett Zala megye liberális körlevele ellen,²³⁸ más alkalommal pedig – az egyenlőség és viszonyosság elve alapján – a megyegyűléseken szavazatjogot követelt minden bevett felekezet papjának²³⁹ stb.

Több olyan – igaz, a cenzúra által törölt – eszmefuttatása is fennmaradt, amelyek arra utalnak, hogy Kossuth határozott, liberális elveket vallott az egyházpolitikai kérdésekben, pártolta az áldásmegtagadó papok perbe fogását stb., mégsem tudott azzal egyetérteni, ha egyes vármegyék továbbmentek a Pest megyei végzésben foglaltaknál. Amikor például 1841 áprilisában Zólyom megye úgy döntött, hogy ideiglenes jelleggel, a felelősség vállalásával engedélyezi protestáns lelkészeknek is a vegyes házasságok törvényes megkötését, Kossuth kifejezte egyet nem értését.²⁴⁰ Leszögezte: nagyon reméli, hogy a következő országgyűlésen alkotandó törvénynek ez a passzus is része lesz, de amíg azt nem szentesítik, a fennálló jogrend alapján kell eljárni. („Azon elvnel fogva, miszerint a legkártékonyabb törvény iránti engedelmisséget is mindaddig, míg a törvény áll, mulaszthatlan polgári köteleességnek, mégpedig semmi tekintetből fel nem áldozhatónak hisszük és valljuk.”) Más alkalommal Bereg eljárását helytelenítette, amiért két segédlelkész ügyében – a protestánsokat és a vármegye méltóságát súlyos szavakkal megbélyegző templomi prédikációjuk miatt – a közgyűlés vizsgálóbizottságot állított fel.²⁴¹ Kossuth alapelve ugyanis az volt, hogy nyilvánosság előtt kimondott szó ellen csak a szó fegyvereit lehessen használni, addig pedig nem érdemes olyan helyzetet teremteni, hogy a fanatikus papok mártírként tekintsenek magukra.

Vonatkozó véleményét hosszabb formában Kossuth Zay Károlyhoz intézett, 1842. január 17-i levelében foglalta össze.²⁴² Világosan kiderül soraiból, hogy számára mennyire keveset jelentettek a felekezeti korlátok a nemzeti egység szempontjából: „meg vagyok győződve, hogy a protestantizmus ügye Magyarországon a felvilágosodott katolikusokban erős segéd-bajnokokat számlál, hogy a római klérus botor fanatizmusát, s erre építette uralkodási vágyát a katolicizmussal általában identifikálni hajlandó éppen nem vagyok”. Ugyanilyen felvilágosodott hozzáállást várt el a protestánsoktól is, hogy ne idegenítsék el szűkkeblű felekezeti

²³⁷ *Pesti Hírlap*, 1841. 16. sz. (február 20.) 129. p. Az utolsó megjegyzést a cenzúra törölte. Ugyanezt a kossuthi véleményt ld. még: *Pesti Hírlap*, 1841. 45. sz. (június 5.) 375. p. Ebben a szerkesztő óvott attól, hogy az akkor érvényes 1791/26. tc. kiegészítésével, túlszabályozásával oldják meg a kérdést, bizalmát egyértelműen egy új jogszabály megalkotásába helyezte.

²³⁸ *Pesti Hírlap*, 1841. 37. sz. (május 8.) 304. p.

²³⁹ Nyomtatásban nem jelent meg. MOL. R 101. 3. dob. 2. cs. 65. sz.

²⁴⁰ MOL. R 101. 2. cs. A Pesti Hírlapból cenzorilag kitörölt cikkelyek. 16r-16v. A megjegyzés azért is érdekes, mert tudjuk, hogy ez az indítvány Pest megye gyűlésén is elhangzott 1841 februárjában. BEKE, 1841. 136. p. November 16-án azonban, amikor Zólyom indítványát tárgyalták, Pest rendei nem tették magukévá a zólyomi intézkedést, annak kapcsán csak azt juttatták kifejezésre, hogy szaporodnak a jelek, melyeknek arra kellene kényszeríteni a végrehajtó hatalmat, hogy a törvény ellen vétő rendet annak „korlátai közé” utasítsa vissza, továbbá Pestre haladéktalanul országgyűlést hívjon össze. PML. IV. 3-a. 118. köt. (1841) 6079. sz.; EPL. Kop. Cat. 39. 1264. r.sz. Nr. 17. K.

²⁴¹ MOL. R 101. 2. cs. 49. sz.

²⁴² GRAGGER RÓBERT (közli): Magyar írók levelei gróf Zay Károlyhoz. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1910. 3. sz. 349-363. p., 354-355. p. Kossuthnak az 1842. januári pesti gyűlésen tanúsított magatartásáról, a pápai bréve kihirdetése miatt az esztergomi érsek elleni újabb intézkedésekről részletesen ld. még: BARTFAI SZABÓ, 1943. 397. p. stb.

magatartással őket az egyházi kérdésekben való együttműködéstől.²⁴³ A levél egyébként hosszabban foglalkozik a pápai bréve említett ügyével, Kossuth – mint írja – „éjjeleket gondolkozott” azon, hogyan lehetne erre reagálni. Ekkor papírra vetett álláspontja pontosan megfelel annak, ami később a vármegye végzésébe is bekerült, ami megerősíti, hogy ő tette az indítványt. Úgy értékelte, hogy a törvénysértő tartalmú bréve placetummal való felruházása folytán már nemcsak a klérus, hanem az azzal összefonódott kormányzat is törvénysértést követett el. Kossuth azt javasolta, a protestáns egyházak továbbra is éberen, törvénytisztelő, de aktív felvilágosító magatartással ellensúlyozzák a katolikus egyház „jezsuitizmusnak” nevezett magatartását. „Fel kell tartanunk, mennyire lehet, az egyenlőséget jogban és állásban, önmagunk által, önmagunkban.” A kiutat továbbra is a mielőbbi törvénymódosításban jelölte meg.

Kossuth az evangélikus egyház közéletében vállalt szerepével is e célok megvalósítását kívánta előmozdítani. Nyilván nem véletlen, hogy 1843 szeptemberében, a négy egyházkerület közgyűlésén annak őt is delegálták a vallásügyi sérelmeket összegyűjteni hivatott bizottságba. A jegyzőkönyv az ekkor már javában ülésező országgyűlésre vonatkozóan fokozott várakozásokat táplált, melyek pontosan fejezték ki Kossuth meggyőződését is: „a különböző vallásfelekezetű polgártársok közti béke és szeretet csak úgy megszerezhető, ha a lelkiismeret teljes szabadsága s a tökéletes viszonyosság elve nemcsak elméletileg állíttatik fel, hanem a vallás ügye körüli minden törvényhozási intézkedések is világos és félremagyarázhatlan szabadsággal azon elvekre alapíttatnak”.²⁴⁴ Hasonló várakozást fogalmaztak meg egy évvel később, augusztus 30-án az áttérések ügyében Pesten, a bányai kerület közgyűlésén is.²⁴⁵

²⁴³ Kossuth ekkoriban a fanatizmust más vonatkozásban is elítélte, például amikor néhány héttel korábban a zólyomi alispán a vegyes házassági ügyben tanúsított magatartása miatt – vélhetően egy papi személytől – fenyegető levelet kapott. Kossuth hangoztatta, hogy egyéni túlkapásnak és nem az egyház hivatalos magatartásának tekinti az ügyet. MOL. R 101. 3. dob. 2. cs. 93. sz.

²⁴⁴ MOL. P 47. 36. cs. 438-441. I. 21. pont. Vö. VÁRNAI, 1894. 300-301. p.

²⁴⁵ MOL. P 47. 36. cs. 446-448. I.

Feljelentés a diósgyőri plébános ellen 1844-ből*

A Miskolc–Mindszent-i plébánia irattárának rendezésre váró iratanyaga a város és a katolikus egyház regionális (helyi és egyházkerületi) történetének jelentős mennyiségű forrásanyagát tartalmazza az elmúlt mintegy két évszázadból. Néhány, vélhetően a 19. század óta felbonthatatlan, de többé-kevésbé évrendezett iratcsomó áttanulmányozása során – a lehetőségért dr. Berkes László plébános úrnak tartozom köszönettel – került a kezembe az alább közölt dokumentum.

1844 elején névtelen feljelentés érdekezett az egri főegyházmegyei hatósághoz Mihálik András diósgyőri plébános ellen. A feljelentést Rajner Károly kanonok (1762–1846) 1844. február 7-én Thassy Miklós (1792–1848) miskolci plébánoshoz, az egyházkerület alespereséhez továbbította és kérte az abban foglaltak kivizsgálását. Az egyház (esetleg egyéb hatóság) által lefolytatott, a levélben foglaltakat érintő kivizsgálásokról a továbbiakban részletesebb kutatómunkát kívánok folytatni, jelen közleményünkben megelégszünk az érdekes feljelentő levél közzétételével.

Mihálik András majdnem két évtizeden át, 1829–1847 között volt a diósgyőri egyházközség plébánosa,²⁴⁶ 1792-ben született és 1816-ban szentelték pappá.²⁴⁷ Vagyis amikor a feljelentés róla született, már elmúlt 50 éves, tekintélyes egyházi szolgálat állt a háta mögött, jelentős részben a diósgyőri plébánián. (Borsod vármegye táblabírájává is választotta.) Egy alapvetően református háttérű, a XVIII. században újjászervezett mezővárosi plébánián kellett szolgálnia, ahol a – betelepüléseknek köszönhetően – a katolikus lakosság éppen a reformkor évtizedeiben érte utol, majd haladta meg a református népességet.²⁴⁸

Egyelőre nem tudjuk, a Mihálik Andrást kicsapongó, parázna életmóddal, egyházi személyhez méltatlan magatartással vádoló levélnek mennyi az igazságtartalma. A feljelentés szerzőjének személyét homály fedi, az bizonyos azonban, hogy helyi, a viszonyokat jól ismerő, valamilyen művelt, de bizonyosan egyszerű sorsú ember lehetett. Többször utal a „szegény emberre”, a „paraszt emberre” stb., és nemcsak Szent Ágostonnak tulajdonított eredeti idézettel érvelt, de kiderül, hogy otthonában katekizmust tartott és összevetette azzal a templomban hallottakkal. Szövegében mégis inkább az élőbeszéd fordulatainak papírra vetése érzékelhető, vagyis nem gyakorlott tollforgatót sejtet. A szövegben gyakran változik a beszélő pozíciója, átmenet nélkül váltogatja saját gondolatait, az egri főpapoknak címzett véleményét és idézi a

* Készült a Széchényi István Ösztöndíj támogatásával.

²⁴⁶ BALÁZS JÓZSEF: *Egyházak és iskolák Diósgyőrben*. Miskolc, 1998. (Tanulmányok Diósgyőr történetéhez, 3.) 23.

²⁴⁷ *Schematismus Cleri archidioecesis Agriensis ad annum Jesu Christi 1844*. Agriae, 1844. 52.

²⁴⁸ 1844-ben az egyházmegyei statisztika alapján mintegy 3300 fősre tehetjük Diósgyőr lakosságának számát, melyből 1500 körül volt a katolikusok, 1400 körül a reformátusok száma, mintegy 350 evangélikus és 36 izraelita mellett. Az adatokat ld.: *Schematismus, 1844*. i. m. 52. Megjegyezzük, a reformátusok 1846. évi statisztikái – jóval alacsonyabb, 2890 összlétszám mellett – kiegyenlítettebbnek tüntették fel a felekezeti viszonyokat. BALÁZS J.: i. m. 81. Ez nyilván alacsony szám, a település lakossága Felsőgyőrrel együtt már az 1810-es években átlépte a 3000-et. FARAGÓ TAMÁS: *A város népessége. Miskolc története 1702–1847-ig*. Szerk.: FARAGÓ TAMÁS. Miskolc, 2000. (Miskolc története, III/1.) 151–272., 253.. Diósgyőr katolikus egyháztörténetének épp a 19. század az egyik legkevésbé kutatott és ismert fejezete. Vö. SOÓS IMRE: *Az egri egyházmegyei plébániák történetének áttekintése*. Bp., 1985. 126–127.; BALÁZS J.: i. m. passim.

mások által mondottakat. Számos hétköznapi, a helyi közösséget nyilván „tematizáló” történetet ad elő (nyilván saját szemüvegén keresztül), amelyeknek életszerűségéből következően legalábbis fűltanúja volt. Szinte végig megnevezi a konkrét, nem egyszer a diósgyőri koronauradalomban jól ismert személyeket, akiktől történeteket hallott, vagy akik tanúsítják az általa mondottakat. Szövegéből úgy tűnik, bátran tett szóvá mások által is ismerhető, ellenőrizhető vádakat, például a paplak falára titokban festett minősítést, nyilvánosan elhangzott vagy megtörtént eseteket. (Például a templomi ülésrendben a helyiek által tiszteletben álló asszony helyére személyének kedvesebb nő ültetését, egy alkalommal állítólagos bezárását stb.) A katolikus papokkal kapcsolatban gyakran felbukkanó általános kifogásokat tett szóvá, elsősorban a plébános alaposan kifogásolható erkölcsi magaviseletét illetően. A szexuális kicsapongásokban szinte „elmaradhatatlan” a gazdasszonyához (házvezetőnőjéhez) fűződő viszony taglalása, akit szintén feslett erkölcsökkel (törvénytelen gyerekekkel, káromkodással, hatalmaskodással) jellemez. De papi mivoltából fakadó élethelyzetekben (gyónás, jegyesoktatás stb.) kiszolgáltatott nőkkel való visszaéléseket is a plébános szemére vet. A levél szerzője ugyan számon kéri rajta a követésre nem méltó életvitelt, egy helyen azonban elárulja, hogy mindezzel inkább az a baja, hogy a pap kérkedett erkölcstelenségével és nem is akarta titokban tartani („ördög vigye csak okosan tenné, amit tesz, ne volna botránkozásra a népnek”), folyton érzékeltette, hogy neki mindent szabad. Emellett felemlgette a másokkal szemben erőszakos, káromkodó magatartását, illetve anyagiasságát is, például a legkülönbözőbb üzleteléseket, az egyszerű emberek anyagi kihasználását („bitangba” dolgoztatást), hatalmaskodást (a heves vérmérsékletű gazdasszonyával anyagi vitába keveredő fiú bíróság elé citálását, a temetőkertbe tévedt ökör gazdájával való fizettetést), az egyház ügyeivel kapcsolatos kiadások öncélú lebonyolítását stb. Mindezzel természetesen összefügg, hogy a lelkipásztori szolgálatait elhanyagolja, papi teendőivel kapcsolatos előírásokat nem vagy rosszul ismeri és a helyi közösség lelki igényeinek nem tud megfelelni. (Nem tud prédikálni, „nyomorult bunkóforma kezeivel” hadonászik az oltárnál stb.) Nem csoda, hogy a szerző hangsúlyozza, hogy ilyen embernél még a gyónás szentségét sem kívánja igénybe venni. A névtelen levél tanulságos korrajz is, hiszen megemlíti benne a büntetőjogi reform épp az 1840-es években a polgári átalakulás középpontjába került kérdését (a testi fenyegetés eltörlését), a hétköznapi erkölcsök meglazulását (például a káromkodás elterjedését), illetve az egyházakkal kapcsolatosan azt a szemléletet, amely a papokat nem önkényes, törvény felett álló, hanem tetteikért felelősségre vonható személyekként kezelte.

Levelének közlésekor megtartottam az eredeti szövegbeosztást és mondatszerkesztést, a bizonytalan olvasatokat illetve nehezen értelmezhető részeket [...] -be foglalt illetve lábjegyzetben feloldott utalásokkal láttam el.

FORRÁS

Tisztelendő Urak!

Szabad szólás! Magyarok szerint! Bizony szabad, kivált, ha igazat szól az ember, úgy ám, de nem mindenkor szabad kimondani az igazat, mert mondd igazat, betöröd a fejet, de mi azt tartjuk, hogy szabad, mert árt a jónak, ki a gonosznak enged. Hányan vannak kendtek? Vagyunk uram vagy húszan. Lássunk hát a dologhoz. Morogjanak kendtek – morogjunk? Bizony, mert míg él az ember, morog, és hogy éljen morognia is kell – de a szegény ember akárhogy morogjon is, mégis szegény marad. Ó, jó földi, nem lehet minden ember gazdag, mert – és a szegény ember is csak úgy lehet boldog a maga szegénysége mellett, mint a

gazdag a sok kincse mellett, csak jó erkölcsű legyen, mert csak a jó erkölcs teszi az embert emberré, tudja-e kend mit tesz ez a szó: ember? Tudom uram, hogy az ember első teremtménye az Istennek az angyalok után és hogy az Isten képe és hasonlatosságára lelkére nézve van teremtve. De a magyar is azt tartja, hogy nem minden ember ember, hanem csak aki jó erkölcsű. Az igaz uram, de amint tapasztaljuk, nem sokat adnak mostani világba a jó erkölcsre, mert már káromkodni szabad, azért nem verik meg, böjt nincs, mert a mi papunk sem böjtöl, de amint hallatszik, hogy már a legnagyobb rabokat sem fognak verni, én ugyan nem bánom, csak elég az hozzá, hogy már a papoknál is vesz a jó erkölcs, ezt bebizonyíthatnám a mi papunkkal. Hogyan? Úgy uram, hogy ha elbeszelnénk az ő viseletét, azt mondaná az úr, hogy az lehetetlen, azért, hogy a papokra szintúgy ügyelnek a püspökök, a kanonokok, mégpedig szorosabban, mint mireánk a vármegye. Az igaz uram, meg is mondta egyvalaki, milyen jó erkölcsű a mi papunk, mikor ezeket írta faljára: huncut pap, kurvás pap, lator pap sat sat. de még azt is, aki ötet jól meghajigálta, mikor egyszer későn estve ment haza a malomból. Ugyan hogy volna ő jó erkölcsű pap, mikor őhozzá becsületes asszony nem mer menni, mert csókoltatja magát az asszonyokkal, és a ruhájukat erőszakosan emelgeti, azt beszélte az én komám felesége, hogy úgy tett neki, mikor ágybirt²⁴⁹ vitt neki. De úgy tesz ő, mikor a keresztség után mennek nála beíratni, úgy tett P. kerülő feleségével és avval hitegeti az asszonyokat, hogy az nem vétek! No hallotta ezt valaha keresztyén ember a jó paptól, mikor maga az Isten tiltja 10 parancsolatokba a paráznaságot, és az Isten 10 parancsolatjába nincsen semmi kivétel! Hát nem elég neki a gazdasszonya, vagy azok, akiket Miskolcziúl hord neki egy vén boszorkány szép szén [= szín] alatt, hogy ők kötött papucsot vagy botost [?] árulnak, úgy beszélte az ő gazdasszonya az asszonyok előtt, mikor kendert csináltak nála – azt is beszéltek, hogy a kántornét is bírja, azt én is hallottam, és hogy azért nem akarta volna elbocsátani a kántort. Hát azt hallotta-e kend komám, mit csinált Malinákneval? Azért haragszik Malinák a papra, maga Malinák beszélte peczérbe [?] és azért nem járnak templomba. Vagy az uraság bodnárnejával, hát osztán hogy merne ő hozzá menni egy becsületes asszony? Nem bánja ő, becsületes, nem becsületes. Bizony a Kovács Matyi sem barátja a papunknak, mert karmazsin csizmát ígért a mátkájának, mikor katekizmusra jártak, mondta ő a Matyinak: hát te minek jöttél, hiszen te már tudod, de a Matyi tudta, hányat ütött az óra. Vagy a becsületes pap keresztet fejébe szolgádjával! De van is becsülete fejér személynek ő előtte, ne is menjen a férfi rossz felesége ellen ő hozzá panaszra, mert így fizeti ki: te huncut, rút, te zsvány, te lator, te kutyaverő, hát kutyád neked a te feleséged, azt mondom neked papi hitemre, hogy vagy bezáratlak vagy megveretlek. A gazdasszonyát Zsuzsó fiamnak hívja, az asszonyoknak mutogatja, mint tesznek, mikor a katonák el akarnak menni, hogy akkor farokkal vakarják, és mikor hallják, hogy jönnek, akkor a hasokkal, komámasszony, jönnek a katonák. A fiatal menyecskéktől azt tudakozza, hogy hányszor hált már az urával. Hát te Hanyi, kivel hálsz az éjszaka, az urad Ilógba [?] van vagy mésszel [?]. Ugyan, mondja meg a keresztyén ember, mi gondja van neki arra, illik-e az becsületes paphoz. Vagy becsületes papot szokták bakterházba zárni a bakterok, mint ötet, vagy látta a kend becsületes papot úgy járni, mint ő jár lesütött fővel, kendő a szájába, és neki hiába köszön az ember. Bizony szó ide, szó oda, hanem az igazat nem lehet tagadni, és olyan embernek, mint ez a mi papunk hírét se hallottam, ámbár az előbbeni papunk²⁵⁰ is menyecskés ember volt, de mégsem volt oly szemtelen, mint ez, és neki veszett teremtette csak annyi, mint nekünk az Isten áldja meg. De az a ringyó is tud káromkodni, nem hiába, hogy katonáné volt. Azt hallották kendtek, mi történt N. fiával? A pap nem kapott embert bitangba sövényt fonni, tehát elhívatta ezt a fiút. S elmegy a fiú napszáért, ad neki a gazdasszony tíz garast, a fiú megolvassa a pénzt, s mondja: ifiasszony, ennyi a napszáma a sövényfonónak, hiszen engem egy ezüst húszasra

²⁴⁹ Ágybér (párber) = egyházközségi adó a lelkész ellátása céljából.

²⁵⁰ A korábbi diósgyőri plébános 1822–1829 között Mahovszky József volt. Vö. BALÁZS J.: i. m. 23.

híttak, bizony ha tudtam volna én el nem jöttem volna, erre a gazdasszony: ne locsogj, te huncut, te zshivány, hát mijét loptam el az asszonynak – szól a fiú, és ő kikapja olyan kis meszes tálból olyan kis meszelőt és a fiú után hajintja. A fiú visszafordul, felkapja ő is a meszelőt és vissza vele, úgy hogy eltalálta ő kemmét [= ökelmét] homlokára. Tehát mi lett a vége? A fiút megverette pap a városházánál, azért, hogy visszadobta gazdaasszonyába a meszelőt, annak pedig, hogy a ringyó gazdasszonya huncutolta, zshiványozta a fiút semmiért, annak nincs törvénye, és még azt akarta, hogy fizessen neki vagy 100 forintot fájdalomért. Hát a becsületes fiúnak huncut, zshivány szavakért ki fog fizetni? Vagy mit tett az Aichinger leányával, a szegényt kikergette tisztnek székéből csúfosan, és az ő fattyat vetett gazdaasszonyának szabad akármelyik székbe ülni. Noiszen én nem tudom, hová tette az eszét pap létére. Már egész bolondja annak a czurhónak [sic!] és akárhogy van vele, ördög vigye csak okosan tenné, amit tesz, ne volna botránkozásra a népnek, hanem neki mintegy van ott valaki, vagy nincs, ő egyre csak a Zsuzsója körül forgolódik, dicsekszik, hogy neki milyen jó gazdaasszonya van, neki azóta van valamije, mióta ő van nála, és az a szajha már annyira elbízta magát, hogy maholnap kezét fogja csókoltatni. Bizony aki odamegy először az ifiasszonykának köszönjön, mert másképpen nincs grátia. Bizony, komédiás ő, ösmerik ötet a szentistványiak is, vagy a zsolcaiak, a volt hutai²⁵¹ kántor haragudott rá nagyon, hogy mikor ott volt kántor, ezt a mi papunkat találta feleségével, és hogy hallgasson, adott neki kontraktust 100 forintról, és azért a 100 forintért járt hozzá, azt maga a kántor beszélte nekem. Mindenképpen nagy mester ő Kissel [?] az uraságtul sok fát, hogy most a templomnál, most az oskolánál, vagy a kántornál vagy a harangozónál kerétést fog csináltatni, a fát behordatja velünk bitangba, és ezután ölfát csinál belőle, vagy szőlőkarót és eladja Miskolcra. Ő azt gondolja, hogy a paraszt ember olyan buta, tudjuk igen jól, kicsoda ő. Én miolta ötet úgy ösmerem, mint most, én azóta nem voltam nála gyónni, nem is megyek, ha százszor kiadja is, mint szokott, mintha nem tudnánk kötelességünket, ő nem beszél az emberhez, mint más becsületes pap, ha rivakodik [?], őhöz csak holmi vénasszonyok, akik templom földjét csókoltatnak, járnak gyónni. No de kinek is volna őhöz bizodalma, mikor olyan ravasz, hogy még a szent gyónásnál is erőtetí feje személyeket paráznaságra, ezt beszélte Grüber vinclérnéje²⁵² és a hámososi molnárnak a testvére, hogy úgy tett velek, mikor egyszer gyónni voltak nála, az igazán az égbe kiáltó vétek, én azt is hallottam, hogy a professort²⁵³ azért túrt ki, hogy a feleségét nem tudta lábáról levenni, és most azt beszélük, hogy a mostani professorhoz adja a gazdasszonyát, ő maga dicsekedett véle, és meglehet, mert oda jár kosztra, ej talán nem bolond, hogy azt a fattyat vetett kurvát elvegye. De én is hallottam azt, és hogy azért nem engedett neki elvenni a hutási forster²⁵⁴ leányát, hogy a gazdasszonyát tolhassa nyakára. Úgy is azt beszélük, hogy ő is hál vele, mint a pap. Én megint azt hallottam, hogy a prefektus szobaleányát szeretné elvenni, és a jámbor talán fél a paptól, mert a házassulandókat úgy szokta fenyegetni, várj te kutyaverő, majd kezembe kerülsz, az pedig kezébe van mindig. De ha elmegy neki fáért, mint béres fia vagy ganajt hordani, akkor jól van minden. De a béresnek nem mert volna ő véteni, mert az öreg bérestől úgy fél, mint a tűztől, elkerüli ő a bérest, amennyire csak lehet. Biz Isten öcse, nem papnak való ő, mert ő se énekelni, se prédikálni nem tud, de az oltárnál sem tesz úgy, mint más papok, ott is szaladgál tűzser is megy az evangéliumhoz, ágaskodik lábujhegyére, és a nyomorult bunkóforma kezeivel hadaráz, a szegény prédikációt csak eldarálja. Nem úgy prédikál, mint más papok, mint mikor az

²⁵¹ Az említett települések közül Szentistván Mezőkövesd és Tard között, (Alsó- és Felső-) Zsolca Miskolctól keletre (vagyis Diósgyőrrel ellentétes oldalon) található, a többi említett település (Ó- és Újhuta, valamint Alsó- és Felső-Hámos községek a Bükkben, Diósgyőrtől Eger felé haladva találhatók.

²⁵² Vincél (vincellér) = itt: a szőlőbirtok kezelésével megbízott uradalmi tisztviselő.

²⁵³ Professor = itt: iskolai tanító.

²⁵⁴ Forster (förster) = erdész, erdőkerülő.

alföldön járunk, vagy Miskolcon lehet hallani, akiket én már többször hallottam prédikálni, azok még a gondolatját is tudják az embernek, és úgy szívére beszélnek, hogy megérzi, de ez csak a sok kedves híveim, kedves híveim szavakkal elmondja ugyan azt, amit taval és harmadévi. Templomban vagyunk kedves híveim, azon kívül kutyaverők. Nem adná ő egy játékkártyát valamennyi prédikációért sem az ő breviáriuma. De jó csősz lett volna belőle, mert szeret mászkálni, de van is haszna, behajtott a nyáron temetőre N. ökrét, s addig ki nem adta, még 27 forintot nem fizetett érte, mintha a temető az ő rétje volna. És neki ne mondjon az ember tisztelendő úr, hanem főtisztelendő úr, de hol van a veres öve, majd adok neki azért az újmódi üdvözlétért. Az igaz, mihelyt én hazajöttem a templombul, akkor, mikor kiadta, hogy ne úgy imádkozzunk az üdvözlétet, mint eddig, elővettem az egri új katekizmust, talán abban van úgy, és azért reformálja, de abban is csak, mint mindig szoktunk imádkozni, de hát miért nem mondta, hogy ki parancsolta, az érsek-e vagy a római pápa. Bizony, ha a mi tiszteletesünk oly gyalázatos életű volna, mint a kendtek papja, mink régen odébb adtunk volna rajta, hiszen az olyan pap gyalázatjára van az eklésziának, attul semmi jót nem tanul az ember, és a paraszt ember kitől tanuljon valami jót, ha a papjátul nem. A szegény ember nem járhat 10-12 esztendeig iskolába, osztán papnak az a kötelessége, hogy minden jóra tanítson, jó példát mutasson a népnek. Miért nem kérnek kendtek magoknak más papot? Bizony, hidje el barátom, ezt a mi papunkat nem követhet az ember semmibe sem, mint kellene Krisztus szavai szerint, anélkül hogy vagy testének vagy lelkének ne ártson. A mi népünk nem olyan, hogy civódna papjával, őbenne csak a prefektus tartja a lelket, mert látja, hogy a nép előtt nincs becsülete, sokszor maguk a tisztek is kinevetik őtet. Szépen járt ő forsterrel, valami fán veszték össze, és a forster nem sokat cifrázott vele, kilökdöste szobájából a papot, voltak már neki sok kázusai,²⁵⁵ mint mikor a szegény késest felpofozta, meghuncutolta templomnál, mikor pénzt kért tőle valami kapocsért, amit csinált templom könyvére, ő a sok traktával, hazudozással elsimítja a dolgot, és akinek panaszja volna, annak kukkanni sem szabad, és tudjuk, hogy egyik varnyú a másiknak szemét ki nem vágja, tehát csináljon, amit akar, majd ad ő is számot valaha sáfárságáról.

Íme főtisztelendő urak, amiket hallottam, azokat csak éppen nem szórul szóra leírtam azért, mert a szemérem és az illedelem törvényeit nem akartam összetiporni egészen, mit tettem volna, ha szórul szóra írtam volna. És azért nem írtam alá nevemet, mert én béke embere vagyok, és ha sértők a szavaim, visszahúzó azokat. Nem tudom, megteszie azt a diósgyőri nép is.

Ha talán ebből botrány eredne, nem vonakodunk Sz.[ent] Ágostonnal tartózkodás nélkül kimondani: Si de veritate scandalum sumitur, utilius permittitur nasci scandalum quam veritas relinquatur. Lib. de lib. arbit.²⁵⁶

²⁵⁵ Kázus = eset, ügy.

²⁵⁶ „Bár az igazság botrányjal járhat együtt, jobb, ha megengedjük a botrányt, mint ha lemondunk az igazságról.” Az idézetet névtelen levélírónk Szent Ágoston *De Libero Arbitrio* (A szabad akaratról) c. művéből eredezteti. A sok helyen idézett mondatot számos hivatkozás tulajdonítja Szent Ágostonnak (Augustinus, 354–430), ugyanakkor az idézet mondatot a szöveg nem tartalmazza. Ennek azonosításában a mű magyar kiadása mellett az Interneten elérhető latin eredeti is segítségemre volt. Ld.: SZENT ÁGOSTON: A boldog életről. A szabad akaratról. Ford.: TAR IBOLYA. Bp., 1989.; ill.: *De Libero Arbitrio Libri Tres.* – S. Aurelii Augustini Opera Omnia. Editio Latina. [Online: http://www.augustinus.it/latino/libero_arbitrio – 2006. március 12.] A webhelyre Tóth Péter hívta föl a figyelmem, segítségét ezúton is köszönöm.) A mondat azonban nem tőle, hanem I. (Nagy Szent) Gergely pápa (590–604) Ezékiel próféta látomásaihoz írott kommentárjainak I. rész 7,5 fejezetéből való. Azonosítását megkönnyítette, hogy Aquinói Szent Tamás: Summa Theologia c. műve II. részének 43,7. fejezetében hivatkozik rá. Ld.: *Sancti Thomae de Aquino Summa Theologiae.* Romae, 1895. [Online: Corpus Thomisticum. <http://www.corpusthomicum.org/sth3034.html> – 2006. március 12.], illetve ELIHAI, YOHANAN: *Juifs et Chrétiens, d'hier à demain.* Paris, 1990. c. művében pontosan hivatkozik rá. (Az angol kiadást használtuk: *Jews and Christians from Past to Future.* Jerusalem, 2001.)

Somogyi Antal kommentárjai a szatmári 12 ponthoz*

A reformkor politikatörténetében kiemelkedő jelentőségű program, az 1841. évi szatmári 12 pont ismertetéséről és körütekintő méltatásáról történetírásunkban már bőven olvashatunk (legalaposabban Rácz István több, mint fél, illetve Varga János negyed évszázada megjelent tanulmányaiban²⁵⁷), mégis számos körülmény további kutatásokra ad lehetőséget. Az egyes konkrét belpolitikai kérdések részletesebb elemzése mellett a helytörténeti feldolgozások kínálják a polgári átalakulásról nyújtott összkep „finomításának” leghasznosabb területét.²⁵⁸

A szatmári 12 pontot a vármegye közgyűlése 1841. február 22-i közgyűlésén fogadta el, és küldte meg valamennyi vármegyének, kérve a program támogatását.²⁵⁹ Az egységes szerkezetbe foglalt, az átalakulás (reform) munkálatait gyorsítani hivatott program alapvetően „tematizálta” a korabeli közéletet. A pontokba foglalt, átfogó reform megyegyűlési vitáit jelentős részben felerősítette a sajtó megváltozott szerepe, különös tekintettel a Kossuth szerkesztette *Pesti Hírlap* jelentőségére. A helyenként szenvedélyes, a következő országgyűlésre készítendő reformjavaslatokat előkészítő megyei viták során egyeseket elfogadtak, másokat elutasítottak, s a 12 pont által szóba hozott kérdések külön-külön és egységesen egyaránt meghatározóak maradtak egészen az 1843-ra összehívott országgyűlés követutasításainak munkálataiig. Annak ellenére, hogy az 1841-es vitákat az egész országban derékba törte, illetve azoknak új irányt adott, hogy Szatmárban a konzervatív Uray Bálint királyi tanácsos, korábbi alispán vezette, erőszakoskodó tyukodi és csengeri kisnemesek a december 6-i

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

²⁵⁷ Átfogó jelleggel ld.: RÁ CZ ISTVÁN: Az 1841. évi szatmári 12 pont. In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Tom. II. Bp., 1955. 101-123. p. (továbbiakban: RÁ CZ, 1955.); ill.: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Szerk.: KANYAR JÓZSEF. Kaposvár, 1980. 177-243. p. (továbbiakban: VARGA, 1980.) 206-211. p. A pontok szövegét legutóbb közölte: Magyarország története a 19. században. Szöveggyűjtemény. Szerk.: PAJKOSSY GÁBOR. Bp., 2003. (Osiris tankönyvek) 148-152. p.

²⁵⁸ Ld. például témánk vonatkozásában: PÓ K JUDIT: A szatmári tizenkét pont visszhangja Szabolcs megyében. In: Szabolcs-Szatmár-Bereg levéltári évkönyv, XII. Szerk.: NAGY FERENC. Nyíregyháza, 1997. 129-135. p.

²⁵⁹ A 12 pont tartalma röviden összefoglalva: 1. Az ösiség eltörlése, ezáltal hitel biztosítása. 2. A hiteltörvény kiécsztése, telekkönyvi rendszer kialakítása, földhitelintézet felállítása. 3. Kötelező örökváltság, a kárpótlási alaphoz szükséges pénz pedig a jobbágyok által fizetendő adóból évente kerüljön levonásra. 4. A nem nemesek birtokbírhatási jogának kimondása. 5. A nem nemesek hivatalviselési jogának kimondása valamennyi állami és egyéb tisztség esetén. 6. A nemesség régi törvényekben kimutatható adófizetési kötelezettségének kimondása, gyakorlatilag a háziadó fizetésének kötelezettsége. 7. A belkereskedelmet gátló tényezők (monopóliumok, céhek) eltörlése, közlekedésfejlesztés, az útvámok általános fizetési kötelezettsége. 8. Népinevelés, minden községben iskola állítása, melynek költségeit a szekularizálandó egyházi birtokok jövedelme adja. 9. Az előzetes sajtócenzúra eltörlése. 10. A szabad királyi városok rendezése, a városi polgárjog kiterjesztése, a vezetők egész polgárság által történő választása. 11. A polgári és büntetőtörvény új szerkezete, esküdtsékek felállítása, a feudális igazságszolgáltatási rendszer és bíraskodási gyakorlat eltörlése. A hatalmi ágak (közigazgatás, törvényhozás és igazságszolgáltatás) elválasztása mind megyei, mind országos szinten. 12. Népképviselő, vagyis a nemesség helyett a nép egészének bevonása az ország ügyeinek intézésébe. (Megjegyezzük, mind egykorúan, mind az azóta megjelent közlésekben a terjedelmes szatmári pontok közül helyenként csak egy-egy lényeginek gondolt elemet közöltek, esetenként a szerző szándékaira is csak részben utalva. Például a 8. pont kapcsán sokszor csak a „népinevelés” jelenik meg programként, holott legalább annyira lényeges, hogy a tervezett reformnak egyházpolitikai vonatkozása is volt stb.)

közgyűlésen megbuktatták a 12 pontos programot. A leitatott és felheccelt kismemesi tömegek (a „bunkókrácia”) akciója komoly figyelmeztetés is volt a reform ügyére nézve, és rámutatott, hogy az átalakulás kérdése a vármegyék – könnyen befolyásolható – erőviszonyainak mennyire kiszolgáltatott. S bár a reformerek között is voltak, akik kétkedéssel illetve kritikával viszonyultak a saját korában kétségtelenül radikális formájú szatmári 12 ponthoz, a program és annak vitája mégis jelentősen hozzájárult a liberális ellenzéki tábor aktivizálódásához, a későbbi reformprogramok megszületéséhez, törvényjavaslatok elfogadásához.

Így is maradt meg a kortársak emlékezetében. Jókai Mórnak a dualizmus elején született regényében nem véletlen, hogy a vármegye közgyűlésén a reformer szónok „rettentő beszéde [...] nem kevesebbet involvált [= foglalt magában], mint a szatmári tizenkét pont parafrázisát”. Utóbbit egyébként úgy is jellemezte, „tizenkét üstökös csillag egyszerre az égen, együtt egy dicskört képezők, melynek ragyogó neve »népfenség«! Még most is ragyognak. Akkor nagy küzdelemnek voltak okozói, megyerül megyére. Még csak e szó kimondása is: »szatmári tizenkét pont«, a vihar jelszava volt.”²⁶⁰ A későbbi történetírás hasonlóan értékelte illetve értékeli a jelentőségét. A 19. század második felében született értékelések általában szűkszavúbbak, az események egyszerű ismertetésére (különösen a csengeri és tyukodi bocskoros nemesek által történt megbuktatására) koncentrálnak. Horváth Mihály alapvető jelentőségű munkájában tévesen 1842-re tette a szatmári 12 pontot, a három legfontosabbnak a városok, az adó és az anyagi érdekek kérdéskörét tekintette a programból.²⁶¹ Ballagi Géza ugyanakkor már kiemelte a szatmári 12 pontnak az 1840-es évek második felében született reformprogramokkal és az Ellenzéki Nyilatkozattal való párhuzamait is, annak előképeként méltatva a „valódi szabadelvűség megnyilatkozását”, rámutatva, hogy Szatmár megye 1841. decemberi színváltása sem tudta feltartóztatni az általa korábban elindított folyamatot az országban.²⁶² Nem véletlenül emlegették később is a márciusi ifjak 12 pontjának, sőt jogosan az áprilisi törvények egyik előfutárának, hiszen az 1841-es követelések jó része ekkor teljesült.²⁶³ (Hozzáteesszük, hogy az átfogó reform 12 pontos mintájának előképe mindazonáltal bizonyára Széchenyi István: Stádium c. művének pontjaiban keresendők.)

Később inkább negatív, távolságtartó stílusban jelenik meg Szekfű Gyulánál, aki – szintén 1842-re datálva – nem a konkrét reformpontokat, hanem épp ellenkezőleg azok „meglehetősen általánosságban”, „homályosan” történt megfogalmazását említette, és hangsúlyozta, hogy a reform propagandisztikus terjesztése az ellenzék (különösen Kossuth) részéről nem hozta meg a kívánt eredményt.²⁶⁴ Sokkal inkább pozitívan és körültekintően méltatták a szatmári 12 pont átfogó ígénnel történt feldolgozásai,²⁶⁵ de a történetírásban is teret nyert a követutásításnak

²⁶⁰ Jókai Mór: A köszívű ember fiai. Bp., 1979. (8. kiadás) 137-138. p. Vö. RÁCZ, 1955. 120-121. p.

²⁶¹ HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. Bp., 1886. (3. kiadás) 330-331. p. Az 1842-es téves datálást és jórészt Horváth értékelését követte: SZALAY JÓZSEF – BARÓTI LAJOS: A magyar nemzet története. IV. köt. Bp., é.n. [1896.] (A magyar nemzet története. CD-ROM. Arcanum. Bp., 2002.) II. 4. r.

²⁶² BALLAGI GÉZA: A nemzeti államalkotás kora, 1815-1847. Bp., 1897. (A magyar nemzet története, IX.) (A magyar nemzet története. CD-ROM. Arcanum. Bp., 2002.) 4. kv. VII. fej.

²⁶³ Ld. pl. utóbbira: BAGOSSY BERTALAN – DOMAHIDY ISTVÁN: Szatmár vármegye története. In: Szatmár vármegye. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., 1908. (Magyarország vármegyéi és városai, XVI.) 412-530. p., 514. p. Erre és a történetírás általános értékelésére saját koráig: RÁCZ, 1955. 102. p., külön. 1. sz. jegyz.; RÁCZ ISTVÁN: A szabadelvűség vándor apostola (Somogyi Antal). Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominated. Tom. III/1. Bp., 1956. 173-189. p. (továbbiakban: RÁCZ, 1956.) 179-180. p.

²⁶⁴ SZEKFÜ GYULA: A XIX-ik és a XX-ik század. In: Magyar történet. V. köt. Bp., 1936. (3. kiadás) 328. p.

²⁶⁵ Ld. 257. sz. jegyz.

szánt átfogó tervezet reformfolyamatot ösztönző, a vármegyei nyilvánosságban annak hatását – a sajtó hatékony közreműködésével – elmélyítő szerepe.²⁶⁶

Utóbbiak már rendszerint arra is felhívják a figyelmet, hogy a pontok fogadtatása épp azok részéről volt tartózkodó, akik a szatmári program által célba vett reformfolyamat irányítását, kézben tartását vagy legalábbis figyelemmel kísérését meghatározták, pedig a megyékben a liberális reformokra fogékony köznemesség többnyire egészében lelkesen támogatta és felkarolta a szatmári kezdeményezést. (A konzervatívok pedig teljes egészében elítélték és megbuktatni igyekeztek. A később híressé vált egykorú minősítés – miszerint a szatmári pontok a „magyar radikalizmus chartáját” képezik – a *Múlt és Jelen* c. konzervatív laptól, vélhetően Szilágyi Ferenc szerkesztőtől származnak.²⁶⁷) Az épp 1841-ben egymással a nyilvánosság előtt is szembeforduló Kossuth és Széchenyi más-más okból ugyan, de nem rokonszenvezett Szatmár törekvéseivel. Széchenyi 1842 januárjában úgy értékelte, hogy a szatmári 12 pont „nem több és nem kevesebb, mint hirtelen jött, átfogó támadás a magyar alkotmány ellen”,²⁶⁸ s Kossuth – bár a *Pesti Hírlap*-ban tág teret adott a szatmári pontok megyegyűlési vitáinak – ódzkodva fogadta az átfogó programadás hírét. Sokkal inkább egyes pontok sikerének lépésről-lépésre történő eszközölését tartotta ekkor célravezető stratégiának, melyek közül a szakítópróbának a háziadó kérdését tekintette. Amikor 1843-ban az országgyűlés előtt számos megye és a diéta is leszavazta a háziadónak a nemesség általi elvállalására tett javaslatot, Kossuth a kudarcért a szatmári kezdeményezést is felelőssé tette: „a meggondolatlanul a megyék asztalára sodort szatmári pontok harcot idéztek elő oly megyékben is, hol különben a dolog vagy szóba sem jő, vagy előbbi országgyűlésre adott utasításoknál marad”.²⁶⁹ Véleménye később sem változott, és 1847-ben a pártalakulás és ellenzéki pártprogram-alkotás időszakában is a szatmári kezdeményezés provokatív jellegéből fakadó stratégiai hiba elkerülésének szükségességéről írt, mondván, nem szabad, hogy megismétlődjék az 1841-es folyamat, „melybe az ellenzék ügyét egykor a megyék asztalára meggondolatlanul odaszórt szatmári pontok hozák, harcot híván fel bizonyos kérdések iránt oly megyékben is, hol előre látható volt, hogy ezen harc-provokáció nemcsak azon bizonyos kérdést [ti. a háziadót], hanem minden egyebet is meg fog buktatni”.²⁷⁰ Kossuth ugyanebben a művében ugyanakkor számos helyen kíméletlenül ostromozta az adóvállalás ügyét a megyékben nyers erőszakkal megbuktató konzervatívokat, különösen Uray Bálintot, illetve korábban is tanújelét adta, hogy a szatmári pontok mindegyikét megvalósítandó célnak tekintette, csupán 1841-es egységes összekapcsolásukat nevezte az ellenzéki mozgalom taktikai hibájának. Hasonlóan értékelte már 1841-ben a szatmári pontokat Kemény Zsigmond is, amikor azt fejtegette, hogy nagyon is kockázatos akcióba kezdtek, akik az átfogó reformprogramot – inkább mesés ábrándokat kergetve politikai éleslátás helyett – egycsapásra akarják kivitelezni:

²⁶⁶ Ld. pl.: „A szatmári 12 pont [...] a reform feladatainak az adott helyzetben legteljesebb és legrendszeresebb katalógusaként igen alkalmas lett arra, hogy most már országosan szilárd eszmei vázat adjon minden további reformtörekvés számára”. VÖRÖS KÁROLY: A magyar reformellenzék harca a polgári átalakulásért (1840-1847). In: Magyarország története, 1790-1848. Főszerk.: MÉREI GYULA. Bp., 1980. (Magyarország története tíz kötetben, IV/2.) 855-976. p., 858-859. p.; „A tervezet a többi megye vitatásai és még inkább a sajtón keresztül egy sokkal szélesebb és hatékonyabb nyilvánosság elé jutva érdemi állásfoglalásokra adott alkalmat”. VELKEY FERENC: A polgári átalakulásért folytatott küzdelmek eszméi és intézményei. In: Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk.: VELIKY JÁNOS. Bp., 1999. 90-119. p.; 90-91. p. stb.

²⁶⁷ Vö. VARGA, 1980. 210. p.

²⁶⁸ Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerk.: VISZOTA GYULA. I-II. köt. Bp., 1927-1930. (Széchenyi István összes munkái 6.) (továbbiakban: VISZOTA, 1927-1930.) I. köt. 15. p.

²⁶⁹ KOSSUTH LAJOS: Visszatekintések és tájékozás. In: *Pesti Hírlap*, 1843. 310. sz. (december 21.), közli többek között: VISZOTA, 1930. II/2. köt. 253. p.; vö. RÁCZ, 1955. 120. p.

²⁷⁰ DEREGNYEI (KOSSUTH LAJOS): A magyar politikai pártok értelmezése. Bp., 1989. (Gondolkodó magyarok) 56. p.

„Mi nem hisszük, hogy [...] páratlan izmok, melyek ezen szem nem látott országot körző szirtokat megmászassák s alvajárási biztonságot adjanak a mélységek felett, ennél fogva a 12 pontoknak mi pártolói soha nem voltunk. Nem hisszük, hogy mi kívánatos, rögtön elérhető.”²⁷¹

Rácz István 1955-ös alapvető tanulmányában már megnyugtató módon tisztázta a szatmári 12 pont szerzőségét, rámutatva, hogy az a „szabadelvűség vándor apostola”, Somogyi Antal (1811-1885) tollából származik. Fiatalon Pozsony vármegye tiszteletbeli jegyzője volt, már az 1830-as években radikális ellenzéki megnyilatkozásaival hívta fel magára a figyelmet. 1839-ben olvasókört alapított az országgyűlés idején, tevékenységét ezért különösen veszélyesnek ítélték és figyeltették.²⁷² Számos írásával, beszédével feltűnést keltett, mint ahogy azzal is, hogy 1839-1841 között a vármegyéket járva lelkesen agitált a reformeszmék mellett. Radikális fellépése nyomán barátai, eszmetársai, így Kossuth, Deák, Beöthy Ödön stb. hatása is közrejátszhatott abban, hogy 1841-ben Szegeden telepedett le, és bár az ellenzék tevékenységében szerepet vállalt,²⁷³ gyűléseiken rendszeresen részt vett, fellépései később kevésbé provokatívak lettek. Szeged és a szabad királyi városok ügyei foglalkoztatták, közéleti témájú írásai, tudósításai továbbra is figyelmet érdemeltek. 1848-ban Szeged egyik országgyűlési képviselőjévé választották, a törvényhozásban végig részt vett, majd emigrálni kényszerült. Londoni és máltai tartózkodás után, a kiegyezést követően tért haza, élete végét – gyakran kétes értékűként minősített – tudományos munkáknak szentelte.²⁷⁴

Rácz István részletesen ismertette a szatmári 12 pont eseménytörténetét a vármegyében, a Szatmár megyei országgyűlési követutasítást előkészítő választmány véleményének részletes elemzésével. (A szatmári akció fontos eleme, hogy a követutasítást készítő választmányt állandósítani kívánták, Vas megye kezdeményezése nyomán, mely eljárást más megyék is átvették.) Rácz megemlítette, hogy Somogyi a megyei vélemény kialakításában is oroszlanrészt vállalt, tagként kapcsolódott be a választmány munkájába is. Azonban figyelmét részben elkerülte, hogy Somogyi saját cikksorozatban is nyilvánosságra hozta az egyes reformpontokkal kapcsolatos részletes véleményét.²⁷⁵ A háromrészes tanulmánynak csak utolsó cikkét említette (azt is csak cím szerint), az első kettőt nem,²⁷⁶ pedig feltűnő, hogy a szatmári pontok közül a harmadik cikk csak a 7-9. pontok kommentárjaival foglalkozik. (A cikksorozat egyébként befejezetlenül maradt, a 10-12. pontokhoz készült Somogyi-kommentárok nem jelentek meg a lapban. Hogy egyáltalán elkészültek-e, nem tudjuk, talán a

²⁷¹ Idézi: BARLA GYULA: Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt. Bp., 1970. (továbbiakban: BARLA, 1970.) 72. p.

²⁷² Ld. erről pl.: FÜLÖP GÉZA: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/01600/01608> – 2006. március.]

²⁷³ Az ellenzék értekezletein való részvételéről Széchenyi naplóbejegyzései számos adatot megőriztek, többnyire aktívnak, radikálisnak, Kossuth hívének jellemezve őt, ld. pl. 1842. január-februárra vonatkozóan: Gróf Széchenyi István naplói. V. köt. (1836-1843) Szerk.: VISZOTA GYULA. Bp., 1937. (Magyarország újkori történetének forrásai.) 540., 550., 567. p.; 1846. augusztusra: Kemény Zsigmond naplója. Szerk.: BENKŐ SAMU. Bukarest, 1966. 188. p. stb. A „radikalizmus utazó ügynökei” sorában egyébként Somogyi csak az egyik volt a korban, bár épp az ismertebbek, ezért a konzervatívok számára veszélyesebbek közé tartozott. Vö. VARGA JÁNOS: Keresztúzból a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és a közéleti liberalizmus elválása 1841–42-ben.) Bp., 1983. 123. p.

²⁷⁴ Életrajzát ld. például: RÁ CZ, 1956.; legutóbb: PEL YACH ISTVÁN: Somogyi Antal. In: Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: PÁLMÁNY BÉLA. Bp., 2002. 784-786. p.

²⁷⁵ SOMOGYI ANTAL: Ősiség és hitel. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 38. sz. (május 11.) 149-150. p.; Kényszerített örök megváltás. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 39. sz. (május 14.) 153-154. p.; Szatmármegyei 12 pontok commentatioja. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 40. sz. (május 18.) 157-158. p.

²⁷⁶ RÁ CZ, 1955. 109. p.; ezt ellenőrzés nélkül átvette: BARLA, 1970. 72. p.

szerző sem vélte fontosnak a közlését, mivel a Somogyi által a vármegyéhez benyújtott eredeti indítvány – a 11-12. pontok vonatkozásában – a többenél jóval részletesebb formában indokolják az egyes kezdeményezéseket.)

Úgy véljük, röviden érdemes felidézni a szatmári pontokat kezdeményező Somogyi Antal saját véleményét az egyes indítványokról. Bár egyes pontokon fedik a megyei választmány véleményébe került véleményt, sok esetben markánsabban, a politikai publicisztika eszközeit is segítségül hívva fogalmazta meg véleményét. A cikksorozat elején a szerző közölte, hogy kommentárjait beadta a választmányhoz is, mely tárgyalni fogja, alig leplezetten utalt arra, hogy a nyilvánosságra hozatallal erre a választmányi álláspontra is nyomást kíván gyakorolni. „Hitel nélkül nemzeti ipar, szorgalom, kereskedés s általán anyagi jóllét nem is gondolható” – szögezte le először Somogyi, majd – Széchenyi nagy hatású téziseit továbbgondolva, konkretizálva – arról értekezett, hogy a hitel vagy személyes vagy vagyoni természetű lehet. Előbbi csak a lakosság szűk körét érintheti, össztársadalmi hatása tehát csak csekély lehet, ezért figyelmét a vagyoni hitel feltételei megalapításának szentelte. Ehhez pedig olyan föld-birtok szükséges, mely a hitelfelvételnél fedezetül szolgálhat, és a kortársak számára jól ismert következtetést rövid úton meg is fogalmazta: „az ösiséget szükségképpen el kell törölnünk”. Somogyi nem osztotta azoknak a nézeteit, akik szerint az ösiség eltörlését hosszú távra kell kitolni, mondván, sok birtokosnak vannak elidegenített jószágai, akik ezáltal károsulnak, illetve így visszaható hatású törvény születne. Ezzel szemben az azonnal eltörlés mellett érvelt, kiegészítve azzal, hogy a bírói zár alá vétel és a hitbizomány (elidegeníthetetlen birtok) intézményeit is egyidejűleg fel kell számolni. Elismerte, hogy ezzel fognak veszteséget szenvedni mindazok, akik olcsón zár alá helyezték birtokaikat, de úgy vélte, épp az intézmények eltörlése miatt ők is olcsón szerezhetnek majd újabb, saját tulajdonú birtokot. A visszaható erejű törvények vonatkozásában pedig – Somogyira és kortársaira jellemző módon – ezúttal is Werbőczy Tripartitumának egyik aktualizált sorával érvelt, és leszögezte, hogy ha az ösiséget eltörlő törvény bármilyen határidőt szab a régi birtokperek lefolytatására, akkor legalább egy nemzedék fog kihalni, mire befejezik azokat, hiszen esetenként több száz éves perekről van szó. Az ösiség azonnali eltörlésével és a törvény életbe lépésekor rögzített állapotokkal viszont egy csapásra hitelképessé válnak a meglévő birtokok, de a jogbiztonság miatt Somogyi kiegészítő szabályokat is javasolt. Először is azt, hogy minden elővételi jogosultság töröltessék el, méghozzá minden esetre (magszakadás, idegennek és hazai vevőnek stb. történő eladásra nézve) is. Másodszor pedig azt, hogy – áttérve egyúttal a szatmári pontok 2. tételére is – minden törvényhatóságban rendes telekkönyv hozassék be. Az országos kataszteri felmérés, vagyis a teljes hazai birtok- (ingatlan-) felmérés a nemesi előjogokat érzékenyen érintette korábban is, de Somogyi fontosnak vélte hangsúlyozni, hogy a birtokok adásvételével, bérbeadásával, hitelviszonyaival stb. kapcsolatos teljes körű bejegyzések egységes vezetése nélkül a folyamat nem hozhatja el a kívánt hatást. A telekkönyvet továbbá „követelkönyv”-vel kívánta kiegészíttetni, utóbbi alatt értve a birtokkal kapcsolatos valamennyi követelés, hátralék stb. pontos vezetését. A két nyilvántartás által „ki lenne mindenkinek birtoka s terhe vagyis aktív és passzív állása mutatva”. Somogyi egy újabb kitérő erejéig visszatért az eladott, elzálogosított birtokok kérdésére, és követelte, az ilyen birtokokat sem az adós, sem annak rokonsága ne válthassa vissza, hiszen a szabad forgalom a birtok és a kapcsolódó hitelállomány értékét, s általában a „közvagyonyosság gyarapodását” egyaránt növelik, az utóbbit veszélyeztető feudális maradványok visszatérésének lehetőségét kiküszöbölik. Az elzálogosítást Somogyi mindenképp a hitel funkciójával ellentétesnek, ezért kiküszöbölendő lehetőségnek vélte, ezért vagy megtiltani, vagy ha azt nem lehet, biztosítékok által minimálisra szorítani kívánta. Utóbbiak között két tényezőt említett, egyrészt annak kimondását, hogy ha a tulajdonos a zálogba vételi idő letelte után negyedévvel sem váltja vissza birtokát, a zálogba vevő tulajdonába menjen át, másrészt, ha elárverezésre kerül a sor, akkor a zálogba adó legfeljebb az árverésre szabott határidőig élhessen visszavásárlási jogával. „Ez intéz-

kedések nélkül birtokunk mindig háborításoknak leendő kitéve, s így biztos hipotékául [= hitel-fedezetül] nem szolgálhatván, vagyoni hitelünk jó lábra nem állhat.” – jelentette ki összegzően, s át is tért a szatmári pontokban hangsúlyos, a kortársakat is számos gazdasági szakcikk indítására sarkalló „országos hiteltár” felállításának szükségességére. Somogyi aprólékos számokkal igazolta, hogy külföldi hitelezőknek már most is nagyon megéri kedvező (például 2,5-3 %-os) kamatfeltételek mellett hitelt adni magyarországi birtokosoknak. Ha pedig hazai törvények biztosítják a kamatszedés méltányos feltételeit, akkor a tőkeamortizáció korlátok között tartva az ország javát szolgálja. A szükséges törvényes biztosítékokat az alábbiakban jelölte meg: a hitelképesség feltétele a „jóságok hipotekálása”, vagyis hitelképességének kinyilvánítása, s ennek telekkönyvi bejegyzése, így a kölcsönteljesítés eladás esetén a vevőre átruházható; a törvényhatóságok hivatalaiban erre hivatott tisztviselőt („rendszeres beszédőt”) kell alkalmazni, aki a kamatfizetés elmulasztása esetén egy hónapi határidő után árverésre bocsáthatja a birtokot, s eladhatja annak, aki a kamatfizetést is vállalja. (Ha az eredeti hitelfelvevő törleszti a részletet, akkor csak az árverési költségek terhelik.) A hiteltár felállítására Somogyi egy másik ismert módszert is megfogalmazott, hangsúlyosan ajánlva: az országos hitelbank úgy is létrehozható, ha minden birtokos az ingatlanvagyonának felbecsült értéke kétharmadának megfelelő államkötvényt kapna, s a kapott összeg után 2 %-os kamatot fizetne 50 évig. Egy e célra létrehozandó országos választmány pedig rendszeresen kisorsolna birtokosokat, akik a befizetett összeget készpénzben visszakapják, ami a koncepció körütekintő kidolgozásával középtávon a teljes tőkemennyiség készpénzre váltását elérhetnék. „Ha ezen új pénz és gazdagodási forrás kellőleg fontolóra vétetik, nem marad fenn kétség arról, hogy az ország értéke ezáltal egyedül kétszerülni fog, s ily eredményt néhány család képzelt érdekeinek nem lehetvén alárendelni, természetes, hogy az ösiséget azonnal el kell törölni, nem pedig határidő engedésével az országot hiteltől s annak nagy eredményeitől egy nemzedék kimúltáig megfosztani” – zárta sokatmondóan első közleményét a szerző.

Somogyi második cikke a 3. szatmári pont, vagyis a jobbágyfelszabadítás kérdésének rendkívül részletes taglalásával kezdődik. A szatmári pontokban megfogalmazott kötelező örök-váltság programjának, a nemesség kárpótlásának gyakorlati megvalósításának kidolgozásában Somogyi „egy az egyben” átvette Farkas Károlynak a *Pesti Hírlap*-ban megjelent tanulmányában foglaltakat.²⁷⁷ Ezt Kossuth is nagyon értékes fejtegetésnek tartotta, szerkesztői jegyzetekkel látta el.²⁷⁸ Farkas Károly tervét Somogyi túlzás nélkül történelmi jelentőségűnek minősítette, és saját terve kommentárjaként kivonatossan idézte, bár a lényegyet tekintve gyakorlatilag újraköszölte a *Pesti Hírlap* számos hozzászólást, további tanulmányokat inspiráló értekezését.²⁷⁹ Ez bármennyire is megegyezik Somogyi személyes véleményével, terjedelme-sebb ismertetésétől el kell tekintenünk, csak a lényegyet igyekszünk összefoglalni. Farkas a kötelező örökváltság kivitelezésekor az úrbéri viszonyok egyszeri, tőkéletes megszünte-tésének és a nemesség egyszeri, teljes körű kártérítésének együttes elvéből indult ki. Ország-

²⁷⁷ Ld. TETÉTLÉNI [FARKAS KÁROLY]: Örökváltsági pénztár. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 10. sz. (február 3.) 79. p. Farkas Károly (1805-1868) gazdasági szakíró, 1848-ban országgyűlési képviselő, ekkor is főleg kárpótlási ügyekben foglalt állást.

²⁷⁸ Vö. Kossuth Lajos: Szerkesztői jegyzetek a *Pesti Hírlaphoz*, I. (1841) Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc, 2003.

²⁷⁹ Farkas tanulmányához, valamint a szatmári 12 pont által szorgalmazott hitelpénztár ötletéhez készült tanulmányokra (Trefort Ágoston, Fogarassi János stb. műveire) ld.: RÁCZ, 1955. 109-111. p. Farkas tervezetének egyes, a gyakorlati megvalósítás kapcsán óhatatlanul előbukkanó hibáira már ezek is rámutattak (Kossuth kommentárjaival együtt), amely kritikák nyilván Somogyi fejtegetéseire is joggal vonatkoztathatók. Ugyanakkor fontos megállapítani, hogy a jobbágyfelszabadítás (az azzal összefüggő kárpótlás) illetve az általános adóztatás (közteherhivatal) koncepciójának kialakításában az elméleti viták ekkor épp csak megindultak, és e nyilvánosságot kapó téziseknek termékenyítő hatása volt az 1848-ig, sőt a népképviselői országgyűlés tárgyalásain is áthúzódó társadalom- és gazdaságpolitikai törvények meghozatalára.

gyűlési törvény által kívánta kimondatni az úrbéri összeírások azonnali, teljes körű elvégzését, amelyhez részletes rovatokra (telekméretek, számított úrbéri tartozások, robotteher, terményárak stb.) és azok pénzbeli átszámítására vonatkozó terveket is közölt, hiszen az összeírás aprólékos munkálatait kellett kiviteleznie. Az úrbéri összeírás tőkésítését követően a helységenkénti összesítést az országgyűléssel kívánta jóváhagyatni, egyidejűleg a kárpótlást lebonyolító, állandó pénzalappal bíró országos pénztár felállításáról intézkedni. A kárpótlás végrehajtására vonatkozó összeg kifizetése nagyon hasonló ahhoz, ahogy Somogyi az ősiség eltörléséből fakadó hitelpénztár kifizetéseit vázolta (ld. fentebb), bár minden bizonnyal Farkas ötletét adaptálta a szatmári pontok szerzője és nem fordítva. Utóbbi lényegében csak azzal kívánta megtoldani a „Tetétleni-tervet”, hogy az örökváltság lebonyolításához szükséges pénzalap létrehozását célzó pénztár előkészítését (vagyis az általános birtokfelmérést) ki kellene egészíteni az úrbérrendezés munkálatainak teljessé tételével, valamint – ahol a lehetőségek engedik – a tagosítás elvégzésével. Utóbbihoz szerinte szükséges, hogy törvényt alkossanak az úrbéri illetve tagosítási perek lerövidítéséről is a jobbágyfelszabadítás törvénybe iktatásával egyidejűleg.

A 4. és 5. szatmári pontot, vagyis a nem nemesek birtokbírhatási és hivatalviselési jogát Somogyi nem nagyon kommentálta, inkább szükségszerűsége volt sokatmondó, hiszen leszögezte, hogy ezen elvek kimondása 1841-ben már annyira kézenfekvő és köztudott, hogy fejtegetése szükségtelen.

Hosszabb teret szentelt viszont a 6. pontnak, mely a nemesség megadóztatását kívánta törvénybe iktatni. Jellemző módon ismét a régi magyar törvények hagyományára apellálva kezdete érvelését, vagyis azt bizonygatta, hogy az 1486/64. tc. (mely kimondta, hogy „a főpapok és bárók meg az összes nemesek tartoznak fekvő jószágaik után a vármegye pénztárába adózni, valamikor a vármegye közös szükségeire költségek kellenek”²⁸⁰) változatlanul érvényben van. Kiegészítette ezt az Érsekújvárbán tartózkodó nemeseket a Nyitra vagy Esztergom vármegye joghatósága alá soroló, valamint őket a vármegye terheinek viselésére, adófizetési kötelezettségére figyelmeztető 1649/48. tc. elvi jelentőségének hangsúlyozásával.²⁸¹ Úgy vélte, ez nem is igényel hosszabb kommentárt, a nemességnek fizetni kell a háziadót és kész, ezt mondja a törvény (mondani sem kell, hogy a konzervatív nemesség egészen máshogy értelmezte a jogszabályokat, mint erre Uray és a későbbi 1843-as események is utaltak), pusztán azt hangsúlyozta, hogy a fizetést vagyoni arányosság elve alapján kell eszközölni. Somogyi itt közölt fejtegetései a valódi közteherviselés elméleti alapvetését szolgálták, leszögezte például, hogy a jövedelmek három csoportra oszthatók: fekvő birtokból, ingó vagyonból vagy „szorgalmi keresményből”, vagyis rendszeres jövedelemből. Az elsővel nem lesz sok plusz teendő – vélte Somogyi – hiszen a fentiekben már vázolt általános birtokösszeírás alapján az adófizetési kötelezettség is megállapítható, csak az szükséges, hogy az egyes birtoknagyságoknak megfelelően adósávokat jelöljenek ki. Somogyi 6 kategóriát javasolt, amelyeket a nagyság mellett a művelt terület fajtája, minősége alapján is „finomítani” kívánt. Az ingó vagyonokat újabb altípusokba sorolta, megkülönböztetve a tőkepénz-, a birtokfelszerelés- (fundus instructus) és kereskedelmi jövedelem-jellegű ingó vagyonokat. Utóbbi három közül az elsőnél és a harmadiknál Somogyi a tőkepénz jövedelménél illetve a kereskedelemből származó bevételnél az adóbevallás intézményének meghonosítását javasolta, kivéve a kölcsön adott tőkepénzeket, ezeknél ugyanis a behozandó „követelő-könyvek” alapján is kivethető adó. A birtokfelszereléseket a szerző nem kívánta adóztatni, mivel amúgy is ingatlanhoz (birtokhoz) kötöttek vagy jövedelemszerzéshez szükségesek, így

²⁸⁰ Corpus Juris Hungarici. A törvényekbe zárt történelem. [CD-ROM. KJK-Kerszöv] Bp., 2000. (továbbiakban: CJC CD-ROM, 2000.)

²⁸¹ CJC CD-ROM, 2000.

kétszer adóztatnának ugyanazért. A későbbiekben itt részletes kidolgozást sugall, hiszen más jellegű „instructusai” vannak egy szántóföldnek és juhlegelőnek, amelyet az adóztatásban is érvényesíteni kell. Az adóbevallás elvét a „szorgalmi keresmények”, vagyis a rendszeres, például értelmiségi munkából származó jövedelmeknél is célravezetőnek minősítette.

A 7. szatmári pontot két összefüggő alpontra osztotta. A monopóliumok eltörlése mellett a közlekedés javítását szorgalmazta. Köztudottnak nevezte, hogy az egyedárusággal összefüggő „céhek is ártalmasok a kereskedés és szorgalom szabadságának és így gátjai az anyagi jólét növekedésének”. A monopólium birtokosa által megszabott magasabb ár és a tényleges érték közötti különbség nem más – mondta –, mint „egyeseknek fizetett adó”, ezért a céhek eltörlése halaszthatatlan. A közlekedés fejlesztése kapcsán a vasutak és a csatornahálózat megteremtéséhez szükséges törvényhozási munkákat elégségesnek ítélte (az 1836/25. tc. részletesen szabályozta mindezek fejlesztéséhez létrehozandó vállalatokat²⁸²), ugyanakkor hangsúlyozta az országos és mellékutak hálózatának korszerűsítését is. Utóbbiról is törvényalkotást szorgalmazott, az útépitést (fejlesztést) pedig részvénytársaságokra akarta bízni, akik az utakon vámszedési joggal rendelkeznének. Az úthasználati díj mértékét ugyanakkor állami szerv határozná meg, mely egyben az utak minőségét is folyamatosan ellenőrzi. Somogyi demokratikus társadalomfelfogását itt is hangsúlyozta: „Magában értetik, hogy a vámfizetéstől senki nem vétetné ki. [...] Már kérдем, ha egyesek iránt azon igazságos tekintettel voltunk, hogy nem köteleztük őket a privilegiált néposztálynak ingyen utat készíteni, nem sokkal inkább kívánja-e az igazság azt, hogy kilencmillió nemtelen polgártársainkat mentsük fel azon tehertől, hogy egy kiváltságos osztálynak országszerte ingyen készítsen utakat?” Az úthasználati díj (útivám) azonban csak országos közutakon szedhető, az alsóbb rendű (mellék-) utak minőségének, járhatóságának megőrzését a községek feladatává kívánta tenni, melyek lakói a határaikhoz tartozó utak karbantartásának munkálataiban „vagyonaránylagosan” kötelesek részt venni. E célra a katonaság közmunkára vezénylése is kívánatos.

A 8. ponttal kapcsolatosan Somogyi az oktatás valamennyi szintjének fejlesztését szorgalmazta az óvodáktól az elemi és középiskolákon át az egyetemig. Az oktatási reformot – alapvető liberális tradíciónak megfelelően – az állam-egyház elválasztásával kívánta összekötni: „Minden iskolára nézve szabályul kívántam tétetni, hogy abban vallás ne tanítassék, hanem a vallás és egyház dolga miként a státusétól elválasztatott, úgy választassék el az iskolától is.” Az Amerikai Egyesült Államok illetve Anglia példájára hivatkozott, és felesleges költségnek minősítette, ha minden községben a vallásfelekezetek számának megfelelő iskola működne. „Gondoskodjék a papság a nép, a gyermekek vallási tanításáról, de evvel az iskolák felállítását nehezíteni nem célszerű” – fogalmazott körütekintően, és szükségesnek vélte az általános tankötelezettség kimondását 5-10 éves kor között. Az iskolahálózat megteremtésének és fenntartásának anyagi alapjait az egyházi javak szekularizációjával kívánta megteremteni.

A sajtó szabadságáról szóló 9. ponthoz kommentár fűzését feleslegesnek nevezte, mivel a követelés „nem egyéb az országgyűlés és törvényhatóságok által többször ismételt törvényszerű kíváнат”-nál. (Utóbbi célzások bizonyára az 1830-as évek felségsértési pereit kapcsán, a szólásszabadság ügyében született kezdeményezésekre vonatkoztak.)

Eddig tart az *Erdélyi Híradó* cikksorozata, a szabad királyi városokról szóló 10. pontot nem fejtette ki részletesebben Somogyi a választmányhoz benyújtott koncepciójában sem.²⁸³ A közigazgatás és az igazságszolgáltatás teljes, egyéni összeférhetetlenségét is kimondó – 11.

²⁸² CJC CD-ROM, 2000.

²⁸³ Ugyanakkor Somogyi nagyon is élénken érdeklődött az 1840-es évek elején (főleg az 1843-44. évi országgyűlésen) heves vitákat kiváltó „városi kérdés”, vagyis a szabad királyi városok rendezése iránt, Szeged 1843. évi nagy hatású követeltatásának egyik kidolgozója volt például. RÁCZ, 1956. 181-182. p.

pontban kifejtett – elválasztását ismét régi magyar törvények felidézésével támasztotta alá. Szorgalmazta az esküdszék illetve a semmítőszék intézményének meghonosítását, a büntetőeljárás rendjének meghatározása, modernizálása mellett. A werbőczyánus érvelést hívta segítségül az utolsó pontban, a népképviselőre való haladéktalan áttérés kapcsán is, mondván, hogy egykor az egész nép egyenlő jogokkal és szabadságokkal bírt, melytől annak egy része az ország védelmének elmulasztása miatt fosztatott meg. Itt az idő, hogy véget vessenek az ősök hibája miatti büntetésnek, mely különben is a „felvilágult századnak szellemével ellenkezik”.²⁸⁴

²⁸⁴ RÁCZ, 1955. 122-123. p.

Az első hazai újságíróverés nyomában^{*}

A cím több szempontból is idézőjelbe kívánczik. Egyrészt, mert jelen közleményünk után is úgy véljük, további sajtótörténeti búvárkodást igényel, hogy ki is volt az első megvert magyar újságíró. (A sajtó modern történetében, mint tudjuk, nem ritka, hogy újságírók fizikai erőszak áldozatául esnek, és nyilván bőségesen vannak e szomorú tendenciának történeti előzményei.) Másrészt az idézőjel azért is indokolt volna, mert a történet egyik főszerepét játszó újságíró – kései utódaival ellentétben – megverésére legfeljebb csak közvetett módon szolgáltatott okot mindazzal, ami a tolla alól kikerülve, nyilvánosságot kapott. A több mint másfél évszázados eset felidézését nemcsak azért tartjuk fontosnak, mert kétségtelen áthallásai a sajtó hazai történetén át napjainkig ívelnek, hanem azért is, mert a magyar politikai újságírás kiemelkedő egyénisége, Kossuth Lajos életének lényegében ismeretlen epizódja.

A történetek röviden az alábbiakban foglalhatók össze. A *Pesti Hírlap* szerkesztőjének Szép utcai lakása közelében rendszeresen gyalázkodó falfirkák jelentek meg, névtelen leveleket kapott ő illetve szállásadója is, s egy idő után Kossuthhoz közelállók kezdtek figyelni a házat, hogy elkapják a sértegetések anoním szerzőjét. 1841. november 27-én éjjel 23.00 óra után a házmaster illetve Kossuth inasa meglesték a házfalra felíratot mázoló alakot, majd az inas alaposan megverte az illetőt, amikor az áldozatról kiderült: a konzervatív *Nemzeti Újság* munkatársa, Hindy János volt az. (Utóbbi természetesen – mint majd látjuk – tagadta a sértegető felíratok „szerzőségét”.)

A korabeli közéletben nagy port kavart az ügy.

I. Hindy János (1805 ?-1875) Bars megyei birtokos családból származott, 1838-ban ügyvédi oklevelet szerzett.²⁸⁵ 1840-ben lett a konzervatív *Nemzeti Újság* munkatársa, mind a kortársak minősítéseiben, mind a sajtótörténetben több helyen is „szerkesztő”-nek nevezik, holott valójában nem volt az.²⁸⁶ Tevékenysége inkább mai szóhasználattal az olvasószervezőhöz, korabeli kifejezéssel: segédszerkesztőhöz állt a legközelebb, hiszen a leghosszabb ideig állt a

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

²⁸⁵ Hindy keresztneveként az Iván is elterjedt a szakirodalomban, ő maga az 1840-es években a János-t használta. Születési éveként Szinnyi adattárában – és ennek nyomán szinte minden más későbbi munkában is – 1800 szerepel, ez minden bizonnyal téves, az 1805-ös adatot Nagy Iván családtörténetéből vettük át. Utóbbit inkább valószínűsíti, hogy 1841-ben készült orvosi vizsgálata (ld. alább) 35 évesnek mondta, ami már elfogadható pontatlanság (36 helyett). Vö. SZINNYEI JÓZSEF: Magyar írók élete és munkái. IV. köt. Bp., 1896. 884-885. has.; NAGY IVÁN: Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal. Pest, 1857. V. köt. (CD-ROM, Arcanum, 1999.); KEMPELEN BÉLA: Magyar nemes családok. V. köt. Bp., 1911. (CD-ROM, Arcanum, 2001.) Tévesen István-nak nevezi és születését 1820-ra (!) teszi: O'SVÁTH GYULA: Irodalom és tudomány. In: Bars megye. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., é.n. [1903] (Magyarország vármegyéi és városai)

²⁸⁶ A korszak vezető újságíróinak jegyzékében hangsúlyosan ismerteti (a *Nemzeti Újság* „első szerkesztőjének” nevezve) Hindy életét, tevékenységét: PINTÉR JENŐ magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés. VI. köt. Bp., 1933. 52., 74. p. Tevékenységének tisztázásáról ld.: DEZSÉNYI BÉLA: Nemzeti Újság, 1840-1848. In: Regnum. Egyháztörténeti Évkönyv, 1940-41. Bp., 1941. 313-356. p. (továbbiakban: DEZSÉNYI, 1941.) 344. p. Álláspontunk szerint inkább Dezsényinek van igaza, amikor azt írja, hogy „egyéni munkásságának emlékét egyetlen cikk sem őrzi” az előző jegyzetben idézett Szinnyivel szemben, aki szerint a „a lapban több értekezése jelent meg”.

lap alkalmazásában, az egyes cikkek terjedelmének, hangnemének kialakításában lehetett komoly szerepe, vélhetően néhány kommentár, lapalji jegyzet szerzőjében is őt gyaníthatjuk, bár tény, hogy nevét sehol nem írta alá, azonosítható névbetűt sem használt. Az 1840-es évek első felében levelezéséből arra következtethetünk, hogy a lap terjesztésével kapcsolatos ügyeket is ő koordinálta, elsősorban az azt anyagilag is támogató, magas rangú egyházi személyek felé.²⁸⁷ Hindy személyisége mindenestre pontosan beleillett a *Nemzeti Újság* szélsőségesen konzervatív, klerikális arculatába. (A lap a katolikus egyház érdekeinek szócsöve, a konzervatív tábor maradibb szárnyának orgánuma volt.²⁸⁸) A lapot szerkesztőként 1839-től 1842-ig Nagy Pál (1788-1859) jegyezte, aki finoman szólva nem különösebben tűnt fel tehetségével, 1842-ben azért kellett mennie, mert munkatársa, a *Nemzeti Újság* melléklapját, a *Hasznos Mulatságok*-at szerkesztő Nagy Ferdinánd durva támadást intézett Kölcsény Ferenc emléke ellen.²⁸⁹ A tulajdonosi jogokat a *Nemzeti Újság* jogelődjét alapító Kultsár István (1760-1828) özvegye, Perger Anna Mária gyakorolta. A konzervatív, Habsburg-hű Hindy 1845-ben túlbuzgósága miatt vált ismertté (a hivatalos közzététel előtt udvari körökből bizalmasan megszerezte és közölte az új adminisztrátorok névsorát²⁹⁰), majd 1849 után is a katolikus egyház közéleti tevékenységének szolgálatában állt, 1852-1864 között a Szent István Társulat ügynöke.²⁹¹

Hindy Jánosnak Kossuth Lajossal éppen akkor támadt konfliktusa, amikor a közéletet jórészt amúgy is a *Pesti Hírlap* nyomán támadt belpolitikai viharok jellemezték. Történetírásunkban már sokoldalúan feltárt, hogy Kossuth szerkesztői munkája milyen alapvető hatást gyakorolt a magyar újságírás történetére, továbbá – mint az első modern értelemben vett, jól szerkesztett politikai lap – a polgári átalakulás ügyének is az egyik legfontosabb mozgatórugója lett.²⁹² A

²⁸⁷ Ld. pl. Lipthay Endre esztergomi kanonok Hindyhez, mint „expeditor úr”-hoz 1844-ben intézett leveleit. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) R 319. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kisebb családi fondok.) 26. cs. Hindy-család. (Filmtár. 47319. sz. tek.) sz.n.

²⁸⁸ Ld. részletesen: DEZSÉNYI, 1941.; ill. KOSÁRY DOMOKOS: A kétféle *Világ* és a konzervatívok. In: A magyar sajtó története. 1. köt. 1705-1848. Szerk. KÓKAY GYÖRGY. Bp., 1981. 731-750. p. (továbbiakban: KOSÁRY, 1981.) 749-750. p.

²⁸⁹ Ld. pl. DEZSÉNYI, 1941. 314-318. p. A lap egyébként Nagy Pál szerkesztésében 1840 januárjától jelent meg *Nemzeti Újság* címen – mint egy laptársa sokat sejtetően fogalmazott – „eddigi szellemében”, vagyis konzervatív modorban. *Jelenkor*, 1841. 3. sz. (január 9.) 9. p.

²⁹⁰ DEZSÉNYI, 1941. 342., 344. p.

²⁹¹ Munkájáról ld. pl. Danielik János levelei Hindy Jánoshoz: MOL. R 319. 26. cs. sz.n.; Csajághy Károly levele Hindy Jánoshoz, 1853. április 8.: Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. (továbbiakban: OSzKKt.) Levelestár; illetve: Falk Miksa és Kecskeméthy Aurél elkobzott levelezése. Sajtó alá rend.: ANGYAL DÁVID. Bp., 1925. (Magyarország újabbkori történetének forrásai.) 429. p.

Megjegyezzük, Hindynek feleségétől, Nehéz Júliától született fiai közül kettő szintén ismert a sajtótörténetben. A kisebbik, Géza (1850-1895) kevésbé, Hindy Árpád (1843-1897) viszont nemcsak az 1860-as évek önkényuralom-elleni mozgalmaiban vállalt aktív szerepével hívta fel magára a figyelmet, hanem azzal is, hogy a *Hon* munkatársaként, az *Ellenőr*, az *Aradi Közlöny* és a *Kolozsvár* szerkesztőjeként a dualizmus korának egyik legjobb tollú újságírója lett. (Felesége, az 1848-49-es hivatalos lapot, a *Közlöny*-t szerkesztő Gyurmán Adolf lánya volt, aki – érdekes előzményként – a *Hazai s Külföldi Tudósítások*-nál, majd az 1840-es években a *Pesti Hírlap*-nál is dolgozott.) Témánk szempontjából fontos megjegyezni, hogy az 1880-1890-es években sajtótörténeti elemzéseket is közzétett a reformkori lapkészítésről, Kultsár István szerkesztői munkájáról például az *Ellenőr* és az *Erdélyi Múzeum* hasábjain. Személyéről ld. legutóbb: SZÉCHY ANDRÁS: Kossuth és Táncsics vonzásában. Gyurmán Adolf és Hindy Árpád emlékezete. In: Ezredvég, 1999. március. [Online: <http://magyar-irodalom.elte.hu/ezredveg/9903> – 2005. május.]

²⁹² Ld. pl.: BUZINKAY GÉZA: Kis magyar sajtótörténet. Bp., 1993. [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/03100/03157> – 2005. május.]; küln.: KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth és a Pesti Hírlap. In: A magyar sajtó története. 1. köt. 1705-1848. Szerk. KÓKAY GYÖRGY. Bp., 1981. 665-713. p. (A számos Kossuth-életrajz vonatkozó ismertetésétől eltekintettünk.)

Kossuth által vezércikkekben, továbbá a lap tudósításaiban „tematizált” belpolitikai kérdések, a közélet iránti érdeklődést indukáló hatása nemcsak mozgósította az 1839-1840. évi országgyűlés részleges sikerei miatt „elfáradt” ellenzéket,²⁹³ hanem polarizálta az egész politikai közvéleményt. Széchenyi István: *A kelet népe* c., Kossuth-ellenes röpirata, valamint az annak nyomán megindult sajtóvita nemcsak a vármegyei közgyűlésekben nyilvánosan politizáló, valamint a véleményét újságcikkekbe, röpiratokba foglaló személyiségeket mozgósította,²⁹⁴ hanem azokat is, akik – a modern közéletben távolról sem ismeretlen módon – névtelen gyalázkodással, fenyegetőzésekkel próbálják a közélet szereplőit megfélemlíteni, eltántorítani. Egyetérthetünk azokkal a történetírói megnyilatkozásokkal, melyek szerint Széchenyi, majd a konzervatív publicisták Kossuth-elleni támadása indirekt módon, de ösztönzőleg hatott Kossuth kicsinyes gyűlölköinek ambícióira.²⁹⁵

Hindy éjszakai megverése egyébként – a politikai és zurnalisztikai vonatkozások mellett – önmagában azért is felkeltette az érdeklődést, mert erősítette a kortársak vélekedését a nagyvárossá váló Pest közbiztonságának romlásával, az urbanizáció negatívumaival kapcsolatosan. A számos tudósítás közül felidézzük a *Jelenkor* véleményét, mely szerint: „Budapest napról [napra] nagyobb fővárosi jelentőséggel kezd bírni, s az egész világ minden nagyvárosa tanúsítja, hogy nagyobb népség s nagyobb közlekedés mindenkor nagyobb salakot szokott maga után hagyni. [...] Bizonyítják ez állítást Budapesten egy idő óta nagyobb számmal előforduló gyilkosságok s lopások.” A Victor Hugo regényeibe kívánczoló alvilági zsványtanyák miatt napirenden voltak az éjszakai verekedések, általában a terjedő bűnözés.²⁹⁶

II. A november 27-i újságíró-verés történetéről aprólékos részletességű források állnak rendelkezésünkre.²⁹⁷ Elsőként Patisz Károly, Pest város kapitánya végzett nyomozást a történetek kiderítésére. A városi tanácshoz intézett december 3-i jelentésében még úgy fogalmazott, hogy Hindy „felgyógyulásán az orvosok is kételkednek”, és röviden ismertette a felvett tanúvallomások tartalmát. Ebből kiderül, hogy Hindy ugyanúgy a Szép utca 3. sz. házban lakott, mint Kossuth (megjegyezzük, ennek ellenére – mindkettejük állítása szerint –

²⁹³ Az országgyűlés utáni fáradtsággal kapcsolatos kifejezéseket maga Kossuth használta, ld.: KOSSUTH LAJOS: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841] In: Ferenczi Zoltán (szerk.): Gróf Széchenyi István: *A Kelet népe*. Bp., 1925. (Gróf Széchenyi István összes művei, 5.) (Magyarország újkori történetének forrásai.) 411-524. p.; 481. p.

²⁹⁴ A Kossuth-Széchenyi-vita terjedelmes szakirodalmából ld.: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. I. r. (1841-1843) Szerk.: VISZOTA GYULA. Bp., 1927. (Magyarország újkori történetének forrásai.) (továbbiakban: VISZOTA, 1927.); LACZKÓ MIHÁLY: Széchenyi és Kossuth vitája. Bp., 1977. (Magyar História) stb.

²⁹⁵ VARGA JÁNOS: Keresztúzbén a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841-42-ben.) Bp., 1983. (továbbiakban: VARGA, 1983.) 57. p. A Kossuth-Hindy-affér 1841-1842-es történéseit néhány sorban – részben egymástól átvéve – ismertették: VISZOTA, 1927. XCI-XCII. p.; DEZSÉNYI, 1941. 344-345. p.; KOSÁRY, 1981. 749. p.; (az alább idézendő sajtócikkek említésével:) Kossuth Lajos: Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz, I. (1841) Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc, 2003. 269-270. p. (További hivatkozásuktól eltekintünk.) Legnagyobb figyelmet az ügynek – pontosabban egyes büntetőeljárás-történeti vonatkozásainak – eddig egy tanulmány szentelt: DOMBÓVÁRY GÉZA: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében. Bp., 1906. (továbbiakban: DOMBÓVÁRY, 1906.) 42-45. p.; illetve ez alapján röviden: UŐ: Törvénykezés. In: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. köt. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., é.n. [1911] (Magyarország vármegyéi és városai) (továbbiakban: DOMBÓVÁRY, 1911.) 309-325. p., 312-313. p.; UŐ: Fenyítőeljárás és börtönügyi adalékok vármegyéinknek XIX. század eleji gyakorlatából. Bp., 1931. (Angyal szeminárium kiadványai, 20.) 11-12. p.

²⁹⁶ *Jelenkor*, 1840. 86. sz. (okt. 21.) 341. p., 1841. 13. sz. (február 13.) 49. p. stb.

²⁹⁷ MOL. C 51. (= Helytartótanácsi levéltár. Departamentum politiae in genere et civitatum.) 1842. 19. kf. 2. t.

személyesen nem ismerték egymást), a háztulajdonos László Józsefné volt.²⁹⁸ Az egybehangzó vallomásokból bizonyosan látszik, hogy már régóta rendszeresen megjelentek a ház falán Kossuthot becsmérő falfirkák.²⁹⁹ A ház lakóit is nyugtalanító éjjeli falmázolások nyomán a házmester, Moór János, valamint a Kossuth-család szolgálatában álló inas, Neuser (Neuzer) János éjjelenként lesben állt, hogy kiderítsék az illető kilétét. Már több éjszakát is eltöltöttek hiába a Szép utcai lakóépülettel szemközt lévő ún. Almássy Ignác-féle ház kertjének vaskerítése mögött, amikor november 27-én, éjjel fél tizenkettőkor (pontosabban a vallomások szerint 23.00-23.30 közötti időpontban) meglátták a rejtélyes mázolókat. Érdekes, hogy a kihallgatások után a városi rendőrkapitány beszámolójában korrekten ismertette Hindy ellentétes verzióját is, azonban érezhetően hitelt adott a vádlottak azon beszámolójának, hogy egyértelműen a *Nemzeti Újság* munkatársa készítette a graffitiket: „Hindy János úr hazajövén, a ház kapuját elhagyta és a falra írni kezdett [sic!], a lesben lévő házmester és inas egy ideig nézték és tettét a holdvilágnál jól kivehették”, majd tetten akarták érni az illetőt. A vasrácsos kertajtó csikorgását meghallva azonban az elkövető futásnak eredt a szomszédos Zöldkert (ma: Reáltanoda) utcába, ahonnan egyébként korábban érkezett is, hiszen a *Nemzeti Újság* szerkesztősége ott volt található.³⁰⁰ Neuser János utána futott, alaposan helybenhagyta, majd visszahozta, hogy Moórral történt előzetes megállapodásuk szerint a Szép utcai házban lévő istállóba zárják, a hatóságoknak történő másnapi átadás céljából. Ekkor azonban az odaérkező házmester (és szintén a házból kijövő felesége) felismerte Hindyt a megvert férjében, akit ezután szállására haza is engedtek.³⁰¹ Hindyt a szóbeli meghallgatáson túl a rendőrkapitány írásos vallomástételre is felkérte, az áldozat azonban csak pár soros levelet küldött a tanácshoz, amelyben azt nyilatkozta („a kötelesség, sőt a békés polgárok közbátorság [= közbiztonság] ösztönéből serkentetve”), hogy a mellékelt – alább ismertetendő – orvosi látletet önmagáért beszél. Azért még megemlítette, hogy előző este az állapota súlyosbodott, már végleg el van gyengülve.

²⁹⁸ Kossuth 1841 januárjában történt házasságkötése után költözött a három szobás, a szerkesztői fizetésből polgári eleganciával fenntartható otthonba feleségével Meszlényi Teréziával. A lakás kiválasztásában szerepet játszott az is, hogy a *Pesti Hírlap* szerkesztősége, kiadóhivatala és a Landerer-féle nyomda az otthonhoz nagyon közel, a Szép utca és a Hatvani (ma Kossuth Lajos) utca sarkán álló, ún. Horváth-házban alakította ki helyiségeit. Kossuth 1842 márciusában a Pest megyei Tinnyére költözött, döntésében – az életrajzaiban megörökített – anyagi gyarapodása illetve a vidéki kúria iránti vágyakozás mellett talán az is vezethette, hogy családját a Hindy-ügyhöz hasonló kényelmetlenségektől megkímélje. Fontos megjegyezni, hogy Kossuth első gyermeke, Ferenc nem sokkal a tanulmányunk témájául szolgáló történet előtt, 1841. november 16-án született. FÓNAGY ZOLTÁN: Évek és napok Pest-Budán. In: *Napút*, 2002. 7. sz. [Napút Online: http://www.inaplo.hu/na/2002_07/062.htm – 2005. május.]; illetve: GAVLIK ISTVÁN: Kossuth Lajos Pest-Budán. Bp., 1993. (Kossuth Lajos emléktúrák, 4.) 12., 27. p.; KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 2002. (2. bőv. kiadás, továbbiakban: KOSÁRY, 2002.) 200., 266. p. Utóbbi monográfia érdekes módon a Hindy-ügyet nem említette.

²⁹⁹ Kossuth egy október közepén kelt hírlapi cikkében már panaszkodott az éjjeli falfirkálásokra, ami akkor már huzamosabb idő óta folyhatott, decemberi cikkében öt hónapról írt – ld. alább –, vagyis huzamosabb ideje kellett már túrnie a zaklatásokat. [KOSSUTH LAJOS:] Polemia. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 83. sz. (október 16.) 697. p. Megjelent: Kossuth Lajos hírlapi cikkei, I. 1841-1842. Sajtó alá rend.: KOSSUTH FERENC. Bp., 1906. (Kossuth Lajos Iratai, XII.) (CD-ROM, Arcanum, 2002.) Vö. 366. sz. jegyz.

³⁰⁰ Hindy a botrány után – Kossuthhoz hasonlóan, vö. 298. sz. jegyz. – elköltözött a kínos helyszínnek bizonyult Szép utcai házból, 1842 júliusában már a Kecskeméti utca 508. sz. alatti, ún. Kosztolányi-féle házban lakott. Hindy János levele Horvát Istvánhoz, 1842. július 22. OSzKKt. Levelestár. Nem sokkal később lakását a Zöldkert u. 477. sz., Kultsárné-féle házba tette át, ahol a lap szerkesztősége is működött, 1844-től 1848-ig bizonyosan ott lakott. MOL. R 319. 26. cs. sz.n.

³⁰¹ MOL. C 51. 1842. 19. kf. 2. t. Patisz Károly jelentését szó szerint magáévá tette a városi tanácstól a – Tölgyessy János polgármester és valamennyi tanácsos által aláírt – helytartótanácsához intézett december 6-i beszámoló. Vagyis a tanács szintén inkább Hindyben, mint valaki másban gyanította a feliratok szerzőségét. Egyértelműen, eskü alatt tanúsította ezt Moór János december 2-i vallomásaiban is.

A történetek után másnap reggel Hindy családja bejelentést tett Pest vármegyénél, amely Zlinszky János főszolgabíró útján szintén nyomozni kezdett. Azonnal orvosi látelleletet vetettek fel Hindyről, és – Bellágh Antal esküdt útján – felszólították, hogy írásban foglalja össze a történeteket.³⁰² Hindyt megvizsgálta saját orvosa, bizonyos Stockinger Tamás, aki érvágást is végrehajtott rajta, illetve a vármegye két főorvosa (Schmidt János és Tessenyi Zsigmond) is. Az első ránézésre „gyengébb testalkotású szenvedő”-nek titulált, még másnap is véres ingében ágyban fekvő újságíró súlyos, nyilamló fejfájásról, fülzúgásról, egyik szemére zavaros látásról beszélt, ugyan eszméleténél volt, de az orvosoknak feltűnt, hogy „a tett kérdésekre csak lassan, és némely gondolkodás után felel”. A tüzetesebb vizsgálat a fején, különösen az arcán számos ütéstől származó kisebb-nagyobb zúzódást, a máj tájékán bordáinak sérülését, bal kezén és mindkét combján sebeket állapított meg. Előbbiek egyértelműen valami tompa eszköztől (bottól) származhattak, utóbbiak pedig csak attól, hogy „a megsértett arccal a kikövezett földre teréttetett”, melyet kisebb szerencséjére a kalap és a vastagabb téli ruházat valamelyest mérsékelt. A diagnózis már a korabeli orvostudomány szintjén is világos volt: „Akár pedig az ütések súlyát, akár a megsértett szerencsétlen esetét [= elesését] okozzuk, a fent említett belső tünetényekből az agyvelő megrázkódtatásának első fokát következtetni kell.” Az orvosi szakvélemény vége a korban megszokott fordulatokat használta, és mindez agyrázkódás esetén nem is volt a betegre nézve biztatónak tekinthető: „Az agyvelő megrázkódtatása mindig veszedelmes és nem ritka halálos következményű lévén, a sértés miképpen kimeneteléről a tudományok szabályai szerint még eddig végképpen ítéletet nem hozhatunk, melynek hozatalát a gyógyítás alatt későbbben kifejtendő tünetények, vagy halál esetében a boncolás határozandja meg.”

A Hindy János által december 1-én készített terjedelmes beszámolóból úgy tűnik, szerzője nagyon is tudatánál volt, még akkor is, ha feltehetően mások segítségére (például diktálásra) volt szorulva. Feltűnő, hogy a városi tanácshoz mennyivel székszavúbb beadványt küldött, ebben szerepet játszik, hogy a vármegye előtt részletesebben kifogásolhatta a pesti közbiztonságért felelős városi rendőrség munkáját, illetve az is, hogy támadója büntetőügyében a vármegye törvényszéke volt illetékes. Már írása első részében kifejtette azon álláspontját, hogy az ő esete nem egyszerű garázdaság, hanem jóval tágasabb összefüggései vannak, és már a megszólítás után bátor kritikát fogalmazott meg, miszerint „az adózók terhivel tápláltatott városi rendőrség egyénei [...] éppen ott nem mutatkoznak, hová s mivégre főképp rendeltetniük kellenék”. Ügye ekként rávilágít arra – folytatja –, hogy a közbiztonság milyen katasztrofális helyzetben van, hiszen megverése nem is egy külső sikátorban, hanem a pesti belváros utcáinak egyikén történt, az ő esete pedig így méltó arra, hogy nemcsak „ezen iker-városi egyéb közönségnek, hanem magának a nemes vármegyének is, mint nemes hatóságnak figyelmét méltán magára vonja”. Rátérve a 27-én történetekre, elmondja, hogy körülbelül este 11.00 óráig a *Nemzeti Újság* szerkesztőségében dolgozott, a másnapi lapszámot készítette elő, majd az alig 20-25 lépésnyire lévő szomszédos utcában lévő lakásához indult. Mielőtt hazatért volna, megállt a fal mellett, azonban vallomásában ennek indoklására a fentieknél sokkal prózaibb okot jelölt meg: vizelnie kellett. Ekkor érte a lábát egy kemény botütés, majd az „útonálló gyilkos” elől menekülni próbált. A feje több ütet kapott, a földre rogyott, el is ájult, de támadója ott is tovább ütlegelte, mellére térdelt, gyomrozta stb. Hindy érthető okokból aprólékosan részletezte megverésének történetét, majd azt, hogy a „gonosz lelkű ember” a földön húzta be a Szép utcai ház udvarára, az istállónál ledobta a földre és ráparancsolt, hogy maradjon ott. A házmesterné ekkor közölte Neuszerrel a megvert ember kilétét, majd Hindy visszatérő szófordulataival a következő történt: „midőn pedig erre a gyilkos az udvarról eltávoznék, maga a házmesterné fedezte előttem rövid szóval fel, hogy ezen gyilkos vélem éppen egy házban lakó Kossuth Lajos úr inasa légyen”. A saját ágyában, vérbe fagyva tért

³⁰² MOL. C 51. 1842. 19. kf. 2. t.

magához, és még azt is fontosnak tartotta megemlíteni, hogy az utca kövezetén megverésének véres nyomait talán még napok múltán is látni lehet. Az orvosi látlelet mellékelésén túl részletezte szünni nem akaró fejfájását, véres köpését, egyáltalán szörnyű testi állapotát. Levelének záradékában azonban nem rejtette véka alá, hogy mire számít a törtétek után. Elvárta, hogy Neuszer mint előre megfontolt szándékból, titokban támadó „valóságos útonálló haramiát és gyilkost” állítsák bíróság elé, hiszen támadója „borzasztó tetteire nézve a nyomba ítélő bíróság keze alatt az azonnali elítélését is méltán megérdemelte volna”. Hindy követelte az inas azonnali előzetes letartóztatását, súlyos megbüntetésén túl költségei megfizetését, az elszenvedett sérelmekért pedig kártérítést. Hangot adott továbbá azon feltételezésének is, hogy az inas vagy „önmaga rosszlelkű indulatából”, vagy az is lehet, hogy „mint bérlett gyilkos vetemedett ezen gyalázatos tette”, burkoltan utalva Kossuthban a felbujtó személyére.

III. Mielőtt azonban Hindy megverésének jogi következményeit folytatnánk, érdemes összefoglalni a törtétek december eleji sajtóvisszhangját, hiszen a két ellentétes politikai táborhoz tartozó újságíró személye felértékelte a törtéteket. (Megjegyezzük, Pesten amúgy is izgalmasak voltak ezek a napok. Hindy megverésének másnapján érkezett Pestre Deák Ferenc, hogy részt vegyen a büntetőjogi választmány ülésén. Az óriási népszerűségnek örvendő Deák fogadása jelentős ellenzéki demonstrációra adott lehetőséget Pest utcáin.³⁰³) Érdekes módon épp az érintett *Nemzeti Újság* volt az, amely ugyan címlapon, de kommentár nélkül, száraz tényközlésre szorítkozva tudósított munkatársa ügyéről.³⁰⁴ Finoman megkerülte az ügy minden érzékeny pontját, csak beszámolt arról, hogy az amúgy rossz közbiztonság korában is feltűnést keltett Hindy „lesből és orozva történt megvéreztetése”. A tudósítás kínosan került az állásfoglalást, egy szót sem szólt a falfirkálásokról vagy épp az áldozat magyarázatáról, a megverés előtt törtétekről is csak annyit említett: Hindy „laka előtt egy kicsit megállván [sic!], hátulról tudtán kívül hirtelen leüttetik”, majd súlyos sebek elszenvedése után az udvarára hurcolták, és azóta hosszas ápolásra szorul. A tudósítás vége megint csak kétértelmű: „A tény a hatóságok kezei között forog.” (De nem írta meg, melyik tény, vagyis összemosta a Hindyt bántalmazó inassal szembeni, valamint a gyalázkodás miatt Hindy ellen indított eljárásokat.)

Ugyanezen a napon jelent meg a *Pesti Hírlap*-ban Kossuth cikke az ügyről, amely a konkrét tényközlés mellett álláspontjának összefoglalását is tartalmazza.³⁰⁵ Mindezt különösen érdekessé teszi, hogy az eredetileg közlésre szánt írás jelentős részét a cenzúra kihúzatta, viszont a Kossuth által alaposan átírt elemzést végül közölni engedte. Eredetileg Kossuth nevesíteni kívánta az éjjeli falfirkálót, s mivel számára nem volt kétséges, hogy Hindy követte el azokat (sőt, ő írogatott névtelen fenyegető leveleket szállásadónőjének, László Józsefnének is), tettének mozgatórugóit kívánta feltárni. Kossuth tisztában volt azzal, hogy az újságíró működése (illetve általában a nyilvános közszereplés) az alantas indulatokat is felszínre hozza, és különösképpen nem lepődött meg azon, hogy az általa felvetett, nyilvánvalóan bizonyos rétegérdekeket sértő reformok, kezdeményezések, éles szavakkal ostromozott bűnbarlangok stb. ilyen kicsinyes bosszút is kiválthatnak. Ugyanakkor ezúttal nem erről volt szó – írta volna Kossuth –, hanem a konzervatívokkal ekkoriban vívott sajtóvita sajátos epizódjáról. A kérdést még nyilvánosan feltehetette („Ki hát ez a gazember, és mi célja lehet botrányos cselekvésének?”), válasza azonban már nem jelenhetett meg. (A cenzor a név szerinti megnevezést

³⁰³ Ld. erről pl. egykorán: Deák Ferenc megtiszteltetése. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. (december 1.) 806. p.

³⁰⁴ Borzasztó eset. In: *Nemzeti Újság*, 1841. 97. sz. (december 4.) 385. p. A tudósítás megfogalmazása szerint Hindy lapjának „kiadója” volt, a törtétek idején már 13 éve. Vö. 286. sz. jegyz.

³⁰⁵ Ld. Függelék, I. sz.

csak az eljárás lezárulta után kívánta engedélyezni.) Kossuth nemcsak megnevezte volna Hindyt, hanem kifejtette volna bizonyosságát abban, hogy az általa ismeretlen tollforgató tettét újságírói bosszúvágy motiválta. Álláspontja szerint Hindy még csak nem is a *Pesti Hírlap* terjesztési sikereire volt féltékeny, bár bőszihtette vitapartnereit a két lap előfizetői közötti egyre markánsabb különbség is. A fő okot „párti düh”-ben jelölte meg, vagyis abban, hogy a konzervatívok soraiban ilyen indulatos, a reformok ügyétől felbőszült elemek is találhatók. Kossuth is érezhető indulattal kommentálta azt, hogy a politikai véleménykülönbség ilyen személyeskedésre, alantas eszközöket is szentesítő akciókra is rábírhatja ellenfeleit. Mély tisztelettel szolt a hazai újságírás kiemelkedő egyéniségéről, Kultsár Istvánról, akinek emlékéhez méltatlannak tartotta Hindyt illetve a *Nemzeti Újság* színvonalát, utóbbi nevére csípős megjegyzést is tett, hiszen nyilvánvalóan kis példányszámú, ráadásul nem a nemzet egységét, hanem egy markáns politikai irányvonalat reprezentáló lapról volt szó. A Kossuth által csak körülírni kívánt „párt” pedig egyértelműen a konzervatívokon belül is a katolikus egyház társadalmi-politikai kiváltságainak fenntartására irányuló, elsősorban egyházi személyekből (püspökökből, kanonokokból illetve a megyegyűléseken politizáló alsópapságból) álló csoportra vonatkozott. Ezt egyértelművé teszi az, hogy a *Nemzeti Újság* a kortársak előtt köztudottan a püspöki kar által finanszírozott, az egyházas konzervativizmusnak teret adó orgánus volt. Feltételezését Kossuth azzal is nyomatékosította, hogy az ismert liberális Zólyom megyei alispán, Beniczky Lajos esetével hozta összefüggésbe. (Kossuth a *Pesti Hírlap* november 20-i számában szerette volna közölni zólyomi tudósítója, Révay Gusztáv cikkét, amelyben ismertette, hogy az alispán háza kapujára tűzve talált egy halálfejjel „díszített”, súlyos szavakkal megírt fenyegető levelet.³⁰⁶ A cikket a cenzúra nem engedte közölni, Kossuth azon jegyzetével együtt, amelyben a fenyegetést csak egyéni túlbuzgóságnak akarta tulajdonítani.) Beniczky azért kapott fenyegető levelet, mert megyéje élén kiállt a liberális egyházpolitikai reformok, ekkor az egész belpolitikai életben meghatározó súlyú vegyes házassági ügyek mellett. Mindezekre tekintettel jó okunk van feltételezni, hogy a liberális egyházpolitikai reformok bőszihtették fel Hindyt és a hozzá hasonlókat, hogy Kossuthal szembeni gyűlöletüket ilyen formában vezessék le. A katolikus papok püspökeik rendeletére – az ellenzéki közvélemény szerint törvénytelenül – megtagadták a vegyes házasság megáldását, amennyiben a protestáns vőlegény nem adott kötelezvényt születendő gyermekei katolikus neveléséről. A vármegyék túlnyomó többsége nemcsak elítélte ezt a gyakorlatot, hanem perbe is fogta az eljárást követő papokat. A kiváltságaihoz, valamint a felekezeti egyenlőtlenség fenntartásához ragaszkodó katolikus egyház elleni akciókról a *Pesti Hírlap* is bőségesen beszámolt, bár Kossuth – részben személyes érintettsége folytán, hiszen az áldás-megtagadás őt is érintette – alig szolt hozzá a belpolitikai viharhoz, és a cenzúra is gyakran rövidítette meg a vonatkozó megyei tudósításokat.³⁰⁷

Kossuthnak a „hurokra került éji madárról” szóló cikke azonban a cenzúra által közbevetett fordulat miatt nem Hindy személye illetve az általa képviselt politikai irányvonal ellen irányult, hanem az eset erkölcsi tanulságaival és saját személyének védelmével foglalkozott. Bár a falmázolás vétkében bizonyos volt, inasának tettét határozottan elítélte. Érezhető, hogy magyarázata ellenére úgy vélhette, a közvélemény könnyen teheti – közvetve vagy közvetlenül – felelőssé Hindy bántalmazásáért, ami utóbbi vétkét is más megítélés alá helyezheti.

³⁰⁶ MOL. R 101. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-levéltár. A Pesti Hírlap szerkesztésével kapcsolatos iratok.) Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 93. sz. A névtelen levélben való fenyegetőzés akkoriban sem volt ritka dolog a közéletben a sajtó amúgy is érdeklődött ilyen ügyek iránt. Egy Arad megyei ügyre 1841 nyarán ld.: MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 61. sz.

³⁰⁷ Ld. erről: FAZEKAS CSABA: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840-1841) In: Kossuth és az egyházak. Szerk.: KERTÉSZ BOTOND. Bp., 2004. (Evangelikus Gyűjteményi Kiadványok, I.) 70-106. p.

Nyomatékosította, hogy ő volt az, aki 28-án reggel, amint tudomást szerzett a történeteiről, nyomban bejelentést tett a vármegyénél, hogy ezzel is elhárítsa a gyanú árnyékát feje felől. Igyekezett is elébe menni a terjedő pletykáknak, és inkább ő akarta kimondani a kézenfekvő következtetést: a „botozás”, vagyis az elítéltek testi fenyegetése ellen oly gyakran kiálló,³⁰⁸ a feudális büntetés-végrehajtási gyakorlatot ostromozó, liberális szerkesztő számára rendkívül kínos volt, hogy sérelmei megtorlására épp ilyen eszközök kerültek alkalmazásra. De határozottan tiltakozott az ellen, hogy tetteit rosszindulatú ellenfelei megpróbálják szavaival szembefordítani. Inasa mellett kiállt (egyetértve az éjjeli falmázoló kifigyelésével), és folyton visszatért Hindy elfogadhatatlan tetteire, vagyis a fenyegető falfirkálásokra, és arra, hogy ezért a törvény előtt felelnie kell. A visszautasítandó pesti pletykák között ebben a helyzetben Kossuthot különösen kellemetlenül érintette, hogy elterjedt: az új esztendővel otthagyja a *Pesti Hírlap*-ot majd a *Nemzeti Újság* szerkesztését fogja átvenni, és nem győzte hangsúlyozni, hogy erről szó sincs.³⁰⁹ A cenzúra szintén törölte Kossuthnak a cikk végére illeszteni kívánt jegyzetét, amelyben szintén éles szavakkal bélyegezte meg Hindyt és annak a személyére hamis rágalmakat szóró híveit. Maró gúnnyal akarta továbbá leleplezni, hogy „a fekete hős” állapota nem is olyan súlyos, mint ahogy magáról elhitetni akarja, reményét fejezve ki a törvényszék mielőbbi ítéletének megszületése iránt. (Megjegyezzük, a cenzor fellépése – ld. még alább – összefügg hivatalának véleményével, mely teljesen Hindynek adott igazat az ügyben. A verés előzményéről, vagyis a falmázolásról nem szóltak, viszont úgy vélték, Hindyt „a *Pesti Hírlap* szerkesztősege [sic!] egy házmesterrel és egy szolgálival megverette”. Kossuth idézett cikkét pedig úgy kommentálták, miszerint nem elég, hogy így vettek elégtételt a konkurens *Nemzeti Újság*-on, nem áttallottak még „csúfolódó színes”-t is közölni a szerencsétlen újságíró ügyéről.³¹⁰)

Kossuth jól érezte, hogy vitapartnerei élni fognak a Hindy-affér által kínált lehetőséggel. Először a *Nemzeti Újság* címlapján a lap kiadója utasította vissza, hogy valaha is a szerkesztés Kossuthra való átruházására gondolt volna.³¹¹ Érdekes módon Hindy ügyéről egy szót sem szólt, ugyanakkor elítélte Kossuth politikai nézeteit, akit pénzsóvársággal is megvádolt. Arra célzott, hogy Kossuth nemcsak szerkesztőként, hanem bérlőként is meg akart jelenni a *Nemzeti Újság*-nál, a nagyobb haszon reményében, és a szerkesztőváltással kapcsolatos híresztelés épp tőle származik, hogy alkalmazásának árát ezzel növelje. (Feltételezésünk szerint valóban csak pletykáról lehetett szó, Kossuth számára komolytalan, kalandor vállalkozás lehetett volna csak egy politikai ellenlábasai által finanszírozott, népszerűtlen lap átvétele, főleg a *Pesti Hírlap* – számára nem utolsósorban anyagi gyarapodást is hozó – sikerei után.) Kulcsár István özvegye nyomatékosította, hogy Kossuth ajánlkozása, „bármily fényes hasznot ígérő felszólítása siker nélkül lett volna”. Már csak azért is, mert néhai férje ugyan a társadalmi haladás híve volt – írta –, de hűségese is hazájához, uralkodójához (ebben indirekt feltételezés, hogy Kossuth nem az), és Kulcsárné jobban tisztelte néhai férjét, „mintsem lapjaimat Kossuth úr bármily ügyes kezeire, s bármily hatalmas tollára bízni haszonvágyból eltánto-

³⁰⁸ Kossuth számos, megyegyűlési tudósítást kommentáló jegyzetben, és önálló vezércikkben szólt a témáról. Utóbbiakra ld. pl.: Bot, vessző, korbács. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 26. sz. (március 31.) 209. p.; Bot for ever. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 39. sz. (május 15.) 321. p. stb.

³⁰⁹ Valóban erőteljes feltételezésről lehetett szó, mert ugyanezen lapszám címlapján a kiadó tulajdonos, Landerer Lajos is közleményben szögezte le – a következő évi előfizetési felhívása mellett –, hogy „sem nekem, sem Kossuth Lajos úrnak gondolatunkban sem volt egymástól megválni”, pedig elterjedt, hogy szerkesztője „más itteni újság szerkesztését felvállalta volna”. *Pesti Hírlap*, 1841. 97. sz. (december 4.) 813. p.

³¹⁰ MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból. (1780-1867) Bp., 1985. (Nemzeti könyvtár) 206. p.

³¹¹ KULTSÁR ISTVÁNNÉ: Méltatlan gyanúsítás. In: *Nemzeti Újság*, 1841. 98. sz. (december 8.) 389. p.

rodhatnám”. Az elhatárolódás éles hangneme a különböző irányzathoz tartozó lapok közötti viszonyra is fényt vet.

Ennél is tanulságosabb a *Világ*-nak az ügyvel kapcsolatos elemző írása,³¹² mely pontosan beilleszkedett a Kossuth Lajos és az újkonzervatívok vezére, Dessewffy Aurél közötti sajtóvitába.³¹³ A cikk szerzője nem nevezte meg magát, elképzelhető, hogy maga a konzervatív vezető írta, esetleg a szerkesztést jegyző Jablanczy Ignác (1808-1861), Dessewffy titkára készítette. (Dessewffy szerzőségét részben kétségbe vonja, hogy egy ekkori nyilatkozata szerint cikkeit – „holmi apróságokat kivéve” – következetesen vagy saját neve, vagy X.Y.Z. jel alatt jelentette meg.³¹⁴) Mindenesetre hangneme, stílusa és a Kossuth elleni személyeskedő támadások hangneme nem különbözött a *Világ* más cikkeiben megfogalmazottaktól. Anélkül, hogy e vitát ismertetni akarnánk, érdemes megemlíteni, hogy a *Világ* írásai nemcsak Kossuthnak az örökváltság, megyei bíráskodás stb. ügyében megfogalmazott koncepcióját kritizálták, nem pusztán a liberálisok „pártját” támadták, próbálták megosztással gyengíteni, hanem Kossuth személyét, szerkesztői stílusát is gyakran tűzték tollhegyre.³¹⁵

A Hindy-ügyet kommentáló cikk már szóhasználatával is jellemző, hiszen a támadó személyénél minduntalan hangsúlyozta, hogy „Kossuth Lajos inasáról” van szó. A *Pesti Hírlap*-pal ellentétben bő teret szentelt Hindy állapota részletezésének (élénk színekkel ecsetelve, hogy tíz nappal a támadás után még mindig kritikus a helyzete, „jeges vízzel oltalmaztatik feje a belső gyulladások és zúzatok következményeitől”), illetve annak, hogy Hindy pozitív személyiségét kidomborítsa. Hangsúlyozza többször, hogy a fővárosi társadalom tiszteletre méltó polgáráról, családapáról van szó,³¹⁶ akinek közismert békés természete, toleráns gondolkodásmódja, s az „undok, botránykoztató falmázolások ismert jelleméből éppen nem magyarázhatók”. Kizártnak tartotta, hogy Hindy lett volna a falfirkák szerzője, és tényként ismertette, hogy megtámadása előtt nem falfestéssel foglalkozott – mint támadói állítják –, hanem a ház falánál a „városban nem ritkán látható okból” állott meg. De cikkének nem is igazán a Hindy melletti kiállás a célja – írja a pártos elfogultságra jellemző kommentárok tipikus fordulatával, mondván: „nem akarjuk megelőzni az igazság eláruló kezét”, csak azért ragadott tollat, hogy a *Pesti Hírlap* cikkére, „mint hírlapi tárgyra” szenteljen egy-két szót. Laptársának durván nekirontott amiatt, hogy Kossuth a bíróság ítéletének kimondása előtt bizonyos volt Hindy bűnösségében, holott csak támadóinak vallomása szólt ellene. Sőt, még kemény szavakkal minősítette is az áldozatot, hiszen név nélkül ugyan, de „gazember”-nek nevezte (csak találgatni tudjuk, mi lett volna a véleménye, ha az eredeti Kossuth-cikket nem húzza meg a cenzor...), viszont azonnal tovább is lépett következtetésében. Kossuth, aki a feudális büntetőeljárás reformjának egyik leghangosabb követelője – írta – saját ügyében az ártatlanság vélelmének alapelvét súlyosan megsérti: „tréfa és gúny s gazember név az ellen, kiről most

³¹² Egy éji madár hurokra került. In: *Világ*, 1841. 99. sz. (december 11.) 452. p.

³¹³ E sajtóvitát részletesen bemutatta: KOSÁRY, 1981. 739-744. p.; VARGA, 1983. 109-146. p.; DÉNES IVÁN ZOLTÁN: Közügyé emelt kiváltságörzés. A magyar konzervatívok szerepe és értékvilága az 1840-es években. Bp., 1989. 39-48. p. (Mindkét utóbbi alapos tanulmány részletesen ismertette az 1841. október eleje és december közepe között a két lapban egymáshoz intézett vitacikkek tartalmát, a Hindy-ügyben keletkezett pengeváltásról nem szóltak, pedig a két orgánus által követett politikai értékrendek és taktikák különbözőségéről, jellegéről megfogalmazott megállapításokat tanulságosan egészítik ki a nyilvánosságról és az eltérő újságírói szerepfelfogásokról cikkeink alapján levont következtetések.)

³¹⁴ Dessewffy Aurél levele Horváth Mihályhoz, 1841. december 21. OSzKKt. Levelestár.

³¹⁵ Ld. erre például közvetlenül a Hindy-ügy előtt megjelent pengeváltást: X.Y.Z. [DESSEWFFY AURÉL]: Megyei hatóság és törvényhozási jogok fenytő eljárás körében. In: *Világ*, 1841. 95. sz. (november 27.) 419-420. p.; [Kossuth Lajos:] Birtok-arisztokrácia. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. (december 1.) 805-806. p. stb.

³¹⁶ Érdekesképpén megjegyezzük, hogy Hindynek ekkor egy – Kossuthhoz hasonlóan – 1841-ben született kisfia volt, Kálmánnak hívták.

még törvény s emberek előtt csak az bizonyos, hogy megvéreztetett, és ki egész könnyen ártatlannak is találtathatik. Ez az, ami nem szép, nem jó nem szabad senkinek, de legkevésbé a Pesti Hírlap szerkesztőjének, ki a büntető eljárás körül annyi kezességet követel a vádlottak részére.” Önnön leleplezését a *Világ* szerzője már-már meg is ünnepelte, megsemmisítőnek vélve vitapartnerre vereségét, mely minden közszereplőt szomorúsággal tölt el, s mely fölött „búsan töprenkedik minden emberbarát, mint új bizonyosságán tettek és szavak közti különbségnek”.

Kossuthot öntömjénezéssel, önmagának politikai vezéri szerep indokolatlan kisajátításával, és veszélyes paranoiával is vádolta: „Boldog Isten! Mily szép dolog elvmártír lenni, mily szép dolog azon dicsőítő öntudatban élni, hogy egész sereg a fővárosban, s egy még nagyobb az egész országban, éjjel-nappal csak a mi fontos emlékünkből merülve tüzet-vasat hasztalan próbál ellenünk! Mi nem hisszük, hogy ily alávaló tény, ti. falmázolás alatt valaki más állhasson, mint egy nyomorú neme egyes egyén nyilvánosságra törő haragjának, ki ocsmány hieroglifjeivel saját gyalázatát írja.” Mindezzel nemcsak azt mondta, hogy Kossuth indokolatlanul eltúlozza a falmázolási ügy jelentőségét (saját vezető szerepével együtt), hanem azt is, hogy bagatell személyes sérelmét közügyként akarja kezeltetni. A cikk utolsó részében egyre szenvedélyesebb stílusban támadta a bort ivó és vizet prédikáló Kossuthot egyfelől, illetve nagyította fel újabb adalékokkal Hindy ártatlanságát és személyes érdemeit másfelől: „Vagy nem tudja a Pesti Hírlap szerkesztője, hogy tréfálni tudott és tud, s hogy minden eszébe jutott s jut egy szerencsétlen családtya halálra verésénél, csak nem az emberiség, csak nem szelíd szájalom, csak nem a polgáriság érzete, polgárvért látván elöntve a kövön [sic!], mely öneki szent lehetne, szent, mint a tanúsított honfiérzelem, s mint az oltár, melyen tanúsíttatott! [...] Ki a legrosszabb esetben irántai megbántása miatt kettős kétség szélén állott, ti. életét fogja-e veszteni, vagy érzékeit és szellemi kevés erejét, melyekkel családjának táplálékát szerzette, s ki öirántai – még egészen bizonytalan – megbántásáért már a lehető legsúlyosabb büntetést, a halálra verést kiállotta. Midőn ily vad módon büntetett szenvedőnek kínjait még a legsúlyosabbal, becsületének bántásával halmozva találjuk, nem kell gyanúsítgatás, nem tény háta mögé álló emisszárius sereg.” Kossuthot nemcsak kritizálta a szerző, hanem mély megvetéssel is sújtotta, mondván: nemcsak érzéketlenül viszonyult a „halálra vert” családapa szenvedéseihez, hanem még becsületébe is durván beletipott. Kossuth illetve a szerző magának tulajdonított eltérő felfogását – további szenvedélyes képek kíséretében – a politikai táborok erkölcsi megkülönböztetéseként akarta olvasóinak sugalmazni: „[A *Pesti Hírlap* cikkében] egy nevezetes zsarnokot látok, ki lábbal rugdossa a félig holt polgárnak vérző fejét, s nem egyedül vagyok, ki, mialatt ön csak a megbántást és a bosszút látja, az alatt a megvéreztetett polgárt, a veszélyeztetett családtyát s a szenvedő embert látom.” Ebben nemcsak a konzervatívok egyik gyakori publicisztikai fordulata érdemel figyelmet (amelyben zsarnoksággal, a szolidaritás hiányával vádolják a szabadság eszméjére kényes liberálisokat), hanem az egyes – vagy máshol többes – szám második személyű megszólítás is, amelynek stilisztikai fegyverével Kossuth szintén gyakran élt, az „éji madár” elfogását kommentáló írásában is. A *Világ* utolsó mondatában is támadott, hiszen közzétette saját bizalmas értesülését, miszerint a garázda inas azért nincs még mindig lefogva, mert Kossuth – mintegy jellemző módon – kezességet vállalt érte.

A *Világ* határozott fellépése, Kossuth kínos helyzetének kíméletlen kihasználása nem is maradhatott hatástalan. Az egyébként nyilván nem elfogulatlan – és később Hindy ügyében is Kossuthtal szembekerülő – Széchenyi István naplójában a fent ismertetett két cikk olvasása után naplóbejegyzésében úgy vélte, a *Pesti Hírlap* szerkesztője aligha fog tudni kikeveredni ebből a slamasztikából.³¹⁷ Persze a *Világ* által megtámadott szerkesztő ezt másként gondolta,

³¹⁷ VISZOTA, 1927. 795. p.

és alapos hírlapi viszontválaszra is készült, ennek megjelenését azonban – egy rövid, a *Nemzeti Újság*-ra reflektáló bekezdés kivételével – Havas József (1796-1878) cenzor eltiltotta.³¹⁸ Széljegyzete szerint „a bírói eljárás bevégeztéig erről többé szólni nem szabad”. Pedig a kéthasábos írás tanulságos a Kossuth által alkalmazott sajtóvita-eszközök tekintetében. Maga Kossuth is a Dessewffyvel folytatott polémiaja egyik állomásaként tekintett a *Világ* cikkére, s bár érezhetően nem tudta az anonim szerzőt biztosan beazonosítani, egyértelművé tette, hogy az őt támadó cikk álláspontját joggal kéri számon a konzervatív vezéren, Dessewffy Aurélen. (Hangja ekkor már nem indulatos, inkább gunyoros: „a névben alkalmasint egész kommentárta találánk”.³¹⁹) Homályosan utalt arra, hogy a gyalázkodó Hindy melletti kiállásnak akár jogi következményei is lehetnek. Ismét fontosnak tartotta hangsúlyozni, mennyire mélyen elítéli Hindy bántalmazását, ugyanakkor személye és családja védelmének jogát önérzetesen fenntartotta magának az alpári támadásokkal szemben. Nem hagyott ezúttal sem kétséget afelől, mennyire megveti általában a névtelen falfirkák készítőit, majd cikkének élet a *Világ*-ban foglaltak cáfolatára irányította. Vitapartnere nagyon élénk színekkel ecsetelte Hindy állapotát, amelyet Kossuth ezúttal is azzal akart ellensúlyozni, hogy biztos szemtanúkra hivatkozva állította: nem igaz, hogy olyan súlyos az állapota, a támadás következményeit sokkal gyorsabban kiheverte és felépült. A *Világ* szenvedélyes stílusával, vaskos jelzőivel (és saját korábbi cikkének első változatával) szemben Kossuth hangja ezúttal nagyon is mérsékelt, megfontoltan elemző, olvasói előtt ezzel is tudatosan szembehelyezkedett a konzervatívok lapjával. Visszautasította, hogy elvitatta volna a bírásgától az ítéletalkotás jogát, sértve ezzel az ártatlanság védelmének elvét, ugyanakkor leszögezte, hogy Hindy ártatlanságát is csak az ő saját vallomása támasztja alá. Érezhető gúnnyal kommentálta ugyanakkor Hindy „alibijét”, vagyis a megtámadása előtt a házfalnál való ácsorgásának történetét. (Kitérőként megjegyezzük, hogy a fal menti vizezés és a falfirkálás tevékenysége valóban nehezen összetéveszthető, előbbi csak azért hozhatta szóba, mert egyébként nehéz lett volna más magyarázatot adnia a fal melletti megállásra.) A továbbiakban Kossuth magabiztosan nyilatkozott a Hindy elleni becsületsértési perének esélyeiről, bizonyítékainak megalapozottságáról és tanúiról, valamint tisztában volt a nyilvánosság előtti felelősség súlyával is: „én mint vádoló lépek fel, s mint ilyen, minden szónak, melyet írtam, és írok, valóságáról a felelősséget minden tekintetben elvállalom, el pedig annyival inkább, mert tiszta lélekkel mondhatom, hogy az igazságnak még ott is akadván barátai, hol legkevesebbé várhattam volna, az alávalóság fonalának szálai, név szerint, megnevezhetőleg kezemben vannak”.

A *Világ* Hindyt védő szenvedélyes megfogalmazásait ugyanakkor igyekezett ellensúlyozni a névtelen gyalázkodás, az éjszakai graffitik erkölcstelenségének, a családja és a ház lakóinak nyugalma felkavaró, folyamatosan feszültségben tartó hatásának említésével, melyet a közvélemény nyilvánvalóan mélyen elítélt. Utóbbi a falfestések miatt a *Világ*-gal ellentétben Hindyben nem megtámadott ártatlan családapát, hanem botrányos eszközöket alkalmazó, kisstílű bosszúállót látott. Kossuth határozottan fenntartotta magának az önvédelem jogát, mind a nyilvánosság (sajtó), mind a törvényesség (büntetőeljárás) eszközeivel, ha ilyen atrocitások nyugtalanítják őt és a hozzá közel állók életét, „szintoly erős, mint balgatag követelés”-nek minősítve azt az elvárást, hogy szó nélkül hagyja folyamatos zaklatásait. Kossuth – aki nem először és nem utoljára került éles támadások keresztútjába – határozottan, ars poetica-szerűen fogalmazta meg álláspontját („erős szándokot táplállok ifjúkorom óta, hogy a bosszú indulatát tényre változni magamnál soha nem engedendem”), kifejezve, hogy a

³¹⁸ Ld. Függelék, II. sz.

³¹⁹ Ezt Dessewffy nem sokkal később, halála előtt készült önéletrészében maga is vallotta: az 1841 augusztusában indult „új színű »Világ« [...] lelke én valék s vagyok”. Néhány nevezetesebb darab gróf Dessewffy Aurélnak hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből. Sajtó alá rend.: gróf DESSEWFFY EMIL. Pesten, 1843. 24. p.

közélet megpróbáltatásait az attól elválasztott magánélet terén igyekszik kipihenni. A támadások elől való elhajlás szándéka – mutat rá ugyanakkor – nem tekinthető gyáva elvonulásnak, és „marcangolt becsülete” védelmében megteszi a szükséges ellenlépéseket, amit nem is burkoltan a *Világ* idézett cikkével szemben újra kilátásba helyezett. Cikke utolsó részében pedig részletesen indokolta, miért nevezte Hindyt (pontosabban az éjszakai falmázolót) „gazember”-nek, rámutatva, hogy nem hirtelen haragjában használta a nyilvánosság előtt a minősítést, hanem ellenkezőleg, a tett logikus következményeként. Első cikkében Hindy nevének konkrét említésétől eltekintett (bár, mint láttuk, eredetileg nem akart volna), amelyet „túlságosan gyöngéd” eljárásnak minősített, s a később kilátásba helyezett leleplezést összekapcsolta bíróság elé tárandó erőteljes bizonyítékainak újbóli hangoztatásával. A *Nemzeti Újság*-nak szánt rövid riposoztja végül megjelenhetett, ebben Kossuth újra lapja iránti elkötelezettségét, Kultsár István emléke iránti tiszteletét hangsúlyozta. Azt azért nem hagyta ki, hogy – a mindkét lap által alaptalannak minősített – szerkesztőváltási pletyka szerzőinek indítékát a *Pesti Hírlap* befolyásának csökkentésében érdekelt körökben megjelölje.

Rendkívül érzékeny, politikai állásfoglalással felérő tettnek számíthatott a Hindy vagy Kossuth (pontosabban a sajtó exponálását követően) a *Világ* vagy a *Pesti Hírlap* melletti állásfoglalás. A korabeli közvéleménynek az ügy iránti érdeklődését sajátosan és jellemzően tükrözte a *Jelenkor* által követett eljárás a Hindy-ügy bemutatásakor.³²⁰ A lap nem mert önálló értékelést készíteni, hanem egy pár soros, a tárgyilagosságra és elfogulatlanságra kínosan ügyelő lead-et követően – meghökkentő módon – egymás után, kommentár nélkül közölték az ügyben napvilágot látott, fent ismertetett cikkeket. (Értelemszerűen abban a formában, ahogy nyomtatásban megjelentek.) Az eljárás indokául azt hozták fel, hogy az elmúlt két hétben Pest-Budán az egyik legtöbb beszédtemát szolgáltatotta a „sajnos eset különféle alakban és módosításokkal” (vagyis politikai pártállás, vérmérséklet stb. alapján a történet az „utca embere” által színeződött), s csak lap társaik ellentétes véleményeinek szikár közlésével kerülhették el, hogy az alaptalan gyanúsítás vagy a túlzás hibájába essenek.

Az ügynek a közvéleményben kavart hullámaira több érdekes adalékkal is rendelkezünk. Szűcs Miklós miskolci ügyvéd például 1841. december 23-án tartotta fontosnak megörökíteni naplójában, hogy Hindynek, „a Kossuth ellen intézett gúnyiratok és mázolások gyanújával terheltnek, és november 27-én mázolásán kapatottnak s megvertnek dolga kezd nagyobb jelentőséget nyerni”.³²¹ De érdekes az is, hogy Kossuth már nemcsak ellenfeleitől, hanem (legalább) egy jóakarójától is kapott névtelen levelet.³²² Ennek szerzője megszerezte megjelenése előtt a *Nemzeti Újság*-ba szánt cikk korrektúra-példányát és eljuttatta Kossuthhoz. A bizalmas informátor szerint Hindy december elején ügye sikerével kapcsolatosan legalábbis kétségeket fogalmazott meg („a hurokra került éjjeli madarat bosszúsan keseregni hallom”), továbbá Kossuth „valódi tisztelője” úgy vélte, a csak Hindy „nyöstyényeként” jellemzett, ravasz és számító Kultsárné, valamint a lap más munkatársai „egyenként megérdemelnék a hurokra került madár adagát”, vagyis a verést. Bár túl nagy jelentőséget e névtelen levélnek sem érdemes tulajdonítani nyilvánvaló elfogultsága miatt, az azért hihető információnak tűnik, hogy a *Nemzeti Újság*-nál tudtak Hindy sajátos, falfirkálásokban mutatkozó véleménynyilvánításáról, vagy legalábbis egyetértettek vele. (A levélíró szerint többen is írtak névtelen leveleket.) Kultsárné „emisszáriusai” között első helyen említette a valóban munkatársként a

³²⁰ *Jelenkor*, 1841. 101. sz. (december 18.) 413-415. p.

³²¹ Szűcs Miklós naplója, 1839-1849. Sajtó alá rend.: KILIÁN ISTVÁN. Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III.) 128. p.

³²² MOL. R 90. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény, Kossuth Lajos iratainak időrendi része.) 78. sz. (Filmtár, 7083. sz. dob.) Utólag november közepére datálták, ez – mivel Hindy megverését követően keletkezett – nyilván téves, feltételezésünk szerint december 7-8. körül íródhatott.

lapnál dolgozó Waltherr László Imrét (1788-1866), aki az említett cikket is ténylegesen készítette, de többek között megnevezte Kovacsóczy Mihályt és Gyurmán Adolfot is.³²³ „Segítse Isten T. Uraságodat, hogy az éjjeli pingáló társaság példásan lakolhasson” – írta Kossuthnak, és még arról is beszámolt, hogy Kultsárné nagyon féltette tulajdonosi jogait, és mindent megmozgatott, hogy a fennálló állapotokat fenntartsa. Egyes értesüléseit más forrásaink is alátámasztják, például arról, hogy a lapnál bizalmatlanok, ellenségesek voltak Nagy Pál szerkesztővel szemben, s mindent el is követtek eltávolítására. (Mint fentebb említettük, Nagy lemondása hamarosan be is következett.) A levélíró állítása szerint Hindy Nagy Pálhoz is intézett gúnyolódó, zaklató leveleket.

Hindy János valóban nagyon rossz viszonyban lehetett szerkesztőjével. Egyik közeli barátja, az esztergomi érsekség alkalmazásában álló Soltész Dániel hozzá intézett 1842. január 2-i bizalmas levelében³²⁴ maró gúnnal írt Nagy Pálról, aki állítólag Soltészhez akarta adni a lányát feleségül. „Van-e Nagy Pálnál a föld hátán rókább, de egyszersmind szamarabb?” – kérdezte Hindytől, amit nyilván nem tehetett volna meg, ha nem ismerte volna utóbbinak a szerkesztőt illető lesújtó véleményét. (Nagy nem akart hozományt adni a lányával, ráadásul Soltész olyan állást töltött be az érsekségnél, ahol nősülésére akkor nem lett volna lehetősége.) A levélből több hasonló megjegyzés mellett („szeretném, ha hogy Nagy Pált ezen ostobáskodásaiért amúgy magyarosan, jó vastagon lehordani” stb.) fontos információ, hogy Hindy egészségi állapotának rohamos javulásáról a feltehetően 1841. december közepe táján Pesten járt Soltész is pozitívan nyilatkozott. Vagyis nemcsak legfőbb ellenlábasa, Kossuth lehetett meggyőződve arról, hogy Hindynek a november végi megverése sokkal súlyosabbnak látszott, mint amilyennek később valójában bizonyult – az áldozatnak persze érdekében állt az állapota súlyosságát illető vélekedés fenntartása és erősítése.

Ugyanezt megírta Deák Ferenc december 16-án kelt levelében Wesselényi Miklósnak is, amikor a *Pesti Hírlap* és a *Világ* Hindy-ügyben kelt kommentárjairól beszélt.³²⁵ („[Hindy] korántsem haldoklik, mint a Világ mondja, sőt már fent van” stb.) Deák számára is kétségtelen volt, hogy a „holmi mocskos firkálásokat” hónapokon keresztül Hindy készítette, továbbá, hogy Kossuth közvetve sem játszott a megverésben felbujtó szerepet. Az egyértelműen Kossuth mellé álló Deák is sajnálkozásának adott hangot, amiért „a megverés mégis menthetetlenül rosszul történt”, s ez beárnyékolhatja a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének munkásságát. Beszámol továbbá a Pest megyei törvényszék előző napon hozott határozatáról, a Hindy ellen a falfirkálással elkövetett gyalázkodás ügyében indított nyomozásról. (Ld. alább.) Deák leveléből részletesen kiderül továbbá, hogy Hindy János a falfirkálási vád ügyében nemcsak a (fal menti vizelésben, mint ellenérvben kimerülő) védekezés, hanem az előre menekülés stratégiáját is alkalmazni akarta. Deák érezhető megrökönyödéssel számolt be arról, hogy hírek szerint Hindy ugyanazért jelentette fel Kossuthot, amiért utóbbi őt, vagyis becsületsértési perbe akarta fogatni, amiért a *Pesti Hírlap*-ban Kossuth „gazember”-nek nevezte. Hindy – meghökkentő módon – 500.000 forintra akarta perelni, mégpedig azért mert a 100 forintos kártérítéssel járó becsületesítést Kossuth (tekintettel az 5000 példányban megjelenő *Pesti Hírlap*-ra) úgymond ötezerszer követte el... Deák még azt is tudni vélte, hogy az összeg kétharmadát az ügyben esetleg aktív szerepet vállaló Dubraviczky Simon megyei alispán kapta volna.

³²³ Kovacsóczy Mihály (1801-1846) ügyvéd, író, műfordító, újságíró, 1843-44-ben a *Nemzeti Újság* szerkesztője, Gyurmán Adolf (1813-1864) újságíró, több lap (*Hazai s Külföldi Tudósítások*, *Jelenkor*, 1841-től a *Pesti Hírlap*) munkatársa, vö. 291. sz. jegyz.

³²⁴ MOL. R 319. 26. cs. sz.n.

³²⁵ DEÁK FERENC: Válogatott politikai írások és beszédek. I. köt. 1825-1849. Sajtó alá rend.: MOLNÁR ANDRÁS. Bp., 2001. (Millenniumi magyar történelem.) 331. p.

IV. Pest vármegye törvényszéki üléseinek jegyzőkönyvei és iratai sajnos pont ebből az időszakból ma már nagyon hiányosak, a lényegét viszont a törvényszék lajstromkönyvi bejegyzéseiből is meg tudjuk állapítani,³²⁶ illetve szerencsére Neuszer János tárgyalásának jegyzőkönyvét (néhány más, ma már lappangó irattal együtt) Pest megye büntetőeljárásának múlt század eleji monográfusa teljes egészében közzétette.³²⁷

A vármegye december 13-án idézte be az inast, előzetes letartóztatásba helyezte, majd a fenytő törvényszék 15-én hozott ítéletet ügyében. A tárgyalás jegyzőkönyve azért is fontos, mert teljes egészében rögzítette Neuszer – más forrásból nem ismert – vallomását, ebből ugyanis sok olyan részlet kiderül, ami a fentebb ismertetett vármegyei nyomozás alkalmával nem derült ki. A Nógrád megyei Bercelről származó, 31 éves vádlott nem sokkal azelőtt szerelt le tíz éves, gránátos alakulatnál töltött katonai szolgálatából, hogy a Kossuth-család alkalmazásába lépett, ami szempontunkból azért fontos, mert – Hindyvel ellentétben – nyilván erős testi felépítésű fiatalember lehetett. A Neuszer által előadott részletek közül fontos, hogy miután a Szép utcában, illetve városszerte a falakon hónapokon keresztül sértő feliratok jelentek meg, többek között Kossuth ellen, gazdája többször fejezte ki kíváncsiságát ismeretlen gyalázkodóinak kiléte iránt. Fontos viszont, hogy míg a nyilván elfoglalt Kossuth csak „óhajtotta tudni, ki légyen most mondott erkölcstelen botrányos rajzok és felírások készítője”, viszont Kossuth felesége, Meszlényi Teréz „kívánságára és rendelkezéséből” a szintén felesége által a figyelőszolgálatra megkért Moór János házmesterrel az éjszakai órákon várták a rejtélyes gyalázkodót. (Mint láttuk, Kossuth tagadta, hogy ő adott volna utasítást a figyelésre, a megverésről nem is beszélve.) Az inas és a házmester megfigyelték, hogy általában szerdai és szombati napokon jelennek meg újabb falfirkák, ezért ezekre a napokra időzítették megfigyeléseiket. (November 27. is szombatra esett 1841-ben.)

Neuszer olyan aprólékos részletességgel adta elő a megverés előtt történeteket, amelyet aligha tudott magától kitalálni, és alapjaiban rengette meg Hindynek a fal melletti vizelésre alapozott magyarázkodását: „hallván, hogy a Zöldkert utca felől valaki közelget, egészen figyelmüket az érkezőre fordították, ki is egy úriasan öltözött férfi egész a László-ház kapuján túlhaladván, figyelemmel körütekintgetve megállott, és a falhoz menvén az egész fényében ragyogó holdvilágánál³²⁸ csillogatva látta, miképp azon egyed kezét a falon jártatván, valamit a falra írt”. Neuszer már ekkor rá akart rontani, hogy elfogják, de a házmester türelemre intette, hogy megbizonyosodjanak tetteiről, amikor a titokzatos férfi befejezett egy rajzot, majd egy lépéssel odébb állt és újabbat készített, sőt egy harmadikba is belekezdett, de ezt már nem tudta befejezni. A házfalon maradt két egész és egy félbehagyott firkálás elég volt a lesben állóknak, „elszalasztani nem akarván a sokáig hasztalan lesett botrányszerzőt”. Innen beszámolója részletei megegyeztek a nyomozás során már felvettekkel (a kertajtó csikorgására Hindy elszaladt, Neuszer utána futott stb.), bár a vádlott érthetően kevésbé akarta részletezni a megverést. Elismerte, hogy bottal hátulról fejbe vágta, majd a földre zuhanó áldozatot még egyszer eltalálta, de arra már nem emlékezett, hogy testének mely táján. (Hindy ugyebár sorozatos ütésekről, gyomrozasokról stb. számolt be. Az igazság álláspontunk szerint valahol a kettő között lehet, mert Hindy egyértelmű túlzása mellett is igaz, hogy az orvosi láttelelet több

³²⁶ Pest Megyei Levéltár (továbbiakban: PML.) IV.31-a. (= Pest-Pilis-Solt vármegye Központi Törvényszékének iratai. Törvényszéki jegyzőkönyvek.) 43. köt. 1841. 854., 872., 874. sz.

³²⁷ DOMBÓVÁRY, 1906. 246-248. p. Megjegyezzük, a Kossuth-Hindy-ügy esetleges további iratait a PmL. IV. 31-f., 34. és 35. állagokban, valamint a MOL. további állagaiban is gyanítjuk, ami további kutatásokat igényel.

³²⁸ Megjegyezzük, amint azt egy csillagászati segédprogram segítségével megállapítottuk, az eset másnapján, 1841. november 28-án volt holdtölte. Moon Calendar Online: <http://users.ameritech.net/paulcarlisle/MoonCalendar.html> – 2005. május.

sérülésről tanúskodik. Nyilvánvaló továbbá, hogy Neuszer célja nem az áldozat megölése vagy súlyos károsodás okozása, hanem ártalmatlanná tétele volt, amelyet azután el is ért, hogy Hindy a kövezetbe beverte a fejét, bár – mintegy a „biztonság kedvéért” – még nyilván oda-szózott egyet-egyet.) Neuszer vallomását Moór János minden részletében eskü alatt hitelesítette, de további bizonyítékokat is megneveztek, például „egyetértőleg azt erősítvén, hogy [...] a panaszolkodó állítólagos vizezésének legszorgosabb vizsgálódás után sem jöttek nyomára”. Nyilván mások tanúságára is apellálva továbbá – „mint akik már belefáradtak a hetenként, sőt gyakran naponta megújított botrányos házfalrajzok befehérítésébe” – állították, hogy Hindy megverése előtti napon és estén a szóban forgó falszakaszon semmilyen rajz nem volt, míg utána igen, amelyet a vármegye megbízásából eljáró szolgabíró hivatalosan igazolt is.

A törvényszék megállapította, hogy Neuszernek nem mutatható ki előre megfontolt szándék, továbbá semmi érdeke nem fűződött az általa ismeretlen Hindy megveréséhez, arra csak azért került sor, mert „a rajtakapott tettes elszaladásától félvén, azt túlzott szolgálatkészségből minden esetre kézrekeríteni törekedett”. Neuszer elítélték „világos megbízatásán túl vitt rendetlen tetteért” és bántalmazta Hindyt, ugyanakkor – az áldozat terveivel ellentétben – nem adtak teret a Kossuth felbujtó szerepével kapcsolatos elképzelésnek. (Hindyről megállapították, hogy a tárgyalás idején orvosi jelentés szerint már „némiképp lábadozott”, vagyis állapota javult.) A túlbuzgóság és a bántalmazás, mint súlyosbító tényezők mellett enyhítő körülménynek minősítették, hogy Neuszernek évtizedes katonai szolgálata alatt semmilyen fegyelmi ügye nem volt. Végül december 14-től számított – heti két nap bőjttel súlyosbított, saját költségén letöltendő – egy hónapi elzárásra, a Hindynek okozott szenvedésért ötven pengő forint megfizetésére és az orvosi költségek megtérítésére ítélték. (Utóbbit a felgyógyulás utáni összegzés alapján állapították meg.)

Kossuth a törvényszék másnapi ülésén – sikertelenül – kérte inasának szabadlábra helyezését, mivel Hindy egyértelműen rágalmozó, bűnös magatartást tanúsított. A falfirkálásban kimerülő rágalmozást és becsületsértést a vármegye törvényszéke mindazonáltal nagyon is megalapozottnak vélte és saját hatáskörben (vagyis nem Kossuth indítványára, hanem közérdekből) felszólította Egressy Sámuel megyei főügyészt, hogy folytasson vizsgálatot az ügyben, és a közgyűlésnek tegyen jelentést arról, megalapozott-e Hindy ellen a vádemelés.

V. A vármegye törvényszéke összességében méltányos, a sérelmet kizárólag Hindy megverésében megállapító ítéletet hozott, Kossuth irányító szerepére utalni nem volt hajlandó. Hindynek Zlinszky főszolgabíró megbízása folytán Bellágh Antal esküdt december 29-én adta tudomására hivatalosan is az ítéletet. A törvényszék ülését követő két hétben Hindy bizonyosan értesült az ítéletről, és kidolgozta a követendő stratégiát.

29-én elfogadta az ítéletet, de másnap a vármegyéhez intézett hivatalos nyilatkozatában³²⁹ hangsúlyozta, hogy azt végleg csak akkor veszi tudomásul, valamint a bíróság által megítélt kártérítést csak akkor fogadja el (és utalja át tervei szerint a pesti vakok intézetének, illetve az árvaháznak), ha ez jogi értelemben nem jelenti a vármegye ítéletébe való végleges bele-törődését, és nem akadályozza számára az ügy folytatását. Hindy sérelmezte, hogy a bíróság – nyilván megelégedve korábbi írásos nyilatkozataival – Neuszer elítélését távollétében, részletesebb vallomásának tudakolása nélkül foganatosította, és az ítéletet túlzottan enyhének, a körülmények kivizsgálását pedig nem megfelelőnek érezte, ezért további lépéseket helyezett kilátásba. Mivel – mint mondta – „különben sem lehet a kiszenvedett fájdalmakat és a megrövidített életet [sic!] megfizetni”, új eljárást kezdeményez, amelyben személyesen, saját feljelentése nyomán vesz részt. Hindy számára sérelmes volt ugyanis, hogy a vádat a korábbi

³²⁹ Közlötte: DOMBÓVÁRY, 1906. 248. p.

perben a vármegye hivatalból képviselte, még hozzá Kossuth már említett november 28-i bejelentése alapján. De a formai sérelmek mellett leginkább az bántotta, hogy a per nem arról „szólt”, amiről akarta, és nem rejtette véka alá, hogy valódi célja Kossuth ellehetetlenítése. (Az utóbbi lejárására irányuló vehemens fellépés további közvetett utalás arra, hogy Hindy mélységesen gyűlölte Kossuthot és minden eszközzel vissza akarta szorítani tevékenységét.) Így fogalmazott: „nemes Kossuth Lajos úr ellen, mint megbízó és Neuszer János és Moór János, mint béres [= felbérelt] megbízottak [...] ellen saját felperességem alatt szándékoznék a törvény útját megkísérteni”. Hindy ugyan óvatos, nem mondja ki szó szerint, de sorai mögött az a terv bujkál, hogy a perbefogással Kossuthra rá lehet sütni: ő adott megbízást a megverésére, vagyis fizikai erőszakkal igyekszik politikai ellenfeleit és a konkurens sajtót megfélemlíteni, ami pedig már több egyéni sérelemnél, hanem a közélet súlyos veszélyeztetése. Ez persze elég különös ideológiai konstrukció volt, hiszen a kortársak előtt is nyilvánvaló lehetett, hogy Kossuth és Hindy nincsenek egy „súlycsoportban” a hazai sajtóban, vagyis előbbinek semmiféle érdeke nem fűződött utóbbi fizikai erőszakkal történő megfélemlítéséhez.

Ezt a pert – kiegészítve a Deák-levél kapcsán már említett becsületsértési elemmel – tehát Hindy nemcsak ellentámadásnak szánhatta a vármegye ellene indított vizsgálatára, hanem igyekezett saját maga számára a legtöbbet kihozni belőle. Fontos és jellemző, hogy feljelentését Hindy nem az egyébként illetékes vármegyénél tette meg Kossuth ellen, hanem közvetlenül a királynál, pontosabban a helytartótanácsnál. Ezzel nemcsak a számára kedvezőtlen ítéletet hozó törvényhatóságot akarta megkerülni, hanem a történetek egészen más minősítését érzékeltetni: míg a vármegye ugyanis egyszerű garázdasággként foglalkozott az ügygel, a legfelsőbb szerveknél egyértelműen politikai indítékú bűncselekmények esetén indítottak – a királyi ügyész (jogügyigazgatóság) útján – pert a királyi táblánál. Hindy feljelentésében az alperes megnevezéseként nem is Neuszer nevét írta, hanem azt, hogy „Kossuth Lajos úr inasa”, hiszen számára a bűncselekményre felbujtó személye volt fontosabb.

Jellemző, hogy a nyomozás ügyében Pest vármegyéhez küldött helytartótanácsi leirat szövegét az első fogalmazványhoz képest végül második olvasatban élesebb formába öntötték.³³⁰ A leirat december 21-én kelt, vagyis Hindy a helytartótanácsnál jóval korábban feljelentést tett, minthogy a vármegye ítéletéről hivatalosan értesült volna. A szöveg – Hindy álláspontjával összecsengő módon – már úgy fogalmazott, hogy a november 27-e éjjelén történtek fontos közügynek, „közcsendet és bátorságot veszélyeztető merény”-nek minősülnek, az újságíró „megtagoltatását”, „megvéreztetését” pedig „Kossuth Lajos ügyvéd emberei” („gazdájuk megbízásából”) követték el. Arra utasították a vármegyét, hogy az ilyen értelmű eljárás mellett, a már addig foganatosított intézkedésekről és azok háttéréről tegyenek kimerítő, részletes jelentést.

Hindy igyekezett jól felkészülni a Kossuth elleni perre, rokonai, barátai támogatták is törekvéseit. Tanulságos felidézni a hozzá igen közel álló öccse, Hindy Mihály (1807-1870) piarista szerzetes sorait, aki a sátoraljaújhelyi rendház lakója – így Kossuth korábbi zempléni működésének jó ismerője – volt, egyébként szintén számos írása maradt ránk, kisebb költemények, köszöntők, gyászversek mellett latin nyelvi munkái, az 1849-ben megjelent „római régiségtan”-a tették ismertté nevét. Hindy Mihály 1841. december 30-án küldött levelet sógorának, a Podolinban lakó Raffay Jánosnak, és elsősorban a piaristák által megrendelt néhány lapról írt, különösen a *Világ*-ról szóló meleg szavakkal.³³¹ A végén azonban szóba hozta bátyja, János Kossuth elleni perével kapcsolatos töprengéseit: „Ha a Kossuth jellemei felfedezésére lenne szükség, bizton lehet hivatkozni a zempléni protocollumra [= megyei közgyűlési jegyzőkönyvre], ökelme cigány, álnok, ravasz, tolvaj, s minthogy ily cudarul egyeztek

³³⁰ MOL. C 51. 1842. 19. kf. 2. t., a vármegye vonatkozó intézkedését közölte: DOMBÓVÁRY, 1906. 111., 113. p.

³³¹ MOL. R 319. 26. cs. sz.n.

meg jellemei tisztí hivatásával, el kellett Zemplénből sátorfáját hordani egy pár év előtt, mint státus deliquens [= itt: politikai elítelt] fogva volt.” Sorai több szempontból is érdekesek. Hindy Mihály egyrészt kész lett volna Kossuth egy évtizeddel korábbi, zavaros zempléni ügyeit feleleveníteni, hogy ezzel járuljon hozzá a lejárataához,³³² ami persze arra is utal, hogy bátyja az indítandó perben nem szorosan a pereskedés témájához tartozó, viszont az alperes jellemét negatív színben feltüntető elemekkel is nyomást akart gyakorolni az igazságszolgáltatásra. Másrészt azért is fontos, mert árnyalja Kossuth és a sátoraljaújhelyi piaristák kapcsolatát illető ismereteinket. Kossuth maga többször is tisztelettel, elismeréssel nyilatkozott a rend gimnáziumában töltött éveiről, tartalmas tanulmányaira és a tapasztalt szellemiségre szívesen emlékezett. 1844-es önéletrajzi írásában például így írt: „Én tehát hat évig az újhelyi piaristák gimnáziumának koptattam küszöbét; tanítóim szerettek, mert könnyen tanulva mind a hat éven át első eminens valék, s ha mondanám, hogy ott mégis keveset, vagy semmit sem tanultam, igazságtalan volnék. [...] Én az újhelyi kegyes szerzetes-beliék iskolájára hálával emlékezem. Sohasem vettem magam s nem vették szülőim észre, hogy vallás tekintetében vagy türelmetlenek, vagy térítgetők voltak volna.”³³³ A piaristák oldaláról ugyanakkor már koránt sem volt ilyen pozitív vélemény Kossuthról, legalábbis Hindy Mihály (1849-1857 között a sátoraljaújhelyi gimnázium igazgatója) sorai azt mutatják, köreikben a konzervatív politikai fellépésnek is komoly tartalékai voltak. Megjegyezzük még, hogy az 1830-as évek eleji zempléni történetek felelevenítése (sőt, a vonatkozó akták utáni – sikertelen – kutatómunka) mindig szóba került, amikor Kossuth ellen politikai indíttatású jogi eljárást folytattak. Először már 1833-ban, a könyomatos sajtó elkobzásakor, majd 1837-es hűtlenségi pere során, sőt, 1851-ben, a távollétében lefolytatott, elítélését és befeketítését célzó eljárásban is.³³⁴ Ebbe a sorba illeszkedik – jóllehet, ezúttal nem a kormányzat, hanem annak konzervatív politikai támogatói részéről – Hindyék törekvése is.

A királyi tábla azonban 1841 végén nagyon is vonakodott politikai pert, ráadásul sajtóper indítani (lényegében) Kossuth ellen. Nemcsak arról van szó, hogy Kossuth rendkívül népszerű lett a *Pesti Hírlap* élén, és a kormányzatnak különösen kényelmetlen lett volna egy újabb procedura alig másfél évvel azután, hogy az uralkodó és a rendek kompromisszumaként kiszabadult börtönéből, ahová szintén újságírói munkája, a *Törvényhatósági Tudósítások* miatt került. A politikai per óhatatlanul azt az üzenetet hordozta volna, hogy a kormányzat újra terrorisztikus eszközökhöz nyúl az ellenzékkel, és általában a nyilvánosságával szemben. Hindy ügyét tehát nem érte meg felkarolni a kormányzatnak, már csak azért sem, mert Neuszer János nem védekezett azzal, hogy a verésre munkáltatója utasítására került sor. Hindyék talán apelláltak erre az amúgy nagyon is kézenfekvő fordulatra, hiszen az inas könnyen hihetően csökkenthette volna felelősségét a súlyos bántalmazásban, ha megbízásra hivatkozik. Mint láttuk, ilyesmi azonban nem történt.³³⁵ A kormányzat számára kényelmesebb volt az ügyet vármegyei szinten tartani.

³³² A vonatkozó irodalomból ld. pl.: LACKÓ MIHÁLY: Kossuth zempléni válsága. In: *Medvetánc*, 1986. 2-3. sz. 165-179. p.; KOSÁRY, 2002. 92-100. p. stb.

³³³ Idézi: GÁL ISTVÁN: Piaristák a szabadságharcban. In: *Vigilia*, 1998. 3. sz. [Vigilia Online: <http://www.vigilia.hu/1998/3/9803gal.html>] – 2005. május] A témáról ld. többek között: PERÉNYI JÓZSEF: Kossuth Lajos újhelyi diákévei. In: *Adalékok Zemplén vármegye történetéhez*, 1906. 3-4. sz. 118-120. p.; KOSÁRY, 2002. 54. p.

³³⁴ Ld. erről pl.: Kossuth Lajos: Ifjúkori iratok. Törvényhatósági tudósítások. Szerk.: BARTA ISTVÁN. Bp., 1966. (Kossuth Lajos Összes Munkái, VI.) (Kossuth Lajos Összes munkái. CD-ROM, Arcanum, 2002.); KOSÁRY, 2002. 96. p.

³³⁵ Ld. minderről: DOMBÓVÁRY, 1906. 43-44. p.

A piarista Hindy Mihály egyébként olvasta a *Pesti Hírlap*-ot, arról nemcsak politikai ellenvéleményt alkotott, hanem élénken érdeklődött a pesti sajtóval kapcsolatos történetek iránt. 1842 decemberében például János bátyjának írt levelében azonnal kíváncsian tudakolta az okot, amikor az jelent meg a *Pesti Hírlap*-ban, hogy a vezércikket – a szerkesztő szándékaitól függetlenül – nem közölhetik.³³⁶

VI. Pest vármegye 1842. első negyedéves közgyűlésére január 28-i kezdettel került sor. A kedélyeket több napig, különösen január 31-én újra egyházpolitikai konfliktus borzolta, mivel a „vezérmegye” liberálisai törvénytelennek ítélték XVI. Gergely pápa Magyarországnak a vegyes házasságok ügyében küldött apostoli brévéje kihirdetését. Az ügyben élesen összeszólalkozott az esztergomi érsek megbüntetését szorgalmazó Kossuth és Szentkirályi Móric egyfelől, valamint Széchenyi István és Dessewffy Aurél másfelől, utóbbi a *Pesti Hírlap* szerkesztője ellen nemcsak politikai – hanem a publicisztikai vitájukban már megismert – személyeskedő támadást is indított. Kossuth igyekezett kitérni a vele való szópárbaj elől.³³⁷ Dessewffyt ekkor már pár napja erős lázrohamok gyötörték, a közgyűlésre (utolsó nyilvános szereplésére) orvosi tanács ellenére ment el.³³⁸

A közgyűlés másnap foglalkozott Hindy ügyével, ezen sem Dessewffy, sem Kossuth nem tudott megjelenni, utóbbi is megbetegedett. A közgyűlésen először a vármegye által Hindy ellen indított eljárással foglalkoztak.³³⁹ Egressy Sámuel megyei főügyész – mint említettük – az előző évi december 15-i törvényszéki tárgyaláson azt a megbízást kapta, hogy adjon hivatalos véleményt: a Hindy János terhére rótt cselekedet „közfenyíték” alá tartozik-e. Ebből a jegyzőkönyvi bejegyzésből tudjuk meg egyébként legpontosabban, hogy mik is voltak a házfalra festett „botrányos és ocsmány figurák”. (Bár Zlinszky János főszolgabíró azonnal lemásolta a falfirkákat, amelyet a tárgyaláson felhasználtak, sajnos a jelenleg ismert ügyiratok egyike sem tartalmazza ezt mellékletként.) Eszerint valamilyen, vélhetően akasztásra utaló, a hivatalos minősítés szerint „minden jobb érzést és szemérmet botrányosan sértő” ábra mellett a „Kossuth” nevet, illetve az „akasztófára való, húzd fel” szöveget írták a falra. Érdekes adalék, hogy a kivizsgálás során elővették a László Józsefnéhez postán küldött névtelen (a címzett köztisztvisletben álló asszonyt az „a legalacsonyabb gyengédséggel szándékosan”) fenyegető levelet is, és Zlinszky határozott állítása szerint a tartalomról és az írásképből minden kétséget kizáróan megállapítható volt, hogy ugyanaz a kéz írta, mint a november 27-i éjszakai falfirkákat. A névtelen levélben egyébként azzal fenyegették a szállásadót, hogy a házat lerombolják, abból kő kövön nem marad, ha Kossuthékat továbbra is befogadja, továbbá „némi költői változtatással [...] az is, hogy Kossuth csend- és rendzavaró, akasztófára való”. Egressy elmondta, hogy ugyan hivatali megbízatásához csak annak kiderítése tartozott, hogy az ilyen becsmérő feliratok esetén hivatalból el kell-e járni a vármegyének, beszámolójából kiderül, hogy Hindy szerzőségével kapcsolatosan neki sem voltak kétségei, Neuszer és Moór meggyőző vallomásai miatt.

³³⁶ MOL. R 319. 26. cs. sz.n. A cenzor egyébként a 203. (1842. december 11-i) szám „Öszinte szavak” c. vezércikkét tiltotta el, a lapban csak egy sor jelenhetett meg: „Vezércikkel – hibákon kívül – ezúttal nem szolgálhatunk.” MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 203. sz.

³³⁷ Ld. erről pl.: VISZOTA, 1927. 796-797. p.; BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez, 1808-1860. I. köt. Bp., 1943. 397. p.

³³⁸ Dessewffy Aurél összes művei. Sajtó alá rend.: FERENCZY JÓZSEF. Bp., 1887. LII-LIII. p. Dessewffy Aurél február 9-én hunyt el.

³³⁹ PmL. IV.3-a. (= Pest-Pilis-Solt Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek.) 120. köt. 1841. 291. sz. 182-184. p.

Egressy jogi szakvéleménye szerint a vármegyének hivatalból el kell járni a becstelenítés büntette ügyében, mivel a rajzok és feliratok „kétségtelenül közbotrányt okozó és vétkesen szemérmet sértők”, ezért vonatkozik rájuk a forgalomban lévő büntető törvénykönyv, a *Praxis Criminalis* 63. §-a,³⁴⁰ illetve az 1723/12. tc. rendelkezése. A „szükséges feddhetetlenség védelmének biztosításáról” szóló paragrafus egy része pontosan Hindy esetére vonatkozott, ez ugyanis elrendelte, hogy azok, „akik gyalázkodó írással vagy képpel gonosz módon valakinek a méltóságát szidalmazták” azon joghatóság által büntetessenek meg, amely alá tartoznak, amit jelen esetben a vármegye jelentett. (Az egyébként hűtlenségi ügyekben enyhébb elbírálást kimondó 1723/12. tc.³⁴¹ bevonására azért volt szükség, mert a *Praxis Criminalis*-t önmagában a magyarországi jogszolgáltatás nem ismerte el törvényerejűnek.) Egressy indítványa nyomán világossá vált, hogy a cselekmény elkövetése és Hindy tettessége már nem képezhetette vita tárgyát. A Hindy elleni közkereset benyújtását és vád alá helyezését Egressy ezen kívül azzal is indokolta, hogy a gyalázkodás mellé „vétkes erőszakkali fenyegetőzés is járult”.

Indítványát követően heves politikai vita robbant ki, hiszen az „akció” vármegyei indítása vagy elvetése egyet jelentett volna vagy Kossuth (és a liberálisok) vagy Hindy (és a konzervatívok) erkölcsi hitelének megroppanásával. A Hindy vád alá helyezését szorgalmazók között a pesti liberálisok egyik vezéralakja, korábbi és későbbi országgyűlési követe, Szentkirályi Móric (1807-1882) állt első helyen, és feltűnést keltett még Urbanovszky Jusztin táblabíró hasonló fellépése is.³⁴² A heves vitát végül Széchenyi István valóban salamoni indítványa zárta le, a megye végül ezt fogadta el végzésként: nem indítottak keresetet Hindy ellen, de nem is mondták ki ártatlanságát (sőt, nyitva hagyták a kérdést), a döntésben csupán a bizonyítékok elégtelen voltára hivatkoztak.

Érdekes felidézni Széchenyinek a közgyűlésről született, viszonylag hosszú naplóbejegyzését: „Hindy ügye. [...] Kossuth és Patay nincs jelen. [...] Egyedül Szentkirályi és Urbanovszky a Hindy ellen indítandó fiskális akció mellett. Én 3-szor szólok, és jól meg kefélem Szentkirályit. Ő »konzervatívnek« nevez... én jól megszorongatom. Az ülés után közeledik hozzám... hogy jóhiszeműen-e, vagy pedig, hogy ne tudjon ellenségének, nem tudom. Végre is... én őszinte vagyok hozzá... meglátogatom... s deponálom [= otthagytam] nála a kardomat etc.”³⁴³ A bejegyzés szinte minden részletében megérne egy alapos elemzést,³⁴⁴ itt most csak arra térhetünk ki, hogy Széchenyi – bár nyilván elfogultan kommentál – heves vitába keveredett Szentkirályival. A naplóíró számára fontos – vélhetően az elfogadott határozatot is befolyásoló – tényező volt, hogy Kossuth nem jelent meg a gyűlésen, amely önmagában

³⁴⁰ Ld. pl.: *Corpus Juris Hungarici seu decretum generale inclyti Regni Hungariae [...] quibus accedunt: Praxis Criminalis* [...] Budae, 1822. 23-24. p. Megjegyezzük, a *Praxis Criminalis* alkalmazhatóságáról megoszlottak a vélemények. Az eredetileg osztrák örökös tartományok részére készült büntetőjogi gyűjtemény a 17. század végétől a magyar törvénytár mellékletét képezte, jóllehet, soha nem emelkedett törvényerőre. A magyarországi bíróságok azonban – más büntetőkódex nem lévén – alkalmazták a gyakorlatban, egyfajta szokásjogi alapon gyakori hivatkozási alappal bírt. CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: *Magyar állam- és jogtörténet*. Bp., 1995. (bővített kiadás) 253. p. Az 1842. februári pesti gyűlés pikantériája volt, hogy pont ezen a gyűlésen később tárgyalták és elfogadták Nyáry Pál híres büntetőjogi kezdeményezését.

³⁴¹ *Corpus Juris Hungarici*. Ezer év törvényei, 1000-2003. Online: <http://www.1000ev.hu> – 2005. május.

³⁴² Utóbbiról érdemes megemlíteni, hogy új volt Pest megyében, hiszen a Trencsén megyei eredetű család nemes-ségét Pest csak 1840-ben igazolta. KÖSZEGHI SÁNDOR: *Nemes családok Pestvármegyében*. Bp., 1899. 414. p.

³⁴³ VISZOTA, 1927. 797. p.; a fordítás: Széchenyi István: *Napló*. Sajtó alá rend.: OLVÁNYI AMBRUS. Bp., 1982. (2. kiadás) 968. p.

³⁴⁴ E szempontból különösen inspirálónak találtuk: VELKEY FERENC: Széchenyi István és az 1846-os „Deák-lakoma”. Kommentárok egy naplóbejegyzéshez. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szerk.: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.) 19-82. p.

nyilván más irányt adott volna a vitának. (A szintén radikális ellenzéki, Patay József távolmaradása is lényeges információt jelentett.) Szentkirályi Széchenyit illető minősítése („konzervatív”) ebben a szövegkörnyezetben sértő, a Hindyt és cselekedetét legitimálni igyekvő, erkölcstelen eszközökhöz nyúló politizálással való kapcsolatra is irányult. A közgyűlés után kettejük között történtek arra utalnak, hogy bár az 1840-es évek elején nyilvánvalóan eltérő politikai táborhoz sorolták magukat, mindketten keresték az együttműködés alternatíváját fenntartó személyes kapcsolatot. (Először Szentkirályi kereste négyszemközt Széchenyit, bár utóbbi bizalmatlan volt a közeledés motivációját illetően, majd ő látogatta meg Szentkirályit. Bár az ott történetekről nem rendelkezünk információval, e két látogatás a politikusok közötti kibékülést vagy legalábbis a közgyűlésben történtek kölcsönös lezárását eredményezhette. Fontos, hogy előző nap, a pápai bréve ügyében is ellentétes nézeteket fogalmaztak meg, bár Széchenyi ezúttal „kissé visszafogott”-nak minősítette vitapartnerét.)

A február 1-én, nyilvánosan elhangzott beszédek szövege ugyan nem ismert, de tartalmukat egy titkosrendőri beszámolóból ismerjük.³⁴⁵ Széchenyi abból indult ki, hogy ez nem igazságszolgáltatási ügy, hanem a „pártok” versengését katalizáló eset, ezért leghelyesebbnek az ügy gyors lezárását és feledésbe merülését vélte. Széchenyi – általános politikai felfogásának megfelelően – igyekezett kimaradni a „pártok” viszálykodásából, és közéleti megoldást keresni. Ezért, bár élesen ellenezte Hindy vád alá helyezését, hangsúlyozta, hogy szimpatikus volt számára az a megközelítés, ahogy Kossuth az ügyet a *Pesti Hírlap*-ban kommentálta. (Ez legalábbis első hallásra kissé ellentmondott annak, ahogy 1841 decemberében naplójában kommentálta a *Világ*-gal folytatott polémia.) A mérséklet álláspontját foglalta el, úgy vélte, az igazságszolgáltatási eljárás elrendelésekor mérlegelni kell annak társadalmi hasznosságát is. A közélet békességének helyreállítása szempontjából pedig ezúttal fontosabbnak vélte az ügy elejtését, mint a jogszabályok szigorú alkalmazását. A közismert latin szólást is idézte: „plus valet favor in iudice, quam lex in codice”.³⁴⁶ Szentkirályi ugyanakkor ezzel ellentétben úgy vélte, hogy a közélet rendjét az teremti meg, ha a nyilvánvaló bűnösöket megbüntetik, márpedig Hindy becsületsértést követett el, s fenyegetésének célpontja közszereplő, tettének indítékai pedig egyértelműen politikaiak és nem személyesek. A besúgó jelentés szerint: „Ebben a vitában mindketten – a számos hallgatóság legnagyobb szórakoztatására – a legfinomabb módon a legdurvább dolgokat vágták egymás fejéhez.” Bár Szentkirályi álláspontját a tömegben többen hangoskodva támogatták, a szavazáskor mégis Széchenyi indítványa kapott többséget. Ebben Széchenyi Szentkirályinál erősebb fellépése mellett szerepet játszhatott még, hogy őt támogatta még Zlinszky János főszolgabíró is, aki azt fejtegette, hogy Hindy minden bizonnyal bűnös a falfirkálásban (vagyis ő követte el), viszont súlyos megverésével már éppen eléggé meglakolt, ezért nem érdemes ellene közkeresetet indítani. A vármegye végzése végül Széchenyi javaslatára azért utasította el Egressy szakvéleményét és így Hindy perbe fogását is, mert az ellene szóló vádakát kevésnek minősítette a közkereset alá helyezéshez. (Ez nyilván csak jogértelmezési kérdés volt, hiszen mint láttuk, az ellenérdekelt tanúk vallomásai mellett néhány objektív tényező is Hindy bűnösségét valószínűsítette, más kérdés, hogy ez összességében még mindig túl kevésnek tűnhetett a bizonyíthatósághoz.³⁴⁷) Az eset egyébként azért is tanulságos, mert a liberálisok felleghvárának számító, „vezérmegye” szerepet játszó Pesten is előfordulhatott, hogy nem Kossuth, Szentkirályi vagy valamely más

³⁴⁵ Közlötte: Gróf Széchenyi István naplói. V. köt. (1836-1843) Szerk.: VISZOTA GYULA. Bp., 1937. (Magyarország újkori történetének forrásai.) 548. p., 1. sz. jegyz.

³⁴⁶ Egykorú, kifejező magyarázatban: „Többet ér a bíró kegye, mint a törvény hegye.” Ld. pl.: JÓKAI MÓR: És mégis mozog a föld. – Eppur si muove. Pest, 1872. (Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/00600/00690> – 2005. május.)

³⁴⁷ Az eseményeket idézett munkájában pontosan ismertető Dombóváry Géza egy másik munkájában tévesen írja, hogy Egressy indítványát fogadták volna el. DOMBÓVÁRY, 1911. 313. p.

vezető ellenzéki álláspontja kapott többséget, hanem épp a csökkenő népszerűségű Széchenyié.³⁴⁸

A hosszas vitatkozás után a közgyűlés tárgyalni kezdte az ellenkező irányú feljelentést is, vagyis azt, hogy Hindy kezdeményezésér a helytartótanács a vármegyének eddigi lépéseiről jelentéstételi kötelezettséget írt elő.³⁴⁹ A közgyűlés ezzel már nem akart részletesebben foglalkozni, ezért úgy határozott, hogy Egressy előző napirendi pont kapcsán már felolvasott, a történeteket összefoglaló, a Neuszer János elleni törvényszéki tárgyalást részletesen ismertető jelentését továbbítja felettes hatóságainak. Széchenyi előző indítványa nyomán inkább Hindy, ez utóbbi döntéssel pedig inkább Kossuth lehetett elégedett, bár egyik fél sem maradéktalanul. Különösen Hindy számára lehetett sérelmes, hogy a vármegye nem akart foglalkozni ügyével, ráadásul a kezdeményezésére indított jogi eljárás során a közgyűlés az ő bűnösségét megállapító ügyészi jelentést tette hivatalos álláspontjává, és kísérlőlevelében nyomatékosította is, hogy a helytartótanács által megrendelt tudósítást ezzel kívánja kielégíteni.³⁵⁰

VII. A december elején zajlott sajtóvita után érdemes felidézni a február elején történt közgyűlés megjelenését is a legfontosabb hírlapok hasábjain.

A leggyorsabban a *Világ* reagált, hiszen már másnapi számában tudósított a pesti közgyűlésen történetekről, amelyet számos tanulságos epizódot felvonultató „a szerencsétlen hurokra került éji madár ügye, mint mázolás kérdése”-ként jellemezte.³⁵¹ Az elfogadott határozatot csak nagyon röviden ismertette, a tudósítás többi része súlyosan elfogult kommentár, az ellenzékkel szembeni politikai publicisztikának tekinthető. A liberálisokat ezúttal is ellenségesen, maró gúnnyal minősítette. Szentkirályiról, a Széchenyit leckéztetni akaró, „feltörekvő kapacitásról” például úgy vélekedett, hogy „fél fejjel már kinőtt a szabadelműség törpe soraiból”, és ha nagyobb tisztelettel viseltetik a nemzet nagyjai iránt, akár még bölcs politikus is lehet. A Hindy ellen közkeresetet kívánókat „libatojásból kelt magyarkák”-nak minősítette, akikről azt tartotta a legfontosabbnak megjegyezni, hogy bekiabálásokkal, püsszegéssel zavarták Széchenyit, szemtelennek, gyalázatosnak, fizetettnek nevezték a közkereset ellenzőit, a téma iránti felfokozott érdeklődést pedig azzal magyarázta, hogy az ellenzékiek „szívének álistene” (vagyis Kossuth) volt az ügy érintettje. Gúnyosan beszélt a „dicsőséges szabadelműekről”, akik ugyan nagyon bölcsnek tartják magukat, de máshoz nem értenek, mint a bekiabáláshoz, ordibáláshoz, s ezáltal maguk minősítik tetteiket. A kommentár szerzője kifejtette, hogy – a liberálisok jelszavának megfelelően – maga is az egyenlőség híve, de ne várja senki, hogy a liberálisokkal legyenek egyenlőek, akiknek pártját a nyers erővel való érdekérvényesítéssel, a leitatott tudatlan tömeg demagóg befolyásolásával, valamint a mérsékelt és igazságos vélemények durva lehurrogásával azonosította. (Kitérőként megjegyezzük, hogy e kritikák épp a másik oldalról fogalmazódtak meg több joggal a viharos megyegyűlési csatározások során.) Kár az ellenzéki szónokok éljenzéséért, a „repedt szájú, májból eredő »halljuk« rivallásokért” – fejtette a szerző – majd az ekként „jellemzett” liberálisok tulajdonságairól lesújtóan vélekedett: „E szép, és az egész szabadelmű párt nagy örömeire igaz vonásokat nemzetünk évkönyveiben nehezebb lesz bemeszelni, mint ama falmázolásokat, melyekért ők ily jellemző buzgósággal kiabáltak az akciót.” Megjegyezzük még, hogy a szerző kísérlő sem tett a liberális álláspont ismertetésére, vagy igazságtartalmának, jogszerűségének elemzésére vagy bemutatására, vélhetően már csak azért sem, mert Hindyről előttük is nyilvánvaló

³⁴⁸ Vö. DOMBÓVÁRY, 1906. 181. p.

³⁴⁹ PmL. IV.3-a. 120. köt. 1841. 292. sz. 184. p.

³⁵⁰ MOL. C 51. 1842. 19. kf. 2. t.

³⁵¹ *Világ*, 1842. 10. sz. (február 2.) 74. p.

volt, hogy elkövette a falfirkálást (eszükbe sem jutott már tagadni ezt), nyíltan védelmükbe tehát már nem vehették, így támadásuk élet másra kellett irányítaniuk.

A korábban még az eseményektől tartózkodónak bizonyuló *Jelenkor* most hosszabb és önálló, a *Világ*-tól eltérő hangvételű tudósítással jelentkezett.³⁵² Korrekt módon ismertette az ügyészi indítványt és az ellenérveket, sőt a Neuszer ügyében korábban hozott ítéletet is. Az ügy iránti rendkívüli érdeklődésre (annak a hallgatóságot a terembe csődítő voltára) persze a *Jelenkor* kommentátora is felfigyelt, és a felhevülő tanácskozást bemutatva, kérdéssel fordult olvasóihoz: „Ki hitte volna, hogy ilyen ügy fog valaha a haza kérdéseivel mérlegre tétetni? Úgy tetszett, mintha elvek s nem szónokok küzdöttek volna egymás ellenében.” (Utóbbi megállapítással az utókor méltatói is egyetérthetnek, hiszen Hindy és Kossuth ügyében többnyire politikai pártállás szerint foglaltak állást a közszereplők, az ellenzék és a kormánypárt küzdelmének sajátos területét látva az ügyben.) A lap korábbi magatartásával ellentétben a szerző itt már leírta, hogy „a bírói eljárás és tanúvallomásokból a gyanú alaposnak látszik”, ugyanakkor azt is leszögezte, hogy Hindy bűnösségét további bizonyítékokkal és elfogulatlan vallomásokkal nem lehet igazolni. Szólt röviden Zlinszky főszolgabíró álláspontjáról, és azokról is, akik közbotránynak tekintve a falfirkálásokat, keresetet akartak. A lap szellemi irányvonalának megfelelően azonban a legnagyobb teret Széchenyi István véleményének szentelte, az elfogadott, igazságos határozatot az ő személyes sikerének könyvelve el: „A mindinkább hevülő viták közt, mint szokott, egység s béke nemtőjeként Sz.I. [Széchenyi István] a mindinkább s merőbben szemközt álló elvpártok eggyé simítása tekintetéből igen óhajtónak látván az egyszer megtörtént illetlenséget örökre elfeledni, jellemző buzgósággal s nemeslelkűséggel kölcsönös bizodalom s kibékülésre kéré a rendeket, s a szerény fölhívás visszhangra talált a keblekben s így a vádlott ellen követelt tisztí kereset elmaradt.”

Érdekes módon ezúttal sem foglalt állást az ügyben a *Nemzeti Újság*, pesti közgyűlésről készült tudósítása nem érintette a Hindy-ügyet.³⁵³ Nyilván egészen más okból, de a tárgyalgosságra törekedett a *Pesti Hírlap* is, ezért a megyei tudósításként gyakorlatilag szó szerint – Hindy nevét például „NN ügyvéd”-ként helyettesítve stb. – közölte a közgyűlés jegyzőkönyvi bejegyzését,³⁵⁴ amelyhez azonban Kossuth a szöveg végére egy szerkesztői jegyzetet fűzött.³⁵⁵ A lap eljárása a leginkább megfelelt a tudósítás és a publicisztika műfajának kettéválasztása újságírói követelményének. Kossuth a maga részéről érezhetően le akarta már zárni a kényelmetlen, jelentőségéből folyamatosan veszítő ügyet. Sajnálta, hogy egyes lapársai – mintegy felkarolva Hindy azon véleményét, hogy az általa alkalmazott eszközök politikai véleménykülönbség artikulálására alkalmasak – „pártkérdést” csináltak az esetből. Kossuth ezt már csak Hindy ismeretlenségére és jelentéktelenségére való tekintettel sem akarta elfogadni. A lapárs említése nélkül, de egyértelműen a *Világ*-ra célozva üzent azoknak a kommentátoroknak, akik „e tárgy körüli kapzsi szószátyárságukkal magukat igen rútol bélyegezzék”, és elvárnák, hogy humánus magatartása miatt minden durva sértést el kellene tűrnie. Széchenyi álláspontjára is reflektált, mondván, hogy ő a maga részéről már rég elfelejtette volna az ügyet (érzékeltetve ezáltal, hogy Hindynek volt fontosabb kimenekedni belőle), de újra kilátásba helyezte, hogy amennyiben politikai ellenfelei tovább bolygatják, ő is kész a közgyűlésen történeteket részletesen ismertetni, a konzervatívok által alkalmazott eszközöket leleplezni, „hogy tudja meg a közönség, minő gyönyörű párt is van e hazában, ha már csakugyan igaz, hogy a piszkos ügy pártkérdéssé vált”.

³⁵² *Jelenkor*, 1842. 11. sz. (február 5.) 46. p. Ehhez nagyon hasonló tudósítást közölt: *Vereinigte Ofner-Pesther Zeitung*, 1842. 12. sz. (február 10.) 107. p.

³⁵³ *Nemzeti Újság*, 1842. 13. sz. (február 12.) 51. p.

³⁵⁴ Ld. 339. sz. jegyz.

³⁵⁵ Ld. Függelék, III. sz.

VIII. Hindy János egyébként még a Pest megyei közgyűlés előtt a kancelláriához is beadványt intézett, ebben „Kossuth Lajos cselédje által tetemesen lett megveretését tárgyzó vizsgálatbeli irományokat megsértett becsülete annak útjáni helyreállíthatatása tekintetéből magával közölni” kérte. A kormányhatóság január 29-én intézett ilyen, az iratok hivatalos felküldését elrendelő leiratot a megyéhez, amely azonban már a február eleji közgyűlésen nem tudott még ezzel is foglalkozni. Később, a március 3-i kisgyűlésen azonban elővették az ügyet, és megállapították, hogy bűnvádi eljáráshoz magánszemélyeknek ugyan általában nem szoktak hivatali iratokat kiadni, ezúttal azonban kivételt tesznek, mivel Hindy ezekre akarja beadandó keresetét alapozni. E végzés kissé cinikusan hangzott, hiszen olyan, a megyei eljárás során keletkezett iratokat bocsátottak Hindy rendelkezésére, amelyből épp az ő bűnössége, és a Kossuth elleni tervezett eljárásának megalapozatlansága derült ki. (Nem csoda, hogy még azt is beleírták, hogy a „másolatban leendő kiadások ellen a megyei rendeknek semmi észrevételek” nem merült fel.) Ehhez még hozzájárult, hogy a vármegye azokat az iratokat akarta a kancellária útján Hindyhez eljuttatni, amelyeket a helytartótanács előírására a február 1-i közgyűlés határozata folytán már eljuttattak.³⁵⁶

Ennek a megkeresésnek a helytartótanács március 8-án eleget tett,³⁵⁷ később azonban a Hindy által indított keresetnek nincs nyoma. Minden bizonnyal maga is belátta, hogy ebből az ügyből már nem jöhet ki jól, minél tovább bolygatja, mint gyalázkodó feliratokat festő „éji madár” annál inkább lejáratja magát, ráadásul – mint említettük – a központi hatalmi szerveknek sem állt érdekében egy olyan Kossuth elleni per, amely csak fokozta volna az ellenzéki lapszerkesztő amúgy is óriási népszerűségét.

Függelék

Kossuth Lajos cikkei a Hindy-ügyről

I.

[KOSSUTH LAJOS:] Egy éjmadár hurokra került³⁵⁸

Közel öt hónap óta egy valaki tetszett magának azon gyalázatos foglalatosságban, hogy éjen-kint utcaszögletekre aggatott nagy cédulákra, de legtöbbször házfalakra szerteszt az egész városban, leginkább pedig e lapok szerkesztőjének lakása táján holmi undokságokat mázolgatt. Vannak az agitációnak különféle nemei, ez a derék legény falrafirkálással agitált, delibérátumai mellett – hogy ti. e lapok szerkesztője akasztassék fel, nyakasztassék le stb. – közbotrányt okozó s a közszemérem érzetét sértő mázolgatásokkal undokítván a házfalakat. Sőt a köztiszteletben álló háztulajdonos asszonyságnak, kinek házában e lapok szerkesztője szállást tart, anonim leveleket firkált, őt a falramázolt ostobaságok és fajtalanosságok ismétlése mellett azzal fenyegetvén, hogy háza feldúlhatik, hogy kő kövön nem marad stb., ha K.L.-t [= Kossuth Lajost] házában megszenvedi.

³⁵⁶ PmL. IV.3-a. 120. köt. 1841. 666. sz. 410-411. p. Vö. 349-350. sz. jegyz.

³⁵⁷ MOL. C 51. 1842. 19. kf. 2. t.

³⁵⁸ *Pesti Hírlap*, 1841. 97. sz. (december 4.) 814. p. A korrektúrapéldány: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. FM3/10397. sz. 2. tek. Az eredeti szövegből kihúzott szövegrészeket aláhúzással, a Kossuth által a kihúzásokat követően átdolgozott és megjelent szövegrészeket *kurzíválással* jelöltük, egyébiránt a közlésben a szövegű eljárást, és a mai központosítási szabályokat követtük.

A Pesti Hírlap szerkesztője miatt, bizony űzhette volna alávaló mesterségét akármeddig, hanem körében a fajtalan mázolások méltán közbotrányt szültek, s az anonim fenyegetések kriminalitása figyelemre kényszerített.³⁵⁹ Meglesetek tehát a házmester s egy szolga által az éj madara, s november 27-én éjjel tetten kapatva, horogra került. *A lesők a házzal szemközt fekvő kert vasrácsos ajtaján át nézték a napvilágosságú holdvilágnál, mikint ír s mázol, s mázolni hagyták egy ideig, s akkor feléje közelítettek, hogy – amint utasítva voltak – megfogják s elzárják, másnap reggel a hatóságnak átadandót. Erre ő futással igyekezett menekedni; minek következtében a már hetek óta süker nélkül virrasztott s azért ingerült örök egyike elszalasztástól félve (mit eléggé sajnálunk) bothoz nyúlt, s erősen megütlegelte a futamlót, ki futás közben elbukván az utcakövezeten, arcát is össze s homlokát is betörte.*³⁶⁰

Az ember azt gondolná, valami éretlen fickó, haszontalan utcataposó, vagy ama vészbarlangok egyik industrie-lovagja, kiket mesterségök folytatásában a Pesti Hírlap rendőrséget figyelmeztető megrovásai kissé genieroznak, vagy legfőlebb egy megsértett nemtelen individualitás magánybosszújának nyilatkozása. De nem. Ki hát ez a gazember, és mi célja lehet botrányos cselekvésének? *Ezt majd akkor közölni fogjuk, mikor a hatósági eljárásnak eredménye leend.* Egy érett korú férfiú, családost háziatya, diplomatikus ügyvéd, ki a Pesti Hírlap szerkesztőjével ez életben sem szóban, sem tettben, sem semminemű viszonyban soha nem találkozott, és – itt jó még a dolog java – egy magyar időszaki lap, a Nemzeti Újság személyzetének egyik tagja! Neve Hindy János. Ily kezek undokítják az érdemtelen, jó emlékezetű Kulcsár Istvánnak, a magyarhoni zszurnalisztika atyjának hagyományát! S egy kis sajátos érzésű zszurnalisztikai vetélkedés s kevesített olvasó közönség miatti bosszankodás az ok? Nem, mert hiszen tudva van, hogy a Nemzeti Újság már évek óta egy pár száz előfizető mellett haldoklásban van. Mi tehát? Párti düh, uraim, és semmi más! Mert a (tán gúnyból) úgynevezett Nemzeti Újság-nak is van egy pártja, s az ország tudja, minő párt ez. E tények ikertestvéreinként jut eszünkbe az orgyilkolással fenyegető, de a közönség elibe nem jutható névtelen levél, mely Besztercebányán, Zólyom megye lelkes másodalispánjának, Beniczky Lajosnak kapujára függesztetett.

*Mi ösztönözheté ez embert ily cselekvésre – gyanúsítgatni nem akarván – nem kutatjuk, különben is a közönség ismeri a helyzeteket; mihez mi csak annyit ragasztunk, hogy személyére nézve e lapok szerkesztője elannyira semmi képzelhető érintkezésben vele soha nem volt, hogy bár egy házban laknak, még csak létezéséről sem tudott, még csak nevét sem hallotta ez életben. Megfogatván, előbb könyörgött a megfogóknak, hogy senkinek ne szóljanak, s a köpönyegbe burkoltat még a házmester is csak akkor ismerte meg, midőn bezáráshoz készülvén, megszólalt s eleresztést kért, mivel – úgymond – úgyis a háznál lakik. E lapok szerkesztőjének – ki még csak a lesbeállásról sem tudott semmit – értesítettvén a dologról, lehetetlen volt nem rosszalnia a megverést, s reggel első dolga volt a járásbeli fősz.[olga]bírónál jelentést tétetni, miszerint úgy az éjmadár tényét a törvény által bünvádilag fenyítettrendelt közbotrány és fenyegetőzés tekintetéből, mint hasonlólag megverését is hivatalosan vizsgálja.*³⁶¹ *Ez megtörtént, s a törvényszék eljárand hivatásában.*

*Időközben azonban járnak-kelnek a tény háta mögött álló sereg emisszáriusai*³⁶² *szerte a városban, és van gyanúsítás akármennyi. Képzeljük, minő diadal énekeltenék, ha oda lehetne csűrni-csavarni a dolgot, hogy a P.[esti] Hírlap szerkesztője, a botozás hangos ellensége*

³⁵⁹ A mondat az eredeti cikkben más szórenddel volt fogalmazva: A Pesti Hírlap szerkesztője miatt, amennyiben csak személyét érdeklé, ha mind őt, mind körét a fajtalan mázolások által okozott közbotrány s az anonim fenyegetések kriminalitása figyelemre nem kényszeríték.

³⁶⁰ Az eredetiben az utolsó tagmondat: arcát jól összetörte.

³⁶¹ Invesztigál = kutat, vizsgálódik.

³⁶² Emisszárius = megbízott, titkos feladattal felruházott bizalmas.

verette meg az éjmadarat! Nem, édes jó urak! Nem, az az örömtők soha sem lesz, hogy tényeink szavainkkal ellenkeznének. Ütlegetésre utasítást senki sem adott, sőt intést adtak, hogy ne történjék; de e lapoknak 5 hónapon át folyvást ocsmány gonosszággal sértegetett szerkesztője még csak azt sem tudta, hogy lesetik; ámbár épp úgy helyesli a meglesetést, amint rosszalja a megverést. A közönség tudja, mit tartson a dologról, tudja azt is, hogy e tény a maga nemében nem egyedüli az országban, s lesz hely, hol nyíltan elmondathatik ennek eredete. A megyei törvényszék eljárásának eredményit közleni el nem mulasztandjuk.

Valóban az ember lelke megundorodik, s elszomorodunk némely emberek s némely indulatok jelei fölött. A hurokra került éjmadár ténye, a törvény által bűnvádilag fenyegetni rendelt közbotrány és fenyegetőzés tekintetéből n[eme]s. Pest megye büntető törvényszékére adatott föl. Alkalmat veszünk ezúttal még egy, nem tudjuk, minő kútfőből keletkezett de – amint bizonyosan értésünkre esett – az országban szerte híresztelt költeményt megcáfolni. Azt híreszteli ugyanis, hogy e lapok szerkesztője a Nemzeti Újság-ot Kulcsárné asszonytól maga számára megszerezte, s jövődöben ezt és nem a P.[esti] Hírlapot fogja szerkeszteni. Furcsa kis taktika, s éppen most új esztendő közeledésekor!

Kijelentjük, hogy a dolog merő költemény, eredt legyen bár akárkitől. E lapok szerkesztőjének ilyesmi éppúgy nem jutott eszébe, mint – meg vagyunk győződve – Kulcsárné asszonynak sem. Mi bizony már csak – tessék, ne tessék egy vagy másnak – a Pesti Hírlapnál maradunk, amint az előfizetési hirdetményben is olvasható.

[A cikk végére Kossuth lapalji jegyzetet is fűzött:]

A csapdába került éji madárrali esetről különféle balga, s nem annyira tudatlanságot, mint emisszáriusi konkolyhintegetők gonosz szándékait ügyetlenül elpalástoló hírek szárnyalnak a városban. Utolsó kenetről, sőt halálról is épületeskednek. Ha a látogatókról a látogatott állapotjára kellene következtetést húzni, úgy tán ezen botor hírek nem volnának egészen alaptalanok. Azonban a fekete hős él, s nem sok baja, hacsak gáztette nem hat kínosan lel-kületére. Pár nap múlva ítélőszék elébe kerülend, hol – mint hisszük – ártatlanságát, minden konferenciák dacára, nehezen lesz bemutatnia. Ennyit a gyanúsítgatók gyáva seregének.

II.

[KOSSUTH LAJOS:] Válasz.³⁶³

A Világ 99. számában ismét áll egy cikk a P.[esti] Hírlap szerkesztőjének személye ellen intézve, szokott modorban. A cikk anonim. Ha írója megnevezné magát, a névben alkalmasint egész kommentárra találnánk. Ha meg nem nevezi, igen természetes, hogy az erkölcsi s törvényes felelősséget a Világ szerkesztője vállalja el. Lehet, hogy talán szükség lesz rá.

A névtelent válaszra nem méltatnám, célját nem érte, ha azt gondolá, hogy felbosszant, de a közönség előtt lépett fel, s ennek tisztelettel tartozom. Azon tényről van szó, érdemes olvasó, melyet a P.[esti] Hírlap 97. számában „Egy éji madár hurokra került” cím alatt közlöttem. Előre kell bocsátanom, hogy a tetten kapott egyén megverését mindjárt rosszaltam, rosszalom most is, s fogom mindig a leghatározottabban rosszalni, s ha tudtam volna valamit a dologról, bizonyosan nem történt volna, s nem azért, mintha nem érezném magamat feljogo-sítva minden bántalmat férfiasan visszatörlni, hanem mivel oly alávaló tény, mint amely e megverésre okot szolgáltatott, az én keblemben megvetésnél egyebet nem ébreszthet.

³⁶³ MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 1. cs. 100. sz. 112-113. lap.

Azonban miután megtörtént, a sajnálatos miatt, ami közbejött, bizonyosan nem leszek oly gyávává, hogy jogomat, igényemet, kötelességemet megtagadjam. Arról, mit a névtelen „halálíg verés”-nek nevez, majdan ítéland a törvényszék. Keblemben az emberi érzetet megnyugtatta az, hogy amint szemtanúk bizonyítása után tudom, a megveretett nemcsak semmi veszélyben nincs, de sőt fenn van, s szobájában dohányozgat is. Olvassa meg, kinek kedve telik ez egyszerű körülmény ellenében a Világ-bani cikk frázisait, s vastag rétegekben feltalálándja a színt, melyben a kérdéses cikk írva van. A ténynek a megverettre alkalmazásáról szólni nem akarok, ez a bíró dolga lesz. Hogy ő magát ártatlannak állítja, az igen természetes, az ily magános állítások súlyát pozitív tanúk, kéziratok, s előző, kísérő s követő körülmények bizonyítványai ellenében szintűgy a bíró fogja felmérni, ő fogja meghatározni mit nyomjon azon állítás is, hogy a ház falánál (mikint a haragbosszús névtelen írja), „városban nem ritkán látható okból” állott meg. Szólhatnék itt igen pozitív tanúbizonyosságokról, de én bizony a mívelt közönségnek ily tisztátlanságokkal untatásában a Világ példáját követni magamban ingert nem érzek.

Nyomozás és ítélet, mint mondtam, a bíró dolga, én mint vádoló lépek fel, s mint ilyen, minden szónak, melyet írtam, és írok, valóságáról a felelősséget minden tekintetben elvállalom, el pedig annyival inkább, mert tiszta lélekkel mondhatom, hogy az igazságnak még ott is akadván barátai, hol legkevesebbé várhattam volna, az alávalóság fonalának szálai, név szerint, megnevezhetőleg kezembem vannak. Mennyire fogom használni, mennyire nem? Az tőlem függ. Nemtelen bosszú bizonyosan nem lesz vezérem.

No, már a Világ névtelenje legelőbb abban akad fenn, hogy a „hurokra került éjmadár” címből az olvasó vidám hiedelemmel tréfát vár, de csalatkozik, mert gúnyra talál egy megkínzott-nak ellenében. Erre azt felelem, hogy a Pesti Hírlap olvasói a kérdéses címtől sem tréfát nem várhattak, sem benne gúnyt nem találhattak, mert már október 16-án, a Pesti Hírlap 83. számában, midőn a falmázoló s botrányos levélfirkáló individualitásáról álmomban sem képzelegtem, ezeket olvasták: „Egy pár sötétben kullogó betyár, lakásunk táján mázolásával a házfalakat undokítgatja, míg azok kevesebb türelemmel bírnak, mint mi magunk, csitítgatásunk ellenére az éjmadarakat hurokra nem kerítik.”³⁶⁴ A Pesti Hírlap olvasói tehát, kik ezt már két hónap előtt olvasták, igen jól tudták, minő tényről van szó, midőn később csakugyan egy éjmadár hurokra kerültnek mondatott, s e címtől tréfát éppúgy nem vártak, mikint gúnyt benne nem találhattak. Tréfát, uram? Avagy tréfa volt-e a gyalázatos tett, mely családoknak hónapokon át annyi keserű érzést okozott, mely miatt a háznak egy derék becsületes lakosa már elköltözni készült, mert leánya van, kinek az ablaka alatt örökké megújuló fajtalan mázolások arcát piríthatnak, s női gyöngédségét sérthették volna, de tán egyéb kellemetlenséget is okozhattak? Tréfának nézte-e azt a megbotrányozott közvélemény, mely – midőn az éjmázolás reggelenként lemeszeltettek – minden elmenőnek ajkairól rangállapot, nyelvkülönbség nélkül az undok mázoló ellen hangos szitkokban tört ki nem egyszer? Tréfa volt-e az, aminek felfedezése fölött – kivéven a maga helyén majd név szerint is megemlíthető emisszáriusokat, s mindazokat, kik, mint a Világ névtelenje, a cselekvőben nem látnak egyebet, mint egy „szegény, szenvedő, szerencsétlen családtyát” – mindenki városszerte örömet, helyeslést nyilvánított?

Én rosszallom a megverést és sajnálom a megverést, nemcsak szenvedéséért, de botlásáért is sajnálom, annyival inkább, mert az emberi indulat azt hiteti velem, hogy nem tudja, mit cselekedett. De ha valaki úgy vélekedik, hogy mivel lapjaimban a humanitás mellett emelem szózatomat, énrajtam minden inhumanitást büntetlen el lehessen követni, hogy mivel a büntető-eljárás körül annyi kezességet követelek, családom békés nyugalma undok alávalósággal lehessen kísértetni, s én csak ne is szóljak, s napvilágosságú próbákkal kezeim közt ne higgyem a napnak, hogy világít – ez mégiscsak szintoly erős, mint balgatag követelés. Van egy szójárás,

³⁶⁴ Ld. 299. sz. jegyz.

mely azt mondja, hogy egy ostoba barát többet árt, mint száz ellenség. Erős szándokot táplállok ifjúkorom óta, hogy a bosszú indulatát tényre változni magamnál soha nem engedendem, s a társaság zajától elvonulva élt csendes házi köröm békés örömeiben szeretek felejteni minden méltatlanságot, mellyel polgári életem göröngyös útjain találkozom. És most is, sem én, sem emisszáriusaim nem járnak házról házra, mint mások járnak, de ha ily cikkek, mint ez a Világ-bani, rákényszerítenek, hogy alávaló módon marcangolt becsületem miatt, a sértett kebel minden energiájával nyomozásokhoz nyúlni el nem kerülhetem, az eredményeknek oka nem leszek.

És így még csak egy szám van hátra, kérdem én: azon falmázolási s vele rokon tény nem egy alávaló gazcselekedet-e? Úgy gondolom, nincs, s nem is lehet ember, ki erre igennel ne felelne. Így felel maga a Világ anonim írója is, ő is „undoknak”, „botránkoztatónak” nevezi a kérdéses falramázolásokat, s nyíltan és kerekén alávaló ténynek nevezi. És így kérdem, lehet-e gazembernek nem nevezni, ki ily undok, botránkoztató tényt elkövet? Ki az, aki elkövette? Erről a bíró majd ítélni fog, s ártatlant bizonyosan nem fog sújtani. De hogy az, aki elkövette, alávaló gáztett tőn, s ki ilyest elkövet, az gazember, e logikának úgy hiszem, igazolásra nincs szüksége, legkevésbé annak ellenében, ki a tényt maga is undok botránkoztató alávaló ténynek nevezi. Egyébiránt én így szólottam: „Ki hát ez a gazember, és mi célja lehet botrányos cselekvésének? Ezt majd akkor közölni fogjuk, mikor a hatósági eljárásnak eredménye leend.” És ezt tán túlságos gyöngédséggel mondtam így, mert az individuális alkalmazásról, nem gyanúm, de a legpozitívumabb adatokra épített csillogó meggyőződés van. Azonban az én itt idézett szavaimra tessék reá olvasni a Világ-bani anonim alkalmazását, s lehetetlen, hogy eszébe ne jöjjön mindenkinek e szó: „Te monád.”

Ezzel a közönségnek tartoztam, ami a Világ-i cikk személyes piszkolódásait illeti, nagyobb tisztelettel viseltem lapjaim olvasói iránt, mintsem türelmüket viszonzással fárasztanám. Azon felelősségnek, melynek itt helye van, útját és módját jól ismerem.

Még Kulcsárné asszonyság neve alatt megjelent „méltatlan gyanúsítás” című tirádákra is kellene talán felelnem, de biz én azt gondolom, hogy arra mindenki maga magának is megfelel. S így én csak ennyit mondok: tessék, ne tessék, kívánjon szerencsét, ne kívánjon, nagyobb jutalomdíjjal vagy kisebb – bizony csak a Pesti Hírlapnál maradok. Kulcsárné asszonyságra nézve csak annyit jegyezve meg, hogy boldogult férje emlékezetét magam is illő tiszteletben tartom, s a nevezett asszonyság ellen, hírcáfoló tudósításomban egy betű gyanúsítás sincs, sőt ellenkező van. A „furcsa taktika” azoknak szólott és szól, kik dolgokról, mikről úgy Kulcsárné asszony, mint én, soha sem álmodtunk, pletykát költenek, de alkalmasint nem avégett, hogy a Nemzeti Újság-nak publikumot szerezzenek, hanem hogy a P.[esti] Hírlapnál publikumot csökkentsenek. „Azt hallottuk felőle, semmi sem lesz belőle” – szól a közmondás.³⁶⁵

III.

[KOSSUTH LAJOS: Kommentár az 1842. február 1-i pesti közgyűléshez.³⁶⁶]

E lapok szerkesztője, kit e napon úgy, valamint a közgyűlés következő napjain is, a köztanácskozásbani részvétől betegség eltartóztatott, csudálkozással hallotta s olvasta a hírlapokból, hogy e piszkos kérdés pártkérdéssé lőn.

³⁶⁵ A cikknek az utolsó része önállóan, „Kulcsárné asszonyság” címen jelent meg a lapban. *Pesti Hírlap*, 1841. 100. sz. (december 15.) 837-838. p.

³⁶⁶ *Pesti Hírlap*, 1842. 116. sz. (február 10.) 95. p.; MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 1. cs. 116. sz.

Csudálkozással, mert igazán teljes joggal kérdezhetni, ha vajon oly párt is van-e már az országban, melynek szinte egy individuum képviselje, kit tetten kapott éjjeli falmázolónak állít két tanú (bár egyik, minthogy őt megveré, mit tenni semmi esetre sem szabad, criminalis praxisunk szerint a körülmények minden összehangzása mellett is tanúnak nem vétetett), s kinek szerény egzisztenciája ekkorig, valamint e lapok szerkesztője előtt úgy alkalmasint az ország 0,999999 része előtt is nem sejtett titok vala? Mi legalább pártügy nevére részünkről ily piszkos ügyet érdemesíteni soha sem fogunk; hacsak némely lapok, melyek – úgy hisszük – e tárgy körüli kapzsi szószátyárságukkal magukat igen rútul bélyegezék, azon tant nem akarandják a publikumra kényszeríteni, hogy mivel mi a humanitás elveit szeretjük hirdetni, nekünk kötelességünkké válik minden inhumanitást [= embertelenséget] elszenvetni.

Ezúttal is tehát szándékosan a jegyzőkönyv szavainál maradtunk, s azon urakat, kik – mint halljuk – a gyűlésen elfelejtést emlegettek, bizonyosokká tehetjük, hogy mi bizony az egész piszkos dolgot már igen régen elfelejtettük, s reá legalább a nagy publikum előtt bizonyosan soha sem fogunk visszaemlékezni, hacsak mások inhumanitása nem kényszerít. De ha kényszerít, akkor mindenek előtt a törvényszéki s gyűlési pertractatio [= tárgyalás, vitatás] alatt volt petáknak [sic!] s némely egyebeknek közhírré tételével utána leszünk, hogy tudja meg a közönség, minő gyönyörű párt is van e hazában, ha már csakugyan igaz, hogy a piszkos ügy pártkérdéssé vált.

Szerk.

A Kossuth-Hindy affér*

1841 őszén a *Pesti Hírlap* szerkesztőjének Szép utcai lakása közelében rendszeresen gyalázkodó falfirkák jelentek meg, névtelen leveleket kapott maga Kossuth Lajos, illetve szállásadója is, s egy idő után Kossuthhoz közelállók kezdték figyelni a házát, hogy elkapják a sértegetések anonim szerzőjét. 1841. november 27-én éjjel 23.00 óra után a házmester illetve Kossuth inasa meglesték egy, a házfalra felíratot mázoló alakot, majd az inas alaposan megverte az illetőt, amikor az áldozatról kiderült: a konzervatív *Nemzeti Újság* munkatársa, Hindy János volt az. (Utóbbi természetesen – mint majd látjuk – tagadta a sértegető feliratok „szerzőségét”). A korabeli közéletben nagy port kavart az elhúzódozó ügy, melynek részleteit alábbiakban – terjedelmi korlátokra tekintettel – 1841 végéig ismertetjük.

Hindy János 1840-től vett részt a *Nemzeti Újság* készítésében, mind a kortársak minősítéseiben, mind a sajtótörténetben több helyen is „szerkesztő”-nek nevezik, holott valójában nem volt az, személyisége mindenesetre pontosan beleillett a *Nemzeti Újság* szélsőségesen konzervatív, klerikális arculatába. Hindynek Kossuth Lajossal éppen akkor támadt konfliktusa, amikor a közéletet jórészt amúgy is a *Pesti Hírlap* nyomán támadt belpolitikai viharok jellemezték, elég ha csak Széchenyi *A kelet népe* c. röpiratára, valamint az annak nyomán megindult sajtóvitára utalunk.³⁶⁷ Mindez azonban azokat is aktivizálta, akik névtelen gyalázkodással, fenyegetőzésekkel próbálják a közélet szereplőit megfélemlíteni.³⁶⁸

A november 27-i újságíró-verés történetéről aprólékos részletességű források állnak rendelkezésünkre.³⁶⁹ Elsőként Patisz Károly, Pest város kapitánya végzett nyomozást a történetek kiderítésére. A városi tanácshoz intézett jelentésében még úgy fogalmazott, hogy Hindy „felgyógyulásán az orvosok is kételkednek”, és röviden ismertetette a felvett tanúvallomások tartalmát. Az egybehangzó vallomásokból bizonyosan látszik, hogy már régóta rendszeresen megjelentek a ház falán Kossuthot becsmérő falfirkák.³⁷⁰ A házmester, Moór János, valamint a Kossuth-család szolgálatában álló inas, Neuszer (Neuzer) János éjjelenként lesben állt, hogy

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával. Részletesebb változata, jegyzetekkel és dokumentummelléletekkel ellátva megjelent: Az első hazai újságíróverés nyomában. In: A magyar újságíró múltja és jelene. Szerk.: BUZINKAY GÉZA. Eger, 2006. 143-180. p.

³⁶⁷ A Kossuth-Széchenyi-vita terjedelmes szakirodalmából ld.: Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. I. r. (1841-1843) Szerk.: VISZOTA GYULA. Bp., 1927. (Magyarország újkori történetének forrásai.) (továbbiakban: VISZOTA, 1927.); LACZKÓ MIHÁLY: Széchenyi és Kossuth vitája. Bp., 1977. (Magyar História) stb.

³⁶⁸ VARGA JÁNOS: Keresztültben a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841-42-ben.) Bp., 1983. (továbbiakban: VARGA, 1983.) 57. p. A Kossuth-Hindy-afférnek a legnagyobb figyelmet eddig egyébként egy tanulmány szentelte: DOMBÓVÁRY GÉZA: Fenyítő eljárás és büntetési rendszer Pestmegyében a XIX. század első felében. Bp., 1906. (továbbiakban: DOMBÓVÁRY, 1906.) 42-45. p.

³⁶⁹ MOL. C 51. (= Helytartótanácsi levéltár. Departamentum politicae in genere et civitatum.) 1842. 19. kf. 2. t.

³⁷⁰ Kossuth egy október közepén kelt hírlapi cikkében már panaszkolt az éjjeli falfirkálásokat, ami akkor már huzamosabb idő óta folytatott, decemberi cikkében öt hónapról írt – ld. alább –, vagyis huzamosabb ideje kellett már túrnie a zaklatásokat. [KOSSUTH LAJOS:] Polemia. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 83. sz. (október 16.) 697. p. Megjelent: Kossuth Lajos hírlapi cikkei, I. 1841-1842. Sajtó alá rend.: KOSSUTH FERENC. Bp., 1906. (Kossuth Lajos Iratai, XII.) (CD-ROM, Arcanum, 2002.)

kiderítsék az illető kilétét. Már több éjszakát is eltöltöttek hiába a Szép utcai lakóépülettel szemközt lévő ún. Almássy Ignác-féle ház kertjének vaskerítése mögött, amikor november 27-én, éjjel valamikor 23.00-23.30 közötti időpontban meglátták a rejtélyes mázolókat. A városi rendőrkapitány beszámolójában ismertette Hindy ellentétes verzióját is, azonban érezhetően hitelt adott a vádlottak azon beszámolójának, hogy egyértelműen a *Nemzeti Újság* munkatársa készítette a graffitiket, majd tetten akarták érni az illetőt. A vasrácsos kertajtó csikorgását meghallva az elkövető futásnak eredt a szomszédos Zöldkert (ma: Reáltanoda) utcába.³⁷¹ Neuszer János utána futott, alaposan helybenhagyta, majd visszahozta, hogy a Szép utcai házban lévő istállóba zárják, a hatóságoknak történő másnapi átadás céljából. Ekkor azonban Moór felismerte Hindyt, akit ezután szállására haza is engedtek. Hindy pár soros levelet küldött a tanácshoz, amelyben azt nyilatkozta („a kötelesség, sőt a békés polgárok közbátorság [= közbiztonság] ösztönéből serkentetve”), hogy a mellékelt orvosi látletet önmagáért beszél.

A történetek után másnap reggel Hindy családja bejelentést tett Pest vármegyénél, amely Zlinszky János főszolgabíró útján szintén nyomozni kezdett. Azonnal orvosi látletet vetettek fel Hindyről, és – Bellágh Antal esküdt útján – felszólították, hogy írásban foglalja össze a történeteket.³⁷² Hindyt megvizsgálta saját orvosa, illetve a vármegye két főorvosa is. Az első ránézésre „gyengébb testalkotású szenvedő”-nek titulált, még másnap is véres ingében ágyban fekvő újságíró súlyos, nyilamló fejfájásról, fülzúgásról, egyik szemére zavaros látásról beszélt, ugyan eszméleténél volt. A tüzetesebb vizsgálat a fején, különösen az arcán számos ütéstől származó kisebb-nagyobb zúzódást, bal kezén és mindkét combján sebeket állapított meg. Előbbiek egyértelműen valami tompa eszköztől (bottól) származhattak, utóbbiak pedig csak attól, hogy „a megsértett arccal a kikövezett földre terétetett”. A diagnózist már a korabeli orvostudomány is világosan agyarázkodásban jelölte meg.

A Hindy János által december 1-én készített beszámolóból úgy tűnik, szerzője nagyon is tudatánál volt. Már írása első részében kifejtette azon álláspontját, hogy az ő esete nem egyszerű garázdaság, hanem jóval tágasabb összefüggései vannak, bátor kritikát fogalmazott meg, miszerint „az adózók terhivel tápláltatott városi rendőrség egyénei [...] éppen ott nem mutatkoznak, hová s mivégre főképp rendeltetniük kellenék”. Rátérve a 27-én történetekre, elmondta, hogy a *Nemzeti Újság* szerkesztőségében dolgozott, a másnapi lapszámot készítette elő, majd az alig 20-25 lépésnyire lévő szomszédos utcában lévő lakásához indult. Mielőtt hazatért volna, megállt a fal mellett, azonban vallomásában ennek indoklására a fentieknél sokkal prózaibb okot jelölt meg: vizelnie kellett. Ekkor érte a lábát egy kemény botütés, majd miután menekülni próbált, a feje több ütéssel kapott, a földre rogyott, el is ájult, de támadója ott is tovább ütlegette. Hindy aprólékosan részletezte megverésének történetét, hangsúlyozta, hogy a „gonosz lelkű ember”, a „gyilkos” nem más, mint Kossuth Lajos úr inasa legyen. Levelének záradékában kifejtette, hogy elvárja: Neuszer mint előre megfontolt szándékból, titokban támadó „valóságos útonálló haramiát és gyilkost” állítsák bíróság elé, súlyos megbüntetésén túl költségei megfizettetését, az elszenvedett sérelmekért pedig kártérítést követelt, burkoltan utalva Kossuthban a felbujtó személyére.

Mielőtt azonban Hindy megverésének jogi következményeit folytatnánk, érdemes összefoglalni a történetek december eleji sajtóvisszhangját, hiszen a két ellentétes politikai táborhoz tartozó újságíró személye felértékelte a történeteket. Érdekes módon épp az érintett *Nemzeti Újság* volt az, amely ugyan címlapon, de kommentár nélkül, száraz tényközlésre szorítkozva

³⁷¹ Hindy a botrány után – Kossuthhoz hasonlóan – elköltözött a Szép utcai házból. Nem sokkal később lakását a Zöldkert u. 477. sz., Kultsárné-féle házba tette át, ahol a lap szerkesztősége is működött, 1844-től 1848-ig bizonyosan ott lakott. MOL. R 319. 26. cs. sz.n.

³⁷² MOL. C 51. 1842. 19. kf. 2. t.

tudósított munkatársa ügyéről.³⁷³ Finoman megkerülte az ügy minden érzékeny pontját, csak beszámolt arról, hogy az amúgy rossz közbiztonság korában is feltűnést keltett Hindy „lesből és orozva történt megvéreztetése”. A tudósítás kínosan kerülte az állásfoglalást, egy szót sem szólt a falfirkálásokról vagy épp az áldozat magyarázatáról, a megverés előtt történetekről is csak annyit említett: Hindy „laka előtt egy kicsit megállván [sic!], hátulról tudtán kívül hirtelen leüttetik”, majd súlyos sebek elszenvedése után az udvarára hurcolták, és azóta hosszas ápolásra szorul. A tudósítás vége megint csak kétértelmű: „A tény a hatóságok kezei között forog.”

Ugyanezen a napon jelent meg a *Pesti Hírlap*-ban Kossuth cikke az ügyről, amely a konkrét tényközlés mellett álláspontjának összefoglalását is tartalmazza.³⁷⁴ Mindezt különösen érdekessé teszi, hogy az eredetileg közlésre szánt írás jelentős részét a cenzúra kihúzatta, viszont a Kossuth által alaposan átírt elemzést végül közölni engedte. Eredetileg Kossuth nevesíteni kívánta az éjjeli falfirkálót, s mivel számára nem volt kétséges, hogy Hindy követte el azokat (sőt, ő írogatott névtelen fenyegető leveleket szállasadónőjének, László Józsefnének is), tettének mozgatórugóit kívánta feltárni. Kossuth tisztában volt azzal, hogy az újságíró működése (illetve általában a nyilvános közszereplés) az alantas indulatokat is felszínre hozza, és különösebben nem lepődött meg azon, hogy az általa felvetett, nyilvánvalóan bizonyos réteg-érdekeket sértő reformok, kezdeményezések, éles szavakkal ostromozott bűnbarlangok stb. ilyen kicsinyes bosszút is kiválthatnak. Ugyanakkor ezúttal nem erről volt szó – írta volna Kossuth –, hanem a konzervatívokkal ekkoriban vívott sajtóvita sajátos epizódjáról. A kérdést még nyilvánosan feltehetette („Ki hát ez a gazember, és mi célja lehet botrányos cselekvésének?”), válasza azonban már nem jelenhetett meg. (A cenzor a név szerinti megnevezést csak az eljárás lezárulta után kívánta engedélyezni.) Kossuth nemcsak megnevezte volna Hindyt, hanem kifejtette volna bizonyosságát abban, hogy az általa ismeretlen tollforgató tettét újságírói bosszúvágy motiválta. Álláspontja szerint Hindy még csak nem is a *Pesti Hírlap* terjesztési sikereire volt féltékeny, bár bőszíthette vitapartnereit a két lap előfizetői közötti egyre markánsabb különbség is. A fő okot „párti düh”-ben jelölte meg, vagyis abban, hogy a konzervatívok soraiban ilyen indulatos, a reformok ügyétől felbőszült elemek is találhatók. Kossuth is érezhető indulattal kommentálta azt, hogy a politikai véleménykülönbség ilyen személyeskedésre, alantas eszközöket is szentesítő akciókra is rábírhatja ellenfeleit. Mély tisztelettel szólt a hazai újságírás kiemelkedő egyéniségéről, Kultsár Istvánról, akinek emlékéhez méltatlannak tartotta Hindyt illetve a *Nemzeti Újság* színvonalát, utóbbi nevére csípős megjegyzést is tett, hiszen nyilvánvalóan kis példányszámú, ráadásul nem a nemzet egységét, hanem egy markáns politikai irányvonalat reprezentáló lapról volt szó. A Kossuth által csak körülírni kívánt „párt” pedig egyértelműen a konzervatívokon belül is a katolikus egyház társadalmi-politikai kiváltságainak fenntartására irányuló, elsősorban egyházi személyekből (püspökökből, kanonokokból illetve a megyegyűléseken politizáló alsópapságból) álló csoportra vonatkozott. Ezt egyértelművé teszi az, hogy a *Nemzeti Újság* a kortársak előtt köztudottan a püspöki kar által finanszírozott, az egyházas konzervativizmusnak teret adó orgánus volt. Feltételezését Kossuth azzal is nyomatékosította, hogy az ismert liberális Zólyom megyei alispán, Beniczky Lajos esetével hozta összefüggésbe. (Kossuth a *Pesti Hírlap* november 20-i számában szerette volna közölni zólyomi tudósítója, Révay Gusztáv cikkét, amelyben ismertette, hogy az alispán háza kapujára tűzve talált egy halálfejjel „díszített”, súlyos szavakkal megírt fenyegető levelet.³⁷⁵ A cikket a cenzúra nem engedte közölni,

³⁷³ Borzasztó eset. In: *Nemzeti Újság*, 1841. 97. sz. (december 4.) 385. p.

³⁷⁴ *Pesti Hírlap*, 1841. 97. sz. (december 4.) 814. p. A korrektúrapéldány: Az Országos Széchényi Könyvtár Hírlaptára. FM3/10397. sz. 2. tek.

³⁷⁵ MOL. R 101. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-levéltár. A Pesti Hírlap szerkesztésével kapcsolatos iratok.) Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 93. sz.

Kossuth azon jegyzetével együtt, amelyben a fenyegetést csak egyéni túlbuzgóságnak akarta tulajdonítani.) Beniczky azért kapott fenyegető levelet, mert megyéje élén kiállt a liberális egyházpolitikai reformok, ekkor az egész belpolitikai életben meghatározó súlyú vegyes házassági ügyek mellett. Mindezekre tekintettel jó okunk van feltételezni, hogy a liberális egyházpolitikai reformok bőszítették fel Hindyt és a hozzá hasonlókat, hogy Kossuthtal szembeni gyűlöletüket ilyen formában vezessék le. A katolikus papok püspökeik rendeletére – az ellenzéki közvélemény szerint törvénytelenül – megtagadták a vegyes házasság megáldását, amennyiben a protestáns vőlegény nem adott kötelezvényt születendő gyermekei katolikus neveléséről. A vármegyék túlnyomó többsége nemcsak elítélte ezt a gyakorlatot, hanem perbe is fogta az eljárást követő papokat. A kiváltságaihoz, valamint a felekezeti egyenlőtlenség fenntartásához ragaszkodó katolikus egyház elleni akciókról a *Pesti Hírlap* is bőszégesen beszámolt, bár Kossuth – részben személyes érintettsége folytán, hiszen az áldás-megtagadás őt is érintette – alig szólt hozzá a belpolitikai viharhoz, és a cenzúra is gyakran rövidítette meg a vonatkozó megyei tudósításokat.³⁷⁶

Kossuthnak a „hurokra került éji madárról” szóló cikke azonban a cenzúra által közbevetett fordulat miatt nem Hindy személye illetve az általa képviselt politikai irányvonal ellen irányult, hanem az eset erkölcsi tanulságaival és saját személyének védelmével foglalkozott. Bár a falmázolás vétkében bizonyos volt, inasának tettét határozottan elítélte. Érezhető, hogy magyarázata ellenére úgy vélhette, a közvélemény könnyen teheti – közvetve vagy közvetlenül – felelőssé Hindy bántalmazásáért, ami utóbbi vétkét is más megítélés alá helyezheti. Nyomatékosította, hogy ő volt az, aki 28-án reggel, amint tudomást szerzett a történetről, nyomban bejelentést tett a vármegyénél, hogy ezzel is elhárítsa a gyanú árnyékát feje felől. Igyekezett is elébe menni a terjedő pletykáknak, és inkább ő akarta kimondani a kézenfekvő következtetést: a „botozás”, vagyis az elítéltek testi fenyítése ellen oly gyakran kiálló,³⁷⁷ a feudális büntetés-végrehajtási gyakorlatot oroszló, liberális szerkesztő számára rendkívül kínos volt, hogy sérelmei megtorlására épp ilyen eszközök kerültek alkalmazásra. De határozottan tiltakozott az ellen, hogy tetteit rosszindulatú ellenfelei megpróbálják szavaival szembefordítani. Inasa mellett kiállt (egyetértve az éjjeli falmázoló kifigyelésével), és folyton visszatért Hindy elfogadhatatlan tetteire, vagyis a fenyegető falfirkálásokra, és arra, hogy ezért a törvény előtt felelnie kell. A visszautasítandó pesti pletykák között ebben a helyzetben Kossuthot különösen kellemetlenül érintette, hogy elterjedt: az új esztendővel otthagyja a *Pesti Hírlap*-ot majd a *Nemzeti Újság* szerkesztését fogja átvenni, és nem győzte hangsúlyozni, hogy erről szó sincs.³⁷⁸ A cenzúra szintén törölte Kossuthnak a cikk végére illeszteni kívánt jegyzetét, amelyben szintén éles szavakkal bélyegezte meg Hindyt és annak a személyére hamis rágalmakat szóró híveit. Maró gúnnyal akarta továbbá leleplezni, hogy „a fekete hős” állapota nem is olyan súlyos, mint ahogy magáról elhitetni akarja, reményét fejezve ki a törvényszék mielőbbi ítéletének megszületése iránt. (Megjegyezzük, a cenzor fellépése – ld. még alább – összefügg hivatalának véleményével, mely teljesen Hindynek adott igazat az ügyben. A verés előzményéről, vagyis a falmázolásról nem szóltak, viszont úgy vélték, Hindyt „a *Pesti Hírlap* szerkesztősége [sic!] egy házmesterrel és egy szolgálival megverette”. Kossuth idézett cikkét pedig úgy kommentálták, miszerint nem elég, hogy így vettek

³⁷⁶ Ld. erről: FAZEKAS CSABA: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840-1841) In: Kossuth és az egyházak. Szerk.: KERTÉSZ BOTOND. Bp., 2004. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, I.) 70-106. p.

³⁷⁷ Kossuth számos, megyegyűlési tudósítást kommentáló jegyzetben, és önálló vezércikkben szólt a témáról. Utóbbiakra ld. pl.: Bot, vessző, korbács. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 26. sz. (március 31.) 209. p.; Bot for ever. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 39. sz. (május 15.) 321. p. stb.

³⁷⁸ Valóban erőteljes feltételezésről lehetett szó. Vö. *Pesti Hírlap*, 1841. 97. sz. (december 4.) 813. p.

elégítetelt a konkurens *Nemzeti Újság*-on, nem áttalottak még „csúfolódó színes”-t is közölni a szerencsétlen újságíró ügyéről.)

Kossuth jól érezte, hogy vitapartnerei élni fognak a Hindy-affér által kínált lehetőséggel. Először a *Nemzeti Újság* címlapján a lap kiadója utasította vissza, hogy valaha is a szerkesztés Kossuthra való átruházására gondolt volna.³⁷⁹ Érdekes módon Hindy ügyéről egy szót sem szólt, ugyanakkor elítélte Kossuth politikai nézeteit, akit pénzsóvársággal is megvádolt. Arra célzott, hogy Kossuth nemcsak szerkesztőként, hanem bérlőként is meg akart jelenni a *Nemzeti Újság*-nál, a nagyobb haszon reményében, és a szerkesztőváltással kapcsolatos híresztelés épp tőle származik, hogy alkalmazásának árát ezzel növelje. (Feltételezésünk szerint valóban csak pletykáról lehetett szó, Kossuth számára komolytalan, kalandor vállalkozás lehetett volna csak egy politikai ellenlábasai által finanszírozott, népszerűtlen lap átvétele, főleg a *Pesti Hírlap* – számára nem utolsósorban anyagi gyarapodást is hozó – sikerei után.) Kulcsár István özvegye nyomtatékosította, hogy Kossuth ajánlkozása, „bármily fényes hasznot ígérő felszólítása siker nélkül lett volna”. Már csak azért is, mert néhai férje ugyan a társadalmi haladás híve volt – írta –, de hűséges is hazájához, uralkodójához (ebben indirekt feltételezés, hogy Kossuth nem az), és Kulcsárné jobban tisztelte néhai férjét, „mintsem lapjaimat Kossuth úr bármily ügyes kezeire, s bármily hatalmas tollára bízni haszonvágyból eltántorodhatnám”. Az elhatárolódás éles hangneme a különböző irányzathoz tartozó lapok közötti viszonyra is fényt vet.

Ennél is tanulságosabb a *Világ*-nak az ügygel kapcsolatos elemző írása,³⁸⁰ mely pontosan beilleszkedett a Kossuth Lajos és az újkonzervatívok vezére, Dessewffy Aurél közötti sajtóvitába. A cikk szerzője nem nevezte meg magát, elképzelhető, hogy maga a konzervatív vezető írta, esetleg a szerkesztést jegyző Jablanczy Ignác (1808-1861), Dessewffy titkára készítette. (Dessewffy szerzőségét részben kétségbe vonja, hogy egy ekkori nyilatkozata szerint cikkeit – „holmi apróságokat kivéve” – következetesen vagy saját neve, vagy X.Y.Z. jel alatt jelentette meg.³⁸¹) Mindenesetre hangneme, stílusa és a Kossuth elleni személyeskedő támadások hangneme nem különbözött a *Világ* más cikkeiben megfogalmazottaktól. Anélkül, hogy e vitát ismertetni akarnánk, érdemes megemlíteni, hogy a *Világ* írásai nemcsak Kossuthnak az örökváltság, megyei bíráskodás stb. ügyében megfogalmazott koncepcióját kritizálták, nem pusztán a liberálisok „pártját” támadták, próbálták megosztással gyengíteni, hanem Kossuth személyét, szerkesztői stílusát is gyakran tűzték tollhegyre.³⁸²

A Hindy-ügyet kommentáló cikk már szóhasználatával is jellemző, hiszen a támadó személyénél minduntalan hangsúlyozta, hogy „Kossuth Lajos inasáról” van szó. A *Pesti Hírlap*-pal ellentétben bő teret szentelt Hindy állapota részletezésének (élénk színekkel ecsetelve, hogy tíz nappal a támadás után még mindig kritikus a helyzete, „jeges vízzel oltalmaztatik feje a belső gyulladások és zúzatok következményeitől”), illetve annak, hogy Hindy pozitív személyiségét kidomborítsa. Hangsúlyozza többször, hogy a fővárosi társadalom tiszteletre méltó polgáráról, családapáról van szó, akinek közismert békés természete, toleráns gondolkodásmódja, s az „undok, botránykozató falmázolások ismert jelleméből éppen nem magyarázhatók”. Kizártnak tartotta, hogy Hindy lett volna a falfirkák szerzője, és tényként ismertette, hogy megtámadása előtt nem falfestéssel foglalkozott – mint támadói állítják –, hanem a

³⁷⁹ KULTSÁR ISTVÁNNÉ: Méltatlan gyanúsítás. In: *Nemzeti Újság*, 1841. 98. sz. (december 8.) 389. p.

³⁸⁰ Egy éji madár hurokra került. In: *Világ*, 1841. 99. sz. (december 11.) 452. p.

³⁸¹ Dessewffy Aurél levele Horváth Mihályhoz, 1841. december 21. OSzKKt. Levelestár.

³⁸² Ld. erre például közvetlenül a Hindy-ügy előtt megjelent pengeváltást: X.Y.Z. [DESSEWFFY AURÉL]: Megyei hatóság és törvényhozási jogok fenytő eljárás körében. In: *Világ*, 1841. 95. sz. (november 27.) 419-420. p.; [Kossuth Lajos:] Birtok-arisztokrácia. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 96. sz. (december 1.) 805-806. p. stb.

ház falánál a „városban nem ritkán látható okból” állott meg. De cikkének nem is igazán a Hindy melletti kiállítás a célja – írja a pártos elfogultságra jellemző kommentárok tipikus fordulatával, mondván: „nem akarjuk megelőzni az igazság eláruló kezét”, csak azért ragadott tollat, hogy a *Pesti Hírlap* cikkére, „mint hírlapi tárgyra” szenteljen egy-két szót. Laptársának durván nekiment amiatt, hogy Kossuth a bíróság ítéletének kimondása előtt bizonyos volt Hindy bűnösségében, holott csak támadóinak vallomása szólt ellene. Sőt, még kemény szavakkal minősítette is az áldozatot, hiszen név nélkül ugyan, de „gazember”-nek nevezte (csak találgatni tudjuk, mi lett volna a véleménye, ha az eredeti Kossuth-cikket nem húzza meg a cenzor...), viszont azonnal tovább is lépett következtetésében. Kossuth, aki a feudális büntetőeljárás reformjának egyik lehangosabb követelője – írta – saját ügyében az ártatlanság vélelmének alapelvét súlyosan megsérti: „tréfa és gúny s gazember név az ellen, kiről most még törvény s emberek előtt csak az bizonyos, hogy megvéreztetett, és ki egész könnyen ártatlannak is találtathatik. Ez az, ami nem szép, nem jó nem szabad senkinek, de legkevésbé a Pesti Hírlap szerkesztőjének, ki a büntető eljárás körül annyi kezességet követel a vádlottak részére.” Önnön leleplezését a *Világ* szerzője már-már meg is ünnepelte, megsemmisítőnek véelve vitapartnere vereségét, mely minden közszereplőt szomorúsággal tölt el, s mely fölött „búsan töprenkedik minden emberbarát, mint új bizonyosságán tettek és szavak közti különbségnek”.

Kossuthot öntömjénezéssel, önmagának politikai vezéri szerep indokolatlan kisajátításával, és veszélyes paranoiával is vádolta: „Boldog Isten! Mily szép dolog elvmártír lenni, mily szép dolog azon dicsőítő öntudatban élni, hogy egész sereg a fővárosban, s egy még nagyobb az egész országban, éjjel-nappal csak a mi fontos emlékünkből merülve tüzet-vasat hasztalan próbál ellenünk! Mi nem hisszük, hogy ily alávaló tény, ti. falmázolás alatt valaki más állhasson, mint egy nyomorú neme egyes egyén nyilvánosságra törő haragjának, ki ocsmány hieroglifjeivel saját gyalázatát írja.” Mindezzel nemcsak azt mondta, hogy Kossuth indokolatlanul eltúlozza a falmázolási ügy jelentőségét (saját vezető szerepével együtt), hanem azt is, hogy bagatell személyes sérelmét közügyként akarja kezeltetni. A cikk utolsó részében egyre szenvedélyesebb stílusban támadta a bort ivó és vizet prédikáló Kossuthot egyfelől, illetve nagyította fel újabb adalékokkal Hindy ártatlanságát és személyes érdemeit másfelől: „Vagy nem tudja a Pesti Hírlap szerkesztője, hogy tréfálni tudott és tud, s hogy minden eszébe jutott s jut egy szerencsétlen családtya halálra verésénél, csak nem az emberiség, csak nem szelíd szájalom, csak nem a polgáriság érzete, polgárvért látván elöntve a kövön [sic!], mely öneki szent lehetne, szent, mint a tanúsított honfiérzelem, s mint az oltár, melyen tanúsítottatott! [...] Ki a legrosszabb esetben irántai megbántása miatt kettős kétség szélén állott, ti. életét fogja-e veszteni, vagy érkekeit és szellemi kevés erejét, melyekkel családjának táplálékát szerzette, s ki öirántai – még egészen bizonytalan – megbántásáért már a lehető legsúlyosabb büntetést, a halálra verést kiállotta. Midőn ily vad módon büntetett szenvedőnek kínjait még a legsúlyosabbal, becsületének bántásával halmozva találjuk, nem kell gyanúsítgatás, nem tény háta mögé álló emisszárius sereg.” Kossuthot nemcsak kritizálta a szerző, hanem mély megvetéssel is sújtotta, mondván: nemcsak érzéketlenül viszonyult a „halálra vert” családapa szenvedéseire, hanem még becsületébe is durván beletipott. Kossuth illetve a szerző magának tulajdonított eltérő felfogását – további szenvedélyes képek kíséretében – a politikai táborok erkölcsi megkülönböztetéseként akarta olvasóinak sugalmazni: „[A *Pesti Hírlap* cikkében] egy nevezetes zsarnokot látok, ki lábbal rugdossa a félig holt polgárnak vérző fejét, s nem egyedül vagyok, ki, mialatt ön csak a megbántást és a bosszút látja, az alatt a megvéreztetett polgárt, a veszélyeztetett családtyát s a szenvedő embert látom.” Ebben nemcsak a konzervatívok egyik gyakori publicisztikai fordulata érdemel figyelmet (amelyben zsarnoksággal, a szolidaritás hiányával vádolják a szabadság eszméjére kényes liberálisokat), hanem az egyes – vagy máshol többes – szám második személyű megszólítás is, amelynek stilisztikai fegyverével Kossuth szintén gyakran élt, az „éji madár” elfogását kommentáló írásában is. A

Világ utolsó mondatában is támadott, hiszen közzétette saját bizalmas értesülését, miszerint a garázda inas azért nincs még mindig lefogva, mert Kossuth – mintegy jellemző módon – kezességet vállalt érte.

A *Világ* határozott fellépése, Kossuth kínos helyzetének kíméletlen kihasználása nem is maradhatott hatástalan. Az egyébként nyilván nem elfogulatlan – és később Hindy ügyében is Kossuthal szembekerülő – Széchenyi István naplójában a fent ismertetett két cikk olvasása után naplóbejegyzésében úgy vélte, a *Pesti Hírlap* szerkesztője aligha fog tudni kikeveredni ebből a slamasztikából.³⁸³ Persze a *Világ* által megtámadott szerkesztő ezt másként gondolta, és alapos hírlapi viszontválaszra is készült, ennek megjelenését azonban – egy rövid, a *Nemzeti Újság*-ra reflektáló bekezdés kivételével – Havas József (1796-1878) cenzor eltiltotta.³⁸⁴ Széljegyzete szerint „a bírói eljárás bevégeztéig erről többé szólni nem szabad”. Pedig a kéthasábos írás tanulságos a Kossuth által alkalmazott sajtóvita-eszközök tekintetében. Maga Kossuth is a Dessewffyvel folytatott polémiája egyik állomásaként tekintett a *Világ* cikkére, s bár érezhetően nem tudta az anonim szerzőt biztosan beazonosítani, egyértelművé tette, hogy az őt támadó cikk álláspontját joggal kéri számon a konzervatív vezéren, Dessewffy Aurélen. (Hangja ekkor már nem indulatos, inkább gunyoros: „a névben alkalmasint egész kommentárta találnánk”.³⁸⁵) Homályosan utalt arra, hogy a gyalázkodó Hindy melletti kiállásnak akár jogi következményei is lehetnek. Ismét fontosnak tartotta hangsúlyozni, mennyire mélyen elítéli Hindy bántalmazását, ugyanakkor személye és családja védelmének jogát önérzetesen fenntartotta magának az alpári támadásokkal szemben. Nem hagyott ezúttal sem kétséget afelől, mennyire megveti általában a névtelen falfirkák készítőit, majd cikkének élet a *Világ*-ban foglaltak cáfolatára irányította. Vitapartnere nagyon élénk színekkel ecsetelte Hindy állapotát, amelyet Kossuth ezúttal is azzal akart ellensúlyozni, hogy biztos szemtanúkra hivatkozva állította: nem igaz, hogy olyan súlyos az állapota, a támadás következményeit sokkal gyorsabban kiheverte és felépült. A *Világ* szenvedélyes stílusával, vaskos jelzőivel (és saját korábbi cikkének első változatával) szemben Kossuth hangja ezúttal nagyon is mérsékelt, megfontoltan elemző, olvasói előtt ezzel is tudatosan szembehelyezkedett a konzervatívok lapjával. Visszautasította, hogy elvitatta volna a bíróságtól az ítéletalkotás jogát, sértve ezzel az ártatlanság vélelmének elvét, ugyanakkor leszögezte, hogy Hindy ártatlanságát is csak az ő saját vallomása támasztja alá. Érezhető gúnnyal kommentálta ugyanakkor Hindy „alibijét”, vagyis a megtámadása előtt a házfálnál való ácsorgásának történetét. (Kitérőként megjegyezzük, hogy a fal menti vizelés és a falfirkálás tevékenysége valóban nehezen össze-tevésztethető, előbbi csak azért hozhatta szóba, mert egyébként nehéz lett volna más magyarázatot adnia a fal melletti megállásra.) A továbbiakban Kossuth magabiztosan nyilatkozott a Hindy elleni becsületsértési perének esélyeiről, bizonyítékainak megalapozottságáról és tanúiról, valamint tisztában volt a nyilvánosság előtti felelősség súlyával is: „én mint vádoló lépek fel, s mint ilyen, minden szónak, melyet írtam, és írok, valóságáról a felelősséget minden tekintetben elvállalom, el pedig annyival inkább, mert tiszta lélekkel mondhatom, hogy az igazságnak még ott is akadván barátai, hol legkevesebbé várhattam volna, az alávalóság fonalának szálai, név szerint, megnevezhetőleg kezemben vannak”.

A *Világ* Hindyt védő szenvedélyes megfogalmazásait ugyanakkor igyekezett ellensúlyozni a névtelen gyalázkodás, az éjszakai graffitik erkölcstelenségének, a családja és a ház lakóinak

³⁸³ VISZOTA, 1927. 795. p.

³⁸⁴ MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 1. cs. 100. sz. 112-113. lap.

³⁸⁵ Ezt Dessewffy nem sokkal később, halála előtt készült önéletrrásában maga is vallotta: az 1841 augusztusában indult „új színű »Világ« [...] lelke én valék s vagyok”. Néhány nevezetesebb darab gróf Dessewffy Aurélnak hátrahagyott eredeti magyar munkáiból és országgyűlési beszédeiből. Sajtó alá rend.: gróf DESSEWFFY EMIL. Pesten, 1843. 24. p.

nyugalmát felkavaró, folyamatosan feszültségben tartó hatásának említésével, melyet a közvélemény nyilvánvalóan mélyen elítélt. Utóbbi a falfestések miatt a *Világ*-gal ellentétben Hindyben nem megtámadott ártatlan családapát, hanem botrányos eszközöket alkalmazó, kisstíliú bosszúállót látott. Kossuth határozottan fenntartotta magának az önvédelem jogát, mind a nyilvánosság (sajtó), mind a törvényesség (büntetőeljárás) eszközeivel, ha ilyen atrocitások nyugtalanítják őt és a hozzá közel állók életét, „szintoly erős, mint balgatag követelés”-nek minősítve azt az elvárást, hogy szó nélkül hagyja folyamatos zaklatásait. Kossuth – aki nem először és nem utoljára került éles támadások keresztútjába – határozottan, ars poetica-szerűen fogalmazta meg álláspontját („erős szándokot táplállok ifjúkorom óta, hogy a bosszú indulatát tényre változni magamnál soha nem engedendem”), kifejezve, hogy a közélet megpróbáltatásait az attól elválasztott magánélet terén igyekszik kipiheenni. A támadások elől való elhajlás szándéka – mutat rá ugyanakkor – nem tekinthető gyáva elvonulásnak, és „marcangolt becsülete” védelmében megteszi a szükséges ellenlépéseket, amit nem is burkoltan a *Világ* idézett cikkével szemben újra kilátásba helyezett. Cikke utolsó részében pedig részletesen indokolta, miért nevezte Hindyt (pontosabban az éjszakai fal-mázolót) „gazember”-nek, rámutatva, hogy nem hirtelen haragjában használta a nyilvánosság előtt a minősítést, hanem ellenkezőleg, a tett logikus következményeként. Első cikkében Hindy nevének konkrét említésétől eltekintett (bár, mint láttuk, eredetileg nem akart volna), amelyet „túlságosan gyöngéd” eljárásnak minősített, s a később kilátásba helyezett leleplezést összekapcsolta bíróság elé tárandó erőteljes bizonyítékainak újbóli hangoztatásával. A *Nemzeti Újság*-nak szánt rövid riposztja végül megjelenhetett, ebben Kossuth újra lapja iránti elkötelezettségét, Kultsár István emléke iránti tiszteletét hangsúlyozta. Azt azért nem hagyta ki, hogy – a mindkét lap által alaptalannak minősített – szerkesztőváltási pletyka szerzőinek indítékát a *Pesti Hírlap* befolyásának csökkentésében érdekelt körökben megjelölje.

Rendkívül érzékeny, politikai állásfoglalással felérő tetteket számíthatott a Hindy vagy Kossuth (pontosabban a sajtó exponálását követően) a *Világ* vagy a *Pesti Hírlap* melletti állásfoglalás. A korabeli közvéleménynek az ügy iránti érdeklődését sajátosan és jellemzően tükrözte a *Jelenkor* által követett eljárás a Hindy-ügy bemutatásakor.³⁸⁶ A lap nem mert önálló értékelést készíteni, hanem egy pár soros, a tárgyilagosságra és elfogulatlanságra kényszerítő lead-et követően – meghökkentő módon – egymás után, kommentár nélkül közölték az ügyben napvilágot látott, fent ismertetett cikkeket. (Értelemszerűen abban a formában, ahogy nyomtatásban megjelentek.) Az eljárás indokául azt hozták fel, hogy az elmúlt két hétben Pest-Budán az egyik legtöbb beszédtemát szolgáltatva a „sajnos eset különféle alakban és módosításokkal” (vagyis politikai pártállás, vérmérséklet stb. alapján a történet az „utca embere” által színeződött), s csak lap társai ellentétes véleményeinek szikár közlésével kerülhették el, hogy az alaptalan gyanúsítás vagy a túlzás hibájába essenek.

Pest vármegye törvényszéki üléseinek jegyzőkönyvei és iratai sajnos pont ebből az időszakból ma már nagyon hiányosak, a lényegét viszont a törvényszék lajstromkönyvi bejegyzéseiből is meg tudjuk állapítani,³⁸⁷ illetve szerencsére Neuszer János tárgyalásának jegyzőkönyvét (néhány más, ma már lappangó irattal együtt) Pest megye büntetőeljárásának múlt század eleji monográfiája teljes egészében közzétette. A vármegye december 13-án idézte be az inast, előzetes letartóztatásba helyezte, majd a fenytörvényszék 15-én hozott ítéletet ügyében. A tárgyalás jegyzőkönyve azért is fontos, mert teljes egészében rögzítette Neuszer – más forrásból nem ismert – vallomását, ebből ugyanis sok olyan részlet kiderül, ami a fentebb ismertetett vármegyei nyomozás alkalmával nem derült ki. Neuszer olyan aprólékos részletességgel

³⁸⁶ *Jelenkor*, 1841. 101. sz. (december 18.) 413-415. p.

³⁸⁷ Pest Megyei Levéltár, IV.31-a. (= Pest-Pilis-Solt vármegye Központi Törvényszékének iratai. Törvényszéki jegyzőkönyvek.) 43. köt. 1841. 854., 872., 874. sz.

adta elő a megverés előtt történeteket, amelyet aligha tudott magától kitalálni, és alapjaiban rengette meg Hindynek a fal melletti vizelésre alapozott magyarázkodását: „hallván, hogy a Zöldkert utca felől valaki közelget, egészen figyelmöket az érkezőre fordították, ki is egy úriasan öltözött férfi egész a László-ház kapuján túlhaladván, figyelemmel körütekintgetve megállott, és a falhoz menvén az egész fényében ragyogó holdvilágánál csálhatatlanul látta, miképp azon egyed kezét a falon jártatván, valamit a falra írt”. Neuszer már ekkor rá akart rontani, hogy elfogják, de a házmester türelemre intette, hogy megbizonyosodjanak tetteiről, amikor a titokzatos férfi befejezett egy rajzot, majd egy lépéssel odébb állt és újabbat készített, sőt egy harmadikba is belekezdett, de ezt már nem tudta befejezni. A házfalon maradt két egész és egy félbehagyott firkálás elég volt a lesben állóknak, „elszalasztani nem akarván a sokáig hasztalan lesett botrányszerzőt”. Innen beszámolója részletei megegyeztek a nyomozás során már felvettekkel (a kertajtó csikorgására Hindy elszaladt, Neuszer utána futott stb.), bár a vádlott érthetően kevésbé akarta részletezni a megverést. Elismerte, hogy bottal hátulról fejbe vágta, majd a földre zuhanó áldozatot még egyszer eltalálta, de arra már nem emlékezett, hogy testének mely táján.

A törvényszék megállapította, hogy Neuszernek nem mutatható ki előre megfontolt szándék, továbbá semmi érdeke nem fűződött az általa ismeretlen Hindy megveréséhez, arra csak azért került sor, mert „a rajtakapott tettes elszaladásától félvén, azt túlzott szolgálatkészségből minden esetre kézrekeríteni törekedett”. Neuszer elítélték „világos megbízatásán túl vitt rendetlen tettéért” és bántalmazta Hindyt, ugyanakkor – az áldozat terveivel ellentétben – nem adtak teret a Kossuth felbujtó szerepével kapcsolatos elképzelésnek. (Hindyről megállapították, hogy a tárgyalás idején orvosi jelentés szerint már „némiképp lábadozott”, vagyis állapota javult.) A túlbuzgóság és a bántalmazás, mint súlyosbító tényezők mellett enyhítő körülménynek minősítették, hogy Neuszernek évtizedes katonai szolgálata alatt semmilyen fegyelmi ügye nem volt. Végül december 14-től számított – heti két nap böjttel súlyosbított, saját költségén letöltendő – egy hónapi elzárásra, a Hindynek okozott szenvedésért ötven pengő forint megfizetésére és az orvosi költségek megtérítésére ítélték. (Utóbbit a felgyógyulás utáni összegzés alapján állapították meg.)

Kossuth a törvényszék másnapi ülésén – sikertelenül – kérte inasának szabadlábra helyezését, mivel Hindy egyértelműen rágalmozó, bűnös magatartást tanúsított. A falfirkálásban kimerülő rágalmozást és becsületsértést a vármegye törvényszéke mindazonáltal nagyon is megalapozottnak vélte és saját hatáskörben (vagyis nem Kossuth indítványára, hanem közérdekből) felszólította Egressy Sámuel megyei főügyészt, hogy folytasson vizsgálatot az ügyben, és a közgyűlésnek tegyen jelentést arról, megalapozott-e Hindy ellen a vádemelés.

A vármegye törvényszéke összességében méltányos, a sérelmet kizárólag Hindy megverésében megállapító ítéletet hozott, Kossuth irányító szerepére utalni nem volt hajlandó. Hindynek Zlinszky főszolgabíró megbízása folytán Bellágh Antal esküdt december 29-én adta tudomására hivatalosan is az ítéletet. A törvényszék ülését követő két hétben Hindy bizonyosan értesült az ítéletről, és kidolgozta a követendő stratégiát. 29-én elfogadta az ítéletet, de másnap a vármegyéhez intézett hivatalos nyilatkozatában³⁸⁸ hangsúlyozta, hogy azt végleg csak akkor veszi tudomásul, valamint a bíróság által megítélt kártérítést csak akkor fogadja el (és utalja át tervei szerint a pesti vakok intézetének, illetve az árvaháznak), ha ez jogi értelemben nem jelenti a vármegye ítéletébe való végleges beletörődését, és nem akadályozza számára az ügy folytatását. Hindy sérelmezte, hogy a bíróság – nyilván meglegedve korábbi írásos nyilatkozataival – Neuszer elítélését távollétében, részletesebb vallomásának tudakolása nélkül foganatosította, és az ítéletet túlzottan enyhének, a körülmények kivizsgálását pedig nem megfelelőnek érezte, ezért további lépéseket helyezett kilátásba. Mivel – mint

³⁸⁸ Közölte: DOMBÓVÁRY, 1906. 248. p.

mondta – „különben sem lehet a kiszzenvedett fájdalmakat és a megrövidített életet [sic!] megfizetni”, új eljárást kezdeményez, amelyben személyesen, saját feljelentése nyomán vesz részt. Hindy számára sérelmes volt ugyanis, hogy a vádat a korábbi perben a vármegye hivatalból képviselte, méghozzá Kossuth már említett november 28-i bejelentése alapján. De a formai sérelmek mellett leginkább az bántotta, hogy a per nem arról „szólt”, amiről akarta, és nem rejtette véka alá, hogy valódi célja Kossuth ellehetetlenítése. (Az utóbbi lejárására irányuló vehemens fellépés további közvetett utalás arra, hogy Hindy mélységesen gyűlölte Kossuthot és minden eszközzel vissza akarta szorítani tevékenységét.) Így fogalmazott: „nemes Kossuth Lajos úr ellen, mint megbízó és Neuszer János és Moór János, mint béres [= felbérelt] megbízottak [...] ellen saját felperességem alatt szándékoznék a törvény útját megkísérteni”. Hindy ugyan óvatos, nem mondja ki szó szerint, de sorai mögött az a terv bujkál, hogy a perbefogással Kossuthra rá lehet sütni: ő adott megbízást a megverésére, vagyis fizikai erőszakkal igyekszik politikai ellenfeleit és a konkurens sajtót megfélemlíteni, ami pedig már több egyéni sérelemnél, hanem a közélet súlyos veszélyeztetése. Ez persze elég különös ideológiai konstrukció volt, hiszen a kortársak előtt is nyilvánvaló lehetett, hogy Kossuth és Hindy nincsenek egy „súlycsoportban” a hazai sajtóban, vagyis előbbinek semmiféle érdeke nem fűződött utóbbi fizikai erőszakkal történő megfélemlítéséhez.

Ezt a pert Hindy nemcsak ellentámadásnak szánhatta a vármegye ellene indított vizsgálatára, hanem igyekezett saját maga számára a legtöbbet kihozni belőle. Fontos és jellemző, hogy feljelentését Hindy nem az egyébként illetékes vármegyénél tette meg Kossuth ellen, hanem közvetlenül a királynál, pontosabban a helytartótanácsnál. Ezzel nemcsak a számára kedvezőtlen ítéletet hozó törvényhatóságot akarta megkerülni, hanem a történetek egészen más minősítését érzékeltetni: míg a vármegye ugyanis egyszerű garázdaságként foglalkozott az ügygel, a legfelsőbb szerveknél egyértelműen politikai indítékú bűncselekmények esetén indítottak – a királyi ügyész (jogügyigazgatóság) útján – pert a királyi táblánál. Hindy feljelentésében az alperes megnevezéseként nem is Neuszer nevét írta, hanem azt, hogy „Kossuth Lajos úr inasa”, hiszen számára a bűncselekményre felbujtó személye volt fontosabb.

Újabb adatok Kossuth Lajos házasságkötéséhez *

A 2002-es Kossuth-bicentenárium sorában tartott számos konferencia egyik legérdekesebb, tematikus rendezvényének anyaga 2005-ben látott napvilágot.³⁸⁹ Ebben e sorok írója önálló tanulmányban próbálta összefoglalni Kossuth házasságkötésének történetét és historiográfiáját,³⁹⁰ de a témával a kötet több tanulmánya is foglalkozott.³⁹¹ Az ismertetések általában különböző szempontúak, bár vannak átfedések, és eltérő nézőpontú megítélések is.

A Kossuth-házasság történetének e helyütt legfeljebb rövid összegzésére vállalkozhatunk. Az evangélikus Kossuth és menyasszonya, a katolikus Meszlényi Terézia egyik első áldozata lett a magyar püspöki kar 1840 júliusában fogantosított, a vallás ügyéről szóló 1791/26. tc. 15. §-át (újra)értelmező intézkedésének, miszerint a vegyes házasságok kötését a katolikus papok csak akkor részesíthetik szabályos egyházi áldásban, ha a protestáns férj a születendő gyermekekkel kapcsolatban reverzálist ad. Amennyiben az erre nem hajlandó, a pap csak az ún. „passiva assistentia” eljárása keretében tudomásul veheti, viszont mindenképp törvényesnek tekinti a frigy létrejöttét. Mindez a vármegyékben nagy egyházpolitikai vihart kavart, hiszen az ellenzéki és liberális közvélemény törvénytelennek minősítette a papság eljárását, és több helyen a papok perbe fogása mellett döntött. Pest is hozott ilyen értelmű határozatot 1840 augusztusában, amelyet Kossuth 1841. január 9-én (Feichtinger Domokos pest-belvárosi plébános passzív asszisztenciája mellett lebonyolított) házasságkötése után az országosan ismert ellenzéki lapszerkesztő esetében fogantosítani is kívánt, Kossuth liberális elvbarátainak a vármegyéhez intézett beadványa nyomán.

Az említett kötetben FABINY TIBOR ismertette Kossuthnak a házasság időpontja és a kihirdetése ügyében Székács József pesti evangélikus lelkészhez intézett levelét, közölte az áldásmegtagadás ügyében készült említett beadványt, Kossuth gyermekeinek születésével kapcsolatos körülményeket, valamint tényként azt – az általam vitatható hitelességűnek tartott – történetet, miszerint Kossuth apósa, Meszlényi János a kisdémi birtokhoz tartozó csárdapusztai kápolnában gondoskodott arról, hogy katolikus áldásban is részesüljön az ifjú pár.³⁹² Fabiny Tibor a vonatkozó dokumentumokat az *Evangélikus Élet* 1942. és 1956. évfolyamaiban megjelent forrásközlésekből merítette, melyek korábban az én figyelmemet elkerülték, bár más kiadásokból ismertek voltak. Megjegyzem, a vármegyei beadványban Feichtingerre

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

³⁸⁹ Kossuth és az egyházak. Szerk.: KERTÉSZ BOTOND. Bp., 2004. [2005.] (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, I.)

³⁹⁰ FAZEKAS CSABA: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840-1841). In: Uo. 70-106. p.

³⁹¹ FABINY TIBOR: Az evangélikus Kossuth. In: Uo. 9-42. p.; ZAKAR PÉTER: „Édes anyánk, ki a földön vagy.” Kossuth Lajos egyházpolitikai nézetei. In: Uo. 43-61. p.; ERDMANN GYULA: Lapszerkesztő, újságíró – a reformellenzék organizátora. In: Uo. 140-156. p.

³⁹² Uo. 16-17. p. A történetírásunkban és a Kossuth-életrajzokban csupán az 1990-es években felbukkant csárdapusztai esketésről álláspontunk: Uo. 85-85., 103. p. Megjegyezzük, újabb sajtócikkek is tényként közlik a csárdapusztai esketés történetét, ráadásul egy alkalommal forrásként még e sorok – egyébként ellentétes álláspontot elfoglaló – írójának írását is megemlítik: MÓSER ZOLTÁN: Kossuth, Meszlényi Terézia és Szent Ágoston. In: *Új Ember*, 2006. február 19. [Új Ember Online: <http://ujember.katolikus.hu> – 2006. május.]

panaszt tevők úgy fogalmaztak, hogy a plébános „hidegen és hivatalosan, mint egy megyei currens” tevékenykedett a „szertartásnál”, pontosabban a szertartás helyett, bár a Fabiny-tanulmány szövegében ez „mennyei currens”-ként jelenik meg, s a tördelésnél tanulmányom vonatkozó idézeténél is sajnos „mennyei” lett az általam eredetileg használt „megyei”-ből.³⁹³ ERDMANN GYULA részletesen ismertette a vegyes házasságok 18. századi jogtörténeti előzményeit, a vonatkozó egyházpolitikai konfliktus kibontakozását az 1830-as években (a reformországgyűléseken, a Scitovszky János rozsnói illetve Lajcsák Ferenc nagyvárad püspökök passiva assistentiával kapcsolatos rendelkezéseit, vármegyékkel való első konfliktusait), valamint a *Pesti Hírlap* 1841-es számaiban megjelent, az áldásmegtagadó papok ügyében intézkedő illetve az ügyben állást foglaló megyékből kapott tudósításokat, egészen Lonovics József csanádi püspök római útjáig illetve a konfliktust időlegesen lezáró 1843–44-es országgyűlésig.³⁹⁴ ZAKAR PÉTER tanulmányának vonatkozó lapjain mind a korábbi szakirodalomhoz, mind az általam összegyűjtöttekhez képest új forrásokat vonultatott fel. Az Esztergomi Prímási Levéltár „Acta Vicariatus” állagaiban fellelt dokumentumaiból kiderül például, hogy Kossuth javaslatot tett Feichtingernek arra, tartsák a passiva assistentia szertartását Meszlényi Terézia szállásán, a pap azonban – a püspöki kar instrukcióinak megfelelően – a paplakhoz, mint helyszínhez ragaszkodott stb. Az esztergomi érsekség vikáriusának Feichtingerrel és Kopácsy József esztergomi érsekkel folytatott levelezésből számos újabb részlet válik konkrétabban ismertté, például, hogy Kopácsy jóváhagyta papjainak eljárását stb.³⁹⁵

Tanulmányunk megjelenése után az Esztergomi Prímási Levéltár további állagaiban újabb, Kossuth Lajos házasságkötésére vonatkozó dokumentumokra bukkantunk, melyeket alábbiakban közléstünk.³⁹⁶ Köztük egy eredeti, eddig ismeretlen Kossuth-levél is található, melyet Feichtingerhez intézett. (Ld. I. sz. dokumentum.) Kossuth a megalázó esküvői szertartás után 5 forintot akart stólapénné gyanánt juttatni az egyháznak, de megragadta az alkalmat arra, hogy önértékesen („férfias őszinteséggel”) véleményt mondjon a plébános „szeretetlen, gúnyos” eljárásáról, kifejtve, hogy a megszokottnál több bőkezűségre tőle ne számítsanak. Fontos adalék továbbá Kossuth közéleti tevékenységének megítéléséhez is, hogy biztosítani kívánta a papot arról, hogy személyes sérelmén túl kíván lépni, nem akar abból közügyet csinálni. Feichtinger tudomására hozta ugyanakkor, hogy tanúi „polgári kötelességüknek érezték”, hogy a vármegye elé terjesszék az ügyet. (Így a plébános erről hamarabb értesült, hiszen Kossuth levelére január 13-án már válaszolt is, míg az ellene a vármegyéhez intézett feljelentés csak másnap, 14-én kelt.) „Én az elkövetkezendő kellemetlenségeknek oka nem vagyok” – zárja sorait, s ezt Kossuth komolyan is gondolta. Bár lapjában tág teret adott a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos megyei tudósításoknak, maga egyetlen vezércikket sem szentelt a közéletet 1841–1842 folyamán felkorbácsoló témának, véleményét szerkesztői lábjegyzetekbe sűrítette legfeljebb, illetve megyegyűlési viták alkalmával adott hangot annak. Mindennek oka nyilvánvalóan az volt, hogy magánéletét mindenképp el akarta választani attól, hogy közéleti állásfoglalásával összefüggésbe hozható legyen, továbbá joggal feltételezhetjük, hogy a polgári átalakulás folyamatának aktuális állapotában a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai kérdéseknek fontos, ám nem elsődleges szerepet tulajdonított.³⁹⁷ Feichtinger másnap pár soros levélben visszaküldte Kossuth pénzét, mondván, hogy az „efféle köteles eljárás”-ért szolgáltatási díjat nem számítanak fel. (II. sz. dokumentum.)

³⁹³ I.m. 85. p.

³⁹⁴ I.m. 148–152. p.

³⁹⁵ I.m. 48–50. p.

³⁹⁶ Esztergomi Prímási Levéltár, Kop. Cat. 39. 1263. r.sz. (IV. sz. cs.) sz.n. (36–37. t. között)

³⁹⁷ Ld. minderről: FAZEKAS i.m. 94–96. p.; ill. szintén e sorok írójától: Adalékok Kossuth Lajos egyházpolitikai nézeteihez. In: A Wesley János Lelkészképző Főiskola Évkönyve, 2006. (megjelenés alatt)

A vármegye a január 14-én kelt panasztétel nyomán az aznap tartott megyei kisgyűlésben Feichtinger hivatalos figyelmeztetése („megintése”) mellett döntött, ahogy a korábbi hasonló esetekben is. (III. sz. dokumentum.) A kirendelt főszolgabíró és megyei esküdt meg is próbálta átadni az alispáni intést, azonban nem járhattak sikerrel. (IV. sz. dokumentum.) Feichtinger – az egyháziak általános álláspontjának megfelelő módon – ugyanis már ekkor kijelentette, hogy az esketést kizárólag egyházi belügynek tekinti, a vármegye joghatóságát pedig semmilyen vonatkozásban nem ismeri el.³⁹⁸ Érdemes megjegyezni, hogy az általa követett eljárás igazolására egyaránt felhozta belső meggyőződését, valamint a „felsőbbi rendelkezések” rá nézve kötelező előírásait. Mindezt Feichtinger Dubraviczky Simon alispánhoz küldött részletesebb levelében is kifejtette, amelyet a forrásaink között a plébánoshoz intézett, annak perbe fogásáról tájékoztató leirat zár. (V-VI. sz. dokumentum.)

A peres eljárás későbbi részleteire ezúton nem térhetünk ki,³⁹⁹ mindenesetre a különböző állagokból előkerülő újabb dokumentumok azzal a reménnyel kecsegtetnek, hogy Kossuth házasságkötésének és a vonatkozó egyházpolitikai kapcsolódások történetét egyre teljesebb körben ismerhetjük meg.⁴⁰⁰

DOKUMENTUMOK

I.

Főtisztelendő Prépost úr!

Ügyekeztem megtudni, mennyit tesz a rendszerint megszabott stóla, mert eléggé méltányosnak hiszem főtisztelendő úr ítéletét igen természetesnek találni, hogy azon szeretetlen, gúnyos, lealázni akaró papi foglalatosságért, melyben Főtisztelendő úrtól múlt szombaton estve részesültem, a szoros kötelességen túli bőkezűségre hajlandóságot nem érezhetek. – De nem tudhattam meg, mennyi a szabott esketési díj, s ha ezt az ide zárt bankjegy nem ütné föl, nem fogok késni azt kipótolni.

Egyébként Főtisztelendő Úr szeretetlen bánás módját férfias őszinteséggel viszonzom, s annál fogva becsületemre biztosítom Főtisztelendő urat, miként én igen óhajtottam volna, hogy bármennyire bántott legyen is a dolog, róla többé soha szó ne legyen; de a jelenetet szemmel látott tanúk polgári kötelességöknek ismerték a nemes vármegyének felőle jelentést tenni. Én az elkövetkezendő kellemetlenségeknek oka nem vagyok.

Költ Pesten, január 12. 1841.

Főtisztelendő Prépost úrnak

alázatos szolgálja,
Kossuth Lajos m.p.

[Külzet: Főtisztelendő Prépost Apát és Pestbelvárosi Plébános Feichtinger úrnak
Helyben]

³⁹⁸ A január 24-én kelt alispáni levélre ill. Feichtinger válaszára ld.: FAZEKAS i.m. 85. p.; ill. említi még: VÁRNAI SÁNDOR: Kossuth és az egyház. In: *Protestáns Szemle*, 1894. 292-304. p., 298. p.

³⁹⁹ Ld. FAZEKAS i.m. 86-92. p.

⁴⁰⁰ Vö. FAZEKAS i.m. 92. p., 94. sz. jegyz.

II.

Tekéntetes Tábla Bíró Úr!

A hozzám utasított levelébe zárt 5 fr. bankjegyet tsupán és azért, minthogy efféle köteles hivatalbeli el-járásunknak semmi díjja, vissza küldöm.

Költ Pesten, 1841ik Januarius 13án.

Tettes [= tekintetes] Tábla Bíró Úrnak alázatos szolgálja, Feichtinger Domokos m.k.
Aszód Sz. kereszti Prépост, Pest Belváros Plébánus.

Tekéntetes Kossuth Lajos Tábla Bíró Úrnak
Helyben

III.⁴⁰¹

Ajánlom hivatalbeli szolgálatomat a Főtisztelendő Úrnak!

Táblabíró Fáy András, gróf Ráday Gedeon, táblabíró Szombathelyi Antal és Szentkirályi Móric urak – mint Kossuth Lajos és Meszlényi Terézia kisasszony jegyesek egybekelésére meghívott tanúk – tekintetes Pest megye rendének panaszképp adták elő, miképp Főtisztelendő Úr a nevezett jegyeseket a minden jelen voltak botrányára a r.[ómai] katolika egyház szokott szertartásai elmellőzésével paplaka egyik mellékszobájában akképp eskette egybe, hogy tőlök a r.[ómai] katolika hit tanjai szerint e sakramentomi kötésnél nélkülözhetlen áldást megtagadta.

Mivel pedig honi élő törvényeink, jelesen pedig az 1791. évi 26. cikkely világosan rendelné, hogy a vegyes házasságoknak a római katolikus lelkész előtt kellenék köttetni, s azok ellenében bármely akadályt gördíteni tilos legyen.

Annálfogva nemes Pest megyének közelebb múlt 1840. évi 6470. számú végzése erejével⁴⁰² az 1647. évi törvénycikkely rendelete szerint ezennel törvényszerűen megintem a Főtisztelendő Urat, hogy panaszlott esketési eseményt általa legjobban esmért úton helyrehozni, s ekképp kérdéses panaszt jelen törvényes intést végrehajtó törvényes bizonság előtt megszüntetni törvényes kötelességének tartsa. Többire e törvényes intés következményét kézhez adásától számítandó 15 nap alatt váróan

vagyok

a főtisztelendő úr hivatalbeli szolgálja,
Dubraviczky Simon
T. Pest megye alispánya

Pesten január 24-én, 1841.

[külzet] Főtisztelendő prépost Feichtinger Dominicus úrnak, Szabad Királyi Pest Belvárosi egyház lelkészének, ezen intő levél törvényesen adassék, Pesten.

⁴⁰¹ Az iratok között másolatban található. Az eredetivel való egyezést Kántz Lázár, az esztergomi érseki szentszék jegyzője március 7-én igazolta.

⁴⁰² A vármegye 1840. november 17-i közgyűlésén hozott határozatra utal, mely az addig felmerült áldásmegtagadási esetekben döntött az érintett plébánosok megintéséről. Vö. FAZEKAS i.m. 82-83. p.

IV.

Alól írottak bizonyítjuk, hogy ezen intő levélnek valóságos eredeti mását, a túlsó lapon címzett Főtisztelendő Feichtinger Domokos Belvárosi lelkész és Prépost úrnak az alább írt helyen és napon és esztendőben személyesen kezéhez szolgáltatuk légyen. Ezen alkalommal a tisztelt Lelkész Úr kinyilatkoztatta, hogy amit a feladott esetkor tett, azt tulajdon meggyőződése szerint, és felsőbbi rendelkezések következtében tette, s már most azon ha kívánna is változtatást tenni, nem tehet, egyéb eránt az összeeskettetés egyházi szertartása tárgyát csupán egyházi rendelkezés alá tartozónak vélvén és tartván, bármely igen tisztelje is a T. vármegyének törvényhatóságát, mégis azt az egyházi dolgokban bírójának meg nem ösmerheti.

Melyekről kiadtuk ezen bizonyító levelünket.

Költ Pesten, januárius 28-án 1841.

Zlinszky János főszolgabíró m.k.

Simonyi József m.k. esküdt

[külzet] Főtisztel. Prépost Feichtinger Domokos úrnak szab. kir. Pest Belvárosi egyház lelkészének jelen törvényes idézmény törvényesen adassék.

Pesten.

V.

Tekintetes Al-Ispány Úr!

Folyó évi január 24-én költ, s ugyanazon hó 28-án tettes [= tekintetes] Zlinszky János és Simonyi József urak által kezemhez szolgált abbeli hozzám intézett hivatalos levelére, melyben engem meginteni méltóztatott, hogy azon esketési eseményt, mely ugyan e folyó évi január 9-én Kossuth Lajos úr és hitvese – született Meszlényi Terézia kisasszony – között történt, általam legjobban esmert úton helyrehozni s ekképp az ellenem tett panaszt – az intést végrehajtó törvényes bizonyosság előtt – megszüntetni törvényes kötelességemnek tartsam, van szerencsém azon tisztelettel, mellyel a tekintetes nemes vármegye és tettes [= tekintetes] uraságod hivatala iránt tartozom, odanyilatkozni, hogy minekutána azokban, mik lelkészi hivatalom kötelességeihez és a szentségek kiosztásához tartoznak, honi élő törvényeink szerint is egyedül törvényes egyházi előjáróimtul függenék, és a fenn említett jegyesek házassági egyezkedéseknek elfogadásánál semmit – ami az 1791/26. tc. által parancsoltatik – el nem mulasztottam volna, azon felül pedig valamit tennem keresztény katolika hitvallásomnak elvei nem engednék, annálfogva kötelességemet híven és pontosan teljesítvén, lelkiismeretem bizonyítása szerint semmit sem tudok, mi az érintett valóságos és törvényes házassági kötésnél hiányozna. Ha mindazonáltal Tettes [= tekintetes] Alispány úr ítélete szerint a kérdéses vegyes házassági kötésnél valamit elmulasztottam volna, köteles tisztelettel odautasítom Tettes [= tekintetes] Uraságodat, hogy annak szükséges orvoslását törvényes egyházi előjáróimnál, kiktől az efféle tisztán egyházi ügyekben függök, méltóztatassék keresni.

Maradván egész tisztelettel

Pesten 1841-i február 9-én

Tekintetes Alispány Úrnak

kész köteles szolgálja,

Feichtinger Domokos m.k.

Aszód Sz.kereszti Prépost és Pest belvárosi plébánus

VI.

Ajánlom hivatalbeli szolgálatomat Főtisztelendő prépost úrnak!

Élénk emlékezetében fog lenni azon esemény, miképp evang. ágostai hitvallású Kossuth Lajos urat római katolika jegyesével, Meszlényi Terézia kisasszonnyal folyó évi januárus 9. napján tulajdon paplaka egyik szobájában, akképp eskette össze, hogy nemcsak a házassági kötéseknel gyakorlatban lévő szertartásokat elmellőzte, hanem tőlök a r. katolika hitvallás tanjai szerint érintett kötéseknel nélkülözhetetlen papi áldást is megtagadta.

Miután pedig főtisztelendő úr a túlsó lapon ·/. alatt foglalt intő levél⁴⁰³ tartalma szerint a kérdésben forgó házassági kötés körül elmulasztottak helyrehozására már törvényesen is megintetett, s mégis azt semmi – mint a vegyes házasságok kötésére az 1791. évi 26. törvénycikkely által törvényesített lelkész, nemcsak elmulasztotta, hanem a törvényes intésre adott nyilatkozása szerint, a most érintett törvénycikkely keletkezése oltá fenn állott törvényes gyakorlat ellenére a kipótolandókat kipótolni vonakodék, sőt a nemes megyének a szóban vett kérdés feletti intézkedési és személye feletti bíraskodási jogát az 1647. évi 14. világos törvény ellenére megesmerni nem akarja.

Annálfogva nemes Pest megye főügyvédjének, Egresi Galambos Sámuel úrnak, az imént érintett törvényekben és nemes megye folyó esztendei 821. és közelebb múlt évi 4839. számok alatt költ közgyűlési végzéseiben⁴⁰⁴ alapított kívánsága szerint fent írt esemény törvényszerűleg leendő megvizsgálása és a Főtisztelendő Úr ellen e végből indítandó per felvételére s a körülményekhez képest végső eldöntésére ezennel hatánapul rendelem folyó évi március hónap 22. napját s több, utána következő törvényes napokat, mely napon nemes Pest megyének szabad királyi Pest városában tartandó s az idézett 1647. esztendei 14. törvény értelmében alakult törvényszéke előtt megjelenni s jogaira ügyelni el ne mulassza, mindenesetre azt teendvén törvényszék, mit a törvény s törvényes rend hozádnak magokkal.

Maradván

Pesten március 1. napján 1841.

Főtisztelendő Prépost úrnak hivatalbéli szolgálja,
Dubraviczky Simon m.k.
T. Pest megye E.[lső] Alispánya

⁴⁰³ Ld. III. sz. dokumentum.

⁴⁰⁴ A vármegye 1841. január 14-i kisgyűlésén illetve 1840. augusztus 27-én keletkezett határozatáról van szó. Vö. FAZEKAS i.m. 85. p.

Adalékok Kossuth Lajos egyházpolitikai nézeteihez *

Amikor a Kossuth Lajos által szerkesztett *Pesti Hírlap* közel ötezresre duzzadt előfizetői tábora 1843. április 23-án kézhez vette az újság frissen megjelent számát, a címlapon a megszokott vezércikk helyén (vagyis a hivatalos kinevezésekről szóló közlemények valamint a megyei tudósítások között) csak egy szűkszavúságában is sokatmondó megjegyzést olvashatott: „Vezércikkünket nem adhatjuk.”⁴⁰⁵ Kossuthnak, mint tudjuk, sokat kellemetlenkedett a cenzúra, számos írását megcsonkították, új megfogalmazásokkal, kihúzásokkal-betoldásokkal próbálták mondanivalóját „szelídíteni”, még ha a cenzorok gyakran panaszkodtak is, hogy Kossuth írásaival meggyűlik a bajuk. Mégis a három és fél év alatt, amíg Kossuth látta el a szerkesztői feladatokat, teljes vezércikk törlésére mindössze hét esetben került sor,⁴⁰⁶ ezek közül az utolsó volt az alább ismertetendő, 1843 áprilisi affér. A *Pesti Hírlap* Kossuthtól származó, eltiltott vezércikkei azóta is kiadatlanok, jelen forrásközléssel⁴⁰⁷ és annak elemzésével – különös tekintettel Kossuth születésének 2002-ben ünnepelt 200. évfordulójára – ezen a hiányosságon is enyhíteni kívánunk. (Bár megjegyezzük, a nyomtatásban megjelent Kossuth-cikkek kapcsán sem sokkal jobb a helyzet.⁴⁰⁸)

Az 1843. áprilisi – vagyis a reformkor egyik legzaklatottabb belpolitikai periódusában született – írás felidézése azért is érdekes, mert Kossuth feltűnően tartózkodott az egyházpolitikai témák elemzésétől. Gyakran és sokat érintette a vallásszabadsággal, valamint az állam-egyház viszonytal összefüggő kérdéseket más ügyek kapcsán beszédeibe, cikkeibe szőtt rövid megjegyzések formájában, teoretikus igényű írást mégis alig szentelt a témának bő hét évtizedes közéleti pályafutása során,⁴⁰⁹ ellentétben a polgári átalakulás más alapvető (például gazdaság- vagy társadalompolitikai természetű, a politikai intézményrendszer reformjával, közélettel összefüggő), számos vezércikkben elemzett problémájával. Az 1840-es évek első felében erre részben magyarázatot adhat személyes érintettsége a vegyes

* A kutatómunkát az OTKA F 035040 sz. programja támogatta.

⁴⁰⁵ *Pesti Hírlap*, 1843. 241. sz. (április 23.) 269. p.

⁴⁰⁶ KOVÁCS MAGDA: A Pesti Hírlap cenzúrázása, 1841-1844. In: Magyar Könyvszemle, 1969. 4. sz. 339-351. p., 351. p. (továbbiakban: KOVÁCS, 1969.) 350. p.

⁴⁰⁷ A vezércikk nem Kossuth eredeti kéziratában, hanem a cenzor által ellenőrzött nyomdai korrektúraíven (kefelenyomatban) maradt ránk: Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) R 101. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény, a Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok.) 7. cs. 241. sz.

⁴⁰⁸ Az 1940-es évek végén indult nagyszabású Kossuth Lajos Összes Munkái sorozat VIII-X. kötetei (vagyis az 1841-1847 közötti évek anyag) máig nem jelentek meg. Kossuth fiának a 19-20. század fordulóján kiadott sorozata sok kívánnivalót hagy maga után az önkényes szövegközlés miatt: Kossuth Lajos hírlapi cikkei, I. 1841-1842. Sajtó alá rend.: KOSSUTH FERENC. Bp., 1906. (Kossuth Lajos Iratai, XII.); Kossuth Lajos hírlapi cikkei, II. 1843-1848. Sajtó alá rend.: KOSSUTH FERENC. Bp., 1911. (Kossuth Lajos Iratai, XIII.) (továbbiakban: KLI. XIII.) Ezek legújabb kiadása: Kossuth Lajos Összes Művei CD-ROM-on. Bp., 2002. (továbbiakban: KLÖM. CD-ROM, 2002.) Az utóbbi években, különösen az említett évfordulón számos szövegkiadás készült, ld. pl.: Kossuth gazdasági írásai. Szerk.: BEKKER ZSUZSANNA. Bp., 2002. (Magyar Közgazdasági Klasszikusok) Mégis az eredeti, cenzúra által eltiltott illetve nem csonkított szövegek kiadására csak egy-két erőfeszítés történt, legutóbb ld.: Kossuth Lajos. Sajtó alá rend.: PAJKOSSY GÁBOR. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek) 42-60. p.

⁴⁰⁹ Ld. erről legutóbb: FAZEKAS CSABA: Kossuth and the Church Policy. (Megjelenés előtt: Zentrum für Hungarologie, Universität Hamburg, 2003.)

házasságok áldásmegtagadása kapcsán fellobbanó egyházpolitikai vitában (erről ld. alább), továbbá az a körülmény, hogy számos reformkérdést előbbre valónak gondolt az egyházpolitikánál, illetve nem kívánt újabb és újabb frontokat nyitni amúgy is szép számú vitapartnerével szemben.

Alábbi cikkében is az egyházpolitikai állásfoglalás lényegében csak a nemesség adófizetése (az ún. „házi adó”) ügyében kirobbant botrányok apropójaként fogalmazódott meg. A két kérdéskör külön-külön is kényesnek számított a cenzorok szemében (egyházpolitikai témájú tudósításokat, cikkeket amúgy is feltűnően gyakran töröltek⁴¹⁰), összekapcsolásukat, vagyis a katolikus egyház aktív konzervatív-kormánypárti szerepvállalásának nyilvánosság előtti feltárását már megengedhetetlennek gondolták. A kéthasábosra tördelt cikk első részében még bőven szerepelnek a cenzor által eszközölt kihúzások, javítások, köztük többnyire teljesen „ártatlan” korrektúra-jelölések is, a második hasábot már egyetlen tollvonással húzták át, vagyis ekkorra Czech János cenzorban⁴¹¹ megszületett a döntés a cikk eltiltására. Bár a vezércikket nem írták alá, bizonyosak lehetünk abban, hogy az Kossuth munkája. Nemcsak azért, mert tartalma összecseng más írásaiban foglaltakkal, hanem azért is, mert az alá nem írt vezércikkekről nyilvánvaló volt, hogy azok a szerkesztő álláspontját fogalmazzák meg.⁴¹²

Az eltiltott cikk így szólt:⁴¹³

Vezércikk. Adó s egyházi rend.

[Tizen]kilenc ellene, 12 mellette, így áll jelenleg a [házi] adó aránylagos viselésének kérdése a megyék[ben]⁴¹⁴ (mert Gömörben az alispántól ablakon általi fenyegetésekkel, tisztársának pedig megszúrásával kicsikart *pecsétes levél* által megbukottnak bizonyosan nem tekinthető) s az ellenző 19 megye közt legalábbis nyolc olyan van, melyben az igaz ügy egy-két ember ármányának lön áldozatja, s melyben – ha vagy a köznemesség (nem egy helyütt ocsmány hazugságokkal) saját java ellen föl nem lázítatják, vagy pedig a jó ügy barátai istenbe, ügyök igazságába s az értelmiségnek még a felizgatott szenvedélyek ellenében is túlsúlyába vetett szerfeletti elbizakodással kezeiket munkátlanul összetéve nem várják a gátakat rontó árduzzadását – most már 20 megye a kérdés mellett, s ellene legfőlebb csak 11 állana. Ki hitte volna két év előtt, hogy rövid két év alatt a megmértetés kérdése ennyire érik? S pedig 18

⁴¹⁰ Ld. erről: KOVÁCS, 1969. 348. p.

⁴¹¹ Czech János (1798-1854): Győr polgármestere és főbírája, több országgyűlésen követe, 1840-től a „Központi Könyvvizsgáló Bizottmány” néven újjászervezett cenzúrahivatal másodülnöke 1848-ig. Czech 1842 elejétől 1843 közepéig végezte a *Pesti Hírlap* cenzúrázását. Egyébként kiváló történész és numizmatikus volt, számos vonatkozó tanulmánya jelent meg. Kossuth 1847-ben csodálkozással írta róla, hogy „meg sem is foghatom, hogy süllyedhet okos ember annyira, miszerint a magyar cenzúra pizokszekekerének vontató barma legyen”. Gróf Széchenyi István írói és hírlapírói vitája Kossuth Lajossal. Sajtó alá rend.: VISZOTA GYULA. I. köt. Bp., 1927. (Magyarország újabbkori történetének forrásai. Gr. Széchenyi István összes munkái, VI.) 835. p. Ld. minderről részletesen: KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth és a Pesti Hírlap. In: A magyar sajtó története. 1. köt. 1705-1848. Szerk. KÓKAY GYÖRGY. Bp., 1981. 665-713. p. (továbbiakban: KOSÁRY, 1981.) 676-677. p. A cenzúra működéséről ld. még: MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR EDIT: Megbíráltak és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból. (1780-1867) Bp., 1985. (Nemzeti könyvtár)

⁴¹² A *Pesti Hírlap* indulásakor leszögezte, hogy minden eredeti cikk, mely alatt „más név vagy jegy nem áll, vagy beküldöttek nem jelentetik, vagy nem pusztá híradás, vagy kútfőkre nem hivatkozik, természet szerint a szerkesztőé”. *Pesti Hírlap*, 1841. 6. sz. (január 20.) 40. p. KOSÁRY, 1981. 670. p.

⁴¹³ A szöveg közlésében a mai helyesírási és központoszási szabályokat tekintettük irányadónak. Az esetleges helyesírási (szedési) hibákat javítottuk. A cikkben foglaltakhoz lábjegyzetben csak szövegkritikai és értelmező megjegyzéseket fűztünk, a tartalmi magyarázatokra ld. alább, közleményünk második részét.

⁴¹⁴ Az irat elejéről leszakadt egy kis rész, a nyilvánvaló kiegészítéseket [...] -ben jelöltük.

megye (a részekbeliekkel⁴¹⁵ 21) s Horvátország még most is hátravan, még abszolút többség egyik részen sincs, s így az amolyan igazi 16 karátos optimistáknak még egy-két napig móduk van a reményre, mely még a haldoklót is újjánál tartja, némi kis csillámsugárt látniok, még szabad hinniök, hogy az ólmos botok, bicskák s fokosok és pisztolyok a kérdés legközelebbi jövődjét sem gyilkolák meg, sőt ha az eddigi elbizakodást félretéve az értelmiség élőszóval leszáll azon körökbe, hová a nyomtatott betű nem fér, melyet ekkorig csak az ármány s csábítás monopolizált, s a nemességet saját java és csábítói iránt felvilágosítja, még a kérdés, ha országgyűlés előtt nem is, de országgyűlés alatt jóra fordulhat. Azonban mi a szerencsés optimisták sorába nem tartozunk, reményekkel többé magunkat nem kecsegtetjük, s csak annyit tudunk, hogy az elcsábított köznemesség erőszakos kitöréseivel lételének sirja körül ás, és annyit tudunk, hogy az adó kérdése oly falat, melyet vagy lenyelend a nemesség, s lenyelve hathatós életgyógyszert vön, vagy ha le nem nyeli, megfuland vele.

Hanem egyet lehetetlen nem sajnálnunk, azt t.[udni]i.[l]lik mikint több megyékből azon hírek szárnyalnak (alaposan-e vagy alaptalanul, nincs módunk megítélni), hogy a háziadó megbuktatásában izgatásoknál némely egyházi urak a *nervus rerum gerendarum*⁴¹⁶ kiszolgáltatásával fő-főszerepet játszottanak. Ha ez igaz, meg vagyunk győződve, hogy az egyházi rend legszenvedélyesebb ellensége sem árthatott volna azon tisztes rendnek annyit, mennyit ezáltal saját kebeléből némely tagok ártottak, ha pedig nem igaz (amint szeretjük hinni, hogy nem az), úgy valóban sokkal célszerűbbnek látnók a terjedő, s már el is terjedt hiedelmet szóval és tettel megcáfolni, mikint ezt Pest megyében örömmel tapasztalók, mintsem a közhiedelmet olynemű mentegetéssel még inkább megerősíteni, minőt legközelebb a Világ-ban olvasánk, hol K.I. úr, maga is egyházi férfiú, s tiszteletére legyen mondva, a háziadó arányos együttviselésének nem ellensége, némely egyháziaknak e részbeni ellenkezését azzal mentegeti, hogy ez természetes következménye azon körülménynek, miszerint az egyházi javak világiasítása (szekularizáció) vagyis kereken szólva elvétele, amott pedig a közös terhek viselésén kívül, még külön megtaksáltatása⁴¹⁷ céloztatik. Ezen mentegetésben világos elismerése van annak, hogy az egyházi rend köréből a háziadó kérdése iránti ellenzés nyilatkozik, s ezen elismerés az, miről azt hisszük, hogy az egyházi rend világi érdekeinek többet ártott, mint legnagyobb ellensége árthatott volna, mert ily elismerés után éppen nem csoda, ha azon hírek, melyek a nemesség felizgatása főrugóiról Veszprémből és Zalából, a kevesebbségben maradt követségi jelöltek mozgalmainak támaszairól Nógrádból, a fejértollas kortes vezérségi cifra hintó felől Fejérből stb. stb. stb. az országban szerte szárnyalnak, általános hiedelemmel is találkozandnak.

Ami a papi javak szekularizációját, s az egyházi személyeknek, mint országos tisztviselőknek készpénzzel fizetéssel ellátásukat illeti, nem akarjuk jósolgatni, vajon a példa, melyet e részben a nyugoti s az éppen nem revolucionális Közép-Európa mutat, fog-e vagy nem fog nálunk valaha követésre találni. Ha vajon hihető-e, hogy hazánk, mely valamint a kereszténység malasztját, úgy az egyháznak világi javakkal dotációját is nem magával hozta Ázsiából,

⁴¹⁵ Részek (Partium) = Kővár-vidék, Külső-Szolnok, Kraszna vármegyék elnevezése, melyeknek (Zaránd megyével együtt) Erdélytől Magyarországhoz való csatolását az 1836/21. tc. kimondta, ugyanakkor a terület Magyarországra való integrálását a bécsi udvar nem hajtotta végre, ez fontos ellenzéki sérelemnek bizonyult. Kossuth itt hangot adott azon reményének, hogy a Részek küldöttei ott lesznek az országgyűlésen, azonban erre ekkor sem került sor. KOVÁCS FERENCZ: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. I. köt. Bp. 1894. 93-94. p.

⁴¹⁶ Latin szólás: „a dolgok (a hadviselés) mozgató ereje”, gyakran a pénzzel szinonim fogalomként használják. Kossuthnak is kedvelt szólása volt, később például a *Hetilap* 1846. évi 1. számába írt „Tiszaszabályozás” c. cikkében a „*nervus rerum gerendarum*” szót „a mindenható pénz kérdése”-ként határozta meg. Ld. KLI. XIII. – KLÖM. CD-ROM, 2002.

⁴¹⁷ Taksál = adóztat, taksa = adó.

hanem az európai nemzetcsalád tagjává lettek Európától vette át, mint egyikét azon világerővel ható eszméknek, melyek bizonyos korszakoknak sajátlagos irányából s azon korszakokban – mondhatnók – egész világrészek létezésükből fejlődve ki, ellenállhatatlan erővel bírnak, hihető-e mondom, hogy hazánk éppen ily európai viszonyra nézve ellen fog örökre állhatni azon eszmefolyamnak, melyet Európában szemeink előtt naponként jobban és jobban terjedni, s itt-ott nemcsak forradalmi úton, hanem fejedelmek kongresszusai által is gyakorlatba vétetni tapasztalunk? Miután más részről látjuk, hogy oly eszmék megtestesülése előtt sem valánk képesek elzárkózni, melyek őseredeti státusszerkezetünk⁴¹⁸ típusával merő ellentétben állottak, minők például a frank kapitulárék,⁴¹⁹ a hűbéri rendszer, a boldogtalan ösiség, az állandó béres⁴²⁰ hadsereg és a többi, e részben – mondánk – a jövőt jósolni teljességgel nem akarjuk, sőt emlékeztetjük olvasóinkat, hogy bármennyire szeressenek is némelyek minket az egyházi rend iránti ellenségeskedéssel gyanúsítani,^{*)} a borsodi indítvány pártolására nemcsak lapjainkban, hanem a közgyűlések szószabadabb terén is soha egyetlen szót sem emelünk, sőt azt éppúgy korszerűtlen, s így hibás lépésnek tartjuk, miképp a legkényesebb korkérdéseknek a szatmári charta által minden megyék tanácskozási szövegére felkényszerítését hibás lépésnek nyilatkoztatók. Azonban tegyük fel, hogy e szekularizáció kérdésének e honban is egykor jövődjé lehet, kérdezzük, vajon az egyházi uraknál, nem mondjuk, hazafiság, nem mondjuk, igazság s méltányosság, hanem csak saját érdekekbeni józan számítás volt-e a borsodi indítványért a hazán akarni bosszút állani, mely az értelmiség előtt nem is pártkérdés, hanem a liberális és konzervatív felekezet összes értelmisége által olyannak van elismerve, melyben e hon boldogságának, sőt jövődjének szíve ver? Kin állanak eszerint bosszút a borsodi indítványért? A liberális párton talán, melyhez tartozni mi is dicsőségnek tartjuk, s nem inkább a hazán, melynek boldogságához saját boldogságuk, melynek lételeméhez saját lételemük is kötve van? Vajon helyes tapintat s józan számítás-e azon felekezetre, mely az elvben talán helyeslett borsodi indítványt nem pártolni elég gyöngéd volt, a háziadó megbuktatásával azon meggyőződést felkényszeríteni, hogy ezen gyöngédség nincs megérdemelve? Vajon lehetséges-e komolyan csak gondolni is, hogy a háziadó megbuktatása a borsodi indítvány jövődjének elejét veszi? S nem inkább oly bizonyos-e, mint az, hogy kétszer kettő négy, miképpen a háziadó megbuktatására fordított igyekezet a borsodi indítvány jövődjét, ha volt, csak siettetni, ha pedig nem volt, annak hihetőleg jövődöt csinált? Vajon ha e kérdés egykoron országgyűlésen szönyegre kerül (amint már került), s az egyházi rend szokottan arra fog hivatkozni, hogy a haza javáérti áldozatokban senki más mögött hátra nem maradt, mit felelend, ha ellenében említettetni fog, mikint K.I. úr nyílt vallomása szerint az egyházi rend a borsodi indítvány miatti bosszúból (tehát nem meggyőződésből, mint az elcsábított együgyű köznemesség) a háziadó megbuktatásán igyekezett, és adatok fognak felhozni, hogy mikint, mily utakon igyekezett? Bizony, bizony – mondjuk – nincs ellenség, mely az egyházi rendnek kártékonyabb tanácsot adhatott volna, mint volt némely tagjainak azon eljárása, melyet K.I. úr oly igen természetesnek talál.

Ami pedig az egyházi javaknak az ország közjára taksáltatását illeti, ez a borsodi indítványtól elvben lényegesen különbözik, ez az egyházi javak tulajdoni jogát illetlenül hagyja, s azoknak még csak státusjósági⁴²¹ természetét sem szankcionálja, hanem csak azon ösvényen marad, mely alkotmányunk kezdete óta mindig folytonosan szakadatlanul követte-tett, mert az ily taksáltatásnak az ország századokon keresztül örökké gyakorlásában volt, a kormány pedig gyakorlatában van maiglan is. Igaz ugyan, hogy ezen utóbbi taksáltatás ellen

⁴¹⁸ Státus = állam, státusszerkezet = államberendezkedés.

⁴¹⁹ Kapituláré = a frank birodalomban királyi rendeletekben kinyilvánított törvények.

⁴²⁰ Béres = itt: banderális.

⁴²¹ Státusjóság = állami vagyon, állami tulajdon.

vannak törvényeink, igaz, hogy az 1825-i országgyűlés által ez az előleges sérelmek közé is van iktatva – és igen helyesen – ámde nem azért, mivel taksáltatnak, hanem mivel az ország hozzájárulása nélkül egyoldalúlag taksáltatnak. Mert hiszen az, hogy az egyházi javadalmak a közösen viselni tartozott közterheken felül is megtaksálhatók legújabb időkben, úgy a kormány, mint az országgyűlés által világosan ki van mondva, s van a törvényhozás mindkét része által félremagyarázhatatlanul szankcionálva, nevezetesen öfelségének az előleges sérelmekre 1834 vége fölé adott kegy.[elmes] kir.[ályi] válaszában, mely a sérelmet épp az említett státuszjogra hivatkozva hárítja el, s az országos karoknak és rendeknek erre 1835 elején tett alázatos felírásukban, hol világosan kimondják, mikint azt, hogy az egyházi javak az ország közjávára taksálhatók, kétségbe teljességgel nem veszik, hanem azt állítják, hogy ez csak alkotmányos⁴²² úton, az országgyűlés hozzájárulásával történhetik. Eszerint az egyházi javak közcéllokra taksáltatásának elvét már országosan kimondottnak, sőt törvény s többszázados gyakorlat által szentesítettnek s annál fogva bevégzett ténynek mondhatnók, azonban jelen értekezésünknek egyáltalán nem célja ezen témát bizonygatni (mert azt különben kimerítőbben tennők), amint célunk nem volt a borsodi indítványt támogatni, hanem célunk csak az, miszerint feltéve, hogy az egyházi javak akármi célrai külön taksáltatásának elve helytelen s törvénytelen, jogtalan, igazságtalan, kérdezzük: következik-e ebből, hogy ennek némely megyék általi indítványozásáért a háziadó megbuktatásával kell a hazán bosszút állani? Sőt nem volt volna-e sokkal tanácsosabb azt mondhatni az egész országban, mit némely érdemes egyházi férfiak a pesti gyűlésen mondtak: „ím egész készséggel hozzájárulunk a közös hon közös terheihez, akarunk a háziadóban részesülni, ne taksáljatok minket külön”, mintsem szóval, s a szónál hangosabban szóló tényekben akkint nyilatkozni: „mi elleneztük, sőt itt-ott meg is buktattuk a háziadót, tehát ne kívánjatok minket taksálni”.

Nekünk úgy tetszik, e kérdésekre úgy a logika, mint előbb-utóbb az élet is meg fog felelni.

^{*)} Ha visszaemlékezünk, hogy mi nemcsak a szekularizáció mellett soha szót nem emelénk, hanem még csak a vegyes házasságok ügyében sem íránk soha ex professo⁴²³ egyetlen egy hírlapi vezércikket, sőt Esztergom felírását még hamarébb közlők, mint a zalait, mellyel tökéletesen egyetértünk, s melynek értelmében közgyűléseken mindig szólottunk s jövőben is szólandunk, túlságos tartózkodásunknak ily gyanúsításokkal viszonzására jogunk van méltó megvetéssel felelni. – Szerk.

Arany János 1845-ben írt „Elveszett alkotmány” c. elbeszélő költeményének 4. énekében gunyorosan, de nagyon is tényszerűen ismertette kora megyegyűlési vitáinak hangulatát. A konzervatívok közgyűlés előtti előkészületeit híven adja vissza, és soraiban nem nehéz ráismerni az 1843-ban a házi adó kérdésköre kapcsán kialakult viszályokra: „Így végzé Kolocintos uram nagyhírű beszédét, / Melyre a lelkesedett gyűlés rivalá: nem adózunk! // »Még egyet, edeseim. Mához két hétre gyűlés lesz, / Lesz kocsi, hús és bor; bemegyünk egy szálíg a gyűlőlt / Házi adó ellen harcolni körömszakadásig. / Mindazonáltal senki ne merjen vinni magával / Semminemű fegyvert (megyevégzés tiltja, barátim) / Ámde a jó botokat nem kell honn hagyni, azoktól / Függ a szabad szólás most, pro et contra, megyénkben.«”⁴²⁴

A házi adó (domestica) évente kivetett, a nemesi vármegye működésének finanszírozására szedett adófajta volt, ebből utalták ki a különböző tisztviselők fizetését, a napidíjakat, fizették az országgyűlés, a vármegyei intézmények (börtönök, infrastruktúra stb.) működési költségeit.

⁴²² Alkotmányos = alkotmányos.

⁴²³ Ex professo = hivatalból.

⁴²⁴ Arany János összes költeményei. In: Magyar Elektronikus Könyvtár, 1997.: <http://mek.oszk.hu/00500/00597/html/alkotm04.htm>

Az értelemszerűen kizárólag jobbágyokat sújtó házi adó nemesekre történő kiterjesztése a liberális ellenzék, különösen Kossuth számára rendkívül fontos volt a közteherviselés illetve általában a társadalmi egyenjogúság felé tett lépések sorozatában. Az 1839–40-es országgyűlés kompromisszumai után Kossuth és Deák Ferenc is egyaránt úgy látta, hogy a következő országgyűlés, valamint az addig folyó megyegyűlések politikai vitáiban központi szerepet kell kapni a kiváltságokra épülő társadalmi berendezkedést alapvetően érintő reformnak, a nemesi adófizetés – valamilyen formájú – általános kimondásának. Az önkéntes örökváltás, valamint a jobbágytelken ülő nemések adófizetésre kötelezése 1840-ben fontos rést ütött a fennálló rendszeren, ugyanakkor a jobbágyságnak illetve a nemességnek csak bizonyos rétegeit érintette. Kossuth jól látta, hogy korai lett volna még az általános közteherviselés általa kívánatosnak tartott programjával fellépnie, a házi adó viselésének – korabeli elterjedt szóhasználattal – a nemesség „szűz vállaira”⁴²⁵ is történő helyezésével viszont óriási lépést tehettek volna előre. Nem sokkal azután, hogy átvette a *Pesti Hírlap* szerkesztését, egy, a házi adó esélyeit illető pesszimista Fejér megyei tudósításhoz fűzött jegyzetében bizakodásának adott hangot, idézve a francia forradalomban híressé vált Sièyes abbé mondását: „Ne csüggedjünk el. A magyar nemesség jelleméhez tartozik: fogékonyság az igazságra és szabadságszeretet. Használjuk, kitűrni tudva, a világosság szövetségét, és a sötétség el fog oszlani. A magyar nemesség át fogja látni, mennyire igazak ama sokszor mondott szavak: »Szabadok akartok lenni? Legyetek mindenekelőtt igazságosak.«”⁴²⁶ A nyilvánvalóan a nemesi olvasóknak hízegő megfogalmazást később az óvatos bizakodás és a házi adó eszméje népszerűsítésének szükségessége váltotta fel. A téma fontosságát jelezte, hogy számos vezércikket szentelt a témának, és felhívta a figyelmet a házi adó ügyének a liberalizmus magyarországi jövője szempontjából is központi jelentőségére. Lásd például: „Múlnak a napok, észre sem vesszük s eljő az országgyűlés ideje, s ha e szó: »házi adó« szőnyegre kerül, meglássuk, szabadelműségben férfiak vagyunk-e, vagy csak gyerkőcök, vagy tán pihenni megyünk, hangokban fáradtak, cselekvés előtt? Nekünk úgy tetszik, e szó: »adó« lesz a próbakő. És meg fogunk mindnyájan mérteni, Isten adja, ne jegyezhesse joggal könyvébe föl a kronográf, hogy könnyűeknek találtattunk!”⁴²⁷ Meglátjuk.”⁴²⁸

1841-ben számos tanulssággal szolgált a reformellenzék egyik első átfogó programjának, a „szatmári 12 pont”-nak az áprilisban történt megyei elfogadása, majd országos hatása után, decemberben történt bukása. A program 6. pontja – ugyan a régi magyar törvények „helyreállítására” való, kissé átlátszó hivatkozással – a megyei költségek viselésében a nemesség szerepvállalását szorgalmazta. Jelen közleményünk szempontjából figyelemre méltó, hogy ugyanez a program 8. pontjában radikális hangot ütött meg: „a népnevelés végett mindenütt iskolák állíttassanak, s az ezekre kívántató költségek a szekularizálandó egyházi javakból pótolttassanak”.⁴²⁹ Az ősiség eltörlését, a céhek megszüntetését, a cenzúra eltörlését stb. is szorgalmazó programot – és ez a házi adó ügyének későbbi alakulása szempontjából is kulcsfontosságú – a felheccelt, felpénzelt és leitatott kisnemesi tömegek buktatták meg,

⁴²⁵ A szállóige keletkezésére: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843). 1. r. In: Somogy megye múltjából, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p. (továbbiakban: VARGA, 1980.) 213. p.

⁴²⁶ *Pesti Hírlap*, 1841. 7. sz. (január 23.) 52. p.

⁴²⁷ Kronográf = kis időegységeket is regisztráló időmérő szerkezet, itt: krónika. Közismert bibliai szállóige: Dániel könyve, 5,27.

⁴²⁸ Adó. II. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 76. sz. (szeptember 22.) 637. p.; a házi adó „próbakő” jellegére emlékeztetett még: *Pesti Hírlap*, 1841. 85. sz. (október 23.) 715. p. Két részes vezércikket is szentelt a témának a 77-78. számba, „Háziadó” címmel, melyben mindezt részletesen is kifejtette.

⁴²⁹ RÁCZ ISTVÁN: Az 1841. évi szatmári 12 pont. In: Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominatae. Tom. II. Bp., 1955. 101-123. p., 112-113. 122. p.; a szatmári 12 pontra ld. még: VARGA, 1980. 206-211. p.

akiknek kortesei/pénzelői az erőszakos eszközöktől sem riadtak vissza. A megyei közgyűlésen tevékenységük kimerült a politikai hitvallásuk középpontjában álló „nem adózunk” jelszó üvöltözésére, melyben az őket a parasztságtól megkülönböztető legfőbb nemesi kiváltságot fogalmazták meg. (Ekkor vált végleg fogalommá a megyei közéletben – az örökváltság ügyében Wesselényi és Kölcsey programját 1834-ben már megbuktató – Uray Bálint alispán, királyi tanácsos neve, valamint a csengeri és tyukodi ólmos botokkal kivonuló garázda kisenemesi tömeg, a „bunkókrácia” jelensége.) Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a szatmári 12 pont legismertebb egykorú kritikusa, Vesztróczy Ferenc (1791-?), az esztergomi főkáptalan ügyésze röpiratában felfigyelt az átfogó társadalmi-politikai reform elemeinek összefüggéseire.⁴³⁰ Az általa patetikus stílusban nemzetgyilkos, a magyar alkotmányt sírba döntő programnak tekintett szatmári 12 pont (melynek pártolója „lassankint riszálja tulajdon torkát, hogy kínosabban múljon ki a világból”), valamint a magyar liberalizmus meghatározó személyiségeinek programja ugyanis már valóban nem elégedett meg a fennálló társadalmi-gazdasági-politikai rendszer tüneti kezelésével, hanem átfogó reformot kívánt, mely nem hagyhatja érintetlenül többek között sem a nemesi kiváltságokat, sem az állam-egyház között kialakult feudális viszonyt. Bár a reform elemeit más-más módon is képzelhették el, éppen Vesztróczy idézett röpirata hozott indirekt bizonyítékot arra, hogy a katolikus egyházat alapvető érdek kötötte a fennálló társadalmi rendszerhez illetve magához a kormányzathoz. Megszólaltatta például azt a tipikus – később sok konzervatív illetve egyházi személy részéről megfogalmazott – álláspontot, miszerint az adómentesség kiváltságát féltő világi nemesség, valamint a nagybirtokait féltő egyház politikailag egymásra utalt és szövetséges az immár felekezetiileg sem tagolt liberális reformellenzék törekvéseivel szemben. Például: „Azonban akár egyik, akár másik státusnak [értsd: rendnek] tagadjuk meg a magáét, mindég egyenlő hatású lesz az eredménye, és mindég a legveszedelmesebb s legiszonyatosabb.” Sőt, ki is mondja, hogy az egyházi birtokok kérdésének felvetése „a haza számára lassankint készítendő sírhalomnak első talpköve, [mert] az ország alkotása korával egykorú, s véle párosulva józanon megőszült sarkalatos nemesi szabadságokat [...] ezen pont egészen elnyelvén és elemésztvén, a nemzetközi meghasonlásra, belső háborúra, öldöklésre és az ország elpusztulására tágos utat nyit.”⁴³¹

Visszatérve Kossuthra, számára is a szatmári események egyik legfontosabb üzenete az volt, hogy nem elég a fontos és szép elvet megfogalmazni, azt megfelelően előkészíteni, és a megyegyűléseken politikai eszközökkel győzelemre segíteni szükséges. 1841 végén, 1842 első felében született cikkeiben pontosan rá is mutatott, hogy nem a házi adó csak nemesek általi elvállalását kívánja (egy ekkoriban megjelent nézetet cáfolva), hanem azt, hogy a megye lakossága – jövedelmei, birtokai arányában – egyformán viselje a vármegye terheit. A közteherviselés irányába tett lépése szerkesztőként is talán a legtöbb energiáját kötötte le, és a házi adó ügyében született cikkeiben egyre világosabb, hogy a program elfogadtatásával az országos adó általános viselésének elvéhez kíván utat nyitni. Élénk színekkel ecsetelte a nemességre háruló polgári és hazafias kötelezettséget az adó elvállalása kapcsán és ítélte el a „lélekvásárlás ördögét”, vagyis a kisenemességet a „nem adózunk” populista demagógiájával bujtogató konzervatívok kormányzat által is pártolt tevékenységét.⁴³²

⁴³⁰ VESZTRÓCZY FERENC: Nem a haza híve, hanem önkény és önzés szülöttje az, ki a törvény s belső csend feldúlásával zavarosban halászni, s e kép a nemzetközi meghasonlásra, öldöklésre és a haza pusztulására utat nyitni nem irtózik. Esztergamban, 1841.

⁴³¹ Uo. 13., 15-17. p.

⁴³² Kossuthnak a házi adó ügyében kialakított álláspontjáról részletes elemzést ld.: SZABAD GYÖRGY: Kossuth politikai pályája ismert és ismeretlen megnyilatkozásai tükrében. Bp., 1977. 61-63. p.; KOSÁRY DOMOKOS: Kossuth Lajos a reformkorban. Bp., 2002. (2. bőv. kiadás) (továbbiakban: KOSÁRY, 2002.) 228-229. p.; tartalmilag ezzel megegyezően: KOSÁRY, 1981. 687-689. p.

Az indítvány sorsa – és a reformellenzék politikai előretörése – szempontjából kulcsfontosságú esemény volt, hogy az addig ellenzéki „vezérmege” közé sorolt Zalában 1843. április 4-én a felbujtott kisnemesek megbuktatták a házi adóra vonatkozó indítványt, és a halálos áldozatokat is követelő zavargásokkal lehetetlenné tették, hogy Deák Ferenc elvállalja az országgyűlési követséget. Mielőtt azonban ennek, illetve a fentebb közölt Kossuth-cikknek az összefüggéseire térnénk, szükséges még néhány előzményt számba venni. Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy az 1839–40. évi országgyűlésen – a heves vallásügyi viták ellenére – nem született meg az ellenzék által már a korábbi diétán is szorgalmazott törvény, mely a protestánsok sérelmeit a vegyes házasságok és az áttérések ügyében orvosolta volna. Nemcsak az ekkor vallásügyben hatályos 1791/26. tc. módosításáról volt szó, hanem arról a sérelemtől is, melyet Lajcsák Ferenc (1772-1843) nagyváradai püspök 1839. márciusi körlevele okozott. A püspök megtiltotta papjainak azon vegyes házasságok megáldását, melyben a protestáns fél nem hajlandó reverzálist, vagyis születendő gyermekei katolikus kereszteleését biztosító nyilatkozatot aláírni. Ilyen esetre csak az ún. *passiva assistentia* gyakorlatát, vagyis azt engedélyezte, hogy a pap – aki nem viselhet esketésnél kötelező egyházi öltözetet – nem megáldja, hanem csak tudomásul veheti a házasság létrejöttét, és azt is csak a templomon kívül. A vármegyeék követelték a protestánsokra nézve sérelmes intézkedés visszavonását az országgyűlésen, de hasztalanul.

Alighogy véget ért a diéta, a püspöki kar, különösen Kopácsy József (1775-1847) esztergomi érsek egyfajta „hadüzenetre” szánta el magát: Lajcsák eljárását kiterjesztette az egész magyar katolikus egyházra. Az egyház minden bizonnyal így kívánt erőt felmutatni az új vallásügyi törvényt szorgalmazó reformellenzékkel szemben, amelynek tevékenységét legszelídebben is csak az egyház és a katolicizmus romba döntésére irányuló törekvésként jellemezték. A vármegyeékben óriási felháborodás kísérte a vegyes vallású jegyespárok magánéletébe való egyházi beavatkozás kísérletét, és az egyház által bizonyára nem remélt méretű ellentámadásra került sor.⁴³³ 1840. augusztus 27-én Pest megye közgyűlése határozatban kötelezte a megyében élő papokat a vegyes házasságok megáldására a reverzálistól függetlenül, ellenkező esetben perbeidézést és 600 forint bírságot helyezett kilátásba. (Arra Kopácsy bizonyosan nem számított, hogy az egyik első érintett éppen a börtönéből szabadult, népszerű ellenzéki vezető, Kossuth lesz. Az evangélikus Kossuth katolikus menyasszonyát szerette volna elvenni, de végül kénytelen volt 1841. január 9-én a *passiva assistentia*-val beérni. Az említett pesti gyűlésen nagy beszédben ostromozta a feudális kiváltságaihoz ragaszkodó katolikus egyház szűklátókörűségét és a polgárosodással való szembehelyezkedését.⁴³⁴ Az áldásmegtagadó papok megbüntetésének egyik leghatásosabb pártolója volt.) Pest megye álláspontját egymás után tette magáévá a legtöbb vármegye, csak az egyházi befolyás által meghatározott Esztergom és Heves, valamint az ókonzervatív Sáros állt a püspöki kar mellé. Pest mellett a legnagyobb hatást a többi vármegyére Zala 1841. január 11-i közgyűlése és az ott elfogadott körlevél gyakorolt. A körlevelet Deák Ferenc fogalmazta, és kitűnően foglalta össze a liberálisok – konkrétan a vegyes házasságokkal, általánosságban az állam-egyház viszonytal kapcsolatban kialakított – egyházpolitikai nézeteit.⁴³⁵ Deák liberális katolicizmussal jellemezhető sorai megfontolt, de határozott szavakkal leplezték le a katolikus egyház maga-

⁴³³ Az erre vonatkozó irodalomból ld.: VARGA, 1980. 215-218. p.

⁴³⁴ Kossuth Lajos iratai. 1837. május – 1840. december. Hűtlenségi per, fogság, kiűtkeresés. Sajtó alá rend.: PAJKOSSY GÁBOR. Bp., 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái, VII.) (továbbiakban: KLÖM. VII.) – KLÖM. CD-ROM, 2002. Ld. még: FAZEKAS CSABA: Kossuth Lajos házassága. (Kézirat. Megjelenés alatt.)

⁴³⁵ Zala vármegye határozatát közölte: Deák Ferencz beszédei, 1829-1847. Sajtó alá rend.: KÖNYI MANÓ. Bp., 1886. [Magyar Elektronikus Könyvtár, 2001.: <http://mek.oszk.hu/02200/02213>] (továbbiakban: Deák beszédei, 2001.)

tartását a vegyes házassági ügyben, mely teológiai fejtegetésekbe csomagolva ugyan, de kizárólag politikai szempontból helyezkedett szembe alapvető polgári értékekkel, s kész volt a társadalmi békességet is felkavarni.

Kossuth fentebb közölt cikkének szerkesztői jegyzetében nem véletlenül hangsúlyozta (illetve a cenzor nem véletlenül húzta ki), hogy a szerző „tökéletesen egyetértett” a zalai körlevéllel, és azzal összecsengő módon nyilatkozott a pesti megyegyűléseken, mint azt említett 1840. augusztusi beszédének fennmaradt szövege ékesen bizonyítja. Ugyanakkor Kossuth valóban feltűnően tartózkodott az egyházzal kapcsolatos álláspontjának a sajtóban való hangoztatásától. Néha ugyan – többnyire csak megyegyűlési tudósításokhoz kapcsolt szerkesztői jegyzetben – hangot adott annak a meggyőződésének, hogy a katolikus egyház az emberek magánéletét és a törvényeket egyaránt sértő magatartást tanúsít, és amennyiben a klérus a fennálló (a vármegyék liberális indítványai által betartatni kívánt) törvényeket „vallása elveivel ellenkezőnek tartja, a törvényhozásnak más utat kell arra nyitnia, hogy a státus céljának elég tétessék”.⁴³⁶ Bár Kossuth valóban tisztán liberális álláspontra helyezkedett, a *Pesti Hírlap* szerkesztőjeként igyekezett a kiegyensúlyozottság elveihez tartani magát. Nem véletlenül hangsúlyozta 1843-ban is, hogy 1841 januárjában előbb adott helyt lapja hasábjain az esztergomi, és később a zalai körlevél közzétételének.⁴³⁷ Jogosnak érezzük továbbá azt is, hogy Kossuth ennek kapcsán mindig is határozottan visszautasította az egyház- és vallás-ellenesség vádját. Az egyház álláspontját a püspöki kar tagjai hivatalos irataikban is a vármegyei határozatokat legalább úgy minősítették, hogy azok – Pyrker László János egri érsek Borsod megyéhez címzett ellentmondásában – „püspöki hatóságom körébe vágnak, s a római katolika egyház függetlenségét, a religiónak [= vallásnak] jogait megtámadják”.⁴³⁸ Katolikus egyházi oldalról a nyilvánosság előtt szinte mindenki, aki közéleti kérdésekhez hozzászólt, szenvedélyes szavakkal bélyegezte a vegyes házasságok áldásmegtagadása miatt fellépő liberálisokat az egyház és a kereszténység erőszakos üldözőinek, a püspöki kart pedig a „hit” ügyéért mártíromságot szenvedő, az első apostolokhoz hasonlított hősöknek stb.⁴³⁹ A magyarországi liberálisok fellépése kapcsán mondhatni, a „minimum” az volt, hogy a francia forradalom egyházüldözésével riogatták az – egyébként erre ekkor kevésbé fogékony – közvéleményt. Megjegyezzük, a papság különböző szintű képviselői több tucatnyi röpiratot írtak „jogvédő” álláspontjuk népszerűsítésére, míg a liberálisok megyegyűlési beszédei csak kéziratban terjedhettek, röpirataikat a cenzúra megjelentetését a cenzúra kivétel nélkül eltiltotta.

1841 folyamán az egyház és a kormányzat számára egyaránt kínossá váltak a plébánosok ellen megindított megyei büntető eljárások (a kancellária ezeket végül a Bécsben kilincselő püspöki kar közbenjárására ellehetetlenítette), melyekből minden megyére jutott néhány. Az egyháziak helyzetét nemcsak súlyosbította, hogy ezáltal nyilvánvalóvá vált: a következő országgyűlésen nem lehet tovább halogatni a vegyes házasságok ügyét lezáró – liberális hangvételű – törvény elfogadtatását, továbbá az, hogy a vármegyékben rohamosan formálódó liberális ellenzék a vegyes házasságok kapcsán újabb és újabb reformokat kezdeményezett a feudális állam-egyház viszony lebontására. Ezek az egyháziak sokrétű kiváltságait érintették (például politikai szinten intézményes befolyásukat a törvényhozásban, a végrehajtó hatalom-

⁴³⁶ *Pesti Hírlap*, 1841. 6. sz. (január 20.) 41-42. p., 16. sz. (február 20.) 129. p., 45. sz. (június 5.) 375. p. stb.

⁴³⁷ Ld. *Pesti Hírlap*, 1841. 6. sz. (január 20.) 45-47. p., 8. sz. (január 27.) 62-63. p.

⁴³⁸ Egri Főegyházmegyei Levéltár, 2621. r. sz. 1627/1841.

⁴³⁹ Ld. például: [ALMÁSSY ISTVÁN:] A vegyes házasságok iránt költ pásztori breve s apostolkirályi placetum után írt primási pástorilevél [sic!] ügye hit s törvényszerűen védve. Budán, é.n. [1842] (Clerus ügyei. I.); [BEKE INCZE KRISTÓF:] A vegyes házasságok egyházi ünnepélyítése körül fenforgó kérdések megfajta második, megbővített kiadásban a' pesti kalászosok szedegetője által. Pest, 1841. stb.

ban és a bíraskodásban, társadalmi szinten a feudális járadékformák – tized – élvezetét stb.), és ha volt is közöttük néhány túlzás, antiklerikális megnyilvánulás is, döntő többségükben olyan alapvető polgári reformokat indítványoztak, melyeket a 19. század második felében a magyar törvényhozás újra napirendre tűzött. (Bereg megye például a kötelező polgári házasságról is alkotott körlevelet.) Témánk szempontjából Zala megye egyik körlevele különösen érdekes, melyben – szintén 1841. január 11-én és szintén Deák Ferenc indítványára – sérelmezték, hogy Kopácsy József, aki 1839-ben lett esztergomi érsek, továbbra is magának tartotta fenn a korábbi veszprémi egyházmegye püspökeként élvezett jövedelmeket. Deák felhívta a figyelmet arra, hogy a magyar törvények szerint ugyanaz az egyházi személy két haszonvételt egyidejűleg nem bírhat, továbbá „sem az egyházi szolgálat érdeke, sem a magyar anyaszentegyház főpapjának magas méltóságához illő ellátása meg nem kívánják, hogy ezen két nagy és fontos egyházi hivatal, s hivatalos kötelességekkel járó egyházi haszonvétel ugyanazon egy személyben összesíttessék”.⁴⁴⁰ (A veszprémi püspöki széket csak 1842-ben foglalta el Zichy Domokos, akiről még lesz szó. Kopácsy egyébként az esztergomi bazilika építésével indokolta a veszprémi püspökség jövedelmeinek megtartását.)

A vármegyék többsége ezt a sérelmet is felkarolta és támogatta, sőt, volt egy, amely még tovább is fűzte a Deák által felvetett gondolatot. Borsod megye május 11-i közgyűlésén a liberális ellenzék egyik legismertebb, „második vonalbeli” személyisége, Palóczy László (1783-1861) beszédében jónak, ugyanakkor elégtelennek és nem célravezetőnek nevezte Zala javaslatát. A vegyes házassági viták hatása alatt általában figyelmeztetett, hogy a katolikus püspöki kar konzervatív, „haladás”-ellenes magatartásának forrása a feudális nagybirtokaival összefüggő társadalmi és politikai befolyásában keresendő, éppen ezért „a főpapság káros hatalma letörésére nincs jobb és szükségesebb mód, mint földi gazdagságai kútfejeinek bedugása”, vagyis a szekularizáció.⁴⁴¹ A megye augusztusi közgyűlésére maga Palóczy szövegezte meg a reformkor politikatörténetében „borsodi indítvány”-ként elhíresült javaslatot, melyben egyrészt abból indult ki, hogy az egyházi birtokok az államtól kapott (tehát állami) vagyon tárgyat képezik, ezért jövedelmeinek hovafordításáról az országgyűlés is rendelkezhet, másrészt pedig abból, hogy ezen birtokok jövedelmei jelentősen meghaladják a püspök illetve az egyházmegyei papság javadalmazásának, továbbá a hitéleti céloknak a szükségait. Utóbbiakat értelemszerűen meg kell hagyni az egyháziak kezén – indítványozták a borsodiak –, a fennmaradó „felesleget” azonban közcélra, mégpedig a népnevelés céljaira kell fordítani.⁴⁴² A szatmári 12 pontban is szó szerint szereplő javaslat terjedelmes kibontásával heves vita vette kezdetét. A javaslatot elvben a liberális vármegyék is támogatták, sokan azonban túl korainak gondolták az indítványt, továbbá attól féltek, hogy a radikális javaslat veszélybe sodorhatja az alapvető (vegyes házasságokkal összefüggő) egyházpolitikai törvény, valamint más liberális reformok sorsát. Nem utolsósorban a papság újult erőre kapó (például újabb röpiratokban és megyegyűlési beszédekben megmutatkozó) agitációja is sikerrel fenyegetett, amikor arra hivatkoztak, hogy ha az egyházi birtokokat elveszik, könnyen a világi nemesek is erre a sorsra juthatnak. A borsodi liberálisok és támogatóik csak nehezen tudták részletes magyarázataikban az ilyen megnyilatkozásokat elhárítani, és a törvényhatóságok közül csak néhány vette fel a javaslatot követutasításai sorába.

⁴⁴⁰ Deák beszédei, 2001.

⁴⁴¹ Palóczy László két rendbeli beszéde. II. Közli: SZÜCS SÁMUEL. In: Borsodmegyei Lapok, 1884. 5. sz.

⁴⁴² A borsodi indítvány szövegét ld.: Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár. IV.A. 501/e. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai.) 2845/1841. sz.; továbbá: KOVÁCS FERENCZ: Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások a papi javakról. Bp. 1893. 3-11. p.; elemzésére pl.: BÉNYEI MIKLÓS: Oktatáspolitikai törekvések a reformkori országgyűléseken. Debrecen, 1994. 329-339. p.; CSORBA LÁSZLÓ: A vallásalap „jogi természete”. Az egyházi vagyon problémája a polgári átalakulás korának Magyarországon, 1782-1918. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 2.) (továbbiakban: CSORBA, 1999.) 39-41. p.

Az egyházpolitikai indítványokkal összefüggő megyegyűlési viták 1842 első felében jórészt lezajlottak, s 1843 elején sem kaptak igazán lábra, amikor március második felében híre ment, hogy az uralkodó május közepére összehívta a várva várt országgyűlést. Az egyházpolitikai vitákban elfoglalt álláspontok ekkorra már kikristályosodtak a vármegyékben, a követutasítások összeállításával foglalkozó megyegyűléseken sokkal inkább a központi reformkérdésekre koncentráltak – mindenekelőtt a szakítópróbának tekintett házi adó ügyére. Nem véletlen, hogy az ezzel kapcsolatos megyei hírek a *Pesti Hírlap* hasábjairól szinte kizorítottak minden más megszokott rovatot. Kossuth vezércikkei is jelezték: szinte csak ez áll érdeklődése középpontjában.⁴⁴³

Kossuth Lajos fent közölt cikkének soraiban nem nehéz felfedezni a keserűséget. Ekkor még nagyon is az 1843. április 4-i, zalai közgyűlésen illetve közvetlenül utána történt események hatása alatt állt. Ezen a napon a megyegyűlésre becsődített, felbujtott kisnemesi tömeg a „nem adózunk” kurjongatással leszavazta a házi adó elvállalását, durva kirohánásokat intézett Deák Ferenc országgyűlési követségének terve ellen, sőt a közgyűlésről hazafelé tartva Kehidán összeverekedett Deák híveivel illetve béreseivel. A három halálos áldozatot és sok sebesültet követelő incidens előtt döbbenetben állt a közvélemény. Nem ez volt az első és nem is az utolsó eset, hogy a konzervatívok által felheccelt tömeg erőszakos jelenetekkel lehetetlenítette el az ellenzék tevékenységét és kényszerített ki kormánypárti határozatot, de valóban félelmet keltett, hogy a liberálisok egyik bázisának tekintett Zalában is végleg felülkerekednek, továbbá annak a lehetősége, hogy a következő, nagy reményekkel várt országgyűlésen a liberálisok Deák távollétében vezér nélkül maradhatnak. Kossuth nem sokkal lapzártá előtt vette hírét a történeteknek (Deák már április 4-én este levelet írt neki⁴⁴⁴), és a *Pesti Hírlap* következő számának címodalán „Gyászír” című tudósításban számolt be a Zalában történetekről: „rendkívüli alkalommal hírt vettünk Zalából egy csapásról, melynél nagyobb, melyhez hasonló országgyűlési reményeinket nem érheté”.⁴⁴⁵ Kossuth felkiáltott: „ez öngyilkosság”, a következő számban pedig „Zala s az adó” című vezércikkében elemezte a történeteket, és szállt vitába elsősorban a *Világ* illetve a *Nemzeti Újság* kormánypárti publicistáival, akik a radikális ellenzéki követelések törvényszerű – és kimondva-kimondatlanul: jogos – ellenhatásaként írták le az adóellenes mozgalmat, annak szélsőséges, erőszakos megnyilvánulásával együtt.⁴⁴⁶

Kossuth „Adó s egyházi rend” c. cikke elején igyekezett még reálisan számot vetni a házi adó esélyeivel, és nem nagyon táplált illúziókat a kilátásokat illetően. Világosan rámutatott arra, hogy a házi adó ügyének bukásáért egyértelműen a „saját java” ellen fellázított kisnemesség tehető felelőssé, s ezt különösen megkeserítette, hogy legalább nyolcra tette azon megyék számát, ahol a kisnemesség „egy-két ember ármányának lőn áldozatja”. Bírálta ugyanakkor a házi adó liberális híveit is, elbizakodottsággal és a konzervatív offenzívával szembeni felkészületlenséggel vádolta őket. (Hogy kritikája mennyire helytálló volt, épp a későbbi, zalai események igazolták, amikor a liberálisok – kiterjedt korteskedéssel, azaz anyagi áldozatokat

⁴⁴³ KOSÁRY, 1981. 672-673. p.; KOSÁRY, 2002. 211. p.

⁴⁴⁴ Deák beszédei, 2001.; Deák Ferenc emlékezete. Levelek, 1822-1875. Sajtó alá rend.: VÁCZY JÁNOS. Bp., 1890. (továbbiakban: Deák-levelek, 1890.) 95-96. p.

⁴⁴⁵ *Pesti Hírlap*, 1843. 235. (április 2.) 217. p. Idézi: MOLNÁR ANDRÁS: „Deák Ferenc nekünk nem királyunk!” Az 1843-as zalai követválasztás anatómiája. In: Skandalum. Magyar közéleti botrányok, 1843-1991. Szerk.: GERŐ ANDRÁS. Bp., 1993. 9-26. p. (továbbiakban: MOLNÁR, 1993.) 20. p. E tanulmány mellett a közgyűlésen történtek sokoldalú és alapos bemutatására ld. még: Deák beszédei, 2001.; ill. MOLNÁR ANDRÁS: Deák Ferenc és a zalai liberális ellenzék megbuktatása az 1843-as követválasztáson. In: *Levéltári Szemle*, 1987. 2. sz. 47-59. p. (továbbiakban: MOLNÁR, 1987.)

⁴⁴⁶ *Pesti Hírlap*, 1843. 238. sz. (április 13.) 243-245. p. Ugyanitt részletes megyei tudósítás a Zalában történetekről. Utóbbiakra ld. még: *Pesti Hírlap*, 1843. 240. sz. (április 20.) 261-262. p.; 242. sz. (április 27.) 276-277. p. Ill.: KOSÁRY, 2002. 212. p.

ők sem kímélve – végül keresztül tudták vinni a házi adó elvállalásának kimondását, és Deák követé választását egyaránt. Más kérdés, hogy Deák a korábbi események miatt, erkölcsi megfontolásokból nem vállalta a követséget.⁴⁴⁷) Kossuth ugyanakkor – mivel tisztában volt a sajtó, és különösen lapja jelentőségével a közélet formálásában – igyekezett halvány reménysugarakat is kelteni. Minden korábbinál jobban igyekezett a házi adó híveit mozgósítani, hogy adják fel elbizakodottságukat, legyenek éberek a kormányzat veszélyes tevékenységével szemben, és oda is érjenek el, „hová a nyomtatott betű nem fér, melyet ekkor csak az ármány s csábítás monopolizált”, és világosítsák fel a nemességet „saját java és csábítói iránt”. Kossuth itt is megismételte sokat hangoztatott tételét: az adó elvállalása a nemesség alapvető érdeke („az elcsábított köznemesség erőszakos kitöréseivel lételének sírja körül ás”), olyan gyógyszer, amelyet vagy bevesz magától, és akkor meggyógyul, vagy a történelmi események lenyomják a torkán, s akkor csak veszteséget szenved.

Deák megyéje mellett cikkében konkrétan említi például Gömört is, ahol valóban a zalaihoz hasonló súlyosságú események zajlottak le. Pedig a megyéből eleinte itt is biztató hírek érkeztek, márciusban – ugyan 8 és ½ óras vitát követően – úgy nézett ki, hogy a többség elfogadja az adófizetés elvét. Még ha valóban sor került a Kossuth által is idézett esetre, amikor az ösiség eltörlése mellett szónokló liberális alispánra ezekkel a szavakkal rontott egy „vitapartnerre”: „ki kell vetni az ablakon”.⁴⁴⁸ Azután az április 13-i követválasztáson itt is elszabadultak az indulatok. Késsel mellbeszúrták a megye másodalispánját (ezt Kossuth is említette), és nagy zavargások közepette nemcsak az adó ügyét szavazták le, hanem a liberális Szentiványi Károly (1802-1877), az „adó hőse”, Deák egyik legjobb barátja követé választását is, holott mind a korábbi, mind a későbbi diétán ő képviselhette Gömört.⁴⁴⁹ A korábbi közgyűlés óta történeteket jellemzően adta vissza a *Pesti Hírlap* megyei tudósítója, Bodon Ábrahám terjedelmes, de a cenzúra által eltiltott beszámolójában: „Ama politikai örűtség, mellyel a nemesi szabadság (!) álapostolai az egész hont elboríták, ama vad ingerűtség, melyet az izgatók álnok fogásokkal a köznemességben felkeltettek, a márciusi közgyűlés óta megyénkben is felütötte rémfejét.”⁴⁵⁰ Veszprémben még a februári megyegyűlésen történt, hogy „egyebet hallani, mint nem adózunk, nem fizetünk harsány kiáltásokat”, az ösiség melletti heves kiállások kíséretében. Itt is előfordult az az érdekes eset, hogy még azok a jobbagytelken ülő nemesek is ellenezték a házi adóra vonatkozó terveket, akik a korábbi országgyűlés döntése értelmében már adókötelesek voltak, és a házi adó általánossá tételével terheik még csökkentek is volna. Az első alispán arról számolt be, hogy előző nap felkereste őt egy küldöttség, akik rámutattak, hogy bármilyen ékesen is szóljanak, ők elvből mindenképp ellenzik a házi adót, melyet az előzetes biztató hírek után itt is leszavaztak.⁴⁵¹ A mindig heves csatározásairól híres Nógrádban illetve Fejérben a „fehér és vörös tollas” küzdelem végződött a liberálisok vereségével,⁴⁵² s a fentebb nem említettek mellett véres jelenetek között bukott a házi adó Szabolcs, Szatmár és Nyitra stb. megyékben is, utóbbiban Kossuth szavaival „az eladósult oligarchia által vak eszközzé alacsonyított nyers tömeg” hurrogtat le a

⁴⁴⁷ Deák beszédei, 2001.; MOLNÁR, 1993. 21-23. p.; DEGRÉ ALAJOS: Zala megye reformkori követutasításai. In: *Levéltári Közlemények*, 1974. 143-161. p., 157. p.

⁴⁴⁸ *Pesti Hírlap*, 1843. 233. (március 26.) 203. p., 235. (április 2.) 219-220. p.

⁴⁴⁹ *Pesti Hírlap*, 1843. 240. (április 20.) 260-261. p.; ill. Szűcs Miklós naplója, 1839-1849. Sajtó alá rend.: KILIÁN ISTVÁN. Miskolc, 1981. (Borsod-Miskolci Füzetek. Irodalomtörténet. Dokumentáció Borsodiensis III.) (továbbiakban: Szűcs-napló, 1981.) 156. p.

⁴⁵⁰ MOL. R 101. 7. cs. 244. sz.

⁴⁵¹ *Pesti Hírlap*, 1843. 221. sz. (febr. 12.) 98-99. p.; 226. sz. (március 2.) 141. p.; 233. sz. (március 26.) 202. p.

⁴⁵² *Pesti Hírlap*, 1843. 236. sz. (április 6.) 229-230. p. Fejérre részletesen: VARGA, 1980. 211-212. p.

megye értelmesebb nemeseit.⁴⁵³ Kossuth élénk figyelemmel kísérte a megyei történeteket. Fájdó volt számára az ügy olyan liberális vezérmegyékben való – helyenként időleges – elbukása, mint Borsod vagy Zemplén, mindkettőben a „nem adózunk”-at „egyesített torokkal visszhangzó nyers tömeg” visszavonatta a korábban már meghozott, adópárti megyei határozatot.⁴⁵⁴

Következő gondolatmenetében tér rá Kossuth arra, hogy a házi adó megbuktatásában számos vármegyében a papok, mint „a nemesség felizgatása főrugói” meghatározó szerepet játszottak. Ennek kapcsán hivatkozik bizonyos „K.I.” *Világ*-ban megjelent cikkére.⁴⁵⁵ A szerző bizonyosan Körmöczy Imre (1811-1871) a kalocsai egyházmegye papja, később kanonok, az egyháztörténet tanára, szónok, számos konzervatív egyházi publicisztika és röpirat szerzője. Körmöczy rengeteg cikket írt a *Religio és Nevelés*-be, a *Világ*-ba (majd utódjába, a *Budapesti Híradó*-ba), 1844 után részt vett a katolikus papságnak a Konzervatív Pártban való részvételét célzó mozgalomban, utolsó elnöke lett a konzervatív Gyűlésnek. 1841-ben röpiratban bírálta Zala megye vegyes házasságok ügyében készült körlevelét,⁴⁵⁶ Pest megye közgyűlésein pedig Kossuth egyik legaktívabb ellenfele volt. 1848-ban joggal írta magáról, hogy „én, ki Kossuth Lajos ellen annyi évekig küzdöttem, ki követi elválasztása ellen mindent, mit becsület és törvényesség megengedett, elkövettem”,⁴⁵⁷ sokat munkálkodott a papságnak az udvar politikája melletti felsorakoztatásáért. Itt említett cikkében, és többi ekkoriban keletkezett írásában⁴⁵⁸ Körmöczy valóban azt a tételt állította fel, hogy a papságnak a konzervatív oldalon való felsorakozása nem más, mint a liberálisok egyház elleni durva támadásainak logikus ellenlépése. A szekularizációtól rettegő egyház értelemszerűen áll a másik oldalra – hangoztatta, azzal a Kossuth által is dicsérően hivatkozott, bár inkább látszólagos magatartást sugalló kiegészítéssel, mely szerint Körmöczy személy szerint a házi adó elvállalását támogatta. (Azért tekinthetjük látszólagosnak az adó melletti kiállását, mert Pest megyében nem volt kétséges a liberális reformjavaslat sikere, még ha nem is volt annyira vitáktól mentes a határozat elfogadása, mint Kossuth cikke sugallja.⁴⁵⁹)

Kossuth nem is tévedett abban, hogy a papság tevékeny szerepet vállalt a házi adó körüli politikai csatározásokban. Kopácsy József esztergomi érsekről például 1842-ben azt híresztelték, hogy hajlandó volna támogatni a házi adó ügyét, csak hogy az egyházi birtokokról ne essen szó.⁴⁶⁰ Ennek azonban önmagában ellentmond, hogy Esztergomban 1843 elején a papság tevékeny részvételével meggyőző többséggel szavazták le az adózás híveit. Továbbá a történeti kutatás azóta már kiderítette, hogy az esztergomi érsek meghatározó résztvevője volt annak a bizalmas udvari értekezletnek, amelyen még 1842-ben uralkodói jóváhagyással részletes stratégiát dolgoztak ki a következő országgyűlés alsó tábláján konzervatív többség kialakítása, valamint a követválasztások eszközöket nem kímélő befolyásolása céljából. Mindennek munkálatait a nádor és a kancellár mellett Kopácsy koordinálta, aki szintén felszólította a világi és egyházi méltóságokat a megyegyűlések anyagi befolyásolására, papjait

⁴⁵³ KOSÁRY, 2002. 229. p.

⁴⁵⁴ VARGA, 1980. 211-212. p.; Borsodra: Szücs-napló, 1981. 156-157. p.

⁴⁵⁵ A hivatkozott cikk: K.I.: Egyházi javak. In: *Világ*, 1843. I. 30. sz. (április 15.) 233-234. p.

⁴⁵⁶ K. J.: Felelet a' pesti hírlapokban közlött n[eme]s. Z.[ala] megyének vegyes házasságokat tárgyzó feliratára. Pesten, 1841.

⁴⁵⁷ KÖRMÖCZY IMRE: Nyilatkozat. Pesten, 1848. 7. p.

⁴⁵⁸ K.I.: Státus és Egyház! In: *Világ*, 1844. február 17. 105. p.; K.I.: Vallás a közéletben, az 1843/4diki törvény-cikk után. I. r. In: *Budapesti Híradó*, 1844. december 20. 423. p. stb.

⁴⁵⁹ Ld. erről pl.: *Pesti Hírlap*, 1843. 235. sz. (április 2.) 218. p. stb.

⁴⁶⁰ VARGA, 1980. 213. p.

pedig az azokon való tevékeny részvételre. A püspöki kar részvételével tartott bizalmas értekezletek lényegében a „cél szentesíti az eszközt”-típusú állásfoglalást fogadtak el (vagyis azt, hogy korteseik mindent megtehetnek a kormánypárti többség kialakítása, a meghatározó ellenzékiek – például elsősorban Deák – megbuktatása céljából), a konkrét agitációban személyesen nem, a héttérből viszont annál aktívabban részt vesznek.⁴⁶¹ Kopácsy maga is úgy gondolta, hogy eljött az idő a liberális ellenzék letörésére, különösen Deák megbuktatására, akivel szemben a vegyes házasságok ügyében tanúsított magatartása mellett a két egyházi javadalom együttes betöltése elleni indítványa miatt személyes bosszút is forralt. A kortársak számára egyértelmű volt az összefüggés,⁴⁶² és maga Deák is megírta barátainak, hogy „ezen ármánykodásnak [ti. az adó és személye megbuktatásának] valódi kútfejei” Zichy Domokos (1808-1879) illetve a későbbi reformországgyűléseken az egyházi álláspontot konokul védelmező Bezerédy Miklós (1793-1885) kanonok voltak. „Zichy úgy hiszem, nemcsak maga van, társai gondolom azok, kik egyébként is elvtársai” – írta.⁴⁶³ Zichy a nemesi adózást megszállottan, elvi alapon ellenezte, annak még a konzervatívok között is feltűnően aktív ellenfele volt. Ezért nemcsak az egyházmegyéjéhez tartozó vármegyékben (elsősorban Veszprémben és Zalában), hanem Fejérben is horribilis összegeket áldozott az ellenzék visszaszorítására. 1843-ban egyébként is elterjedtnek számított, hogy a világi nagybirtokosok mellett a püspöki kar tagjai mélyen a zsebükbe nyúltak a kisnemesi tömegek mozgósítása céljából, de Zichy még ezen is túltett, az egyik gyűjtőívre ugyanis ráírta, hogy az addig biztosított 43 ezer forintot túl vállalja, „amennyi ezen felül szükséges”.⁴⁶⁴ A későbbi liberális korteshadjáratban nem véletlenül bukkan fel olyan paszkvillusok, miszerint Forintos Györgynél (a konzervatívok egyik elvtelen megyei főkortese, a kisnemesség mozgósítója) „sok papi pénz elkél”, sőt a papi agitációt ellensúlyozni kívánó részletesebb leírások is. Például: „Eleget vérzettünk, s mondjuk ki igazán / úgyis elég átok a pap minden hazán.”⁴⁶⁵

Kossuth cikkének kritikája lényegében abban foglalható össze, hogy elítéli a papságot, amiért a „borsodi indítvány” miatti kicsinyes bosszútól vezéreltetve a megyékben a házi adó ellen nyilatkozott. Nem túl meggyőzően ugyan, de feltételezi, hogy „nem meggyőződésből” tették ezt az egyháziak, „mint az elcsábított együgyű nemesség”, továbbá igazságtalannak véli, hogy sérelmeik miatt a papok a haza érdekein állnak bosszút. Kossuthnak ebben az érvelésében bizonyára jó adag taktikai elem is meghúzódik. Hangoztatja ugyan, hogy maga nem ért egyet a „borsod indítványban” foglalt szekularizációs javaslattal („korszerűtlen”-nek, „hibás”-nak nevezi), ahogyan elsietettnek minősíti a szatmári 12 pont vonatkozó indítványának „minden megyék tanácskozási szövegére felkényszerítését” is.⁴⁶⁶ Ugyanakkor kérdés formájában felveti a borsodi indítvány kimenetelét, akár az aktuális jelenben, akár a távolabbi jövőben. Feltételezésének sugalmazása nagyon is kézenfekvő, ha hozzávesszük, hogy homályosan utal a nyugat-európai országokban történetekre, majd rámutat, hogy a magyarság minden pozitív példát fokozatosan átvett nyugati államoktól: „látjuk, hogy oly eszmék megtestesülése előtt sem valánk képesek elzárkózni, melyek őseredeti státusszerkezetünk típusával merő ellentétben állottak [...], e részben – mondánk – a jövőt jósolni teljességgel nem akarjuk”.

⁴⁶¹ MOLNÁR, 1987. 48-49. p. Ld. minderről részletesen: VARGA JÁNOS: A kormányzervek előkészületei az 1843. évi diétára. In: *Századok*, 1980. 5. sz. 727-748. p.

⁴⁶² MOLNÁR, 1987. 50. p.

⁴⁶³ Deák-levelek, 1890. 148. p.; MOLNÁR, 1993. 15-16. p.; MOLNÁR, 1987. 50. p.

⁴⁶⁴ Uo. ill. VARGA, 1980. 182. p.

⁴⁶⁵ Idézi: MOLNÁR, 1993. 22. p.

⁴⁶⁶ Megjegyezzük, ezt az álláspontot a „meggondolatlanul a megyék asztalaira sodort” szatmári pontokról következetesen képviselte, például a *Pesti Hírlap* 1843. évi 310. számában megjelent „Visszatekintés és tájékozás” c. vezércikkében. Ld. KLI. XIII. – KLÖM. CD-ROM, 2002.

Kossuth nyilván hibás taktikai megfontolásnak, elsietett és céltalan kezdeményezésnek látta a szekularizáció borsodi felvetését, vagyis az egyházi birtokok (akár részleges) elvételének elvét. Ugyanakkor cikke utolsó részéből is kitűnik, hogy nagyon is megengedhetőnek, sőt kívánatosnak tartotta az egyházi birtokok jövedelmeinek közcélra történő fordítását. Figyelemre méltó továbbá, hogy Pest megye hivatalosan üdvözölte a borsodiak által felvetett ötletet, követutasításába viszont (Szentkirályi Móric és Kossuth szorgalmazására) nem annak szekularizációs formáját adta, hanem azt az elképzelést fogalmazta meg, hogy az egyház jövedelmeinek a papság méltányos fizetésének levonása után megmaradó részét a létrehozandó országos pénztárába szolgáltassa be, és az valamely közcélra fordíttassék.⁴⁶⁷ Ez pedig már nagyon is összecseng Kossuthnak ebben az 1843-as cikkében kifejtettekkel, miszerint javaslata „a borsodi indítványtól elvben lényegesen különbözik, ez az egyházi javak tulajdoni jogát illetlenül hagyja, s azoknak még csak státuszjósági természetét sem szankcionálja”.

A reformellenzéken belüli eltérő nézetek, programviták egyik fontos, egyházpolitikai természetű adalékáról van tehát szó. Kossuth ugyanakkor nyilván nagyon is tudatában volt annak, hogy az egyháziak az általa helyeselt reformról ugyanúgy hallani sem akartak, mint a „borsodi indítványról”, amint erre egyébként cikkében is utal. Abban ugyanis nem volt vita, hogy a katolikus egyházat, mint feudális járadékokat évező nagybirtokost változatlan formában nem tudnának egy polgári állam keretei közé illeszteni. Kossuth említett, 1840. augusztus 27-i pesti beszédében a vegyes házasságok ügyében mutatott katolikus magatartást azért is ítélte el, mert az egyház annak ellenére tett tanúbizonyságot türelmetlenségéről, hogy közben „a magyar státusnak legtöbb jóvoltával él”.⁴⁶⁸ Az általa említett 1834-1835. évi országgyűlési határozatokról ugyanis maga is beszámolt annak idején az *Országgyűlési Tudósítások*-ban. Az egyház korábban gyakran sérelmezte, hogy bizonyos célokra az uralkodó anyagi hozzájárulást szedett tőlük (legismertebb volt a fortificatio, vagyis a várerődítési hozzájárulás), amelyhez a rendek is csatlakoztak, de nem azért, mert az egyházi jövedelmek egy részének elvételét elítélték volna, hanem azért, mert azt az uralkodó az országgyűlés beleegyezése nélkül foganatosította. Az 1825–27. évi országgyűlésen merült fel először a probléma, ahol az alsó tábla állásfoglalásának lényege nem pusztán az említett sérelem volt, hanem annak kimondása is, hogy az egyházi birtokok állami vagyonnak tekintendők, mely ugyanis magában hordozta azt is, hogy akkor az állam (jelen esetben a törvényhozás) dönthet annak hova fordításáról. A kérdés nem nyert orvoslást a következő diétán sem,⁴⁶⁹ ezért 1834-ben a rendek újra felvették az előleges sérelmek közé: „Mi sem vesszük ugyan legkisebbé is kérdésbe azt, hogy az egyházi javadalmak jövedelmeit az ország védelmére vagy más közhasznú egyházi és nemzeti intézkedésekre fordítani lehessen, minthogy azonban az ország bármely rendének országgyűlési végzetten kívül egyoldalúlag tetteleg behozott s tetteleg folytató megrovatása az alkotmány és törvények szabályai szerint sérelem, s a törvényhozásnak azon ezúttali elmellőzése is, melyen a királyi kegyelmes válasz alapul, nem megnyugtató, hanem újabb sérelmet okozó rendelkezés, ily törvényes szemponti nézetből a jelen szakaszi sérelemnek, úgy mint ez 1825/7. és 1830. [évi] felírásainkban felterjesztettük volt,

⁴⁶⁷ VARGA, 1980. 219-220. p.

⁴⁶⁸ KLÖM. VII. – KLÖM. CD-ROM, 2002. Ez a felfogás egyébként később is jellemezte a katolikus egyházzal alkotott véleményét. Schwarz Gyulának írt 1868. március 3-i levelében a közoktatási reform (az oktatás állami jellegének hangsúlyozása) kapcsán nyilatkozott elítélően „az oly gazdagon dotált katolikus egyház”-ról stb. Kossuth Lajos Iratai, VIII. Sajtó alá rend.: KOSSUTH FERENC. Bp., 1900. – KLÖM. CD-ROM, 2002.

⁴⁶⁹ O. – T. [FORSTER GYULA]: A katholicus clerus sérelmei 1848 előtt és után. 1-5. r. In: Budapesti Szemle, 1892. 71. köt. 223-257., 345-385., 72. köt. 28-65., 193-242., 339-383. p. (továbbiakban: FORSTER, 1892.) 2. r. 349-351. p. 374-375. p. Minderről legutóbb: CSORBA, 1999. 34-36. p.

orvoslása szorgalmazásához továbbá is állhatatosan ragaszkodunk.”⁴⁷⁰ 1835–36-ban a sérelem orvoslása kapcsán vita is bontakozott ki az alsó és a felső tábla között, és négy üzenetváltásra is sor került. A felső táblán különösen a püspöki kar tagjai hallani sem akartak arról, hogy a rendek azt kívánták a sérelembe foglalni (az előleges sérelmekre adott uralkodói leiratból kiolvasni), miszerint „az egyházi javak a státus szükségének fedezésére fordíthatók”. A végső megegyezést a „törvények értelmében” kifejezés beszúrása hozta.⁴⁷¹ Az uralkodó álláspontja is világos volt, ragaszkodott a magyar főpapságtól származó bevételeihez mindaddig, amíg az országgyűlés erre vonatkozóan új törvényt nem alkot. Ez a megfogalmazás pedig (nyilván az uralkodótól és a püspöki karétól egyaránt eltérő okokból) az 1840-es években bátorítólag hatott a reformellenzék értelmezésére is.

Visszatérve Kossuth 1843-as cikkének gondolatmenetére, még egy körülményre érdemes felhívni a figyelmet. A papságnak tulajdonított kicsinyes bosszút nemcsak azért tartotta értelmetlennek, mert azzal pártérdekek helyett (például a liberális párt érdeke helyett, melyről Kossuth nem mulasztotta el megjegyezni, hogy az ahhoz való tartozást dicsőségnak tartja) a nemzet egészének ártanak. Hanem azért is, mert – mint mondja – könnyen visszafelé süllhet el a papság szempontjából. Arról győzködi olvasóját (véltetően a házi adó ügyében ingadozók megnyerése céljából), hogy az egyháziaknak is értelmetlen a liberális kezdeményezéssel szembefordulni. Kossuth itt nyilvánvalóan taktikus volt, hiszen ő maga is tudta, hogy – legalábbis ami a felső klérust illeti – a katolikus egyház nem pillanatnyi sérelmek megtorlása vagy a borsodi indítvány miatt fenyegető veszély miatt állt a házi adó leszavazóinak, illetve utóbbiak konzervatív korteseinek táborába, hanem nagyon is elvi megfontolásból. (Mint ezt Kopácsy érsek és Zichy püspök fentebb elemzett példája is bizonyítja.) Az egyháziak a nemesi adómentességet ugyanis azon társadalmi-politikai rendszer pillérének tekintették, mely a katolikus egyház sokoldalú kiváltságait is biztosította.

Végül Kossuth *Pesti Hírlap*-beli agitációjának (értelemszerűen a megjelent cikkeinek) is köszönhető volt, hogy az 1843. évi országgyűlésre végül 17 vármegye érkezett a házi adó elvállalását támogató követutasítással.⁴⁷²

⁴⁷⁰ Felséges első Ferenc császár, Magyar- és Csehország koronás királyától Po'sony szabad királyi városába [...] rendeltetett Magyar Ország gyűlésének írásai. Pozsonyban, 1836. VI. köt. 149. p. Megjegyzés: Kossuth minden bizonnyal kicsit pontatlanul idézte az évszámokat, az általa említett királyi leiratra adott felirat nem 1835, hanem 1836 elején keletkezett.

⁴⁷¹ Országgyűlési Tudósítások, V. 1834. november 27. – 1836. május 2. Sajtó alá rend.: BARTA ISTVÁN. Bp., 1961. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái, V.) – KLÖM. CD-ROM, 2002.; FORSTER, 1892. 3. r. 34-35. p., 5. r. 362. p.

⁴⁷² VARGA, 1980. 215. p.

Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz 1839-ből*

Az Országos Széchényi Könyvtárban egy bekötött nyomtatványokat tartalmazó vaskos kötet lapjai között bukkantam egy ismeretlen és kiadatlan kéziratra, mely „Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz, 1839. Máius 6-án” címet viseli, szerzőként a „C_y A_l” névbetűk feltüntetésével.⁴⁷³ A kézirat eredetéről, forrásairól közelebbit jelenleg nem tudunk. A szerző névbetűit ugyan viszonylag könnyű feloldani, hiszen csak a vármegye reformkori közéletében ismert Csengery Antalról lehet szó – csak az a kérdés, hogy apáról vagy fiáról. Előbbiről szinte semmit, utóbbiról sokmindent tudunk. Ifj. Csengery Antal (1822, Nagyvárad – 1880, Budapest) a 19. századi magyar politika- és tudománytörténet kiemelkedő személyisége, kézikönyveink joggal méltatják írói, publicisztikai, sokirányú tudományos és irodalomszervezői munkásságát. Közéleti meggyőződésének már nagyon fiatalon hangot adott, cikkeket írt, 1845-től a centralisták híveként a *Pesti Hírlap* szerkesztője, 1848–49-ben fontos közéleti szerepet játszott, mint lapszerkesztő és köztisztviselő, később a „passzív ellenállásban” illetve a kiegyezés előkészítésében Deák Ferenc leginkább közvetlen híveinek egyikeként meghatározó szerepet játszott. Volt országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia alelnöke és még számos közéleti tisztség betöltője.⁴⁷⁴

Az apáról a Csengery-életrajzok csak annyit állapítanak meg, hogy jónevű ügyvéd és ismert jogtudós volt, továbbá háza a bihari ellenzéki és liberális értelmiség kedvelt találkozóhelyének számított. Nagyváradon, a Nagyút utcai kúriájában gyakran megfordult az országosan ismert személyiségek közül Kazinczy Ferenc, Kölcsey Ferenc, a megye közéletében kiemelkedő szerepet játszott Beöthy Ödön is. A város közéletében való elismertségének jelzője lehet, hogy második és keresztnévét is öröklő fia keresztaapaságát a város akkori polgármestere, Bende Péter vállalta.⁴⁷⁵ Elvben az apa, Csengery Antal is lehetett szerzője az 1839-ben keletkezett versnek, hiszen fia még az 1840-es években levelezett vele,⁴⁷⁶ 1848-ban Bihar vármegye állandó bizottmányának tagjai között is találkozunk a nevével.⁴⁷⁷ 1860-ban hunyt el.⁴⁷⁸

* Készült a Széchényi István Ösztöndíj támogatásával.

⁴⁷³ Országos Széchényi Könyvtár. Miscellanea. 821.625. sz.

⁴⁷⁴ Életrajzaira ld. az alábbi jegyzetekben idézeteket, illetve: Csengery Antal. In: *Vasárnapi Újság*, 1860. 49. sz. (december 2.) (Elektronikus Periodika Archívum: <http://epa.oszk.hu/00000/00030/00353> – 2006. január., továbbiakban: VÚ, 1860.); MÁRKI SÁNDOR: Magyar írók élete. Csengery Antal. In: *Figyelő*, 1879. 231-238. p.; FINTHA DÉNES: Csengery Antal szerepe a magyar irodalom történelmében. Bp., 1880.; Csengery Antal hátrahagyott iratai és feljegyzései. S.a.r.: WLASSICS GYULA – CSENGERY LÓRÁNT. Bp., 1928. (Fontes. Hivatalos iratok és levelek.) (továbbiakban: WLASSICS-CSENGERY, 1928.)

⁴⁷⁵ SZÁNTÓ GYÖRGY TIBOR: Csengery Antal. Bp., 1984. (A múlt magyar tudósai.) (továbbiakban: SZÁNTÓ, 1984.) 19-20. p.; SAMU NAGY DÁNIEL: Csengery Antal társaságai. In: *Budapesti Negyed*, 46. sz. 2004. tél. [Budapesti Negyed Online: <http://www.bparchiv.hu/magyar/kiadvany/bpn/46> – 2006. január.] (továbbiakban: SAMU NAGY, 2004.)

⁴⁷⁶ Ld. pl. WLASSICS-CSENGERY, 1928. 412-417. p. stb.

⁴⁷⁷ HEGYESI MÁRTON: Bihar vármegye 1848–1849-ben. Szerk.: RUSZOLY JÓZSEF. Debrecen, 2000. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 24.) (továbbiakban: HEGYESI, 2000.) 297. p. (A mű első kiadása azonos címmel megjelent: Nagyvárad, 1885.)

⁴⁷⁸ Gyászjelentése: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart.Hung. 2423. sz. Vö.: VÚ, 1860.

Az alább közölt költemény címválasztása nyilván Kölcsey hatását tükrözi, ami megfelel a nagyváradi Csengery-szalonnal kapcsolatos, fentebb jelzett ismereteinknek. A műfaj szigorú meghatározását – vagyis a valamely személyhez, személyekhez intézett erkölcsi tartalmú buzdítást, intést – tekintve talán inkább az apát kellene gyanítanunk a szerzőben, hiszen a megyei „honfiak” megszólítását, a hozzájuk címzett, álláspontját elfogadtatni akaró, sőt követésére felszólító gondolatokat első olvasatban nem biztos, hogy egy 17 éves fiatalembernek tulajdoníthatnánk. Mégis, mind a költemény keletkezésének helyét és időszakát, mind pedig az ifjabb Csengery Antal ekkori és későbbi politikai pályafutását tekintve, joggal feltételezhetjük, hogy a szerző nem az apa, hanem a fia volt. Politikai érettségét, a közélet iránti tájékozottságát már egy 15 éves korában bátyjához intézett levele is elárulja.⁴⁷⁹ Egyik első, alig 28 éves korában megjelent életrajzi szócikkének tanúsága szerint a kortársak számára ismert volt fiatakori érettségéről, műveltségéről, politikai tájékozottságáról: „[otthonában] igen alapos nevelést nyert, s már korán kifejtett ízlése és vonzalma a classicusok iránt. Ugyanott szerezte első politikai eszméit s hajlamait, mert atyja háza a bihari szabadelmű fiatalságnak központja volt.”⁴⁸⁰ Ugyanez megemlíti, hogy Bihar vármegye körleveleit is – Beöthy híveként, sőt bálványozójaként annak 1841. évi alispánná választása után – gyakran ő szerezte, a sajtótudósításokban is feltűnt, például később a *Pesti Hírlap* levelezőjeként.

A költeményből kitűnő radikális politikai felfogás szintén inkább rokonítható a fiatalabb Csengeryével, mint apjáéval, különösen, ha hozzávesszük, hogy az ifjú Antalnak alig 18 évesen kellett elhagynia Nagyváradot (Debrecenbe költözött), s az okok között életrajzai első helyen említik az 1839-ben a megyei közéletben tanúsított aktív szerepét. Beöthy Ödön (1796-1854), Bihar ismert liberális vezéralakjával szimpatizált,⁴⁸¹ és az 1839 tavaszán különösen felforrósodó megyei közéletben egyértelműen mellette foglalt állást. Az 1830-as évek végének országos jelentőségű belpolitikai folyamatai között kiemelkedett, hogy Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök 1839. márciusi körlevelében megtiltotta papjainak azon vegyes házasságoknál az egyházi áldás kiszolgáltatását, ahol a protestáns vőlegény nem ad reverzálist (a születendő gyermekek katolikus neveltetését biztosító kötelezvényt), csupán az ún. passiva assistentia alkalmazásával a házasság létrejöttének tudomásul vételét tette lehetővé.⁴⁸² A nagy vihart kavart intézkedésben a liberális ellenzék hívei a szabad vallásgyakorlás elleni támadást, a bécsi udvar politikai támaszának tekintett katolikus egyház intoleranciájának megnyilvánulását látták. Az 1839-40. évi országgyűlésen a Deák Ferenc vezette ellenzék nem csupán feltétlenül orvosolandó sérelemnek tekintette a nagyváradi (és a hasonló módon eljáró Scitovszky János rozsnyói, később pécsi) püspök körlevelét, hanem számukra kiindulópontja

⁴⁷⁹ WLASSICS-CSENGERY, 1928. 411-412. p.

⁴⁸⁰ T. [TÓTH LÖRINC]: Ujabb kori ismeretek tára. Tudományok és politikai társas élet encyclopaediája. Pesten, 1850. II. köt. 252-254. p. Ugyanezt még életében megerősítette: VÚ, 1860.

⁴⁸¹ Beöthy életére, országos és vármegyei tevékenységére: PÓTOR IMRE: Beöthy Ödön, a protestáns vallás-szabadságot védelmező római katolikus politikus. In: Tovább... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára. Szerk.: BARCZA JÓZSEF. Debrecen, 1989. 199-216. p. (továbbiakban: PÓTOR, 1989., újabb kiadása: Uő: Tanulmányok egyházunk múltjából. Vásárosnamény, 2002. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/02400/02488> – 2006. január.); HEGYESI, 2000. 18-32. p. Az egyszerre szemtanú és történész igényességével maga Csengery is megírta Beöthy politikai pályaképét: CSENGERY ANTAL: Beöthy Ödön. In: Csengery Antal összegyűjtött munkái. II. köt. Történeti tanulmányok és jellemrajzok. Bp., 1884. (2. kiad.) 25-46. p. (továbbiakban: CSENGERY, 1884.)

⁴⁸² Lajcsák körlevelét ld. pl. közel egykorúan: MAILÁTH JÁNOS: Vallás-mozgalmak Magyarországon. I. köt. Pest, 1844. 100-108. p. Vö. még 484. sz. jegyz. A körlevél keltette belpolitikai vihar bihari vonatkozásait (további hivatkozások nélkül) ld.: CSENGERY, 1884. 28-29. p.; REISZIG EDE: Bihar vármegye története. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é.n. [1901.] (Magyarország vármegyéi és városai.) 455-582. p., 557. p.; A magyar honi protestáns egyház története. Szerk.: ZSILINSZKY MIHÁLY. Bp., 1907. 645-646. p.; HEGYESI, 2000. 19-20. p. Stb. Vö. 487. sz. jegyz.

lett az állam-egyház elválasztása és a felekezeti egyenjogúság törvényi biztosítékának megteremtését szolgáló szabadelvű egyházpolitikai program meghirdetéséhez is. Az ekkor az ellenzék egyik fellegetvárának számító Biharban különösen éles volt a Lajcsák-körlevél miatti felháborodás, s nemcsak a nagyváradi püspökség területi illetékessége miatt. Beöthy Ödön ugyanis már az 1832-36. évi országgyűlésen a protestánsok vallási sérelmeinek orvoslását, a katolikus egyház közéleti szerepének visszaszorítását szorgalmazó ellenzék egyik vezérszónoka volt, ráadásul mindezt római katolikusként képviselte. (1833-ban elhíresült például az ún. Tágen-ügy, amikor a nagyváradi káptalan küldöttével keveredett éles konfliktusba.) Beöthy személyes (vagyis bihari) érintettsége egy csapásra országos jelentőséget adott a felekezeti egyenjogúság ügyének, illetve a vegyes házasságokat ekkor hatályosan szabályozó 1791/26. tc.-kel ellentétes egyházi gyakorlattal szembeni tiltakozásnak. A helyi ellenzék tovább mozgósította, hogy mindezt épp abban az időszakban került sor, amikor a reformerek visszaszorítását célzó politikai perek miatt amúgy is nagy volt a belpolitikai feszültség, ráadásul az egyik fő vádlott, Lovassy László személyén keresztül Bihar vármegye különösen érintett lett.

Az ellenzék éles tiltakozásának bizonyítékai voltak a már ekkor közismertségre szert tett, Beöthyék álláspontját összefoglaló dokumentumok. Mindenekelőtt Beöthy és Lajcsák Ferenc levélváltása, amelyben utóbbi az ellenzéki vezér szemére veti, hogy római katolikusként támadt saját egyházára. Beöthy azonban tételesen bizonyítja a püspök intézkedésének törvénytelenességét, igazságtalan voltát és a felekezeti egyenjogúság elleni katolikus támadások beszüntetését nemzeti ügyként kezeli.⁴⁸³ Említésre méltó továbbá Szilágyi Lajos ügyvéd, református egyházmegyei ülnök „Anti-Pastorálé” címen elhíresült, a vármegyéhez intézett beadványa, melyben élesen bírálta Lajcsákot.⁴⁸⁴ Bihar vármegye közvetlenül a körlevél megjelenése után tiltakozó feliratot intézett az uralkodóhoz, amelyben a püspöki intézkedés visszavonását követelte, ezt szintén Szilágyi öntötte formába.⁴⁸⁵

Érdekes, hogy Lajcsáknak a vármegyei felirat elleni tiltakozása ugyanúgy május 6-án kelt,⁴⁸⁶ mint a közleményünk tárgyát képező parainesis. Nyilván mindkettő célja a másnapi követválasztás befolyásolása volt, melyre jórészt a püspöki körlevél okozta konfliktus nyomta rá bélyegét, s a katolikus egyház melletti kiállás vagy elutasítás lett egyben a liberálisok és konzervatívok közötti választóvonal is – felekezeti szempontokra való tekintet nélkül. A május 7-i

⁴⁸³ Az 1839. május-júliusi Beöthy-Lajcsák-levelezés számos levéltári állagban felbukkan, illetve több kiadásban is megjelent. Ld. pl.: Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára (továbbiakban: DRKNK.) R 607. 111/c. sz.; Pécsi Püspöki és Káptalani Levéltár (továbbiakban: PPKL.) 387/1840. ad 747/1840. sz.; SINAHEGYI: Laicsák Ferenc Beöthy Ödönhöz. / Beöthy Ödön válasza. In: *Sárospataki Füzetek*, 1864. 349-355. p.; SZÖLLŐSI KÁROLY: Beöthy Ödön levélváltása a vegyes házasságok ügyében. In: Hazánk, I. Szerk.: ABAFI LAJOS. Bp., 1884. 275-281. p. stb. Vö. PÓTOR, 1989. 207-209. p.

⁴⁸⁴ Az 1839 júliusában kelt Szilágyi-röpiratra néhány hónappal később kelt katolikus válasz az 1840-es évek egyházpolitikai röpirat-irodalmában is ismertté vált: [GÓZONY DÁNIEL:] A nagy-váradi pásztori levélre írt gúny vagy Antipásztoráléra Paraenesis. Budán, 1842. (Megjegyezzük, a címválasztásban a parainesis műfaji megjelölés nyilván nem véletlen, továbbá a Lajcsák-körlevelet és a püspök 1839. május 6-i, Biharhoz intézett levelét is közzétette.) Szilágyi röpiratát felleltük pl.: PPKL. 747/1840. sz. Szilágyira ld. még: MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934. (továbbiakban: MESZLÉNYI, 1934.) 388-389. p.

⁴⁸⁵ Kitérőként megjegyezzük, hogy a kor egyházpolitikai folyamatainak, s abban a Bihar megyei eseményeknek a feldolgozását további fontos feladatnak tekintjük, jelen dolgozatunk kereteit azonban meghaladták volna. Különösen figyelemre méltó ebből a szempontból Szilágyi Lajos kéziratos hagyatéka: DRKNK. R 607. küln. 102., 111., 120. sz. állagok. Röviden ismertette: VARGA ZOLTÁN: Szoboszlai Pap István élete és munkássága különös tekintettel egyházpolitikai tevékenységére. Debrecen, 1934. (Theológiai tanulmányok, 43.) (továbbiakban: VARGA, 1934.) 269-270. p.

⁴⁸⁶ Vö. 484. sz. jegyz.

voksolás Beöthyék vereségével ért véget, bár augusztusban sikerült megismételtetniük a követválasztást, így csatlakozhattak a diéta reformer táborához.⁴⁸⁷ (Májusban a református egyház lelkészei közül többen is az udvart támogató katolikus klérus mellé álltak, főkéntük és a helyi világi konzervatívokat vezető Tisza Lajos maga is református volt. A nagyváradi káptalan 30 ezer forinttal támogatta a Beöthy-ellenes tábor.⁴⁸⁸ Ismét megjegyezzük, hogy ugyanakkor Beöthy és számos liberális barátja római katolikus vallású volt.)

Szemponctunkból különösen érdekes, hogy az életrajzának elemzői szerint, ha több oka is volt Nagyváradról Debrecenbe költözésének, a legfontosabb mégis, hogy tevékenyen részt vett később a botrányos jelenetekkel tarkított megyei közgyűléseken, tisztújításokon, „kamaszos büszkeséggel”, kihívóan propagálta radikális nézeteit, ezért eltanácsolták az iskolából.⁴⁸⁹ A fiatalon meglepő érettségről, műveltségről és munkabírásról számos bizonyosságot adó ifjabb Csengeryről joggal feltételezhetjük, hogy 1839 tavaszán képes volt ilyen nagy ívű, radikálisan liberális egyházpolitikai álláspontot tükröző, egyben művészileg megformált költemény megalkotására. A mű hangneme megfelel a Csengery közéleti tevékenységéről ekkoriban kialakuló általános képnek, a Nagyváradról való nem sokkal későbbi „kitiltásának”.⁴⁹⁰

Általában érződik a költeményen a vallási kérdés aktuálpolitikai fontossága, a konzervatívokkal szövetséges katolikus egyház erőteljes elítélése. Már a mottók választása is tükrözi egyrészt a vármegyének, mint a magyar törvényhozásban fontos egységnek a meggyőzését, illetve annak a reménynek a megfogalmazását, hogy a zsarnoki hatalom törvényszerűen önnön féltelenségének áldozatául esik (a célzás ezúttal az egyházra vonatkozatható), és sokáig fenn nem tartható. A romantika korának és általában a korabeli szónoki érvelés technikájának megfelelően, az első részt élénk színekkel ecsetelt történelmi bevezetővel tölti ki, jóllehet, az elején hangoztatja, hogy nem akarja „fölnyitni a múltak borúját”. Sokáig nem is mondja ki, hogy a népet tudatosan sötétségben tartó, hatalmát gonosz eszközökkel, erőszakkal fenntartó tényezőt a katolikus egyházban látja, bár a szövegből ez egyértelmű. Beöthy (illetve Deák stb.) érveléséhez nagyon hasonlóan arról ír, hogy az ország történelmét békés és háborús periódusok váltogatják, s utóbbiakat gyakran a katolikus egyház robbantja ki, félve hatalmának elvesztésétől, s az 1830-as években a vegyes házasságok áldásmegtagadása kapcsán újra csak erőszakos, képmutató és hatalomféltő természete ütközött ki. (Figyelemre méltó például a Lutherre, mint a katolikus egyház okozta sötétséget eloszlatóra való hivatkozás.) A történelmi „áttekintés” után maga is a halmozott szónoki kérdés illetve megszólítás technikájával él, egyre inkább fokozva a papság elleni hangulatot. („Tudjátok, barátim! kik valának / Mind ezeknek éltető rugói? / Kik rakának az ártatlanoknak / Máglyákat? ‘s kik énekeltek álmod / E hazán? [...] ‘S tudjátok barátim! harmad ízben / Az igazság ellen kik kelének?” Stb.) Gyakran ismétli szenvedélyes képek keretében a népet szándékosan tudatlanságban tartó, hatalmaskodó egyházzal kapcsolatos álláspontját. („Ellopják szegénytől [ti. a néptől] a’ hatalmat, / Észet, erőt ‘s érzést; hogy meg butuljon; / Hogy ne tudja, mit tesz jog, szabadság! / [...] / Hogy eszével adja el a’ lelket, / Melly a’ szolga testben elvadultan / Nem röpköd a’ képzetek honába, / ‘S aljasodva porba dőlt, ‘s fölötte / Ünnepe a’ csalfa ördög ülte.”) A katolikus egyházat „százfejű hidrának” írja le, mely kezeivel az uralkodót és az országot tartja fogságban, lábával pedig „nép jogot tapodva nyugszik / A’ letipratott kesergő népen”.

⁴⁸⁷ Ld. pl.: CSENGERY, 1884. 28-29. p.; PÓTOR, 1989. 207. p.; VARGA, 1934. 269. p. stb. Az 1839-es bihari követválasztásra ld. még: TAKÁTS SÁNDOR: Hangok a múltból. Bp., é.n. [1930] 288. p.

⁴⁸⁸ MESZLÉNYI, 1934. 387. p.

⁴⁸⁹ Részletesen elemezte: SZÁNTÓ, 1984. 22-24. p.; SAMU NAGY, 2004. Vö. 474. sz. jegyz.

⁴⁹⁰ A szóhasználatra ld. pl. a 480. sz. jegyz.-ben idézett életrajzokat.

A költeménybe itt egyre többször aktuálpolitikai vonatkozások kapcsolódnak. A papság aknamunkája által megbontott nemzeti összefogás szükségességét, mint a liberális érvelésben gyakran elhangzó elemet maga is hangoztatja, kifejtve, hogy a lényegében megnevezett vegyes házasságok áldásmegtagadása nemcsak a magánéletbe (párválasztásba, gyermeknevelésbe) való durva beavatkozás („mért búsul a’ lányka / Elszakasztva máshitű hívétől / Kit imádozt tiszta érzelemmel? / ‘S mért árulja magzatát a’ szülő?”), hanem annak következménye az erkölcstelenség és a hitetlenség lesz. („Mért hogy erkölts nints a’ nép körében / És szavával, és szívével játszik? / És hitét a’ többet ígérőnek / Gondolatlanul eladja, mért van?”) Mindennek okát pedig – az ismétlés költői eszközeit jó érzékkel használva – a „hon átka”-ként lefestett „hatalmas hidrában”, vagyis a katolikus egyházban jelölte meg, amelyet (ismét tipikus fordulattal) világi haszonszerzéssel, a kizsákmányolt nép javaiból való dőzsöléssel is illet. A szólás- és sajtószabadság korábban egyházi cenzúra általi üldözése (a „józan ésszel élés” tilalma) mellett még azt is felemlíti, hogy az egyház a „néptől elrabolta nyelvét”, amely a magyar nyelv politikai jogaiért folytatott küzdelem korában megint csak fontos érv lehetett. Saját kora egyházpolitikai konfliktusát abban jelölte meg, hogy „a papok határtalan hatalma” a „halott nemzet fölött” a reformkor politikai küzdelmei által elkezdett meginogni, s ezért indított az egyház újra „vészként tomboló” hadjáratot a nemzet ellen. Az egyháznak a követválasztásra fordított pénzei sem maradnak említés nélkül („És a’ kintset, melyt halomra gyűjtte, / ‘S melyt a’ néptől ellopott kajánul / Pazarolja, hogy lelket vehessen; / Lelket, mely eszköz legyen kezében / Undok céljait kivívni [...]).

Költeménye utolsó szakaszában egyre gyakoribbak a mozgósító hatású, szenvedélyes megszólítások („föl, nemzet”, „megyém, te némán nézed a bajt”, „ébredj” stb.), melyek közül a Bihar megyeiek agitálása volt nyilván szerzőnk számára a legfontosabb. Nem marad el a romantikus kép arról, hogy a kor kihívása által parancsolt tett elmaradásának átok lesz a következménye, illetve arról, hogy a határozott politikai cselekvés viszont épp a megye és az ország felvirágzását fogja eredményezni. Felszólításai már mindent elsőprő szenvedéllyé alakulnak: „Döntsd meg a’ kajánságot, igazság / Térjen a’ ledúlt törvény fölébe / Döntsd meg a’ Papot, ki elrabolta / Ördögül a’ lelket kebeledbül, / Pénzel vesztegetve [e]rényeid’ meg! / [...] döntsd meg a’ csalárdság / Oltárát [...]” stb. „A vakság pokolbeli csoportjával” azonosított papság nyilván a megyebeli konzervatívokkal kötött szövetséget, mellyel szemben a szerző az egyház intoleranciájára a figyelmet országos szinten is ráirányító Beöthy Ödön támogatására próbálta megnyerni hallgatóságát. A szélsőséges ellentétpárok (pl. a régebbi idők sötétsége – jelenben tapasztalható virradat stb.) is ugyanennek fontosságát voltak hivatottak alátámasztani.

A vers egyébként jó költői érzékkel rendelkező, képzett szerzőre enged következtetni. A sorok – néhány kivételtől eltekintve – tíz szótagból állnak, a verslábakban dominál a trocheus, ritkábban spondeus váltja. A mondanivaló erőteljes, mozgósító jellegét az ünnepélyesség, a szélsőséges költői képek, hasonlatok halmozása, valamint a trochaikus lüktetés tovább fokozza. A trocheusokból álló hosszabb sorok közül az itt is alkalmazott ötlábú (a metszetet általában a második láb után tartalmazó) sor Magyarországon épp a 19. század első felében jött divatba. Ugyan részben német minta átvételével terjedt el, de a kortársak inkább „szerb trocheus”, vagy „szerbus manír” néven nevezték, az 1830-as években nagy népszerűségnek örvendő délszláv népdalok fordításai, átdolgozásai nyomán. A versformát kedvelte Vitkovics Mihály, Bajza József, Petőfi Sándor, különösen Vörösmarty Mihály, s szempontunkból nem elhanyagolható, hogy Kölcsey Ferenc és Kazinczy Ferenc is, utóbbi hét verset is írt ebben a formában.⁴⁹¹ Feltételezhetjük, hogy Kölcsey korábbi munkássága nemcsak a címadásra, hanem a versformára is hatással lehetett.

⁴⁹¹ SZEPES ERIKA – SZERDAHELYI ISTVÁN: Verstan. Bp., 1981. 272-273. p.; Ld. még: KATUS LÁSZLÓ: Etnikumok, nemzetiségek. In: Haza és haladás. A reformkortól a kiegyezésig (1790-1867). Bp., 2000. (Encyclopaedia humana hungarica 07.) (Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/01900/01903>)

DOKUMENTUM

Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz, 1839. Május 6-án

„Hazánk sírját nézzem nyugodtan? Pedig a' vész előzhető,
's nemcsak megyém, az egész hon boldogítható.”

(Aba 1. felv. 1. jelenet.⁴⁹²)

„Verd meg Isten a magyart,
Ki hazája szent javára
Nem tekintve kél csatára
Nép jog ellen zsoldokért.”

*D.*⁴⁹³

„Le despotisme épuise ses moyens par ses succès et
dévore d'avance son propre avenir.”⁴⁹⁴

Mignet

Jertek össze kedvesim, barátim!
Jertek össze! én szavamba' néktek
Nem nyitom föl a' múltak borúját,
Hogy a' behegedt sebekre újra
Vissza hozzam a' leszenvedett kint. –
Énekembe nem fonok csatákat,
Melyek e' hazától elrabolták
Annyiszor a' béke' pálma-ágát.
És ledúlva mű ipar' virágít,
annyi századokkal vissza tolták. –
Ah a' korra vessük a' felejtés
Fátyolát Barátim! mert tudása
Élet dúló kínok újulása! –
Jertek össze! Én valót beszélek
'S énekembe' a' jelent lefestve
Intelek, ne hidjetez azoknak,
Kik hízelegve szívetek redőit
Föl simítva lelketekbe néznek,

⁴⁹² SZIGLIGETI EDE: Aba. (Péter ellen lázadó Árpád-házi kir.) In: Szigligeti eredeti színművei. Pókaiak – Vazul – Aba. Pesten, 1839. 226. p.

⁴⁹³ Az idézet forrása és szerzője ismeretlen.

⁴⁹⁴ „A despotizmus a sikerei által kimerítette eszközeit, és előre felfalta saját jövőjét.” (A fordításban Bódy Zsombor volt segítségemre, ezúton is köszönöm.) Az idézet forrása: MIGNET, F.[RANÇOIS] A.[UGUSTE] M.[ARIE]: Histoire de la révolution française: Depuis 1789 jusqu'en 1814. Paris, é.n. [1824.] Bevezetés. A mű a magyar olvasók körében is visszhangot váltott ki, nem sokkal később Gaál József átültetésében megjelent magyar fordítása is: MIGNET, FRANÇOIS AUGUSTE MARIE: A' franczia forradalom' története. Pesten, 1845.

És kilopva onnan, a' mi szent vólt,
Fölnevetnek, hogyha megcsalának. –
Kik ki lesve érzeményeiteknek
Tiszta oldalát, vadult gyönyörrel
Mérgszik meg éltetek virágít. –
Mert ezek a' Sátánnak szülötti,
'S lelketökre vágnak, mely az égé,
Kínatok vidulat szíveiknek. –
Vólt idő, midőn e' szép hazában
A' nemzetre béke napja fénylett;
'S bár a' többség' értelem világa
A' balvélemények' éjjelében
Elmerülve, nem talált az útra,
Mellyet isten írt előbe néki,
Boldog volt e' nép, habár csalatva,
És örömmel szenvedett az árva;
Mert lelkének ott a' túlvilágban
Üdvöt és bocsánatot regéltek
Emberek, kik a' népet vakíták
Hogy uralkodhassanak fölötte.

Jött idő, hogy a' ború homályát
Wüthemberga nagy szívű Tudósa
Elzavarta és viradni kezde
És a' szó többek' szívére szállott,
És a' népnek szebb idők virultak,
És valót karolt a' sok csalásra.
És azok, kik a' népet vakíták
Dühvel fölkeltek 's regéltek,
És szavokra fegyverek zörögtek;
És lobogtak áldozatra lángok,
Mellyek az eretnekek porával
Ég fölé röptültek; – a' nyomott nép
Borxadott a' véres áldozatnál,
És azok, kik a' népet vakíták
Újra megnyerék a' reszketőket,
'S újra éjsötét lőn a' hazában. –
És azok, kik a' népet vakíták,
Vissza nyerve a' zsarnok hatalmat
Álom-dalt zenegtek a' hazának;
És a' hon lenyugodott aludni! – –

Harmad ízben most derült a' hajnal,
És azok, kik a' népet vakíták,
Harmad ízben újra hadra keltek. –

Tudjátok, barátim! kik valának
Mind ezeknek éltető rugói?
Kik rakának az ártatlanoknak
Máglyákat? 's kik énekeltek álmod
E hazán? hogy még alszik a' nép
Ellopják szegénytől a' hatalmat,
Észt, erőt 's érzést; hogy meg butuljon;

Hogy ne tudja, mit tesz jog, szabadság!
Hogy örökre elnémult szívébe
Bénehasson⁴⁹⁵ a' jobb lét sugára; –
Hogy eszével adja el a' lelket,
Melly a' szolga testben elvadultan
Nem röpi a' képzetek honába,
'S aljasodva porba dőlt, 's fölötté
Ünnepét a' csalfa ördög ülte. –
'S tudjátok barátim! harmad ízben
Az igazság ellen kik kelének? –
Elbeszélem!:

A' magyar hazában
Már régtől uralkodik kevélyen
Száz felyével⁴⁹⁶ egy hatalmas hydra:
Fél kezét a' trón fölibe tette
Másikával a' királyt csalárdúl
Fogva tartja és vezérli rosszra; –
Lába nép jogot tapodva nyugszik
A' letipratott kesergő népen,
És palástja, mellyen éj sötétlik
Éj, mint lelke, szíve olly sötétlő. –
Elfedezve a' kelő világot
Attokként térül a' hon fölött el. –
Szája bűn botsánatot, 's a' mennyet
Hirdeti a' megbánó szíveknek,
És ha szoll, mosolygja ön magában
Hogy a' nép vakon hisz a' szavaknak.
'S mért röpi a' béke szent galambja
El körünkből? – mért nem egyezünk meg?
Mért tiporja lét ölő dühével
E hazát a' párt düh? és családink
Szent kötése mért szakad meg annyit?
Mért tagadja meg fiát a' szülő?
És az ifjú mért vadász gyönyört csak
Nem ismerve ön szülötte földjét,
Nem, hogy azt tartozik szeretni
Mint magát? – mért búsul a' lányka
Elszakasztva máshitű hívétől
Kit imádott tiszta érzelemmel?
'S mért árulja magzatát a' szülő?
Mert a' népet erre oktatá meg
A' hon átka, a' hatalmas hydra! –
Mért hogy erkölts nints a' nép körében
És szavával, és szívével játszik?
És hitét a' többet ígérőnek
Gondolatlanul eladja, mért van?
Mert a' népet erre oktatá meg

⁴⁹⁵ Sic!

⁴⁹⁶ Sic!

A' hon átká, a' hatalmas hydra! –
 Mért hogy árva és szegény a' nemzet?
 És nyóltz századok' hosszú sorából⁴⁹⁷
 Mért maradt csak kín és fájdalom meg?
 Mert a' népnek elrabolta kintsét
 A' hon átká, a' hatalmas hydra! –
 Mért a' szép szabadságnak leánya
 A' sajtó, 's a' szollás meg szorítva?
 Mért tilos a' józan ésszel élni?
 Mert a' néptől elrabolta nyelvét
 A' hon átká, a' hatalmas hydra! –
 És a' hydra szép magyar hazánkban
 A' papok határtalan hatalma.
 Melly nyolcz századok véres⁴⁹⁸ sorára
 Eldönthetetlenül gondolta rakni
 A' halott nemzet fölé hatalmát;
 'S most hogy nap derült az éj fölébe
 'S mert inogni kezd szörnyű hatalma,
 Hadra kelt dühöngve a' hon ellen! – –
 És le dülva a' ditsőt, a' szépet
 Vészként tombol a' hazán keresztül
 És a' kintset, mellyt halomra gyűjtte,
 'S mellyt a' néptől ellopott kajánul
 Pazarolja, hogy lelket vehessen;
 Lelket, melly eszköz legyen kezében
 Undok czéljait kivívni, lelket,
 Melly feledve származását, üljön
 Gondolatlanúl rút szolgaságban!
 Föl, nemzet! viradni kezd, föl, ébredj
 Szent jogod megdöntve, eltiporva
 Önkényes kezekben haldokol már!
 És megység! te némán nézed a' bajt
 Melly fölötted vész teljes kebelével
 Támad, és örök homályba kíván
 Eltemetni? – és szíved nem indul
 Jajra meg, mely a' haldokló népnek
 Sóján ül, 's részvét nélkül hagyod
 Könnyeit csorogni, orczáin le
 A' hon hű barátinak? – te némán
 Nézed a' szabadság' szent hadával
 Mint küzd elbízottan a' kajánság?
 Az idő, hogy össze tett erővel
 Kelj munkára, elközelgetett; ah!
 Hogy ha most is elcsöggedve nézed
 Szent ügyünk hanyatlani a' papság'
 Áldozatja közt; a' lantos ifjú
 Átkot dörg reád, de szörnyű átkot!

⁴⁹⁷ Eredetileg: sorában.

⁴⁹⁸ Eredetileg: hosszú.

Föl, megyém! viradni kezd, föl, ébredj
Annyi sok vizsály után jövendőd
Bajosán kel a' ború homályból. –
Döntsd meg a' kajánságot, igazság
Térjen a' ledúlt törvény fölébe
Döntsd meg a' Papot, ki elrabolta
Ördögül a' lelket kebeledbül,
Pénzel vesztegetve rényeid⁴⁹⁹ meg!
És nyolcz századon keresztül annyi
Bút, vizsályt csepegtetett szívébe
A' hazának, döntsd meg a' csalárdság
Oltárát; szakítsd ki a' hízelgők'
Képiről az álarczot⁵⁰⁰; tipord el
A' vakság pokolbeli csoportját,
És újon születve nagy, dicső léssz!!! – – –
C__y A__l

⁴⁹⁹ Sic!

⁵⁰⁰ Eredetileg: álarczát.

A reformkori egyházpolitikai viták Marczali Henrik történetírásában *

Marczali Henrik azon történetírók közé tartozott, akik egyszerre voltak képesek nagy áttekintő szintézisek készítésére és kisebb esettanulmányok, igazi történeti „mélyfúrások” közzétételére, mindkét esetben szakmailag egyaránt igényes, koruk elvárásainak megfelelő színvonalon. A nagy átfogó magyar és egyetemes történeti összegzésekkel párhuzamosan készített kisebb lélegzetvételű, egy-egy korszakra, személyre, problémára koncentrálnak írásokat. Alábbi közleményünkben egyetlen történeti esemény, az 1840-es évek elején lezajlott (jórészt a vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos) egyházpolitikai konfliktussal foglalkozunk, a Marczali történeti műveiben szereplő megközelítések tükrében. Úgy gondoljuk, nemcsak Marczali történetírói magatartására, annak változásaira, hanem a 19-20. század fordulójának reformkor-interpretációjára, pontosabban annak egy jellegzetes szeletére világíthatunk rá.

A reformkori belpolitikát meghatározó módon „tematizáló”, ugyanakkor történetírásunkban kevésbé feltárt eseménysor az 1791/26. tc. értelmezése körül robbant ki.⁵⁰¹ A törvény szövege ugyanis kimondta, hogy protestáns-katolikus vegyes házasságot mindenkor római katolikus lelkész előtt kell kötni, de utóbbi azt nem akadályozhatja. Már az országgyűlésen alkotott törvény kapcsán is heves konfliktus zajlott (a katolikus egyház annak elfogadását minden eszközzel el akarta odázni), de egészen az 1830-as évekig különösebb, országos jelentőségű egyházpolitikai konfliktus nem keletkezett. Az első reformországgyűléseken a színre lépő liberális ellenzék követeléseai között az állam-egyház elválasztása, a katolikus egyház feudális eredetű privilégiumainak megnyirbálása, a bevett egyházak törvény előtti egyenlősége és a vallásszabadság is hangsúlyos helyen szerepelt. E program kialakítását és gyakorlati megvalósítását a vegyes házasságok ügye robbantotta ki, vagyis az, hogy Lajcsák Ferenc nagyváradi illetve Scitovszky János rozsnói püspökök papjainak megtiltották a vegyes házasságok megáldását, amennyiben a protestáns vőlegény nem szolgáltat az egyház részére a születendő gyermekek katolikus vallását biztosító reverzális. Erre az esetre csak az ún. passiva assistentia eljárását engedélyezték. (A konfliktus és több elemében annak lefolyása kísértetiesen hasonlított az 1830-as években Poroszországban a kölni érsek által kirobbantott viszályhoz.) Az 1839-1840. évi országgyűlésen a Deák Ferenc vezette ellenzék új vallásügyi törvény elfogadásáért, és az 1791/26. tc.-et megsértő egyházi személyek megbüntetéséért harcolt, ám ekkor a katolikus püspöki kar a törvény elfogadását még meg tudta akadályozni. Sőt, ellentámadásba is átmert, mert az áldásmegtagadás kifogásolt gyakorlatát az egész országra kiterjesztették, továbbá Rómába küldték Lonovics József csanádi püspököt, hogy a pápa tekintélye mögé rejtőzve őrizhessék meg kiváltságolt állapotukat. A kiváló diplomataként feltűnő Lonovics kieszközölt egy pápai brévét, melyben XVI. Gergely elismerte ugyan a protestáns lelkészek előtt kötött vegyes házasságok érvényességét, de ragaszkodott a reverzális nélküli esetekben a passiva assistentia gyakorlatához. A hazai vármegyékben

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

⁵⁰¹ Jelen írásunkban csak röviden összefoglaljuk az egyházpolitikai vita lényegét. A téma szakirodalmából csak saját legutóbbi, átfogó igényű munkánkra hivatkozunk: FAZEKAS CSABA: Deák Ferenc az 1841. évi egyházpolitikai vitában. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szerk.: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.) 83-163. p.

azonban 1840 ősztől kitört a vihar, néhány törvényhatóság kivételével szinte mindenütt perbe fogták az áldásmegtagadó papokat, új országgyűlést, új vallásügyi törvényt követeltek, és megfogalmazódtak az első kezdeményezések az egyházi javak szekularizációja, a kötelező polgári házasság stb. tárgykörében is. A konfliktust végül – lényegében a liberális álláspont sikerét hozva – az 1844/3. tc. elfogadása zárta le.

A téma jelentőségére és fontosságára átfogó igényességgel és alapossággal Marczali Henrik az elsők között figyelt fel. 1890-ben megjelent tanulmánya Lonovics római útját dolgozta fel,⁵⁰² rámutatva az egyházpolitikai kérdések mély társadalmi beágyazottságára és általános belpolitikai jelentőségére. Cikkének bevezetésében így fogalmazott: „A középkor századaiban a legfőbb hatalmi kérdések körül folyt a harc egyház és állam között; századunkban látszólag csekélyebb, de lényegökben éppen oly fontos téren központosul az: az iskola és házasság kérdéseiben. A család berendezése, a jövő nemzedék nevelése az eszköz, amellyel úgy a papi, mint a világi hatalom saját eszméiknek akarják megnyerni és alávetni az emberiséget.” Fontos leszögezni, hogy mindezt Marczali még az 1890-es évek egyházpolitikai vitáit megelőzően vetette papírra, vagyis nem annak tudatában, hogy az 1894-95-ben a kötelező polgári házasság kihirdetésével, az állami anyakönyvezéssel, az izraelita vallás bevetté nyilvánításával és a vallás szabad gyakorlását kimondó törvényekkel végződő heves belpolitikai csatározásban milyen álláspontok fogalmazódnak meg. Amikor az 1791/26. tc.-ről ír, meg is állapítja, hogy az azt követő években „legalább nagyjában béke állott fenn” a felekezetek között, de: „Ez egyetértésnek e század negyedik tizedében véget vetett a vegyes házasságok kérdése, az utolsó, mely napjainkig igazi küzdelmet idézett elő az egyház álláspontjának védői és az állami és felekezeti egyenjogúság előharcosai közt.” Rá néha jellemző módon próbál saját korával kapcsolatot teremteni, amikor például megjegyzi, hogy az akkor egyházi küzdelmek „utolsó hullámcsapásai mai napig észlelhetők”.

Írásának fő forrásanyagát Lonovics római naplójának ismertetése teszi ki, mellyel kapcsolatosan ki is fejezte vágyát, hogy az értékes dokumentumot érdemes volna teljes terjedelmében közzétenni.⁵⁰³ Marczali részletesen ismertette a Lonovics küldetéséhez vezető egyházpolitikai illetve diplomáciai folyamatokat, a csanádi püspök római utazásának fejleményeit, több hónapos római tárgyalásait és azok eredményét. Röviden kitért a vármegyék papság elleni intézkedéseire (különösen kiemelve a Deák által vezetett Zala megye liberális szemléletű állásfoglalásait), Metternich állásfoglalására és a bécsi udvar tehetetlenségére, majd a Lonovics által kieszközölt brévét ismertette. Marczali ebben a tanulmányában eltekintett a különösebb értékeléstől, inkább csak szórványos megjegyzésekben foglalt állást a konfliktus természetét illetően. Az 1844/3. tc.-et például úgy minősíti, hogy „kétségtelenül a katolikus egyház domináló állásának csökkenését jelöli az 1790. [évi] 26. [tc.]-hoz képest”. Fontos megjegyezni, hogy a liberálisok sikerét csak részben tudta be a „korszellemnek”, úgy gondolta, hogy a katolikus egyház vaskalapossága, kiváltságaihoz való merev ragaszkodása és a „régibb törvény talajáról” való nyílt lelépése hangolta ellenük az ország közvéleményét.

Marczali a századfordulón megjelent nagy monográfia-sorozatnak általa írt, akkor lényegében „jelenkortörténetírásnak” számító két kötetében már markánsabb formában foglalkozott a kérdéskörrel.⁵⁰⁴ A *Nagy Képes Világtörténet* XI. kötetéből nemcsak a magyar, hanem az

⁵⁰² MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: *Budapesti Szemle*, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.

⁵⁰³ Marczali kívánsága csak bő három évtized múlva teljesülhetett, bár nem az iratot az ő rendelkezésére bocsátó Hopf János kalocsai kanonok tolmácsolásában, ld.: VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom, 1924.

⁵⁰⁴ MARCZALI HENRIK: A reformok kora. Bp., 1905. (Nagy Képes Világtörténet, XI. köt.); MARCZALI HENRIK: Korunk állami és társadalmi alkotásai. Bp., 1905. (Nagy Képes Világtörténet, XII. köt.) [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu> – 2005. december]

egyetemes történeti fejezetekbe is érdemes beleolvasni. A 19. század egyházpolitikai viszályok, „kultúrharok” ismertetésében Marczali már nemcsak a külföldi (például németországi), hanem hasonló hazai események ismeretére támaszkodhatott. A Németországgal foglalkozó fejezetben általános összefoglalását adja a liberalizmus és egyházpolitika kapcsolatának, már a felvilágosodás következményei kapcsán pontosan mutat rá, hogy a szabadelvűség nem vallásellenes, hanem a vallásra hivatkozó egyházi kiváltságok megszüntetésének szorgalmazója volt. Így ír: „Sokan különös és érthetetlen jelenségnek tartják, hogy a felvilágosodás százada után, midőn a vallás gúny tárgya lett, az elvont filozófiának, a tiszta észnek uralma után, mely csak a gyakorlati ész követelésének ismerte el az istenséget – a XIX. században ismét oly fontos történeti szerep jut a vallásnak, mint a XVI. század óta soha. Felületesen ítélnék. A felvilágosodás nem a vallás, hanem az egyház és annak visszaélései ellen folytatott irtó háborút és sem a boncoló értelem, sem az alkotó ész nem férközhetett az emberi szív szentélyéhez, hol az érzelmeknek van oltára. A forradalomnak [értsd: a francia forradalomnak] megvolt az a nagy haszna, hogy megtisztította, hivatásának visszaadta a századok óta teljesen elvilágiasodott egyházat; a szabadelvűségnek meg volt az a nagy eredménye, hogy az egyházakat elválasztván az államtól, függetlenné téve őket a politikai érdekektől, visszaadta őket eredeti rendeltetésöknek. A modern állam megvonta tőlük a hatalmat, hogy üldözhessenek, hogy árthassanak és így csökkentette az ellenök való gyűlöletet is, melyet annyi századnak Isten nevében elkövetett embertelensége igazolt.”⁵⁰⁵ Marczali összegzése nemcsak történeti fejtegetésként, hanem – saját korában nagyon is elevenen ható – liberális egyházpolitikai programként is értelmezhető. Éles szemmel vette észre, hogy a katolikus egyház kiváltságaihoz való ragaszkodása nem új keletű jelenség, hanem a középkori állammal való összefonódásának szükségszerű velejárója. A már említett kölni érsek 1837. évi, porosz állammal való konfliktusáról például így írt: „Így indult meg a XIX. században újra az állam és egyház közti ezredéves küzdelem, melynek veleje az invesztitúra-harc óta egy volt, az: alá van-e vetve az egyházi méltóság a világi törvényeknek vagy nem? A lényeg megmaradt, csak a formája változott kor s nemzet szerint.”

A *Nagy Képes Világtörténet* XI. kötetében Magyarország kapcsán csak az 1832-36. évi országgyűlés egyházpolitikai vitáit ismertette, az 1839-40. országgyűlést – bár ezen kötet tematikájába illesztette – ebben a vonatkozásban nem elemezte. Ismertetése szűkszavú és tárgyyszerű, került a kitérőt és az aktualizálást, annak ellenére, hogy az előbbi diéta általa „legerősebb izgatottságot” kiváltó kérdésének minősítette a vallásügyet.⁵⁰⁶ Felhívta a figyelmet, hogy a papság reverzális iránti követelése az 1791/26. tc. „betűjével és szellemével” egyaránt ellentétes. Ebből az ismertetéséből azonban érdemes arra felfigyelni, hogy a bécsi kormányzatot kissé más színben mutatja be, mint fent idézett Lonovics-tanulmányában. Ez utóbbiban a kormányzat, mint tehetetlen, az események után futó, de azzal lépést tartani képtelen (legfeljebb Metternich révén határozott intézkedésekre képes) intézményként tűnik fel, a századforduló után keletkezett kötetben viszont az 1830-40-es évekre vonatkozóan a katolikus püspöki kar és a kormányzat közötti szoros politikai szövetséget hangsúlyozza, amelyben az udvar erőteljesen támogatta a hazai konzervatív erők között meghatározó egyházat. A liberálisok ellensúlyozásában, a reformok megakadályozásában létrejött szoros állami-egyházi érdekszövetséget kiemelten kezeli.

Marczali a magyar történelem vonatkozásában az 1840-es évek elején húzott korszakhatárt, az 1839-40. évi országgyűlést még a „reformok kora” címet viselő kötetbe szerkesztette, az ezt követő, 1848 előtti időszakot már a saját korának közvetlen előzményeiként vagy annak kifejezetten részeként értelmezte. (A címadás is jellemző: „állami és társadalmi alkotásai”.)

⁵⁰⁵ Uo. XI. köt. II. r. XV. fejezet.

⁵⁰⁶ Uo. XI. köt. III. r. XX. fejezet.

Önmagában figyelemre méltó, hogy a vallásügy az egyetlen, amelynek az 1839-40-es, sőt azt megelőző eseményeit is az utóbbi, XII. kötetbe írta meg, mintegy jelezve, hogy az egyházpolitikai konfliktus keletkezésétől a 19. század végének aktuálpolitikai világához szorosan kötődik. Ismertetésében Marczali nemcsak Lajcsák és Scitovszky körleveleit, az országgyűlés alsó- és felső táblájának szóharcait, majd a magyar vármegyék „ecclesia militans” elleni határozott fellépését ismertette, hanem ráirányította a figyelmet arra, hogy a liberális katolikusok meghatározóak voltak az egyház magatartásának legfőbb ellenzői között, és még azt a reformkorban gyakori véleményt is tényként ismertette, hogy az egész porosz mintájú súrlódást a jezsuiták idézték elő.⁵⁰⁷ Természetesen kitért a római Lonovics-misszióra is, és a vármegyei mozgalmakra is,⁵⁰⁸ az 1840-es évek vonatkozásában azonban már nyíltabban is utalt saját korára, a reformkori és a dualizmus-kori egyházpolitikai „kulturharcok” párhuzamaira: „A közjogi kérdéseken kívül a felekezeti keltik fel nálunk leginkább a szenvedélyt. Történetünk szomorú tanúságának ez a mai napig kiható eredménye. [...] Az egész hangulat nagyon antiklerikális volt, és mutatta, hogy a papság, a hazafias szabadelvű mozgalom által sokat veszített tekintélyéből.” Az 1844/3. tc.-ről pedig kissé markánsabb formában megismételte már a Lonovics-tanulmányban is kifejtett értékelését: „E törvény jelentékenyen csorbítja a kat.[olikus] egyház szupremáciáját, melyet még az 1790–91. törvény is elismert. E változást pedig nagyrészt maga a klérus idézte elő, a reá nézve kedvező törvények ellen való állásfoglalásával. Mivel pedig a felekezetek teljes egyenjogúsága most sem vált törvénnyé, a nyugalanság tovább tartott és a vallásos kérdés mindig egyik fősztója maradt a forradalmi szellemnek.”

Marczali álláspontja nem sokkal későbbi, az 1790-1791. évi országgyűléssel foglalkozó munkájából is kitűnik, melyben külön fejezetet szentelt a vallásügy részletekbe menő ismertetésének.⁵⁰⁹ Ebben az országgyűlés vitáinak kommentálása nagyon is érezhető „áthallásokkal” bír a fentebb ismertetett munkáiban a reformkori országgyűlésekkel kapcsolatosan írtakkal. A fejezet végén például valósággal ünnepelte az országgyűlés bölcsességét és nagyságát: „Oly gyülekezet hozta e végzést, melyhez fogható akkor is, később is kevés volt Európában. [...] És e gyülekezet legkiválóbb emberei szóltak sorban. Minő látvány történetírónak!” Érezhető, a szenvtelen történetírói hang milyen elragadtatással csapott át lelkesedésbe, vagyis Marczaliban valóban pozitív érzelmeket, közéleti állásfoglalást váltott ki az 1790-1791-es diéta felvilágosult, egyházellenes hangulata és törvényalkotása. Idézte például az egyik kortárs jelentőségteljes megállapítását: „Megjegyzésre való dolog, hogy ezen ország gyűlésébe, melyben a protestánsok magok törvényes jussaiba visszatétetődtek, ezen igazságos ügyet magok a katolikus urak folytatták a dolog kezdetétől fogva a végeig, a protestánsok, egyet vagy kettőt kivéve, nem is szólottak.”⁵¹⁰ A terjedelmes fejezet utolsó

⁵⁰⁷ Uo. XII. köt. I. r. III. fejezet.

⁵⁰⁸ Ismét kitért Zala megye és Deák Ferenc személyére, illetve az általa „kálvinistának” minősített Borsod megye szekularizációra vonatkozó javaslatát. Abban ugyan túloz, hogy ez utóbbi 1844-ben „éppen hogy többséget nem nyert”, mint ahogy pontatlan a Kossuth Lajossal kapcsolatos megjegyzése is, ugyanis azt írja, hogy a papi áldásmegtagadás által egyébként személyében is érintett népszerű ellenzéki vezető házassága idézte elő Pest megye egyház elleni irányuló állásfoglalását. Valójában utóbbi négy hónappal megelőzte Kossuth és Meszlényi Terézia frigyét. Ld. erről: FAZEKAS CSABA: Kossuth Lajos házasságkötésének ügye a egyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitában (1840-1841) In: Kossuth és az egyházak. Szerk.: KERTÉSZ BOTOND. Bp., 2005. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, I.) 70-106. p.

⁵⁰⁹ MARCZALI HENRIK: Az 1790/1-diki országgyűlés. II. köt. Bp., 1907. 221-296. p.

⁵¹⁰ Megjegyezzük, az idézet kísértetiesen rímel Kölcsey Ferencnek a reformkori egyházpolitikai viták kapcsán sokat idézett naplóbejegyzésére: „Mikor a linzi békét és a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Kálvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmán hitének sorsosai érettük egymással vetekedve szólnak.” Idézi pl.: BALOGH MARGIT – GERGELY JENŐ: Egyházak az újkori Magyarországon, 1790-1992. Kronológia. Bp., 1993. (História Könyvtár. Kronológiák, adattárak, 1.) 45. p.

megjegyzésének ismét aktualizáló, saját korára utaló felhangot adott: „A közös nemzeti érzés le kezdte dönteni a felekezeti korlátokat. A modern Magyarország első alaposzlópa [sic!] főrendek és köznemesek, katolikusok és protestánsok közös munkájával állított fel.” Vagyis Marczali az 1790-91-es országgyűlés egyházpolitikai törvényhozásában ugyanúgy saját kora előzményeit vélte felfedezni, mint a reformkori, 1844/3. tc-hez vezető folyamatokban.

Marczali vonatkozó történeti fejtegetéseit összegezve megállapíthatjuk, hogy a magyar történelmet mindenkor jól tudta a nemzetközi folyamatokba, európai vagy világtörténelembe ágyazni. Az egyháztörténetet egyházpolitika-történetként közelítette meg és az általános politikatörténet integráns, sőt a korszakban meghatározó jelentőségű részének tekintette. Mind vonatkozó megközelítései, mind a szabadelvű egyházpolitikai előzményekkel kapcsolatos fejtegetései szoros párhuzamokat mutatnak Horváth Mihály és Ballagi Géza monografikus igényű reformkortörténet-írásának vonatkozó fejezeteivel.⁵¹¹ Marczali számára is a reformkor saját időszakának előzményeként volt értelmezhető, és különösen egyházpolitikai téren világosak voltak a párhuzamok az 1840-es és az 1890-es évek belpolitikai vitái, egyházi magatartása stb. között, a reformkori liberálisok kimondatlanul is a Wekerle-korszak előfutáraivá válnak. Nagyon fontos Marczalinál is és az említettekénél is, hogy a reformkor egyházpolitikai fejleményeinek pozitív méltatásakor nem a protestáns színezetű egyháztörténetírás – ekkoriban egyébként éppen kibontakozó – irányzatához⁵¹² kívántak hasonulni, az 1840-es éveket nem a protestáns vallásszabadságért folytatott harc részeként látták, hanem kifejezetten össznemzeti, politikatörténeti szempontból közelítették meg. A római katolikus egyházra ebben a kontextusban a nemzeti kibontakozás ellenfeleként lehetett csak tekinteni, ami nyilván összefügg az egyházpolitikai viták idején tanúsított konzervatív papi (püspökkari) magatartással, illetve az 1848-as forradalomra (és előzményeire) nem kifejezetten pozitív hagyományként tekintő 19. század végi, 20. század eleji katolikus egyháztörténetírás ellen-súlyozásának igényével.

⁵¹¹ HORVÁTH MIHÁLY: Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig. In: Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Szerk.: PÁL LAJOS. Bp., 1986. (Történetírók tára) 139-207. p.; BALLAGI GÉZA: A nemzeti államalkotás kora, 1815-1847. Bp., 1897. (A Magyar Nemzet Története, IX.) [Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu> – 2005. december]

⁵¹² Ld. pl.: ZSILINSZKY MIHÁLY (szerk.): A magyar honi protestáns egyház története. Bp., 1907. stb.

I. Az 1841. évi „szatmári 12 pont” a reformkor politikatörténetének fontos, bizonyos szempontból fordulatot is hozó eseménysorát jelentette. A Szatmár megye közgyűléséhez 1841. február 22-én benyújtott reformkoncepció az abban foglalt egyes indítványokkal, valamint a program átfogó igényével egyaránt a kortársak figyelmének a középpontjába állította a kezdeményezést. (A 12 pont tartalma röviden összefoglalva az alábbi volt: 1. Az ösiség eltörlése, ezáltal hitel biztosítása. 2. A hiteltörvény kiegészítése, telekkönyvi rendszer kialakítása, földhitelintézet felállítása. 3. Kötelező örökváltság, a kárpótlási alaphoz szükséges pénz pedig a jobbágyság által fizetendő adóból évente kerüljön levonásra. 4. A nem nemesek birtokbirtokos jogának kimondása. 5. A nem nemesek hivatalviselési jogának kimondása valamennyi állami és egyéb tisztség esetén. 6. A nemesség régi törvényekben kimutatható adófizetési kötelezettségének kimondása, gyakorlatilag a háziadó fizetésének kötelezettsége. 7. A belkereskedelmet gátló tényezők – monopóliumok, céhek – eltörlése, közlekedésfejlesztés, az útvámok általános fizetési kötelezettsége. 8. Népképzés, minden községben iskola állítása, melynek költségeit a szekularizálandó egyházi birtokok jövedelme adja. 9. Az előzetes sajtócenzúra eltörlése. 10. A szabad királyi városok rendezése, a városi polgárjog kiterjesztése, a vezetők egész polgárság által történő választása. 11. A polgári és büntetőtörvény új szerkezete, esküdtszékek felállítása, a feudális igazságszolgáltatási rendszer és bíraskodási gyakorlat eltörlése. A hatalmi ágak – közigazgatás, törvényhozás és igazságszolgáltatás – elválasztása mind megyei, mind országos szinten. 12. Népképviselő, vagyis a nemesség helyett a nép egészének bevonása az ország ügyeinek intézésébe.⁵¹³)

* Készült a Széchenyi István Ösztöndíj támogatásával.

ellenzék számára, hanem a pontok szatmári sorsa is, hiszen a konzervatív Uray Bálint királyi tanácsos, korábbi alispán által vezetett, erőszakoskodó tyukodi és csengeri kisnemesek az 1841. december 6-i közgyűlésen megbuktatták a 12 pontos programot. A reform ügyének – leitatott és felheccelt tömeg előtti, konzervatív demagógia részére történt – kiszolgáltatottsága a politikai viszonyok egyik legfontosabb jellemzője lett az 1840-es években. (Többek között talán Deák Ferenc zalai követségének és a háziadó ügyének 1843. áprilisi bukása a legismertebb.) A Szatmárban történtek ezáltal nemcsak a társadalmi és politikai reform iránti igény és annak tartalma, hanem megvalósíthatóságuk korabeli korlátai miatt is sokrétű tanulságokat hordoztak, akkor is, ha a következő országgyűlésig a szatmári kezdeményezés továbbra is a viták középpontjában maradt.

Az átalakulás ügyét ekkor már leginkább Kossuthtól féltő Széchenyi István nem rokonszenvezett a programadással, „a magyar alkotmány elleni hirtelen jött, átfogó támadásnak” minősítette a szatmári pontokat.⁵¹⁴ Kossuth Lajos – bár a *Pesti Hírlap*-ban tág teret adott a vonatkozó megyegyűlési vitáknak és kíméletlenül ostorozta a nyers erőszakot alkalmazó „pecsovicsokat”, név szerint Urayt is – egészen más okból, a reform ügyének fenyegetettsége miatt tartotta korainak a közéletet felkavaró, a mérsékelteket inkább riasztó program közzétételét. Széchenyivel ellentétben az egyes pontokkal maga is egyetértett,⁵¹⁵ viszont a kisebb lépések útján történő megvalósítást tartotta stratégiai szempontból inkább sikerrel kecsegtetőnek, ennyiben mindenképp megkülönböztetve magát a reform ügyének radikális – például szatmári – híveitől.⁵¹⁶ A kortársak közül felidézzük még Kemény Zsigmond véleményét is: „Mi nem hisszük, hogy [...] páratlan izmok, melyek ezen szem nem látott országot körző szirtokat megmászassák s alvajárási biztonságot adjanak a mélységek felett, ennél fogva a 12 pontoknak mű pártolói soha nem voltunk. Nem hisszük, hogy mi kívánatos, rögtön elérhető.”⁵¹⁷ A program konzervatív bírálói többnyire a kapkodást, a magyar alkotmányossággal való felelőtlen játszadozást, túlzottan elméleti jellegét és – kimondva is a szatmári pontok két forrását – a szabadelvűséget illetve a haladást tették szavá.⁵¹⁸ A konzervatívoktól

⁵¹⁴ Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal. Szerk.: VIZOTA GYULA. I-II. köt. Bp., 1927-1930. (Széchenyi István összes munkái 6.) (továbbiakban: VIZOTA, 1927-1930.) I. köt. 15. p. Kitérőként megjegyezzük, hogy Széchenyi 1833-ban megjelent *Stádium* c. munkájában még maga szorgalmazta az aktuálisnak vélt, konkrét reformlépések éppen 12 pontos programba való sűrítését. Az 1841-es szatmári kezdeményezés ezt a szerkezetet óhatatlanul követte, jóllehet sokkal mélyebb hatású – elsősorban társadalmi – reformokat követeltek, mint az 1830-as években Széchenyi.

⁵¹⁵ Szabó István joggal mutat rá, hogy a 12 ponttal Szatmárban a „Kossuth útján járó liberális csoport” bontott zászlót, melyek közül a *Pesti Hírlap* szerkesztője különösen az örökváltság ügyével rokonszenvezett, később pedig magánkörben és a nyilvánosság előtt egyaránt élesen elítélte a közgyűléseken tapasztalt erőszakot, ahogy azt „az eladósult olygarchia által vak eszközzé alacsonyított nyers tömeg parancsolá”. SZABÓ ISTVÁN: Kossuth és a jobbágyfelszabadítás. In: Uő: Jobbágyok – parasztok. Sajtó alá rend.: FÜR LAJOS. Bp., 1976. 253-332. p., 277. p.; Kossuth Lajos kiadatlan levelei Bárány Wesselényi Miklóshoz. I. Közl.: FERENCZI ZOLTÁN. In: Történelmi Tár. Új folyam, II. Bp., 1902. 161-193. p., 179. p.

⁵¹⁶ Kossuth 1843-ban a háziadó ügyének bukásáért „a meggondolatlanul a megyék asztalára sodort szatmári pontok”-at is felelőssé tette. KOSSUTH LAJOS: Visszatekintések és tájékozás. In: *Pesti Hírlap*, 1843. 310. sz. (december 21.), közli többek között: VIZOTA, 1930. II/2. köt. 253. p. (Megjegyzés: A *Pesti Hírlap* egyes cikkeinél az eredeti kiadás mellett elektronikus változatát is felhasználtuk: Kossuth Lajos hírlapírói munkássága. [CD-ROM. Arcanum] Bp., 2003.) Vö. RÁCZ, 1955. 120. p. 1847-ben, az Ellenzéki Párt alakításának és programalkotási vitáinak időszakában újra attól óvott, hogy tanuljanak az 1841-es kudarcból, „melybe az ellenzék ügyét egykor a megyék asztalára meggondolatlanul odaszórt szatmári pontok hozták, harcot híván fel bizonyos kérdések iránt oly megyékben is, hol előre látható volt, hogy ezen harc-provokáció nemcsak azon bizonyos kérdést [ti. a háziadót], hanem minden egyebet is meg fog buktatni”. DEREGNYEI (KOSSUTH LAJOS): A magyar politikai pártok értelmezése. Bp., 1989. (Gondolkodó magyarok) 56. p.

⁵¹⁷ Idézi: BARLA GYULA: Kemény Zsigmond főbb eszméi 1849 előtt. Bp., 1970. 72. p.

⁵¹⁸ A konzervatív kritikák közül ld. pl. Szatmári pontok. In: *Századunk*, 1841. 95. sz. (november 25.) 737-740. has. stb.

származik a szatmári program később elhíresült elnevezése is („a magyar radikalizmus chartája”), melyet elsőként a *Múlt és Jelen* c. lap akasztott rá.⁵¹⁹

A szatmári 12 pont értékelését a reformkor politikatörténetével foglalkozó szakirodalomban körültekintően elvégezték, széles körű igényessége miatt külön érdemes kiemelni Rácz István és Varga János tanulmányait.⁵²⁰ A komplex, több szempontból az 1848. márciusi 12 pontot megelőző programmal kapcsolatosan kevésbé ismert viszont, hogy a liberális reformokat rövid időszak alatt megvalósítani kívánó kezdeményezést újabb 12 pontos programmal folytatni is kívánták, melyet szerzőjük, Somogyi Antal Kraszna megye közgyűlésének nyújtott be. Alábbiakban ennek a „krasznai 12 pont”-nak az ismertetésére teszünk kísérletet. A szatmári 12 pont szerzőségét Rácz István idézett munkája tisztázta, rámutatva, hogy az bizonyosan a „szabadelvűség vándor apostola”, Somogyi Antal (1811-1885) tollából származik. Fiatalon Pozsony vármegye tiszteletbeli jegyzője volt, már az 1830-as években radikális ellenzéki megnyilatkozásaival hívta fel magára a figyelmet. 1839-ben olvasókört alapított az országgyűlés idején, tevékenységét ezért különösen veszélyesnek ítélték és figyeltették.⁵²¹ Számos írásával, beszédével feltűnést keltett, mint ahogy azzal is, hogy 1839-1841 között a vármegyéket járva lelkesen agitált a reformeszmék mellett. Radikális fellépése nyomán barátai, eszmetársai, így Kossuth, Deák, Beöthy Ödön stb. hatása is közrejátszott abban, hogy 1841-ben Szegeden telepedett le, és bár az ellenzék tevékenységében szerepet vállalt,⁵²² gyűléseiken rendszeresen részt vett, fellépései később kevésbé provokatívak lettek. A „csongrádi ellenzék közkatónájaként” Szeged és a szabad királyi városok ügyei foglalkoztatták, közéleti témájú írásai, tudósításai továbbra is figyelmet érdemeltek.⁵²³ 1848-ban Szeged egyik országgyűlési képviselőjévé választották, a törvényhozásban végig részt vett, majd emigrálni kényszerült. Londoni és máltai tartózkodás után, a kiegyezést követően tért haza, utolsó éveit – gyakran kétes értékűként minősített – tudományos munkáknak szentelte.⁵²⁴

II. Rácz István részletesen ismertetette a szatmári 12 pont eseménytörténetét a vármegyében, a Szatmár megyei országgyűlési követutasítást előkészítő választmány véleményének alapos

⁵¹⁹ Vö. VARGA, 1980. 210. p.

⁵²⁰ RÁ CZ, 1955.; ill.: VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor derekán (1840-1843). I. rész. In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv, 11. Szerk.: KANYAR JÓZSEF. Kaposvár, 1980. 177-243. p. (továbbiakban: VARGA, 1980.) 206-211. p. A további szakirodalom, historiográfiai értékelés ismertetésétől eltekintünk, legutóbb ld. röviden e sorok írójától: Somogyi Antal kommentárjai a szatmári 12 ponthoz. In: Levéltári Évkönyv, XIV. Szerk.: G. JAKÓ MARIANN – VERES LÁSZLÓ – VIGA GYULA. Miskolc, 2006. 177-190. p. (továbbiakban: FAZEKAS, 2006.)

⁵²¹ Ld. erről pl.: FÜLÖP GÉZA: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, <http://mek.oszk.hu/01600/01608> – 2006. március.]

⁵²² Az ellenzék értekezletein való részvételéről Széchenyi naplóbejegyzései számos adatot megőriztek, többnyire aktívnak, radikálisnak, Kossuth hívének jellemezve őt, ld. pl. 1842. január-februárra vonatkozóan: Gróf Széchenyi István naplói. V. köt. (1836-1843) Szerk.: VISZOTA GYULA. Bp., 1937. (Magyarország újkori történetének forrásai.) 540., 550., 567. p.; 1846. augusztusra: Kemény Zsigmond naplója. Szerk.: BENKŐ SAMU. Bukarest, 1966. 188. p. stb. A „radikalizmus utazó ügynökei” sorában egyébként Somogyi csak az egyik volt a korban, bár épp az ismertebbek, ezért a konzervatívok számára veszélyesebbek közé tartozott. Vö. VARGA JÁNOS: Keresztútzben a Pesti Hírlap. (Az ellenzéki és a közéleti liberalizmus elválása 1841-42-ben.) Bp., 1983. 123. p.

⁵²³ VARGA, 1980. 211. p. Cikkeiből például: SOMOGYI ANTAL: Ismét Szeged. In: *Társalkodó*, 1842. 51. sz. (június 25.) 203-204. p.

⁵²⁴ Életrajzát ld. például: RÁ CZ ISTVÁN: A szabadelvűség vándor apostola (Somogyi Antal). Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth Nominata. Tom. III/1. Bp., 1956. 173-189. p. (továbbiakban: RÁ CZ, 1956.); legutóbb: PELYACH ISTVÁN: Somogyi Antal. In: Az 1848-1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja. Szerk.: PÁLMÁNY BÉLA. Bp., 2002. 784-786. p.

elemzésével. (A szatmári akció fontos eleme, hogy – Vas megye kezdeményezése nyomán – a követutasítást készítő választmányt állandósítani kívánták, mely eljárást más megyék is átvették.) Rácz megemlítette, hogy Somogyi a megyei vélemény kialakításában is oroszlan-részt vállalt, tagként kapcsolódott be a választmány munkájába is, továbbá mindkét hivatkozott tanulmányában idézte Somogyi 1841. október 24-én, a Kraszna megyei Somajban keltezett levelét, melyben a debreceni kollégium diákjait a reformok melletti kiállásra, további agitációra, kitartásra biztatta, és Széchenyi óvatosságának veszélyére figyelmeztetett.⁵²⁵ Ebben ezt írja: „A szatmári [12] pont sem elég. Rövid idővel egy új tizenkettővel lát napfényt, és ezek után ismét újak, hogy szüntelen izgatással életre ébresszessék e szunnyadozni felette szerető nép.”⁵²⁶ Arról azonban, hogy mi volt ez a beígért új 12 pont, Rácz István nem szólt tanulmányaiban.

Somogyi Antal a szatmári programot továbbgondoló, továbbfejlesztő újabb 12 pontos programját Kraszna vármegye közgyűléséhez nyújtotta be 1841. október 28-án. A lényegi programpontokat az *Erdélyi Híradó* nyilvánosságra hozhatta, a *Pesti Hírlap* hasábjain Kossuth Lajos is szerette volna, de a cenzúra ennek közlését megtiltotta.⁵²⁷ A kétféle szöveg mutat némi eltérést, alapnak a Kossuthhoz beküldött tudósítást használtuk, megjegyezve az erdélyi lapban közölt, lényegi módosításokat:

1. Állíttassék fel statisztikai bureau, mely az ország megismertetéséhez kívántató adatokat, mennyire lehet számlilag összegyűjtven, a kormány, s illetőleg az ország elébe terjeszt.
2. Készíttessék rendszeres polgári s fenytő törvénykönyv.
3. Miután az 1595. évi békekötés szerint Erdély Magyarországnak verum et inseparabile membruma [= valódi és elválaszthatatlan része], a két testvérhon uniója eszközöltessék.
4. A külkereskedés szabadíttassék fel, s az útvíamon kívül minden egyéb vám töröltessék el.
5. Az egész Európa által sürgetett katonaság redukciója [=csökkentése] eszközöltessék, nehogy pedig csekély számú rendes katonaság mellett az ország védelem nélkül maradjon, nemzeti őrség állíttassék fel, és azok gyakoroltassanak, hogy így annál hamarabb erőbe lépjen az 1458/2. t.[örvény]cikk.⁵²⁸
6. A magyar katonaság külföldre ki ne vitessék, külföldi katonaság pedig az országba ne hozassék.
7. A magyar katonaság választassék el minden örökös tartománytól, minden tisztjei magyarok legyenek.
8. A házasság nyilváníttassék polgári kötésnek, s következve a polgári kötés minden követke-zéseivel bírjon.
9. Kölcsönös tűz- és jégkármentesítő intézet állíttassék fel, melynek terhe alól a nemesség ki ne vonhassa magát.

⁵²⁵ Vö. 563. sz. jegyz.

⁵²⁶ RÁ CZ, 1955. 108. p., 23. sz. jegyz.; RÁ CZ, 1956. 180. p.

⁵²⁷ *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 38. sz. (november 9.) 146. p. (A tudósításnak a programot tartalmazó önálló részét --y--i szignóval látták el, elképzelhetőnek tartjuk, hogy a cikket maga Somogyi írta. Vö. 544. sz. jegyz.); Magyar Országos Levéltár (továbbiakban: MOL.) R 101. (= 1526 utáni gyűjtemény. Kossuth-gyűjtemény, a Pesti Hírlap szerkesztésére vonatkozó iratok.) Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 93. sz. 6-7. l.

⁵²⁸ Az *Erdélyi Híradó*-ban a pont eleje így hangzik: „Az állandó katonaság megapasztása kéressék...”; a nemzetőrséggel kapcsolatosan külön törvény alkotását is szorgalmazta.

10. A törvény értelmében tartassék minden évben országgyűlés, s a törvény megtartásának bővebb biztosítása végett határozassék meg, hogy a nemzet képviselői összehívás nélkül gyűljenek egybe.⁵²⁹

11. Apafi fejedelem *conditio*-jának a törvényhozásról szóló pontja újíttassék meg.

12. Miután törvényeink szerint honunk minden egyéb tartományoktól független s önálló ország, ennél fogva a külföldi hatalmasságokhoz Magyarhon s Erdély részéről az ausztriain kívül külön magyar követ küldessék.

Somogyi Antal már 1839-től rendszeresen megjelent Szatmár mellett más megyék közgyűlésein is. Fejér, Somogy, Zala, Sopron, Nyitra, Komárom, Bars, Hont, Pest közgyűlésein egyaránt feltűnt, sokat időzött Szatmár mellett az ellenzékiesség másik fellegetvárának számító Biharban is.⁵³⁰ A kelet-magyarországi vármegyék ellenzékének már az 1830-as években jó kapcsolata alakult ki egymással, továbbá a hasonló felfogású erdélyi körökkel. (Elég, ha arra gondolunk, hogy Wesselényi Miklós is Szatmár megyei birtokátruházás révén vehetett részt a magyarországi közéletben. Feltűnő volt, hogy a folyamat ezúttal fordítva is megindult: magyarországi nemesek tűntek fel Erdély közéletében.) A vitatott hovatartozású partiumi megyékkel – Közép-Szolnok, Kraszna, Zaránd, Kővárvidék – hasonló, vagy még inkább ilyen volt a helyzet. Somogyi egyike volt az Erdély közéletében ekkoriban megjelenő magyarországi „emisszáriusoknak”, és vándorútja során megfordult például Kolozsváron is,⁵³¹ liberális szemléletű cikkeit az itteni lapok már a tavasszal is közölték.⁵³² 1841 folyamán is több megyében feltűnt, június 15-én például Közép-Szolnok tisztújító közgyűlésén vett részt, melyről terjedelmes közleményt is publikált, a megyei közgyűlés eseményeit liberális szellemben kommentálva.⁵³³ Ezek az utak több szempontból is jól jöttek neki, egyrészt a Szatmárban is képviselt programjának népszerűsítésével szélesíteni kívánta az ellenzék bázisát, másrészt neki személyesen is jobb volt „eltűnni” a magyarországi közéletből, továbbá viszonylag könnyebben kaphatott valamilyen nyilvánosságot Erdélyben és a Partiumban, harmadrészt e térségek speciális politikai problémái újabb témakörök bevonását segítették a reformfolyamatba. (Elsősorban a Partium Magyarországhoz csatolását kimondó 1836/21. tc. kormányzat általi végre nem hajtása, illetve az Erdéllyel való unió ügye.) Ráadásul Somogyinak 1841 szeptemberében amúgy is forró lett Szatmárban a lába alatt a talaj. Az Uray vezette konzervatívok nyíltan meghírdették a 12 pont megbuktatásának programját, és tervezgették Somogyi perbe fogását is, aki látványos tanújelét adta radikális meggyőződésének. Egy alkalommal ugyanis a kancellária felosztatását követelte, és éles támadást intézett a Magyarország jogait lábbal tipró Habsburg-kormányzat ellen (hangsúlyozva, hogy a kisebb rablókat felakasztják, az országrablók viszont pompában élnek), hasonlóért korábban Wesselényiek

⁵²⁹ Az *Erdélyi Híradó*-ban a „törvényt” konkrétan is megemlíttette, az 1471/1. tc.-ben, és azt is tartalmazta, hogy minden év november 1-én gyűljenek egybe a képviselők.

⁵³⁰ Somogyi vándorútjáról ld. RÁCZ, 1956. 178. p.; VARGA, 1980. 206. p. Egyik 1840-es Bihar megyei beszédét felleltük: Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár (Debrecen, továbbiakban: TTREL.), R. 1045/7. sz.

⁵³¹ MISKOLCZY AMBRUS: Erdély a reformkorban (1830-1848). In: Erdély története 1830-tól napjainkig. Szerk.: SZÁSZ ZOLTÁN. Bp., 1986. (Erdély története három kötetben, III.) 1193-1345. p. (továbbiakban: MISKOLCZY, 1986.) 1295. p.

⁵³² SOMOGYI ANTAL: Mentő házak. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 32. sz. (április 20.) 125. p.

⁵³³ *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 50. (június 22.) 197. p.; 51. sz. (június 25.) 201-202. p.; 52. sz. (június 29.) 205-206. p. (Kitérőként megjegyezzük, hogy Közép-Szolnok közéletét hasonló kérdések foglalkoztatták, mint Krasznáét, de ennek részleteit nem ismertethetjük. Vö. 593. sz. jegyz.)

ellen felségsértési pert indítottak.⁵³⁴ 1841-ben, nem sokkal az országgyűlésen kieszközölt amnesztia után ezt az udvar nem merte megkockáztatni, mindenesetre Somogyi is tanácsosabbnak vélte továbbállni, így nem is tartózkodott Szatmárban az általa betervezett pontok december 6-i megbuktatásakor. Ekkor már Bihar megyében találjuk, ahol republikánus meggyőződésének megvallásáról, felelős kormány követeléséről, a birodalmi államadósság nemesség általi átvállalásáról szóló beszéde hökkentette meg nemcsak konzervatív ellenfeleit, de még számos liberális barátját is.⁵³⁵ (Ezt követte tapintatos továbbküldése Szegedre, ld. fentebb.)

III. A kettő közötti, októberi krasznai tartózkodásáról viszont szakirodalmunkban alig szólnak, pedig a szatmári 12 pont továbbfejlesztésének igénye megéri a figyelmünket. Annak megértéséhez, miért pont ott tartotta fontosnak és lehetségesnek a szatmári program továbbfejlesztését, röviden egy pillantást kell vetnünk Kraszna megye 1841-es viszonyaira. A Partium visszacsatolásáról szóló magyarországi 1836/21. tc. itt is komoly visszhangot kapott. Az 1837-38-as nagyszabasi országgyűlés a magyarországi diéta eljárását törvénytelennek, a törvénycikket érvénytelennek deklarálta, az udvar kívánságának megfelelően. Krasznában az ellenzéki-liberális erők kerültek túlsúlyba, amit azzal is nyomatékosítottak, hogy elfogadva az uralkodói meghívást, az 1839-es magyarországi diétára követeket küldtek, igaz, azzal a megszorítással, hogy csak a Partium visszacsatolásának ügyéhez szólhatnak hozzá. A többi partiumi vármegye Erdély országgyűlésén képviseltette magát, s e kérdés épp 1841 második felében, a következő erdélyi országgyűlés összehívásakor újra élesebb formában vetődött fel. (Az országgyűlésen végül az a salamoni döntés született, hogy Erdély a Partium Magyarországhoz csatolása ellen foglalt állást, de azzal együtt az unió iránti elkötelezettségét fogalmazta meg, és sürgette a két országgyűlés közötti kapcsolatfelvételt.)⁵³⁶ 1840 januárjában egyébként épp az országgyűlés idején Pozsonyban hunyt el Bánffy László, Kraszna megye követe. Temetése, különösen az ellenzéki Palóczy László borsodi követ által tartott gyászbeszéd alapján a „régai anyai karok közé oly régóta visszavárt Kraszna”, tágabb értelemben a Partium ügye melletti kiállásra is lehetőséget adott.⁵³⁷

1841 elején a vármegye hangulatát meghatározta, hogy nyolc év után először kapott lehetőséget a tisztújításra. A január 28-án kezdődő közgyűlésen hatalmas tömeg és a szavazatszedéssel kapcsolatos elhúzódó viták nyomán ellenzéki szemléletű tisztikar kapott bizalmat, Kabos József alispánságra, Orbán Péter fő-, Incze Károly aljegyzőségre választották, s betöltötték a fő- és alszolgabírói posztokat is. A megyét főispánhelyettesként gróf Kállay Kristóf kormányozta, aki próbált törvényességi felügyeletet tartani a közélet felett, többkevesebb sikerrel. A megye politikai elkötelezettségét jelezte, hogy Deák Ferencet táblabíróvá választották, továbbá kinyilvánították, hogy az itteni rendek „a visszakapcsolás elvének őszinte barátai”.⁵³⁸ 1841 folyamán többször is előkerült a tisztújítás ügye, számos törvényességi kifogással, belső ellentétek tisztázásával kellett tölteniük a közgyűlések idejét. Utóbbi egyébként különösen fontos volt, hiszen az erdélyi kormányhatóságok 1835 óta akadályozták a közgyűlések rendes megtartását, így a Magyarországon megszokott vármegyei rend biztosítása itt komoly nehézséget okozott, de a krasznaiak (ahogy tudósítójuk büszkén

⁵³⁴ VARGA, 1980. 208. p.

⁵³⁵ VARGA, 1980. 210-211. p.

⁵³⁶ MISKOLCZY, 1986. 1296. p.; KÖVÁRY LÁSZLÓ: Erdély történelme. VI. köt. A gubernátorok kora. Pesten, 1866. 217. p.

⁵³⁷ TTREL. R 2755. sz.; nyomtatásban megjelent: *Századunk*, 1840. 8. sz. (január 27.) 57-58. has.

⁵³⁸ *Pesti Hírlap*, 1841. 14. sz. (február 17.); 15. sz. (február 20.); *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 13. sz. (február 12.) 50. p.

megjegyzí: „e kis, de lelkes és értelemdús megyének” liberális hangadóí) „törvényekben keresték az évnegyedi közgyűlések rendes megtartásának biztosítékát”.⁵³⁹ Májusban jelentősen borzolta a kedélyeket, hogy az erdélyi kormányshék megsemmisítette a januári tisztújítás eredményét, sőt annak a korábbi adóshedőnek (Mátyus Dénesnek) a hivatalába történő visszahelyezését rendelte el, akit hűtlen pénzkezeléssel vádoltak és korábbi kinevezésüket Szilágysomlyón nem is engedélyezték.⁵⁴⁰ A vármegye feliratban tiltakozott az eljárás ellen, és ragaszkodott a korrupt pénztáros elmozdításához. Eljárásukat nemcsak a kor szükségleteire, hanem a pontosan hivatkozott régi magyar- és erdélyországi törvényekre is alapították, különösen az 1791/12. tc. kormányzat általi sérelmét hangoztatva. (A feszültséget nyilván a Partium tisztázatlan közjogi helyzete és az ebből fakadó ellenzéki magatartás tovább éllezte, a tudósító szavaival: „Midőn a törvény mellőzésével ügyekezettünk s elveink ellenére a tisztújítás kényes kérdésének tetteges gyakorlati megfejtésére vezetve a dolgok szövevényes állásában egyfelől attól tartanánk, hogy a visszakapcsolás küszöbén siettetett felületes tetteink által jogainkon könnyen örökre érezhető csorbát ejtünk; másfelől pedig a tisztújítást szabályozó kormányshéki rendeletnek még felolvasását sem nyerhetnők meg, melyet törvényszerűsége esetében bízást követtünk volna: Lehetett-e egyebet tenni, mint a tisztújítás veszéllyel fenyegető tömkelegéből, municipalis [= vármegyei] rendszerünket századokon keresztül biztosító törvények vezérfonalát bátran megragadva, haszonnal kivergődni, és a rendetlenektől, konkolyoktól s férgekektől annyira mennyire megmenekedni?”) Ugyanezt a határozatukat kimondták a – magyarországi vármegyék gyakorlatát átvéve – július 3-ára összehívott kisgyűlésen is.⁵⁴¹

A visszacsatolás illetve az unió ügye nyár folyamán is vitákhoz vezetett, s Kraszna rendei egyszer sem mulasztották el hangsúlyozni, hogy az 1836/21. tc. „minél hamarabbi végrehajtása újabb forró óhajtasokat ébresztett kebleinkben”.⁵⁴² Augusztus 24-én tartottak újabb közgyűlést, melyen törvénytelennek minősítették a kormányshék azon leiratát, mely a kolozsvári katonaság részére nagy mennyiségű tűzifa beszolgáltatását írta elő a megyének. Az adózó nép jelentős megterhelésével szembeni kiállás mellett a korábbi választások eredményeinek szem előtt tartásával megerősítették választott tisztségviselőiket, és a megye közéletében fontos reformkérdéseket is megvitattak. Például sérelmezték a magyarországi vármegyékkel való levelezés tilalmát, szorgalmazták egy tűzkármentesítő intézet felállítását (ld. erről a „krasznai 12 pont” kapcsán alább), a mezei rendőrségről szóló törvény behozatalát stb.⁵⁴³ A tudósító megállapította, hogy „lehetetlen megyénk jövőjén nem örövendünk; ugyanis [...] az elmúlt évekbeni pártok ingerültségének e gyűlésben semmi nyoma nem vala látható”. Már ekkor nyilvánvalóvá vált továbbá, hogy az ősz legizgalmasabb kérdése az lesz, küldjenek-e követet az erdélyi országgyűlésre, vagy nem. Egy Szilágysomlyón keltezett augusztus végi publicisztika szerzője a dilemmát elemelve úgy értékelt, hogy az 1836/21. tc.-kel ellenszegülőök kevesen vannak megyéjében, a Magyarországhoz kapcsolást tényként kezelik, viszont az exlex állapotban két párt alakult ki abban a tekintetben, hogy válasszanak-e követet, vagy csak az uralkodóhoz intézett feliratban fejezzék ki a tarthatatlan helyzettel

⁵³⁹ *Pesti Hírlap*, 1841. 31. sz. (április 17.)

⁵⁴⁰ *Pesti Hírlap*, 1841. 39. sz. (május 15.); 47. sz. (június 12.); *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 45. sz. (június 4.) 177-178. p. Utóbbi tudósítás kisebb sajtópolémiaira is alkalmat adott: Igazítás a krasznai gyűlésről. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 50. (június 22.) 197. p. Előbbi ugyanis olyan értelemben idézte a közgyűlésen történeteket, mintha a vármegye hibáztatta volna korábbi, az 1839-es országgyűlésre követet küldő, és annak napidíját is fizető gyakorlatát, bántva ezzel Bánffy László, „Kraszna fénycsillaga” és követőhársa céljainak és tetteinek tisztaságát.

⁵⁴¹ *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 4. (július 13.) 15. p.

⁵⁴² *Pesti Hírlap*, 1841. 60. sz. (július 28.)

⁵⁴³ *Pesti Hírlap*, 1841. 71. sz. (szeptember 4.); 73. sz. (szeptember 11.)

kapcsolatos dilemmájukat.⁵⁴⁴ Az *Erdélyi Híradó* szerkesztőségi vezércikket is szentelt a témának,⁵⁴⁵ amely körülmények között hívta fel a figyelmet a Partium kérdésének központi jelentőségére, elismerve az oda tartozó vármegyék kényes helyzetét, ugyanakkor emlékeztetve arra, hogy a visszacsatolás rendezésekor a távlati célt, Erdély és Magyarország egyesülését kell szem előtt tartaniuk, melyet lépéseikkel nem szabad veszélybe sodorniuk.⁵⁴⁶

Mielőtt – a teljesség igénye nélkül – a Partium visszacsatolásának helyi szorgalmazása krónikáját folytatnánk, érdemes felhívni a figyelmet a kérdés magyarországi vármegyékre gyakorolt, az erdélyiekkel egymás hatását erősíteni hivatott tevékenységére. Temes megye már 1841 februárjában körlevelet intézett a vármegyékhez, melyben kifogásolták, hogy a király „világos akarata” (sic!) és az 1836/21. tc. rendelete ellenére a partiumi megyék Magyarországgal való egyesülése („mely a fejedelmi trón erősítésére s nemzeti érdekeink kifejtésére hatalmas támasszal szolgálndna”) halasztást szenved. Hangot adtak azon meggyőződésüknek, hogy mindezért a felelősség nemcsak a bécsi udvar, hanem „köztudomásnál fogva szomszéd erdélyországi némely befolyásos férfiak ellentörekvéseit” is terheli „a nemzet forró kívánata ellenére”.⁵⁴⁷ Tolna megye szeptemberben készített felírást az uralkodóhoz a Partium ügyében, melyet nemcsak a magyarországi, hanem az erdélyi törvényhatóságoknak is megküldött.⁵⁴⁸ Ugyanezt az eljárást követte egy hónappal később Fejér is, amely azonban ezeken túllépve az Erdéllyel való egyesülést is szorgalmazta. Álláspontjukat számos megye (utóbbit például Borsod) is magáévá tette, leplezetlenül utalva arra, hogy a Partium visszacsatolásának ügye egy lépést jelent Erdély uniója irányában.⁵⁴⁹ A magyarországi kezdeményezések közül a legnagyobb lendületet az ügynek a nemrégiben 12 pontja révén az ellenzék meghatározó megyéi sorába lépett Szatmár 1841. májusi felirata jelentette. „A meghozott törvény mindeddig csak holt betű” – szögezték le, és arra kérték a magyarországi törvényhatóságokat, hogy a Partium bizonytalan állapotban lévő vármegyéinek megsegítésére fogjanak össze. Örömmel vették, hogy az uralkodó 1839-ben meghívta (egy kivétellel) képviselőiket az országgyűlésre, de kifogásolták, hogy ez a gesztus szintjén maradt, sőt, akadt olyan megye, ahol a tétlenül nézett „főispáni önkény” miatt nem lehetett fogantatni.⁵⁵⁰ Nem véletlen, hogy a Nagykárolyban történtek élénk visszhangot keltettek Erdélyben, ünnepték Szatmárban „a régibb dinasztia letűntét”, mellyel „s az új feltámadtával valóban forrongási állapotban vagyunk”.⁵⁵¹ Fontos tehát felhívni a figyelmet arra, hogy ezáltal a szatmári 12 pont ügye több vonatkozásban, szorosan összefonódott a partiumi megyék sorsával, tágabb

⁵⁴⁴ Nézetek a visszacsatolt megyéknek Erdély országgyűlésére meg- vagy nem hívatása iránt. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 21. sz. (szeptember 10.) 81. p. (A cikket --y--i szignóval írták alá, könnyen elképzelhető, hogy szerzőjében Somogyi Antalt tisztelhetjük, aki a nyáron bizonyosan többször megfordult a Partiumban. Vö. 527. sz. jegyz.)

⁵⁴⁵ Szózat a Partium képvisellete ügyében. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 26. sz. (szeptember 28.) 101-102. p.

⁵⁴⁶ A vonatkozó terjedelmes politikai ismertetésétől eltekintünk, de a témához való szoros kapcsolódására tekintettel két későbbi vonatkozó – az erdélyi diéta 1841. évi tanácskozásait kommentáló – cikkekre felhívjuk a figyelmet: A Részek visszacsatolásának kérdése az erdélyi országgyűlésen. In: *Pesti Hírlap*, 1842. 124. sz. (március 10.); [KOSSUTH LAJOS:] A Részek. In: *Pesti Hírlap*, 1842. 131. sz. (április 3.)

⁵⁴⁷ Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár (továbbiakban: B.-A.-Z.m.Lt.) IV.A. 501/e. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai.) 813/1842. sz.

⁵⁴⁸ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 812/1842. sz.

⁵⁴⁹ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 814/1842. sz.

⁵⁵⁰ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 811/1842. sz.

⁵⁵¹ Nagy Elek terjedelmes szatmári tudósítását ld.: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 43. sz. (május 28.) 169-170. p. A lap teljes terjedelmében közölte az uralkodóhoz intézett felíratot is, továbbá gyakran adott teret a szatmári liberálisok (legtöbbször Kovács Lajos) írásainak, például a partiumi kezdeményezés kapcsán is: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 44. sz. (június 1.) 173-174. p.

értelemben Erdély és Magyarország uniója ügyével, s a történetek jelentős szerepet játszhattak abban, hogy a két ország közjogi kapcsolatának megítélése végleg a liberális reformpolitika rendszerébe kerülhetett. Nem véletlen, hogy a szatmári pontok decemberi megbuktatása után a leginkább terjedelmes, részletező beszámolót a nagykárolyi helyszínről az *Erdélyi Híradó* hasábjain olvashatjuk.⁵⁵² Nemcsak a randalírozó, részeg tömeg naturalisztikus leírása érdemel figyelmet, hanem a reformok ellen felvonultatott, a hatalmát demagóg eszközökkel visszacsúszó és abban sütkérező Uray tevékenységének politikai elemzése, valamint – szempontunkból – az a körülmény is, hogy az ólmosbotos kisnemesek (Dessewffy Aurél és a konzervatívok vivátozása, a liberálisok pfujolása mellett) külön kikeltek az „idegenek” ellen, értve ezalatt a szomszédos partiumi megyékből a közgyűlésre érkező ellenzékieket. (Egy „középszolnoki” illetőségű urat például valósággal halálra kerestek, és nyilván Somogyi személye is az indulataik középpontjába került.) Megjegyezzük még, hogy a magyarországi ellenzék részéről a Partium vármegyéinek liberálisaival való szoros kapcsolatkeresés egyáltalán nem volt egyoldalú. Kraszna megye például 1842. augusztus 27-én írt jellemző sorokat Borsod vármegyének. Megköszönték a magyarországiak által részükre is hivatalból elküldött körleveleket, és kifejezték egyes borsodi kezdeményezésekkel való teljes elvokonságukat.⁵⁵³ (Konkrétan Borsod 1839-ben a megyei körlevelek kizárólagos magyar nyelvűsége és a megyei törvényszékek állandósítása ügyében kereste meg a törvényhatóságokat, de Kraszna egyetértett az itteni elhíresült, az egyházi javak szekularizációját célzó – „a hierarchia megszorítása s a felesleges papi jószágoknak népnevelésre s egyéb üdvös célokra és közhaszonra leendő fordítása eszközlése” – kezdeményezésével is.) Kifejtették ugyanakkor, hogy amíg a király nem teszi egyértelművé álláspontját azáltal, hogy meghívja őket a következő magyarországi diétára, addig érdemben mindezzel nem tudnak foglalkozni, sőt hivatalosan nem is válaszolhatnak ezekre a kérdésekre. Emlékeztettek arra is, hogy 1833-ban a Magyarországgal való vármegyei levelezést számukra az erdélyi kormányhatóságok útján betiltották.

1841 őszén, az erdélyi országgyűlés követválasztási időszakában a kérdés különösen felértékelődött, melyre Magyarországon is felfigyeltek. Szatmár megye szeptember 13-án kezdődött közgyűléséről a tudósítást jegyző Nagy Elek meg is állapította, hogy „figyelemmel kísérem a vitatásokat, hogy ami Erdélyt, vagy erdélyi olvasóinkat különösebben érdekelné, közölhetném”, hogy ezzel is hozzájáruljon a két ország közötti információcsere gyorsabbá, előítéleteket jobban eloszlatóvá tételéhez.⁵⁵⁴ A Partium ügyében, a hangulatot megragadva, leszögezte, hogy a törvényeket végrehajtó magyar királynak meg kell hívnia az országgyűlésre Kraszna, Közép-Szolnok, Zaránd és Kővárvidék követeit, erdélyi fejedelemlékeként nem akadályozhatja meg a Partiumnak Magyarországgal való egyesülését. A távlati célt a közgyűlés egyértelműen az unióban jelölte meg, egyes erdélyi köröknek ettől való idegenkedését „fillérgazdálkodásnak” minősítette, amely inkább ezeket elveszít, hogy néhány krajcárt megtarthasson. (Megjegyezzük, az unió ügyében valóban gondot jelentett a kortársaknak a két országrész sok szempontból eltérő jogi helyzetének, törvénykönyveinek harmonizációja, nem is beszélve az erdélyi birtokosokat feszélyező magyarországi úrbérrendezés eltérő hátteréről. A Partium ügyét épp az értékelte fel, hogy az erdélyiek szemében a „maradék” Erdély Magyarországra olvasztása mellett már könnyebb volt érvelni.⁵⁵⁵)

⁵⁵² *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 49. sz. (december 17.) 190-192. p., 50. sz. (december 21.) 194-195. p., 51. sz. (december 24.) 197. p. Ezt maga Kossuth is megállapította a szatmári 12 pont megbuktatását és a háziadó kérdését elemző publicisztikájában: [KOSSUTH LAJOS:] Régi baj új kórjele. In: *Pesti Hírlap*, 1842. 105. sz. (január 1.)

⁵⁵³ B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/e. 494/1843. sz.

⁵⁵⁴ *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 26. sz. (szeptember 28.) 102. p.

⁵⁵⁵ Ld. erről pl.: MISKOLCZY, 1986. 1296. p.

Az október 26-án megnyílt krasznai közgyűlés hosszas, mintegy öt órás vitatkozást bonyolított le abban a kérdésben, hogy a megye küldjön-e követeket a Kolozsvárra összehívott erdélyi országgyűlésre vagy ne.⁵⁵⁶ Ajtai Sámuel vezetésével markáns képviselte volt azoknak, akik arra az ellentmondásra hívták fel a figyelmet, hogy a vármegye követeit az uralkodó 1839-ben meghívta a magyarországi diétára, egy évvel később az erdélyi meghívót elfogadni következetlenség volna. Arra is emlékeztetett, hogy előadódhat, „midőn egymás után két országba hívatunk meg országgyűlésre, s előttünk áll azon könnyen megtörténhető kedvetlen [= kedvezőtlen] helyzet, melybe jöhetnénk, ha a két országnak egy időben lenne diétája”.⁵⁵⁷ Huszár Károly báró ezzel szemben az azonnali követválasztás mellett foglalt állást, és az álláspont hívei arra hivatkoztak, hogy a törvény szerint, amíg a visszacsatolás végbe nem megy, addig Erdélyhez tartoznak, s érvként hozták fel, hogy az erdélyi kormányhatóságoktól kapják a központi leiratokat, az erdélyi törvényszékeken folytatják pereiket és sokkal szorosabbak ezek az államjogi, mint a Magyarországhoz fűződő politikai (illetve további gazdasági stb.) kapcsolatok. A követválasztás hívei között is voltak, akik a követutasításba a Magyarországhoz csatolás kieszközlését kívánták belevetetni, s az ellenkező nézet képviselői is megoszlottak a tekintetben, hogy csak elodázzák az erdélyi követválasztást, vagy teljesen határolják el magukat attól. Tovább bonyolította a képet, hogy sor kerüljön-e a jelenlévők szavaztatására ebben a kérdésben, ezt végül elvetették (mondván, „ily kérdés a vitatás köréből ne vitessék át a – nálunk még sikamlós – szavazási körbe”), a tartalmi kompromisszumot pedig úgy alakították ki, hogy felírást intéznek az uralkodóhoz, a követválasztást pedig az erre adandó válasz megérkezéséig elhalasztják. Hogy addig is jelezzék a vármegye kompromisszumkészségét és az exlex helyzeten felülemelkedni kívánó hozzáállását, kineveztek egy bizottságot a követutasítás előkészítésére. Jelzésértékűnek szánták ugyanakkor, hogy a felírást nem az erdélyi, hanem a magyarországi kancellária útján tették meg V. Ferdinándnak, és csak tájékoztatták lépésükről az erdélyi főkormányshéket. Kraszna egyedülálló eljárását egyes kortársak is kétkedve kommentálták. A konzervatív szellemiségű *Múlt és Jelen* már megállapította, hogy a vármegyének így biztos nem lesznek követei az országgyűlésen, s megállapította: „Méltán kérdezni lehet, valjon ez úton a cél, mit a megyében egy párt kivívni akart, a reapplicatio [= Magyarországhoz visszacsatolás] siettetése, el lett-e érve, vagy az fog megtörténni ez esetben is, hogy a szerfelett siető hátrább marad?” A jogosnak tűnő dilemmát osztotta egyébként ellenzéki hangvételű laptársa, az *Erdélyi Híradó* is ironikus, jellemző című glosszájában.⁵⁵⁸ Attól való félelmének adott hangot, hogy a mindkét diéta felé kacsintgató, ám tényleges törvényhozói szerepet egyikben sem játszó Kraszna megye eljátszhatja a magyarországi képviselőtének hön áhított lehetőségét, hiszen „ha valamely országrész vagy megye egy alkotmányos ország tagjának tartja magát, úgy annak törvényhozásába képviselői által kell befolyania”, s a megyének „jelen ténye szerint nem valamely más ország tagjának, de külön országnak, és így Kraszna országnak kell lennie”.

E nagy jelentőségű krasznai közgyűlésen számos döntést hoztak még, például a hűtlen kezeléssel vádolt pénztáros elleni eljárás folytatásáról, s az említett tűzifa-szállítási kötelezettséget is kirótták újra a továbbra is vonakodó, kiskaput kereső vármegyére (tudomásul vették), döntöttek az 1835-ben, törvénytelennek nyilvánított megyei közgyűlés jegyzőkönyvének megsemmisítéséről stb. Az egész közgyűlést az erdélyi kormánysszervek és a vármegye rendei közötti feszültség hatotta át, amely például kicsúcsosodott az előző tisztújítás

⁵⁵⁶ *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 37. sz. (november 5.) 142-143. p., 38. sz. (november 9.) 146. p.; *Pesti Hírlap*, 1841. 89. sz. (november 6.), 93. sz. (november 20.); *Múlt és Jelen*, 1841. 89. sz. (november 5.) 701. p.

⁵⁵⁷ Megjegyezzük, ez a félelem alaptalan volt, hiszen Bécsnek épp az volt az érdeke, hogy a magyarországi és erdélyi törvényhozás ne egyszerre ülésezzen, ezzel is megpróbálva akadályozni a két országrész közéletének harmonizációját. Vö. MISKOLCZY, 1986. 1294-1295. p.

⁵⁵⁸ Kraszna ország. *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 38. sz. (november 9.) 146-147. p.

törvényessége ügyében felolvasott központi leirat kapcsán. Ebben felszólították a megyét, hogy tartózkodjon a főhatóságait illető kioktató és fenyegető hangnemtől. A *Pesti Hírlap* cenzor által törölt tudósítása⁵⁵⁹ ezt így adta vissza: „Azon feliratban ugyanis, amelyben most a rendek megintettek, az volt, hogy ha a kormánysházák nem szűnik meg a rendek jogait sértetgetni, s a választott tisztektől a fizetést továbbra is megtagadja, munkálni fognak a rendek abban, hogy mihamarább Magyarországhoz csatoltassanak. Olvastatott még más kormánysházai leirat is, mely alkalommal a gyűlés egy igen nevezetes tagja így nyilatkozott, ha a kormánysházák által okozott minden sérelmeinkért csak egy-egy könnyet ejtenénk is, utoljára egészen kiszáradnánk.” Egy másik kortárs tudósító összegző megállapítása szerint „ezen gyűlés egész folytában uralkodó férfias komolyság a tanácskozásnak bizonyos parlamentáris szint adott, a személyeskedés mindkét részről gondosan kikerültetett. Végül örömmel említendő, hogy eddigi szólóink számát több szónoki pályára ezúttal fellépett fiatalaink kitünőleg szaporíták.”

A követutasítás előkészítésére létrehozott, említett bizottsághoz Somogyi Antal „lelkes hazánkfia, kit mi nyílt karokkal s nyílt kebellet fogadtunk”, benyújtotta a szatmári 12 pontot, javasolva, hogy azok képezzék az utasítások elvi alapját. (A közgyűlésen elfogadták, hogy bárkinek joga van írásos javaslattal az utasítást készítő választmányhoz fordulni.) Másnap, október 28-án folytatta azzal, hogy újabb 12 pontos tervezetét közölte az előkészítő bizottsággal.

IV. Somogyi nem is titkolta, hogy azért választotta ezen újabb 12 pontos program közzétételére a partiumi megyét, mert az „úgy [van] szerkesztve, hogy Kraszna megye által elfogadtathassék, akár Erdélynél maradand, akár a már hozott törvény értelmében magyar honhoz visszacsatolják”.⁵⁶⁰

A javaslat összességében ugyanolyan egységes szerkezetű reformprogram, mint a szatmári 12 pont, ugyanúgy megállná önállóan is a helyét, ugyanakkor annak kétségtelenül továbbgondolt, továbbfejlesztett, és nem csupán az erdélyi/partiumi kérdés mentén aktualizált változata. Nemcsak Somogyi ambícióit tükrözi (vagyis azt, hogy a szerző a társadalmi és politikai átalakulást gyorsan, minden területre kiterjedően kívánta véghezvitetni a következő országgyűléssel), hanem a reformfolyamat lehetséges irányait, argumentációs pontjait is kijelölni hivatott. Hasonlóan a szatmári pontokhoz, Somogyi ezt is részletes kommentárokkal látta el, próbált a tervezet mentén esetleg kialakuló vitához támpontokat nyújtani. Kommentárjait, valamint a szatmári pontokat röviden áttekintő, értékelő megjegyzéseit cikksorozatban nyilvánosságra is hozhatta,⁵⁶¹ alábbiakban ezt, illetve az egyes pontok tartalmát röviden igyekszünk bemutatni.

Írásában Somogyi először a szatmári pontok értékelését foglalta össze (immár annak tudatában, hogy a kezdeményező megyében megbukott, ugyanakkor több vármegyében továbbra is a követutasítást készítő választmányok, megyegyűlések foglalkoztak azzal), és saját korábbi álláspontját is árnyalta, pontosította.⁵⁶² Elméleti igénytel szögezte le a haladás

⁵⁵⁹ Ld. 527. sz. jegyz.

⁵⁶⁰ Ld. 527. sz. jegyz.

⁵⁶¹ SOMOGYI ANTAL: Mit és hogy? In: *Társalkodó*, 1842. 37. sz. (május 7.) 145-146. p., 38. sz. (május 11.) 149-151. p., 39. sz. (május 14.) 153-155. p.

⁵⁶² A szatmári pontokhoz készített kommentárjait egy évvel korábban jelentette meg: SOMOGYI ANTAL: Ősiség és hitel. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 38. sz. (május 11.) 149-150. p.; Kénszerített örök megváltás. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 39. sz. (május 14.) 153-154. p.; Szatmármegyei 12 pontok commentatioja. In: *Erdélyi Híradó*, 1841. I. 40. sz. (május 18.) 157-158. p. Értékelésére, bemutatására ld.: FAZEKAS, 2006.

általa vallott ütemű és tartalmú értelmezését, és visszatekintve a szatmári pontok vitáira, újra megállapította, hogy egyes reformpontjai semmi újdonságot sem tartalmaztak a régi magyar törvényekhez képest (az ezekre való hivatkozás és aktualizálási igény amúgy is meghatározta Somogyi érvelését, ld. alább), valamint a mások által az elmúlt évtizedben kezdeményezettekhez képest, „kivéve az egybeállítást”, vagyis az egységes szerkezetű megjelenítést. A szatmári program elemei „alkotmányunk szelleme szerinti, sőt azon alapulnak” – szögezte le, és hozzátette, hogy az „újabbkori mozgalmakban” mindez már elhangzott, utóbbira példaként Széchenyi *Hitel*, *Világ* és *Stádium* c. munkáiban megfogalmazottakat hozta fel, sőt még a Kossuth-ellenes *A Kelet Népe*-t is úgy értékelte, hogy annak szerzője „mindazt, mi e pontokban foglaltatik, már ezelőtt megpendíté”. Hivatkozása nemcsak azért különös, mert 1841. októberi leveléből tudjuk,⁵⁶³ hogy Széchenyi lassúbb ütemet szorgalmazó taktikáját mélyen elítélte, és attól gyökeresen eltérő mintát képviselt, hanem azért is, mert egyes programpontjai éppen Kossuthnak a *Pesti Hírlap*-ban kifejtett – Széchenyi által nyilvánosan kárhoztatott – egyes téziseivel mutattak rokonságot. Nem véletlen, hogy ebben a cikkében is Kossuthot jelölte meg, mint hivatkozási alapot.⁵⁶⁴ Somogyi visszautasította továbbá a vádat, hogy túl korai, elszietett lenne reformprogramja. Egyes pontokkal kapcsolatosan esetleg elfogadta a merész kezdeményezés bélyegét, bár maga ezt sem tartotta elkapkodottnak, idő előttinek. Konkrétan az első három pontban foglalt kezdeményezésről (a hitelintézet, az ösiség eltörlése és a kötelező örökváltság kapcsán), valamint a 8. szatmári pont második feléről jegyezte ezt meg. (Utóbbi esetben korrekcióra is kész volt, vagyis a valamennyi oktatási szinten megvalósítandó népnevelés elősegítésére eredetileg az egyházi birtokok szekularizációját jelölte meg anyagi háttérként, de tapasztalva az ezzel kapcsolatos ellenkező nézetek nagy számát – az ugyanezt részletesen kifejtő 1841. augusztusi borsodi indítvány fogadtatását – a költségeket inkább a háziadóból befolyt összegekből kívánta fedeztetni. „De nevelésnek lenni kell mindenáron” – zárta vonatkozó fejtegetését.) A többi pontról viszont úgy vélte, mivel az emberek személyes jogairól szólnak, soha nem lehet megvalósításukat elég korán elkezdni: „Körülmények s idő javasolhatják egy vagy más, csupán egy ország helyzetét illető rendelkezés elhalasztását, de emberi jogok megadása soha, semmi időben kora[i] nem lehet.”

A fentebb, II. részben közölt krasznai pontokra rátérve, Somogyi megállapította, hogy programját akkor nyújtotta be a vármegyéhez, amikor még nem dőlt el, küldenek-e követeket az erdélyi országgyűlésre, viszont a követutasítási előmunkálatokat már megkezdték. (Megjegyezzük, cikkében nem ugyanabban a sorrendben ismertetette a pontokat, ahogy az az *Erdélyi Híradó* hasábjain megjelent illetve a *Pesti Hírlap*-ban nem jelenhetett meg, alábbiakban utóbbi ismertetéseket követtük.)

A statisztikai hivatal felállításának kezdeményezése az önálló és modern államigazgatás igényének egyértelmű megfogalmazása volt. A kormányzatot, az országgyűlést naprakész sőt, a sajtó útján nyilvánosságra hozni kívánt adatokkal ellátni hivatott intézmény égető szükségességét szorosan összekapcsolta a reformfolyamattal, mondván, amit javítani akarunk, azt ismernünk is kell. „Ha a reformok szükségét mélyen [vagyis konkrét statisztikai adatok birtokában] fogjuk érezni, nem fognak azok elmaradni. Nincs pedig meggyőzőbb a számnál.” – vallotta. Példaként hozta fel, hogy mennyivel inkább átérzik a politikai döntéshozók a népnevelés fontosságát, ha konkrétan ismerik az analfabétizmus helyzetét nemcsak hazánkra vonatkozóan, hanem – a Magyarországra nézve lesújtó – nemzetközi összehasonlításban. Megfogalmazása kimondatlanul is a Bécsben központosított államigazgatás statisztikai

⁵⁶³ Vö. 525. sz. jegyz.

⁵⁶⁴ Konkrétan az alábbi vezércikket: [KOSSUTH LAJOS:] Ismét és ismét adó. In: *Pesti Hírlap*, 1842. 137. sz. (április 24.)

gyakorlatának kritikája volt. Az udvari kormánysszervek számára ugyanis kényes kérdés volt, hogy az általuk (konkrétan a birodalmi főszámvevőségben belül épp 1840-ben megalakított közigazgatási-statisztikai igazgatóság által) készített és hozzáférhető adatsorok a birodalom egységét, egységes igazgatásának szükségességét tükrözzék, a magyarországi demográfiai, gazdasági stb. folyamatok abból nehezen legyenek önállóan értelmezhetők. (Az évente nyilvánosságra hozott Tafeln sorozat magyarországi adatai gyakran a kortársak számára is köztudottan megbízhatatlanok voltak.)⁵⁶⁵ Nem véletlen, hogy 1848-ban az önálló magyar államiság intézményesülésének folyamatába illeszkedett a Belügyminisztériumban létrehozott, Fényes Elek által igazgatott Statisztikai Hivatal, melynek Szemere Bertalan által megfogalmazott hivatása visszhangozza Somogyi korábbi érveit: „a tervezendő törvényjavaslatok életalapjait kimutatni, s megismertetni magunkat magunkkal”.⁵⁶⁶

A rendszeres polgári és büntető törvénykönyv követelésével a korban széles körben képviselt, égető szükségletet öntött formába, és jelentőségét mutatja, hogy gyakorlatilag megismételte a 11. szatmári pontban foglalt követelést. A krasznai pontok benyújtását követően nem sokkal ült össze az előző országgyűlés által a büntetőjogi reformot előkészíteni hivatott bizottság, és egymás után láttak napvilágot az egységes törvénykezést szorgalmazó tervezetek, sajtócikkek, vonatkozó megyegyűlési indítványok.⁵⁶⁷ Maga Somogyi Werbőczy *Tripartitum*-ának elavultságára alapozta érvelését, mely nem alkalmas a lakosság magánjogi viszonyainak átfogó szabályozására, s nemcsak hogy az egyszerű emberek, de még a jogtudósok számára is átláthatatlan, hogy mit is írnak elő a rájuk vonatkozó jogszabályok. „Pedig a törvényt mindenkinek érteni s tudni kellene, az lévén cselekvényink szabályozója” – vallotta, és a súlyos ügyhátrálékkal küszködő bíróságok munkájának gyorsítására egységes szemléletű törvénykönyv nélkül reményt sem látott. (Mint mondta, valóságos szatíra, hogy az unoka látja nagyapja perének végét, pedig „míg e földön élünk, kell megadatni földi jogainknak, ama jobb világban más örökséget várunk”.). Kilátásba helyezte továbbá, hogy konkrétan a büntető-eljárás, a fellebbezés és a semmítés eseteinek kidolgozására maga is konkrét javaslatokat fogalmaz meg.

A Partium közegében legnagyobb visszhangot kétségkívül a harmadik ponttól, vagyis Erdély és Magyarország uniójának mielőbbi kimondásának követelésétől remélt. Érvelését a Bocskai és a Habsburgok közötti 1595. január 28-án aláírt prágai szerződésre alapozta, miszerint az elsőként ebben a dokumentumban erdélyi fejedelmi címmel illetett Báthori Istvánról szólva leszögezték, hogy Erdély „elválaszthatatlan része” a magyar királyságnak, mellyel való egyesítését János Zsigmond ágának kihalásával azonnal fogatosítani szándékoztak.⁵⁶⁸ Az

⁵⁶⁵ KOVACSICS JÓZSEF: Bevezetés a történeti statisztika forrásainak tanulmányozásába. In: A történeti statisztika forrásai. Szerk.: KOVACSICS JÓZSEF. Bp., 1957. 5-50. p., 34-35. p.

⁵⁶⁶ F.Z. [FÓNAGY ZOLTÁN:] Megalakul a Statisztikai Hivatal. In: 1848–1849. A forradalom és szabadságharc története. Szerk.: HERMANN RÓBERT. Bp., 1996. 70. p.

⁵⁶⁷ A vonatkozó irodalomból ld. pl.: FAYER LÁSZLÓ: Az 1843-iki büntetőjogi javaslatok anyaggyűjteménye. I-IV. köt. Bp., 1896.; VARGA JÁNOS: Deák Ferenc és az első magyar polgári büntetőrendszer tervezete. Zalaegerszeg, 1980. (Zalai Gyűjtemény, 15.); CSIZMADIA ANDOR – KOVÁCS KÁLMÁN – ASZTALOS LÁSZLÓ: Magyar állam- és jogtörténet. Bp., 1995. (bővített kiadás) 256-257. stb. p.; Nyáry Pál Pest megye közgyűlésén terjesztette elő a bűnvádi eljárás reformjára vonatkozó javaslatát (MOL. R 101. Korrektúrapéldányok. 3. dob. 2. cs. 96. sz.), Kossuth vonatkozó vezércikkeiből: Védelem és nyilvánosság. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 54. sz. (július 7.) stb.

⁵⁶⁸ Somogyi álláspontja nyilvánvalóan a *Pesti Hírlap*-ban megjelent egyik átfogó értekezés gondolatmenetét és hivatkozással használt történeti forrásait követte. KÁLLAY FERENC: Erdély II. Egyesülési viszonyok. Kölcsény Ferencz – Horváth István. In: *Pesti Hírlap*, 1841. 78. sz. (szeptember 29.) A témáról ld. pl. BARTA GÁBOR: Az Erdélyi Fejedelemség első korszaka (1526-1606). In: Erdély története a kezdetektől 1606-ig. Szerk.: MAKKAI LÁSZLÓ – MÓCSY ANDRÁS. Bp., 1986. (Erdély története három kötetben, I.) 409-541. p., 526. p.

erdélyi unió aktuális politikai ügyét régi jogforrásra építő érvelésével kapcsolatosan érdemes emlékeztetni Kossuth álláspontjára, aki nemcsak összekapcsolta azt a Partium visszacsatolásának kérdésével, hanem arra is rámutatott, hogy mindez olyan probléma, melyet „nem régi diplomák poros tartalmai, hanem csak az élet, a jelen szüksége és a jövő kilátásai oldhatnak meg”.⁵⁶⁹ Somogyi mindenesetre megfogadni látszott Kossuth tanácsát, aki szerint a történelmi érvelésre ugyan szükség van, de az uniót nem ezért, hanem az aktuális politikai szükségletekre alapozva kell a belpolitika központi kérdései között megtartani, s „ha a két testvérhonnak közös érdeke kívánja, hogy egyesüljön, egyesülnie tanácsos, egyesülnie kell, habár soha egyesülve nem volt volna is”. (Amint ez 1848-ban az áprilisi törvényekben köztudottan bekövetkezett.)

A 4. pontban a szerző a szatmári pontoknak a belkereskedelmet gátló céhek, monopóliumok eltörlését szorgalmazó indítványát ezúttal az önálló magyar külkereskedelem igényeit tükröző javaslattal fejlesztette tovább. Az általa hivatkozásként megjelölt és megújítani kívánt 1681/79. tc. valóban kimondta,⁵⁷⁰ hogy „bármely eladó tárgyakra nézve az ország s őfelsége tartományai közt szabad kereskedést gyakoroljanak”, melyet a Mária Terézia-féle kettős vámhatár a magyar nemzetgazdaság szempontjából károsan korlátoz. Kossuth vámrendszerrel kapcsolatos fejtegetéseit alapul véve (bár azt azon a ponton árnyalva, miszerint saját magyar védvámrendszer kialakítására nem látott reális lehetőséget) döntő jelentőségű szükségletnek nevezte, hogy a magyarországi nyerstermékek szabadon kivihetők legyenek az örökös tartományokba, melyet a versenyképesnek és fejlődőnek tekintett hazai feldolgozóipar fellendítésének ügyével párosított. A mezőgazdasági termékek (gyapjú, bőr, kender stb.) előállított mennyiségét és minőségét kiválónak tekintette, amelyet nem kivinni kell az országból, hanem itthon megteremteni az ipari feldolgozás technikai és személyi feltételeit. Úgy vélte, a magyar iparfejlesztés ebben az esetben összekapcsolható a szabadkereskedelmi rendszer kialakításával, s a belső piac fellendítése hoz megoldást a létesítendő hazai gyárak számára. Közgazdasági számítások alapján 60 millió forintra becsülte a külföldre vitt, ám szerinte itthon tartható, és „a honi vagyonosodás emelésének” szolgálatába állítható összeget. A pamut kapcsán panaszkolt például, hogy kiviszik az országból, pedig Magyarország szükségeire fordítható, s csak tőlünk függ a saját lábra állítása, hiszen a kereslet rohamosan nő. A kender ugyan rosszabb minőségű, de ezt csak az eladás bizonytalanságával magyarázta. („Inkább Belgiumnak adózunk, ahelyett, hogy a belfogyasztás rendszerét elfogadnánk” – írta.) Egyes iparcikkek (porcelán, üveg, vas, papír) esetén szintén a hazai ipar lehetőségeit és a behozatal visszaszorításának alternatíváját mutatta be, rámutatott továbbá, hogy hazánk a kivételes természeti adottságok jobb kihasználása, bányafeltárások és a „vállalkozói szellem” meghonosítása útján léphet a kor szükségletei által kívánt gazdaságfejlesztés útjára. A magas vámok által felvert árak negatív hatását e korlátozások megszüntetésével kívánta megoldani, egyedül az útvámot akarta állami jövedelemként megtartani. A kieső harmincadjövedelem pótlására viszont csak annyit tudott felhozni, hogy egyes régi törvények⁵⁷¹ felújítása révén az állami bevételek növelésének lehetőségeit az ország előkelőiből (szakembereiből) álló központi testületnek kell megvizsgálnia, arra javaslatot tennie, és az állami adóbevételekről az országgyűlés előtt beszámolnia.

Somogyi Antal a következő három krasznai pontot a katonasággal összefüggő javaslatoknak szentelte, ami mutatja, hogy az önálló magyar államiság biztosítékai sorában kiemelt szerepet

⁵⁶⁹ Kossuth jegyzete az előbbieken idézet cikkhez. Ld. még: KOSSUTH LAJOS: Szerkesztői jegyzetek a Pesti Hírlaphoz, I. (1841) Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc, 2003. 215. p.

⁵⁷⁰ Corpus Juris Hungarici. A törvényekbe zárt történelem. [CD-ROM. KJK-Kerszöv] Bp., 2000. (továbbiakban: CJC CD-ROM, 2000.)

⁵⁷¹ 1454/2. tc., 1635/1. tc. Ld. CJC CD-ROM, 2000.

tulajdonított e – szatmári pontokban nem érintett – kérdéskörnek. A kimondatlanul is a hadsereg modernizációját, kisebb létszámú, olcsóbb, de hatékonyabb honvédelmet szorgalmazó fejtegetéseit szintén régi törvényekre alapozta. Az 1526/10., az 1528/1. és az 1538/4. (szlavón) törvenycikkek⁵⁷² aktualizálása nyilvánvalóan az önálló nemzeti hadsereg igényét jelentette, valamelyest burkolt formában. A törvények szövege ugyanis a társadalom egészének, vagyis a nemeseknek és a jobbágyoknak egyaránt a honvédelem iránti felelősségét fogalmazta meg. A programban is hivatkozással használt 1458/2. tc.⁵⁷³ emellett az uralkodó kötelességévé (későbbi értelemben nyilván: az állam feladatává) teszi Magyarország megvédését a külső ellenséggel szemben, s amennyiben ez nem volna elég, elrendeli a lakosság egészének mozgósítását, rendi állásra való tekintet nélkül. Nyilván ez utóbbinak volt fontos társadalmi üzenete az 1840-es években, nem is beszélve a felállítandó nemzetőrség igényéről. Az 1848-ban megvalósuló intézmény az amerikai függetlenségi háború illetve különösen a francia forradalom példája nyomán egyértelműen a nemzeti hadsereg megtestesülését, a közbiztonság feladatainak polgári szemléletű átszervezését jelentette, s mint a forradalmak által létrehozott fegyveres erő, az iránta mutakozó igény egyértelmű politikai állásfoglalást is jelentett.⁵⁷⁴ Somogyi indoklásában előadta még, hogy az említett régi törvények szövege teljesen megfelelő, csak használni kell őket: „Adjunk hát e régi institutióknak korunkhoz illő új alakot.” Az önálló magyar honvédelem és közbiztonsági szervezet iránti indítványát azzal is alátámasztotta, hogy országunk mindig „védfalat” képezett Európa számára, régen kelet, saját korában pedig észak (vagyis az orosz fenyegetés) ellen. A magyar katonaság hazahozatalának illetve a külföldiek elvitelének igénye ismét csak 1848-ból ismerős, a krasznai pontok indoklásában a szerző az 1608/2. (koronázás előtti) tc.-et hívta segítségül, mely szó szerint kimondja, hogy az uralkodó „az ország előleges tudta és beleegyezése nélkül, Magyarországon és ennek a kapcsolt részeiben, se háborút ne indítson, se külföldi katonákat be ne hozzon”.⁵⁷⁵ A 7. krasznai pont nyilvánvalóan kimondta az önálló, az örökös tartományoktól elválasztott nemzeti hadsereg felállításának igényét, megtoldva azzal, hogy e hadseregnek a tisztjei csak magyarok lehessenek. A nemzeti önrendelkezés egyik legfontosabb biztosítékát, az önálló hadsereg igényét számos régi törvényre alapozta, amelyek ugyan előbbiről kevesebbet, a magyar tisztek („jól érdemesült és alkalmas hazafiak”) alkalmazását „az idegen nemzetbeli emberek helyett” viszont gyakrabban említették meg, például az üresedésben lévő kapitányságok esetén kifejezetten kötelezték erre az uralkodót.⁵⁷⁶ A hadsereg vonatkozásában kétségtelenül radikális indítványok nemcsak nemzeti, hanem társadalmi egyenlősítő tendenciákat is magukban foglaltak, könnyen a birodalom egységével szembeni kritikaként voltak értelmezhetők.

A 8. pont (folytatva a szatmári pontok között is épp a 8-at) fontos egyházpolitikai kérdésben foglalt állást. Az 1839-40. évi országgyűlés után az egyik legfontosabb, legtöbb izgalmat kiváltó vita a vegyes házasságok megáldásának katolikus egyház általi megtagadásával

⁵⁷² CJC CD-ROM, 2000.

⁵⁷³ CJC CD-ROM, 2000.

⁵⁷⁴ Ld. erről számos szakirodalmi hivatkozás közül pl.: BONA GÁBOR: A szabadságharc fegyveres ereje. In: *Hadtörténelmi Közlemények*, 1998. 1. sz. 3-27. p., 5. p. stb.

⁵⁷⁵ CJC CD-ROM, 2000. Bár Somogyi a következő pontnál említette hivatkozásként, az 1647/65. tc. felemlegése inkább ezt támasztja alá, hiszen a paragrafusban arról van szó, hogy „a bennszületett kapitányokat és más tiszteket, meg végvidéki katonákat, nem szabad a végvidékekről az országon kívül vinni”. Uo. Megjegyezzük még, hogy az *Erdélyi Híradó* szövegében nem az 1458/2., hanem az 5. tc.-et említi, és felhívja még igazolásul a régi törvények között az 1518/16. tc.-et is. Ez utóbbiak az adózás rendjéről szólnak, és véleményünk szerint hivatkozása utóbbi esetben is inkább az 1518/8. tc.-re vonatkozhatott, amely mindenki „kártevés nélküli” hadba vonulásának kötelezettségét írta elő. Uo. Vö. 527. sz. jegyz.

⁵⁷⁶ A hivatkozott törvények: 1552/15., 1598/16., 1638/17., 1649/8. tc. CJC CD-ROM, 2000.

függött össze. Az országgyűlésen épp az egyház nyomására elintézetlenül maradt kérdéskör olyan mélységű konfliktust eredményezett a vármegyék többsége által támogatott liberálisok, valamint a katolikus egyház között, hogy nyilvánvaló volt, a következő diétán törvénnyel kell rendezni az 1791/26. tc. értelmezése körüli vitát. Az ellenzék nyilvánvalóan a protestánsok vallási egyenjogúsítása, az állam-egyház elválasztása irányába mutató javaslatokat tett, az egyház társadalmi, politikai illetve a többi felekezettel szembeni privilégiumainak fenntartására törekedett. A Somogyi által javaslatba hozott kötelező polgári házasság – mint tudjuk – csak 1894-ben került a magyar törvénytárba, s addig még igen sok egyházpolitikai harcot eredményezett. Mindenesetre a kortársak közül hozzá hasonlóan, sokan voltak azon a véleményen, hogy a bonyolult vegyes házassági problémára, illetve általában az állam-egyház kérdéseire a felekezeti egyenjogúságot egyedül gyakorlatba ültetni képes kötelező polgári házasság jelent megoldást. A vármegyék közül Bereg már a vegyes házassági viszályok kezdetén, 1841 márciusában ilyen értelmű határozat pártolására kérte a vármegyéket,⁵⁷⁷ de ugyanezt nyilvánossá tette augusztusban Zólyom,⁵⁷⁸ és a kérdésben iránymutatónak számító Deák Ferenc is többször tett ilyen értelmű nyilatkozatot már az 1840-es évek elején.⁵⁷⁹ Maga Somogyi cikkében nem szentelt nagy terjedelmet a javaslat kommentálására, csupán annyit jegyzett meg, hogy az országgyűlés óta folyó nyilvános vita feleslegessé tesz minden magyarázkodást. Az egyéni és azzal összefüggő kollektív szabadságjogok sorában igen nagy jelentőséget tulajdonított e kérdésnek: „ennek [ti. a polgári házasságnak] elrendelése nélkül nincs egyéni jólét és szabadság, s hol ez nem létezik, ott a közészeti sincs kellőleg biztosítva”.

A kölcsönös jég- és tűzkármentesítő intézetnek a korban voltak már előzményei. Számos megyében, térségben jöttek létre önkéntes alapon szervezett biztosító társaságok az 1840-es évek elején,⁵⁸⁰ és talán Somogyi indítványától nem független, hogy Krasznában is megalakult 1842 márciusában.⁵⁸¹ Az átfogó program részeként szóba hozott javaslat újdonsága épp abban állt, hogy a szerző szerint nem önkéntes alapon, hanem kötelező jelleggel, továbbá nem regionális, hanem országos biztosítási rendszert kell létrehozni. Utóbbi annak garanciáját jelenti, hogy az ország bármely vidékén történik természeti csapás, egy ilyen biztosító társaság jelentősebb összeggel és hatékonyabban segíthet a bajba jutottakon. E programnak is volt egyébként társadalmi üzenete, hisz Somogyi külön hangsúlyozta, hogy a létrehozandó intézet „terhe alól a nemesség ki ne vonhassa magát”. A szerzőnek arra is volt gondja, hogy a leendő társulat munkáját a városépítészeti szabályok koordinálásával kösse össze. A tűzkárok után kötelezni kell a tűzbiztosabb anyagból és szabályozott körülmények között történő újjáépítésre, ami nemcsak egy esetleges következő szerencsétlenséget előzhet meg, hanem a városrendezés a lakosság közérzetére is hatással van – fejtegette.⁵⁸² Bár az intézetnek

⁵⁷⁷ Közölte: *Pesti Hírlap*, 1841. 27. sz. (április 3.) 219. p.

⁵⁷⁸ Ld. pl. *Pesti Hírlap*, 1841. 70. sz. (szeptember 1.) 590. p.

⁵⁷⁹ Utóbbiról ld.: FAZEKAS CSABA: Deák Ferenc az 1841. évi egyházpolitikai vitában. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szerk.: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.) 83-163. p.

⁵⁸⁰ Ezekről a sajtó is hírt adott, csak a példa kedvéért a maroszséki tűzkármentesítő egyesület 1840. decemberi megalakulásáról: *Erdélyi Híradó*, 1841. 22. sz. (március 16.) 85-86. p.; a később Szemere Bertalan igényes szervezőmunkájával létrejött Tiszamelléki Kölcsönös Tűzkártérítő Társaságról: RUSZOLY JÓZSEF: Szemere megyéje, Borsod Szemeréje. In: Szemere Bertalan és kora. Szerk.: RUSZOLY JÓZSEF. 1. köt. Miskolc, 1991. (Borsod-Abaúj-Zempléni Történelmi Évkönyv, 7/1.) 70-135. p., 132-133. p. Stb.

⁵⁸¹ *Pesti Hírlap*, 1842. 134. sz. (április 14.)

⁵⁸² Somogyi logikájának volt alapja, hiszen a korban gyakori városi tűzvészek, árvizek után a mielőbbi újjáépítésre voltak tekintettel, ami gyakran a szerencsétlenségek megismétlődéséhez vezetett. Ld. erről pl.: FAZEKAS CSABA: A város és a tűzvész az újkori Magyarországon (a korabeli Miskolc története alapján). In: Város és társadalom a XVI-XVIII. században. Szerk.: BESSENYEI JÓZSEF – FAZEKAS CSABA. Miskolc, 1994. (Studia Miskolcinsula 1.) 99-110. p.

országos szervezetséget kívánt tulajdonítani, az építészeti szabályrendeletek megalkotására azonban a helyhatóságokat kötelezte volna, tekintettel az egyes települések eltérő természetföldrajzi, építőanyag-ellátottsággal kapcsolatos stb. viszonyaira. Somogyi javaslata ebben az esetben is visszhangra talált, vagy legalábbis mások is fontosnak tartották a kérdést, a következő országgyűlésen például az (igaz, el nem fogadott) indítványok sorában szerepelt az egész Magyarországra kiterjedő jég- és tűzkármentesítő intézet felállítása,⁵⁸³ Batthyány Lajos vezetésével 1842-ben kezdődött egy jégkármentesítő országos egyesület létrehozása,⁵⁸⁴ Erdély átfogó intézetét Mikó Imre alapította stb.

Az évenkénti országgyűlés tartása iránti követelés (10. pont) az ellenzék gyakran emlegetett, régi követelése volt, mint ismeretes, ez is az 1848-as áprilisi törvényekben került életbe léptetésre. Somogyi Antal azonban ezt is régi jogszabályokra való hivatkozással követelte. Az 1471/1. tc. pár soros szövege (igaz, hogy „akkor, ha a szükség parancsolja” klauzulával, de) kimondta, hogy „évenként országgyűlés tartandó”.⁵⁸⁵ Somogyi indítványában ugyanakkor az országgyűlés évenkénti ülésezésével kapcsolatosan radikálisabb hangot is megszólaltatott, rést akarva ütni az uralkodó törvényhozással kapcsolatos felségjogain, amikor azt hozta szóba, hogy a honatyák „összehívás nélkül gyűljenek egybe” minden évben, vagyis nem csak akkor, ha a király elrendeli. Érdekes még a pusztá szóhasználata is, hiszen nem követekről, hanem „a nemzet képviselőiről” beszélt, vagyis kimondatlanul népképviseleti alapra helyezett törvényhozást szorgalmazott, ami egyébként nem más, mint a szatmári 12. pontban foglaltak megújítása és továbbfejlesztése.

A 11. pontban röviden említette meg Apafi fejedelem törvényhozásra vonatkozó „conditio”-jának megújítását. Mivel ezt az indítványát részletesebben nem kommentálta, jelenlegi ismereteink alapján csak feltételezhetjük, hogy az Apafi Mihály erdélyi fejedelem (1661-1690) által kiadott jogszabályok közül a központi hatalom és az országgyűlés közös kormányzására, utóbbi minden fontosabb országos ügyben való kérdésére, továbbá az önkényes uralkodói döntések mellőzésére vonatkozóakra célzott.⁵⁸⁶ Apafi „conditio”-i között szerepelt, hogy „semmi követségeket, valamelyek az országot, és közönséges dolgokat illetik, tanács nélkül meg ne hallgasson”, szövetséget a szomszédos vagy távoli országokkal „az egész országnak minden statusinak megegyezett akaratjokból országgyűlésében téssen ő nagysága”. Somogyi indítványának logikai rendjébe talán ez illeszkedett a legpontosabban (ld. a következő pontot), felelevenítését pedig nyilván az erdélyi törvényalkotás folytonosságának és a magyarországgal való harmonizációjának fenntartása indokolta. A jogszabályok között egyébként szerepelt még az is, hogy az uralkodó távol tartja magát az országgyűlés tagjainak befolyásolásától, számukra szabad tárgyalást és szavazatot engedélyez, sérelmeiket orvosolja, „a szabadsággal ellenkező articulusokat az országgal együtt tollálja [= érvényteleníti]”, maga is személyes elfogultság nélkül hozza meg döntéseit, a törvényhozással együtt dönt a legfontosabb tisztviselők (például a kincstár felügyelőjének) kinevezéséről. Somogyi korábbi pontjaival összeesengett még az is, hogy „őnagysága a haza fiait extra limites regni [= az ország határain

⁵⁸³ 1844. július 23-án tárgyalta az alsó tábla kerületi ülése. KOVÁCS FERENCZ: Az 1843-44-ik évi magyar országgyűlés alsó tábla kerületi üléseinek naplója. V. köt. Bp., 1894. 190. p.

⁵⁸⁴ *Pesti Hírlap*, 1843. 220. sz. (február 9.) stb.

⁵⁸⁵ CJC CD-ROM, 2000. Somogyi hivatkozott még az 1563/3. tc.-re is, ami épp rendkívüli eseménynek tekinti egy esztendőben az országgyűlés elmaradását, és 4. §-ában hangsúlyozza, hogy a rendek úgy döntöttek az uralkodó országgyűléshez való viszonyáról, hogy „méltóztassék [...] jövőre, ha lehetséges mindenkor, minden évben; ha pedig nem, mindjárt a második év végével hű alattvalóinak közönséges országgyűlést hirdetni”. Uo.

⁵⁸⁶ *Compilata Constitutio*. Erdélyországnak és az ehez kapcsolt magyarországi részeknek, az ezerhatszázötven-negyedik évtől a jelen ezerhatszázhatvankilencedik évig alkotott törvénycikkelyeiből kiszemelt *Compilata Constitutio*i. In: Magyar JogtörtéNET. Szerk.: MEZEY BARNA. 2003. [Online: <http://www.ajk.elte.hu/Tanszekek/Majt> – 2006. március.] V. art.

kívül] ki nem viszi [...], hanem ez haza oltalmára vészi csak fel intra limites regni [= az ország határain belül].

A 12. pont szintén az ország alkotmányos önállóságának egyik régi követelését fogalmazta meg, vagyis a külpolitikába való beleszólás, tágabb vonatkozásban az önálló magyar diplomácia iránti igényt. Gyakorlatilag Magyarország és a vele egyesíteni kívánt Erdély részére a külföldi államokba delegálandó nagykövetek intézményének bevezetését kívánta, ami – az önálló magyar hadsereggel, nemzetgazdasággal, szélesebb körű törvényhozási jogosultságokkal együtt – már kikezdte az egységes Habsburg-birodalom koncepcióját. Somogyi ezúttal is csak azt szögezte le, hogy nincs másról szó, mint három régebbi törvény (1681/4., 1715/41., 1791/65. tc.) életbe léptetéséről,⁵⁸⁷ melyek a törökkel való béketárgyaláson a császári követ mellé magyar követ rendelését, és legutóbbi esetben, az 1791. évi szisztovói békekötéskor gróf Eszterházy Ferenc személyében magyar követ megbízását tartalmzták. A szerző mindebben egyértelműen az önálló magyar külpolitika megnyilvánulását és felújításának szükségességét látta, továbbá álláspontjának alátámasztására további egész sor régi – a pápai udvarhoz, a birodalmi gyűlésre, egyéb külföldi országokba való magyarországi követküldést, a török portához magyar megbízott delegálását stb. rögzítő – törvényt idézett,⁵⁸⁸ mondván, hogy ezek megnevezése önmagában „elég kommentár”.

Összességében a krasznai 12 pont a széles körű társadalmi, politikai és gazdasági reform igényét jelentették. Feltűnő ugyanakkor, hogy míg a szatmári pontokban, különösen azok kommentárjaiban és megyegyűlési vitáiban központi jelentőségűek a jobbágyfelszabadítással és a nagybirtok feudális kötöttségektől való megtisztításával (ösiség eltörlésével) összefüggő javaslatok, a krasznai pontok társadalmi jellegű reformjai – például a honvédelem és az elemi csapások elleni biztosítás kapcsán – közvetettebbek. Nemcsak az örökváltság ügyével közvetlen összefüggésbe nem hozható pontot nem találunk, de a sok vihart kavart adókérdést sem érintette. Ugyanakkor egyes pontok (a nemesek és nem nemesek törvény előtti egyenlőségének hangoztatásával) magukban hordozzák a társadalom polgárosításának igényét, a szatmári programban megfogalmazottak továbbfejlesztését. Jelentősebbek viszont a magyar alkotmány és önálló államiság biztosításával összefüggő, politikai átalakulással kapcsolatos igények. Ha az önálló nemzeti hadsereg (nemzetőrség), az önálló diplomáciai képviseletek és az önálló nemzetgazdaság (külkereskedelem) iránti indítványokat nézzük, feltűnő, hogy a magyar alkotmány biztosítékaiul az 1790-es évek óta folyó rendi-ellenzéki mozgalom 1848-ig, sőt azon is túlnyúló fontosabb, a bécsi udvar figyelmének középpontjában álló kérdés-csoportjait vettük számba.⁵⁸⁹ Az Erdéllyel való unió – e térségben különösen indokolt – indítványa, a magyar törvényhozás jogainak biztosítása és kiszélesítése mellett az önálló magyar kormányservek (statisztikai hivatal) kívánsága is megjelenik, amit a szatmáriéhoz hasonló szerkezetben egészítenek ki a jogszolgáltatás reformjával és az egyéni szabadságjogok (polgári házasság, állam-egyház elválasztása) követelései. Ha időben a másik oldalról nézzük, a szatmári program kapcsán több alkalommal is olvassuk történetírásunkban, hogy az 1848-as márciusi ifjak 12 pontjára „emlékeztet [...], a fejlődésben is szerves előfutára volt annak”,⁵⁹⁰ sőt azokkal „majdnem azonosak” voltak Somogyi javaslatai,⁵⁹¹ az áprilisi

⁵⁸⁷ CJC CD-ROM, 2000.

⁵⁸⁸ 1551/15., 1557/5., 1609/68., 1613/39., 43., 1662/45., 1630/25., 36., 1635/27., 1638/3., 39., 1647/74., 1649/7., 28., 1655/17., 50., 1659/14., 1662/4. tc. CJC CD-ROM, 2000.

⁵⁸⁹ Ld. erről pl. VELKEY FERENC: A Birodalom hatalmi rendszere: a rendiség és az abszolutizmus viszonya, 1790-1830. In: Polgárosodás és szabadság. (Magyarország a XIX. században.) Szerk.: VELIKY JÁNOS. Bp., 1999. 11-32. p.; 13. p. Stb.; különösen élesen Ócsai Balogh Péter 1790-es alkotmánytervezetében, közölte: PAJKOSSY, 2003. 38-50. p.

⁵⁹⁰ RÁCZ, 1955. 102. p.

törvények alapvetését jelentették⁵⁹² stb., akkor mindez igaz a krasznai 12 pontra is. Nemcsak a szövegszerű „áthallásokra” gondolhatunk (például az idegen katonák elviteléről, a nemzetőrsegről, az évenkénti országgyűlésről stb.), hanem arra a szerepre is, amelyet a reformindítványok az 1840-es évek belpolitikai küzdelmeiben a magyarországi és erdélyi országgyűlések vitáin, az ellenzéki pártalakuláson és programadáson keresztül a polgári forradalomig betöltöttek.

V. Röviden érdemes még kitekinteni Somogyi krasznai indítványát követően a fontosabb helyi eseményekre, a javaslat lehetséges utóéletére. A krasznai 12 pont távolról sem töltötte be azt a viharos szerepet a magyarországi közéletben, mint a szatmári, sőt gyakorlatilag gyorsan feledésbe is merült. Ennek okát egyrészt az 1841. decemberi szatmári események hatásában (vagyis a betérjesztő vármegye általi megbuktatásában) jelölhetjük meg, másrészt pedig abban a körülményben, hogy Kraszna végül nem fogadta el a többi vármegyékhez küldendő program formájában Somogyi javaslatait. A magyarországi törvényhatóságok felé nem is nagyon kommunikálhatta volna (önmagában az erdélyiek felé nem is volt értelme), arról nem is beszélve, hogy a helyi közgyűlést sokkal inkább lekötötték a Partium képviselőivel kapcsolatos közjogi viták és az erdélyi országgyűlés eseményei. Somogyi Antal aktivitása is csökkent, mint említettük, így a krasznai javaslat időben későn jött, és végül a – betérjesztő eredetileg logikus szándékával ellentétben – a helyszínválasztás sem bizonyult szerencsésnek. Somogyi 1841 októberében még nyilván gondolhatta azt, hogy a partiumi megyék rövidesen integrálódnak a magyarországi közéletbe, melyet onnan is (sőt – tekintettel az erdélyi kérdésre – onnan könnyebben) mozgásba hozhat. Ebben a számításában csalódnia kellett. Javaslatai azonban nem tűntek el nyomtalanul, és nemcsak az 1848 felé haladó közélet különböző tervezeteiben, sajtóvitáiban bukkantak fel (értelemszerűen Somogyi krasznai indítványától függetlenül is), hanem a vármegyék felirataiban, országgyűlési követutasításaiban szintén. Nyilván nem véletlen, hogy az 1841 őszen erdélyi és partiumi megyékben „ingázó” Somogyi javaslatai például bekerültek Közép-Szolnok megye országgyűlési követutasításaiba.⁵⁹³ A szatmári 12 pontot szinte szövegszerűen felleljük a dokumentumban Somogyi régi törvényekre való hivatkozásaival együtt, de a krasznai programból – amelyet hivatalból nem, a szerző személyes jelenléte folytán viszont ismerhettek – feltűnő az országgyűlésnek „maga idejében meg nem tartását” felemlítő sérelem, továbbá a polgári házasság követelése is. (Utóbbit kiegészítették a vallási sérelmek orvoslásának igényével, valamint azzal, hogy „teljes vallásszabadság hozassék be”.)

Megemlíthjük még, hogy az október végén elhalasztott krasznai követválasztás miatt a megyének december közepén újabb, rendkívüli közgyűlést kellett tartania.⁵⁹⁴ A közgyűlés első napján (16-án) bár tisztában voltak az akkor már egy hónapja zajló erdélyi országgyűlésen való meg nem jelenésük miatti kormányzati rosszallással, a korábbi határozatukhoz ragaszkodni kívántak, s döntöttek a nádor álláspontjukról történő tájékoztatásáról is. Másnap azonban gyors postával érkezett Szilágysomlyóra egy közvetlen uralkodói leirat, melyben kemény hangon felszólították a vármegyét a haladéktalan követválasztásra és az erdélyi diétán való megjelenésre. A rendek kifogásaik fenntartásával (s azoknak az uralkodó és a nádor, valamint a főkormánysházák elé terjesztését fel nem adva) tudomásul vették a kényszerítést, és december 28-ra kitűzték a követválasztást. Indítvány is elhangzott arra vonatkozóan, hogy a körülményekről körlevélben tájékoztassák a magyarországi törvényhatóságokat. Elfogadták

⁵⁹¹ REIZNER JÁNOS: Szeged története. II. köt. Szeged, 1899. 46. p.

⁵⁹² BAGOSSY BERTALAN – DOMAHIDY ISTVÁN: Szatmár vármegye története. In: Szatmár vármegye. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., 1908. (Magyarország vármegyéi és városai, XVI.) 412-530. p., 514. p.

⁵⁹³ *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 38. sz. (november 9.) 145-146. p. Vö. 533. sz. jegyz.

⁵⁹⁴ *Pesti Hírlap*, 1842. 107. sz. (január 9.); *Erdélyi Híradó*, 1841. II. 51. sz. (december 24.) 196. p.

viszont a legfontosabb követutasításokat, melyek nem társadalmi vagy politikai reformokat, hanem hét pontban lényegében a megyének az Erdélyhez rendelésével szembeni ellenállását foglalták össze. Előírták például, hogy későbbi követeik tegyenek óvást a kényszer ellen, hangoztassák a magyarországi törvény által oda való tartozásuk tényét, ellenezzék Erdély Partium iránti igényének kinyilvánítását. (Még a két ország egyesülését is akként kellett pártolniuk, hogy azt nem mint erdélyi, hanem mint „valóságos magyar megye”-ként, mintegy a „másik oldalról” követelik.) Ne fogadják el a diéta által rájuk kirótt adót, viszont követeljék a kormányzervektől a korábbi adóbevételekkel való elszámolást. A követválasztással kapcsolatos vitákban Kraszna kétségtelenül radikális álláspontot foglalt el a partiumi megyék között, legvehemensebben ragaszkodott ahhoz, hogy az 1836. évi törvény Magyarországhoz csatolta. Ennek következménye lett, hogy a további társadalmi és politikai reformokkal kevesebbet tudtak foglalkozni, és nem karolták fel Somogyi javaslatait sem, sőt a követutasításban úgy foglaltak állást, hogy küldötteik „pártoljanak minden haladási eszmét, de indítványzólag föl ne lépjenek”. December 28-án aztán rendben lezajlott a követválasztás, bár a rendek ekkor is óvást tettek a kormányzék rájuk kényszerített döntése ellen. A megye követeiül Bagosi Kovács Sándort és gróf Kun Gergelyt választották, akik az országgyűlésen következetesen képviselték Krasznának a Magyarországhoz való csatolásának elmaradásából fakadó sérelmet. (A diétán történetekre már nem térünk ki.) Kraszna közéletét 1842 tavaszán is a Partiummal kapcsolatos közjogi polémia osztotta pártoskodó csoportokra.⁵⁹⁵

A krasznai 12 pont utóélete kapcsán még megemlíthetjük, hogy az egyes elképzelt reformok pontokba szedésének és egységes programmá szerkesztésének igénye máshol is megmutatkozott, több-kevesebb sikerrel illetve visszhanggal. Arra mindenképp alkalmasak, hogy betérjesztőik politikai nézeteit, a változások irányával, fontossági sorrendjével kapcsolatos álláspontját tanulmányozhassuk rajtuk. (Igaz ez Somogyi Antal javaslataira is.) 1842 végén – talán a szatmári 12 pont példájától vezéreltetve – Nyitra vármegye táblabírája, Nyitra-Zerdahelyi Lőrinc nyújtott be például törvényhatóságához egy javaslatsort, melyet jellemző módon maga keresztelt el „nyitrai 10 pont”-nak.⁵⁹⁶ A pontok inkább az illető táblabíró szemében fontos dolgokat foglalták össze, bár kétségtelenül vannak köztük olyan, a krasznai indítványból is „visszaköszönő” javaslatok, mint például az országos jég- és tűzkármentesítő intézet. Az országos fontosságú pontok azonban elmerülnek a nem túl logikusan összeállított, kisebb jelentőségű ügyeknél leragadó indítványokban, ráadásul nem is igazán érthetően fogalmazott egyes helyeken. A 10. pont kapcsán például csak a vármegye közgyűlésén derült ki, hogy ez alatt a katolikus papok nősülésének törvénybe iktatását értette. Nem meglepő, hogy javaslatait Nyitra közgyűlése nevetés közepette vette le napirendjéről.⁵⁹⁷

⁵⁹⁵ Ld. pl. *Pesti Hírlap*, 1842. 134. sz. (április 14.)

⁵⁹⁶ Röviden a javaslatok lényege ez volt: 1. A fiumei kikötő és az oda vezető vasút részvénytársasági formában kerüljön az ország törvényes védelme alá. 2. Törvény pártolja a hazai gyáripart, különösen a répacukorgyártást, a külföldi behozatal visszaszorításával. 3. Állíttassék fel országos jég- és tűzkármentesítő intézet, melyhez minden ingatlanbirtokos köteles hozzájárulni. 4. A fej- és telekadón kívül minden más adófajta töröltessék el. 5. A tized haszonbérletét kizárólag az országgyűlés által megszabott áron csak községek vehessék igénybe. 6. Valamennyi egyházi és világi hivatalt csak magyarul tudó személy tölthesse be. 7. Az utód nélkül elhalt özvegyek férjük birtokát maguk ne kezelhessék, hanem abba az örökösöket bevonni köteleztessenek. 8. A kancellária legyen köteles leiratait részletes indoklással ellátni, melynek elmaradása számos sérelem forrása. 9. A nagy („sátoros”) ünnepeken kívül minden más egyéb ünnep a rá következő vasárnapon tartassék. 10. Az egyházi birtokok ne szekularizáltassanak, viszont „legyen gondunk őket [ti. az egyháziakat] új javakkal megajándékozni”, olyanokkal, melyek „őket erős polgárokká alakítnák, királyhoz, hazához és a köztársasághoz szoros, de kedves láncolatokkal kötnék le”.

⁵⁹⁷ DEDEK CRESCENS LAJOS: Nyitra vármegye története. In: Nyitra vármegye. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., 1900. (Magyarország vármegyéi és városai, IV.) 466-680. p., 654. p.

Fegyverei a rózsaszín elmécségnek, mennykövei a lélekrázó szónoklatnak...

(Esettanulmány irodalmi-stilisztikai eszközök használatára a vegyes házasságok 1841. évi politikai vitájában)

A 19. századi Magyarország történetében két alkalommal is más időszakoknál hevesebb viták tárgya lett a vegyes házasságok megáldásával kapcsolatos katolikus egyházi magatartás. Az 1890-es évek elején a Wekerle Sándor vezette kormány elszánt harcot vívott állam és egyház viszonyának polgári szempontú átrendezéseért, mely – egy rendkívül hosszú történelmi vita végpontjaként – polgári szerződéssé nyilvánította a házasságkötést (1894/31. tc.). E vita előzményének is tekinthető az a konfliktussorozat, mely a reformkorban a későbbihez hasonló élességgel vetette fel a házasságjog politikai kérdéseit. Csupa olyan területet érintett a kérdés, melyek önmagukban is szerteágazóknak bizonyultak, például állam és egyház viszonya, a magánélet szentsége, az egyén és a társadalmi környezet döntési szerepe a párválasztásban stb. Alábbiakban – értelemszerűen a teljesség igénye nélkül – általánosságban szeretnénk ismertetni és értékelni ennek a reformkori vita lényegét, majd egy esettanulmányon keresztül a vita irodalmi-stilisztikai vonatkozásaira próbálunk néhány adalékot bemutatni. Előrebocsátjuk továbbá, hogy a reformkori egyházpolitikai vitáknak önálló, monografikus feldolgozása – részben összefüggéssel a forrásanyag hatalmas voltával – még nem született.⁵⁹⁸

⁵⁹⁸ A szakirodalomból csak a legfontosabb munkákra utalhatunk, ezeknek további idézésétől is eltekintünk. Elsőként HORVÁTH MIHÁLY foglalkozott a kérdéssel elsődlegesen történeti és nem politikai szempontból, munkájának alábbi kiadását használtuk: Huszonöt év Magyarország történetéből 1823-tól 1848-ig. (1886) In: Pál Lajos (szerk.): Horváth Mihály: Polgárosodás, liberalizmus, függetlenségi harc. Válogatott írások. Bp., 1986. (Történetírók tára) 139-208. p.; 200-204. p. Ld. még: SZÁDECZKY BÉLA: A vallásügyi sérelmek történetéből. A reverzális-ügy története Magyarországon. Kolozsvár, 1899. 8-46. p. A katolikus egyháztörténetírás álláspontját – számos egyetemes történeti párhuzammal együtt – összefoglalta: MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1786-1846). Bp. 1934. 383-446. p. Ld. még: KARÁCSONYI JÁNOS: Magyarország egyháztörténete főbb vonásaiban 970-től 1900-ig. Nagyvárad, 1915. [reprint: Bp., 1985.] 258-261. p.; újabban: HERMANN EGYED: A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig. München, 1973. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.) 388-395. p.; ill. KATUS LÁSZLÓ: A magyar katolicizmus a XVIII-XIX. században. (Jozefinizmus, liberalizmus és katolikus megújulás). In: Somorjai Ádám – Zombori István (szerk.): A katolikus egyház Magyarországon. Bp., 1991. 59-74. p. stb. A kérdéskör legjobban feldolgozott része Lonovics József csanádi püspök 1840-41. évi római útja, ahol a magyar püspöki kar megbízásából tárgyalt XVI. Gergely pápával: MARCZALI HENRIK: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. In: Budapesti Szemle, 64. köt. 1890. CLXVI. sz. 1-26. p.; VÁRADY L. ÁRPÁD: Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Esztergom, 1924.; HERMANN EGYED: Lonovics József római küldetésének (1840-41) belpolitikai és diplomáciai előkészítése. Bp. 1934. (A Pázmány Péter Tudományegyetem Egyháztörténelmi szemináriumának kiadványa 1.) 1945 után kevesen foglalkoztak – különösen az árnyalt történeti elemzések igényével – a kérdéskörrel. Ld. pl.: CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; VARGA JÁNOS: Megye és haladás a reformkor hajnalán (1840-1843). In: Somogy megye múltjából, 11. Kaposvár, 1980. 177-243. p., 12. 1981. 155-294. p. stb. A rövidebb – irodalmi szempontokat is tartalmazó – ismertetések közül ld. még: KOVÁCS MAGDA: Fejezetek a cenzúra reformkori történetéből. In: Lukácsy Sándor – Varga János (szerk.): Petőfi és kora. Bp., 1970. 249-288. p.; küln. 265-267. p. stb. További utalásokat ld. alább. (Megjegyzés: Jelen tanulmányt Bolyai János Akadémiai Ösztöndíjasként készítettem, az ösztöndíj témája a reformkori egyházpolitikai viták feldolgozása. – F.Cs.)

I. Először az 1832-36. évi országgyűlésen vált világossá a közélet valamennyi szereplője számára, hogy a polgári átalakulás nemcsak a gazdaság és a társadalom szerkezetét fogja átalakítani, hanem alapvető pontokon fogja érinteni a katolikus egyház hagyományos jogállását is. Az 1833. január 9-i kerületi ülésen Beöthy Ödön – egyébként katolikus vallású – Bihar megyei követ hozta először szóba azokat a problémákat, melyek a vallásügyről utoljára rendelkező 1791/26. tc. óta halmozódtak fel. Például, hogy a vegyes házasságok megáldására törvény szerint kizárólag jogosult katolikus papok sok helyen a protestáns féltől reverzalist (a születendő gyermekek katolikus keresztelésére és neveltetésére való kötelezvényt) követelnek (amelyet a törvény és az központi rendelkezések tiltottak), nehezítik az áttéréseket stb. A formálódó liberális tábor egyik vezérszónoka, Kölcsey Ferenc szellemesen jegyezte meg naplójában: „Mikor a linzi békét és a bécsi szerződést még vérrel kellett kiküzdeni, ki merte volna jövendőlni, hogy 1833-ban a magyarországi gyűlésen a Luther és Kálvin fiai hallgatva nézik, míg a Pázmány hitének sorsosi érettük egymással vetekedve szólnak.”⁵⁹⁹ Szavai arra utaltak, hogy az ellentét immár nem katolikusok és protestánsok, hanem az állam és egyház viszonyát új alapra helyezni akaró reformellenzék és a kiváltságaihoz ragaszkodó katolikus főpapság között húzódik.⁶⁰⁰ Az országgyűlésen a két tábor közötti ellentétek áthidalhatatlansága miatt szenvedélyes hangvételű viták után sem született új, polgári szemléletű (vagyis a protestánsok teljes jogegyenlősége irányába mutató) törvény, le is vették a kérdést a napirendről.

Az országgyűlés egyéb irányú tárgyalásai (pl. úrbéri kérdés, lengyel ügy stb.) illetve az udvar kemény fellépése miatt meginduló felségsértési perek (Lovassy László, Wesselényi Miklós, Kossuth Lajos) háttérbe szorították a vallásügyet. Lajcsák Ferenc nagyváradai megyéspüspök azonban 1839. március 15-én körlevélben tiltotta meg egyházmegyéje papjai számára azon vegyes házasságok megáldását, amennyiben a protestáns fél nem ad reverzalist. Ilyen esetekre – hivatkozva korábbi pápai dokumentumokra – csak az ún. passiva assistentia-t, vagyis a házasság megáldása helyett annak a templomon kívüli, egyházi öltözet nélkül történő tudomásul vételét jelentette. (Korábban ugyanezt már Scitovszky János rozsnyói – később pécsi – püspök is kihirdette egyházmegyéjében.) A perek miatt amúgy is zaklatott vármegyei közéletben az egyház magatartása tovább szította az indulatokat, a többség hevesen tiltakozott az 1791/26. tc. nyílt megsértése ellen.

A püspöki intézkedésekkel kapcsolatos sérelmek egyik legfontosabb részét képezték az 1839-40-es országgyűlésen felmerült témaköröknek, amelyeket egyébként – összhangban az országgyűlés általános lefolyásával – a kompromisszumkeresés igénye jellemzett. Már úgy nézett ki, hogy újabb elhúzódó vitafolyamat végén – hasonlóan az úrbéri kérdéshez, egyes kiváltságokhoz, gyáralapításhoz stb. – a vegyes házasságok ügyét is le lehet zárni egy méltányos megegyezéssel, V. Ferdinánd azonban ekkor még nem vállalta fel az egyház nyilvánvalóan heves ellenzését kiváltó törvény szentesítését. (A határozottan képviselt álláspontok összeháboríthatatlanságát jól jellemezték a „fontolva haladó” konzervatívok vezéralakjának, Dessewffy Aurélnak a szavai, miszerint „a protestánsok iránt való igazságosságnak határai

⁵⁹⁹ Ld. pl. KÖLCSEY FERENCZ: Országgyűlési napló, 1832-1833. Bp. 1886. (Kölcsey Ferencz Minden Munkái. VII.)

⁶⁰⁰ Ezt bizonyította továbbá a katolikus ellenzékiek (Deák Ferenc, Széchenyi István, Eötvös József, Batthyány Lajos, Beöthy Ödön stb.) egységes kiállása a felekezeti jogegyenlőség mellett és a klérussal szemben. Minderről ld. az idézettek mellett pl. FEKETE ANTAL: Gróf Széchenyi István vallásossága. Bp. 1936. (Palaestra Calasanciana, 16.); GESZTELYI NAGY LÁSZLÓ: Gróf Széchenyi István és a reverzális kérdés. In: Protestáns Szemle, 1941. 10. sz. 325-331. p.; POLNER ÖDÖN: Deák Ferenc egyházpolitikája és a vegyes házasságok. In: Protestáns Szemle, 1932. 4. sz., Mellék. 1-23. p.; EÖTVÖS JÓZSEF, báró: Beszéd. II. Politikai beszéd. I. Bp. 1902. (Báró Eötvös József összes munkái IX.) stb. (Mivel a kor szinte valamennyi közszereplője állást foglalt nyilvánosan – a többség több beszédben is – a vegyes házasságok ügyében, ezekre való hivatkozásoktól eltekintettünk.)

azon a ponton vannak, melyen túl a katolikus ügy iránti igaztalanság kezdődik”.⁶⁰¹) Az országgyűlés bezárását követően azonban az egyház határozott lépésre szánta el magát: 1840. június 10-én Kopácsy József esztergomi érsek enciklikában, a püspöki kar pedig július 2-án közös pásztorlevélben tette magáévá Lajcsák püspök oly sok vitát kiváltott eljárását, előírva az egész magyar katolikus egyház számára, hogy ha a plébános már semmiképpen nem tudja rábírní a protestáns felet reverzális kiállítására, akkor legfeljebb a passiva assistentiát alkalmazhatják. Kossuth nem sokkal később úgy értékelte, hogy a vegyes házassági ügy előkerülése sokkal jelentősebb volt egyszerű egyházpolitikai kérdésnél: „[Az] 1840. év 1836-tól nagy mértékben különbözött. Lekerülvén a szőnyegről az erős ingerlők, mik a nemzeti test életviszonyait négy éven át feszítették; s a kik e feszülést talán még éltethették volna, kötelességüknek tartván nem tenni, a fáradságnak bizonyos neme látszott a nemzeten előmleni. És néhány hónap múlva előkerült a vegyes házasságok kérdése; s a mint minden rossznak van jó oldala, hazánknak leghűbb, egyszersmind legegészségesebb velejű fiai határozottan oda nyilatkoztak, hogy ezen kérdésnek előkerülése fogná kifejlődésük processusát [= folyamatát] az elalvástól megőrizni. S valóban úgy lőn.”⁶⁰²

A politikai légkörben bombaként robbanó püspökkari intézkedésre a vármegyék többsége is határozott lépésre szánta el magát. Először Pest, később Zemplén, Zala, Zólyom, Borsod majd a nyíltan ellenzéki megyék mellett mérsékeltek is kinyilvánították, hogy – hivatkozva a linzi békét becikkelyező 1647/14. tc.-re – azokat a katolikus papokat, akik nem áldják meg a vegyes házasságot, és ilyen módon megsértik az egybekelő párok érzelmeit, kereset alá vonják és 600 forint pénzbírságra ítélik. Az egyház pedig azzal próbált kitérni a konfliktus elől, hogy 1840-ben egyik legtapasztaltabb és legnagyobb hatású közéleti személyiségét, Lonovics József csanádi püspököt küldte Rómába, hogy a pápa (és nem utolsósorban az utazást támogató Metternich kancellár) tekintélye segítsen eldönteni az egyre hevesebbé váló vitát. (Az út felemás eredményt hozott. XVI. Gergely „Quas vestro” kezdetű brevéjében megtiltotta ugyan a reverzális nélküli vegyes házasság megáldását, de elvben elfogadta, hogy protestáns lelkész előtt kössék meg azt. A megnyilatkozás mindkét pontja ellentétes volt a Magyarországon hatályos 1791/26. tc.-kel.)

Szempontunkból most az a fontosabb, hogy 1840 második felében, s különösen 1841-ben a vármegyei közgyűlések egyházpolitikai torzsalkodásoktól, szenvedélyes hangvételű beszédektől és a vegyes házasságok ügyét rendezni óhajtó indítványok mellett újabb és újabb vallásügyi javaslatoktól visszhangzottak. (Bereg vármegye például a felekezetiileg semleges és magyar nyelvű hónapnevek bevezetését, Rómától független magyar katolikus egyház megteremtését, illetve e különös indítványok mellett a kötelező polgári házasság intézményének meghonosítását javasolta; ez utóbbiban Zólyom is támogatta, Borsod megye az egyházi birtokok szekularizációját, Sopron a szerzetesrendek betelepítésének erős korlátozását hozta szóba stb.⁶⁰³) A vegyes házasságokat megtagadó plébánosok ellen is több helyen megindultak

⁶⁰¹ Idézi pl. SÖRÖS PONGRÁCZ: A kath.[olikus] klérus törekvései az 1843/44. országgyűlés egyházi ügyeinek tárgyalása alatt. In: Katolikus Szemle, 1901. X. sz. 865-890. p.; 869. p.

⁶⁰² KOSSUTH LAJOS: Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól. [1841] In: Ferenczi Zoltán (szerk.): Gróf Széchenyi István: A Kelet népe. Bp. 1925. (Gróf Széchenyi István összes művei 5.) (Magyarország újkori történetének forrásai.) 411-524. p.; 481. p. Megjegyzés: Kossuthnak ezt a helyzetértékelését osztották a politikai ellenfelei is. Például egy konzervatív katolikus publicista is idézte vezércikkében a Felelet-nek ezt a bekezdését, saját álláspontja igazolására. (A szerző minden bizonnyal Körmöczy Imre kanonok, a politizáló katolikusok egyik jelentős reformkori alakja volt. Vö. 618. jegyzet.) Ld. K.: Közügykezelés. In: Nemzeti Újság, 1842. június 29. (52. sz.) 205. p.

⁶⁰³ Mindezekre ld. pl.: KOVÁCS FERENCZ: Az 1844-ik évi országgyűlési tárgyalások a papi javakról. Bp. 1893.; LEHOCZKY TIVADAR: Vallási mozgalmak 1841-ben. In: Hazánk, VII. 1887. 81-92. p.; FAZEKAS CSABA: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: Fiatal egyháztörténészek írásai. Miskolc, 1999. 76-113. p. stb.

a peres eljárások (ezek iratait végül a kancellária magához kérte és az ügyeket „elaltatta”), de nyilvánvalóvá vált, hogy a törvényes rendezést nem lehet tovább halogatni. Így született meg az 1843-44. évi országgyűlésen a híres 3. tc., mely amellet, hogy formálissá tette az egyik vallásról a másikra való áttérés kérdését, érvénytelenítette a korábban kiadott reverzálisokat, törvényesnek ismerte el az 1839 óta protestáns lelkész előtt kötött vegyes házasságokat, természetesen e jogot biztosítva a jövőre nézve is, kijelentette, hogy 18 éves kora után Magyarországon az emberek „sem maguk, sem maradékaik vallásos kérdés alá többé nem vétethetnek”.⁶⁰⁴ Persze az 1848-as törvényhozásra, majd a század második felére még jócskán maradtak megoldatlan egyházpolitikai kérdések.

II. E vázlatos – és terjedelmi kereteink szorításában fontos kérdéseket, pl. a külpolitikai viszonyokat, a társadalmi környezetet stb. nem érintő – áttekintés után érdemes elgondolkodni azon, hogy mit is jelentett a kor politizáló közvéleménye számára a vegyes házasság kérdése, mely szorosan összefügg magának a házasságnak a megítélésével, fogalomhasználatával. A korszak egészére gyakran használt „polgárosodás”, „polgári átalakulás” stb. fogalmak mibenléte, eszmetörténeti vonatkozásai jól tetten érhetők a házasság értelmezése kapcsán. A kor romantikus lelkülete a politizáló közéletet amúgy is fogékonyra tette az egyes társadalmi kérdések érzelmi indíttatású megközelítése felé, s ez a házasság kapcsán különösen igaz volt. Egyszerűen szólva, amit a felvilágosodás meghatározó személyiségei (leginkább teoretikus, korát évtizedekkel megelőző formában Hajnóczy József) illetve az 1830-as évek elejének formálódó liberális ellenzéke a törvényalkotás szintjén követelt a társadalom és a nemzet egésze számára, annak fontosságát és elválaszthatatlanságát felismerte az egyén szintjén is. A törvény előtti egyenlőség illetve a jogkiterjesztés alapvető liberális követelményéről van szó, vagyis arról, hogy egy társadalmi osztály, embercsoport sem élvezhet kiváltságokat egy másik rovására. Vagyis fel kell adni a feudális társadalomértelmezés alapvető kategóriáit, és megszüntetni „egyesek” (konkrétan pl. a nemesség) privilégiumait az adómentesség, a politikai közéletbe vagy a gazdasági életbe való bekapcsolódás vonatkozásában. Ha pedig az állam törvényei előtt egyenjogúnak minősíttetnek a különböző vagyoni helyzetű és állapotú polgárok, akkor törvényszerű, hogy – a felvilágosodás érvrendszeréből, különösen Rousseau műveiből merítve – mindez jól kapcsolható az „Isten előtti” egyenlőség felfogásához, a magánélet szabadságának kiteljesedéséhez is. A polgárosodás együtt járt a felismeréssel: a megváltozó társadalomban lehetőség nyílik a korábban csak különböző színvonalú irodalmi alkotásokból ismert jelenség megvalósulására, arra, hogy a szerelem immár legálisan törjön át különböző korlátokat, és két eltérő származású fiatal a közvélemény által elfogadott módon köthessen házasságot. Persze nem arról volt szó, hogy a királylányok tömegével mennek majd férjhez pásztorfiúkhöz, mint a népmesékben, de a társadalmi, foglalkozási, vagyoni szempontok háttérbe szorulásának és az érzelmek előtérbe kerülésének lehetősége egyre inkább polgárjogot nyert a közvéleményben.

Nézzünk két konkrét példát mindennek megvilágítására, annak megfelelően, hogy a házasság fogalmának „polgárosodása” elsősorban két területen mutatkozott meg leginkább: a társadalmi osztály és a vallásfelekezet szerinti származás vonatkozásában. A magyar nemesség „polgári átalakulásának” fokmérője az a felismerés is, hogy nem csupán egymás között választhatnak párt, hanem – engedve az érzelmek parancsoló erejének – nemesi kiváltságokkal nem rendelkező személy lányát is feleségül vehetik, vállalva ezzel saját társadalmi környezetük rosszallását, esetleg kirekesztését, amiért „rangon alul” kötötte össze az életét valakivel. (Ezt közmondásosan nevezték úgy, hogy „rang házasodik ranghoz”, „pozíció a pozícióhoz”, „föld a földhöz” stb.) Nem kis dilemma elé került az arisztokrata Wesselényi Miklós sem, aki fiatal kori kicsapongásai, megghiúsult szerelmei (számos szeretőjéről, törvénytelen gyerekről

⁶⁰⁴ MÁRKUS DEZSŐ (szerk.): Magyar Törvénytár. 1836–1868. évi törvéncikkek. Bp., 1896. 199. p.

maradtak fenn adatok) majd az őt testileg-lelkileg megtörő börtönévek után ismerkedett meg Lux Annával, egy freywaldai takácsmester lányával. Kapcsolatuk jóval több volt, mint egy előbb félig, majd teljesen vak, megtört öregember és az őt ápoló egyszerű kamaszlány alkalmi viszonya, minden jel arra mutat, hogy mély, érzelmekkel teli szerelem szövődött közöttük. Amikor azután 1845 novemberében váratlanul összeházasodtak (igaz, a még mindig csak 18 éves ara 9. hónapos terhes volt), kitört a botrány Wesselényi körül. Nemcsak a konzervatív, de még az ellenzéki nemesek is fanyalogva fogadták a magyar arisztokrácia első nagy mésalliance-ának (randon aluli házasságának) hírét, bosszankodott az egykori barát Széchenyi, felháborodott a „legelső magyar ifjúért” egykor lelkesedő Kölcsényi Antónia stb. is. Az egyetlen, aki kiállt barátja mellett, Kossuth Lajos volt, Wesselényihez intézett levele – melyben megírta, hogy ne foglalkozzon a társadalmi előítéletekkel és a majd 30 évnyi korkülönbséggel, kizárólag a szívére hallgasson, amikor életét összeköti mással – a házasság polgári értelmezésének szépen megfogalmazott dokumentuma is egyben.⁶⁰⁵

Ami pedig a felekezetek közötti átlépés korlátait illeti, Kossuth Lajos személyesen is érintett lett a kérdésben, amikor 1840-ben börtönéből szabadulva megismerkedett a katolikus Wesselényi Terézzel és az év augusztusában elhatározták, hogy házasságot kötnek.⁶⁰⁶ (Kossuth evangélikus vallású volt.) A vegyes házasság – a konzervatív vagy tradicionális gondolkodású társadalmi csoportok mellett – ekkor természetesen már társadalmi szinten jóval elfogadottabb volt, mint a nem nemesek nemesekkel kötött frigye, azonban nemeseknél sokkal ritkábbnak számított, mint a felekezeti tagolt falvak parasztságánál. (Bár a korábban problematikus katolikus-protestáns vegyes házasságok ekkorra elfogadottabbak lettek, a nem kereszténnyel, vagyis zsidóval való egybekelés gondolata még tabunak minősült.) Meg kell továbbá állapítani, hogy a vegyes házasság ekkor már nem elsősorban a közvélemény, hanem az egyház szemében számított „botránynak”, és épp 1840 második felében éleződött ki a szerelem és a házasság fogalmának eltérő értelmezése közötti különbség. A világi közvélemény túlnyomó többsége (különösen a szabadelvűek) a házasságot két egymást szerető ember saját akaratából, (mondhatnánk: „földi”) döntéséből eredeztette, mely célját a felekezeti hovatartozástól függetlenül képes elérni. Az egyház szerint ugyanakkor legfeljebb csak annyiban tekinthető a házasságkötés polgári szerződésnek, hogy azt a polgári társadalom két tagja létesíti egymással, de a lényeg nem a közöttük létesülő viszony, hanem annak az Istentől rendelt vagyis szentség-volta, aminek tényét nem is lehet elemzés tárgyává tenni, azt el kell fogadnia mindenkinek „a legbölcsebbtől a legbutább póríg, a fejedelemtől az utolsó Zólyom megyei szénégetőig”.⁶⁰⁷ Ennek értelmében a nem katolikkal (szorosán vett dogmatikai felfogás alapján: kárhozátra ítélt eretnekkel) kötött frigy az egyház „felemás ígának”,⁶⁰⁸ elkerülendő dolognak tartotta, de ha már megkötetik, legalább a gyermekek üdvösségét akarta „megmenteni” a reverzális intézményével. Az 1840-41-es botrányt éppen az váltotta ki, hogy a különböző felekezetűek már nem csak az egybekelés pusztá tényét kívánták, hanem annak biztosítását is, hogy gyermekük neveltetése (így keresztelésének kérdése) felett is önállóan, senkitől nem befolyásoltatva dönthessenek.

⁶⁰⁵ Wesselényi házasságáról ld. pl.: TRÓCSÁNYI ZSOLT: Wesselényi Miklós. Bp., 1965. 521-522. p.; Kossuthal folytatott ekkori levelezését FERENCZI ZOLTÁN adta ki a Történelmi Tár 1903. évfolyamában, ld. még: KARDOS SAMU: Bárány Wesselényi Miklós élete és munkái. II. köt. Bp., 1905. 110-184. p.; Széchenyi naplójának kiadására: OLVÁNYI AMBRUS (sajtó alá rend.): Széchenyi István: Napló. Bp., 1982. (2. kiadás)

⁶⁰⁶ PAJKOSSY GÁBOR (sajtó alá rend.): Kossuth Lajos iratai. 1837. május – 1840. december. Hütlenségi per, fogság, kiűtkeresés. Bp. 1989. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái VII.) 645. p.

⁶⁰⁷ SZABÓ JÁNOS, ALAMIZSNÁS: Észrevételek ns. Zólyom megye 1841-diki augusztus 25-kén hozott határozatára. Pest, 1841.

⁶⁰⁸ Szent Pál levele második levele a korintusbeliekhez, 6,14.

Mivel szorosan kapcsolódik tanulmányunk következő szakaszához, érdemes röviden felidézni Kossuth véleményét minderről. A vakvéletlen hozta úgy, hogy az 1840. júliusi püspökkari körlevél korlátozó (vagyis reverzális nélkül az áldást megtagadó) intézkedése az első között épp Kossuth Lajost, az országosan ismert, nagy formátumú ellenzéki személyiséget sújtotta. De gyaníthatjuk, hogy Kossuth a sejthető személyes érintettség nélkül is ugyanazokkal a szenvedélyes szavakkal szólalt volna fel Pest vármegye 1840. augusztus 27-i közgyűlésén, mint ahogy megtette, komolyan hozzájárulva, hogy a megye elsőként fogadott el az áldás-megtagadó papokkal szemben intézkedést kilátásba helyező körlevelet.⁶⁰⁹ Kossuth már első szenvedélyes mondataiban is nyilvánvalóvá tette, hogy az egyház magatartásában a társadalmi béke megbontását célzó, önző érdekeket fedezett fel: „Szűkkeblűség átka, szeretetlen önzés ostora feküdt volt e nemzeten századokig, s a szolgálancokba fűzött termékeny föld megtagadja tőle áldásait, hogy [...] a nép a jólét kellemeit, mint a polgárisodás áldásait vagy éppen nem, vagy csak gyéren ismeré.” Ezért tartotta nagy hibának, hogy a papság, melyet hivatása a társadalmi béke megóvására, a nép szolgálatára kötelezné, annak érdekeivel ellentétes célok szolgálatára, nyílt politikai érdekek képviselésére vállalkozik, modern kifejezéssel élve, saját önérdekei mellett „lobbizik”. Kossuth világosan kifejtette, hogy az áldásmegtagadás merev egyházi álláspontja azért vált ki ilyen indulatokat (belőle illetve ellenzéki társaiból), mert nem pusztán száraz politikai kérdésről (mondjuk gazdaságfejlesztési elképzelésekről stb.), hanem nagyon is a magánélet körébe, az egyén lelkivilágába tartozó problémáról van szó. Szenvédélyes, színes jelzőkkel illetve szónoki fordulatokkal az aktuális politikai helyzet elemzéséből az egyetemes emberi szempontok által megkívánt intézkedéseket sürgetett: „És most, midőn hegedni kezdenének a viszálok sebei, most, midőn a béke, nyugalom és egyetértés angyala reméllenünk hagyá, hogy elkövetkeznek az egyesített erővel közcélra hatás rég óhajtott napjai;⁶¹⁰ most ismét ők [ti. a papok] lépnek föl e honban új viszályt, új szakadást ébreszteni; elszórják a nyugtalan ingerültség magvait, eltávolítják az egymáshoz közelítőket, s midőn mindent elkövetnek, hogy meggyőzzenek, miként ők nem szeretik a békét e földön, kivévén talán a sötétség békéjét, melly a máshitűek letiprása után sírbolti csendben elkövetkeznek, akaratlanul is kényszerítenek meghánynunk a kérdést, vajon úgy kell-e annak lenni, hogy egy egész nemzet boldogsága örökre martalécul essék egy-egy osztálynak; s most különösen azon osztálynak, melly midőn a magyar státusnak legtöbb jóvoltával él, annak közös, egyetemes, szent érdekeit leginkább gátolja, azon osztálynak, melly a keresztény szeretet nevében tegnap a polgári szeretetet üldözté, ma pedig az emberi szeretettől tagadja meg áldását és megszaggatván a nemzetnek szent köteleit, játszik az emberélet boldogságával szeretetlenül. [...] E merényeket, Tekintetes Rendek, s e merényeknek új taktikáját, melly egyenesen oda van intézve, hogy a törvény, alkotmány [= alkotmány] s ünnepélyes békekötések oltalma alá helyezett evangélikusok⁶¹¹ vallását becstelenségbe hozzák, lealacsonyítsák, nevetségessé tegyék, gúnnyal, lenézéssel, mocsokkal illessék, eltűnni nem lehet. Nem tagadom én, hogy nem ismerék érzékenyebb fájdalmat annál, melyet a vallásszabadság sérelmei okozna; nem ismerék mást, mely ingerlőbb lenne a köztanácskozási téren minden álokoskodás levívására síkra szállani.” Azután – újabb szónoki fordulatokkal – nem akarta tovább szaporítani a szót, mondván, hogy a fennálló törvények egyház általi megsértése és annak jogkövetkezménye miatt ez felesleges, illetve retorikai álszerénységgel saját alkalmatlanságát hangoztatta: „különben is nekem nem adattak a rózsaszín elméncség fegyverei, sem a lélekrázó szónoklat mennykövei”.

⁶⁰⁹ A beszédet ld. PAJKOSSY i.m. 650-653. p.

⁶¹⁰ Megjegyzés: Ez a megfogalmazás egyértelműen szónoki túlzás Kossuth részéről, nyilván maga sem gondolhatta komolyan, hogy az 1839-40-es országgyűlést követően idilli belpolitikai állapot jött létre, viszont nagyon is alkalmas volt az egyház „békebontásának” kidomborítására.

⁶¹¹ Megjegyzés: az „evangélikus” ekkor egyszerre jelentette a két történelmi protestáns egyházat, a lutheránust és a kálvinistát (evangélikust és reformátust).

(Utóbbira azért is érdemes felhívni a figyelmet, mert Kossuth saját korának köztudottan briliáns szónoka volt, hallgatósága figyelmének mozgósításában ekkor, majd 1848-49-ben és emigrációs éveiben számos alkalommal jeleskedett. Gyulai Pál joggal írta, hogy „Kossuth egészen szónok volt, az is akart maradni s igénybe vette a szónoki művészet minden eszközét. Stílusát találóan jellemezte úgy, hogy annak fő vonása a néha ugyan dagályosságba csapó „élénk képzelem és lángoló szenvedély”, de igazi „művészete az izgatás és lelkesítés volt.”⁶¹²)

Kossuth ügye 1840 decemberében országos visszhangot kapott, mert Feichtinger Domokos pest-belvárosi plébános neki is megtagadta az egyházi áldás szabályos kiszolgáltatását, ezért az ellenzék népszerű személyisége komoly ellenakciókba kezdett. („Nem vagyok az, ki ilyesmit hallgatagul zsebre tenni szoknám”⁶¹³ – írta barátjának, Almási Balogh Pálnak, akit esztergomi közbenjárásra kért fel.) Kossuth egyébként a későbbiekben is komolyan ragaszkodott egyrészt a törvényességhez, másrészt a felekezeti határokat is átlépő, polgári értékrendjéhez. Előbbire lehet példa, amikor Székács József pesti evangélikus lelkésznek azt írta: „Ha érseki dispensatio [házassági engedély megadása] nincs, alispányi nem kell. Szeretem az egyenlőséget.”⁶¹⁴ Utóbbira pedig, hogy első fia keresztapjának barátját, a katolikus Deák Ferencet kérte fel.

III. „Régibb szónoklatunk szorosabb kapcsolatban volt az irodalmi tanulmányokkal, sőt magával az irodalommal is. A legkitűnőbb beszédek egyszersmind versenyeztek prózánk legjobb termékeivel.” – írta helytállóan Gyulai Pál 1891-ben.⁶¹⁵ Hogy e versenyben melyik fél győzött, nehéz volna eldönteni, az alábbi esettanulmány viszont hozzásegíthet ehhez.

Az 1841-es vegyes házassági polémia egy „pengeváltását”, *Palóczy László* Borsod megyei másodalispán és egy közelebről ismeretlen katolikus publicista közötti vitát idézzük fel.⁶¹⁶ A vegyes házassági torzsalkodásoknak – mint említettük – hiányzik még a szakszerű történeti feldolgozása, s ennél is kevesebb figyelmet fordítottak e vita során született dokumentumok *műfaji sajátosságaira*. Pedig az irodalmi-stilisztikai eszközök alkalmazása nemcsak a nyelvezet, a stílus szempontjából fontosak, hanem azért is, mert megjelenítik a kifejtetni kívánt politikai tartalmat. E rövid áttekintésből a reformkor politikai vitáinak irodalmi vonatkozásaira is több adalékot kaphatunk.

⁶¹² GYULAI PÁL: A magyar szónoklatról. In: Uő: Emlékbeszédek. II. köt. Bp., 1902. (2. kiadás) 284-296. p., 288-289. p.; ld. még: DÉNES LAJOS: Kossuth Lajos szónoki és közéleti stílusa. In: Magyar Nyelvőr, 1952. 401-407. p. Egyházpolitikai kérdésekkel egyébként Kossuth a Pesti Hírlap egy vezércikkében is foglalkozott: [KOSSUTH LAJOS]: Nemzeti veszély. In: Pesti Hírlap, 1841. február 27. (17. sz.) 131. p. stb.

⁶¹³ PAJKOSSY i.m. 664-665. p.

⁶¹⁴ PAJKOSSY i.m. 667. p.

⁶¹⁵ GYULAI i.m. 293. p. A magyar retorikai irodalom további felhasznált köteteinek idézésétől eltekintettünk. Ld. pl. egykorúan: IRINYI JÓZSEF: A politikai szónoklatról Magyar-, Francia- és Angolországban. In: Vachot Imre (szerk.): Országgyűlési almanach. Pest, 1843.; TOLDY ISTVÁN: A magyar politikai szónoklat kézikönyve. Pest, 1866.; KELEMEN FERENC: A magyar politikai szónoklat története a múlt század első felében. Bp., 1937. stb.

⁶¹⁶ Palóczy László 1841. február 17-én Borsod megye Miskolcon összehívott közgyűlésén tartott nagy beszédet a vegyes házasságok ügyéről. A szerző beszédét nyomtatásban nem jelentette meg, viszont számos kéziratos másolata ismert, az alábbiakat használtuk: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Quart.Hung. 3106. (= Vallás-politikai röpiratok) 38v-42v.; felleltük még: Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Levéltár, IV.A. 501/e. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének iratai, továbbiakban: B.-A.-Z.m.Lt. Közgy. ir.) 1841. Szám. nélk. stb. Palóczy beszédét többé-kevésbé szó szerint tartalmazza a nyomtatásban megjelent anonim ellen-röpirat is: P*** L** B** megye 2. alispányának a' vegyes házasságok ügyében tartott beszédére válasz. Pesten, 1841. Ld. még alább.

Két különböző műfajba tartozó művet választottunk, az egyik egy *közgyűlési beszéd*, a másik egy – annak nyomán, cáfolatként született – *politikai röpirat*. A műfaj különbözősége ellenére közös elemzésüket nemcsak az teszi lehetővé, hogy ugyanarra a témára vonatkoztak, hanem az is, hogy mindkettőben az agitáció, a hallgatóság (közönség) befolyásolásának szándéka játszott főszerepet, ezért szerzőiknek jól felépített, logikus, ugyanakkor a meggyőzés válogatott eszközeit is latba vető műveket kellett létrehozniuk.

Elemzésünket indokolttá teszi továbbá, hogy a ritka hevességű vegyes házassági vita éppen 1841-ben „tetőzött”, és tapasztalatunk szerint az ellentétes álláspontok a legtöbb esetben – igaz, hogy többnyire eltérő igényességgel és megformáltsággal – ugyanúgy fogalmazódtak meg. Palóczy beszéde és az arra született replika tartalmi és formai szempontból is a jobban sikerült alkotások közül kerültek ki, jó példái saját álláspontjuk kifejtésének, műfajuknak.⁶¹⁷ Az 1841. évi politikai vitára általában igaz, hogy a szembenálló felek (a reformellenzék és a katolikus egyház) nem ugyanazon műfajokat használták felfogásuk népszerűsítésére. Igaz ugyanakkor, hogy mindkét fél szereplői igyekeztek a szellemiségükhöz közelálló sajtótermékekben vitacikkeket, hosszabb-rövidebb tanulmányokat elhelyezni, bár ezek esetében is nagyságrenddel nagyobb a katolikus publicisták munkáinak száma. (A liberálisok főleg a Pesti Hírlapban, az ekkor még inkább ellenzéki hangvételű Világ-ban publikáltak, ellenfeleik a katolikus Religio és Nevelés-ben, a püspöki kar szubvenciójával megjelenő Nemzeti Újságban, vagy a Századunk-ban, a Társalkodó-ban, a Hon és Külföld-ben stb.) Az ellenzéki álláspont elsősorban a vármegyék által megfogalmazott körlevelekben, határozatokban, továbbá az ellenzékiek által (megyegyűlések mellett az országgyűléseken) tartott beszédekben öltöttek testet. Az egyháziaké pedig a körlevelekre és a beszédekre adott válasz-röpiratokban. A reformellenzék természetesen nem érezte szükségét, hogy röpiratokban védje vagy éppen népszerűsítse álláspontját, hiszen egyrészt a megyék közvéleményének túlnyomó többsége azonosult az áldásmegtagadás miatti sérelmekkel (csak egy-két – vagy egyházi befolyás alatt álló vagy ultrakonzervatív – vármegye állt a püspökkari körlevél mellé, pl. Esztergom, Heves, Moson, Sáros), másrészt a megyei határozatokat pontosan közölte a sajtó, elsősorban Kossuth Pesti Hírlap-ja. A katolikus álláspont azonban csak alig jelenhetett meg megyei körlevelekben, a közgyűléseken a helyel-közzel a püspöki kar mellett érvelő egyháziak pedig nem voltak éppen népszerűek, ezért fordultak óriási érdeklődéssel a röpiratok készítése felé, jelentős részüket 1844-ig többször is kiadták. A leggyakoribb eset az volt, hogy a katolikus publicisták valamely nevesebb megyei körlevelet (pl. Pest, Zala vagy Zólyom körleveleit) igyekeztek a törvényességre és az egyház szempontjaira való hivatkozással pontról pontra cáfolni. Mennyiségben kevesebb azok száma, melyek a megyei körlevelekkel szemben – Palóczy vitapartneréhez hasonlóan – valamely liberális beszédet igyekeztek „ízre szedni”.⁶¹⁸ A saját korukban ismert egyházi személyiségek (Csajághy Sándor, Körmöczy Imre, Fejér György, Vesztróczy Ferenc stb.) gyakran álnéven, vagy névtelenül jelentették meg munkáikat.

Néhány szót a szerzőkről. Palóczy László (1783-1861) a magyar polgári átalakulás egykorúan rendkívül népszerű, mára kissé feledésbe merült figurája, a reformkor „második vonalának”

⁶¹⁷ Ismét csak terjedelmi okokból el kellett tekintenünk a széleskörű vita dokumentumainak további részletezésétől. További tájékozódásként ld. a legfontosabb röpiratok, sajtócikkek stb. ismertetését: FAZEKAS CSABA: Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon. In: Gesta, 1998. 1. sz. 86-101. p. A fontosabb röpiratokat elemző módon ismertette: BALLAGI GÉZA: Az 1839/40-diki országgyűlés visszhangja az irodalomban. Bp., 1890. (Tudomásunk szerint ez az egyetlen feldolgozás, mely a Palóczy beszédével foglalkozó röpiratot is érdemben említette.)

⁶¹⁸ Ld. e műfajnak egy különösen jó példáját még: [KÖRMÖCZY IMRE]: Ellenészrevételek egy a Veszprém megyei télutó 1. napján 1841. tartatott közgyűlés alkalmakkori beszédre. Buda, 1841. stb.

jelentős képviselője volt.⁶¹⁹ Sárospataki diákéveit követően korán, már 1807-ben Borsod vármegye szolgálatába állt, s végigjárta a tipikus vidéki hivatali karrier lépcsőfokait. (Vármegyei al-, majd főjegyző, végül másodalispán, több megye táblabírája stb. volt.) Mint sok nemesi kortársa, ő is az 1830-as évek elején (nem kis részben Széchenyi Hitel c. könyve hatására) döbbsen rá a változtatások szükségességére és irányára. Megyéje követeként az 1832-36., az 1839-40. és az 1843-44. évi országgyűléseken a reformellenzék meghatározó személyisége lett, jellegzetes példája a hagyományos rendi-sérelmi oppozíciótól a magyar liberalizmus eszmerendszeréig eljutó politikai gondolkodásnak. (Ezt esetében érdekessé teszi, hogy társaival ellentétben nem fiatalon, hanem majd ötven évesen „váltott”, s kötelezte el magát a liberalizmussal.) Az ellenzék egyik kedvelt vezérszónoka lett, a klasszikus retorika szerint felépített beszédei számos hívet szereztek a reformok ügyének. Különösen vallás- és egyházpolitikai kérdésekben jeleskedett a felekezeti egyenjogúság illetve az állam és egyház elválasztása kérdései kapcsán. A polgárosodás különféle konkrét problémái mellett kardoskodó veretes szónoklatait teletűzdelte fejből idézett jogi és történelmi adalékokkal, s az ellenzék nagy hasznát vette az „élő múzeumnak” nevezett „ősz bajnok” valóban páratlan ismereteinek, memóriájának. De nemcsak az ülésteremben élvezhették – az alkalomtól függően humoros, provokatív vagy épp megindító – szónoklatait, hanem az ellenzék különféle alkalmi rendezvényein is. Az országgyűlések egyik kerületi jegyzője is lett, az általa precízen fogalmazott üzenetek, feliratok szintén javára váltak a reformereknek. Kossuth is dicsérte Palóczy „kitűnő tollát”, aki szívesen emlegette, hogy elsőként írt a magyaroknak magyarul törvényeket. Borsod megye liberális szellemiségű indítványait szintén ő öntötte formába.⁶²⁰ Bár hamar országos ismertségre tett szert, élete végéig megmaradt borsodi lokálpatriótának, vagyis hitt abban, hogy legalább olyan fontos a polgárosodás ügyét hazája nyilvánossága, mint lakóhelyének közléte előtt képviselnie. Ismertté váltak szépirodalmi próbálkozásai, valamint a miskolci református egyházközség egyik világi vezetőjeként tanúsított egyházi tevékenysége is. 1848-ban az első népképviselői országgyűlés korelnöke lett, végig követte a szabadságharc törvényhozását, amiért halálra ítélték, majd kegyelmet kapott. 1861-ben szintén korelnökként nyitotta meg az új országgyűlést, melynek a végét már nem érthette meg.

A 36 oldalas füzetben, névtelenül megjelent, sőt a Palóczy nevére is csak betűjelekkel utaló 1841-es ellen-röpirat szerzőjét megnyugtató módon nem sikerült tisztázni. (A kor szokásának számított, hogy a sajtóban csak monogrammal tüntették fel például a megyegyűlési felszólaló-

⁶¹⁹ Palóczy Lászlónak átfogó életrajza, politikai pályájának méltatása még hiányzik. Egyes kérdésekre ld.: SZENDREI JÁNOS: Miskolcz város története, 1800-1910. Miskolcz, 1911. (Miskolcz város története és egyetemes helyirata, IV.) 231-250. p.; KERÉKES LAJOS: Palóczy László élete és munkássága. In: Borsodi Szemle, 1962. 2. sz. 53-58. p.; TAKÁTS SÁNDOR: Emlékezés Palóczy Lászlóra. In: Budapesti Szemle, 1933. 228. köt. 662. sz. 15-37. p.; THURZÓ NAGY LÁSZLÓ: Palóczy László. [Bp., 1968.] Kézirat. Lelőhelye: A miskolci Herman Ottó Múzeum Helytörténeti Adattára, 73.229.1-3. sz. (meglehetősen pontatlan); KILIÁN ISTVÁN: „Kézben fegyverrel, harcon elesni dicső” Palóczy László költészetéről, születésének 200. évfordulóján. In: Napjaink, 1983. 10. sz. 36-39. p.; RUSZOLY JÓZSEF: Palóczy László. In: Uő: Három borsodi örökgyógy. Miskolc, 1992. 5-37. p. Saját vonatkozó munkáinkból: Palóczy László beszédei és írásai, 1848–1849. Miskolc, 1998.; Egy Borsod megyei nemesi karrier fordulópontján. Palóczy László az 1830-as évek elején. In: Holopce P. Péter (szerk.): „Egyszer volt...” Előadások a Teleki és Vay családok történetéből. Miskolc, 1998. 70-106. p.; Tompa Mihály levele Palóczy Lászlóhoz 1848 márciusából. In: Új Holnap, 1998. július. 94-99. p.; Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július – december) In: Dobrossy István (szerk.): Tanulmányok és források az 1848–49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Miskolc, 1998. 81-192. p.; Egy negyvennyolcas portrévázlat: Palóczy László. In: Takács Péter (szerk.): A szabadság Debrecenbe költözött. Tanulmányok 1848/49. történetéhez. Debrecen, 1998. (Erdélytörténeti könyvek, 2.) 333-366. p.

⁶²⁰ A Wesselényi perbefogása elleni tiltakozást ugyanúgy, mint az említett, 1841. évi elhíresült „borsodi indítványt”, melyben az egyházi birtokok szekularizációját követelte stb. Előbbire ld.: *Kerekgyártó Elek: A harminczas évekből. Adatok Borsodvármegye levéltárából.* In: Pesti Napló, 1885. január 8. 1-2. p.; utóbbi e sorok írója tisztázta az eredetük alapján: B.-A.-Z.m.Lt. Közgy. ir. 1762-1763/1841., 2845/1841. sz. (Vö. 603. sz. jegyz.)

kat, jóllehet, a közvélemény számára teljesen egyértelmű volt, hogy például ebben az esetben is csak Palóczy Lászlóról lehet szó.) A stílus és a megfogalmazások alapján feltételezhető lenne, hogy Szabó (Alamizsnás) János, a pesti hittudományi kar teológia tanára írta ezt a röpiratot is, hiszen készített cáfolatokat Zala és Zólyom megyék vegyes házassággal kapcsolatos körleveleire is, sőt Palóczyval az említett borsodi szekularizációs indítvány kapcsán is vitába keveredett.⁶²¹ Ennek azonban ellentmond, hogy az anonim szerző azt állítja magáról, hogy nem pap, és nem is vakbuzgó katolikus, ami persze lehet megtévesztés is. (Szabó János szerzőségének valószínűségét valamelyest gyengíti továbbá, hogy ő rendszerint saját nevével látta el a munkáit.) A Palóczy-ellenes katolikus röpirat szerzőségét a későbbi kutatások sem tudták tisztázni.⁶²²

Az ügy, ami miatt 1841. február 17-én Palóczy hosszas szónoklatra ragadtatta magát, Illés Ferenc edelényi plébánosnak az említett püspökkari körlevél szigorú betartására és „túlteljesítésére” irányuló magatartása volt. Mint a későbbi vármegyei vizsgálat kiderítette, a plébános egy Finke községből származó református fiatalember és katolikus menyasszonya házasságát január 18-án nem áldotta meg, hanem annak „tudomásul vételére” az edelényi paplakban a kántort utasította. A vármegye közgyűlése felháborodottan értesült a panaszról, és elhatározta, hogy „az illetén vegyes házasságokra lépett és lépni szándékozó személyeknek családi csendes körét felháborító, a házassági boldog életet alapjában megrázkódtató békétlenség, nyugtalanság és idegenkedés eszméje felelevenítésével káros behatást és következtést maga után húzó [...] a közfigyelmet és botránkoztató neheztelést méltán felébresztő” cselekedetéért, az említett 1791/26. tc.-re és az 1647/14. tc.-re való hivatkozással a plébánost és minden megyebeli egyházi személyt, aki hasonló tettet elkövet, perbe fogatja. Ezenkívül elrendelte, hogy az áldásmegtagadás esetén a házaspároknak jogukban áll protestáns lelkész előtt házasságot kötni, melynek érvényességét a vármegye garantálja, továbbá hogy a passiva asszisztenciával (mint írták, a papság „szenvedőlegi jelenlétével”) létrejött házasságokért a papok semmilyen díjat nem szedhetnek.⁶²³

A döntés megszületésében komoly szerepe volt Palóczy szónoklatának. Az országgyűléseken is szokása volt, hogy beszédét valamely előtte szóló gondolataihoz kapcsolta. Itt Orczy János táblabíró szavaiba igyekezett „kapaszkodni”, aki értetlenségének adott hangot, amiért mintegy fél évszázados nyugalmi állapot után (hiszen az 1791/26. tc. óta rengeteg vegyes házasságot kötöttek politikai viták nélkül) hogyan keletkezhet ekkora feszültség a kérdés körül. (Orczy arról is beszélt, hogy ha a katolikus papok megtagadják az áldást, akkor de facto nem ismerik el a házasság szentségi jellegét, tehát a katolikus egyházban már nem hét, hanem csak hat szentségről kell beszélni, s lehet, hogy a katolikus egyházon belüli új vallásos szekta megszületésének tanúi a borsodi kortársak.) Palóczy beszédét az alábbi szerkezetben építette fel:

1. Először azt fejtegette, hogy a vegyes házasságok körüli anomáliák a *jezsuita rend* külföldi aktivizálódásának és magyarországi érdeklődésének köszönhető.
2. Majd – a házasság említett *liberális értelmezésének* megfelelően – arról beszélt, hogy a egy férfi és nő egybekelés Isten (és nem az egyház) előtt kinyilvánított döntés, tehát azt földi szervezetnek korlátoznia nem lehet.

⁶²¹ SZABÓ JÁNOS, ALAMIZS[NÁS]: Oldallapok ns. Zala vármegye fölírásához a' magyar igazságnak szentelvek. Pesten, 1841.; Uő: Felvilágosító jegyzések nemes Borsód megyének 1841-dik évi [aug.] 9-dik napján kelt körlevelére. Pest, 1843. Ld. még 607. sz. jegyz.!

⁶²² Ld. pl. NIKLAI PÉTER: Névtelen és álnévű munkák a 19. század politikai röpiratirodalmában. 1-2. r. In: Könyvtári Szemle, 1914. 164-167., 204-211. p.

⁶²³ Az idézett iratokat ld.: B.-A.-Z.m.Lt. IV.A. 501/a. (= Borsod vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyvei, továbbiakban: Közgy. jkv.) 1841. 222., 1744-1746. sz. A megyei közgyűlés döntéseit említi: BALLAGI i.m. 56. p.

3. Ezt követően *állam és egyház kölcsönös viszonyával* foglalkozott, cáfolva a vádat, hogy a házasság teológiai kérdéseibe világi hatalom nem avatkozhat, illetve amellett érvelt, hogy a protestánsok ugyanolyan egyenjogú polgárai a hazának, semmilyen hátrányos megkülönböztetés felekezeti hovatartozásuk miatt őket nem sújthatja.

4. Ezen a ponton nyíltan kilépett a formális érvelésből és „*köszönetet mondott*” az egyháznak, amiért vaskalaposságával újabb lökést adott a bibliai értékek (pl. az emberei egyenlőség) tiszteletére irányuló vallási és politikai mozgalmaknak. Már nemcsak a múltból és a jelenről, hanem a jövőről is „látnoki” szavakat fogalmazott meg, miszerint ha az egyház nem változtat magatartásán, újabb reformációk előidézőjévé válik.

5. Röviden megtette *konkrét indítványát* (az áldásmegtagadó papok „megítélése és büntetése végett különös törvényszék rendeltessék ki”, illetve hirdettessék ki, hogy a reverzálisokat törvényesen senki nem követelheti, valamint hogy az egyes helységek előjárói kötelesek a vegyes jegyespárokat jogaikról pontosan felvilágosítani), ám ezzel nem fejezte még be szavait, hanem

6. az emberi egyenlőségre és szeretetre való *szenvedélyes felhívást* intézett hallgatóságához, nyilván azzal a szándékkal, hogy hitelesítse a korábban általa elmondottakat.

Már az 1. pont kapcsán érdemes felfigyelni Palóczy érvelésének tipikus vonására, a *történelmi múlt* tanulságainak aktualizálására és érvként való felhasználására. Hogy miért volt 50 évig békesség a házassági ügyekben, azzal magyarázta, hogy az 1791/26. tc. megalkotásakor „még sírjaikban aludtak a jezsuiták.”⁶²⁴ De az újabb időkben onnét már kimáztak, s hogy szokásuk szerint a világot zavarhassák, a vegyes házasságokra való áldásadásnak megtagadása is egyenesen az ő fabrikájukból került [elő].⁶²⁵ Felemlítette, hogy a jezsuita rend generálisa az Allgemeine Kirchenzeitung c. lapban megjelent nyilatkozatában a jezsuitizmus és a protestantizmus kibékíthetetlenségéről beszélt és arról, hogy „egyiknek vagy másiknak a föld színéről kiirtatni kellett.” (Fontos, hogy Palóczy is az elterjedt reformkori fogalomhasználatnak megfelelően a „jeszuita” alatt nem csak egy konkrét szerzetesrendet, hanem egy önérdekeiért mindenre kész, fanatikus egyházi *magatartást* értett.) A szónok úgy vélte, hogy e program világos kapcsolatban áll az 1830-as évek poroszországi eseményeivel, ahol az uralkodó Köln és Poznan (Posen) érsekeit reverzalist követelő és áldásmegtagadást kilátásba helyező körlevelei miatt törvényszék elé is idéztette és elítéltette. Palóczy ekkor még különösebben nem színezte mondanivalóját, *nyugodt, kijelentő mondatokban* beszélt, mondandója végén aztán feltett egy – itt még nem szónoki, inkább rezignáltan érdeklődő – kérdést: „Mi szükség és igazság volt a kölni és poseni érsekek pásztori leveleiknek hazánkban is nemsokára megtörtént kihirdetésével és divatba hozatalával a porosz király állított zsarnokoskodása miatt a magyarországi protestánsokon (kik annak nem okai) elégtételt venni, s rajtuk bosszút állani, holott ezeknek a porosz királlyal és kormányval sem polgárilag sem vallásilag legkisebb egybeköttetésük sincs?”

⁶²⁴ Az 1773-ban feloszlott rendet 1814-ben engedélyezte újra VI. Pius pápa, Magyarországon azonban csak 1853-ban, az abszolutizmus idején települhettek le ismét. Ld. erről a 603. sz. jegyzetben hivatkozott irodalmat!

⁶²⁵ Ezt a motívumot Palóczy más beszédeiben is használta. Ld. pl. az 1833. június 22-i országgyűlési ülésben: „Az egri káptalan igen jeles és tudós követje [Lonovics József] azt mondá tehát, hogy én az Istenben boldogult jezsuita szent atyákat sírjaikban háborgattam. In merito [= érdemlegesen] megvallom, legkisebb akaratom sem volt őket sírjaikban háborgatni, nem is háborgatom, mert félek, igen félek, hogy felébrednének. Ha már meghaltak, nyugodjanak csendesen. De meg kellett őket említenem, [...] mert ha maguk meghaltak is, élnek princípiumaik, melyekkel oly sok kárt tettek a világnak.” BARTA ISTVÁN (sajtó alá rend.): Országgyűlési Tudósítások. I. köt. Bp. 1948. (Magyarország újabb kori történetének forrásai. Kossuth Lajos Összes Munkái, I.) 505. p.

Beszéde második részét azonban már „Tekintetes rendek!” megszólítással vezette be, és hosszasan beszélt a házasság liberális értelmezéséről. Mindennek igazolására szellemes fordulattal *bibliai példázatot* hozott fel, még hozzá az első – bizonyosan Isten által szerzett – házasságot, Ádám és Éva őszövétségi történetét. Nekik Isten ugyanazt a parancsolatot adta, ami azóta is része a házassági áldás formulájának: „Szaporodjatok és sokasodjatok és töltsétek be a földet!”⁶²⁶ A *logikai sort* saját maga által feltett *kérdésekkel* és azokra adott *válaszokkal* folytatta: „Arról forog tehát most a kérdés is, hogy a vegyes házasságokra is reájuk lehet-e és kell-e mondani azon isteni áldást? Én úgy hiszem, hogy lehet és kell! Mert szabad legyen kérdenem, hogy az első házaspárok, Ádám és Éva vajon minő vallásúak voltak?” Nem lehettek protestánsok, sem katolikusok, de még izraeliták sem, hiszen mindezen vallásokat csak utánuk alapították, tehát Isten felekezeti határoktól függetlenül áldotta meg frigyüket és terjesztette ki az áldást valamennyi, tőlük származó emberre. Palóczy itt élt a *fiktív párbeszéd* eszközével is, szellemesen Isten elképzelt szavaiba csempészve az 1840-es püspökkari körlevél kitételeit, majd határozottan leszögezve a következtetést: „[Isten] nem mondotta Ádámnak és Évának aziránt, hogy »ha pedig majd jövőben maradékjaitok közül a házaspárok egyike katolikus, a másik protestáns lesz, akkor azon áldásom, ha csak az evangélikus vőlegény mindkét nemű gyermekeinek római katolikus vallásban leendő neveltetésükről reverzálist nem adand, ki nem terjesztetik, hanem egyenesen megtagadtatik...« Az isteni áldásnak célzott megtagadását a római katolikus papok isteni rendeleten és parancsolaton nem alapíthatják, s mindaz, mire e részben hivatkoznak, csak emberi találmány!”

A humorizáló és szárazan ismertető stílusból fokozatosan váltott egyre „keményebb” *hangvételre*. Az említett 3. részt azzal kezdte, hogy sokan emlegették (pl. Esztergom vármegye épp ekkor érkezett körlevele is): az egyház nincs alávetve a világi hatalomnak, tehát a házasság, mint kizárólag „lelki és hitbeli dolog, s az ily dolgok feletti rendelkezést a világi felsőségeknek és törvényhatóságoknak teljes kizárásával, az egyházi rendet illeti, s azokhoz a világi hatalomnak és törvényhozásnak hozzászólni nincs joga.” majd lendületes szónoki kérdést fogalmazott meg arról, hogy az állítás mennyire helytálló. Ekkor még óvatosan, de már élt a *figyelmeztetés* (vagy burkolt fenyegetés) eszközével is, mondván, hogy ne nagyon emlegesse ezt a klérus, mert ha komolyan végigvizsik ezt a gondolatmenetet, még rosszabbul is járhat. Ebből a logikából ugyanis az következik, hogy a papság úgy tekinti magát, mint „az országban létező oly pápai garnizont, mely a haza által gazdagon tartatik és jutalmaztatik, amely azonban nem a hazától és ennek fejedelmétől, hanem egy külső fő hatalomtól függ, s a haza törvényeinek nem engedelmeskedik, a haza békességét és csendességét tetszése szerint zavarja”. Szellemesen alkalmazta ekkor is a *hasonlat*, a *párhuzamba állítás* eszközét, mondván, hogy ebben az esetben a papság hasonló az 1815 után a legyőzött Franciaországban hagyott szövetséges hadsereghez, melyet a franciáknak azért kellett eltartani, hogy őket elnyomják. A hasonlatot kibontva, rámutatott, hogy egyrészt a magyar felsőpapság sokkal nagyobb javadalmakat élvez, mint az említett katonatisztek, ráadásul sokkal kevesebb szolgálatot is tesz a hazának. Figyelmeztetését *többször ismételve* („vigyázzon magára a klérus!”) elismerte, hogy vannak kiváló jellemű egyháziak is, ugyanakkor rámutatott, hogy ha a papság privilégiumaira hivatkozva kivonja magát a rá is magyarországi törvények alól, akkor „azt ne találja egyszer Magyarország is mondani, hogy minek fizetünk mi annyira gazdagon egy oly rendet, mely szemünkbe mondja, hogy ő maga dolgaiban tőlünk és összes törvényhozásunktól nem függ, s a státus boldogsága elővétele helyett annak boldogságát zavarja!” A történelmi párhuzam után újabb bibliai példázatok következtek („senki nem szolgálhat két urat”, „ne legyenek idegen isteneid”⁶²⁷), melyeket megint csak az akkori magyarországi helyzetre

⁶²⁶ Mózes első könyve, 1,28.

⁶²⁷ Máté evangéliuma 6,24.; Mózes második könyve 20,3.

aktualizált. Mélyen elítélné, mondta, ha a magyar protestánsok az uppsalai vagy a canterbury érsek bármilyen egyházi főhatóságára hivatkozva megtagadnák a hazai törvényeknek az engedelmisséget. A katolikus és protestáns egyház-felfogás *szembeállítását* még azzal az érveléssel is tetézte, hogy a pápai bullák kihirdetését hagyományosan uralkodói engedélyhez kötötték, ha pedig ezt komolyan vesszük, „hogy ne rendelkezhetnék az egyház dolgokról a magyarországi összes törvényhozás” is – vont le a következtetést. Beszédének előrehaladtával Palóczy is egyre többször alkalmazta a *szónoki túlzás* eszközét, például amikor úgy vélte: a püspökök a vegyes házassági ügyben olyan gyűlölettel tekintenek a protestánsokra, mint Indiában a bráhminok a legalsó kaszt tagjaira, „kiknek csak megilletése is tisztátalanságot okoz”. Újabb szónoki kérdésére („mivel érdemlették azt a protestánsok a klérustól?”) a francia forradalom korára való visszatekintéssel felelt. (Ez a történelmi hivatkozás-alap minden hasonló vitának – érthetően – visszatérő eleme volt.) Palóczy alig burkolt fenyegetésként jegyezte meg, hogy az egyház privilégiumaihoz való ragaszkodása eredményezte a forradalom egyre jobban kibontakozó egyházellenességét, majd nyilván jelentős protestáns hallgatóságának *érzelmeire is apellált*, amikor a katolikus országokat leigázó és az esetlegesen engedetlen katolikus egyházat eltörölni akaró Napóleon legyőzésében a protestáns poroszok és a pravoszláv oroszok szerepét hangsúlyozta. Az egyháznak címzett nyílt figyelmeztetése már szenvedélyesen vezette be beszédének 4. részét: „gyakrabban születhetnek ezután Napóleonok, s újabb végveszély fenyegetheti a klérust, vigyázzon, mondom magára, hogy önsorsára ne hagyassék azon protestánsoktól, kiket a tapasztalat arra tanított, hogy a klérus mihelyt nem félhet s jól van dolga, minden erejét és munkásságát rögtön a protestánsok üldözésére fordítja.”

Beszédének ebben a részében alkalmazta legtöbbször a szavaiban már korábban is bujkáló *gúny* eszközét. Mint említettük (protestánsként és közéleti személyként egyaránt) hálás „köszönetet” mondott a főpapságnak, majd így folytatta: „Sőt, esdekelve arra kérem, hogy cselekedjék és kövessék el még több, sokkal több olyanokat, mint most az áldás megtagadásával cselekedett. Gyűlöltesse meg magát a világgal még jobban, annál hamarabb fog ütni a hierarchia végórája.” Úgyesen forgatva a szavait, kifigurázta a magyar fiatalok életére Rómában dogmatikai szabályokat alkotó idős püspököket („kikből az esztendőknak vénsége, súlya az élet édességeinek és örömeinek minden érzéseit már úgyszólván kiszorította”), majd komolyra fordította a szót és a múlt illetve jelen ismertetése után a jövő várható eseményeinek ismertetésébe fogott. VIII. Henrik példájára hivatkozva hangoztatta, hogy a katolikus hierarchia önérdekeinek szolgálata újabb reformáció(ka)t fog eredményezni, s „hogy egy új reformáció ismét a római katolikus anyaszentegyház kebléből fog kitörni”,⁶²⁸ vagyis nem a protestánsok a katolicizmus legnagyobb ellenségei, hanem éppen saját, a polgárosodással mereven szembehelyezkedő püspökei. Említett még néhány tipikus protestáns érvet (a kicsapongó VI. Sándor pápát, a búcsúcédulákkal való üzérkedést, inkvizíciót stb. mint a katolicizmustól való elszakadás mozgatóit), majd mindennek hatása alatt tette meg fentebb 5. pontban említett indítványait. Beszédét a nemzeti és társadalmi összefogás liberális, ugyanakkor egyúttal – a témához illeszkedően – vallásos indoklású hangoztatásával zárta: „Mindenkinek e teremben és termen kívül, legyen az katolikus, protestáns, egyesült vagy nem egyesült görög, királyomhoz és hazámhoz hű lélekkel ezennel arra szólítok fel, hogy mivel édes üdvözítőnk is azt mondotta: »arról ismerlek meg titeket, hogy az én követőim vagytok,

⁶²⁸ Palóczynak ez az új reformációra vonatkozó jóváindulása egyébként híressé vált kortársai között. Még egy évvel később is előfordult olyan konzervatív megyei tudósítás, mely Szabolcs közgyűlése kapcsán felidézte a „híres Borsod megyei öszbe borult parlamentáris szónok” szavait, hozzátéve, hogy „az örök végzés ösvényét ily halandó emberek még soha nem szaggatták föl”, továbbá hangot adva azon reményének, miszerint „megjő a perc, midőn a külföld példájára, a gondolat fejekre nő, s önkezüket csinálta hálába szövetnek bele”. Nemzeti Újság, 1842. szeptember 28. (78. sz.) 310. p.

ha egymást szeretitek»,⁶²⁹ ha és amikor bármelyikünk papjaink arra tanítanak bennünket, hogy gyűlöljük és üldözzük egymást, tanításukra ne hallgassunk. Egy Istent imádunk, egy királyt tisztelünk, egy törvény oltalma alatt élünk s vagyunk boldogok, egy törzsökből származunk, többeket közöttünk a vérség is egybekötött, szeressük, kulcsoljuk karjainkkal egymást atyafiúi és baráti szeretettel dobogó melleinkhez, vigyük elő tőlünk kitelhetőleg közös hazánk boldogságát, erre tanítsuk a népet, s amit tanítunk, cselekedjük is. Én legalább, míg élek, azt cselekszem, s abban a hitben halok is meg.»⁶³⁰

Az eszközök áttekintése után érdemes Palóczynak – a liberálisok érvelésére jellemző – argumentációját még egyszer összegezni: a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházi magatartást tehát először is elutasították azért, mert az ellentétes volt az emberek közötti egyenlőség és a boldogsághoz való jog általános elveivel; továbbá mert alaptalannak tekintették az egyházi dolgokba való állami beavatkozás lehetőségének egyházi felfogását; azért, mert a magyarországi protestánsok semmivel nem szolgáltak rá a hátrányos megkülönböztetésre, és végül azért, mert a katolikus magatartásban a polgári jogegyenlőségre épülő állam társadalmi békéjének megbontását és veszélyeztetését látták.

Ami a válasz-röpiratot illeti, a katolikus publicista által alkalmazott eszközök és logikai rend természetesen a Palóczy beszédében megfigyelthez illeszkedik. A szerző bevezetesként szintén ügyes fogással vitapartnerének kiváló képességeit és erényeit hangoztatta: „kevés van a két magyar hazában, a míveltebb osztályban olyan, ki [Palóczy Lászlót], a jeles szónokot [...] személyesen vagy hírből ne ösmerné”. Majd közölte teljes terjedelemben Palóczy beszédét. Ellentétben vele – a kritikai hozzászólás természetéből következően – ő kommentárját is gúnyos hangsúllyal, a figyelemfelkeltés szándékával kezdte. Orczy Jánosról („kinek beszédét, vagy akinek úgy tetszik, okoskodása fonalát fogta fel a szónok vezetőleg”) és Palóczyról egyaránt rossz véleménnyel volt („amilyen fonalat fogott fel, olyan tekercset gombolyított”), majd a szónokról megállapította, hogy „a fennforgó fontos tárgyról nemhogy mély, de még felületes felfogása sincs”. A katolikus ellen-érvelések tipikus eleme egyébként, hogy a liberálisokat ismerethiánnyal és abból fakadó előítéletességgel vádolták egyházi vagy házassági ügyekben. Palóczynak azt vetette a szemére, hogy a – püspökkari körlevelek által megtagadott – áldást a borsodi szónok a házasságkötés lényegéhez tartozónak mondta, pedig az „csak a liturgiához tartozik” – vallotta, és kijelentette, hogy a házasság egésze tekinthető szentségnek. Ezt nem definiálta pontosan, hiszen az egyházi érvelésnek épp az volt a lényege, hogy az áldásmegtagadás a házasság érvényességét nem befolyásolja.

A publicista nagyon felháborodott azon, hogy „a vastag tudatlanságról” tanúságot tevő Palóczy a jezsuitákat kárhoztatta a vegyes házassági ügy elmérgesedéséért. „Az áldás elvonása a jezsuitáktól nem ered, ez az anyaszentegyháznak változatlan elvein alapszik, melyeket a katolikusok szolid [= hiteles] munkáiból, minden kalendáriumi adatokhoz való kapkodás nélkül, eléggé meríthetett.” Azt bizonygatta, hogy a katolikus egyház elvei a vegyes házasságról régóta, legalább a 451. évi khalkedóni zsinat óta teljesen változatlanok, ezért akár

⁶²⁹ János evangéliuma 13,34.

⁶³⁰ Megjegyzés: ez a fajta befejezés egyébként is jellemző volt Palóczy nagyobb indítványaira. Példaként felidézzük az 1840. február 19-i országgyűlési ülésben mondott vallásügyi beszédének végét: „Ne mindig csak a reverzálisokról, hatheti cenzúráról s több ily csak békétlenséget és viszálykodást terjesztő eszközökről beszéljünk tehát, hanem békességet, szeretetet hirdessünk és terjesszünk a szeretet és békesség azon Istenének nevében, kihez mindennap így fohászkodunk fel, mint közös fiai: »Mi Atyánk!« Kulcsoljuk össze egymást a szeretet karjaival, boldogok csak így leszünk, s a király és a haza is boldogok csak így lesznek.” Felséges Első Ferdinánd Ausztriai Császár, Magyar és Csehországoknak e néven Ötödik apost. királyától Szabad királyi Pozsony városába 1839-dik esztendei Szent-Iván havának 2-dik napjára rendeltetett Magyarország Közgűlésének Jegyző Könyve. II. köt. Pozsony, 1840. 79. p. A miatyánkra ilyen értelemben érdekes módon Kossuth is hivatkozott említett beszédében. Ld. 606. sz. jegyz.

a jezsuitáknak, akár a magyar püspöki karnak azokat felróni ostobaság. Érezhető azonban, hogy nem keresett választ arra, miért épp 1840-ben tört ki ez a vita ilyen erővel, a gúnyolódás és a felkiáltások („Szegény jezsuiták! Csak nem nyughatnak még poraikban sem!”) írása ezen pontján inkább helyettesítik, mint kiegészítik az érvelését. Azután tipikus egyházi érveléssel arról érkezett hosszabban, hogy a jezsuiták milyen kiváló (a svájci protestánsok által is irigyelt!) iskolarendszert létesítettek, igazolva ezáltal a társadalmi hasznosságot, illetve hogy a századra jellemző elvallástalanodásért alapvetően a protestantizmust tehető felelőssé, mely indirekt módon indokolja a vallási elvekhez ragaszkodó, „jezsuita” felfogású katolicizmus létjogosultságát. Palóczyt cáfolni igyekezett azzal, hogy a kölni és poznan érsekek ügyét rossz színben állította be: „Ha tehát már jónak s szükségesnek látta a szónok ez ügyet előhozni, bár csak követte volna az igazságot s az adott példát, és ne keserűsködött volna belőle indulva, a klérus ellen így hű rajzolata által a dolognak, s az igazság felfedezésével, nagysága s mérsékletének szép példáját adta volna, midőn most részrehajló türelmetlenségét bizonyította be.”

Az Ádám és Éva bibliai házasság-példájára való hivatkozást hasonló gúnyolódással igyekezett visszautasítani, Palóczy szavait a protestánsok ellen fordítani: „Mi vallású volt az első emberpár, bizony én sem mondom meg, mindazáltal mennyire a dolog vizsgálható, kitűnik, hogy Ádám s Éva akármely vallású lehetett, csak protestáns nem, [...] azért is, mert csak egy pár lévén, nem volt még házasságukkor ki ellen protestálni.” A katolikus házasság értelmezést komolyabbnak és megalapozottabbnak nevezte a világinál, mely csak „emberi találmánynak” tekinti a férfi-nő frigyet, majd hangsúlyosabb kérdést tett fel: „Nem joggal figyelmezteti-e híveit a klérus, hogy a házasságnak nemesebb céljáról el ne feledkezzenek?” Palóczyval ellentétben jogosnak nevezte az egyház aggodalmát, miszerint a „legerényesebb asszony s gyermekek jövődjét” nem akarja a vegyes házasságok miatt bajba sodorni. A világi hatalomnak való alávetettséggel kapcsolatban – megint csak jellemző módon – a liberálisok szabadság iránti törekvéseit igyekezett visszajára fordítani. („Ki védte tüzetesebben az értelmesség függetlenségét, mint a szónok? A sajtó korlátlan szabadságát, mely polgári, lelki dolog, mint a szónok? Ki kívánta, követelve magasztaltabb lelkiülett a lelkiismeret szabadságát, mint szinte a szónok?”) Vagyis a szabadelvűeket, köztük Palóczyt részrehajlással vádolta, mondván, hogy a katolikusoktól elvitatják a kizárólag előjáróiknak való engedelmség jogát, miközben a protestánsok autonóm egyházszervezetét, és a belügyeikbe való be nem avatkozást követelik. (A publicista ezúttal is kitért a lényegi kérdés megválaszolására elől, nevezetesen, hogy miért a pápának, egy külföldi hatalomnak vetik alá magukat a katolikusok.) Ugyancsak jellemző volt az országgyűléseken is az egyháziak megnyilatkozásaira, hogy a francia forradalom eseményeire való hivatkozáson is fordítottak egyet, s abban nem az 1789-es vívmányokat – papi tized, az egyházi kiváltságok stb. megszüntetése –, hanem a jakobinus diktatúra egyházüldözését vélték felfedezni. E ponton jegyezzük meg, hogy Palóczy és vitapartnere egyaránt használta a „másik oldal is” típusú érvelést, vagyis a borsodi szónok egyes katolikus vezetők polgári erényeit (pl. Talleyrand püspöknek az 1789. augusztus 4-i vívmányokban való részvételét⁶³¹) hangoztatta, míg a röpirat szerzője a protestánsok hibáira és a katolikusok történelmi érdemeire („a magyar klérus pedig nemcsak világi javait áldozta fel, de vérzett is a honért”) igyekezett ráirányítani a figyelmet.

Az egyetlen, Palóczy által nem alkalmazott, de a röpiratban feltűnő stilisztikai eszköz, a *megszólítás* volt. A szerző – miközben egyre jobban magával ragadta a szenvedélyesség – kilépett a Palóczy vélt „melléfogásain” csipkelődő szerepéből és stílusa egyre magasztosabb lett: „Vigyázz, s örködjél, honom klérusa továbbra is a polgári s religióbeli [= vallási] jólét felett, a

⁶³¹ Ld. erről pl. HAHNER PÉTER: A nagy francia forradalom dokumentumai. Bp., 1999. (Osiris tankönyvek) 74-84. p. stb.

kettő elválhatatlan; ne tántorítson az új propaganda gúnya és ostroma, te adtad meg hierarchiai rendszerrel Európának civilizációját. [...] Több vészt is állott már ki az anyaszentegyház, s mégis rendületlenül áll, s üldözői hová lettek? Borúk vonulnak most feletted, de van Isten, igazságos, jó fejedelmed, ezek védnek. Vagynak fiaid közül, kik nevetik tanításodat, nem elégsznek meg a szelíd tannal, lég után kapkodnak, kebeledből ki készülnek. Hadd menjenek, ily pártszakadással nem veszítesz, eljön az idő, midőn, ha pályádat kiküzdötted, a hegyen tündöklő város⁶³² lésszesz, hová ügyekezní fognak minden nemzetek.⁶³³” Ez utóbbi mondatok egyértelműen a liberálisok mellé álló katolikusokat érintették.

A röpirat már ekkor alig foglalkozott a kiinduló pontként szolgáló vegyes házasságok ügyével, annál többet a Palóczy által alkalmazott szónoki figyelmeztetések súlyosságával. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a téma helyett inkább a stílusra igyekezett irányítani a figyelmet, élénk színekkel ecsetelte a borsodi másodalispán nyílt fenyegetőzését, a katolicizmus durva elfojtására tett, uszítónak minősített kijelentéseit. („Nincs-e e beszéd tömve oly ingerült kifejezésekkel, melyek a katolikus religió megutáltatására, papjaik üldözésére célzók? Nem jól választott s felöltöztetett adatok-e ezek arra, hogy az együgyűt eltántorítsák, s religiója, papja eránt a legrosszabb véleményt támasszák?”) A Palóczy által elmondottakat hosszasan és színpadiasan *nagyította* fel, a társadalmi békére való törekvését pedig gonosz csapdának láttatta: „Mérget kever, gyilkot fen, s sírt ás a katolikusnak, és a kiásott mélység szélére hurcolja, méreggel tölt poharát csordultig tartja, s midőn törét dőfésre magasan felemelte, az örvényt megmutatja az áldozatnak, s hangos gúnykacajra fakadva kiáltja: »szeretlek«. De hála a minden keresztények istenének, az erő nincs arányban az akarattal, különben nem tudom, hol állana meg ezen borzasztó propagandai szeretet!” Bizalmát egyedül abba vetette, hogy az egyház nem azonos papjaival, főpásztoraival, utóbbiakat hiába fogják megölni vagy bebörtölnözní, templomaik lerontani, az oltárokat felforgatni stb., az egyház megmarad. Sőt – már igazán jelentős túlzással – az 1841-es egyházi állapotot az apokalipszissal (az ördög kiszabadulása a pokolból és küzdelme az egyházzal) is kapcsolatba hozta.

Az értékeléskor arra kell rámutatnunk, hogy Palóczy beszédében az élénk, mozgósító erejű stílus sokkal inkább ragaszkodott a tárgyszerűséghez, a vegyes házasságok ügyében teendő indítvány indoklásához, mint a röpiratban. Bár igyekezett hallgatósága érzelmeire is hatást gyakorolni, meggyőző erejét a jól felépített érvelésnek köszönhette, míg a katolikus röpiratban alig találunk a házassággal kapcsolatos észérvet, annál nagyobb teret kap a szónok kifigurázása illetve a vérbő színekkel ecsetelt veszély, ami az egyházra a liberálisok fellépése nyomán vár. Palóczy „fulmináns [= dörgedelmes] beszédéről” a benyomásunk megegyezik Ballagi Géza múlt századi véleményével: „[a röpirat] elég élesen és nyers eréllyel utasítja vissza Palóczy vádjait, [de] bajosan ellensúlyozhatta a hatást, melyet egy különböző felekezetűek által lakott megye alispánja hivatalos helyen tett enunciaciójával [= kihirdetésével] előidézett.”⁶³⁴

Az ügy epilógusához tartozik, hogy Borsod megye valóban tiszti kereset alá vette az említett edelényi plébánost (illetve időközben a hasonló áldásmegtagadás miatt bepanaszolt Thassy Miklós miskolci c. kanonokot), a vármegye által kirendelt törvényszéknek épp Palóczy László lett az elnöke. Az egyháziak védekezését, miszerint kényszer hatására cselekedtek, nem fogadták el, s ugyanígy udvarias, de határozott formában elutasították az egri érseknek az 1841. februári határozatok visszavonását kérő levelét, mondván, hogy a püspöki kar valamennyi tagja elfogadta és egyházmegyéjében foganatosította is „a békés polgárok nyugalmát

⁶³² Máté evangéliuma 5,14.

⁶³³ Vö. Zakariás könyve 8,22.

⁶³⁴ BALLAGI i.m. 57. p.

felzavaró, azoknak házi csendjét, s leggyengédebb viszonyait felháborító, az ország minden lakosainak szívében tűnődést s nyugtalanságot előidéző” intézkedéseit.⁶³⁵

Palóczyt a kortársak és a későbbi utódok is méltán tartották kora egyik legnagyobb szónokának. Remekül élt azzal a sajátos lehetőséggel, hogy „az alkotmány tényleges állapota éles ellentétben állott az írott törvényekkel, s a reformokat, még a csekélyebbeket is folyvást gátolták”, s tudott meríteni az 1848 előtti retorika két fő forrásából, a sérelmek és a reform-eszmék körből.⁶³⁶ (Mindkettő alkalmat adott a hazafias és humánus eszmék melletti patetikus kiállásra is.) Helytállónak véljük a kortárs Vahot Imre méltatását, aki szerint Palóczy „igen sajátos eredeti magyar szónok”, akinek „elmés ötletei sokszor igen találóak, elevenre hatók, élesek, s mindamellett is nem sértőek, mert kedélyes őszinte előadása elveszi csípősségüket.” Mindazonáltal idézett beszédére is igaz, hogy egyszerre jellemzi fellépését humordús előadás és tekintélyt parancsoló pátosz.⁶³⁷

A vegyes házasságokkal kapcsolatos vitában mindezen eszközökre szükség is volt a liberális álláspont győzedelméhez.

⁶³⁵ B.-A.-Z.m.Lt. Közgy. jkv. 1841. 2009., 2457. sz. Minden bizonnyal ezek a megfogalmazások is Palóczy, mint vármegyei főjegyző tollából származnak. Megjegyezzük még, hogy Palóczy pontosan betartotta a hatályos előírásokat, például az egyházi személyek perbefogásával kapcsolatos valamennyi intézkedésről azonnal értesítette a területileg illetékes egri püspököt, és a főegyházmegyének lehetőséget adott a plébánosok elleni vizsgálatba való bekapcsolódásra. Ld. Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum, 2730. rakt. sz. (= Publico-ecclesiastica – Állam és egyház közötti ügyek, 1809-1855.) 1841.

⁶³⁶ GYULAI i.m. 290. p.

⁶³⁷ VAHOT IMRE részletes elemzését Palóczy stílusáról ld.: Néhány alsótáblai szónokunk jellemrajza. V. Palóczy László. Borsodmegyei követ. In: Vahot Imre (szerk.): Országgyűlési almanach. Pest, 1843. 27-30. p.

Batthyány Lajos egyházpolitikai nézetei a reformkorban

Batthyány Lajos a reformkor kiemelkedő politikai személyiségeitől abban is különbözött, hogy a fennmaradt forrásokból jóval nehezebben rajzolható meg egy-egy kérdéskörrel alkotott véleménye, mint mondjuk Kossuth, Deák vagy Széchenyi esetében. Utóbbiaktól megkülönböztette, hogy nem vezetett naplót, nem írt politikai tárgyú cikkeket a sajtóban, nem folytatott olyan kiterjedt levelezést, és kevésbé dokumentált a korszak legfőbb fóruma, a vármegye nemesi közgyűlése elé került belpolitikai kérdésekben megfogalmazott álláspontja. Nem meglepő, hogy az említettek esetén a kutatás – a gazdaság- és társadalompolitikai reformok, a politikai intézményrendszer átalakítása stb. tárgyában alkotott egyes nézeteik feltárása mellett – figyelmet fordíthatott 1848 előtti egyházpolitikai felfogásuk elemzésére is, Batthyány esetében erről nem beszélhetünk.⁶³⁸ Felfogását az országgyűlések egyházpolitikai vitái során elhangzott felszólalásai alapján rekonstruálhatjuk, alábbiakban erre teszünk kísérletet a Batthyány-életrajzokban szereplő megállapítások⁶³⁹ részletesebb kibontásával, elsősorban az 1843-44. évi diéta vonatkozásában.⁶⁴⁰

Az országgyűlést megelőző időszak egyik legnagyobb vihart kavart belpolitikai kérdése a vegyes házasságokhoz, azon keresztül pedig az állam-egyház viszony reformjához, a katolikus egyház privilégiumainak felszámolásához kapcsolódott. Még az 1830-as évek diétáin tette szavá a formálódó reformellenzék, hogy a katolikus egyház törvénytelen gyakorlatot folytat a vallás ügyéről szóló 1791/26. tc. értelmezése kapcsán. Ez utóbbi kimondta, hogy vegyes (protestáns-katolikus) házasságot csak katolikus pap előtt lehet kötni, utóbbi azt ugyanakkor semmilyen szín alatt nem akadályozhatja. Az egyház viszont gyakran kötötte a protestáns fél előzetes nyilatkozatához (reverzálishoz) az egyházi áldás kiszolgáltatását, mely a születendő gyermekek katolikus keresztelésére vonatkozott. A törvény viszont protestáns apa esetén a születendő fiúgyermekek számára lehetővé tette, hogy apjuk vallását kövessék. 1839-ben Lajcsák Ferenc nagyvárad püspök megtiltotta papjainak a reverzális nélküli vegyes házasságok megáldását, ami az 1839-1840. évi országgyűlésen hatalmas vihart kavart. A Deák

⁶³⁸ A nagyobb lélegzetvételű, önálló feldolgozásokra ld. pl.: FEKETE ANTAL: Gróf Széchenyi István vallásossága. Bp. 1936. (Palaestra Calasanciana, 16.); ZAKAR PÉTER: Kossuth Lajos egyházpolitikai elvei a reformkorban. In: Tanulmányok a történettudomány köréből. Szerk.: GEBEI SÁNDOR. Eger, 2002. (Acta Academiae Pedagogicae Agriensis. Új sorozat. XXVII.) 129-141. p.; Kossuth és az egyházak. Szerk.: KERTÉSZ BOTOND. Bp., 2004. (Evangélikus Gyűjteményi Kiadványok, I.) (különösen ZAKAR PÉTER, FAZEKAS CSABA és FABINY TIBOR tanulmányai); CSIZMADIA ANDOR: Deák Ferenc egyházpolitikája. In: Tanulmányok Deák Ferencről. Zalaegerszeg, 1976. (Zalai Gyűjtemény, 5.) 11-60. p.; FAZEKAS CSABA: Deák Ferenc az 1841. évi egyházpolitikai vitában. In: Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. Szerk.: BALOGH ELEMÉR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Szeged, 2005. (A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára, 1.) 83-163. p. stb.

⁶³⁹ MOLNÁR ANDRÁS: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996. (továbbiakban: MOLNÁR, 1996.) 82-83. p.; UŐ: Batthyány Lajos életútja. In: Batthyány Lajos gróf, első magyar miniszterelnök emlékezete. Szerk.: KÖRMÖCZI KATALIN. Bp., 1998. 7-85. p. (továbbiakban: MOLNÁR, 1998.) 44-45. p.; ERDŐDY GÁBOR: Batthyány Lajos. In: ERDŐDY GÁBOR: Batthyány. – HERMANN RÓBERT: Szemere. Bp., 2002. (Pannonica – Fekete-fehér.) 44-45. p.

⁶⁴⁰ Batthyány beszédeihez az alábbi forrásokat használtuk: MAILÁTH JÁNOS: Vallás-mozgalmak Magyarországon. I-II. köt. Pest, 1844-1846. (továbbiakban: MAILÁTH, 1844-1846.); Fenséges Első Ferdinánd Austriai Császár, Magyar- és Csehország e néven ötödik koronás királya által szabad királyi Pozsony városába 1843-dik évi május 14-kére rendelt Magyar-országgyűlésen a méltóságos fő-rendeknél tartatott országos ülések naplója. I-V. köt. Pozsonyban, 1843-1844. (továbbiakban: Főrendi napló, 1843-1844.)

Ferenc vezette ellenzéknek sikerült elérnie egy törvénytervezet megfogalmazását, sőt a főrendekkel való elfogadtatását is, mely ha átmenetileg is, de megnyugtatóan, liberális alapon rendezte volna a vegyes házasságok és a felekezetváltoztatások (áttérések) szintén a protesztánsokra nézve diszkriminatív szabályozását. Az uralkodói szentesítés azonban elmaradt, s amikor az országgyűlés után a püspöki kar az egész magyar katolikus egyházban a Lajcsák-féle körlevél eljárását tette magáévá, heves – nemzetközi dimenziókat is felvető – egyházpolitikai vita bontakozott ki Magyarországon. A vármegyék többsége a reverzális nélküli házasságokat meg nem áldó katolikus papokat perbe fogatta, és egymás után fogalmazta meg különböző liberális egyházpolitikai indítványait, például még a kötelező polgári házasság törvénybe iktatását is. A konzervatívokkal szövetséget kereső katolikus egyház ugyanakkor vallásüldözésnek minősítette a felmerült indítványokat és minden követ meg kívánt mozgatni az előző országgyűlésről elhalasztott vallásügyi törvény megakadályozásáért. Batthyány a belpolitikát ekkor „tematizáló” kérdésekben (gazdasági reform, Béccsel való viszony, magyar nyelv ügye stb.) markánsan ellenzéki, helyenként radikális nézeteket vallott.

1843-ban, az országgyűlés kezdete után kiderült, hogy Bécsben – a katolikus egyház számára csalódást jelentő módon – nem akarnak egy újabb egyházpolitikai konfliktust és hajlandók a vegyes házasságok ügyében a liberálisok korábbi törvényjavaslatát „finomítva” tudomásul venni. Ezt pontosan meg is fogalmazta az uralkodó július 5-én kelt leirata, mely kilátásba helyezte a szülők gyermekeik vallásáról való szabad megegyezésének lehetőségét, illetve ennek elmaradása esetén azt, hogy a gyermekek nemük szerint kövessék szüleik vallását. A királyi leiratról kibontakozott válaszfelírat vitában már Batthyány Lajos is szót kért a felső tábla július 11-i ülésén. Az alsó tábla liberális szellemiségű, a korábbi törvényjavaslatot változtatlanul fenntartani kívánó üzenetét élesen kritizálták a katolikus főpásztorok. Kopácsy József esztergomi érsek még a királyi leiratot is megütközéssel fogadta, mondván, az „a katolika religiónak elveivel összehangzónak” semmiképp sem tekinthető,⁶⁴¹ és többen próbálták határozott ellenállással a törvényalkotás útját elzárni, az ingadozókat az egyház érdekeinek megnyerni. A liberálisok vezérszónokai sorában azonban olyanok tettek hitet az alsó tábla üzenete mellett, mint Eötvös József, Teleki László és Széchenyi István. Utóbbi megállapította, hogy a királyi leirat nemcsak a katolikus egyháznak volt elfogadhatatlan, de más oldalról – az abban foglaltakat kevesellve – sok vármegyei követ is elégedetlenségét fejezte ki.⁶⁴² Széchenyi ugyanakkor üdvözölte a leirat szellemiségét, nyugalomra intette a radikális álláspontok híveit, és határozottan kiállt az általa jó kompromisszumnak tartott uralkodói szándék törvénybe iktatása mellett, remélve, hogy nem fognak felhevülni „a már nagyobb higgadtságra tért kedélyek”. Batthyány rövid hozzászólásában először is azt szögezte le, hogy a főrendek ülésein már többször kritizálta élesen a bécsi kormányzatot, s ahogy ezeket a beszédeit az őszinteség vezette, úgy ez alkalommal ugyanígy vallotta meg: „kedvesen meg voltam lepetve ezen királyi leirat által, és azt egy jobb jövőendő zálogának tekintem”.⁶⁴³ Minden egyéb kérdésben Széchenyi felszólalásához csatlakozott.

A legfontosabb, Batthyányt is többször (kisebb-nagyobb hozzászólásokkal együtt 16 alkalommal) állásfoglalásra készítő egyházpolitikai vita a főrendeknél 1843 szeptemberében folyt. (Csak legfontosabb beszédeit idézzük fel.) Ekkor vették tárgyalás alá az alsó tábla által összeállított, az előző országgyűlés által megoldatlanul hagyott „vallásbeli súlyok és nehézségek” fenntartott pontjait összegző üzenetet. Ez nemcsak a legfontosabb kérdéseket foglalta össze (reverzálisok, áttérések, vegyes házassági válóperek, nem katolikusok letelepedése Horvátországban), hanem igyekezett figyelembe venni a királyi leirat kívánalmait, továbbá

⁶⁴¹ MAJLÁTH, 1844. I. 186. p.

⁶⁴² MAJLÁTH, 1844. I. 210-211. p.

⁶⁴³ MAJLÁTH, 1844. I. 238. p.

elhárítani a főrendek – várhatóan a katolikus egyház ellenállását megfogalmazó – ellenérveit, továbbá konkrét törvényjavaslatot is tartalmazott.⁶⁴⁴ A szeptember 4-i tanácskozáson heves vita bontakozott ki a reverzálisok ügye körül. A püspökök és konzervatív politikai szövetségeseik az egyház jogát hangoztatták arra, hogy ilyen nyilatkozatot kérjen a protestáns féltől, az ellenzéki főrendek pedig annak törvénytelen voltát és az egyháznak a magánéletbe való beavatkozását hangoztatták. Sokáig Apponyi György beszéde határozta meg a felszólalásokat, aki törvényesnek minősítette az egyház eljárását, és javasolta, hogy az 1791/26. tc.-et változatlan formában tartsák fenn, sőt – az ellenzék törekvésével ellentétben – a múltban kiadott reverzálisokat mindenképp kötelező erejűnek minősítsék. Azon gyermekeket pedig, kik annak következtében katolikusnak kereszteltettek, felnőtt korukig továbbra is a katolikus egyházhoz tartozzanak.⁶⁴⁵ Amikor Batthyány szót kapott, egyes főrendek ellentmondásos magatartását kritizálta.⁶⁴⁶ (Teleki Sámuel gróf például törvénytelennek és igazságtalannak nevezte a reverzálisokat, ugyanakkor támogatta Apponyi javaslatát, igaz Teleki László megszorításával együtt, aki ki akarta mondani, hogy a reverzálisok csak magán-szerződések lehetnek.⁶⁴⁷) Batthyány határozottan leszögezte, hogy a reverzálisok törvénytelenek, ha pedig azok, akkor azok semmiféle „kibékítéssel” nem törvényesíthetők a múltra és a jövőre nézve egyaránt. Amikor „egyenesen és kizárólag” az alsó tábla üzenetének elfogadása mellett voksolt, egyben az egyházpolitikai reform következetes végigvitelét, az egyházzal szembeni vitatkozás alternatíváját is magáévá tette. Másnap, szeptember 5-én a folytatódó vitában Széchenyi István Batthyánnak épp ezt az elszánt következetességét kritizálta: „in thesi kezét fogok öméltóságával, de a jelen esetben megvallom, hogy mégis egy különbözést látok, ti. azt, miszerint az, mi nem törvényes, azért még nem törvénytelen”.⁶⁴⁸ Széchenyi Apponyi mellé állt, és az általa javasolt kompromisszumot támogatta. Hasonlóan nyilatkozott Teleki József gróf, Szabolcs vármegye főispánja is, aki a múltra nézve a reverzálisok eltörlését szorgalmazta, egyebekben az Apponyi szövegének elfogadását javasolta.⁶⁴⁹ Maga Apponyi is reflektált az elhangzottakra, kimondatlanul az őt következetlenséggel illető Batthyány szavait is visszautasította.⁶⁵⁰ Batthyány csak Teleki Józsefhez intézte válaszát, és fenntartotta, hogy vitapartnere következtelen volt, az ellenzéki és a katolikus egyházi álláspont között értelmetlen kompromisszumot keres.⁶⁵¹ Ugyanakkor úgy vélte, „bizonyosan csak igen nagy honszeretete és hazafiúsága bírhatta” rá a főispánt ilyen hiba elkövetésére.

Szeptember 6-án a vallásváltoztatás (átmenet) kérdése került napirendre, Apponyi György ekkor is saját javaslattal állt elő, mely elsősorban a felekezeti hovatartozás – uralkodói illetve állami szervek által lebonyolított – adminisztrációjával foglalkozott.⁶⁵² (Konkrétan azt javasolta, hogy a vallásváltoztatás megtörténte előtt kelljen az uralkodónak bejelentést tenni, s csak legfelsőbb jóváhagyással történhessen meg az áttérés.) Batthyány ekkor nem szólt hozzá, másnap azonban ismét éles kritika alá vette a konzervatívok Apponyi által képviselt egyházpolitikáját. Hozzászólása⁶⁵³ egyben azt is megmutatta, hogy Batthyány az állam-egyház

⁶⁴⁴ MAJLÁTH, 1844. I. 248-264. p.

⁶⁴⁵ MAJLÁTH, 1846. II. 9-12. p.

⁶⁴⁶ MAJLÁTH, 1846. II. 33. p.

⁶⁴⁷ MAJLÁTH, 1846. II. 24-27., 32. p.

⁶⁴⁸ MAJLÁTH, 1846. II. 48-50. p.

⁶⁴⁹ MAJLÁTH, 1846. II. 61. p.

⁶⁵⁰ MAJLÁTH, 1846. II. 65-67. p.

⁶⁵¹ MAJLÁTH, 1846. II. 74. p.

⁶⁵² MAJLÁTH, 1846. II. 80-84. p.

⁶⁵³ MAJLÁTH, 1846. II. 131-132. p., idézi: MOLNÁR, 1996. 82. p.; MOLNÁR, 1998. 44. p.

viszonyt nem önmagában álló kérdésnek tekinti, hanem szoros összefüggésben a polgári átalakulás általános ügyével. Apponyi indítványában „egy nehézséget” jelölt meg, nevezetesen, hogy a magyar alkotmányosságot képviselő vármegyék megkerülésével kívánta a vallás-változtatással kapcsolatos ügyeket az uralkodó elé terjeszteni. „Alkotmányos kérdés forog itt fenn véleményem szerint – mondta –, s oly magyarázatát látom ismét a királyi felügyelési jognak, mely mellett nem maradhat épségben megyei rendszerünk.” Rámutatott arra, mennyire veszélyes a vallásügy kapcsán egy kivételből szabályt alkotni, melyet ha az országgyűlés elfogadna, a vármegyékkel szembeni bizalmatlanságot maga nyilvánítaná ki, önmagát (ezáltal a vármegyei képviselőre alapozott törvényhozást) gyengítve a kormánysszervekkel szemben: „municipalitásunk rovására ünnepezné a hatalom centralizációjának ügye egy új győzelmét”. Batthyány hangsúlyozta, hogy nem volna ellenére a vármegyerendszer átfogó reformja (érezve azon határozatok igazságtalanságát, „melyekben a tömeg szenvedélye játszva fő szerepét”), de a konzervatívok aktuális törekvéseit nem ilyen irányúnak, hanem ellenkezőleg: az alkotmányos intézmények megnyirbálásának tekintette. „Tagadom, hogy polgári biztosítást nyújthasson oly rend, mely az alkotmányos szabadság romján épül! Tagadom, hogy olyféle rendnek, mely csak alkotmányos szabadságunk mellett létezhet, fog még másképpen biztos támasza maradni, mihelyt mi magunk municípiumunkat többé annak nem valljuk! És azt állítom: hogy ámbár a közjólétnek gyümölcsét csak ott élvezhetni, hol minden egyén szabadságának egy részét a jó rend oltárára teszi le, mégis maga ellen hűtlen azon nemzet, mely rend utáni törekvéseiben nemzeti szabadsága tőkéhez mer nyúlni!” Szenvédélyes felszólalása végén – egyébként remek szónoki fogással – hallgatói megítélésére bízta, hogy elméleti fejtegetései milyen kapcsolatban állnak az általa képviselt gyakorlattal, támaszkodik-e történelmi tapasztalatokra, illetve hogy ezek a tapasztalatok az aktuális helyzetben felhasználhatók-e. Határozottan kijelentette: „én szavazok a tekintetes karok és rendek izenetjére”, és név említése nélkül Széchenynek címzett bírálatot, mondván: bizonyára népszerűség-keresésnek fogja felszólalását tulajdonítani. Batthyány szerint „e tábla egy igen elmés tagja” megveti a politikai eszmék népszerűsítésének programját, de téved, mert – hangsúlyozottan hivatkozva – Wesselényi Miklóst idézte: „Trója falai talán most is állnának, ha népszerűséggel bírt volna Kasszandra”. Széchenyi azonnal magára is vette és visszaütötte Batthyány megjegyzését.⁶⁵⁴ Elismerte, hogy nem sokra tartja a népszerűséget, mert kétélű fegyvernek tartja, inkább elveihez akar hű maradni, és óva intette Batthyányt, nehogy saját bőrén kelljen tapasztalni a tömeg indulatait, mint az a „népszerű” Deák Ferencsel történt. (1843 áprilisában a felheccelt kisnemesi tömeg megbuktatta a követválasztáson.) „Ily népszerűségre, megvallom, semmit sem adok” – mondta. Utóbbi szavaival Teleki László is szembeszállt, mondván, hogy Deák bukását nem a népszerűségnek lehet tulajdonítani, éppen ellenkezőleg: „egyes személyeknek, kik magány érdekeik előmozdításának vágyától vezéreltetve [...] minden lehető eszközöket a legnemtelenebbekig fölhasználtak”.⁶⁵⁵ Deák most is a haza legnépszerűbb embere – jelentette ki, majd igyekezett visszatérni a szót az áttéréssel kapcsolatos vitára. Apponyival szemben határozottan Batthyány mellé állt, kijelentve, hogy az elv elfogadása esetén „alkotmányunk ki lesz forgatva sarkából”, sőt a kormányzás is lehetetlenné válik, mert az elvet más egyházügyi területre is ki lehetne terjeszteni. (Például egy házasság törvényességének előzetes megállapítása is az uralkodó – pontosabban a kormánysszervek – dolga lenne stb.) A 9-én folytatódó terebélyes vita bizonyítja, hogy Batthyány erőteljes felszólalásának komoly visszhangja volt, sokak figyelmét felhívta az egyházügyi törvény általános politikai vonatkozásaira. (Zichy Ottó gróf külön köszönetet szavazott neki „ezen elvnek alkotmányos szempontból jeles fejtegetéséért”.⁶⁵⁶) Még ugyanezen az ülésen a válaszok kérdése is szóba került. Az ellenzéki

⁶⁵⁴ MAJLÁTH, 1846. II. 132-133. p.

⁶⁵⁵ MAJLÁTH, 1846. II. 136-137. p.

⁶⁵⁶ MAJLÁTH, 1846. II. 154. p.

főrendek a házaspárok szabadságjogait értelemszerűen szélesíteni, az egyházi befolyást visszaszorítani akarták, a püspöki kar képviselői éppen ellenkezőleg. Az élesen szemben álló álláspontokra Batthyány ismét sokkal általánosabb érvényű, rá gyakran jellemző módon, csupán néhány mondatos hozzászólással reagált: „Véleményem szerint nem kisebb a zsarnokság ott, hol a más hitű arra kényszerítetik, hogy ő az idegen hit dogmáit tartsa meg, mint ott, hol ő a maga dogmáinak gyakorlatában eddig volt. Én pedig azt látom, hogy a jelen esetben protestáns atyánkfiai ezen zsarnokság alatt sínlódnak.”⁶⁵⁷ Majd bejelentette, hogy ezúttal is az alsó tábla üzenetét pártolja változtatás nélkül.

Szeptember 12-én az egyik legfontosabb liberális egyházpolitikai alapelv, a felekezetek viszonyossága került előtérbe. A katolikus egyház privilegizált helyzetének megszüntetése és a bevett vallások jogegyenlőségének elve kapcsán Liptó megye főispánja, Majthényi Antal báró a törvények határozatlansága, kétértelmű megfogalmazásai ellen, a lehetséges kiskapuk kizárása érdekében szólalt fel. Batthyány hozzá kapcsolódóan ismét az egyházpolitika általánosságaira, a polgári átalakulásban betöltött integráns szerepére utalt, illetve arra, hogy a szükséges reformokat – az érintett kiváltságosok ellenállása miatt – átfogó, állami szerepvállalással kell végrehajtani: „Nincsen reményem, hogy azt, úgy, mint látjuk, már most a törvényhozó test oly könnyen elfogadná a viszonyosság szent elvét. Hasonló ok hasonló következményt szül. A megyei nemesség el nem fogadja az adót, és ezen tábla el nem fogadja a viszonyosság elvét mindaddig, míg kénytelenítve nem lesz arra, mit az úristen adjon minél előbb.”⁶⁵⁸ A főrendi ellenzék vezére előrelátónak bizonyult, hiszen 1848-ban az áprilisi törvények szüntették meg a nemesség adómentességét, illetve kényszerítette a katolikus püspöki kart a felekezeti egyenjogúság tudomásul vételére. Ehhez szorosan kapcsolódott, hogy szeptember 16-i hozzászólásában szorgalmazta, hogy a felekezeti egyenjogúság elvét a görögkeleti vallásúakra is ugyanúgy terjesszék ki.⁶⁵⁹

Szeptember 26-án, az egyre elmérgesedő egyházpolitikai vitára jellemző az az epizód, amikor az ellenzéki Pálffy József gróf már így fogalmazott: „Méltóztassanak az az egyházi rendnek érdemes tagjai tekintetbe venni, hogy nekik is, mint honunk többi polgártársainak, kötelességükben áll hazánk boldogságán munkálódni, nem pedig szofizmatikus okoskodások által a vallás ürügye alatt sérteni a törvényt.” Az elnöklő nádor ezt az egyházzal szembeni „becstelénítésnek” minősítve közbeszólt és rendreutasította Pálffyt, de ő kitartott álláspontja mellett. Batthyány ekkor szót kért és – mint mondta, anélkül, hogy az elnöki jogkörbe akarna avatkozni – védelmébe vette Pálffyt, sőt emlékeztette a nádort: korábban az alsó tábla ellenzékét vádolták „szofizmákkal”, vagyis azzal, hogy elméleti okoskodásokkal töltötték meg törvényjavaslatuk indoklását, és akkor nem élt elnöki jogkörével.⁶⁶⁰ „Ha ezen kiejtés a tekintetes rendek ellenében szabad, az szintűgy szabad a méltóságos klérus ellenében. Mi egyiknek szabad, másiknak is szabad legyen.” Majd immáron politikai színezettel fűzve tovább az elfogulatlan elnökséggel kapcsolatos gondolatát: „Mi azt követelhetjük, hogy a mi pártunkra ugyanazon gyakorlat alkalmaztassék, mi a másik pártnak szól.” József főherceg nádor értette is Batthyány éles célzását, és emlékeztette a jelenlévőket, hogy a korábbi országgyűléseken „a méltóságos főrendeknél nem voltak különböző pártok, csak egy részből állott ezen tábla, mely egyedül a haza javát tartá szem előtt”. Épp Batthyány tevékenységének volt köszönhető ugyanis a főrendi ellenzék létrejötte, melyet a nádor sajátosan a megosztottság súlyos jeleként aposztrofált, és reményét fejezte ki, hogy a „pártok” egybeolvadásával valamiféle idillikus politikai egység jöhet létre.

⁶⁵⁷ MAJLÁTH, 1846. II. 177. p., vö. MOLNÁR, 1996. 82. p.; MOLNÁR, 1998. 44. p.

⁶⁵⁸ MAJLÁTH, 1846. II. 235. p.

⁶⁵⁹ Ld. erről: MOLNÁR, 1996. 82. p.; MOLNÁR, 1998. 44. p.

⁶⁶⁰ Főrendi napló, 1843. II. 50-51. p.; MAJLÁTH, 1846. II. 324-325. p.

Batthyány Lajos egyházpolitikai nézeteinek legalaposabb összefoglalását a szeptember 28-i főrendi ülés első felszólalójaként adta.⁶⁶¹ Nem csupán a konkrét vallásügyi kérdés kapcsán fejtette ki álláspontját, hanem általában szolt az állam-egyház viszonyról, az elválasztás és az összefonódás politikai háttéréről. Az 1791. évi, a vegyes házasságok akadályoztatását tiltó 26. törvényről – a vármegyék liberális álláspontját visszhangozva – megállapította, hogy fél évszázadig nem voltak egyházpolitikai konfliktusok, mert az egyház betartotta a törvényt és az „adott szó szentségét”. A vihar abból fakadt, hogy „a magyar főpapság kedvezőknek vélte az időszaki körülményeket annak megszegésére”, vagyis a jogszabályokat és egyházi tevékenységét mindenkor hatalmi érdekeinek rendelte alá. Már beszéde elején rámutatott arra, hogy a katolikus egyház a magyarországi polgári átalakulást akadályozó bécsi udvar politikai szövetsége. (Mint mondta, a püspöki kar a vegyes házasságok megáldását tiltó intézkedést addig nem foganatosította, „míg biztos reménnyel nem számíthatott arra, hogy többet fog nyomni Bécsben az apostoli, mintsem az alkotmányos királyság”). Szükséges, hogy épp a hívő katolikusok ítéljék el a főpapok magatartását – fejtegette, mivel utóbbiak törvényszegésre és a lelkiismeretükkel szembeni állásfoglalásra bujtogatják az embereket. A magyar főpapság viszont nem a zsarnoksággal szembeszálló vértanúi példáját követi, hanem „előbb keres magának cimborát [ti. a bécsi kormányt], aztán pedig mentegeti tetteit, magyarázgatja a törvény szavait, különbözgeti az akadályozás nemeit, [...] egy kormány büntársaságával keresik fel igazolásukat”. Batthyány nem rettent vissza szavainak súlyától, minden bizonnyal tudatában volt annak, hogy tekintélyével nagyobb nyomatókat adhat a vármegyei ellenzék által képviselt radikális álláspontnak. Kifogásolta, hogy a püspöki kar egyetlen tagja sem volt hajlandó „úgy érteni a törvény szavait, mint érti azt majdnem az egész ország, és [...] akarja megvallani, miszerint az egyházi törvény kedvéért megszegte a polgárit”. Hangsúlyozta, hogy Magyarország „vegyes vallású ország”, vagyis az állam nem teheti meg, hogy egy felekezet érdekeit képviselje a többi ellenében, márpedig a katolikus egyház éppen ezt, kiváltságolt helyzetét kívánja fenntartani – a gunyorosan „annyifélelt oltalma alá vevő úgynevezett alkotmányos kormány”-nak nevezett – bécsi udvarral kötött politikai szövetség útján. Éles szavait felváltva intézte a kormányzat és az egyház felé, előbbi – mint mondta – „fölmenté a papságot öntettei felelőssége felelősségétől és via facti eldönté a dolgot ínye szerint, megfosztva így ismét a nemzetet kevés garanciái egyikétől, de szaporítva ismét eggyel a már számtalan sérelmek sorát”. Batthyány itt arról beszélt, hogy a püspöki kar küldötte, Lonovics József csanádi püspök 1841-ben római útján elérte, hogy XVI. Gergely pápa külön brévént intézzon Magyarországhoz (ebben elvben elfogadta a nem katolikus papok előtt kötetendő vegyes házasság lehetőségét, ugyanakkor továbbra is tiltotta a reverzális nélküli frigyek katolikus templomban történő megáldását – vagyis mindkét intézkedésével szembefordult a hatályos magyar törvényekkel), s Bécsben hozzájárultak a bréve kihirdetéséhez. Ez súlyos sérelem volt a reformellenzék szemében, hiszen korábban a vármegyék épp arra kérték az uralkodót, hogy tiltsa el a papságot a törvényellenes és erkölcstelen magatartástól, ekkor azonban világossá vált, hogy a kormány az egyház érdekei mellé áll. „Avagy nem fosztatik-e meg a nemzet és főképp annak katolikus része garanciái egyikétől – kérdezte hallgatóságát Batthyány – midőn az ország kénytelen tűrni a papság azon rosszul fedett tanját, miszerint papi meggyőződésétől függeszti fel törvényeink iránti hódolatát? Vagy nem sérelem-e, ha placetumát adja a kormány egy oly brévének, mely hazai törvényeink ellenére akadályoztatja a vegyes házasságokat?” Batthyány le is leplezte az egész bréve ügyet: az 1791/26. tc. „torz magyarázatában” a kormány jóval többet lát, mint „diplomáciai ügyeskedést”, bár kétségtelen, hogy a katolikus egyház a római pápára hivatkozva próbálta ily módon kijátszani a hazai törvényhozást. Ismét

⁶⁶¹ Főrendi napló, 1843. II. 77-78. p.; MAJLÁTH, 1846. II. 374-376. p. A beszédet újabban közölte: Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. Szerk.: MOLNÁR ANDRÁS. Zalaegerszeg, 1998. 72-74. p.; Batthyány Lajos. Szerk.: ERDŐDY GÁBOR. Bp., 1998. (Magyar Szabadelvűek.) 75-77. p.; vö. MOLNÁR, 1996. 82-83. p.; MOLNÁR, 1998. 44-45. p.

élt a gúny szónoki eszközével, amikor arról beszélt, hogy a „kormány roppant következetességén mindnyájan annyira épülünk”, hiszen a katolikus egyház és a konzervatív államhatalom politikai szövetségéből ezek után az is kitelne, hogy ha Rómában minden vegyes házasságban élőket kiátkoznának, Bécsben akár ehhez is hozzájárulnának.

Majd ismét felhívta a figyelmet arra, hogy az egyházpolitikai kérdés jóval többet jelent, általános érvennyel ágyazódik be a bécsi udvar és a reformkori Magyarország kapcsolatrendszerébe. A vallásszabadságot biztosító 1606. évi bécsi, illetve 1645. évi linzi békékre utalva így fogalmazott: „Kiki bírálja meg, mit várhatna az akatolikus [= nem katolikus] egy ily kormánytól, mely efféle magyarázatokat divatoztatván, maholnap mindent kérdés alá vonathatna, s nem emlékezve annyi vérontásról, lábbal tapodhatna minden kötések és egy országnak legszentebb törvényeit?” Majd az állam-egyház összefonódásának fenntartásában érdekelt udvari politikát kritizálva így folytatta: „Katolika szimpátiájánál fogva szívesen megfelejtkezett ismét a kormány arról, miképp álláspontjának nem szabad Magyarország irányában tisztán katolikusnak lenni [...], s elmulasztva a papi ellentállásnak első szimptomáit illő szigorúsággal rendreutasítani.” A katolikus egyház iránti elfogultságot azért is veszélyesnek tartotta, mert a kormányzat eddigi lépéseivel akár további törvénysértésekre, illetve a felekezeti jogegyenlőséget erősítő lépésekre is bátorított. „Minthogy e bonyolódott ügynek rendbeszedését távol sem reménylhetem mostani kormányunktól, melynek – nézetem szerint – ehhez minden tulajdoni hibáznak, eleget véltem tenni kötelességemnek, midőn mind a papság, mind pedig a kormány ebbeli eljárását érdeme szerint rosszalítottam.” A jövőt illetően pesszimista hangütéssel zárta szavait, a kormány és a katolikus egyház álláspontját végtelenül merevnek és a változásokban teljesen érdektelennek ítélve: „nem szeretek kérni attól, ki adni sem nem tud, sem nem akar”.⁶⁶² Utóbbi szavainak súlyát az elnöklő nádor is felismerte, rendre is utasította Batthyányt, felszólítva, hogy „jövendőre nagyobb ügyelettel legyen arra, mit fejedelmünk iránti helyzetünk megkíván, mert többet adott elő [...], melyek részint olyanok, melyekre nézve igen kívánatos lett volna, ha azok e helyen elő nem adattak volna”. Ennél világosabb jelzés a kortársak számára aligha kellett arra vonatkozóan, hogy Batthyány radikális véleményében világosan tapintott rá a magyar rendek és a kormányzat közötti viszony fontosságára, és abban – többek között – az egyházpolitikai kérdés megoldásának szükségességére. A főrendek tanácskozásában a liberálisoknak Batthyány beszéde fontos bátorítást adott, az őt követő Teleki László például hosszú és szenvedélyes beszédben ostromozta a katolikus egyház törvénysértését, államilag támogatott felekezeti intoleranciáját, és ebben a mederben folyt a vita hosszan – kiegészítve az egyházi illetve konzervatív világi oldal által képviselt ellenérvekkel – még másnap, szeptember 29-én is.

A két következő napon a vallásügy egy másik fontos területe, az unitárius vallás Magyarországon bevett egyházzá való nyilvánítása volt a fő téma. Batthyány többször hozzászólt a nemcsak a vallásszabadság szélesítése, hanem Erdély és Magyarország uniójának ügye szempontjából is. Először csak azért kért szót, hogy – korábban már megfigyelhető elveinek megfelelően – az egyházpolitikában a következetességre emlékeztessen. Az 1836/21. tc. rendelkezett a Partium Magyarországhoz csatolásáról, más kérdés, hogy ezt 1848-ig – a reformellenzék számára állandóan hangoztatott sérelemként – nem hajtották végre. Batthyány arra emlékeztetett, hogy ha az unitáriusok magyarországi egyenjogúsítását az országgyűlés károsnak vélte volna, nem alkották volna meg az említett törvényt, vagyis ezúttal sem lehet akadályozni.⁶⁶³ Kicsit később Majthényi Antalnak, Liptó megye főispánjának egyik megjegyzésére

⁶⁶² Megjegyezzük ugyanakkor, hogy az 1844/3. tc.-ben végül is az ellenzék jelentős részben elérte célját, hiszen az uralkodó végül – a vegyes házasságokból és az áttérések ügyéből fakadó újabb viták elkerülése céljából – hajlandó volt szentesíteni a vallásügyi törvényt. Más kérdés, hogy a katolikus püspöki kar még erre is merev elutasítással reagált.

⁶⁶³ Főrendi napló, 1843. II. 134. p.; vö. MOLNÁR, 1996. 82. p.

reagált, aki azt mondta, hogy még a zsidó iratok között is előfordul olyan utalás, miszerint a keresztényeknek ártani kell. Batthyány arra figyelmeztetett, hogy ha van is ilyen utalás a Talmudban, az csak marginális jelentőségű, s „minden vallásnak vagynak kinövései, melyeket a felvilágosodott kor megszüntet”.⁶⁶⁴ Megjegyzése mutatja, hogy a szóban forgó tárgy mellett is megragadta az alkalmat, hogy emlékeztessen: a vallási szélsőségeknek az azt képviselő felekezet egészével való azonosítása veszélyes és elfogadhatatlan. Reményét fejezte ki továbbá, hogy még azon az országgyűlésen törvény szóba fog kerülni a zsidóság egyenjogúsításának ügye is.

Az országgyűlés vallásügyi vitáiban a későbbiekben már kevesebbszer szólalt fel, akkor is inkább valamely kapcsolódó kérdésben. 1843. október 31-én például a főrendek indítványozási joga mellett állt ki, szorgalmazva, hogy a főrendek is fogalmazhassák meg törvényjavaslataikat.⁶⁶⁵ A vallásügyi törvény vitájának utolsó szakaszában inkább csak bejelentette a szavazatát, általában az alsó tábla üzenete, vagy valamely liberális szemléletű módosító indítvány mellett.⁶⁶⁶ Mint horvátországi birtokos kért szót egy alkalommal, hogy hangsúlyozza: voltak olyanok, akik támogatták a protestánsok horvátországi letelepedését a többség ellenkezésével szemben.⁶⁶⁷ Ugyanezzel kapcsolatosan csatlakozott Teleki László szavaihoz, aki – Lonovics József csanádi püspökkel vitázva – állította, hogy a protestánsok vallásszabadságát biztosító 1606. évi bécsi békekötés hatálya Horvátországra is kiterjed. Batthyány is rámutatott, hogy azt a békét a protestánsok és a katolikusok kötötték, így a Magyar Királyságra és az ahhoz tartozó országokra vonatkozik.⁶⁶⁸ 1844. július 13-án, a sérelmek és kívánatok vitatása között merült fel Bereg vármegye 1841. évi panaszja, amikor a cenzúra megtiltotta a egyes házasságok ügyében készült határozatának kinyomtatását. Batthyány hosszú beszédében állt ki a megyei körlevelek előzetes cenzúrázása ellen, általában az előzetes könyvvizsgálat ellen, valamint a sajtószabadságért.⁶⁶⁹ Beszédének inkább csak apropóját adta a Bereg megyei sérelem, a többi főrend sokkal inkább a radikális Bereg megyei határozatot vitatta, mégis később többen visszatértek Batthyány szavaira. Egyet nem értését fejezte ki például Apponyi György és Andrássy György sárosi főispán is, akiknek Batthyány részletesebben válaszolt is, arra használva fel az alkalmat, hogy rámutasson: „ezen táblának állása precarius [= önkényes] már most a nemzet életében”.⁶⁷⁰

1844-1847 között Batthyány figyelme és politikai energiái az ellenzéki pártalakulásra, a Védegylet stb. által teremtett belpolitikai helyzetre koncentráálódtak, egyházpolitikai kérdésben vallott felfogásáról – pontosabban annak 1843-1844 utáni megváltozásáról nem tudunk. Az utolsó rendi országgyűlésen Batthyány alig szólalt fel egyházpolitikai kérdésekben. Erőit sokkal inkább lekötötték az új polgári állam berendezkedésének egyes, fontosabb ügyei. Miniszterelnöki kinevezése után, az áprilisi törvények vitáiban néhány hozzászólása ugyanakkor arra utal, hogy következetesen és méltányosan kívánta az állam-egyház viszonyának átalakítását a modernizáció ügyéhez kapcsolni. A nagyobb horderejű vallási kérdésekben (például az 1848/20. tc. elfogadásában) más liberális politikusoké volt a kezdeményező szerep. 1848. március 18-án, a polgári átalakulás folyamatában nagy jelentőségű napon került sor a papi tized eltörlésére. Az alsó táblán a káptalani követek, a felső táblán a püspökök –

⁶⁶⁴ Főrendi napló, 1843. II. 137. p.

⁶⁶⁵ Főrendi napló, 1843. II. 188. p.; idézi: MOLNÁR, 1996. 82. p.

⁶⁶⁶ Például 1844. június 19-én és 21-én. Főrendi napló, 1844. IV. 396. p.; V. köt. 33. p.

⁶⁶⁷ Főrendi napló, 1844. V. köt. 36. p.

⁶⁶⁸ Főrendi napló, 1844. V. köt. 46. p.

⁶⁶⁹ Főrendi napló, 1844. V. köt. 220. p.

⁶⁷⁰ Főrendi napló, 1844. V. köt. 226. p.

félve az esetleges súlyosabb következményektől, a forradalmi helyzet kényszerének hatása alatt – egyaránt lemondtak a tizedről. Az esti órákban a főrendeknél tartott, feszült hangulatú ülésen a konzervatívok és a főpapok megpróbálták az intézkedés súlyának mérséklését is kieszközölni. Például a világi földesurak tizedbérletének kapcsán ki akarták terjesztetni a kárpótlás hatályát erre is. Batthyány megnyugtatólag igyekezett fellépni, bár kormányának hatásköre még nem volt kijelölve, biztos volt abban, hogy a következő (népképviselői) országgyűlésen figyelembe fogják venni a felvetéseket, „melyek elintézése a népre nézve nagyon szükséges, [...] igen sok plébánia van, melynek jövedelme csak egyedül a dézsmából áll, ez intézkedés nélkül nem maradhat”. Személyes garanciát vállalt kormánya nevében arra, hogy a püspökök aggodalmai „rövid idő alatt tökéletesen meg fognak szűntetni”.⁶⁷¹ Batthyáynak a liberális reformhoz következetesen ragaszkodó (ezért az egyházzal politikai konfliktusokat is vállaló), ugyanakkor a kompromisszum útját kereső, és részletkérdésekben engedményekre is képes alkata mutatkozott meg, amikor Szécheny Antal – a tizeddel kapcsolatos kérdéseknek az általános kárpótlási eljárás keretében történő felvételére vonatkozó – indítványát elfogadta.⁶⁷² Az alsó táblának küldendő válasz ily érelemben történt elfogadása után Batthyány újólá kijelentette: „Megnyugtatójukra a méltóságos főrendeknek azt mondom, miszerint én is úgy értem, úgy fogom fel, s úgy fogom beváltani szavamat.” Ehhez az álláspontjához pedig a miniszterelnök akkor is ragaszkodott, amikor az alsó tábla újra megpróbálta a főrendek által e részletkérdésben módosított szöveget visszaállítani.⁶⁷³

A független magyar kormány jogköréről szóló törvény vitájában az egyházi rend képviselői a felső tábla 1848. március 23-i ülésén vitatták a tervezet 6. pontját, melyben a király kegyúri jogainak korlátozását látták.⁶⁷⁴ A paragrafus ugyanis azt mondta ki, hogy az uralkodó ezentúl a végrehajtó hatalmat – többek közt – egyházi ügyekben is kizárólag a kormány által fogja gyakorolni. A püspökök (főleg Lonovics József csanádi püspök) ebben a király főkegyúri jogainak átruházását látták, ezért tiltakoztak ellene. (Valójában arról volt szó, hogy a korábbi kormánysszervekben – kancellária, helytartótanács – az egyházi ügyekben a katolikus főpapságnak széles körű, személyes beavatkozási lehetősége volt.) Batthyány úgy vélte, a szöveg „szerkezete igen világos”, és a főpapok aggodalma teljesen alaptalan. A törvény egyházi ügyekben is az uralkodó és a kormány együttműködését szorgalmazza, vagyis „őfelségének minisztériuma csak őfelsége nevében s az ő helybenhagyásával fogja kormányozni az országot, s tenni a kinevezéseket, s egyáltalában gyakorolni a neki delegált hatalmat”. A főpásztorok (Lonovics mellett Hám János szatmári, Ocskay Antal kassai és Rudnyánszky József besztercebányai püspökök) azonban nem nyugodtak meg, hangot adtak azon aggodalmuknak, hogy akár protestáns személy is lehet ezentúl vallás- és közoktatási miniszter, s egy ilyennek a katolikus egyház ügyeiben való intézkedését eleve elképzelhetetlennek tartották. Különösen aggódtak a főpapok kinevezése, vagyis abban a végrehajtó hatalom beleszólási lehetősége miatt, s szorgalmazták, hogy a törvény külön emelje ki, hogy a kormány leendő intézkedései a csak a katolikus egyház tanainak tiszteletben tartásával foganatosíthatók. Batthyány másodszor is igyekezett megnyugtanni a főpapokat, hogy leendő kormánya nem

⁶⁷¹ Felséges Első Ferdinánd osztriai császár, Magyar- és Csehországok e néven ötödik apost. királya által Szabad Királyi Pozsony városába 1847-ik évi november 7-ikére rendeltetett Magyar-országgyűlésen a mélt.[óság]g[os] Fő Rendekeknél tartatott országos ülések naplója. Pozsonyban, 1848. (továbbiakban: Főrendi napló, 1848.) 344. p.; A magyar egyházpolitika, 1847-1894. Szerk.: ZELLER ÁRPÁD. I. köt. Bp., 1894. (továbbiakban: ZELLER, 1894.) 57-58. p.

⁶⁷² Főrendi napló, 1848. 352. p.; ZELLER, 1894. 63. p.

⁶⁷³ ZELLER, 1894. 77-78. p.

⁶⁷⁴ Főrendi napló, 1848. 395. p.; ZELLER, 1894. 80-85. p.; Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. Szerk.: URBÁN ALADÁR. I-II. köt. Bp., 1999. (továbbiakban: URBÁN, 1999.) I. 152-153. p. A következményekre ld. pl.: Uo. 209-210., 233. p.

készül egyházellenes intézkedésekre, ami pedig a püspöki kinevezéseket illeti, azokat „őfelsége nem csupán saját ösztönéből nevezte ki” korábban sem, hanem a végrehajtó hatalom képviselőivel való egyeztetés nyomán. „Ezentúl is szintén így lesz – hangsúlyozta –, őfelségének az illető miniszter elő fogja terjeszteni vallásos ügyekben a dolgokat, s őfelsége bölcsesége szerint az előterjesztést el fogja fogadni, vagy nem.” Az április törvények vonatkozó passzusa változatlanul maradt, Batthyány hatására a többség a katolikus egyház újabb – a kiváltságörzés tendenciáját őrizni akaró – próbálkozását hiúsította meg.

Kormányának hivatalba lépését követően az egyházpolitika ügyeit elsősorban Eötvös Józsefre és a kultusztárcára bízta, maga ritkán foglalt állást. (Az egyházaktól hozzá érkezett leveleket a miniszterelnökség rendszerint a vallás- és közoktatási minisztériumhoz továbbította megválaszolás céljából.⁶⁷⁵) Batthyány 1848-as miniszterelnöki tevékenysége e téren is megfelelt a reformkorban megfogalmazott politikai irányvonalának, például a megüresedett püspöki székek betöltése tárgyában, a papság nemzetőri szolgálata vonatkozásában stb. Ugyanakkor a honvédelem szervezőjeként is számított arra, hogy a lelkészek, kik „közvetlen érintkezésben állnak a néppel”, segítenek megértetni a lakossággal a béke és a nyugalom fontosságát, a magyar kormány szándékait.⁶⁷⁶

⁶⁷⁵ Ld. pl.: 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848-1851 közötti anyagából. Szerk.: LAKATOS ANDOR – SARNYAI CSABA MÁTÉ. Kalocsa, 2001. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai, 1.) 42. p.

⁶⁷⁶ 1848. szeptember 20-i felhívását: URBÁN, 1999. II. 1482. p.

Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1849-ben

Alábbiakban Rimely Mihály (1793-1865) pannonhalmi főapát 1848–1849-es közéleti tevékenységének egy fejezetét, az 1849-ben történeteket foglaljuk össze.⁶⁷⁷

A pannonhalmi főapát kitartott az országgyűlésben 1848 végéig, bár utólag – nem csupán a cs.kir. hatóságoktól való félelem kényszerének hatására – úgy vélte, hogy az már a feloszlást kimondó október 3-i leiratot követően törvénytelenül működött. A Debrecenbe költözést kimondó határozatnak már végképp nem akart eleget tenni. Nemcsak a „törvénytelen” működés zavarta, hanem még az is, hogy a gyűlést a „kálvinisták fészkebe” helyezték át a honatyák.⁶⁷⁸ A felsőház amúgy is nagyon foghíjasan képviselte magát az új székhelyen, a püspöki kar túlnyomó többsége pedig gondolni sem akart az áttelepülésre. Csupán Horváth Mihály csanádi és Bémer László nagyváradai püspökök jelentek meg a felsőházban,⁶⁷⁹ és később is csak további négy püspök, két nagyprépost és egy kanonok akadt, akik – mint a szabadságharc bukása után készült egyik nyomozati anyag megjegyzi – „a debreceni forradalmi kormány és nemzetgyűléssel egyenes érintkezésbe tették magukat”,⁶⁸⁰ ők is részben ösztönzésből, részben kényszerűségből. Rimelyvel a tavaszi hadjárat sikereiig nem is tudott volna a kormány kapcsolatot keresni, a Pest-Budára 1849. június elején visszaköltöző új kabinet azonban nemcsak kormánybiztosai útján, hanem központilag is egyértelművé tette, hogy számít a Szent Márton-hegyi bencések főnökének együttműködésére. Június 24-én például kifejezett utasítást kapott a Vallás- és Közoktatási Minisztériumtól, hogy mivel a zalavári apátságot – régi követelésnek megfelelően – „tettleg különválasztották” az ausztriai (göttweigi) apátság fennhatóságától, Rimely tegyen körülményes jelentést a Zalavárral fenntartott kapcsolatairól, a konvent tagjainak helyzetéről stb.⁶⁸¹ A válaszára Rimely, ha akart sem gondolhatott volna, hiszen 29-én a cs.kir. csapatok (Ferenc Józseffel együtt) már bevonultak Győrbe, ugyanezen a napon Szent Márton-hegyen is megjelentek, élelmiszereket vittek el.⁶⁸²

Rimely még tagja volt a január 5-én Pestre bevonuló Windischgrätz előtt tisztelő (Hám János vezette) püspökkari küldöttségnek, utána azonban a rend sorsáért való aggodalmában sietve Szent Márton-hegyre utazott. Azonnal jelentkezett Zichy Bódog győri cs.kir. biztosnál, és általában abban reménykedett, hogy Windischgrätz előrenyomulása következtében a császáriak győzelmével hamar véget ér a szabadságharc.⁶⁸³ Bármennyire is hű akart lenni az uralko-

⁶⁷⁷ A vonatkozó kutatásunk első eredményei megjelentek: Fazekas 2000.; Fazekas 2000/a. A főapát legutóbb életrajzát és országgyűlési tevékenységét röviden: Jónás-Pálmány-Simon 2002. 1071.

⁶⁷⁸ Rimely-önéletrajz. 102. Ebben a fejezetben szereplő valamennyi további kérdésre ld. Hermann 1973. 427-432.

⁶⁷⁹ Ld. erről pl.: Beér-Csizmadia 1954. 25.; Deák 1994. 234. stb. Meszlényi Antal az egyházi szerepvállalást mindenben igazolni igyekvő munkája a főpapok távolmaradását egyenesen Deákéhoz hasonlítja, aki pedig a Windischgrätz előtti hódolatnyilvánítást nem tartotta fontosnak. Meszlényi 1928. 185-186.

⁶⁸⁰ MOL. H 147. 8. dob. 1. cs. sz.n.

⁶⁸¹ MOL. H 56. 1849. 65. tét., a témáról ld. pl.: Füßy 1902. 312-316.

⁶⁸² Balázs 1980. 292.; Sörös 1916. 449. A térség hadtörténetére ld. részletesen (további idézések nélkül): Hermann 1998.

⁶⁸³ Rimely-önéletrajz. 103-104. Útban Pest felé egyébként Windischgrätz Pannonhalmán Jankó Félix perjel hódolatát is fogadta. Sörös 1916. 447.

dóházhoz, ezen érzésénél is alkalmasint erősebbnek bizonyult a rendtársainak védelme. Tudomásul vette, hogy más hazafiakkal ellentétben Rónay Jácint esetében – akinek korábbi „hazafias nyilatkozatait töviskoszorúba fűzék” – a cs.kir. kormánybiztos börtönbüntetés helyett megelégedett a pannonthalmi zárdafogsággal. Csak a rá neheztelő Rimelyvel nem volt tanácsos találkoznia, aki ráadásul az első magyar sikerek hatására „félretette láb alól”, vagyis áthelyeztette Bakonybélbe.⁶⁸⁴

A Hám János vezette püspöki kar 1849 januárjában többször is kinyilvánította Ferenc József iránti hűségét, és kérte az áprilisi vívmányok egyes elemeinek gyors felülvizsgálatát. 11-én Hám a volt helytartótanácsban belül működött Commissio Ecclesiastica visszaállításáért folyamodott, 15-én hódoló feliratot intézett a cs.kir. tábornokhoz, 20-án pedig megjelent a püspöki kar Ferenc József iránti hűségre felszólító, a magyar forradalmat elítélő körlevele.⁶⁸⁵ Rimely teljesen el is fogadta az abban foglalt felhívást, január és március között számos nyilvánvaló jelét adta az uralkodóház iránti elkötelezettségének. Felszólította a rendtagokat Ferenc József elismerésére, az érte történő imádkozásokra, melyeket maga is buzgón gyakorolt. Bár a vonuló hadak gyakran vittek magukkal élelmiszert Pannonthalmáról, Rimely önként küldött 200 akó bort Windischgrätz és Jellačić katonáinak.

A hadiszerencse fordulatát április végén a visszavonuló császáriak jelezték Pannonthalma lakói számára, akik Rimely elnökletével 28-án konventülést tartottak. A főapátban ismét felöltött a vízió, hogy a magyar győzelem a bencés rend számára megtorlást sőt a feloszlatast eredményezheti, ezért úgy döntöttek, hogy aki akar, világi ruhában távozhat. Rimely kijelentette, hogy mindenképp marad, példáját a konvent követte. (Csak később távozott néhány növendék.) 30-án a főapát Rónay Jácintot elbocsátotta Győrbe, búcsúszavaiból ismét a rend sorsa iránti aggodás tűnik ki. (A magyar katonák három nap múlva vonultak be Pannonthalmára.) Kérte továbbá Rónayt, ne feledkezzék meg rendtársairól. Utóbbi annyira megfogadta, hogy Lukács Sándor kormánybiztos előtt mindenben védelmébe vette szerzetét és Rimelyt is, aki ellen először vizsgálatot akartak indítani. Ettől csak az mentette meg, hogy a magyar kormánybiztosoknak ezernyi más dolguk akadt, illetve a főapát magas rangja is elgondolkoztatta őket egy ilyen akció eredményességét illetően.⁶⁸⁶ Rimely egyébként már amiatt is kellemetlen helyzetbe került, hogy több, hozzá közelálló plébános ellen indult eljárás. Legismertebbé Császár Hermann esete vált, aki Györszentmárton plébánosaként nyilvánította ki a legteljesebb ellenszenvét a magyar forradalommal szemben, és – mint később írta – „törvényes királyunkért és a békéért nyilván, ünnep- és vasárnapokon, délutáni isteni szolgálat alkalmával fennszóval” és a néppel együtt imádkozott, dicsérte Jellačić katonáit. A magyarok május 8-án tartóztatták le, Győrben statáriális eljárással halálra ítélték, melyet Lukács Sándor Rónay Jácint közbenjárására sem akart módosítani. A plébánost végül Rónay Pöltenbergnél tett látogatása nyomán Domonkos Mihály komáromi alispán helyezte szabadlábra, ebben egyes adatok szerint Rimelynek is része volt. A főapát később a politikai botrányba keveredett Császárt jó érzéssel helyezte át Sopronba, gyóntatói állásba, hogy elkerülje a 48-as eszmékért lelkesedő diákokkal való konfliktusokat. Hozzá hasonlóan eljárás folyt 1849-ben a tárkányi és Borbély Asztrik füssi plébános ellen is, utóbbi komáromi fogságában a kolera áldozata lett.⁶⁸⁷

⁶⁸⁴ Rónay-napló 1996. 8., 52-53. Rónay csak Balogh Kornél és Kálmán közbenjárásáról ír, a rendtörténet szerint a büntetés zárdafogságra való enyhítése inkább Rimely érdemének tekinthető. Sörös 1916. 447.

⁶⁸⁵ Ezeket ld. pl. Andics 1952. II. 313-314., 326., 375-379.

⁶⁸⁶ Sörös 1916. 98.; Rónay-napló 1996. 54-55.

⁶⁸⁷ Sörös 1916. 98., 448-449.; Meszlényi 1928. 212-213.; Rónay-napló 1996. 55.; Sólymos 1997. 202-207.

Lukács Sándor 1849. május 9-én hívta össze Győr város és megye közgyűlését a Függetlenségi Nyilatkozat közzétételére, melyet beszéde nyomán „kitörő lelkesedés” fogadtak.⁶⁸⁸ Lukács helyettese és utóda, Gyapay Dénes május 21-én közzétett felhívásában 26-ra szigorú hangon a megyeház dísztermébe rendelt minden papot és papnövendéket (valláskülönbség nélkül), „mely alkalommal esküt fognak letenni a magyar függetlenségre”. Gyapay keményen elrendelte továbbá, hogy a Függetlenségi Nyilatkozat mellett vásár- és ünnepnapokon felvilágosító, lelkesítő szónoklatokat tartsanak, aki ezt nem teljesíti, azt a haza ellenségének tekintette, s eszerinti büntetést helyezett kilátásba. A falragasz szavainak folytatásából egyértelműen kitűnik, hogy több egyházi személyiség viszolygott a trónfosztás híretől és az új államrendszertől: „Miután találkoznak az egyháziak között néhány megrögzöttek, kik magas hivatásukat nem fogván fel, nemcsak hogy a magyar haza érdekében mit sem tesznek, de a magyar függetlenségi nyilatkozat felolvasását is álmos szemmel és szunnyadó lélekkel teljesítik; ebbeni visszaélések meggátlása erélyes intézkedést igényel.”⁶⁸⁹ A leírás – mint egyéb forrásokból kitűnik – a pannonhalmi főapátra is vonatkoztatható volt. (Az egyházat már az is érzékenyen érinthette, hogy Lukács május 14-én elrendelte nemcsak a középületekről, hanem az egyházi intézményekről is a cs.kir. jelvények eltávolítását illetve a magyar nemzeti színek és a „korona nélküli magyar címerek” kihelyezését.⁶⁹⁰)

Rimely májusban Bakonybélben, majd Tihanyban tartózkodott, itt értesült Gyapay említett felszólításáról. Magatartása lényegében tipikusnak mondható az egyház felső vezetése részéről: tudta, hogy a nyilatkozat alól nem vonhatja ki magát, ezért a független magyar államra felesküdt, de csak „az erőszaknak engedett”, a konvent előtt tiltakozást jelentett be az ellene alkalmazott kényszer miatt. Nem nagy örömmel vette azt sem, hogy a kormánybiztostól magyar nyelvű pecsétet kapott az apátság. Később a Szemere-kormány iránti – önmaga és a bencés rend nevében történő – hódolatnyilvánításra már fenyegetéssel sem tudták rávenni.⁶⁹¹ A Függetlenségi Nyilatkozattal kapcsolatban egyébként az egyháziak más alkalommal is panaszkodtak (előbb vagy utóbb) kényszerítésre. Jellemző példaként említjük, hogy a kultusztárca visszaküldte a kalocsai érseki szentszék és az ottani teológia tanárainak hódolat-nyilatkozatát, mivel az nyilvánvalóan csak feltételes módot használt és hangsúlyozta, hogy nem önkéntesen, hanem csak a kormány parancsának engedelmeskedve tette mindezt. Szász Károly államtitkár válaszában ismét egyértelműen fogalmazott: „ily kényszerített s azon kívül önök által megszabott feltételekhez kötött hódolat-nyilatkozatokra Magyarország törvényes kormányának szüksége nincsen, s ilyeseket nem is várt, különösen Önöktől, kik az álladalom javadalmaiból nem kevésbé vannak részesítve. Egyébiránt a törvény erejére s a nép bizalmára alapult kormány rendeleteinek mindig fog bárkinek irányában is hatályt és engedelmisséget szerezni tudni.”⁶⁹²

Visszatérve Rimely és Pannonhalma helyzetére, a szabadságharc utolsó időszakában egyre nehezebb lett a sorsuk, felváltva jöttek a cs.kir. és a magyar honvédcsapatok a nagy múltú apátságba és (az ellátási kötelezettség mellett) egyaránt az engedelmisség kinyilvánítását követelték.⁶⁹³ Lukács és Gyapay kormánybiztosok magukévá tették a kormány és különösen

⁶⁸⁸ MOL. H 114. Lukács Sándor iratai, sz.n.; Balázs 1980. 287.

⁶⁸⁹ MOL. H 114. Gyapay Dénes iratai, sz.n.; ill. SL. XV.6. 2. dob. 186. sz. Vö. Balázs 1980. 290.; Meszlényi 1928. 207-208.

⁶⁹⁰ MOL. H 114. Lukács Sándor iratai, sz.n.; röviden említi: Balázs 1980. 289. A vonatkozó rendeletek jó részét közölte: Szávay 1896.

⁶⁹¹ Rimely-önéletrajz. 111-112.; Sörös 1916. 98-99., 449.

⁶⁹² MOL. H 62. 1849. 996. sz.

⁶⁹³ Sörös 1916. 99., 444.

Szemere Bertalan azon álláspontját, hogy a papság a legalkalmasabb a nép hazafias érzelmeinek felforrósítására, a két nagyhatalom visszaverésére szánt keresztes hadjárat „lelkének és eszméjének”⁶⁹⁴ az emberekkel való gyors megértetésére. Az ötlet kétségtől elhibázottnak bizonyult, elsősorban azért, mert a detronizáció kihirdetésére kényszerített, amúgy is bizalmatlan főpapokra akarta bízni a hadjárat vezetését.⁶⁹⁵ (Szemere jellemző módon így írt Gaganecz József eperjesi görög katolikus püspöknek: „Hogy a papságban rejlik az ok, minden állítja. Hogy attul függ a népszelleme, minden hiszi. Ennélfogva főtisztelendő püspök urat felhívom a legerélyesb, leggyökeresb eljárásra, kijelentvén, hogy Ön művének tekintem ott a jót és a rosszat.”⁶⁹⁶) Győr megyében is egymást követték a böjtre, imádságra illetve népgyűléseken való részvételre szóló felhívások, melyeknek Rimely nem nagyon akart eleget tenni. (A népgyűlések rendszerint egyházi és világi jellegűek voltak, melyeken több felekezet is részt vett, lelkészek – katolikus részről elsősorban Rónay Jácint – szónoklatokat tartottak.⁶⁹⁷) Kiemelkedő jelentőségű volt a Kismegyeren június 7-én tartott „szabadság-ünnep”, melyen a főapát annak ellenére sem jelent meg, hogy Deáky c. püspök mellett öt kanonok is képviseltette magát, a szentmártoniakat Szabó Ottmár vezette, június 17-én pedig az alperjel vezetésével tartottak körmenetet az ország boldogulásáért.⁶⁹⁸ Különösen nehéz helyzetbe hozta a főapátot, hogy számos pap, sőt bencés rendtagok is nyíltan hitet tettek a szabadságharc ügye mellett, többször bizonyították hazafias elkötelezettségüket. Ráadásul Rónay Jácintot Lukács június 5-én kinevezte „egyházi főszónoknak”, ami ebben a formában tulajdonképp „egyházügyi helyettes kormánybiztos” hatáskörnek felelt meg. Rónay szenvedélyes, „keserű, forradalmi lelkesedéssel” írt, a Függetlenségi Nyilatkozat szellemével mindenben azonosuló főszónoki körleveleinek (illetve kisebb részben a győri egyházmegyei hatóság állásfoglalásainak) nem is maradt el a hatása a papságra, tömegesen küldték a haza védelmére fogadkozó jelentéseiket.⁶⁹⁹ Bár maga Rónay utólag azt írta, hogy körleveleit csak a kormány és Lukács Sándor parancsára adta ki, gyávaságnak tartotta volna „feladni ügyünket e válságos pillanatban”, hazaszeretete a maradásra biztatta, és elkésértette, hogy egyesek kétségbe vonták paptársaitól ugyanezt.⁷⁰⁰

Július elejétől Rimely nyíltan az uralkodóház mellett lépett fel, például újra önként jelentős borküldeményekkel látta el a cs.kir. csapatokat.⁷⁰¹ Augusztus 11-én a Komáromból kitörő Klapka katonái vonultak be Pannónhalmára és Gyapay a teljes mozgósítás jegyében el is rendelte a 19 évesnél idősebb rendtagok katonai összeírását. Rimely másnap Győrött felkereste Klapkát, aki kérésére elrendelte az összeíró bizottmánynak, hogy „a klérust a maga

⁶⁹⁴ Szemere június 12-i levele Eötvös Tamás kormánybiztoshoz. MOL. H 114. Eötvös Tamás iratai, sz.n. A keresztes hadjáratra való felszólítás május 18-án született, melyet később Horváth Mihály kultuszminiszter imái, böjti felhívásai stb. követtek. Pl. *Közlöny*, 1849. 111. sz. (május 22.) 413-414.; Pap 1869. Joggal jegyzi meg egy szerző, hogy a miniszter által kiadott könyörgések imádság helyett sokkal inkább Istenen keresztül a hallgatósághoz intézett politikai beszédek voltak. Hermann 1932. 15. A témáról többek között: Deák 1994. 306-307. stb.

⁶⁹⁵ Ld. erről pl. Hermann 1932. 13.

⁶⁹⁶ Szemere-jellemrajzok 1990. 501. Szemere ezen véleményének korábban is hangot adott, ld. pl.: KLÖM XIII. 357., 360. stb.

⁶⁹⁷ Például a június 7-én, Budavár visszavételének örömeire tartott győri gyűlésen. Ld. Balázs 1980. 290.

⁶⁹⁸ Balázs 1980. 292.; Sörös 1916. 99., 449.

⁶⁹⁹ Balázs 1980. 292. Rónay főszónoki kinevezéséről tartalmilag tévesen: Meszlényi 1928. 206-208.

⁷⁰⁰ Ld. mindezt részletesen: Rónay-napló 1996. 59-60.

⁷⁰¹ Ilyen juttatásról beszámol július 7-én Babarczy Antal cs.kir. biztos, de a bábolnai kórház katonai orvosa is kért az ott ápolt császári katonák részére ilyen szívességet a főapáttól, aki teljesítette is azt. Ld. minderről: Andics 1965. 344.; Ruisz 1906. 79.

épségében meghagyva azt az újoncok közé semmi esetre be ne sorozza”. Nem sokkal később a magyar tábornok értesült a főpát korábbi borküldési akcióiról és dühösen követelt vizsgálatot Rimely ellen, akit ezúttal csak az mentett meg, hogy Klapkának vissza kellett térnie Komárom biztonságos falai közé.⁷⁰²

A magyar püspöki karral együtt már szeptember 18-án teljes hódolatot nyilvánított maga és rendje nevében az uralkodónak, amit október elején Bécsben személyesen is megerősített. A végig császárpárti Rimely megdöbbenésére azonban Ferenc József és miniszterei inkább szemrehányásokkal illették „megalkuvó” (a főpát szerint csak a körülményekhez alkalmazkodó) magatartása és számos rendtag forradalmi elkötelezettsége miatt. 1850-ben először vizsgálatot akartak ellene indítani amiért részt vett az országgyűlésen, kihirdette a magyar kormány rendeleteit stb.⁷⁰³ Hamarosan Bécsbe rendelték, ahol azonban az 1860-ig tartó korszak névadója, Bach belügyminiszter nem kihallgatáson, hanem – megbizonyosodva Rimely valódi nézeteiről – ebéden fogadta.⁷⁰⁴

Bach egyébként korábban általában rossz véleménnyel volt a magyar főpapságról, négy püspök illetve érsek (Horváth Mihály mellett Hám János, Lonovics József és Jekelfalussy Vince) azonnali lemondatását érte el az uralkodónál.⁷⁰⁵ Sorai rávilágítanak a kormányzat 1849-es magatartására: elismeri, hogy például Hám inkább gyengeségből és nem meggyőződésből vett részt az eseményekben, mégis a Kossuth-párti meggyőződést gyakorlatilag azonosította a magyar kormánnyal való bármilyen kapcsolattartás tényével. Ezért bélyegezhették rebellisnek az 1848. október 25-i püspökkari körlevelet, mondathatták le – a Kossuthék által szintén hazaárulóként elítélt – Hám Jánost, vagy a végig mérsékelt nézeteket tanúsító, 1849 februárjában szintén Windischgrätz iránti hűséget fogadó Lonovicsot.⁷⁰⁶ Ekkor csak az 1848 óta feltétlen császárpártiság, a forradalommal szembeni következetes szembenállás tehetett egy főpapot alkalmassá a püspöki szék betöltésére. Így lett Scitovszky esztergomi érsek, Karner Antal győri, Palugyay Imre nyitrai püspök stb.⁷⁰⁷ Mindebben szerepet játszhatott, hogy Bécsben rendszerint jelentősen eltulozva jelent meg a magyar forradalom egyházellenessége, a nuncius például torzítva adta tovább Rómába a detronizáció elismerésére vonatkozó kényszerítés hírért, valótlannul számolt be egyes püspökök elfogatásáról, halálra ítéeléséről stb.⁷⁰⁸ A főpapokat pedig megerősíthették meggyőződésükben – a szabadságharc katonai vereségét illető elképzeléseiken túl – a Rómából érkező hírek a pápaságnak az alkotmányos mozgalmakkal történt szembefordulásáról. (Egyes adatok szerint IX. Pius pápa még 1849 tavaszán is tudott közvetlen kapcsolatot teremteni a hazai főpapsággal.⁷⁰⁹)

⁷⁰² Rimely-önéletrajz. 116-117.; Sörös 1916. 450.

⁷⁰³ Ellene irányuló vizsgálatról Hermann Egyed monográfiája sem hoz adatokat: Hermann 1932.

⁷⁰⁴ Sörös 1916. 99-100.

⁷⁰⁵ Bach 1849. júliusi előterjesztése: Andics 1965. 330-333.

⁷⁰⁶ Ld. erről: Andics 1952. 473-474.; Andics 1965. 465. Ld. még: Hermann 1932.

⁷⁰⁷ Andics 1965. 350.; vö. Balázs 1975. 293. stb. Részletesen: Eckhart 1935. 26-31.

⁷⁰⁸ Ld. erről: Eördögh 1996.; Balázs 1975. 295.

⁷⁰⁹ MOL. H 56. 1849. 50. tét. (Szemere Bertalan májusban küldte át Horváth Mihály kultuszminiszternek IX. Pius pápának a kalocsai érsekhez küldött és a magyar kormányhoz jutott bulláját. Egy évvel korábban a pápai dokumentumok a magyar kormány szervek közvetítésével jutottak el a hazai főpapokhoz. Ld. pl. H 56. 1848. 37. kf. 47. sz.) A pápasággal való kapcsolattartás dokumentumai továbbá: EPL. Hám-akták; Rimely két vonatkozó levele 1849 márciusából: uo. 363., 375. sz. Ennek megfelelően tévesnek kell tartanunk a azokat a szakirodalomban szereplő megjegyzéseket, melyek a püspököknek a „pápával, a Pápai Állammal való közvetlen kapcsolat hiányáról” szólnak, ld. pl. Elmer 1999. 30.

Rimely császárpárti elkötelezettségéről oly mértékig meggyőződtek, hogy Bachnál tett látogatása alkalmával még püspöki kinevezése is szóba került a korábbi halálesetek, illetve a lemondatott főpapok üres székei miatt. A főpát elhárította a felkérést, de a gesztus mögötti elismerést Ferenc József személyes fogadása és ebédmeghívása is nyomatékosította. A legteljesebb hódolatot tanúsító 1850. augusztusi püspökkari konferencia ülését követően az uralkodóház annyira meggyőződött Rimely hűségéről, hogy – díszes pannonhalmi fogadtatását követően – 1852 szeptemberében a Szent István rend kis keresztjével tüntette ki. Jellemző adalékként megjegyezzük, hogy az uralkodóháznak tett hűségnyilatkozatai esetén semmilyen vélt kényszerre utaló dologgal nem találkozhatunk – ellentétben a magyar kormányhoz intézett 1848–49-es megnyilatkozásaival. A főpát az 1850-es évek második felében is számos alkalommal nyilvánította még ki Ferenc József iránti alázatos elkötelezettségét, és mindent elkövetett, hogy a főapátság területén az általa képviselt katolikus szellem legyen meghatározó.⁷¹⁰

FORRÁSOK:

Esztergomi Prímási Levéltár (EPL.)

Hám-akták

Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (SL.)

XV.6. (= Hirdetmények.)

Magyar Országos Levéltár (MOL.)

H 56. (= Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium. Katolikus egyházi osztály iratai.)

H 62. (= A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium debreceni iratai.)

H 114. (=Különböző kormánybiztosok iratai, 1848-1849.)

H 147. (= 1848-1849. évi vegyes iratok.)

Rimely-önéletrajz: *Biographia et Diarium Michaelis Rimely Archiabbatis ab anno 1842 usque annum 1858.[–1864.]* – Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/I.6.

Andics Erzsébet 1952-1965: *A nagybirtokos arisztokrácia ellenforradalmi szerepe 1848–49-ben.* Szerk.: ANDICS ERZSÉBET. II-III. köt. Budapest.

Elmer István 1999: *A haza, az egyház és a trón érdekében. A magyar katolikus egyház 1848–1849-ben.* Szerk.: Elmer István. Budapest.

KLÖM XIII. 1952: *Kossuth Lajos 1848/49-ben. III. Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén. I. 1848. szeptember – december.* Szerk.: Barta István. Budapest. (Kossuth Lajos összes munkái, XIII.)

Pap Dénes 1869: *Okmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez. 1848–1849.* 2. köt. Pest.

Rónay-napló 1996: Rónay Jácint: *Napló. Válogatás.* Sajtó alá rend.: Hölvényi György. Budapest. (METEM-könyvek, 13.)

Szemere-jellemrajzok 1990: Szemere Bertalan: *Politikai jellemrajzok a magyar szabadságharcból. Gróf Batthyány Lajos – Görgei Artúr – Kossuth Lajos. Okmánytár.* Szerk.: Hermann Róbert – Pelyach István. Budapest.

⁷¹⁰ Sörös 1916. 100-101.; ld. pl. *Religio*, 1850. I. 48. sz. (április 13.) stb.

HIVATKOZOTT IRODALOM:

Balázs Péter 1975: Viale Prelà bécsi pápai nuncius jelentései a magyar forradalomról és szabadságharcról 1849-ben. *Levéltári Közlemények*. 2. sz. 289-313.

Balázs Péter 1980: *Győr a feudalizmus bomlása és a polgári forradalom idején*. Budapest.

Beér János – Csizmadia Andor 1954: *Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés*. Budapest.

Deák István 1994: *A törvényes forradalom. Kossuth Lajos és a magyarok 1848–1849-ben*. Budapest. (2. kiadás)

Eckhart Ferenc 1935: *A püspöki székek és káptalani javadalmak betöltése Mária Terézia korától 1848-ig*. Budapest.

Eördögh István 1996: Az 1848–49-es magyar szabadságharc bukásának diplomáciai háttere a szentszéki iratok fényében. *Aetas*. 2-3. sz. [Online: <http://www.lib.jgytf.u-szeged.hu/aetas/eordogh.htm> – 2002. március.]

Fazekas Csaba 2000: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen. In: *Győri Tanulmányok*, 22. Győr. 65-154.

Fazekas Csaba 2000/a: Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskola-politikájáról. *Egyháztörténeti Szemle*. 2. sz. 98-109.

Füssy Tamás 1902: *A zalavári apátság története*. Budapest. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története, VII. köt.)

Hermann Egyed 1932: *A magyar katolikus papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*. Gödöllő.

Hermann Egyed 1973: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae, I.) (2. kiad.)

Hermann Róbert 1998: *Győr város és megye hadtörténete 1848–49-ben*. Győr.

Jónás Károly – Pálmány Béla – Simon Béla 2002: A felsőház jelen lévő tagjai. In: *Az 1848–1849. évi első népképviselői országgyűlés történeti almanachja*. Budapest. 1065-1098.

Meszlényi Antal 1928: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*. Budapest. (Szent István könyvek, 58.)

Ruisz Gyula 1906: *Bábolna a magyar szabadságharc idején*. Komárom.

Sólymos László Szilveszter OSB 1997: *Ezer év 100 bencése*. Pannonhalma.

Sörös Pongrácz 1916: *A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig*. Budapest. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI.A.)

Szávay Gyula 1896: *Győr: monográfia a város jelenkoráról*. Győr.

A karthausi szerzője a szerzetességről 1848-ban

Eötvös József fiatal íróként *A karthausi* c. regényével nagy sikert aratott, a mű először a *Budapesti Árvíz* könyvben jelent meg folytatásokban 1839-1841 között, majd 1842-ben könyv formájában is. A magyar irodalomtörténet sokoldalúan foglalkozott a romantikus regény vonatkozásaival,⁷¹¹ általában részletesen rámutatva arra az idillikus képre, amelyet Eötvös a szerzetességről rajzolt. A vallásosság értékeinek legtisztább megnyilatkozásaként kezeli a szerzetes közösségeket, és összességében egyet is érthetünk Concha Győző megállapításával, miszerint Eötvös *A XIX. század uralkodó eszméi...* c., emigrációban készült nagy munkájában ugyanúgy megszólal a „keresztény hit fenségétől való meghatottság hangja”, mint *A karthausi*-ban.⁷¹² Ugyanakkor Eötvös helyenként markánsan megkülönböztette a római katolikus egyházon belül a világi és a szerzetes papság szerepét, nem pusztán teológiai síkon, hanem azok közéleti szerepvállalása szempontjából is, továbbá a szerzetesség szerepének megítélését több ponton is árnyalta politikusi tevékenysége illetve eszmetörténeti munkássága során a szépirodalmi megörökítéshez képest. Ennek egyik epizódja volt 1848. augusztus elején a népoktatási törvény, a középiskolai rendelet vitája kapcsán általában a szerzetességgel, valamint a szerzetesrendi iskolákkal kapcsolatos állásfoglalása.

Alábbi feljegyzést Rimely Mihály János pannonhalmi főapát (1793-1865) hagyatéka őrizte meg az utókornak, melyben a főpap igyekezett pontosan megörökíteni az Eötvös és közöttük négy szemközt elhangzottakat.⁷¹³ A dátumozása valószínűleg téves, hiszen a szöveggörnyezetből kiderül, hogy Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter, valamint a pannonhalmi főapát beszélgetése 1848. augusztus 1-én nem játszódhatott le. (A népiskolai törvény vitáját 3-án kezdte meg az országgyűlés. Rimely említi, hogy Eötvös az országgyűlés üléséről érkezett, viszont 1-én plenáris tanácskozássra nem került sor, elképzelhető persze, hogy egyéb – például bizottsági – elfoglaltsága volt, ugyanakkor rögzítette, hogy épp aznap szavaztak a

⁷¹¹ Ld. erről pl. áttekintően: CONCHA GYŐZŐ: Eötvös és Montalembert barátsága. Adalék a magyar katolikusok autonómiájának kezdeteihez. Bp., 1922. (továbbiakban: CONCHA, 1922.) 34-43. p.; ill.: SÓTÉR ISTVÁN: A karthausi és a miniszter. Eötvös József küldetéstudata. In: Uő: Werthertől Szilveszterig. Irodalomtörténeti tanulmányok. Bp., 1976. 247-264. p.; VERES ANDRÁS: Eötvös Karthausija, a kiábrándulás vagy kibontakozás regénye? In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1985. 18-27. p.; GÁNGÓ GÁBOR: Megjegyzések Eötvös József *A karthausi* című regényének szöveg-hagyományáról. In: *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1999. 3-4. sz. 369-375. p. [Online: Elektronikus Periodika Archivum, <http://epa.oszk.hu> – hozzáférés: 2003. november.]; Uő: A karthausi – Eötvös József kultúrtörténeti szintézistervének összefüggésében. In: *Mesterek, tanítványok. Ünnepi tanulmánykötet a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére*. Szerk.: SZAJBÉLY MIHÁLY. Bp., 1999. 403-415. p. stb.

⁷¹² CONCHA, 1922. 42. p.

⁷¹³ *Salutationes ad prelationes per Michaelem Archiabbatem adornata et dicta ab anno 1842*. Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár. BK 146/I/7. sz. köt. 130r-133v. p. Részben közölte: SÖRÖS PONGRÁC: A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Bp., 1916. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI.A.) 95-97. p. Jelen dolgozatunk részét képezi a Rimely Mihály negyvennyolcas tevékenységének átfogó feltárását célzó kutatásainknak. Az eddigiekből ld.: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen. In: *Győri Tanulmányok*, 22. Győr, 2000. 65-154. p.; Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 2. sz. 98-109. p.; Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1849-ben. In: *Tanulmányok Granasztói György tiszteletére*. Szerk.: Czoch Gábor – Klement Judit – Sonkoly Gábor. Bp., 2008. 489-298. p.

képviselők a közös iskolák felállítása ügyében. Két alkalommal került sor ilyen voksolásra, augusztus 8-án és 10-én, álláspontunk szerint az előbbi lehetett a beszélgetés időpontja is. Az bizonyos, hogy a megbeszélésre augusztus 24. előtt került sor, ekkor jelent meg ugyanis a beszélgetésük során elhangzott, akkor még csak nyomdai előkészítés fázisában lévő, középiskolai reformról szóló miniszteri rendelet.)

A rövid találkozás során felidéztek az Eötvös által kezdeményezett legfontosabb oktatáspolitikai reformokat, a népiskolai törvénytervezetet és a középiskolai reformot egyaránt. E kérdéskörök szorosan kapcsolódtak az éppen formálódó új, polgári magyar állam és az egyház viszonyához, annak is egy speciális, a szerzetesrendek társadalmi és politikai megítélését célzó problémaköréhez. Bár Rimely feljegyzése óhatatlanul elfogult, Eötvös Józsefnek a főapát által megörökített szavai pontosan megfelelnek a miniszter egyéb forrásokból ismert magatartásának, s ebben az értelemben nyújtanak adalékot Eötvös 1848-as tevékenységéhez, egyház- és oktatáspolitikai nézeteinek változásához.

A pannonhalmi főapát érthetően élénk érdeklődéssel fordult a minisztérium oktatáspolitikai reform-elképzeléseihez, utóbbiakat részletesen kommentálta, s igyekezett az egyház ellenlépéseinek képviselőre is felkészülni. A beszélgetés hangvétele jelezte, hogy 1848 nyarán, a fegyveres önvédelmi harc kibontakozását megelőzően is a Batthyány-kormány illetve a katolikus egyház között számos, a polgári átalakulás értelmezésében gyökerező konfliktus keletkezett. Az egyház már a márciusi-áprilisi rendszerváltást is csak nehezen vette tudomásul, s a későbbiekben is a kiváltságainak védelmére irányuló törekvése gyakran ütközött a hatalomra került liberálisok elképzeléseivel, még az olyan mérsékelt modernizációs reformoknak is, melyeket Eötvös képviselt.⁷¹⁴ E beszélgetésből is kitűnik, hogy 1848-ban komoly lehetőségként felmerült a szerzetesrendek megszüntetésének gondolata, nemcsak a szélsőségesen liberális, hanem a mérsékeltbb körökben is úgy gondolták, hogy az idejélmúlt, középkori eredetű intézmény feladatait az egyház másként is el tudja látni, megszüntetésük indokolható. Ez egyértelműen kiderült például a népiskolai törvény vitájából, melynek során az országgyűlés törvénybe akarta iktatni, hogy az eltörölt jezsuita rend tagjai még magántanítókként se dolgozhassanak Magyarországon, vagy abból, hogy Szacsvey Imre törvényjavaslatot is nyújtott be a szerzetesrendek eltörléséről stb.⁷¹⁵ Eötvös ebben a kérdésben is differenciált álláspontot képviselt, és bizonyára nemcsak látogatójának szánt udvariasságból mondta, hogy a bencések – történelmi múltjukra is tekintettel – kivételt képeznek, megtartásukat a miniszter is kívánatosnak tartotta. Amellett azonban, hogy „keresztet vetett” a premontrei és ciszterci rendre, a megtartandó szerzetesrendekkel (elsősorban a bencésekkel) kapcsolatosan is azok feladatainak alapvető átértékelésében, az oktatásban vállalt szerepük megreformálásában, inkább tudományos bázissá alakításában gondolkozott. A külföldi szerzeteseknek az országból való kitiltásával ekkor Eötvös is teljesen egyetértett.

⁷¹⁴ Eötvös miniszteri tevékenységére, illetve az állam-egyház viszonyára 1848 nyarán (a teljesség igénye nélkül) ld. pl.: HAJDÚ JÁNOS: Eötvös József báró első miniszersége (1848). Bp., 1933. (továbbiakban: HAJDÚ, 1933.); FELKAI LÁSZLÓ: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.; CSIZMADIA ANDOR: Eötvös József kultuskormányzati és jogalkotó tevékenysége. In: Uő: Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok. Bp., 1981. 447-494. p.; CSORBA LÁSZLÓ: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: A magyar országgyűlés 1848/49-ben. Szerk.: SZABAD GYÖRGY. Bp., 1998. 257-281. p.; FAZEKAS CSABA: Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július – december) In: Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez. Szerk.: DOBROSSY ISTVÁN. Miskolc, 1998. 81-192. p.; FENYŐ ISTVÁN: A centralisták az 1848-as forradalomban. Bp., 2003. 38-73. p. stb.

⁷¹⁵ A témáról ld. általánosságban: FAZEKAS CSABA: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: Fialat egyháztörténetek írásai. Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc, 1999. 76-113. p.

A találkozók másik témája a szaktanítás rendszerére épülő középiskolai reform tervezete volt.⁷¹⁶ Eötvös ragaszkodott ahhoz, hogy az állami tanfelügyelet rendszerének kialakításán belül a középiskolai tanári állások pályázat útján töltsenek be, s ebbe az egyháznak ne legyen közvetlen beavatkozási lehetősége. Így – a miniszter elképzelése szerint – az egyes tantárgyak oktatására a szakmailag leginkább alkalmas személyek kerülnek kiválasztásra, függetlenül attól, hogy milyen kapcsolatban állnak az egyházzal, illetve valamely szerzetesrenddel. Rimely meg volt arról győződve, hogy ebben a rendszerben a bencés gimnáziumok nem a rend tanítóival kerülnek feltöltésre, így oktatási feladataik is elsorvadnak. Eötvös ezúttal is hajlandó volt a bencés rend kivételezettségét hangsúlyozni, sőt, a főapát kérésére az aktuális évre kivenni az intézményeiket a reform hatálya alól – de a reform lényegét illetően meggondolni magát nem. Törekvései egyértelműen az egyház kivételezettségének felszámolására, az oktatók esélyegyenlőségének megteremtésére irányultak, nem véletlen, hogy mindezt – más főpapokhoz hasonlóan – Rimely is szomorúan vette tudomásul. Mindenesetre az Eötvösnél tett látogatásának kulcsszerepe volt abban, hogy nem küldte el az országgyűlési képviselőkhez intézni tervezett augusztus eleji memorandumát a bencés rend fenntartásáról, illetve megírta a minisztériumnak szánt tiltakozását a szerzetesrendi iskolák rendszerének változatlanul hagyása mellett.⁷¹⁷ (Aztán utóbbit is az asztalfiókban hagyta, tekintettel a középiskolai reform elhalasztására.) Más kérdés, hogy az 1848 nyarán tervezett oktatáspolitikai intézkedések – kisebb részben az egyház heves ellenállása, sokkal inkább az önvédelmi háború kibontakozása miatt – nem valósultak meg, bár Eötvös szeptemberi távozását követően is az Országos Honvédelmi Bizottmány illetve a későbbi Szemere-kabinet folytatni akarta az általa kezdett munkát.

A Rimely által megörökített beszélgetés rávilágít Eötvös oktatáspolitikai elképzeléseinek, másrészt pedig katolicizmusának sajátosságaira. Ami előbbit illeti, kétségtelenül két tűz közé került, hiszen a Batthyány-kormányt támogató politikai erők (vagyis a népképviselői országgyűlés többsége) sokszor kevésnek, a katolikus egyház pedig túlzottan soknak tartotta reformjait. (Mindazonáltal túlzásnak érezzük a már idézett Concha Győző minősítését, miszerint a népiskolai törvény vitáját csak „üléstölteléknek” tekintették a képviselők, s ez az oka, hogy „Eötvös magatartása is lanyha, nyilatkozatai színtelenek, sőt részben homályosak a közös iskola tekintetében”.⁷¹⁸) A felekezetiileg semleges „közös iskola” ügyében egyszer vereséget is szenvedett a szavazáskor, s inkább a kormányfő későbbi politikai manővereinek volt köszönhető, hogy sikerült a parlamenti többséget visszaállítani a kezdeményezés mögé. A közös iskola ügyében Eötvös teljes elkötelezettségét örökölte meg Rimely is, jóllehet a főapátnak azzal magyarázta mindezt, hogy bár személyesen nem lelkesedik az intézményért, a „kor szelleme” egyértelműen követeli az egyházi érdekekre sérelmes intézmény kialakítását. A középiskola reformja iránt ugyancsak kompromisszumkész és a fokozatos bevezetésre hajlandóságot mutató, viszont a lényegi kérdés tekintetében hajthatatlan államférfi benyomását keltette. A minőségfejlesztést szem előtt tartó reformjával kapcsolatosan jegyezzük meg,

⁷¹⁶ Eötvös rendeletét ld. pl.: EÖTVÖS JÓZSEF: Kultúra és nevelés. Szerk.: MEZEI MÁRTA. Bp., 1976. (Eötvös József művei.) 326-328. p.; A témáról általánosságban: F. KISS ERZSÉBET (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.); SARNYAI CSABA MÁTÉ: Oktatás-laicizálási törekvések és a katolikus felsőklérus 1848-ban. In: Fiatal egyháztörténészek kollokviuma. Szerk.: KÓSA LÁSZLÓ. Bp., 1999. (Az ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék kiadványai, 1.) 69-104. p.; FAZEKAS CSABA: Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára, 1848. december. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2002. 2. sz. 93-104. p.

⁷¹⁷ Ezek közzétételére ld.: FAZEKAS CSABA: Két el nem küldött petíció 1848-ból. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2008. 3. sz. 71-86. p.

⁷¹⁸ CONCHA, 1922. 72. p.

hogy – az elemi oktatás átalakítását célzó törvélynél alkalmazott eljárás helyett – rendeleti úton kívánta a folyamatot elindítani, és az intézményrendszert, valamint a képzés tartalmát együttesen átalakítani. „Nem is a sok, hanem a jól rendezett középtanodákban áll a jövő tudós-osztály alapja” – vallotta más helyen,⁷¹⁹ és a Rimelyvel folytatott beszélgetésében is ehhez az elvhez ragaszkodott, a szakmódszertani képzettséget a középpontba állító tanári mesterség szorgalmazásával kétségtelenül sérelmet okozva az egyháznak. Utóbbi megítélése a bencés renden belül is különböző alternatívákhoz vezetett, a rendi káptalan ugyanis – a főapáttal ellentétben – nem pusztán a középiskolai reformmal szembeni ellenállásban, hanem a tanárképzés rendszerének alulról jövő kezdeményezés formájában történő átalakításával, az iskolai gyakorlat előtérbe helyezésével próbált elébe menni.⁷²⁰

Ami pedig a vallást általánosságban illeti, a megörökített diskurzus arra utal, hogy Eötvös katolicizmusába „belefért” egy markáns különbségtétel a világi és a szerzetespapság fontossága között, utóbbiról maga sem volt maradéktalanul pozitív véleménnyel. Egyes rendek megszüntetését, vagy legalábbis a polgári társadalomban a szerzetesség alapvető funkcióváltását a „korszellem” logikus következményeként kezelte. Nem sokkal később, már említett nagy eszmetörténeti szintézisében fejtegetései arra utalnak, hogy a világi papságban látta a lehetőséget a polgári társadalomba való sikeres beilleszkedésre, a katolicizmus értékeinek megjelenítésére, a szerzetességben azonban sokkal kevésbé. Sokkal inkább úgy vélte, hogy kora új, ekkor formálódó politikai ideológiájával, a szocializmussal mutatnak rokonságot a szerzetesrendek. „Ha a szocializmus lehető eredményeit az egyéni szabadságra nézve ismét gyakorlati példában akarjuk látni, fordítsuk a zárdákra figyelmünket” – írja művének vonatkozó fejezetében, majd leszögezi: „A zárdákban mindazt feltaláljuk, mi egy szocialista módra rendezett társadalomban szükséges. Megszüntetése az egyéni szabadságnak, közösség az élvekben és foglalkozásokban, a közügyeknek egy, a tagok által választott főnök általi vezetése [...] s a zárdai intézmény az egyéniség teljes feláldozásán nyugszik.”⁷²¹ A szocialista, kommunista eszmék előképeinek megtalálása a szerzetességben, művében később is megfogalmazódik. Itt már a világi papsággal való különbséget is fejtegeti, rámutatva, hogy a szerzetességben sokkal inkább bekövetkezik az egyéniség feloldódása, míg a világi papok – a cölibátus, „s annyi egyéb közös rendi érdek dacára” – még mindig sokoldalú érintkezésben állnak az élettel, a szerzetesek zárt világa ugyanakkor személyiségük átalakulását (beszűkülését) hozza magával.⁷²²

Rimely és Eötvös 1848. augusztusi beszélgetése nagyon is pontosan illeszkedik Eötvös politikai pályafutásába, melynek részleteit a további kutatások tisztázhatják.

⁷¹⁹ HAJDÚ, 1933. 116-117. p.

⁷²⁰ MÉSZÁROS ISTVÁN: Iskola Szent Márton hegyén. Pannonhalma, 1990. (Magyar bencés gimnáziumok, 2.) 39. p.

⁷²¹ EÖTVÖS JÓZSEF, BÁRÓ: A XIX. század uralkodó eszméinek befolyása az álladalomra. I-II. köt. Bp., 1902. (Báró Eötvös József Összes Munkái, XIII-XIV.) (továbbiakban: EÖTVÖS, 1902.) I. köt. 59-60. p.

⁷²² „Sikerült a katolicizmusnak a szerzetességben oly közösségeket alkotni, miknél az egyéniség, amennyire lehetséges, elenyészett a közösségben, melyhez tartozott.” – írja. EÖTVÖS, 1902. II. köt. 223-224. p. Ld. minderről még: BIHARI KÁROLY: Báró Eötvös József politikája. Bp., 1916. 291-292. p.; Eötvösnek a szocializmussal kapcsolatos nézeteit (a szerzetesrendi párhuzam ismertetése nélkül): FÁBIÁN ERNŐ: Eötvös József a szocialista és kommunista eszmékről. In: *Aetas*, 1988. 2. sz. 96-107. p.

DOKUMENTUM

Báró Eötvös József, mint vallás és közoktatás országglárrali⁷²³ beszélgetésem, Aug. 1. 1848.

Az érintett napon megrendeltetve lévén a vallás és közoktatás miniszteréhez reggeli 9 órára, megjelentem, de értenem kellett, hogy Báró Eötvös József miniszter úr ülésben legyen, honnan 10 órakor jövend meg. Egy pillanatra, ez időre, másodszor keresém őt fel, mikoron még hon nem találván őt, Lonovics József egri érsekkel az előszobában mulattam magamat 11 óráig, amikor is a képviselők üléséből megérkezett a miniszter. Ő először is az érsekkel beszélt, mialatt én a hálósobájában várakoztam. Bevégezvén beszédjét Lonovicssal, bejött a szobába, s szokott nyájassággal fogadván engem. Mondám [a] báró úrnak, hogy két okom volt látogatására, az egyike, hogy valahára szerencsém legyen személyes tiszteletemet tehetnem, mert számtalanszor keresvén őt, soha hon nem értem. A másodika, hogy szíves köszönetemet mondjam a kegyességéért, melynél fogva engem a nádornál mentegetni méltóztatott, hogy ebédre nem jöhettam.⁷²⁴

Ezek után azonnal belebocsátkoztam aggodalmaim fejtegetésébe, és első vala a kérdés: mi kinézet, kilátás legyen a szerzet állandóságára? Mondá, hogy tudom, miként tiszteli a szerzetet, és hogy az ő elve az, hogy semmi szerzet el ne törültsék. De azt meg kell neki mondani őszintén, hogy a világ szenve,⁷²⁵ szelleme minden szerzetes ellen legyen, ő mi erejéből telik, noha a világ őt fanatikusként kereszteli, azok fenntartását fogja sürgetni, végez, amit végez, de azt megvallja, hogy a luteránusok, kálamisták⁷²⁶ is e kárhozat alól mindig kivesszik a bencéket, mert hisztorikus szerzet és a nemzettel egybeforrott, mert tanult szerzet, mert a világnak bajt nem szerzett s.a.t. Mire én köszönetemet mondván, ajánlám a szerzetet kegyeibe.

Ezután a másik aggodalmamra mentem át, kérdező, mi lesz az iskolákkal, a tanítókkal, miután hallom, hogy új rendszerű gimnáziumok állíttatnak fel. Mire ő így nyilatkozott: ez úgy legyen, 12 gimnázium fog jövő évre új modorban betölteni, és erre a konkurzus⁷²⁷ ki fog hirdettetni, ha jól emlékezem, szeptemberre. Eme új gimnáziumokban leendő két görög nyelv tanító, kettő, kik a latin nyelvet tanítják, egy matematikus s.a.t. Mondám, hogyan fognak konkurálni a tanítók, kik azt sem tudják még, miből készüljenek? És az idő rövid, azon felül igazságtalanság az, hogy a 10-20 évi tanító most konkuráljon. Felelé a miniszter: konkurzust kell mindenkinek tenni, az idő sem rövid, mert a görögből, grammatikákból, elementar mathesisből⁷²⁸ elkészülhet, ez, amit a világ kíván, és ő erre kényszerítetik. Midőn aggodalmamat látta, kérdező: micsoda gimnáziumaik vannak e vidéken? Mondám: Esztergom, Komárom, Győr. Felele: ezek mind beleesnek az új rendszerbe, valamint az már nyomtatás alatt

⁷²³ Sic!

⁷²⁴ A célzás bizonyára az István főherceg nádor által július 23-án, délután 3 órakor a „budai országház teremében” adott ebédre vonatkozik, melyre Rimely névre szóló meghívót kapott, de – ezek szerint – nem tudott ott megjelenni. A meghívó megmaradt a főpát hagyatékában: Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár, Kézirattár. BK. 146/X. sz.n. (Érdeességgéppen megjegyezzük, hogy a nyomtatvány szerint a nádor hivatalának szervezői kérték a meghívottaktól, hogy „meg nem jelenés esetében a meghívási jegyet a főudvarmesteri hivatalba küldjék vissza”, melyet Rimely – így talán az utókor szerencséjére – elfelejtett vagy elmulasztott megtenni.)

⁷²⁵ „Szenve”, értsd: „szenvedélye”.

⁷²⁶ Sic! A kálvinisták – inkább gúnyos jelentésárnyalatú – elnevezése.

⁷²⁷ Konkurzus = pályázat, álláshirdetés.

⁷²⁸ Elementar mathesis = alapfokú matematika.

vagyon. Kérésemre mégis oda hajlott, hogy megígéré, hogy a nyomdába küld, és [a] mi gimnáziumainkat *az idénre* kihagyja és másokat fog helyükbe tenni, különösen valami franciskánusi gimnáziumokat, noha tudja, hogy nagy összeütközésbe jövend a minisztériumban, de szakállára veszi. (Így tehát az idén még meg volna a szerzet.) Én ezt a gráciát⁷²⁹ is megköszöném, mivel azonban a szerzet körülnézheti magát és a tanítók is készülhetnek. Ekkor figyelmeztetém a minisztert, hogy a közös oskolák a katolikusok megszorítására fognak behoztatni, mi reájok annyival sérelmesb, mert az oskolai alapítványok a katolikusoké s.a.t. Mondá, az igaz, de ez a kor kívánata, és ami szomorítóbb, ő sem volt volna a közös oskolákért, de a világ szelleme és a katolikusok voksolnak érette, mint ez éppen ma történt a képviselőknél, a luter és helvét mellettem voksolt az elemi tanodákra nézve, hogy a katolikus és más vallású elkülönözve legyen, és éppen a katolikus követek voltak ellenem, és leszavaztak. (Ez szomorú! Ilyen a katolikus! Tulajdon keblét szaggatja!)

Ezeket értvén, mondtam a miniszternek: ha ez a sorsa a gimnáziumnak, úgy a szerzetek fennállása kockáztatva. Mert ha a szerzet ama gimnáziumokat, melyek neki adtak, tanítókkal el nem láthatja és a tanszékek konkurzus által töltetnek be, úgy járhat a szerzet, hogy kebeléből egy tanító sem leend, és akkor a sejdíthető következés az, hogy ily szerzet, mint felesleges, vagy hivatásának meg nem felelhető, az élők sorából kitörültetik, mi igen szomorú kilátás, veszem p.o. bármely gimnáziumot. Felele a miniszter: a benedekieket ne féltse, hiszen én fogom kinevezni. Sok kegyelem – mondtam – de mivel az ellenkező is lehetséges, kérdem, bizonytalanságra hogyan vehetek, nevelhetek tanítókat s.a.t., én úgy gondolnám, hogy hagyatassanak kizárólag a szerzetes gimnáziumok a szerzetesek kezeiben, és excellenciád hirdessen konkurzust, ha hibázik tanító, mely konkurzusra csak a szerzet tagjai bocsáttassanak, és a legalkalmasbat nevezze ki miniszter úr. Úgy legalább biztos lábon áll a szerzet, és tagjait nem veszi fel s neveli hiában. Felele a miniszter: ezt az ország el nem fogadja, és minden vallási felekezet ellenem fordul, mivel azonban nem gondolnék, de a konkurzus már Mária Terézia alatt is divatban volt a jezsuitákra nézve, én, ha kivihető volna, a benedekiekre nézve tennék kivételt. Mondám: ily rigorózum⁷³⁰ maiglan is divatozott nálunk, mert minden alkalmazandó tanító eleve szigorúan megvizsgáltatott a fődirektor előtt, és csak ennek helybenhagyása után alkalmaztatott. Én mindenből látom – mondtam –, hogy fennmaradásunkhoz vagy semmi vagy csekély reményünk. Felele: a[z] nem elkerülhetetlen, hogy a gimnáziumok valami szerzethez különösen köttessenek, és azért én fenn nem tartandhatom, hogy a benedeki gimnáziumok tanítókkali ellátása a szerzet mellett maradjon, de a szerzet fenntartását reménlem, és mindent el is fogok érette követni, miután az ország hajlandósága is mellette szól. De azért más célt kell kitűzni a szerzetnek, t.i. hogy ez tudományos társulat legyen, mint mindig voltak a benedekiek, és a szerzet feladata legyen a magyar történet kidolgozása, az oklevelek gyűjtése s.a.t., és aki tanító akar lenni, tanítson, nyerje meg a katedrát, ide fogok működni, és ez oknál a szerzetet fenntartani keresni.

A többi szerzetekre keresztet vetek, ciszterciákat, premonstratensieket és a többit fenn nem tarthatjuk!

Az én elvem és elhatározott akaratom, mondtá a miniszter, hogy a külföldi szerzeteseket az országban meg ne tartsam. Inkább miután a nagy munkák kiadására költségük lenne a benedekieknek, erre szánom, amennyire lehet, a jövedelmet.

Én, látván, hogy már tűhegyen áll a miniszter, és borotvái elkészülten,⁷³¹ megkövetém őt, és kérém, hogy máskor parancsoljon. Mondá, az országgyűlés végével akar bővebben értekezni,

⁷²⁹ Grácia = kegyelem, kegyes adomány.

⁷³⁰ Rigorózum = szigorlat, vizsga.

⁷³¹ Sic!

de mindenesetre eljön Szentmártonba, hogy magát kipihenje, és ekkor terveiről fog velem bővebben értekezni, mit kétszer is megígért, miután elváltam. Mindezekből csak azt tanulhatjuk, hogy tanítói rend megszűnendünk lenni, ha a miniszter terveit végrehajtja és hogy a szent szerzetnek reménye legyen a megmaradásra, csak hogy más destinációja⁷³² leend, melyen Istennek és a nemzetnek szolgáljon.

⁷³² Destináció = végcél, meghatározás.

A Birodalom felettes énje: egyház és állam

Az állam-egyház viszonyában a legmaradandóbb változásokat II. József (1780–90) uralkodása eredményezte. József a társadalom egészének közös érdekeit feltételezve jutott el arra a felismerésre, hogy átfogó egyházpolitikai változásokat kell kezdeményeznie. Ez elsősorban a katolikus egyház szerepének ártértékelését, valamint a nem katolikus keresztény felekezetekkel szembeni vallási türelem meghirdetését jelentette, s ez 1918-ig meghatározta a birodalmat. 1790 után Magyarországon illetve Erdélyben a reformátusok, evangélikusok, a görögkeletiek, az unitáriusok vallásszabadságát – a katolikusoknál korlátozottabb jogokkal – törvényes alapra is helyezték. Az állam azonban fenntartotta jogát a katolikus egyház püspökeinek kinevezésére.

A 19. század első felében mind a birodalom keleti, mind nyugati felében a felerősödött liberalizmus az egyházi kiváltságok felszámolásáért és a teljes felekezeti egyenjogúságért küzdött, melyek jó részét az 1848-as alkotmányok biztosították is. Az 1848-49. évi magyar forradalom és szabadságharc leverése alapvetően új helyzetet teremtett. Az 1850-es évek elején újra berendezkedő abszolutizmus elégtelennek ítélte a magyar püspökök forradalom idején tanúsított magatartását, sokukat lemondatták pozíciójukról. A vezető egyháziak másik csoportja ugyanakkor nem adta fel konzervatív politikai álláspontját. Az 1850-es évek elején az egyház nem elégedett meg Ferenc Józsefnek a jozefinizmust megnyirbáló intézkedéseivel, s ez a folyamat vezetett 1855-ben a Szentszék és a Habsburg Birodalom *konkordátumának* megkötéséhez. Az állam teljes egészében a katolikus egyház álláspontját tette magáévá a házasságjog terén, továbbá az oktatás katolikus jellegét is széles körben biztosította. Rauscher bécsi érsek törekvései a birodalom politikai egységét vallási egységgel is párosítani kívánták. A konkordátum számos előnyét élvező magyar püspöki kar azonban nem tudott maradéktalanul örülni, mert az nem vették figyelembe a magyar katolikus egyház önállóságát. Az abszolutizmus egyházpolitikája ugyanakkor Magyarországon is fontosnak tartotta a katolikus egyház befolyásának erősítését, amit elsősorban a jezsuita rend magyarországi visszatelepítése fejezett ki 1853-ban. Bécsben az 1850-es évek végétől egyre kevésbé tartották magukat a konkordátum betűjéhez és szelleméhez.

Állam és egyház viszonyának alakulása a birodalom két felében

Közvetlenül az 1867. évi kiegyezést követően a legfontosabb egyházpolitikai kérdések alapvetően két problémakörre koncentráálódtak: egyrészt arra, hogyan tudja az állam a *konkordátum örökségét* kezelni (pontosabban az egyházi érdekek figyelembe vétele mellett felszámolni), másrészt arra, hogy a modernizálódó társadalom által megkívánt *egyházpolitikai reformokat*, az állam és az egyház elválasztását milyen mértékben képes megvalósítani. 1867 után a birodalom mindkét felének egyházpolitikáját a liberalizmus örökségének újraéledése határozta meg. A monarchia egész történetére igaz, hogy bár a kiegyezés a felekezetek jogegyenlőségének elvi lehetőségeit megteremtette, még mindig megmaradtak a katolikus egyháznak bizonyos, feudális eredetű előjogai. Az állam a katolikus egyházzal szemben *főkegyúri jogával*, a többi vallásfelekezettel szemben a *felügyelet jogával* élt. A katolikus egyház a birodalom legfontosabb nagybirtokosainak egyike volt, emellett részesülhettek az állami

költségvetésből is, más bevett egyház csak utóbbi révén egészíthette ki saját, híveitől szedett bevételeit.

A fontosabb egyházpolitikai reformok időbeli súlypontja Ciszlajtániában az 1870-es évekre, Magyarországon az 1890-es évekre tehető. Az osztrák liberálisok már az 1860-as évek első felében társadalmi reformokra készültek, a kiegyezés előestéjén a konkordátum felszámolása számukra az alkotmányosság szimbóluma lett. Törekvéseiket mutatja, hogy az 1867 végén elfogadott *osztrák alaptörvény* az egyén alapvető jogainak biztosítása között kimondta a teljes vallás- és lelkiismereti szabadságot, beleértve a törvényesen el nem ismert vallások szabad gyakorlásának jogát is. A magyar 48-as nemzedék újra aktivizálódó vagy épp emigrációból hazatért liberálisait viszont sokkal inkább az 1848-as polgári törvények érvényességének elismertetése foglalkoztatta, melyek óhatatlanul felszínre hozták az állam-egyház viszony egyes kérdéseit is. Az Ausztriában leginkább neuralgikusnak számító konkordátum-kérdés Magyarországon fel sem merült, magyar értelmezés szerint ugyanis ezt olyan időszakban kötötték, amikor az ország alkotmányos önállósága nem létezett.

1867 nyarán és őszén azonban a kormányra készülő liberálisok számára ez szakítópróbának számított, a vonatkozó törvénytervezetek is elkészültek, nem véletlen, hogy 25 főpap közös beadványban követelte Ferenc Józseftől a konkordátum változatlan fenntartását, mely igényt IX. Pius pápa külön is kifejezésre juttatott. 1868 elején Karl Auersperg kabinetjének igazságügy-minisztere, Eduard Herbst *három törvénytervezetet* nyújtott be, melyek a konkordátum alapvető pilléreit érintették. A házasságjog terén az egyház által bármilyen okból akadályozott házasság esetére a polgári házasságkötést indítványozta, a házassági perek ügyét pedig kivette az egyházi bíróságok kezéből. A „birodalmi népiskolai törvény” – mely bár fenntartotta a kötelező vallásoktatást és a nevelés valláserkölcsei alapjait – kötelező, felekezetektől független, 8 éves iskolai oktatást írt elő, valamint rögzítette az állam legfőbb felügyeleti jogát oktatáspolitikai kérdésekben. A markánsan liberális hangvételű törvényeket az uralkodó 1868. május 25-én szentesítette.

Magyarországon az 1860-as évek végén az Andrássy-kabinet vallás- és közoktatásügyi minisztere, *Eötvös József* mindenekelőtt a katolikus *autonómia* megteremtésével kívánta megalapozni a jövőbeli egyházpolitikai reformjait. A magyar püspöki kar ugyanis támogatni kívánta a kormányzatot, amennyiben az újra életbe lépett 1848-as egyházi törvénynek nem ad szekularizációs illetve oktatásügyi monopóliumát veszélyeztető értelmezést. Míg Eötvös az autonómiát a katolikus egyházat a papság és a hívők közös önkormányzati szervének tekintette, a Simor János esztergomi érsek vezette főpapság önvédelmi, az állami beavatkozás lehetőségét elhárító kezdeményezésnek. Az 1868-as népiskolai törvény lehetőséget adott felekezetektől független, illetve felekezetközi alsófokú iskolák állítására, s e lehetőséget az egyház az iskolaügyben élvezett monopóliuma elleni támadásként élte át. Legalább ekkora vihart kavart, és a későbbi egyházpolitikai viták kiindulópontja lett a vegyes házasságok ügye, tágabb értelemben a házasságjog általános szabályozása. A negyvennyolcas liberalizmus hagyományait átörökítő, a „törvényesen bevett keresztény vallásfelekezetek viszonyosságáról” szóló törvény vonatkozó passzusa azt mondta ki, hogy a vegyes házasságból születendő gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását. A katolikus egyház ugyanakkor fent kívánta azt a gyakorlatot, hogy vegyes házasságot csak akkor áldanak meg a papjai, ha a protestáns házaspár nyilatkozik gyermekei katolikus hitben való keresztesítéséről. Bár e kötelezvények állami érvényességüket már elveszítették, a katolikus egyház továbbra is alkalmazni kívánta, akkor is, ha ezzel jogilag más vallású gyermekeket is megkereszteltek.

A sors fintoraként 1870 nyarán a Potocki gróf vezette, konzervatív színezetű osztrák kormány volt kénytelen a liberálisok régi követelését, vagyis a konkordátum felmondását tető alá hozni. A konkordátum felmondásával kialakult új helyzetben megnyílt az út a további egyházpolitikai reformok irányába, amelynek gátat szabott, hogy az 1870-es választási vereségük

miatt a liberálisok kikerültek a kormányzatból, a hatalomra lépő konzervatív Hohenwart-kabinet pedig elfektette a vonatkozó törvényjavaslatokat. A magyar kormányzat jóval kényelmesebb helyzetben volt a vatikáni zsinat idején. Andrásyék ugyanis az amúgy is bizonytalan, a kiegyezés rendszerét stabilizálni hivatott időszakban nem kívántak újabb frontokat nyitni, például a katolikus egyház irányába, azt azonban jó előre leszögezték, hogy az ország hagyományaival és érdekeivel ellentétes zsinati döntést el fogják utasítani. A magyar püspöki kar végül – hasonlóan a közép-európai püspökökhöz – nem vett részt a végső szavazáson. A placetum körüli harc következménye lett még Magyarországon, hogy 1874-75 folyamán a magyar parlament liberálisainak követelésére sor került egy, az egyház és állam viszonyát átfogóan szabályozó törvénytervezet kidolgozására.

Az 1870-es évek első felében Bécsben gyorsultak fel a szeparáció liberális híveinek törekvései. Az Alkotmánypárt „valódi és igazi szellemmel megtöltött egyházügyi törvényjavaslatokat, valódi reformot” sürgetett, elsősorban a kötelező polgári házasság törvénybe iktatása révén. A javaslatok parlamenti vitáiban számos alkotmánypárti képviselő követelte a kormány előterjesztésén túlmutató (a kötelező polgári anyakönyvezést is kimondani kívánó) törvény elfogadását, a pápai csalatkozhatatlansággal szembeforduló ókatolikus egyházközségek helyzetének rendezését, a felekezetek állami ellenőrzésének garantálását. A katolikus egyház minden változtatást egyház- és keresztényellenes támadásnak minősített (Rauscher érsek szerint a kormány tervei „magukon viselik a bizalmatlanság és a kíméletlenség különös bélyegét”), s a pápa is újra tiltakozott. A jozefinizmus hagyományához való visszatérés jegyében a kabinet azzal érvelt, hogy nem az egyház ellen irányulnak a reformok, hanem egy új típusú, a polgári társadalomnak megfelelő állam-egyház modellt kívánnak megvalósítani. Így kerül sor például az ókatolikusok helyzetének rendezésére, illetve az iskolatörvény vívmányainak biztosítására. Az 1870-es évek közepének egyházpolitikai törvényei a monarchia végéig alapvetően meghatározták Ciszlajtánia egyházpolitikai viszonyait, radikális átrendeződésre már nem került sor. 1879-től, a konzervatív Taaffe-kabinet megalakulásától már nem is lehetett további eredményekre számítani. A liberálisok mégsem szenvedtek vereséget, egy alapvetően állam-egyházi (abszolutista) rendszer átalakítása során sikerült új alapokra helyezniük az állam-egyház viszonyt Ausztriában, a két szférát oly mértékben szétválasztani, amelynek nyomán már nem kérdőjeleződhetett meg az állam világi jellege, s az egyház befolyása egyre inkább saját belső ügyeire koncentrálódhatott, a közéleti szerepvállalását pedig csak a meglévő keretek között gyakorolhatta. Ferenc József már 1871-ben leszögezte, hogy Stremayr törvényjavaslatait tudomásul veszi, azokon túllépni azonban nem hajlandó. Magyarországon az Andrásy Gyulát követő, egymást váltó kormányok a belpolitikai bizonytalanság miatt kevesebb figyelmet fordítottak az egyházpolitikára (nem akarták a közéletet újabb konfliktussal terhelni), és paradox módon ugyanez mondható el Tisza Kálmán hosszú (1875-1890 közötti) miniszterelnökségéről is. Az állam és az egyház elválasztásának folyamata leginkább oktatáspolitikai téren folytatódott, különösen az 1883. évi középiskolai törvény kapcsán. 1881-ben készült törvénytervezet a keresztények és zsidók közötti házasságkötés biztosítására, ám ezt Tisza – már csak az antiszemita vérvádper ingerült bel- és külpolitikai viszonyai miatt is – el akarta odázni, végül az országgyűlés felsőházában a püspöki kar ellenállása folytán megbukott. Ciszlajtániában a Taaffe-kormány idején az egyház illetve a velük szövetséges konzervatív-klerikális politikai erők több kísérletet is tettek a korábbi reformok megnyirbálására. Ennek során a legjelentősebb sikerük az volt, amikor 1883-ban elérték az iskolatörvény újraszabályozását. Az új törvény nemcsak azt mondta ki, hogy a községek hatáskörébe utalja az elemi oktatás 6 vagy 8 osztályos jellegének eldöntését, hanem azt is, hogy figyelembe kell venni a tanulók vallási hovatartozását, az iskolai hitoktatást pedig csak katolikus személy végezheti. A Taaffe-kormány időszakát jellemezte még, hogy a klérus anyagi helyzetén számos kisebb-nagyobb intézkedéssel próbált meg javítani. Bosznia-

Hercegovina annexióját követte az az 1912-es törvény, mely az iszlámot állami elismeretésben részesítette.

A sokáig halogatott *egyházpolitikai küzdelmet* végül a magyar kormányzat nem kerülhette el, igaz, egy idő után nem is akarta. A legfontosabb, házasságjogi kérdések szabályozását sürgette, hogy egyre szaporodott a vegyes házasságok száma, továbbá a bevett keresztény felekezetek kánonjogi szabályozásai meglehetősen eltérő képet mutattak. A soknemzetiségű és sokvallású királyságban a felekezetek együttélésének kérdését az 1868-as viszonyossági törvény csak részben oldotta meg, nem is beszélve az állam-egyház elválasztás jogi alapjainak hiányosságairól. Amit azonban a liberálisok kevésnek éreztek, a katolikus egyház nagyon is sokallotta. Az 1879-es büntetőjogi törvény egyik passzusa szankcionálta a 18 éven aluli személyek felvételét valamely más vallásfelekezetbe. A kultuszminiszter, Trefort Ágoston kiadott egy rendeletet, amelyben kötelezték az „elkeresztelő” lelkészeket, hogy a jogilag illetékes egyházközségnek továbbítsák a gyermekek keresztlevelét. A katolikus egyház ellenzte a kérdés pusztá felvetését is, inkább az intézkedések jogalapját, az 1868-as törvényt akarta megnyirbálni. 1890-ben, az egyházi érdekeket még inkább figyelembe vevő szövegében megújították az „elkeresztelést” tiltó rendeletet, az egyházi válasz azonban ismét merev elutasítás, sőt heves szószéki és sajtókampány lett. A kormány még Rómával is megpróbálta a megegyezés útját keresni, XIII. Leó azonban válaszában leszögezte, hogy ragaszkodik az „egyház jogait lábbal tipró” 1868-as törvény megsemmisítéséhez. A kormány kényszerpályára került, hiszen a pápai levél nyomán tömeges egyházi ellenállás, az elkeresztelő papok megbüntetéséből pedig belpolitikai feszültségek keletkeztek, így nem maradt más megoldás, újra elő kellett venni az állami anyakönyvezés és ahhoz kapcsolódóan a polgári házasság alternatíváját. A konzervatív-egyházias politikai erők abban bíztak, hogy ha már eddig sikerült kompromisszumok révén elodáznia az egyházpolitikai törvényeket, akkor végleg meg is akadályozhatják azt. Simort az érseki székben Vaszary Kolos váltotta 1891-ben, aki kezdetben kompromisszumkészebbnek mutatkozott. De ekkor már a kormány sem akart félmegoldást. A parlamentben elővették a polgári házasságról illetve állami anyakönyvezésről szóló törvényjavaslatokat. Közben a miniszterelnöki széket az egyházpolitikai reformok iránt elkötelezett Wekerle Sándor (1892-1895) foglalta el. A katolikus egyház számára a tét óriási volt: az államegyházi örökség maradványainak megőrzése és a polgárosodás követelményei jogszabályokba foglalásának elhárítása. 1893 őszén a pápa külön Magyarországnak szentelt, „Constanti Hungarorum” kezdetű enciklikájában kifejezetten ellenállásra buzdította a katolikus egyházat és híveit, nem sokkal később azonban (az izraelita felekezet egyenjogúsítását, az állami anyakönyvezés bevezetését, a vallás szabad gyakorlását indítványozó jogszabály-tervezetek után) elkészült a kötelező polgári házasságról szóló törvényjavaslat. Ferenc József – a ciszlajtániai gyakorlathoz hasonlóan – ezúttal is a liberális követelések minimalizálására törekedett. A magyar parlamentben az az érdekes helyzet fordult elő, hogy az ellenzék liberálisai által régóta követelt egyházpolitikai törvényekkel a kormányoldal állt elő, ezért dilemma elé kerültek: vagy támogatják a kormányt, vagy saját programjukkal fordulnak szembe. A parlamenti vitát fel kellett függeszteni a 92 éves korában elhunyt Kossuth Lajos halálhírére, a katolikus egyház hivatalosan nem is vett részt a gyászban, sőt a harangozást is megtiltotta az esemény kapcsán. Hosszas parlamenti huzavona után végül minimális többséggel a liberálisok nyertek, Wekerle pedig lemondásának kilátásba helyezésével elérte az uralkodói szentesítést is. A polgári házasságról és az állami anyakönyvezésről szóló törvények az egyház régi monopóliumát szüntették meg, és megteremtették a felekezeti egyenjogúság, az állam világi jellegének gyakorlati megvalósulását. A gyermekek vallásáról szóló törvény felújította az 1868-as rendelkezést (vagyis a gyermekek nemük szerint követik szüleik vallását), megtoldotta viszont azzal, hogy a szülők a házasságkötés előtt szabadon megegyezhetnek az ettől eltérő felekezetben való keresztelestől. E megegyezést viszont nem egyházi, hanem csak állami hivatalnok előtt lehetett törvényesíteni.

Wekerle után, Bánffy Dezső miniszterelnöksége alatt került sor az izraelita vallás bevetté nyilvánítására és az egész egyházpolitikai reformot megkoronázó, a vallás szabad gyakorlásáról szóló törvény szentesítésére. A törvény kimondta, hogy bárki szabadon követhet bármilyen vallási meggyőződést, értelemszerűen a törvényes rend és a közérkölciség korlátai között. Teljes szabadságot biztosított a vallásváltoztatás területén, sőt – az ausztriai törvénykezés gyakorlatát követve – deklarálta a felekezeten kívüliség lehetőségét is. A felekezeteket állami egyházjog szempontjából három csoportba sorolta: a bevett, a törvényesen elismert és a törvényesen el nem ismert csoportba. A bevett felekezeteket az állam költségvetéséből való részesedés, intézményfenntartás stb. széles körű jogosítványai illették meg, s jól jelzi a törvényalkotó szándékát, hogy a paragrafusok elfogadásakor a „törvényesen elismert” kategória még üres volt: lehetőségnek szánta az állam, hogy a megalakulni kívánó új vallási mozgalmak legális módon illeszkedjenek a társadalomba. 1905-ben például miniszteri rendelettel ilyenné nyilvánították a baptista egyházat, majd 1916-ban a mohamedán vallás kapott törvényes felhatalmazás alapján ugyanilyen státust.

A katolikus egyház figyelme Ausztriában a századfordulón – összefüggésben a keresztényszocializmus kibontakozásával – az egyre inkább válságjeleket mutató *vallásos élet* felvirágoztatására irányult. Ez utóbbiban szerepet játszott a Georg Schönerer-féle pángermán mozgalom, melynek kezdeményezésére a „Los von Rom Bewegung” („El Rómától Mozgalom”) a katolikus egyházból való kilépést és elsősorban protestáns hitre való áttérést terjesztette. A mozgalom az 1900-as évek elején komolyan megosztotta egyes tartományok (Csehország, Alsó-Ausztria, Stájerország) katolikus egyházát, a protestáns hitre áttértek száma több tízezer főre tehető. Az egyház igyekezett szembenézni a kihívásokkal, elsősorban a vallásos egyesületek fellendítésével, és ebben nagy segítséget kaptak a Karl Lueger polgármester irányította Bécs városától.

Magyarországon az egyházpolitikai törvények utórezgései között első helyen kell említeni a *politikai katolicizmus* addig lappangó, ekkor viharos gyorsasággal színre lépő és szervezkedő, majd párttá alakuló mozgalmát, mely egyértelműen fő politikai célját az egyházpolitikai törvények visszafordításában jelölte meg. Az egyházpolitikai rendszer változatlanul tartásához a későbbi kormányok is ragaszkodtak, kisebb kérdésekben azonban respektáltak egyes egyházi igényeket, jelezve, hogy nem elnyomó, egyházellenes kormányzásra készülnek. 1898-ban a nem katolikus lelkészek állami fizetés-kiegészítéséről született törvény, melyet 1909-ben kiterjesztettek a katolikus alsópapságra is. A legfontosabb egyházpolitikai vonatkozású esemény a hajdúdorogi görög katolikus püspökség felállítása volt 1912-ben. A püspöki kar tagjai – a budapesti német főkonzul szavaival – „inkább voltak hazafiak, mint római főpapok”, vagyis sokkal inkább közéleti tevékenységre koncentráltak, és nem arra, hogy a társadalmi átalakulások között az egyház megújulásának útját keressék. A *liberalizmus kihívásait* elsősorban politikai eszközökkel, a kormánnyal való alkuk megkötésével akarták elhárítani. A katolikus öntudat felébresztésének és megerősítésének legfőbb fórumai a katolikus nagygyűlések lettek. Az első, igazán társadalmi mozgósítást, egyházi megújulást szorgalmazó gyűlésre 1900-ban került sor.

Az egyházpolitikai folyamatokban domináns katolikus egyház tevékenységét is átszőtték *nemzetiségi problémák*. A széles körű önállósággal rendelkező *Horvátországban* a katolikus egyház befolyása kizárólagosnak mondható. Ezt erősítette a katolicizmusnak a horvát nemzeti öntudatban való meghatározó szerepe is. A horvát katolikus egyháznak nemcsak a kiegyezéssel kialakult rendszerben nőtt meg a közéleti-politikai súlya, hanem a lakosság mintegy negyedét kitevő szerbek nemzeti és egyházi törekvéseinek ellensúlyozásában, a Dalmáciával való egyesülés politikai céljainak biztosításában is. A *csehországi katolikus egyházat* hasonló törekvések jellemzik Ausztria vonatkozásában. A cislajtán kormányokat rendszerint támogatták, ugyanakkor német származásuk ellenére (Schwarzenberg illetve Schönborn érsekek

esetén) a cseh nemzeti önállóság ügye iránt sem voltak mindig érzéketlenek. A nemzetiségi kérdés különösen élesen a *magyarországi egyháznál* jelentkezett. A kiegyezést követő években még egyes püspökök próbálták a nemzetiségi plébániákat is fejleszteni, később e törekvések teljesen háttérbe szorultak. Az egyházon belüli asszimiláció jóval visszafogottabb volt, Vaszary Kolos például a szlovák, a pécsi püspök a német és horvát ajkú papjait támogatta. A katolikus iskolarendszeren belül meghatározó maradt a nemzetiségi iskolák száma. Különösen fontos volt a *szlovák* nemzeti mozgalmon belül az egyház és a papság szerepe, például az önvédelem álláspontját képviselő Andrej Hlinka plébános tevékenysége révén. A magyarországi *rutének* (ruszinok) szinte kizárólag *görög katolikus* vallásúak voltak, egyházi szervezetüket a munkácsi és az eperjesi püspökség alkotta. Püspökeik a nemzetiségi megbékélést hirdették. A rutének számára szintén az egyházi egyesületek biztosítottak nyelvi-kulturális jogaik gyakorlásához háttérrel. A rutén görög katolikus papság erőteljes asszimilációja mellett a korszak jellemző és fontos folyamata volt a jelentős részben oroszországi (illetve amerikai emigráns) támogatású szkizma-mozgalom, vagyis a görög katolikusok görög keleti egyházba való visszatérítését célzó, sok esetben nem is sikertelen mozgalom. A *románság* mintegy 1/3-ad része a görög katolikus egyházhoz tartozott, ők a monarchián belül kívántak markáns nemzeti törekvéseket megfogalmazni. A magyar törvényhozás 1868-ban elismerte a független román görög katolikus hierarchiát, a polgári és politikai egyenjogúságot, és az egyházmegye önkormányzatát. Az esztergomi érsektől való függetlenségüket leghatározottabban 1900-ban nyilvánították ki újra. A román görög katolikusok körében is felerősödött nemzetiségi mozgalom látványos jele volt, hogy egyik papjukat, Vasiliu Lucaciut az 1893-as Memorandum-per fő vádlottjai között ítélték el.

A románság másik nagy csoportját a századfordulón mintegy 1,7 millió fővel a *görög keleti egyház* foglalta magában. A 19. század közepén és az abszolutizmus éveiben a román nemzeti mozgalomban is meghatározó szerepet játszott Andrei Şaguna nagyszebeni püspök, majd érsek, aki elkötelezett császárhű politikájáról vált ismertté. A kiegyezést követően élénken tiltakoztak az ellen, hogy – Erdély uniója révén – a magyar kormány fennhatósága alá kerüljenek, jöllehet 1868-ban a magyar törvényhozás megerősítette a nagyszebeni főegyházmegye önállóságát. Egyházi és iskolai ügyeik intézésében így igen széles jogkörrel felruházott – 90 tagú, egyharmad részt egyháziakból álló – önkormányzatot élveztek. A román nemzeti mozgalomban a görög keleti egyház papjainak szerepét egyre inkább világiak vették át. A magyar kormány rendszeresen próbálta akadályozni a Romániából juttatott egyházi pénzsegélyeket. A Magyar Királyság területén mintegy 1 millió *szerb* élt, de jelentős volt a számuk Horvátországban és Dalmáciában is. A görög keleti egyház hagyományosan a szerb kultúra és nemzetiségi mozgalom intézménye volt, 1848-1849-ben (a románokhoz hasonlóan) a magyar függetlenségi harc ellen az osztrák abszolutizmussal kötött szövetséget, Josip Rajačić érsek irányítása alatt. A kongresszusuk fennhatósága alatt álló – rendi jellegű helyett népképviseleti alapra helyezett – önkormányzatukat a kiegyezés után a magyar törvényhozás is elismerte, 1875-ben az uralkodó újólal megerősítette. Pénzalapjuk és iskoláik ügyeit az érsek irányítása alatt álló testület intézte. A kiegyezést követő években a szerbek számítottak a politikailag legaktívabb nemzetiségnek, a magyar kormány erőteljes fellépésének hatására azonban visszavonultak a nemzeti-egyházi önkormányzat keretei közé, politikai aktivitásuk pedig a magyarországi Délvidék helyett inkább Horvátországba helyeződött át. Magyarország vonatkozásában az 1890-es évekre megerősödött a kormánnyal való együttműködési törekvésük, a világi szerb nacionalista és szeparatista törekvések ellensúlyozására, amiben persze szerepet játszott, hogy az uralkodó a magyar kormány javaslatát vette figyelembe a választott pátriárka megerősítésekor. A szerb főpapság sokáig együtt tudott működni a koalíciós illetve munkapárti kormányokkal is. 1912-ben a szerb egyházi önkormányzat felfüggesztését, a világiak beleszólásának teljes megtiltását, az egyházi pénzalapok kezelésére kormánybiztos kinevezését azonban egyházi berkeken belül sem nézték jó szemmel.

A monarchiában élő *reformátusok* szinte kizárólag Magyarországon éltek, és a népszámlálások alkalmával magyar nemzetiségűnek vallották magukat. A kiegyezés rendszerét a magyarországi reformátusok is elfogadták, a felekezeti egyenlőséget szem előtt tartó, a katolikus egyház kiváltságait visszaszorító egyházpolitikai törvényeknek általában hasznélvezői voltak. Olyan problémáik jelentkeztek csak, mint hogy például az 1868-as népiskolai törvény következtében sok szegényebb református egyházközség nem tudta előteremteni a jog szerint előírt iskolai felszereléseket, ezért több esetben állami vagy önkormányzati intézményekké kellett átalakulniuk. A dualizmus éveiben azonban sokkal nagyobb problémát jelentett, hogy bár vezetőik figyelmét a közéleti küzdelmek lekötötték, a laicizálódás folyamata feltartóztathatatlanak tűnt. A kálvini egyházmodellnek számos, a polgárosodás folyamatában más felekezetekhez képest hátrányokat eredményező vonása rajzolódott ki. Az egyház belső életét a vallási liberalizmus és az „ortodox kálvinizmus” híveinek terméketlen vitái nehezítették, előbbieket a kor kívánataihoz illeszkedő vallási felfogásába jobban belefért a hagyományos intézményrendszer átalakulása, utóbbiak merev hagyományörzése ellehetetlenítette az egyház missziós lendületét, amely pedig – például a szabad áttérés és felekezetválasztás nyomán – lehetőséget adhatott volna új hívek megnyerésére. 1881-ben országos zsinatot tartottak Debrecenben, mely alapvetően újította meg az egyház szervezetét. Rögzítette ugyan, hogy az egyház alulról építkező jellegű a továbbiakban is, de szabályozta a presbitériumok alakításának rendszerét, továbbá kimondta, hogy az öt egyházkerület felett központi kormányzó testület, az egyetemes konvent működik, a legfőbb jogszabály-alkotó testület pedig az egyetemes zsinat. A zsinat legfőbb következményei később érvényesültek, megteremtődtek a feltételei az ún. belmissziós mozgalomnak.

A Magyarország mellett Sziléziában is jelentős lélekszámmal éltek *evangélikusok*, utóbbi tartományban a németajkú lakosság dominanciája figyelhető meg. A Magyar Királyságban élő evangélikusok 35-40 %-a szlovák anyanyelvűnek vallotta magát, további mintegy egyharmaduk volt magyar illetve német nemzetiségű. Az evangélikus népesség hagyományosan a városias településeken élt, leszámítva elsősorban a felvidéki illetve délkelet-magyarországi szlovák ajkú evangélikusokat. Az egyház kulturális központjai (Budapest, Pozsony, Eperjes, Sopron, Lőcse, Selmecbánya, Brassó) magukon viselték az etnikai sokszínűséget, bár a dualizmus évtizedei alatt erőteljesebb lett a magyarosodás tendenciája. Az észak-magyarországi evangélikus esperességek tiltakoztak az egyházkerületek 1893. évi – etnikai szempontokat szem előtt tartó – módosítása ellen. (Félelmük arra irányult, hogy evangélikus szlovákból a többségi nemzet „magyar kálvinistát” akar faragni.) Az evangélikus egyház belső élete sok párhuzamosságot mutat a reformátusokéval. Itt is hasonlóképp jelentkezett a „liberálisok” és az „ortodox” lutheránusok teológiai vitája, melynek egyik következménye a századforduló után a missziós mozgalom fellendülése lett. Az egyház szervezete részben hasonlít a reformátusokéhoz, fontos különbség azonban, hogy az erdélyi szászok nem önálló egyházkerületet, hanem a magyar egyházszervezettől független, országos egyházat alkottak. A szász evangélikus egyház például idegenkedéssel fogadta Erdély és Magyarország unióját 1867-ben, és a korszak végéig a szász nemzeti-kulturális autonómia legfőbb intézményének számított. A kiegyezés rendszerébe végül is beilleszkedtek, a magyar állammal kisebb volumenű konfliktusaik azért maradtak. Magyarországon az egyház szervezeti rendjének egységesítését az 1891-1892-es budapesti alkotmányozó zsinat készítette el. A legfőbb központi szerv az egyetemes gyűlés, a választott testületek – a reformátusokhoz hasonlóan – paritásos alapon szerveződtek.

Jelentős lélekszámot tett ki a törvények által egyenjogú, bevett egyháznak számító, bár lényegében csak Erdélyben működő *unitárius* egyház is. A kolozsvári székhelyű, lényegében teljesen magyar nemzetiségű egyház korszakunk végéig megmaradt a sajátos protestáns ideológiáját őrző, ugyanakkor a szellemi élet terén is maradandót alkotni hivatott közösgnek. Csak a századfordulótól történtek erőteljesebb kísérletek unitárius gyülekezetek létesítésére Budapesten illetve az ország más városaiban.

Az *izraeliták* a korszak polgárosodásának egyik legfontosabb tényezőjét jelentették, hiszen befogadásuk (az asszimiláció és az emancipáció problémaköre) a társadalom általános állapotát és a politikai modernizációját általánosságban meghatározó kérdés. Számuk a monarchia különböző tartományaiban nagyon is eltérő volt. A zsidóság tömegei városokban koncentráálódtak: Budapesten 1910-ben a lakosság majdnem egynegyede volt izraelita, magasabb volt az arányuk Krakkóban és Lembergben, Bécsben és Prágában hozzávetőlegesen 8 % körül mozgott. Az 1868-as ciszlajtániai egyházpolitikai törvények sorában a zsidóság egyéni jog-egyenlőségének deklarálását összekapcsolták a felekezeti egyenjogúság kimondásával is, Magyarországon az előbbi a kiegyezést követően, utóbbi csak 1895-ben történt meg. A jogi egyenlősítés és a modernizáció azonban nem maradt hatástalan az izraelita hitközségek belső életére sem. Folyamatos viták jellemezték a közösségeket a vallási hagyományápolás lehetőségéről és korlátairól, a többségi társadalomhoz való asszimiláció mértékéről és módjáról. Magyarországon – Európában egyedülálló módon – e viták szervezeti elkülönüléshez is vezettek. 1868-1869-ben az elsőként összehívott egyetemes izraelita gyűlés (kongresszus) célja a hitközségek országos képviseletének kialakítása volt. Az elkészült szervezeti szabályzatot azonban a konzervatív felfogás hívei nem fogadták el, ők alkották az ortodox izraelita, a többség pedig az ún. neológ (kongresszusi) hitközségeket, sőt, az egyik félhez sem csatlakozók status quo ante-nak minősítették önmagukat. A kialakult állapotokat a magyar országgyűlés 1871-ben tudomásul vette, ami felgyorsította egyes zsidó vallási tanok (istentiszteleti rend, öltözködés, sírkövek használata stb.) eltérő értelmezésének térnyerését is. A csehországi és ausztriai hitközségek általában a modernista irányzathoz tartoztak, míg a galíciai, bukovinai illetve északkelet-magyarországi izraeliták a merev hagyományörzés álláspontját képviselték. A neológ irányzatok hívei körében felgyorsult a nyelvi és identitásbeli asszimiláció, Bécsben ez értelemszerűen a német, Magyarországon a magyar anyanyelvűség rohamos térnyerését jelentette. A zsidóság úgy tudott a többségi társadalomba – azon belül is a városi iparos, kereskedő, értelmiségi rétegekbe – illeszkedni, hogy nem kellett feladnia vallási identitását, hagyományait. A liberális polgári állam lehetőségeit tökéletesen kihasználva az emancipáció sikertörténetnek számított, amit indirekt módon az is jelez, hogy megszületett és terjedt a modern politikai antiszemitizmus. Mindez visszahatott a zsidóságra, s nem véletlen, hogy épp a monarchia lett a szülőföldje a zsidóság egyik legfontosabb szellemi-politikai mozgalmának, a cionizmusnak. Az asszimiláció fogadtatásának korlátait továbbá tanulságosan jelezte 1883-ban a tiszaezlári vérvádper tárgyalása Magyarországon, általában az osztrák keresztényszocialisták vagy a magyarországi konzervatív irányzatok zsidóellenessége.

A századforduló időszakában felgyorsult az újabb keletű vallási mozgalmak térnyerése a monarchiában. A birodalom nyugati felében az ókatolikusok száma volt kiemelkedő, ezen kívül inkább érdekességük miatt figyelhetünk fel a „herrnhuti”, a mennonita és a lippován gyülekezetekre, melyek szigorú erkölcsiséget, a reformáció radikális irányzatait képviselték. Magyarországon a nazarénus mozgalom volt utóbbiakhoz hasonló, és különösen sok hívet gyűjtöttek a baptisták, s megjelentek az első adventista, metodista és jehovista prédikátorok is. A történelmi keresztény egyházak többnyire szigorú hatósági fellépést sürgettek velük szemben, de nem egy katolikus illetve protestáns teológus figyelmeztetett, hogy a „szektás” prédikátorok sikerei egyben a nagy egyházak tevékenységének, erkölcsi magatartásának kritikáját is jelentik.

Pártok, egyesületek

Az Osztrák-Magyar Monarchia politikai szerkezete alapvetően kétarcú volt. Egyrészt a modern politikai fejlődés tendenciájának megfelelően a kormányzati hatalom megszerzésére való törekvés „működtette” a hagyományos politikai ideológiákat, elsősorban a liberalizmust és konzervativizmust. Másrészt viszont a monarchia egyedülálló szerkezetének következtében

– a pártok alakulását és tevékenységét alapvetően nem valamely ideológiai elkötelezettség indukálta, hanem a kiegyezés *közjogi* rendszeréhez való viszony. Párhuzamos pártszerkezetek jöttek létre, politikai váltógazdálkodás viszont nem alakulhatott ki, és a választásokon minden pártpolitikai fordulat lehetősége a 67-es rendszer fennmaradását kockáztatta. A pártstruktúrát alapvetően a bécsi illetve budapesti törvényhozás határozta meg. A kiegyezés rendszeréhez való viszony mellett a pártrendszer két tényező tagolta: egyrészt a monarchia mindkét felében működtek „klasszikus”, bizonyos értékek mentén szerveződő mozgalmak, másrészt a birodalom mindkét felében érvényesült a nemzetiségi mozgalmak önálló pártalakulásokat is kezdeményező hatása.

Az 1867-es kiegyezést Ciszlajtániában és Magyarországon a század első felének *liberális* nemzedéke hozta tető alá. A klasszikus liberális értékek mellett fontos volt mindkét oldalon a birodalom egységben, közép-európai meghatározó szerepben való megtartása. Általánosságban elmondhatjuk, hogy a hivatalba lépő kormányokat eleinte inkább a liberális gazdaság- és társadalompolitikai reformok kezdeményezésével, később az állagörzés előtérbe kerülésével jellemezhetjük. Bécsben Taaffe hatalomra kerüléséig – kisebb megszakításokkal – az *Alkotmánypárt* liberálisai domináltak. Társadalmi bázisuk az 1880-as évek elejére leszűkülte, pozícióik jelentős részét kénytelenek voltak feladni, hatalomba való visszatérésüket Taaffe választójogi reformja lényegében ellehetetlenítette. (A census csökkentésével az antikapitalista kispolgárság konzervativizmusa, a klerikális hagyományok, valamint a szláv nemzetiségűek jelentőségének felértékelődése figyelhető meg.) Az Alkotmánypárt mellett, részben abból kiválva, számos parlamenti klub, egyesület illetve irányzat jelent meg (Haladó Párt, Egyesült Baloldal, ifjúliberálisok stb.), melyek állandó átalakulásban próbálták meg érdekeiket érvényesíteni. Ettől kezdve a Bécsben a *konzervativizmus* elemei kerültek túlsúlyba, jóllehet – a monarchia egészére jellemző módon – nem különültek el a „tisztán” konzervatív és liberális irányzatok. Taaffe a kormányválságok elkerülésére stabil koalíciót csak a régi konzervatívokból, valamint a szláv föderalista (elsősorban cseh és lengyel) elittel kötött megegyezésből tudott létrehozni. A formáció nem véletlenül kapta a „*vasgyűrű*” elnevezést. A cseheknek és a szlovénoknak tett számos engedmény, illetve konzervatív szociálpolitika jellemezte 15 éves miniszterelnökségét. Ciszlajtániában a pártszerkezet kikristályosításában komoly szerepe volt az 1906-os választójogi reformnak. Az általános (bár csak férfiakra vonatkozó) választójog következtében a pártrendszerben érvényesült egyes társadalmi csoportok képviselete (agrárpárt, radikálisok stb.), továbbá a nemzetiségekkel kötött „kiegyezések” konzervatív színezetű, ám működőképes pártrendszer alternatíváját vázolták fel. A bécsi kormányok, a birodalmi tanács és a kúriák számos krízisen át, mégis a monarchia végéig meg tudták őrizni a dualizmus rendszerét – bár ehhez számos különalkura volt szükség. A liberálisok századforduló utáni háttérbe szorulása a német nacionalizmus és a politikai katolicizmus tömegpártként való megjelenésével függött össze. A jobboldal radikális pártjainak térnyerése csak gyorsította ezt a folyamatot.

Magyarországon a kiegyezést követően a Deák Ferenc körül csoportosult párt a közjogi rendszer ellenzékével szemben kevésbé volt hatékony. A Taafféhoz hasonló stabilizációt Tisza Kálmán tudott felmutatni, azáltal, hogy korábbi ellenzékiességét feladva 1875-ben létrehozta a *Szabadelvű Pártot*. Az erős, biztos parlamenti háttérre támaszkodó kormánypárt lehetővé tette az 1870-1880-as évek számos modernizációs törvényét és a gazdasági fejlődést – ugyanakkor integrálta a kiegyezés fenntartásában érdekelt konzervatívokat. Az ellenzékét alkotó Függetlenségi Párt gyakran ugyanazon a liberális talapzaton állt, mint a kormányzat. Az 1890-es évekre nyilvánvalóvá vált a birodalom mindkét felében a kiegyezés eredeti rendszerének korszerűtlensége. Hogy a pártrendszer Magyarországon mennyire erősen közjogi alapokon nyugodott, mutatja, hogy a Szabadelvű Párt 1905-ös bukását (és az átmeneti kormányválságot) követően a Függetlenségi Párt dominanciájával alakult kabinetnek Wekerle

Sándor lehetett a miniszterelnöke. 1910-ben, a Nemzeti Munkapárt néven újjászervezett egykori szabadelvű kormánypártban már a konzervatív tendenciák a meghatározóak, ami a nemzetiségekkel szembeni fokozódó türelmetlenségben nyilvánult meg.

A monarchiában jelentős szerepet játszottak sajátos társadalmi program alapján szerveződő politikai mozgalmak, például a *politikai katolicizmus* különböző árnyalatai. Ciszlajtániában katolikus társadalmi és politikai egyesületek már a kiegyezést követően szerveződtek. A keresztényszociális illetve konzervatív-keresztény mozgalmak megerősödése XIII. Leó pápaságához, az ún. „ralliement”-politikához (vagyis a polgári társadalom és a modernizáció bizonyos realitásainak elfogadásához) köthető. Az igazi lökést a „Rerum novarum” enciklika adta (1891). Ciszlajtániában a katolikus politikai szerveződés alapja kezdettől inkább társadalmi töltetű volt, vagyis a kereszténység szociális küldetéséből kiindulva próbálta a társadalmi igazságtalanságokat orvosolni. Magyarországon a politikai katolicizmus inkább közéleti jellegű volt, a mozgalom kibontakozását az 1890-es évek egyházpolitikai reformjainak ellensúlyozása váltotta ki. A Keresztényszociális Egyesületet 1889-ben Karl Lueger fejlesztette erős politikai párttá. Lueger a szociális kereszténységet konzervatív, antidemokratikus és antiszemita programmal párosította, ami a kispolgárság széles körű rokonszenvével találkozott. Az osztrák keresztényszociálisok legnagyobb sikere a pártvezető Bécs polgármesterévé történt megválasztása volt 1897-ben. A századfordulót követően a birodalmi tanács meghatározó frakcióját alkották, sőt konzervatív törekvéseik találkoztak Ferenc Ferdinánd trónörökös szimpátiájával is. Luegerék a pángermán vonzalom helyett a Habsburg-hűséget helyezték előtérbe. Magyarországon 1895-ben bontott zászlót a Katolikus Néppárt, Zichy Nándor bábáskodása mellett. A kezdeti viták hamar eldőlték, a katolikus politika irányát csak aulikus és konzervatív irányban tudták elképzelni. Kifejezték ragaszkodásukat a kiegyezés rendszeréhez, ami lehetővé tette az 1906 és 1910 közötti években kormányzati szerepvállalásukat. A magyar keresztényszocialisták előbb egyesületet, majd 1907-ben országos pártot alapítottak, melynek Giesswein Sándor volt a fő szervezője. Jellemző, hogy míg Lueger pártja az 1900-as évek elején népszerű volt Bécsben, addig a „kereszténység egészséges, tisztító szellemét” a budapesti városházára behozni kívánó magyar keresztényszocialisták nem tudtak kitörni az elszigeteltségből. A századforduló idején alakult keresztényszociális szakszervezetek elsősorban a ciszlajtán iparvidékeken értek el sikereket, 1909-ben a mozgalom központi bizottmányát is létrehozták. Magyarországon az első ilyen szakszervezet ugyan már 1898-ban megalakult Győrben, fontosabb szerepet azonban nem tudtak játszani.

A 19. században színre lépő munkásmozgalom pártjai közül a birodalom mindkét felében ki kell emelni a *szociáldemokraták* tevékenységét. Ausztriában 1888-ban, Magyarországon 1890-ben alakultak meg pártjaik, előbbiben a meghatározó személyiségek Viktor Adler, Karl Renner és Otto Bauer voltak, utóbbiban Engelmann Pál. A munkásság érdekképviselője illetve a választójogi küzdelem mellett mindkét pártnak szembe kellett néznie a nemzetiségi kérdéssel. Az 1899-es brünni kongresszus erre az együtt élő nemzetiségek egyenjogúságának programjával válaszolt. Magyarországon az 1903-ban formába öntött pártprogram jóval visszafogottabb megfogalmazásra tett kísérletet. A birodalom keleti felében – összefüggésben a társadalmi szerkezet eltéréseivel – legalább akkora hangsúlyt kaptak a mezőgazdasági munkások szervezésére irányuló pártok, például a Parasztpárt, Független Szocialista Párt stb. A magyar szociáldemokraták a monarchia végéig nem játszottak érdemi szerepet a parlamenti politikában, osztrák elvbarátaik viszont a századfordulótól igen.

Az *agráriusok* a mezőgazdasági érdekképviselő nyomán ütköztek az iparosodást segítő gazdaságpolitika korlátaiba; a hagyományos mezőgazdasági kultúra védelmét, a szabad birtokforgalom korlátozását követelték. Nagy visszhangot kapott a *politikai antiszemitizmus* is, mely Ausztriában elsősorban a keresztényszociális illetve pángermán pártokhoz volt köthető, Magyarországon azonban önálló antiszemita párt jött létre.

A nemzetiségi területeken az „országos” politika nagy pártjai mellett szerveződtek a különböző *etnikai alapú* pártok. *Csehországban* a két legfontosabb irányzatot a Béccsel való feltétlen együttműködést favorizáló ócsehek, illetve a monarchián belül nagyobb önállóságot kívánó ifjúcsehek jelentették. E két politikai irányzattal párhuzamosan kiépült egy önálló, a nemzeti követelések mellett társadalmi programmal is fellépő pártstruktúra. A Csehszláv Szociáldemokrata Munkáspárt például a II. Internacionálé egyik legerősebb pártja lett. Megjelent a mezőgazdasági érdekeket felvállaló agrárpárt vagy a polgári értelmiséget tömörítő Cseh Haladó Párt. *Horvátországban* a kiegyezéskor a Horvát Alkotmányos (Unionista) Párt került hatalomra, Bécs és Pest-Buda érdekeinek megfelelően. Az ellenzéki Nemzeti Párt egyik vezetője Josip Juraj Strossmayer püspök volt, az ő közreműködésével a függetlenségi irányzat hívei elfogadták a kiegyezés rendszerét. A horvát politika alapvető kérdését – Csehországhoz, valamint Magyarországhoz hasonlóan – saját országuk közjogi helyzete határozta meg. A legnagyobb visszhangot kiváltó formáció az Ante Starčević vezette Jogpárt volt. A Szerb Önálló Párt 1903-ig inkább a magyar érdekeket szem előtt tartó báni vezetéssel szimpatizált, ezt követően azonban a horvátokkal való koalíció mellett döntöttek. 1894-ben létrejött a horvát szociáldemokrata párt, később pedig a nagy jelentőségű parasztpárt, ami jól jelezte a közjogi alapú pártstruktúra erózióját, de erre utal a kulturális egyesületek (Matica Hrvatska) térnyerése is. A magyarországi *szerbek* körében Miletic újvidéki polgármester alapította a legnagyobb hatású, Szerb Nemzeti Liberális Párt nevű szervezetet, mely elsősorban a kongresszusi választások befolyásolása révén tudott pozíciókat szerezni, továbbá a magyar országgyűlésben kívánta elérni az önkormányzati jogok szélesítését. Legalább ilyen jelentős volt a fiatal szerb értelmiség társadalmi egyesülete, az Omladina, mely működését a határon túlra is kiterjesztette. Az erdélyi és magyarországi *románok* már a kiegyezést követően a politikai képviselet megteremtésén munkálkodtak, létrehozva a Román Nemzeti Pártot. 1881-es programjuk követelte a románok nemzeti sérelmeinek, az erdélyi unió, számukra hátrányos, következményeinek orvoslását. A Ioan Rațiu elnöksége alatt markáns követeléseket megfogalmazó párt mellett fontos szerepet játszottak a radikális fiatalok egyesületei, a Carpații, a Liga Culturală. A *szlovákok* körében kezdetben szintén egy kulturális egyesület, a Matica Slovenska végzett közéleti tevékenységet. Az 1870-es évek közepén feloszlatták, miképp súlyos sérelem volt az evangélikus szlovák középiskolák bezáratása. Az egyházi egyesületek szintén jelentős szerepet játszottak a világiak mellett. A Szlovák Nemzeti Párt az evangélikus értelmiség kezdeményezésére jött létre, az 1890-es években azonban politikai szövetséget kötött a magyar Katolikus Néppárttal. Utóbbi megértéssel fordult a szlovák katolikusok sérelmei felé, míg a vallásosság és a nemzeti érzés összefonódása a konzervatív program iránti szimpátiát váltotta ki a szlovákokból. A Néppárt konzervatív, egyházas programja nemzetiségi keretek között megvalósuló, annál radikálisabb katolikus mozgalomhoz vezetett.

A lakosság önszerveződésének természetes folyamataként, a dualizmus időszaka egyben az *egyesületi élet* virágkora is volt a monarchiában. Az országos illetve regionális jelentőségű szakmai, kulturális és közéleti egyesületek mellett különösen fontosak voltak a polgárosodás szempontjából a helyi kezdeményezések nyomán egy-egy lakóhelyen élők hasonló szerveződései. Az országos kezdeményezések leképeződései (fiókjai) mellett természetesen a jólétkonysági, vagy épp a szórakozást segítő (sport-) egyesületek jelentőségét kell kiemelni. Mindkét birodalomfélben szabályozták (többnyire belügyminisztériumi hatáskörben) az egyesületek alakulását, alapszabálynak megfelelő működését. A városokban rendszerint a polgármesteri hivatalok, vidéken pedig a törvényhatóságok feladatává tették az ellenőrzést. Az egyesületi mozgalomra jellemző, hogy például Budapesten 1875-ben 265 egyesületet tartottak nyilván, 1914-ben már mintegy 1000-et, a korábbi mintegy 120 ezres taglétszámuk félmillióra nőtt. A 19. század első felében alakult jólétkonysági, temetkezési, segélyező, tűzoltó társulatok sokrétű szociális feladatokat is elláttak a kiegyezést követően, emellett rendezvényeikkel alapvetően járultak hozzá olyan közösségi terek létrehozásához, mely a polgárok

hétköznapi életét, gondolkodását határozta meg. A kifejezetten valamely egyházhoz vagy nemzetiséghez köthető egyesületek szerepe különösen fontos, hiszen a vallásossághoz való kötődés átörökítésében kiemelkedő szerepet játszottak – többnyire alulról jövő kezdeményezések nyomán. A civil társadalom kiépülése jelezte továbbá, hogy az állam – polgári jellegének megfelelően – alig vagy egyáltalán nem akar beleszólni lakosainak magánéletébe, sőt a jogszabályi feltételeket épp azért teremti meg, mert bizonyos feladatokat nem tud, de nem is akarhat az állam adminisztrációja ellátni. Tisza Kálmán egyszer találóan megfogalmazta: „Nem tehet mindent az állam, tegyen valamit a társadalom is!”

Ünnepek

Egy adott állam jellegét, politikai és társadalmi értékrendjét híven tükrözik az ünnepnapjai. A dualizmus az az időszak, amikor a birodalom mindkét felében felértékelődött az állam által kitüntetetten kezelt ünnepnap(ok) kérdése, hiszen ez egyfajta értékválasztást, politikai irányvonalat tükrözött. Az ünnepek, melyeket a hatalom birtokosai favorizáltak, nem mindig estek egybe a társadalom értékítéletével. A hivatalos ünnepek gyakran párhuzamot mutatnak a szélesebb néptömegek által fontosnak tartott történelmi vagy egyéb kiemelkedő események évfordulójával.

Az Osztrák-Magyar Monarchia egészében egy állami ünnepnek tulajdonítottak kiemelkedő jelentőséget: *Ferenc József születésnapjának*. A birodalmat személyében évtizedekig reprezentáló uralkodó 1830. augusztus 18-án született, ezt minden esztendőben hivatalos ünnepségek, illetve ahhoz kapcsolódó népi ünnepélyek kísérték. A nagyvárosokban (Bécsben, Budapesten, Prágában, Zágrábban) az ünnep koreográfiájának nélkülözhetetlen kellékei egyrészt katonai jellegűek voltak (különböző fegyveres testületek felvonulása, katonazenekari produkció, ágyúsortűz), másrészt egyháziak, az ünnepi szentmise elmaradhatatlannak számított. Valamennyi program a „népnek” is szólt, a rendezvények jelentős társadalmi érdeklődés mellett zajlottak.

A társadalom többsége által fontosnak tartott ünnepek *vallási vagy nemzeti gyökei*, sőt gyakran e két szempont kiegészítette egymást, például a nemzeti védőszentek ünnepeinek esetében. Az egyházi ünnepek valamennyi nemzetiesség esetén megőrizték méltóságukat és fontosságukat a korszakban. Sőt, a monarchia katolikus egyházaiban fennmaradt máshol nem tartott ünnep, az adventi időszakhoz kapcsolódó ún. hajnali („orate”) szentmise szokása. A nemzeti történelem kiemelkedő eseményéhez vagy valamely múltbeli személyiségének életéhez kapcsolódó események évfordulói nemcsak identitásteremtő, hanem gyakran a nemzeti illetve politikai szembenállás kifejezői lettek. Magyarország legfontosabb nemzeti ünnepe például augusztus 20-án, az államalapító Szent István király ünnepén volt, ami kényelmetlenül közel esett Ferenc József születésnapjához. A magyarok másik fontos ünnepe viszont 1848-hoz kapcsolódott, ami súlyosan terhelte az uralkodó és a keleti országrész viszonyát. A magyarság számára a pesti forradalom kitörésének napja (március 15.) volt az igazán nevezetes nap, hiszen ez a nemzet önrendelkezésének megnyilvánulását, sőt a Béccsel szembeni függetlenség hagyományát sugallta – ráadásul Magyarország trónján ugyanaz a Ferenc József ült, akit személyes felelősség terhelt a magyar szabadságharc katonai leveréséért. 1898-ban, az ötven éves évfordulón felmerült a forradalom és szabadságharc valamiféle hivatalos elismertetése. Az uralkodó azonban nem lett volna hajlandó március 15. állami pompával történő megünnepléséhez hozzájárulni, ezért a magyar törvényhozás április 11-ét jelölte meg nemzeti ünnepként.

A magyarság legnagyobb ünnepségsorozata 1896-ban, a magyar honfoglalás 1000. évfordulóján zajlott. A nemzetiességek ellenérzésekkel fogadták a grandiózus megemlékezéseket, hiszen mindez számukra az ország domináns etnikumának demonstrációját jelentette.

Himnuszok, idolk, ikonok

Az Osztrák-Magyar Monarchiának két hivatalos állami himnusza volt: az osztrák császári himnus, a *Gotterhalte* és a magyar *Himnusz*. A *Gotterhalte* eredetileg I. Ferenc császár és király 1792-es trónra lépésekor készült, zenéjét Haydn komponálta. 1826 óta a Habsburg örökös tartományok himnusza. Szövege számos változáson ment keresztül, már csak azért is, mert a benne szereplő személynevet az uralkodó személyének változásához kellett igazítani. Végleges, vagyis a monarchiában használt szövegét 1854-ben Johann Gabriel Seidl alakította ki, mely már nem tartalmaz személynevet. A *Gotterhalte* különösen a magyarok körében váltott ki idegenkedést, hiszen egyrészt a birodalmat összekötő „szent hit” az állam és egyház elválasztásán munkálkodó korszakban anakronisztikusan utalt a katolikus vallásra, ahogy a magyar királyság történelmi hagyományaival összeegyeztethetetlennek tartották a Habsburgok trónját a birodalom tartományaival egyesítő „égi kéz”-re való hivatkozást is. A magyarok hivatalos himnusza Kölcsey Ferenc 1823-ban írt, Erkel Ferenc által 1844-ben megzenésített költeménye volt. A monarchia éveiben széles körben énekelték hivatalos és félhivatalos ünnepeken egyaránt. A magyaroknak kialakultak egyéb hivatalos énekei is, amelyek a nemzeti összetartozás érzését erősítették: a szintén 1848 előtt keletkezett Szózat, a Habsburg-ellenes hagyományai miatt különösen kedvelt Rákóczi-induló, vagy a magyar katolikusok között elterjedt, az ország védőszentjére, Szűz Máriára utaló „Boldogasszony Anyánk”. A himnuszok számos érzékeny közéleti polémia forrásává váltak.

A monarchia valamennyi nemzetiségére igaz, ami a magyarokra: himnuszuk a nemzeti ébredés korában, többnyire a 19. század első felében keletkezett, s a dualizmus idején vált széles körben ismert, a nemzeti identitástudatot kifejező és erősítő tényezővé. Csehországban például Josef Kajetán Tyl eredetileg egy színdarab részeként 1834-ben írt szövegét zenésítették meg. A szlovének nemzeti himnusza legnagyobb költőjük, France Prešeren 1844-ben keletkezett „Zdravljica” („Áldomás”) c. versének megzenésített változata. A magyarországi szlovákok himnusza 1844-ben a pozsonyi evangélikus líceum diákjainak tiltakozásakor született, szövegét Janko Matúška írta, dallamát egy korabeli népdal szolgáltatta. Az erdélyi román Andrei Mureșanu először 1848-ban publikálta honfitársai számára költeményét, melyet megzenésítése után „ébredj, román” („Deșteaptă-te, române”) címen énekeltek. A horvátok legfontosabb nemzeti éneke Antun Mihanović: Horvát haza c. 1835-ben írt verse, melyet – érdekes módon – a szerb nemzetiségű Josip Runjanin zenésített meg. Igazán csak a kiegyezés után „fedezték fel”: első ízben a horvátok himnuszaként 1891-ben játszották, egy zágrábi gazdasági kiállítás előestéjén. A monarchiában élő szerbek voltak az egyetlenek, akik a határon túli anyaországból vették himnuszukat. 1872-ben született Jovan Djordjević szövegével a „Bože pravde” („Igazság Istene”) kezdetű himnusz, melyet a monarchiában élő szerbek azért is fogadtak szívesen, hiszen nyilvánvaló utalásokat tartalmaz a „szerb testvérekkel” való összeköttetések óhajására. Tipológiaiánál általában elmondható ezekről a himnuszokról, hogy ünnepélyességük mellett nem annyira egy nemzet már meglévő dicsőségét és annak védelmét, hanem inkább a történelmi megpróbáltatásokat követően egy közösségi (nemzeti) identitás létrehozásának vágját fogalmazzák meg.

A monarchiában elterjedt *ikonok*, *idolk* elsősorban a nemzetiségek öntudatához kapcsolódtak – a magyarok és a csehek esetén rendszerint a Habsburgokkal, a magyarországi nemzetiségek esetén a többségi nemzettel szembeni önállóságot demonstrálva. A nemzeti kánonokban kiemelkedő szerepet játszottak a védőszentek illetve államalapító uralkodók (Szent Václav; Szent István; Szűz Mária – akit a magyarok és szlovákok egyaránt védőszentjüként tisztelnek; Szent József, Horvátország patrónusa stb.), valamint a nemzeti függetlenség történelmi személyiségei. Utóbbiak közül a cseheknél fontos szerepet játszott Husz János illetve a huszitizmus, a horvátoknál, a románoknál és a szerbeknél az 1848-as eseményekben részt

vevő, a nemzeti önállóságért vívott harc vezetői. A magyarok körében szintén a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok hősei váltak idollokká. A 16-17. századi mozgalmak emigrációban elhunyt személyiségeit (Thököly Imrét és Rákóczi Ferencet) 1906-ban fényes külsőségek között temették újra. Korábban Kossuth Lajos 1894-es temetése zajlott hasonlóan grandiózus körülmények között Budapesten.

A nemzeti idolként ugyanakkor gyakran egymás ellenében fejtették ki hatásukat. Még 1866-ban állították fel Zágráb főterén Josip Jellačić szobrát, s már a kortársak is azonnal felfigyeltek arra, hogy a szobor kardját pontosan Budapest irányába tartotta. A magyarok is gyűlölték a függetlenségi háború osztrák vonatkozású emlékeit, például az 1849-ben Pestet lövő császári tábornok, Heinrich Hentzi budai várban 1852-ben felállított emlékművét. A szobor függetlenségi tüntetések rendszeres színhelye lett, később eltávolították a köztérről.

Irodalom

Munkánkhoz legtöbbet az Osztrák-Magyar Monarchia egyháztörténetének máig legalaposabb, monografikus összefoglalását forgattuk: Die Konfessionen. Hrsg.: Wandruschka, Adam – Urbanitsch, Peter. Wien, 1985. (Die Habsburgmonarchie, 1848-1918. Bd. IV.)

További fontosabb, felhasznált irodalom: A Katolikus Egyház Ausztriában. Szerk.: Citterio, Ferdinando – Vaccaro, Luciano. Bp., 2005.; Adriányi, Gábor: Ungarn und das I. Vaticanum. Köln, 1973.; Boyer, John W.: Political Radicalism in Late Imperial Vienna: Origins of the Christian Social Movement, 1848-1897. Chicago-London, 1981.; Boyer, John W.: Culture and Political Crisis in Vienna: Christian Socialism in Power, 1897-1918. Chicago, 1995.; Csáky, Moritz: Der Kulturkampf in Ungarn. Graz-Bécs-Köln, 1967.; Csehország a Habsburg-monarchiában, 1618-1918. Szerk.: Szarka László. Bp., 1989.; Gergely Jenő: A keresztényszocializmus Magyarországon, 1903-1923. Bp., 1977.; Heka László: Horvátország kulturális és művészettörténete. Szeged, 2004.; Kápolnai Iván: Ausztria népességi viszonyai a 19. században. Bp., 2002.; Magyarország a XX. században. II. köt. Szekszárd, 1997. [Online: Magyar Elektronikus Könyvtár, mek.oszk.hu – hozzáférés: 2007. június.]; Magyarország és a Szentszék kapcsolatának 1000 éve. Szerk.: Zombori István. Bp., 1996.; Magyarország története, 1848-1890. Főszerk.: Kovács Endre. Bp., 1979.; Magyarország története, 1890-1918. Főszerk.: Hanák Péter. Bp., 1978.; Polányi Imre: A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895-1905). Bp., 1987.; Prepuk Anikó: A zsidóság Közép- és Kelet-Európában a 19-20. században. Debrecen, 1997.; Schmidt-Egger, Barbara: Klerus und Politik in Böhmen um 1900. München, 1974.; Szántó Konrád OFM: A katolikus egyház története. II. köt. Bp., 1985.; Trauner, Karl-Reinhart: Die Los-von-Rom-Bewegung: gesellschaftspolitische und kirchliche Strömung in der ausgehenden Habsburgermonarchie. Szentendre, 1999.; Zachar József: Az osztrák-német liberális Alkotmánypárt és a politikai hatalom, 1861-1881. Bp., 1981.; Zajac, Peter: Közép-európai himnuszok. In: Fórum, 2006. 1. sz. 135-142. p.; Zöllner, Erich: Ausztria története. Bp., 1998.

MELLÉKLET

Az Osztrák-Magyar Monarchia felekezeti összetétele az 1880. évi népszámlálás idején (%)

	katolikus összesen	katolikusok közül		görög keleti	evangé- likus	refor- mátus	unitá- rius	izraelita	egyéb
		római katolikus	görög katolikus*						
Ausztria									
Alsó-Ausztria	93,96	93,86	0,10	0,09	1,49	0,22	–	4,08	0,16
Felső-Ausztria	97,63	97,62	0,01	0,01	2,13	0,02	–	0,13	0,08
Salzburg	99,46	99,45	0,01	0,00	0,42	0,04	–	0,07	0,01
Stájerország	99,06	99,06	0,00	0,02	0,72	0,04	–	0,15	0,01
Karintia	94,93	94,93	0,00	0,01	5,01	0,01	–	0,04	0,00
Krajna	99,80	99,76	0,04	0,07	0,08	0,03	–	0,02	0,00
Tengerpartvidék	98,29	98,27	0,02	0,50	0,23	0,11	–	0,79	0,08
Tirol és Vorarlberg	99,69	99,68	0,01	0,01	0,18	0,06	–	0,06	0,00
Csehország	96,04	96,02	0,02	0,01	1,01	1,14	–	1,70	0,10
Morvaország	95,23	95,18	0,05	0,03	1,05	1,63	–	2,05	0,01
Szilézia	84,48	84,48	0,00	0,00	13,96	0,02	–	1,52	0,02
Galícia	87,72	45,43	42,29	0,05	0,62	0,06	–	11,52	0,03
Bukovina	14,35	11,14	3,21	70,87	2,32	0,17	–	11,79	0,50
Dalmácia	83,38	83,35	0,03	16,54	0,01	0,01	–	0,06	0,00
<i>Összesen</i>	<i>91,35</i>	<i>79,86</i>	<i>11,49</i>	<i>2,23</i>	<i>1,31</i>	<i>0,49</i>	–	<i>4,54</i>	<i>0,08</i>
N	20229825	17645648	2544177	493542	289005	110525		1005394	15953
A magyar korona országai									
Magyarország	58,07	47,22	10,85	14,11	8,07	14,74	0,40	4,55	0,06
Ebből Erdély	40,36	12,68	27,68	31,87	9,59	14,05	2,64	1,44	0,20
Fiume (és környéke)	98,38	98,24	0,14	0,19	0,44	0,49	–	0,43	0,07
Horvát- Szlavonország	71,71	71,15	0,56	26,30	0,81	0,45	0,00	0,71	0,02
<i>Összesen</i>	<i>59,77</i>	<i>50,18</i>	<i>9,59</i>	<i>15,56</i>	<i>7,18</i>	<i>12,99</i>	<i>0,37</i>	<i>4,08</i>	<i>0,05</i>
N	9350183	7849692	1500491	2434890	1122849	2031803	55792	638314	8271
Osztrák-Magyar Monarchia	<i>78,28</i>	<i>67,58</i>	<i>10,70</i>	<i>7,75</i>	<i>3,74</i>	<i>5,67</i>	<i>0,15</i>	<i>4,35</i>	<i>0,06</i>
N	29580008	25495340	4044668	2928432	1411854	2142328	55792	1643708	24224

* Az örmény katolikusok (Ausztriában 3223, Magyarországon 2854, összesen 6077 fő) adataival együtt.

Forrás: Statistisches Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Neue Folge. Wien, 1888. 6-7. p.

Két el nem küldött petíció 1848-ból

Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1848. augusztus 11-én, majd néhány nap híján egy hónappal később egy-egy jól szerkesztett és patetikus hangvétellő nyilatkozatot készített: az elsőt az országgyűlési képviselőkhöz, a másodikat pedig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz címezte. A „nagy év” fordulatai azonban úgy hozták, hogy végül egyiket sem kellett postáznia, a megírásukra okot adó félelmei – legalábbis egyelőre – alaptalannak bizonyultak. Az asztalfiókba süllyesztett nyilatkozatok azonban megmaradtak a főapát hagyatékában, s felidézésüket nagyon is indokoltá teszi, hogy bár történetírásunk sokoldalúan igyekezett feltárni 1848-1849 egyháztörténeti vonatkozásait, az új utakra lépő polgári állam által képviselt egyházpolitika számos részlete vár még tisztázásra. Ide sorolhatjuk a végrehajtó hatalom intézkedéseinek a katolikus főpapság szempontjából történő egykorú interpretációját, utóbbiak reakcióinak elemzését, valamint a kormányzatnak a szerzetesrendekkel kapcsolatos terveit. Az alábbiakban közölt Rimely-nyilatkozattervezetek mindkét szempontból érdemesek a figyelemre.

A végül kéziratban maradt szövegek a pannonhalmi főapát 1848-as közéleti tevékenységének érdekes dokumentumai.⁷³³ Az első néhány nappal azután keletkezett, hogy az országgyűlésben lezajlott a népiskolai törvény szokatlan heveségű vitája, melynek részét képezte, hogy egyes radikális képviselők éles támadásokat intéztek a szerzetesség intézménye ellen, bár a túlnyomó többséget képviselő liberálisok általában nem szimpatizáltak a szerzetességgel, különösen a jezsuitákkal.⁷³⁴ A dokumentum keletkezésének közvetlen előzménye volt, hogy Eötvös József kultuszminiszter Rimelyvel bizalmasan közölte, hogy a magyarországi szerzetesrendek sorsát kétségesnek látja, könnyen napirendre kerülhet a modernizációval összeegyeztethetetlen, középkori eredetű szerzetesrendek feloszlata.⁷³⁵ A miniszter 1848

⁷³³ Pannonhalmi Főapátsági Könyvtár Kézirattára, BK. 146/VI-X. Rimely Mihály jegyzetei az 1843-44. és 1847-48. évi [illetve 1848-49. évi] országgyűlések iratain. sz. n. Az elsőt említette, illetve idézte korábban: SÖRÖS PONGRÁC: A pannonhalmi főapátság története. Hatodik korszak. A rend új kora, új munkaköre. 1802-től napjainkig. Bp., 1916. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. VI.A.) (továbbiakban: SÖRÖS, 1916.) 97. p. A Rimely tevékenységével kapcsolatos szakirodalomból ld. e sorok írójától: Rimely Mihály pannonhalmi főapát az 1847-48. évi országgyűlésen. In: Győri Tanulmányok, 22. Győr, 2000. 65-154. p.; Rimely Mihály pannonhalmi főapát a Batthyány-kormány iskolapolitikájáról. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 2. sz. 98-109. p.; Rimely Mihály pannonhalmi főapát 1849-ben. In: Tanulmányok Granasztói György tiszteletére. Szerk.: CZOCH GÁBOR – KLEMENT JUDIT – SONKOLY GÁBOR. Bp., 2008. 489-298. p.

⁷³⁴ Ld. erről többek között: FAZEKAS CSABA: A szerzetesrendek közéleti szerepének megítélése a reformkorban, különös tekintettel a jezsuitákra. In: *Fiatál egyháztörténészek írásai*. Szerk.: FAZEKAS CSABA. Miskolc, 1999. 76-113. p. Az 1848-as oktatáspolitikai kérdésekről, az állam-egyház viszonyáról többek között: HAJDÚ JÁNOS: Eötvös József báró első minisztersége (1848). Bp., 1933.; FELKAI LÁSZLÓ: Eötvös József közoktatásügyi tevékenysége. Bp., 1979.; CSIZMADIA ANDOR: Eötvös József kultuszkormányzati és jogalkotó tevékenysége. In: *Uő: Jogi emlékek és hagyományok. Esszék és tanulmányok*. Bp., 1981. 447-494. p.; CSORBA LÁSZLÓ: Az első népképviselői országgyűlés állásfoglalása a művelődés- és egyházpolitikai kérdésekben. In: *A magyar országgyűlés 1848/49-ben*. Szerk.: SZABAD GYÖRGY. Bp., 1998. 257-281. p.; FAZEKAS CSABA: Az első népképviselői országgyűlés történetéből. Palóczy László beszédei és képviselői indítványai. (1848. július – december) In: *Tanulmányok és források az 1848-49-es forradalom és szabadságharc történetéhez*. Szerk.: DOBROSSY ISTVÁN. Miskolc, 1998. 81-192. p.; FENYŐ ISTVÁN: A centralisták az 1848-as forradalomban. Bp., 2003. 38-73. p. stb.

⁷³⁵ A témáról részletesen: FAZEKAS CSABA: A karthausi szerzője a szerzetességről 1848-ban. In: *Connecting people: A pedagógia és az emberi kapcsolatok*. Szerk.: KNAUSZ IMRE. Bp., 2008. 25-32. p.

augusztus elején pontosan azt közölte a főapáttal, hogy a ciszterciek és a premontreiek megszüntetését szinte biztosra lehet venni, a bencések – tekintettel történelmi érdemeikre – tudományos kutató és iratörző funkciójuk miatt esetleg megmaradhatnak, de nem biztatott sok jóval. Bizonyára e bizalmas találkozás élménye, tágabban a magyar polgári kormányzat egyházellenesnek minősülő tevékenysége arra késztette a főpapot, hogy megpróbálja megszólítani a szerzetesrendek feloszlata ügyében döntő országgyűlési képviselőket. Rimely kész tényként kezelte a megszűnés alternatíváját, ebben bizonyára döntő szerepet játszhatott, hogy túl közel volt még a II. József-féle feloszlata és az 1802. évi újraindulás élménye. Hosszan ecsetelte a rend történelmi érdemeit, emellett a honatyák érzelmeire is próbált apellálni a bencések által végzett hasznos, a katolikus hívek és a nemzet szempontjából fontos tevékenységének bemutatásával, valamint a bezárt monostort elhagyni kénytelen szerzetesek személyes megpróbáltatásainak számbavételével.

A népiskolai törvény radikális változatának megbuktatása az országgyűlés alsóházában egyben azt is jelentette, hogy 1848. augusztus második felében már nem kellett olyan súlyú egyházpolitikai fordulattal számolni, mint például egyes szerzetesrendek felszámolása. A félelem ugyan megmaradt (ezt Rimely második tervezett beadványa is bizonyítja), viszont legalább olyan fontosnak bizonyult az egyház számára az Eötvös József által augusztus 24-én közreadott rendeletben foglalt középiskolai reform.⁷³⁶ Ennek lényegét az ún. szaktanrendszer jelentette, vagyis az, hogy – az „osztályrendszerrel” szemben – egy-egy oktató nem valamennyi tárgyat tanítja egy-egy osztály egésze részére, hanem egy-egy nyilvános pályázat útján kiválasztott tanár valamely szaktárgyat több osztályban is oktathatja. Az elképzelés, a népiskolai törvénytervezetben is szereplő „közös” – vagyis felekezetek közötti, nem egyház által fenntartott – iskola programjával együtt mély aggodalommal töltötte el a bencés rendet is, elsősorban a tanárképzés sorsa miatt, illetve azért, mert félt, hogy a tanári állások betöltésénél nem az egyházas, hanem a szaktárgy oktatására való alkalmasság lesz a meghatározó.⁷³⁷ Rimely – az egyház több képviselőjéhez hasonlóan – éles szemmel vette észre, hogy az Eötvös által jegyzett jogszabály a politikai bizonytalanság fokozódása miatt elhalasztott népiskolai törvény főbb pontjainak (például a „közös iskola” rendszerének) rendeleti úton való megteremtésére irányul. Elsősorban ez ellen tiltakozott, a vallásosság visszaszorulásától, az egyház társadalmi befolyásának csökkenésétől tartva. A főapát, nem is annyira burkoltan, törvényszegéssel és alkotmányellenességgel vádolta a minisztériumot, amiért nem az országgyűlés által alkotandó törvény, hanem rendelet útján akart ilyen súlyú reformot életbe léptetni. A törvénytelenység vádját régebbi paragrafusok hosszas idézésével is igyekezett alátámasztani. „Az egyének azért hagyák oda a világot és léptek a szerzetbe, hogy elkészült tanítók legyenek” – írta bencés rendtársairól, attól tartva, hogy a felekezetiileg semleges, „közös” iskolákban nem fognak tudni a bencés paptanárok oktatói álláshoz jutni. Érdekes, hogy Rimely még a szakrendszer behozatalát is el tudta volna fogadni, csak annak biztosítását kérte, hogy a bencés rend láthassa el tanárokkal az oktatási intézményeket. (Jellemző módon az egyház oktatási monopóliumának fenntartásakor a vallásszabadság és a felekezeti viszonyosság liberális elvére is hivatkozott.)

⁷³⁶ *Közlöny*, 1848. 77. sz. (augusztus 25.) 386. p. Újra közölte: MEZEI MÁRTA (szerk.): Eötvös József: Kultúra és nevelés. Bp., 1976. (Eötvös József művei.) 326-328. p.; F. KISS ERZSÉBET (szerk.): Az alsó- és középszintű oktatás 1848/49-ben. A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium válogatott iratainak tükrében. Bp., 1997. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai. II. Forráskiadványok, 30.) (továbbiakban: F. KISS, 1997.) 143-145. p.

⁷³⁷ A középiskolai reformról az idézetek mellett ld. pl.: NÉMETH ANTAL: A középiskolák fejlődésének vázlatos áttekintése. Győr, 1889. 57-61. p.; FINÁCZY ERNŐ: A magyarországi középiskolák múltja és jelene. Bp., 1896. 69. p. stb. Maguk a bencések is készültek a tanárképzés rendszerének átalakítására. Ld. MÉSZÁROS ISTVÁN: Iskola Szent Márton hegyén. Pannonhalma, 1990. (Magyar bencés gimnáziumok, 2.) 39. p.

Rimelynek az elkészült szövegterveit – mint említettük – a szabadságharc eseményei következtében nem kellett letisztáznia és elküldenie. Utólagos, szeptemberi és decemberi széljegyzetei azonban azt bizonyítják, hogy (legalábbis az iskolaüggyel foglalkozó „felírási tervet”) később is elővette és foglalkozott a gondolattal, hogy ilyen módon szólítsa meg a magyar oktatási kormányzatot.⁷³⁸

DOKUMENTUMOK

1. Rimely Mihály tervezett levele, melyben a bencés rend fenntartását kívánta, 1848. augusztus 11.

*Folyamodás, mely a honatyáknak azon esetben lett volna benyújtandó,
ha általuk a szent szerzet eltöröltetik.*

Mélyen tisztelt Honatyák!

Miután kimondatott a magyar nemzet által a nagy szó s végítélet, hogy magyar földön és egyházban ne legyenek szerzetesrendek, megjött és ütött Szent Mártonnak is régtől sejtelmezett végórája, és a setéten tornyuló s vést fenyegető felhők súlyokkal elnyomták a hármasszent hegyet, s nincs többé Szent Benedek rende! Eldült egy csapással a nyolc százados tölgy, mely a magyar nemzet alkotásakor első szent királya által oly gondosan plántáltatott,⁷³⁹ s a nemzettől felkaroltatva szívesen ápoltatott, mely is lombjaival századokon át a nemzetet jótékonyan árnyékolta! Igaz, nincs semmi állandó a nap alatt.

Nem zokog a szerzet este felett, mert csak addig akar és tud élni, míg Istenén kívül szeretett nemzetének, hazájának hasznos lehet és híven szolgálhat! Értvén tehát szeretett nemzetének győződését, hogy nemléte a hon boldogságát inkább eszközölni s előmozdítandja, teljesen megnyugszik a nagy nemzet bölcs végzésén, az isteni gondviselésen! Nem is forral lelkében setét s erőtlen bosszút, mely együgyű lelkéhez soha sem fért, hanem mint imádkozott éltében szeretett fejedelméért, nemzetéért, hazájáért, úgy imádkozandik holtában is a seregek urához, kinek kezében vagyon a nemzetek s királyok sorsa, hogy áldja meg a magyar hazát, oltalmazza meg a magyar nemzetet, egyházat erős karjaival, minden kül- s belelenségétől. Elszánt s nyugodt lélekkel hajol meg a szerzet a kor kívánatának, és a váratlan, nehéz csapás alatt vigasztalja őt öntudata, hogy nem Istene, nem édes nemzete elleni vétke érdemlé meg esetét, s nem készítő végpusztulását, a miért is csendes kebelével lép le működése teréről, a világ színpadáról.

⁷³⁸ A szeptember elején kibontakozott önvédelmi háború miatt egy időre az eötvösi tervezet lekerült a napi-rendről, november 1-jén azonban annak rendelkezéseit – kizárólag a pesti és a budai középiskolákra vonatkozó alkalmazással – a kultusztárca újból elrendelte. A piarista fenntartású intézményeknél tervezett reform kimondta a szakrendszer behozatalát, illetve azt, hogy a tanárokat a piarista rend tagjai közül és az igazgatóság javaslatára, de a minisztérium fogja kinevezni. Az egyházi tiltakozás azonban így sem maradt el. A rendeletet ld. *Pesti Hírlap*, 1848. 205. sz. (november 4.) 1034. p.; *Religio és Nevelés*, 1848. II. 56. sz. (november 7.) 437-438. p. A témáról az idézetek mellett: BÍRÓ IMRE: Purgstaller József (1806-1867). In: Magyar piaristák a XIX. és XX. században. Életrajzi vázlatok. Szerk.: BALANYI GYÖRGY. Bp., 1942. 105-121. p.; FAZEKAS CSABA: Szász Károly kultuszminisztériumi államtitkár válasza a katolikus püspöki kar emlékiratára, 1848. december. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2002. 2. sz. 93-104. p.

⁷³⁹ A szentmártoni monostor alapját Géza fejedelem vetette meg, de az építkezést csak 1002-ben Szent István fejezte be, a nagy jelentőségű pannonthalmi alapítólevelet ugyanez év őszén adta ki. Ld. erről pl. ÉRSZEGI GÉZA: Szent István pannonthalmi oklevele. In: Mons Sacer, 996-1996. Pannonthalma 1000 éve. Szerk.: TAKÁCS IMRE. II. köt. Pannonthalma, 1996. 147-189. p.; GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: Az államférfi Szent István öröksége. In: Uo. 110-116. p. stb.

Nincs tehát többé Magyarhonban s egyházban Szent Benedek rende, nincs ama szerzet, mely eredetétől 15 századon át annyi jót és üdvöset eszközölt a keresztény anyaszentegyházban, annyi áldást hintett a kerek föld minden keresztény népeire, melynek lelkesedését, jellemét egyházi és polgári érdemeit dicsérettel jelelte fel az egyházi és világi történet, mely tulajdonok reábirák a szerzetesrendnek hadat üzenő 18. századot, hogy a Szent Benedek rendével kéméletesben bánnék! Sőt a 19. század a tettet mintegy megbánván, felkereste a benedekieket és enyészetükből feltámasztotta, a szabadelvű francia, a republikánus helveta [= svájci], a vallásos tirol és a katolikus bajor óhajtotta ismét bírni a szerzetet, melyet Magyarország lelkes rendei is felhangon visszaköveteltek, miután azt II. József császár önhatalmasan elpusztította!

És mi volt különösen a szentmártoni apátság, a pannonhegyi Szent Benedek rende eredetétől, Geiza vezér idejétől a magyaroknak? És miként törekedett a benne helyezett nemzeti bizodalomnak megfelelni? A felelet ezekre meg vagy on írva a magyar történet könyvében, tántoríthatatlan hív s ragaszkodó minden időben egyházához, szeretett nemzetéhez, fejedelméhez; férfiasan működven kimutatott körében. Övé Magyarhonban a keresztény hit, a hon, felebaráti szeretet megalapítása, terjesztése, övé az első népnevelési érdem, a tudományok megízlelése, a földművelés megismertetése, s megkedveltetése a magyarok között. A nagyhírű Fessler történetíró⁷⁴⁰ vallomása szerint a benedekiek jámborsággal páru lt tanultságuk, szerénységük, hívségük által már Szent László király idejében annyira megnyerték a fejedelem, a nemzet drága hajlandóságát és bizodal mát, hogy a fejedelem és a nemzet őket tanácsaikra méltatták, megtiszteltettek követségekkel a külnemzetekhez, ők állottak tanácsaikkal a király oldalán, midő n á dász ellenség a hazára rontani készült,⁷⁴¹ ők részt vettek a nemzet elrendezésében, mely a magyart európai nemzetté képzé, ismeretese k Asztrik, Sebestyén apátok és érsekek, tudatnak Mór, Gellért, Bonifác püspökök és apátok.⁷⁴² És valamint a benedekiek tudományosságukkal, jó s hív tanácsaikkal szolgálatot tenni, úgy vagy onukkal s éltükkel készen állottak a hon védelmére, a haza becsületének, szabadságának megmentésére. Ousz

⁷⁴⁰ Fessler Ignác Aurél (1756-1839) eredetileg kapucinus szerzetes, majd felvilágosult értelmiségi pályára lépett, áttért az evangélikus hitre, sokat élt Poroszországban, majd Szentpétervárott. Rimely idézett célzása az 1815-1825 között Lipcsében megjelent tíz kötetes „Die Geschichten der Ungarn und Ihrer Landassen” c. munkája első kötetére vonatkozik. Ld. erről többek között: GUNST PÉTER: A magyar történetírás története. Debrecen, 1995. 121-122. p.

⁷⁴¹ Szent László valóban komolyan támaszkodott a bencés rendre, ezt bizonyítja a Szent István-ereklye feltalálási helyén, Szentjobbon, valamint – a francia Saint-Gilles rendházával á polt kapcsolat nyomán – Somogyváron alapított monostorokkal. Ld. erről, valamint a Rimely által érintett kérdésekről: ERDÉLYI LÁSZLÓ: A pannonhalmi főapátság története. Első korszak. A megalapítás és terjeszkedés kora, 996-1243. Bp., 1902. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I.) passim; Szent László és Somogyvár. Tanulmányok a 900 éves somogyvári bencés apátság emlékezetére. Szerk.: MAGYAR KÁLMÁN. Kaposvár, 1992.; KISS GERGELY: A somogyvári bencés apátság alapítása és francia kapcsolatai. In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2001. 1. sz. 43-60. p.; MAGNANI, ELIANA: Szerzetesi és hatalmi hálózatok. Saint-Gilles du Gard: Languedoc-tól Magyarorszáig (9. század – 13. század eleje). In: *Egyháztörténeti Szemle*, 2007. 1. sz. 41-71. p. stb.

⁷⁴² (Szent) Asztrik (Aserik): a hagyomány szerint az első pannonhalmi bencés apát, később esztergomi érsek, már Géza fejedelem alatt is nagy szerepet játszott a magyarok megtérítésében, a hagyomány szerint ő hozta a koronát Rómából I. (Szent) István számára († 1036); (Boldog) Sebestyén: Asztrik társaként jött Magyarországra, Pannonhalmán bencés szerzetes lett, az első esztergomi érsek († 1007); (Boldog) Mór: szintén Pannonhalmán lépett a bencések közé, 1036-ban került Pécsre, nevéhez fűződik a székesegyház befejezése, a zaborhegyi remeték történetének megr íása, István király pécsi püspökké nevezte ki († 1070 körül); (Szent) Gellért: velencei származású bencés, Magyarországra kerülése után Imre herceg tanítója, 1030-tól csanádi püspök, vértanúhalált halt († 1046); (Szent) Bonifác: feltehetően cseh származású, szintén Asztrikkal jött Magyarországra, a pannonhalmi kolostor apátja, a pogány magyarok térítője († 1007 körül). Ld. erről: SÓLYMOS LÁSZLÓ SZILVESZTER OSB: Ezer év száz bencése. Pannonhalma, 1997. [Online: <http://www.osb.hu/kongregacio/eletrajzok> – 2001. október.]; Uő: Az első bencés szerzetesek hazánkban. In: *Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon*. Szerk.: TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 2001. [Online: http://www.bences.hu/z/paradisum/tanulmany_h.htm – 2008. augusztus.]

apát⁷⁴³ Második Endre oldalán viaskodott a Szentföldön, Krisztus születése helyén a magyar dicsőségért, a keresztények szabadságáért, a vad arab és ocsmány török ellen. A siralmas emlékü tatárjárás és pusztulás idejében három ízben verte vissza diadalmasan Szent Márton várfalai alól a dühösen megrohanó mongolokat, szűzen fenntartván a várat, mikor is a megszükülts szerzetesek a szorongatott királyt el nem tudván hagyni, a Dalmáciába menekvő Negyedik Bélának 800 márka aranyot nyújtának. A török berohanásakor megosztotta Szent Márton a mohácsi vészt, és 2. Pál apát⁷⁴⁴ keresztül törvén vitézül Sinán nagyvezér fiának hadseregén, mellyel a szentmártoni várt ostrom alá vette, bandériumával Zemplin megyében, a keresztesi ütközetben rová le dicsteljesen nemzetének tartozó adóját, hol vitézen harcolván övéivel, a töröktől lekoncoltatott.⁷⁴⁵ Szóval minden időben rajta voltak a szentmártoni benedekiek, hogy megadják az Istennek, ami az Istené, a királynak, a nemzetnek, mi a királyé, nemzeté! Mely jellemük kiérdemlé a nemzet drága megelégedését, melyet a haza az 1723:44. törvénycikkben e szavakkal kijelentett: *consideratis conventus sancti Martini sacri montis Pannoniae tum ipsa peculiari vetustate, tum etiam eiusdem ordinis meritis.*⁷⁴⁶

Boldog volt tehát a szent szerzet a derék magyar nemzet megbecsülhetetlen megelégedését kinyerni és bírni, mely is mindenkori főfeladata vala. Mindazáltal ez sem mentheté meg Szent Mártont, hogy az II. József császár által a szerzetesrendekre mért halálos csapást elkerülhette volna! Fájlalta a magyar nemzet vesztességét, és rokonszenvét az eltűnt benedekiek iránt nyilvánította az 1790. [évi] hongyülésen, lelkesen visszakövetelvén a halhatatlan és dicső emlékezetű Gróf Battyányi József kardinális és prímással⁷⁴⁷ az elárvult rendet. Mely nemzeti óhajást töltendő a dicsőült Ferenc apostoli király Szent István király hamvai és első alapítványa iránti tiszteletből, a szerzet iránti fejedelmi vonzalomból, a siránkozó szerzetet 1802. évben 15 évi szenderüléséből feltámasztotta, és a magyar nemzetnek, egyháznak visszaadta.⁷⁴⁸ Áldás a boldogult dicső második alkotónak hamvaira!

⁷⁴³ Uros vagy Uriás apátról (1206-1244) van szó. Pannonhalma megerősített helye az ő vezetésével valóban ellenállt a tatárok ostromának, ld. erről pl. ROGERIUS „Siralmas ének”-ét: A tatárjárás emlékezete. Szerk.: KATONA TAMÁS. Bp., 1987. (2. kiadás) 182. p. stb.

⁷⁴⁴ Öcsényi Baranyay Pál pannonhalmi apát-kormányzó 1593-1596 között töltötte be – az egyébként nagybátyjától, Fejérvöly Istvántól átvett – tisztségét. A törökkel való ütközete – Rimely elbeszélésével ellentétben – úgy történt, hogy időhúzással a Győrt mentesíteni akaró Baranyay a katonái szökése illetve az ellenállás helyett a várfeladást szorgalmazó vitézei nyomására 1594. július 30-án átadta a várat Sinán nagyvezérnek. SZAKÁLY FERENC: Pannonhalma a török időkben. In: Mons Sacer, 996-1996. Pannonhalma 1000 éve. II. köt. Szerk.: TAKÁCS IMRE. Pannonhalma, 1996. (továbbiakban: SZAKÁLY, 1996.) 13-24. p., 15. p.

⁷⁴⁵ A „tizenöt éves háború” legnagyobb ütközetéről, az 1596. októberi mezőkeresztesi csatáról van szó, melyben III. Mehmed szultán súlyos vereséget mért Habsburg Miksa és Báthori Zsigmond csapataira. Megjegyzés: a szakirodalom másként látja Baranyay kormányzó halálának körülményeit, abban a Szentmárton feladását követően elszenvedett – bár másoknál kedvezőbbben végződött – meghurcoltatásoknak tulajdonította a döntő szerepet. SZAKÁLY, 1996. 19. p.

⁷⁴⁶ Az idézet lényegében pontos (eredetiben az *ordinis* szó előtt a *sacri* jelző is szerepel), egyébként a hivatkozott, a pannonhalmi konvent visszaállítását kimondó, a főapát esküjét is tartalmazó törvénycikk bevezető szövegéről van szó: „Tekintetbe vévén továbbá a Szent Márton szent pannonhalmi konventnek úgy különös régiségét, mint ugyanennek a szent rendnek érdemeit.” Magyar Törvénytár. 1740-1836. évi törvény-cikkek. Szerk.: MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1902. (továbbiakban: MT. 1740-1836.) 604-605. p.

⁷⁴⁷ II. József 1786-ban oszlatta fel a magyarországi bencés kongregációt. Batthyány József (1727-1799), erdélyi püspök, kalocsai, majd 1776-tól haláláig esztergomi érsek, az 1790-91. évi országgyűlés felső tábláján az egyház érdekeinek határozott védelmezője.

⁷⁴⁸ Az 1802. évi visszaállításról ld.: SÖRÖS, 1916. 13-20. p.; MESZLÉNYI ANTAL: A tanító szerzetesrendek visszaállítása. In: A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve. III. Bp., 1933. 303-329. p.; KATUS LÁSZLÓ: A rend iskolái a 19-20. században. In: Mons Sacer, 996-1996. Szerk.: TAKÁCS IMRE. Pannonhalma 1000 éve. II. köt. Pannonhalma, 1996. 255-263. p.

Nem álmolta volna feléledésekor a szent szerzet a mai változását, nem, hogy azon nemzet, mely újjászületését annyi lelkesedéssel szorgalta, azon nemzet fél század elfolyta után nélkülözhetőnek, fölöslegesnek tartandja ama szerzetet, mely a nemzettel egy korú és minden jó s bal sorsában testvérileg osztozott! Mit ha sejdíthetett volna, kérendi a nagylelkű nemzetet, hogy azt csendes álmában nyugodni hagyja. Feltámadt tehát újólag a Szent Benedek rende Magyarországon, és új életének, a kor kívánata szerint új és korszerű kör mutattatott ki, feladatul tétetvén neki az istenes foglalkozáson túl a lelkipásztorkodás és az oktatás, az ifjúság nevelése. A lelkészet 23 plébániában minden kegyúri tartozásokkal, az oktatás és nevelés 6 gimnáziumokban, de égvén a szerzet honszeretettől, oktatási vágytól, mi terjedelmesben óhajtván a hazának szolgálni, 6 gimnázium helyett 10[-et] kért és nyert, melyeket nemcsak alkalmas tanítókkal ellátni, hanem az oskolaházakat, templomokat, a tanítók lakházait minden szükségesekkel ellátni s fenntartani ígérkezett s kötelezte magát. Tágas és valóban terhes működési tér mutattatott ki az újólag életbe lépett szerzetnek, mely távol az enyészet félelmétől, biztosítván a fejedelem szent szava, a nemzet kegyes hajlama által és a törvény pajzsa alatt, honszeretetből s háládatosságból éltét, minden tehetségét édes hazájának felvirágzására, a szent vallás megtestesülésére szentelve.

Azonban, miként járt el a szent szerzet, élte rövid napjain át, hivatásában? Miként oldotta meg magasztos feladatát? Erről az ítélet nem az övé. Szóljanak a hívek, kiket a szerzet tagjai, mint lelkipásztorok tápláltak az örök élet tápjával; szóljanak a nevendékek, kik a szerzet oktatóitól vették tanításukat, nevelésüket; szóljanak a szülők, szóljanak az oskolai főkörmányzók, a főkörmányszékek, melyek alatt a szerzet szolgálatát tevé. Az egyet bátran merjük kimondani, hogy a haza, az egyház várákozásának megfelelni egyetlen törekedésünk vala, hogy hivatásunkat, szerzetes életünket szemünk előtt téveszteni soha nem akartuk, és hogy ezt Isten segedelmével nem is tévesztettük. Hivatkozunk e tekintetben az örök időre emlékeztető és drága levélre, mellyel az idén a magyar egyháznak egész szentséges püspöki kara a szerzetet boldogította, és melyben magas megelégedését kinyilatkoztatta; hivatkozunk a mélyen tisztelt vallás és közoktatás miniszter úrnak nyilvános kijelentésére, hogy a szerzet eljárásával megelégszik, mely két nemzeti drága nyilatkozat és vallástétel után a szerzet (melynek meg kell halni) a tudattal, hogy az egyház, a haza sáfárkodásával megelégedett, mint a hős, ki kötelessége pontos töltésének érzetében szívesen meghal – vigasztaltan működésének, hivataloskodásának teréről az óhajtaással lép le, bár a szeretett haza mielőbb felejthesse a Szent Benedek rendét! Mely fürge méhekként megtakarított gíráit a haza és egyház oltárára szokta lerakni, mit tanúsítanak a Szentmártonban emelt templom és nagyszerű könyvtár, minden nagy és drága kincseivel, a roppant és minden kényelemre emelt épületek Balatonfüreden a szenvedő emberiség enyhülésére.

Miután tehát a szerencsétlen szerzetes társulat fölött félszázados létele után, nem önvétke által másodszor is eltöretett a pálca, bizton reménylik a tagok s erősen hiszik, hogy az igazságos és nagylelkű magyar nemzet, mely semmi hív szolgája érdemeit figyelem és méltó jutalom nélkül hagyni nem szokta, nem tudja; minket, a honnak szülöttjeit, hív polgárait, kiknek szolgálatával többé élni nem akar, sem hagyand vigasztalatlanul. Hanem rólunk is kegyesen és atyailag gondoskodandik, kik a világról lemondunk, a szerzetbe léptünk, hogy egész éltünket a haza szolgálatának szenteljük, kik elmetehetségeink szerint a világban szerencsénket feltaláltuk volna, kik hazaszeretetből reánk néző szülői, ősi, rokoni, örökösödési jogunkról lemondottunk – gondoskodandik; nehogy a haza, a vallás, az oktatás s nevelés körül gyűjtött érdemeink után életünk alkonyodásán szegényebb s nyomorultabb sorsra jussunk, mi, kik a megválasztott és a nemzettől garantírozott életünk fonalának kettészakasztásával szerencsétlenekké levénk. Kiknek is üdvösebb lett volna szunnyadó apáink hamvaiból fel nem támadni!

Esdünk azért a nagylelkű, igazságos és könyörölni tudó honatyák kegyes színe előtt: méltóztassanak csüggött, de halálig hív honfiaikon könyörölni, és minket tulajdon vagyonainkból életünk fogytáig kegyesen úgy ellátni, valamint erre magát a szerzet kötelezte, és mely életmódra felesküdtünk, mit a viszonyos igazság megkíván. Mely alázatos és fiúi bizodalommal teljes könyörgésünk után örök hívséggel és mély tisztelettel elhalunk

Mélyen tisztelt honatyák

alázatos káplánjai és szolgálói

Pesten, Aug. 11. 1848.

2. Rimely Mihálynak a minisztériumhoz intézendő felirat-tervezete a szerzetesrendek iskoláival kapcsolatban, 1848. szeptember 8.

Lásd Relig. Nevel. 73. szám, 1848⁷⁴⁹

*Felírási terv,
hogy a tanodák a szent szerzetek kezén maradjanak*

Tisztelt Közoktatási Minisztérium!

Kétségtelen feladata a nemzetnek gondoskodni a népnevelésről, az ifjúság vallásos és tudományos kiképezéséről; és az álladalom, a kormány szoros kötelessége felügyelni, hogy a nevendék polgárok a nevelésben részesüljenek. Rendezheti tehát, reformálhatja a végrehajtó hatalom az oskolákat, rendezze is a tanulmányokat, a tanítókat, hogy mi tökéletesb s avatottabb polgárok lépjenek a polgári élet pályájára.

Megismervén és tisztelvén tehát a kormány jogát és kötelességét és bevallván rendeletei iránt teljes készségemet és engedelmességemet, mégis illő tisztelettel könyörögni kényteleníttem, hogy a tisztelt kormány magas rendeletét, mely szerint az [...] középtanoda közös tanodára átváltozandó volna, míg a törvény nem rendelkezendik, felfüggeszteni méltóztatnék.

Mert elhallgatván a kétes kérdést, vajon a közös oskolák üdvösebbek, hasznosabbak-e, mint a felekezetiek, elhallgatván azt, hogy a közös oskolák, melyekben vallás-tekintet nélkül a tanárok alkalmaztatnak, semmi hitfelekezetnek ínyére nincsenek, és ellenek erélyes szót emelnek (15 Mart. 155 szám, 12 Septemb. 1848.),⁷⁵⁰ amiért is méltán lehet tartani, hogy a közös oskolák üresen fognak állani vagy átváltoztatásuk nagy ellenszenvre fognak találtatni,

⁷⁴⁹ Rimely Mihály utólagosan a szöveghez illesztett jegyzete. A *Religio és Nevelés* megjelölt lapszáma ugyanis december 17-én jelent meg, ennek 575-576. lapjain közzéttek azt a – Rimely jelen „felírási terv”-éhez nagyon is hasonló tartalmú – 74 pesti katolikus polgár által aláírt nyilatkozatot, mely egyház- és vallásellenességgel vádolja a magyar kormányt a középiskolai reform kapcsán és határozottan tiltakozik tervbe vett intézkedései ellen.

⁷⁵⁰ Rimely utólagos jegyzete, a *Marczius Tizenötödike* c. lap számára utal. A lap beszámolt egy olyan protestáns egyházi gyűlésről, amely szintén tiltakozott a felekezetiileg semleges, „közös” iskola. Megjegyzés: Rimely hivatkozása nem volt épp megalapozott, hiszen a főapát csak az evangélikusok tiltakozásáról ír, azt már nem említi, hogy a radikálisok lapja ezt hogyan kommentálta. „Veszedelemes emberei ezek [ti. a közös iskolát ellenző egyháziak] az álladalomnak” – írta, örömeinek adva hangot, hogy csak a protestantizmus egy részét képviselik a „türelmetlen, felekezeti emberek, kik nem akarnak polgárokat, hanem csak bigott lutheránusok meg kálvinistákat növelni”. Véleménye legalább ennyire vonatkoztatható volt a felekezeti katolikusokra is: „Hanem a státus, az ne kívánjon semmit tőlük, csak adjon nekik jó dús fizetést, építsen templomokat, oskolákat, a többit majd elvégzik ők maguk is.” *Marczius Tizenötödike*, 1848. 155. sz. (szeptember 12.) 623. p.

győződésünk az, hogy a kormány, mely a törvény őrének és végrehajtójának felállított és azért a törvényen túl vagy felett nem intézkedhetik, a közös iskolákat a törvényen kívül állítná fel, mely intézkedés, hogy hatásának körén túl fekszik, azt a kormány tettelegesen bebizonyította, midőn megkészült törvényjavaslatát az elemi tanodákról a hongyülésen a két ház elébe terjesztette, mely éppen a közös iskolák elve miatt törvényre nem emeltetett. Ha tehát nemcsak a hitfelekezetek tusakodnak a közös iskolák ellen, hanem a nemzet sem fogadta el az elvet, nem lehet a nemzet akaratának ellenére nézetünk szerint a felsőbb tanodákra azt alkalmazni s gyakorlatba hozni, míg a törvény nem rendelkezik, és azért én sem merem mindaddig a közös iskoláknak felekezeti tanodáimat átengedni. Még azért sem, mert mélyen tisztelvén a felsőbb hatalmat, a fejedelem törvényben kimondott jogait, míg ezek állnak, ezek iránt teljes engedelmisséggel tartozom. Az iskolák elrendezése, a tanulmányok meghatározása egyenesen és egyedül őfelségének jogaihoz tartoznak, mondja a király 1723:70.: *ubi status modum formam, media regi submiserint – rex annuet petito statuum, et eaterus sufficiater influeret Consilium suum.*⁷⁵¹ Őfelségéé tehát utasítást adni, rendelkezni, mi és hogyan taníttassék, és hogy ez a törvény értelme, nyíltan kiviláglik az 1791:26. törv. 5. §-ából, hol mondatik, hogy az országos rendek kérelmére és előterjesztésére őfelsége által meghatározandó iskolai rendszer az evangélikusok tanodáikra is kiterjesztessék: *Coordinatione litteraria institutionis, erga demissam statuum propositionem per suam majestatem determinanda, ad has perinde scholas (evangelicus) extendenda,*⁷⁵² mely törvényes jogával élt őfelsége maiglan, mint azt az 1843/4. 2. törv. 8-9. §-a tanúsítja, hol mondatik, hogy őfelsége már kegyelmesen elrendelte, hogy a magyar nyelv a kapcsolt részekbeli fő- és középoskolákban, mint rendszerinti tudomány taníttassék. És nemkülönben őfelsége rendelkezéseket tett immár, hogy az ország határain belüli iskolákban a közoktatási nyelv a magyar legyen.

Miután tehát őfelsége az iskolákat elrendezte, hitem szerint a kormány őfelségének nyilvános beleegyezése nélkül azokban lényeges változásokat nem tehet, nézetem szerint pedig lényeges változás volna a felekezeti iskolákat közösökre átváltoztatni, a tiszta evangélikus vagy katolikus iskolákba, melyek kiváltképpen a vallásfelekezetek számára alapítottak, külön vallású tanárokat alkalmazni, amibe még a törvényszerzés sem tudott beleegyezni.

Azért nincs hatalmamban a fennálló felekezeti iskolai rendszertől elállani és a tervezett közös iskolai rendszert elfogadni, míg őfelsége és a törvényhozás nem intézkedendik.

Még azért sem alkalmazhatom magamat az új rendszeri közös iskolák befogadására, mivel kötelességemben áll a tanodákat a minéműségükben megtartani, melyben kezemre adattak. Visszaállítatván 1802. évben a benedeki rend, fejedelmi akarattal az oklevélben megnevezett 10 középtanoda átadattak a szerzetnek oly meghagyással és kötelességgel, hogy azokat tulajdon alkalmas egyéneivel ellássa. Valamint tehát eme iskolákat csak az adományozó fejedelem foghatja elvenni, úgy a szent szerzet kötelessége, a tanodákat eredeti minőségükben megtartani és tulajdon szerzetes tanárokkal ellátni.

⁷⁵¹ Az idézett törvény 4. és 5. §-ának pontos szövege: „ubi status et ordines, modum, formam, et media, quibus id comode fieri possit, suae majestati sacratissimae demisse submiserint; pro regia benignitate sua, huic quoque demisso statuum petito clementer annuet. Et consilium suum regium locumtenentiale, eatenus quoque sufficienter instruet.” („mihelyt a karok és rendek a módot, alakot és az eszközöket, melyek szerint ez kényelmesebben megtörténhetik, ő legszentségesebb felségéhez alázatosan felterjeszthetik. S királyi helytartótanácsát eziránt is elegendőképpen utasítani fogja.”) Magyar Törvénytár. 1657-1740. évi törvény-czikkek. Szerk.: MÁRKUS DEZSŐ. Bp., 1899. 628-629. p.

⁷⁵² „A közoktatási rendszer, mely a karok alázatos előterjesztéséhez képest őfelsége által lesz meghatározandó, ezen (evangélikus) iskolákra is egyaránt ki fog terjesztetni.” Vö. MT. 1740-1836. 172-173. p. A zárójelben szereplő *evangelicus* (értsd: protestáns) szót Rimely szúrta a szövegbe.

Mindkét kötelességének meg nem felelhetne, ha a közös iskolákat elfogadná, mert ezek által a tanodák lényegben megváltoztatnának, és a szerzet eredeti kötelességét egészen nem tölthetné, midőn más, mint szerzetes tanárok alkalmaztatnának, a szerzet pedig kötelességét híven akarván töltetni, meg nem engedheti, hogy iskolába idegen s nem szerzetes [tehát még kevesebbet: hogy más vallású oktató a katolikus iskolába]⁷⁵³ alkalmaztassanak, mindaddig, míg az adományozó fejedelem által kötelezése alól fel nem oldatik, melynek tanáregyénei egyébként készek a kormány által előterjesztett tudományi rendszerhez magokat mindenben alkalmaztatni, és képességüket, alkalmatosságukat, ha szükséges? próbatétel által is kimutatni, miáltal a tisztelt minisztérium a célját érendi, hogy általa kitűzött tanulmányok, a nyilvános iskolákban alkalmas és megvizsgált tanárok előterjesztessenek, taníttassanak!

És hogy semmit el ne hallgassak, az szerzet önfenntartásának érzete s természetes kötelessége kényszerít, hogy a kormány intézvényét tisztelettel tudomásul vegyem, mert ezáltal nemcsak a szerzet egyénei rendíttetnek meg a biztosított rendeltetésükben, és úgy mondván, elmozdítatnak attól, hanem az egész szerzet alapja aláásatott, melyre újjászületése és élete építetett. Az egyének azért hagyák oda a világot és léptek a szerzetbe, hogy elkészült tanítók legyenek. A közös iskolák fogalmában pedig alkalmasin[t] az rejlik, hogy nemcsak mindannyian tanítók nem lehetnek, hanem még a valóságos és jelenleges, érdemekkel teljes és alkalmas tanárok közül is többen kiszorítandók! Mely intézkedés által tehát hivatásukban, rendeltetésükben (melyet már mint szerzetesek nem változtathatnak), ha nem csalattatnak is meg, de bizonyára rövideget szenvednek. Mely szomorú sorsra iparuk által méltókká nem tevén magukat, teljes bizodalommal számolnak a nagylelkű és igazságos kormány kéméletére! Hogy pedig a közös iskolák behozatala által a szerzet léte, mely félszázados éltén át egyedül a hazájának és a helyes nevelésnek élt, veszélyeztetik; kérdésen kívül vagy, mert azért állíttatott vissza, hogy a neki szánt és átadott tíz középtanodában az ifjúságot tanítsa és nevelje; mely feladata teljesítésétől a közös iskolák által kiszoríttván, alig lehet nagy reménye manapon állandóságához ama magyar szerzetnek, mellyel a magyar civilizált történet mindenesetre kezdőpontját veszti!

Mely felhordott okaim fonalán alázatosan könyörgöm a tisztelt közoktatási minisztériumnak, méltóztassék engemet addig is, míg öfelsége, ki a szerzetnek adá a gimnáziumot, legnagyobb akaratját ki nem jelenti, és a honatyák törvény által nem intézkednek, hogy vallásfelekezeti iskolák közösökre átváltozandók, kegyesen felmenteni, hogy tanodáimat eredetiségükben, tisztán megtartván szerzetes egyéneimmel, mint tanítókkal azokat elláthassam, mit a vallási egyenlőség és viszonyosság elvénél [fogva] is kérek, mert tudom, hogy a más vallású felekezetek aligha befogadandják a közös iskolákat, és úgy csak a katolikus iskolák volnának szorultabb állapotban. Ígervén és fogadván a szerzetem nevében, hogy tanárim bármely behozandó új tanulmányi rendszerhez magokat pontosan alkalmazni és eszerint tanítani fognak.

Mely alázatos könyörgésemre a kegyes rendeletet bevárván, mély s hóduló tisztelettel és kész engedelmességgel maradok

A tisztelt közoktatási minisztérium

aláz.[atos] szolgája

N. N.

Pesten Sept. 8. napj. 1848.

Ekkor készült, de be nem adatott!⁷⁵⁴

⁷⁵³ A zárójelben foglaltakat utólag szúrták a szövegbe.

⁷⁵⁴ Utólagos jegyzet.

Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök és Beöthy Ödön két levélváltása a vegyes házasságokról (1839)

Az 1830–1840-es évek egyházpolitikai vitáinak talán legfontosabb eseménye volt, amikor Lajcsák Ferenc (1772-1843) nagyváradai püspök 1839. március 15-én körlevélben fordult egyházmegyéje papságához, megtiltva számukra az olyan vegyes házasságok megáldását, ahol a protestáns vőlegény nem ad reverzalist valamennyi születendő gyermek katolikus neveléséről.⁷⁵⁵ A felségsértési perek miatt amúgy is felfokozott belpolitikai légkörben a liberális ellenzék hevesen reagált a – vegyes házasságokat katolikus pap előtt kötendőnek, ám azt az egyház által semmilyen módon nem akadályozhatónak deklaráló – 1791/26. tc. megsértésére. A területileg illetékes Bihar vármegye nyilatkozatban ítélte el a püspök eljárását, aminek külön nyomatékot adott, hogy a helyi ellenzék meghatározó személyisége, az egyébként katolikus vallású Beöthy Ödön (1796-1854) volt. Beöthy már az 1832-1836. illetve 1839-1840. évi országgyűléseken is exponálta magát a protestánsok vallásszabadságát korlátozó törvények megszüntetése, a katolikus egyház által okozott felekezeti sérelmek orvoslása kapcsán. A vármegye nyilatkozatát követően Lajcsák magánlevélben fordult a közéletben tekintélyes súlyú Beöthy Ödönhöz, amelyre utóbbi válaszolt is.

E két – az egyházpolitikai érvek tartalmas összefoglalásainak számító – levelek egykorúan széles körben elterjedtek, számos kéziratos másolatuk keletkezett az 1839-1840. évi országgyűlés idején, és mind a diéta, mind a vármegyék vitáiban gyakran hangoztattak a felek azokból származó, vagy legalábbis azokat újra megszólaltató érveket, a másolatokat katolikus egyháziak ugyanúgy küldözgették egymásnak, mint az ellenzék politikai személyiségei. 1848 előtt a levelek nyomtatásban csak németül, külföldön jelenhettek meg.⁷⁵⁶ A *Sárospataki Füzetek* 1864-ben elsőként adta közre magyarul e levélváltást,⁷⁵⁷ melyet húsz évvel később újra sajtó alá rendeztek.⁷⁵⁸ Azonban a püspök és a politikus levelezése ezzel nem ért véget, s a folytatás (vagyis Lajcsák viszontválasza Beöthy levelére, utóbbi újabb reflexiójával) egykorúan jóval kisebb figyelmet keltett. Nem ismeretes utóbbiak nyomtatott kiadása, és jóval kevesebb kéziratos másolatot is ismerünk, mint az első levélváltás kapcsán. A levelezés folytatódásának pusztá ténye is feledésbe merülhetett (a közvélemény figyelme az országgyűlésre, majd az azt követően megújult erővel kibontakozó egyházpolitikai harcra irányult), amit jelez, hogy az 1884-es kiadás sajtó alá rendezője már csupán „két levélből álló korrespondenciának” nevezte Lajcsák és Beöthy írásos vitáját.⁷⁵⁹ (Ugyanerre utalt egyébként

⁷⁵⁵ A vegyes házasságok áldásmegtagadásával kapcsolatos események illetve a vonatkozó egyháztörténeti szakirodalom ismertetésétől eltekintünk, megemlíti viszont, hogy e sorok írója részletesen ismertette azt ugyanezen hasábokon megjelent közleményében: A Tiszáninnen Református Egyházkerület állásfoglalásai a vegyes házasságokkal kapcsolatos egyházpolitikai vitákban, 1839-1844. In: *Sárospataki Füzetek*, 2001. 1. sz. 73-102. p.

⁷⁵⁶ Eugen von Beöthy und der Bischof von Grosswardein. Altona, 1840.

⁷⁵⁷ Lajcsák Ferenc Beöthy Ödönhöz. – Beöthy Ödön válasza. Közli: SINAHEGYI [FÁBIÁN MIHÁLY] In: *Sárospataki Füzetek*, 1864. 349-355. p. (továbbiakban: FÁBIÁN, 1864.)

⁷⁵⁸ Beöthy Ödön levélváltása a vegyes házasságok ügyében. Közli: SZÖLLŐSI KÁROLY. In: *Hazánk*. I. köt. Szerk.: ABAFI LAJOS. Bp., 1884. 275-281. p. (továbbiakban: SZÖLLŐSI, 1884.)

⁷⁵⁹ SZÖLLŐSI, 1884. 275. p.

már az első közzétételt követően a *Sárospataki Füzetek* szerkesztője, Erdélyi János is a Lajcsák nevezetes körlevelét tartalmazó forrásközlés kommentárjában,⁷⁶⁰ továbbá a Beöthy-Lajcsák-levélváltást ismertető szakirodalom is csak az első két levél elemzését végezte el.⁷⁶¹)

Alábbiakban teljes terjedelmében újra közreadjuk a nem két, hanem bizonyosan négy levélből álló „korrespondenciát”, amelyet indokol, hogy az első kettő kiadása is alig hozzáférhető már, továbbá ezek nélkül az utóbbi két levél nehezebben értelmezhető, az érvek-ellenérvek részletesebb kifejtése pedig további adalékokkal gazdagítja e minden ponton fontos és jellegzetes egyházpolitikai vitát.⁷⁶² Az első két levél közlése esetében felhasználtuk az említett nyomtatott kiadásokat, pontosan jelezve a szövegek eltéréseit. Utóbbi eltérések nagy száma is érdekes, egyrészt utal arra, hogy az egymásról készült másolatok esetében milyen sok szövegváltozás következhetett be, másrészt utalhat a 19. századi szöveggözlők pontatlanságára is, figyelmeztetve a mindenkorai sajtó alá rendezők felelősségére. Az eltérések többségében nem tartalmi vonatkozásúak. Csak azokra a szövegváltozatokra utaltunk, ahol a módosulás a szöveg értelmét is befolyásolhatta, a személyes íráshasználat sajátosságait nem jeleztük külön. Például felyül – felül, iránt – eránt, önkénytes – önkéntes, gyengíteni – gyengíteni, kinek – akinek, hitbéli – hitbéli, eddigelé – eddigelő, hinteget – hint, házassági – házasságbeli, lelke ismerete – lelkiismerete – lélekismerete, ilyes – ilyen, alkotja (főnévi értelemben) – alkotása stb. Ha nem volt jelentősége, nem jeleztük a névelők hiányát (pl. Jézus – a Jézus), a kötőszók változatait (s – és stb.), a rövidítések különböző használatát (kat. – katol. [katolikus], t. – tek. [tekintetes]), a szöveg tagolásakor a jelenlegi központosági szabályokat tekintettük irányadónak. Így is feltűnő, hogy a másolatok közötti eltérések több esetben fontos tartalmi eltérést takarnak. (Ezekre a lábjegyzetekben „sic!”-kel utalunk.) Előfordul teljes mondatrész hiánya; a konkrét (például bibliai) idézetek következtlen használata; tagadószó (nem) elhagyása, ami eltérő szövegértelmezést tesz lehetővé; helységnév tulajdonnévként való téves értelmezése (bihari alesperes – Bihary alesperes; Traján császár – trójai császár); számnevek eltévesztése (kétszeres – hétszeres); „üzenetértékű” tévesztés (katolikus – aulikus) stb.

⁷⁶⁰ Laicsák Ferenc nagyváradai megyés püspök körlevele a vegyes házasságok tárgyában. Közli: I.S. [ERDÉLYI JÁNOS] In: *Sárospataki Füzetek*, 1864. 737-743. p. (továbbiakban: ERDÉLYI, 1864.) Megjegyezzük, Lajcsák körlevele egykorán is megjelent nyomtatásban, ld. pl.: [GÓZONY DÁNIEL:] A nagy-váradai pásztori levélre írt gúny vagy Antipásztoráléra Paraenesis. Budán, 1842. (továbbiakban: GÓZONY, 1842.) 42-53. p.; a körlevél nyomán a nagyváradai egyházmegye papságához április 22-én intézett püspöki instrukcióval együtt: ROSKOVÁNY, AUGUSTINUS DE [ROSKOVÁNYI ÁGOSTON]: De matrimoniis mixtis inter catholicos et protestantes. Tom. II. Quinque-Ecclesiis, 1842. 655-663. p.; MAILÁTH JÁNOS: Vallás-mozgalmak Magyarországon. I. köt. Pest, 1844. 100-108. p. stb. A körlevél legutóbbi kiadására: Boldog Várad. Szerk.: BÁLINT ISTVÁN JÁNOS. Bp., 1992.

⁷⁶¹ Ld. legalaposabban: PÓTOR IMRE: Beöthy Ödön, a protestáns vallásszabadságot védelmező római katolikus politikus. In: *Tovább... Emlékkönyv Makkai László 75. születésnapjára*. Szerk.: BARCZA JÓZSEF. Debrecen, 1989. 199-216. p. (továbbiakban: PÓTOR, 1989., újabb kiadása: Uő: Tanulmányok egyházunk múltjából. Vásárosnamény, 2002. Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu> – 2008. november.) 208-209. p.

⁷⁶² Ld. a közölt dokumentumokat. Az első levélváltást az alábbi lelőhely alapján közöljük: Sárospataki Református Kollégium Nagykönyvtárának Kézirattára, 898/2-3. t. Az első levélváltás példányait több állagban is felleltük, például: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (továbbiakban: OSzKKt.) Quart. Hung. 3106. (= Vallás-Politika. Kölcsény-Deák. Politikai iratok gyűjteménye.) 13r-16v. fol.; OSzKKt. Oct. Lat. 480. (= Adatok a magyarországi vallásmozgalmak történetéhez.) 88r-109v. fol.; Magyar Országos Levéltár, P 47. (= Benyovszky család iratai) 36. cs. (= Vallásügyi iratok, 1527-1847) 326r-327v. fol.; Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Nagykönyvtár Kézirattára (továbbiakban: TREKNKt.) R 607 (= Id. Piskárkosi Szilágyi Lajos gyűjteménye.) 111/c. t. (csak Beöthy válaszevele); R 2750/2. (= Szilágyi István gyűjteménye. Egyveleg.) 89-96. fol. stb. A második levélváltás két darabját az alábbi hely alapján közöljük: TREKNKt. R 1045. (= Bihar vármegye országgyűlési iratai.) 12-13. t.; felleltük még: Pécsi Püspöki Levéltár. (továbbiakban: PPL.) Püspöki iratok. 387/1840. ad 747/1840. sz.

Lajcsák 1839. március 15-én kelt püspöki körlevelét, illetve az annak nyomán az egyházmegye papságához április 22-én készült végrehajtási utasítását Bihar vármegye közgyűlésének heves tiltakozása fogadta. A vármegye az uralkodóhoz intézett feliratban tiltakozott Lajcsák eljárása ellen, melyre a püspök írásban válaszolt a megyének.⁷⁶³ A kedélyeket különösen borzolta, hogy ezen a közgyűlésen (pontosan másnap, május 7-én) került sor a megye országgyűlési követének megválasztására, ahol a tét – Beöthyre való tekintettel – országos jelentőségűnek számított. Beöthy egyébként ekkor alulmaradt a konzervatív mozgósítás által támogatott riválisával szemben, csak később sikerült mandátumot szereznie. A heves politikai események óhatatlanul különleges egyházpolitikai színezetet kaptak azáltal, hogy a vallásszabadságért küzdő liberálisok vezetője Beöthy római katolikus, a klérus által anyagilag is erőteljesen támogatott konzervatív jelölt, Tisza Lajos pedig református vallású volt – jelezve, hogy a politikai álláspontok polarizálódtak, végleg átlépték a felekezeti határokat.⁷⁶⁴ A közgyűlésen Beöthy nemcsak politikai meggyőződésében, hanem személyében is megtámadva érezte magát, rámutatva, hogy a vegyes házasságok áldásmegtagadásának indoklásakor Lajcsák súlyosan beavatkozott a házaspárok magánéletébe, vallási identitásának megítélésébe: „a pasztoráléban [= Lajcsák püspöki körlevelében] kitűzött elv szerint azon házasságkötési áldás, melyet a pap a házasságkötési szertartásban oly nagy pompával reám ruházott, engem sem illet, mint akinek feleségem evangélika [= evangélikus]. Azt az áldást részemről örömet visszaadom, s adják, akiknek tetszik, sorozva az egyház több haszontalan áldásai közé.”⁷⁶⁵ Beöthy szenvedélyes beszédének oroszlánrésze volt a vármegye – Lajcsák eljárását törvénytelennek és a társadalmi békesség megbontójának minősítő – határozata megalkotásában. (A tét nagyságát jelzi, hogy állítólag 60 ezer forinttal kínálták meg az egyházból, ha visszavonja indítványát,⁷⁶⁶ az összeg épp a duplája volt annak, amit a váradi káptalan Tisza követválasztásának támogatására folyósított.)

Ezt, illetve Beöthy más hasonló megnyilatkozásait követte Lajcsák május végén a politikus-hoz intézett levele (1. sz. dokumentum), melyre utóbbi csak egy hónap elteltével válaszolt. (2. sz. dokumentum.) A bihari eseményeket testközelből szemlélő, már a vármegye 1839. májusi akciójában is tevékeny szerepet vállaló Szilágyi Lajos visszaemlékezésében úgy jellemezte Lajcsák vitaindító levelét, hogy abban kiátkozással fenyegette Beöthyt.⁷⁶⁷ „Beöthy igen lelkesen válaszolt, [levele] meg is érdemli az olvasást” – írta Szilágyi húsz évvel az

⁷⁶³ Lajcsák május 6-án a vármegyéhez intézett tiltakozását szintén több levéltári állagban felleltük: OSzKKt. Quart. Hung. 3146. (= A vegyes. házasság ügyéről különféle beszédek.) 12r-14v. fol.; Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum. 2621. sz. (= Matrimonia mixta, 1804-1855.) sz.n.; PPL. Püspöki iratok, ad 747/1840. sz.; egykorú nyomtatásban: GÓZONY, 1842. 54-64. p.

⁷⁶⁴ Ld. erről: CSENGERY ANTAL: Beöthy Ödön. In: Csengery Antal összegyűjtött munkái. II. köt. Történeti tanulmányok és jellemrajzok. Bp., 1884. (2. kiad.) 25-46. p., 28-29. p.; HEGYESI MÁRTON: Bihar vármegye 1848–1849-ben. Szerk.: RUSZOLY JÓZSEF. Debrecen, 2000. (Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 24.) (továbbiakban: HEGYESI, 2000.) 19-20. p. (A mű első kiadása azonos címmel megjelent: Nagyvárad, 1885.); REISZIG EDE: Bihar vármegye története. In: Bihar vármegye és Nagyvárad. Szerk.: BOROVSKY SAMU. Bp., é.n. [1901.] (Magyarország vármegyéi és városai.) 455-582. p., 557. p.; A magyarhoni protestáns egyház története. Szerk.: ZSILINSZKY MIHÁLY. Bp., 1907. 645-646. p.; MESZLÉNYI ANTAL: A jozefinizmus kora Magyarországon (1780-1846). Bp., 1934. 387. p.; PÓTOR, 1989. 207. p.; FAZEKAS CSABA: Parainesis a Bihar megyei honfiakhoz 1839-ből. In: Ünnepi tanulmányok Szigeti Jenő 70. születésnapjára. Szerk.: DANIEL HEINZ – FAZEKAS CSABA – RAJKI ZOLTÁN. Miskolc, 2006. 100-111. p., 102-103. p.

⁷⁶⁵ FÁBIÁN, 1864. 349. p.

⁷⁶⁶ SZÖLLŐSI, 1884. 276. p.

⁷⁶⁷ SZILÁGYI LAJOS: Krónika 1790-től 1858-ig. Alkotmány, Nemzetiség és Vallás ügyben! (Kézirat) – TREKNKt. R 607. 45/a. 62. p. Id. Piskárkosi Szilágyi Lajos Bihar vármegyei táblabíró, a református egyházban is tisztségviselő volt. (Születése valószínűleg 1784-re tehető, halálának éve bizonytalan, 1861-ben még élt.)

események után, ami azért is fontos, mert az 1840-es évek elejétől nagyon megromlott a viszonya a korábban barátként tisztelt Beöthyvel, utóbbit radikális nézetei miatt élesen elítélte.⁷⁶⁸

Exkommunikációt ugyan nem fogalmazott meg a püspök „vitaindító” levele, viszont figyelmeztetést igen, kemény szavakkal rótt meg Beöthyt, amiért katolikusként szembehe-lyezkedett egyházával, ráadásul nyilvános fórumon tette ezt. Azzal is vádolta, hogy „nevetség tárgyává teszi” a házasság szentségét, továbbá személyes motívumot is bevont a vitába, amikor emlékeztette Beöthyt, hogy ő is vegyes házasságban él és házasságát az egyház meg-áldotta. (A vitatott esetek azonban nem ilyenek voltak, az áldásmegtagadás csak protestáns völegény – katolikus menyasszony egybekelésénél merült fel.) Kétségtelen, hogy burkolt szavakkal, de határozottan kétségbe vonta, hogy Beöthy katolikus lehetne, ha ily módon szembehe-lyezkedik saját egyházával, és azzal érvelt, hogy „a vallásbeli, egyedül lelkiismeret-et érdeklő” ügyről lévén szó, vallási kötelessége álláspontját alárendelni az egyháznak, konkrétan pedig püspökének. A néhány bekezdésbe foglalt megintésre Beöthy terjedelmes levélben fejtette ki álláspontját. Bibliai idézetekkel figyelmeztette a püspököt annak felekezeti intoleranciától vezérelt eljárására, és – liberális meggyőződése részeként – azt a vallásos magatartást nevezte társadalmi szempontból károsnak, mely saját felekezete érdekében kész mások rovására terjeszkedni, vagy felhatalmazva érzi magát törvénytelenység elkövetésére. A katolikus egyház hatalmi ambícióit képmutatónak minősítette, hiszen a lelki dolgokról való állásfoglalás mellett „a vallást mint eszközt tekintik a magok hatalma terjesztésére, a színmutatásra tárt kaput nyitnak”. Beöthy ráadásul kemény szavakkal ítélte el azt az egyházi magatartást, amely szemet huny az egyén belső vallásosságának hiányosságai felett, ha az külsőleg az egyház hatalmának elfogadásával és támogatásával párosul. („Csak hódoljon a vallás külső szertartásainak, húzza a papság győzedelmi szekérét”). Lajcsák körlevelét elemezve, egyértelműen mutatott rá az abból áradó felekezeti kirekesztésre, valamint arra, hogy a teológiailag képviselt „egyedül üdvözítő vallás” álláspontja a társadalmi életben és a jogalkalmazásban is következményekkel bírt. Emlékeztette a püspököt, hogy vitájuk nem újkeletű, már korábban is „ateistának, minden protestánsoknál rosszabbnak” minősítette Beöthyt, pedig utóbbi a keresztyén vallás elveinek buzgó követője, egyházának – lehetőségei szerint – hű fia kívánt maradni. Felhívta a figyelmet a püspöki körlevél következtetlenségeire, önellentmondására (az 1791/26. tc. óta az egyház reverzális nélkül is megáldotta a vegyes házasságokat, most pedig ugyanezt bűnnek minősítette). Beöthy visszautasította Lajcsák valamennyi vádját, például azt, hogy magatartásával a vallástalanságot terjeszti az ifjúság körében (azzal a szellemes érveléssel, hogy az egész iskolarendszer az egyház kezében van, vagyis ha neki annál nagyobb a befolyása, annak okát „tanítási s nevelési rendszerükben lehet keresni”), továbbá levele személyes egyházpolitikai felfogásának is összefoglalása. („Egy, a világot és minden teremtetéseket személyválogatás, felekezetre tekintés nélkül szeretettel ölelő s boldogító Istennek hite él keblemben. S ezen legszentebb hitem következtében ember-társaimat én is felekezetre tekintés s személyválogatás nélkül szeretve ölelem, s azok erőmtől telhető tetteleg boldogításának szent ösztöne mozgatja szívemet mind magános, mind közönséges életemben.”) Végül felszólította a püspököt, hogy hagyjon fel ilyen irányú dorgálásával és fenyegetésével.

⁷⁶⁸ Ő említi azt a történetet, hogy később (minden bizonnyal a vármegye szeptemberi közgyűlésén) Lajcsák nyilvánosan tiltakozott az őt elítélő határozat ellen, és követelte, hogy tiltakozását vegyék jegyzőkönyvbe, amit a közgyűlés nem támogatott, mire Beöthy így fordult hozzá: „Ne induljon fel nagyságod azért, hogy a protestáció [= tiltakozás] be nem vevődik, azért nyugodtan lehet, mert nincs a két magyar hazában oly vakmerő ember, ki a nagyságod jellemét ösmérve fel is merné tenni, hogy ezen protestációt meg ne tette volna.”

Lajcsák bő két héttel később válaszolt, ami azért érdekes, mert közben, a vármegye július 8-i közgyűlésén elfogadta Szilágyi Lajos tiltakozását a püspöki körlevél ellen, és annak – a később „antipasztorálé” néven elhíresült, röpiratnak tekinthető beadvány téziseinek – elveit magáévá tette. A vármegye határozottan kiállt május 6-i határozata mellett, sürgette az uralkodót, hogy szüntesse meg a „türedelmetlenséget lehellő, de egyszersmind a világos törvény el nem magyarázható szavaiba homlokegyenest ütköző” körlevél következményeit, büntesse meg Lajcsákot és követőit. Kifogásolták, hogy az uralkodó „hathatós rendelkezései megfoghatatlanul késnek, az elhintett rossznak magvai erőre kapva növekednek, s ami eddigelő csak mint elv, a törvénytelenység borítékjában lappangott, most abból kivetkezve, tetteleg törvénszegéssé vált” – utalva arra, hogy a papok püspöki rendelkezés alapján megtagadták a vegyes házasságok megáldását.⁷⁶⁹ A Lajcsákot kemény szavakkal megrovó határozat egyben az egyház hatalmát a világi hatalom fölébe emelni akaró katolikus törekvések elutasítása is volt.

Mind Beöthy válasza, mind e megyei határozat szerepet játszhatott abban, hogy Lajcsák július 14-én kelt válaszában (ld. 3. sz. dokumentum) hangneme jóval kevésbé fölényeskedő, utasító, inkább – megpróbálva átvenni Beöthy vitastílusát – részletesebb kifejtéssel próbálkozott. Nem pusztán parancsolja Beöthynek, hogy rendelje alá magát az egyház tekintélyének, hanem megkísérli meggyőzését, már csak azért is, mert – tipikusan katolikus egyházi érvet megszólaltatva – tájékozatlansággal, a katolikus egyházi tanítás egyoldalú, felületes ismeretével magyarázta egyik híve (Beöthy Ödön) egyházellenes felfogásának kialakulását. Kiindulópontja mindazonáltal nem változott. Teljes nyíltsággal leírja, hogy csak ők lehetnek „teljes és tökéletes birtokában Jézus tanításainak”, rajtuk kívül üdvösség elképzelhetetlen. Utóbbi pedig – írja – „a katolikus hitnek fő és sarkalatos, közönségesen ösmért elve, mely nélkül lenni megszűnt, melyet tanítani, tartani és terjeszteni nemcsak szabad, hanem kötelessége is”. Ebből pedig következik – a későbbi egyházpolitikai vitákban gyakran felmerülő egyházi álláspont –, miszerint a reverzálist nem adó vegyes házaspárok áldásmegtagadása lényegében nem más, mint a katolikus hitvédelem eszköze. Az egyház mindig is ellenezte a vegyes házasságokat (hiszen így a katolikus egyházban biztosan üdvözülő fél egy biztosan elkárhozóval kötötte össze életét), azzal, hogy reverzális esetén mégis megtette, csak pozitív hozzáállását bizonyította, illetve azon reménységét nyilvánította ki, hogy a születendő gyermekek kötelező katolikus kereszttelése révén újabb lelkeket ment meg. Lajcsák érvelésében Beöthy vallási tévelygése nem különböztethető meg a végső elvallástalanodástól, amit – szerinte – is kifejez, hogy a bibliai ígéket pusztán önmagukban kezelte, nem párosította az egyház tekintélyével, hagyományával. („Egynéhány textust kölcsönözött [...] az Írás szavaiból, [...] melynek jelentősége, értelme és ereje csak akkor vagy, ha el nem szakasztatik a katolikus anyaszentegyház kebelében felette örökődő, azt tisztán fenntartó isteni szentléleknek éltető igéjétől, azon Írásnak szavaiból, mely az egyházon kívül kinek-kinek szabad önkényére hagyva egyesek korlátlan önkényeinek palástjával szolgálva száz meg száz ellenkező felekezeteknek nyújt ürügyet a szakadásra.”) A jézusi parancsolatokat azonosította a katolikus egyház bármilyen megnyilatkozásával – jelen esetben a vegyes házasságok ügyében tett püspöki intézkedésével –, és „hitetlennek, pogánynak” tekintette az azokra nem hallgatókat, így kimondatlanul Beöthyt is. Márpedig – folytatta logikáját Lajcsák – ha az egyedül üdvözítő egyház jézusi tekintélyű tanításainak birtokában van, kötelessége azt másokkal megosztani és annak követésére bírni. A határozott figyelmeztetések és fenyegetések keveredtek békülékenyebb megfogalmazásokkal: „Hívésre kényszeríteni, meggyőződést erőltetni nem lehet, de az igazságnak s önmagának és mindennek, mi előtte kedves, szeretetére kérem, mint lelkipásztor tekintetes urat, mint hívemet, függessze fel egy darab időre azon csalékony megnyugtatót, mintha jelen véleményei a vallásra nézve igazak lennének, győzze le magában a gúnyra való határtalan hajlandóságot.” Javasolta, olvasson a Biblia mellett egyházi hitvédő szerzőket,

⁷⁶⁹ TREKNKt. R 607. 120. 7. t.

„ilyen utakon szerezzen magának tiszta fogalmakat, helyes nézeteket és állandó igaz meggyőződést, az isteni megváltónak egyedül üdvözítő tanításáról”.

Lajcsák így érvelt Beöthynek, hogy utóbbit engedelmes katolikussá tegye, végig következetesen lelki, hitbeli ügynek tekintve a vegyes házasságokat, holott Beöthy – másokhoz hasonlóan – attól elválasztva, közéleti kérdésnek tekintette a történeteket. Ezt erősítette meg július 26-án kelt viszontválaszában. (4. sz. dokumentum.) Most Beöthyn volt a sor, hogy rövidebb, sarkalatosabb mondatokat fogalmazzon. Lényegében mellébeszélésnek minősítette Lajcsák terjedelmes válaszát, és kinyilvánította, hogy – bár szívesen diskurál vallási kérdésekről – vitájukat nem teológiai jellegűnek tekinti, ahogy a vegyes házasságok áldásmegtagadását sem. Saját vallási meggyőzésében, üdvösségében biztos, hívő emberként utasította vissza Lajcsák figyelmeztetéseit, valamint azt, hogy sértőnek, személyeskedőnek vélte első levelére adott válaszát.

Beöthy válaszelevelével a kétségtelenül meddőre fordult vitát lezártak tekintette. Mintegy két héttel később a megismételt választáson a vármegye országgyűlési követévé választották, ebben nyilván az élesedő egyházpolitikai harcban képviselt álláspontja is szerepet játszott. A diétán aztán ismét a felekezeti egyenjogúságért, valamint a nagyváradi püspöki körlevél nyomán keletkezett sérelmek orvoslásáért szót emelő ellenzéki szónokok sorát gyarapította. Lajcsák püspök 1840 júniusában egészségi állapota miatt visszavonult a közélettől, így nyilvánosan nem is folytathatta vitáját Beöthy Ödönnel, neve mégis összeforrott a vegyes házasságok áldásmegtagadásával, a katolikus felekezeti érdekek mindenáron való képviselésének igényével.

DOKUMENTUMOK⁷⁷⁰

1. Lajcsák Ferenc nagyváradi püspök levele Beöthy Ödönhöz, 1839. május 27.

Tekintetes Táblabíró Úr!

Vallást érdeklő ismételt bántalmak elérték a türelemnek azon határát, melyen túl engedni gyengeség lenne. Ha őseink⁷⁷¹ hite iránt minden jó érzés kihalt volna is szívéből, ha azon egyház, melynek kebelében született, kereszteltetett és boldog emlékezetű jó szüleinek gondja alatt⁷⁷² neveltetett, nem tárgya többé tisztelő szeretetének, s a katolikus név csak üres hang lenne is tekintetes uraságotra nézve, de nem szabadult fel semmi esetre sem az illedelemnek azon közönséges törvényei alól, melyek nyilvánosságos⁷⁷³ életben kétszeresen köteleznek, hódolni tartozik azon közérzelemnek,⁷⁷⁴ mely a vallást minden esetben sérthetetlen közügynek⁷⁷⁵ tekinti és tisztelni köteles embertársainak hitbeli meggyőzését.

⁷⁷⁰ A közlés alapjául szolgáló dokumentumokra ld. fentebb, 762. sz. jegyz. Az 1-2. sz. dokumentumoknál jeleztük a korábbi közlésekhez képest tapasztalható eltéréseket, rövidítések: F. = FÁBIÁN, 1864.; Sz. = SZÖLLÖSI, 1884. A 3-4. dokumentumoknál az általunk használt két példány között alig van eltérés, a szövegváltozatoknál használt rövidítés: P. = PPL. példánya.

⁷⁷¹ F.: „őseink”

⁷⁷² F. és Sz.: „szüléi által”

⁷⁷³ F. és Sz.: „nyilvános”

⁷⁷⁴ F.: „közérzelemnek”

⁷⁷⁵ F. és Sz.: „szent ügynek”

Midőn tehát mindezeknek ellenére nem szűnik meg sértegető, a dolgok⁷⁷⁶ érdeméhez nem tartozó⁷⁷⁷ önkényes célzásokkal a vallásnak tiszteletét gyengíteni, a jobb lelkűeknek hitbeli érzelmét fájdalmasan érinteni⁷⁷⁸ s a könnyelmű ifjúság szívébe a vallástalanság kártékony magvait hintegetni, midőn lealacsonyító gúnyolódások által nyilvános helyeken közbotránkozást szülő példáit nyújtja a vallásbeli tiszteletlenségnek, midőn legújabbán egészen méltatlanul és igazságtalanul (mert a házasságbeli áldásnak megtagadása tekintetes uraságodat, mint kinek gyermekei hazai törvényeink erejénél fogva is katolikusok leendenek, éppen nem érdekelte⁷⁷⁹), megvetés tárgyává tette⁷⁸⁰ azon hitbéli szertartást, melyet a haza polgárainak tetemesb része buzgó meggyőződéssel szentségeinek sorában tisztel, el nem mulasztható kötelességemnek érzem⁷⁸¹ ezennel atyailag szívesen, de egyszersmind komolyan és lelki főpásztori⁷⁸² hivatalomhoz képest először⁷⁸³ óvólag meginteni afelől, hogy érdeklett sérelmeit a vallásbeli, egyedül lelkiismeretet érdeklő ügyeknek és különösen az isteni eredetű keresztyén katolika hitnek és anyaszentegyháznak jövőjében eltávoztassa, s magának az igaz hitbéli meggyőződést szerezni⁷⁸⁴ s ehhez képest vallásbeli kötelességeinek híven⁷⁸⁵ megfelelni igyekezzék és mind különös, mind nyilvános életében a kölcsönös illedelem szabályaihoz magát alkalmaztassa.

Egyébiránt ezen intésemet⁷⁸⁶ önmagának,⁷⁸⁷ tekintetes táblabíró úrnak, továbbá híveimnek és a társasági vallásos erkölcsiségnek érdekében hathatósan ismételve illendő tisztelettel maradok

tekintetes táblabíró úrnak

Váradosziban, május 27. 1839.

Krisztusban szerető lelkipásztora és szolgálja

Lajcsák Ferenc m.k.
várad⁷⁸⁸ püspök

⁷⁷⁶ F.: „dolognak”

⁷⁷⁷ F.: „érdeméhez nem hasonló”, Sz.: „érdeméhez tartozó” (sic!)

⁷⁷⁸ F.: „érzelmeit fájdalmasan sérteni”

⁷⁷⁹ F.: „érdekelhette”, Sz.: „érdeklette”

⁷⁸⁰ F. és Sz.: „megvető nevetség tárgyává teszi”

⁷⁸¹ F.: „tartom”

⁷⁸² F.: „lelkipásztori”

⁷⁸³ F.-nél hiányzó szó.

⁷⁸⁴ F.: „megszerezni”

⁷⁸⁵ F.-nél hiányzó szó.

⁷⁸⁶ F.: „ezen atyai intésemet”

⁷⁸⁷ F.: „ő magának”

⁷⁸⁸ F.-nél hiányzó szó.

2. Beöthy Ödön válasza Lajcsák Ferencnek, 1839. június 27.

Nagyméltóságú Főlelkipásztor Úr!⁷⁸⁹

Vettem nagyméltóságodnak május 27-éről költ s hozzám főtisztelendő alesperes s bihari lelkész úr⁷⁹⁰ által küldött intő, dorgáló levelét. Sokáig tusakodtam magammal, szóljak-e vagy hallgatással mellőzzem-e. Nehogy azonban elnémulásom más magyarázatot nyerjen, vagy éppen gyengeségnek tartassék,⁷⁹¹ kénytelennek érzem magamat kiszállani a fővenyre, a lábaimhoz dobott kesztyűt felemelni s egy általam eddigelé szorgalommal került harctérre általköltözni.

Ha ugyan méltóságod⁷⁹² lelkem idvessége iránt viseltető aggodalmából intézte ezen dorgáló s főpásztori kötelességéből származott filippikáját, úgy lelkiismerete menten áll. De azon céljától, melyet talán szemei előtt kell vala tartani, egy tévelygő vaksággal megvert juhát az igaz útra vezérelni, s az által a mennyieieknek Jézus tanítása szerint (Luk. 15,8.⁷⁹³) nagyobb örömet okozni⁷⁹⁴ mint 99 igazak által, kik nem szűkölködnek megtérés nélkül, azon céljától, mondom, nagyméltóságod, e levele után⁷⁹⁵ távolabb esett,⁷⁹⁶ mint eddig, sőt nemcsak,⁷⁹⁷ de minden közlekedésnek útját úgy zárta el, hogy azt többé próbálni is hasztalan.⁷⁹⁸

Méltatlan szemrehányás tétetik nekem botránkoztató vallási sértegetésekért, gúnyolódásokért, embertársaim hitbeli meggyőződésök nem tiszteléséért. Mi a vallást illeti, ezt soha gúnytárgyul nem tettem, mert tudva van nálam mindennapi tapasztalásból, mily erős támasz az a gyengének, mily vigasztaló a kétségbeesettnek,⁷⁹⁹ mily mennyei gyógyszer⁸⁰⁰ s jóte-kony⁸⁰¹ a sors által üldözöttek. Ezen hatalmas támaszt valaki kezéből kiragadni, mindenkor többnek tartottam véteknél és senkit soha de soha⁸⁰² vallásos meggyőződéséből, hitszülte nyugodalmából rablóként felzaklatni nem csak céлом, de gondolatom sem vala. Higgyen ki bármit,⁸⁰³ de higgye azt igazán, belső tiszta meggyőződéséből, nem színmutatás, önség, világi tekintet, nyereség alacsony ösztönéből,⁸⁰⁴ szent és tisztelt lesz előttem meggyőződése, Kerub-

⁷⁸⁹ Sz.: „Nagyméltóságú Lelkipásztor!”

⁷⁹⁰ F.: „főtisztelendő alesperes Bihari úr” (sic!), Sz.: „főpásztor, alesperes bihari lelkész úr” (sic!)

⁷⁹¹ F.-nél a „vagy éppen gyengeségnek tartassék” mondatrész hiányzik.

⁷⁹² F. és Sz.: „nagyméltóságod”

⁷⁹³ Sic! F.-nél (helyesen): „Luk. 15,7.”; Sz.-nél: „Lukács 10 és 8”. (Sic! Nyilvánvalóan figyelmetlen másolás.)

⁷⁹⁴ F.: „okozott”

⁷⁹⁵ F.: „e leveléből ítélve”; Sz.-nél ez a mondatrész hiányzik!

⁷⁹⁶ F.: „áll”

⁷⁹⁷ Sz.-nél a mondatrész: „s mindeddig nemcsak”

⁷⁹⁸ Az utolsó mondatrész F.-nél: „közlekedésnek is útját elzárta, hogy azt többé megnyitni próbálni is hasztalan”; Sz.-nél: „közeledésnek útját úgy zárta el, hogy azt próbálni is hasztalan”.

⁷⁹⁹ F. és Sz.: „kétségbeeséssel küzdőnek”

⁸⁰⁰ F.: „jó szer”

⁸⁰¹ F. és Sz.: „jótékony ír”

⁸⁰² F.-nél csak: „soha”

⁸⁰³ F.: „bárki mit”

⁸⁰⁴ F.: „nyereség ösztönéből”; Sz.: „nyereség ösztönéből”.

és Szeraf-lelkeknek fogom őket⁸⁰⁵ tartani. S bár embertársaim hitbeli meggyőződését, lelkiismerete szabadságát mindenki úgy tisztelné mint én, aki azért annyit és oly hévvel harcoltam. S ha szólottam⁸⁰⁶ nagyméltóságod által állítólag,⁸⁰⁷ szóm nem a vallás szentségét illette, hanem a vallás ürügye alatt türelmetlen szolgálai által elkövetett, törvényekbe ütköző üldözések megszüntetését tárgyalta. Szólottam azon törvények iránti tiszteletből, mint polgár, melyeknek mindenki hódolni köteles, legyen bár palotáknak vagy alacsony⁸⁰⁸ szalmás kunyhóknak lakosa, szólottam a törvény engedte úton,⁸⁰⁹ a törvény oltalma alatt, s nem római, nem protestáns⁸¹⁰ állott előttem, hanem ember, lélekisméret, szabadság⁸¹¹ és jézusi szelíd türelem. S hogy ilyen alkalommal⁸¹² erősebb szavakat is használtam, igaz, mert volt ok rá, de hogy az illendőséget s vallást nem sértették, mutatja az, hogy az elkerülhetetlen törvény bosszúját csak egyszer is magok után nem húzták. De ugyan lehetne-e valaki oly dőre, hogy a keresztyén⁸¹³ vallás ellen kikeljen és azt sértegetse, melynek oly mennyei származása, oly felszámíthatatlan⁸¹⁴ jótékony és a maga következtében oly tiszta, erkölcsi alakjában oly okos, oly szelíd égi alkotójában? Ily dőré, ily ésszel⁸¹⁵ esztelenkedőt én képzelni sem tudok. Felszólamlásaim érdeklették⁸¹⁶ azokat, kik ezen isteni tudományt⁸¹⁷ legszentebb céljától eltekerték,⁸¹⁸ kik az úr Istennek akarván szolgálni, a vallás talpkövét, a felebaráti szeretetet száműzik s eltértek Jézus szelíd lelkétől, kik ez aranyszabályt, melyet még a pogány Traján császár⁸¹⁹ is kapuja felibe vésetett, parancsolta hirdettetni:⁸²⁰ amit nem akarsz, hogy az emberek véled⁸²¹ cselekedjenek, te se cselekedd azt másokkal. (Máté 7,12 és Luk. 6,31.) S ehelyett⁸²² a más felekezet embereit, mintha azok nem is ugyanazon egy isten teremtményei, nem is emberek volnának,⁸²³ vég és határ nélkül még házi viszonyaikban is háborgatják, üldözik, kik rendeltetésük és hivatásuk⁸²⁴ magas ösvényéről leszállva, világi, sokszor alacsony dolgokba ögyelednek, a vallást mint eszközt tekintik a magok hatalma terjesztésére, a

⁸⁰⁵ F.: „léleknek fogom őt”

⁸⁰⁶ F.-nél beiktatott szó: „valaha”

⁸⁰⁷ F.-nél és Sz.-nél beiktatott szavak: „vallást sértve”

⁸⁰⁸ F.-nél hiányzó szó.

⁸⁰⁹ F.: „törvény jegyzette úton és helyen”

⁸¹⁰ F.: „s nem római vagy protestáns”

⁸¹¹ F.: „lelkiismeret szabadsága”

⁸¹² F. és Sz.: „alkalmakkal”

⁸¹³ F.: „keresztyén”

⁸¹⁴ F.: „számíthatatlanul”

⁸¹⁵ F.-nél hiányzó szó.

⁸¹⁶ F.: „illették”

⁸¹⁷ F. és Sz.: „adományt”

⁸¹⁸ Sz.: „elterelték”

⁸¹⁹ F.: „még a trójai császár is” (sic!)

⁸²⁰ F.: „hirdettetni parancsolt”

⁸²¹ F.: „te veled”

⁸²² A mondat eleje F.-nél: „Nem tartják, s ehelyett”.

⁸²³ A mondatrész F.-nél: „mintha azok nem is emberek, nem is azon isten teremtményei volnának”; Sz.-nél: „mintha azok nem is azon egy Isten teremtményei, nem is emberek volnának”.

⁸²⁴ F.: „hivatásuk és rendeltetésük”

színmutatásra tárt kaput nyitnak. Mert legyen bár valakinek mind nyilvános, mind magános élete erkölcsi fogatkozásokkal, hibákkal bélyegzett,⁸²⁵ csak hódoljon a vallás külső szertartásainak, húzza a papság győzedelmi szekerét, feledve van minden,⁸²⁶ és számot tarthat pártfogásra s világi jutalmakra. Miként fog azonban odafent a mindent elhatározó végső nap mérlege reája⁸²⁷ mutatkozni, nem fog-e jajsza s fogai csikorgatása hallatni⁸²⁸? Ez már más kérdés.

Jelenleg váradi nagyprépost, Hohenlau⁸²⁹ Sándor őhercegsége az isteni tiszteletre oktató beszédében⁸³⁰ egy alkalommal ezt mondá: Guten Priester, gutes Volk, schlechten Priester, schlechtes Volk.⁸³¹ Arany mondás!⁸³² Ezen egynéhány szóban foglaltatik⁸³³ azon nagy mesterség, a népnek szívébe tiszta erkölcsiséget, keresztyéni nemes érzéseket⁸³⁴ csepegtetni. Legyen az egyházi szolgáló⁸³⁵ beszéddel, tettel, magaviselettel az, aminek lennie kell, menjen jó példaadással elő,⁸³⁶ legyen az idvezítő parancsa szerént⁸³⁷ hegyen épült város,⁸³⁸ közhelyen meggyújtott szövétnek, úgy fényljék világa, hogy mások is látván jó cselekedetét, dicsőíthessék⁸³⁹ a mennyei atyát. (Márk 5.)⁸⁴⁰ Igyekezék olyas szenvedélyeitől tisztulni,⁸⁴¹ mi mindenikben nagy hiba, a lelkipásztorban kétszeres,⁸⁴² szűnjék meg párt embere lenni, tartsa távol magát⁸⁴³ a világi dolgokba való avatkozástól, szem előtt tartván, hogy a fő mester⁸⁴⁴ intéseként az ő országok nem e világból való. (Ján. 17,36)⁸⁴⁵ Hagyjon fel az uralkodás- és hatalomvágglyal, megemlékezvén, hogy ők csak pásztoraik juhaiknak és nem uraik. (1Pét. 6,4.)⁸⁴⁶ Légyen ő szelíd, jámbor, szerény, türelmes,⁸⁴⁷ oktató, szeretve intő, s nem szere-

⁸²⁵ F.: „hibákkal és vétkekkel bélyegzett”

⁸²⁶ F.: „takarva és felejtve van minden”

⁸²⁷ F. és Sz.: „reá nézve”

⁸²⁸ F.: „csikorgása hallani”; Sz.: „csikorgatása hallatszani”.

⁸²⁹ Sic! F. és Sz. (helyesen): „Hohenlohe”. Hohenlohe Sándor (1794-1849): nagyváradi kanonok és prépost, c. püspök, népszerű szónok, számos német nyelvű prédikáció szerzője.

⁸³⁰ F.: „tiszteletet oktató részében”; Sz.: „tisztelet oktató részében”

⁸³¹ „Jó papok – jó nép, rossz papok – rossz nép.”

⁸³² F.: „Arany mondás, bizony arany mondás!”

⁸³³ F.: „foglaltatik itt”

⁸³⁴ F. és Sz.: „érzelmeiket”

⁸³⁵ F. és Sz.: „az egyház szolgálója”

⁸³⁶ F.: „elől”

⁸³⁷ Sz.: „parancsolatjaként”

⁸³⁸ F. és Sz.: „hegyen épült fényes város”

⁸³⁹ F. és Sz.: „dicsőítsék”

⁸⁴⁰ Sic! F.: „Máté 5.”; Sz.: „Máthé E.” (sic!) Utóbbi a „Hegyen épült...”-tól idézetként közölte a szöveget, pedig az nem a bibliai szöveghely szó szerinti átvétele, hanem több elemből épülő hivatkozás, vö. Máté, 5,14-16.

⁸⁴¹ F.: „Igyekezék magát olyas szenvedelmekből kitisztítani”; Sz.: „Igyekezék aljas szenvedélyeitől tisztulni”.

⁸⁴² F.: „melyek mindenikben, a lelkipásztorban pedig kétszeresen károsok”; Sz.: „mi mindenikben nagy hiba, a lelkipásztorban hétszeres” (sic!)

⁸⁴³ F.: „az oltárnak szolgálója lévén, tartóztassa magát”

⁸⁴⁴ F.: „az isteni mester”

⁸⁴⁵ Sic! F. és Sz.: „Ján. 18,36.” (Helyesen.)

⁸⁴⁶ Sic! F.-nél ez az idézett mondat teljesen hiányzik! Sz.: „pásztorai a nyájnak, nem pedig uraik. (Péter 5,1 és 4.)” A hivatkozott igehely egyébként pontosan: 1Péter 5,3.

tetlenül dorgáló,⁸⁴⁸ s látni fogják azonnal tetemesebb erejük⁸⁴⁹ növekedését, minek napjainkban – fájdalom! – mind inkább-inkább csökkenésének⁸⁵⁰ okait nem másutt,⁸⁵¹ hanem önmagokban keressék. Ennyit általánosan nagyméltóságod levelére, de különösen is kell szólanom annak egyes pontjaira.

Legfőbb ezek között a házassági áldás visszaadásáérti⁸⁵² szemrehányást illető. Mondatik, hogy én tettem által gúny és nevetség tárgyává tettem a házassági áldás szertartásait, mégpedig egészen méltatlanul és igazságtalanul,⁸⁵³ mert a pasztoráléban hirdetett áldás megtagadása engemet, mint akinek gyermekeim hazai törvényeink erejénél fogva is katolikusok leendenek, éppen nem érdekel. Én pedig azt vagyok hinni és erősíteni bátor,⁸⁵⁴ hogy éppen érdekel. Mert a házassági áldás a pasztorálé szerint⁸⁵⁵ nem a gyermekekért,⁸⁵⁶ a házasság vegyességéért tagadtatik meg. Ott áll ugyanis nagyméltóságod említett pásztori körlevelének 2. lapján⁸⁵⁷ határozottan kimondva, s a 3., 4., 5. sorokban⁸⁵⁸ tisztán és bőven kifejtve ezen elv, hogy „a valóságos, Isten előtt kedves, lelki idvességre vezérlő, tehát a papi áldást is megnyerhető házasságnak legelső és legfőbb feltétele a hitnek egysége”.⁸⁵⁹ Csak ottan lehet a keresztyén katolika anyaszentegyház kebelében szó házasságról, hol ugyanezen anyaszentegyház iránt valódi szeretet és buzgalom köti össze a szíveket,⁸⁶⁰ s hogy azon⁸⁶¹ frigyet szemlélheti az egyház anyai örömmel, csupán arra nyújthatja⁸⁶² szentelő áldását, melyből a hitnek tiszta⁸⁶³ megőrzésére, az igaz vallásnak⁸⁶⁴ fentmaradására nézve jót reménylhet, ahol a vallásbéli különbség választófalat nem emel a házastársak között, szóval ahol tisztán mind a két fél katolikus. E lévén a pasztorálé világos elve, engemet kikerülhetetlenül érdekelt a szentelő

⁸⁴⁷ F.: türeldelmes; Sz.: „türeldelmes”.

⁸⁴⁸ F.-nél a mondatrész folytatódik: „az apostoli tanítás szerint”

⁸⁴⁹ F.: „nemesebb erényünk”; Sz.: „nemesb erejük”

⁸⁵⁰ F.: „mindinkább csökkentének”; Sz.: „mindinkább csökkenésének”

⁸⁵¹ F. és Sz.: „nem másutt és másokban”

⁸⁵² Sz.: „visszaadásáért való”

⁸⁵³ F.: „igaztalanul”

⁸⁵⁴ F.-nél a „bátor” szó hiányzik.

⁸⁵⁵ F.: „házassági áldás ama buzgó pasztorálé szerint”

⁸⁵⁶ F.-nél és Sz.-nél a mondatrész így folytatódik: „hanem magáért a házasság vegyességéért”

⁸⁵⁷ F.: „Ott áll ugyanis a 2. lapon”

⁸⁵⁸ F.: „34., 35. lapokon” (sic!); Sz.: „3., 4., 5. lapokban”. Megjegyzés: a hivatkozások Lajcsák körlevelének nyomtatott változatára utalnak, utóbbi egy példánya: PPL. Püspöki iratok. ad 747/1840. sz.

⁸⁵⁹ F. a következő szövegrészt is (egészen odáig, hogy „E lévén a pasztorálé világos elve...”) a Lajcsák-féle körlevélből vett idézetnek tünteti fel, pedig annak mindegyik általunk használt változata szabados formájú (ugyanakkor tartalmilag egyaránt teljesen pontos) idézése. (Vö. pl. ERDÉLYI, 1864.) Sz.-nél a záró idézőjel hiányzik.

⁸⁶⁰ F.: „Hogy nincs ott szó a keresztyén katolika anyaszentegyház kebelében áldással bíró házasságról, hol ugyanezen anyaszentegyház iránti szeretet és buzgóság köti össze a szíveket”; Sz.: „Csak ottan lehet szó a keresztyén katolika anyaszentegyház iránti szeretetről, hol az iránti szeretet s buzgóság köti össze a szíveket”

⁸⁶¹ F.: „hogy csak azon”

⁸⁶² F.: „arra egyedül nyújthatja”

⁸⁶³ F.-nél hiányzó szó.

⁸⁶⁴ F.: „az egyedül idvezítő vallásnak”

áldásnak megtagadása.⁸⁶⁵ Mert hiszen az én házasságomban sincs⁸⁶⁶ az áldást megnyerhető legfőbb⁸⁶⁷ feltétel, a hitnek egysége, s a katolika anyaszentegyház eránti szeretet és buzgóság sem kötheti egybe szíveinket,⁸⁶⁸ nőm evangelika lévén, közöttünk is választó falat emel a vallási különbség, és végre nőm részéről a katolika hitnek megőrzésére és fennmaradására nézve tőlem valami jót nem reménylhet sem méltóságod, sem a római egyház.⁸⁶⁹ Sőt, én magam is nagyméltóságod előtt sokkal rosszabb véleményben állok, mintsem hogy az igaz katolika vallásnak fennmaradására nézve⁸⁷⁰ tőlem valami jót tudjon reményleni, mert bizonyosan fog emlékezni⁸⁷¹ nagyméltóságod, midőn 1832-ben egy megyei gyűlés következtében engemet nem katolikusnak nyilvánított,⁸⁷² fog emlékezni, hogy ateistának, s minden protestánsoknál rosszabbnak több alkalommal mondogatott,⁸⁷³ s ily nyilvánításai által hívei sorából önmaga kizárt.⁸⁷⁴ Így állván az előzmények, hogy a pasztoráléban⁸⁷⁵ közönségesített áldás megtagadása⁸⁷⁶ engemet mégsem érdekelt légyen, ez logikám előtt megfoghatatlan. Az egyháznak azon elvéből, melyre megvallom, nagyméltóságod pasztoráléja tanított, először az én⁸⁷⁷ okosságom ezt következteti: sem nagyméltóságod, sem semmi pap megszentelő áldást a vegyes házásokra s közöttök reám is nem adhatott és nem adhat, hogy sem én, sem semminémű vegyes házások azon megszentelő áldás elfogadhatóságával⁸⁷⁸ teljességgel nem bírunk. S midőn az az egyház elve ellen mégis reám adatott,⁸⁷⁹ bármint akarjam,⁸⁸⁰ egyebet gondolni nem tudok, mint vagy azt, hogy nagyméltóságtok ez elvvel s magukkal nincsenek tisztában, amit én ugyan nem hihetek,⁸⁸¹ vagy azt, hogy azon áldás csak játsziságból származott, s kimondása s rám adása alatt valami mentaliter reservált⁸⁸² más valami lappangott.⁸⁸³ S már ha az ily rezerváció mellett adott áldásnak visszaadása a házassági áldásnak szertartását nevetség tárgyává tenni mondathatik,⁸⁸⁴ úgy én is csak azt mondhatom, a mentális rezerváció mellett

⁸⁶⁵ F.: „engemet a megszentelő áldás megtagadása kikerülhetetlenül érdekelt”; Sz.: „engem kikerülhetetlenül érdekelt a szentelt áldásnak megtagadása”.

⁸⁶⁶ F.: „sincs meg”

⁸⁶⁷ F.-nél „hiányzó szó”.

⁸⁶⁸ F.: „össze szívünket”; Sz.: „egybe szíveinket”.

⁸⁶⁹ F.: „fennmaradására nézve jót csak ugyan nem reménylhet sem nagyméltóságod sem a római egyház”; Sz.: „fennmaradására nézve jót csakugyan nem remélhet sem nagyméltóságod, sem a római anyaszentegyház”.

⁸⁷⁰ F.: „fennmaradására és megőrzésére”

⁸⁷¹ F.: „fog még kegyesen emlékezni”

⁸⁷² F.-nél ez a tagmondat teljesen hiányzik! Sz.-nél: „1832. esztendőben egy megyei közgyűlés közönsége előtt engem nem aulikusnak [sic!] nyilvánított”.

⁸⁷³ F.: „több alkalomkor mondogatni méltóztatott”

⁸⁷⁴ F.: „sorából maga már kizárt”

⁸⁷⁵ F.: „ha ama nagyhírű pasztoráléban”

⁸⁷⁶ F.: „közönségesessé tett áldásmegtagadás”; Sz.: „közönségesített áldásmegtagadás”

⁸⁷⁷ F.-nél eltérő a vessző használata: „tanított először, az én”

⁸⁷⁸ F.-nél zárójelben beszúrt szó: „(receptibilitas)”

⁸⁷⁹ Sz.: „S midőn az egyház áldása itten mégis rám adatott”

⁸⁸⁰ F.: „bármit akarjak”

⁸⁸¹ F.: „hinni nem szeretek”

⁸⁸² „Tartózkodó magatartás”.

⁸⁸³ F.: „kimondása s nagy ceremóniával rám adása alatt valami mentaliter reservált ellenkező lappangott”; Sz.: „kimondása, reám adása alatt mentaliter reservált vagy más valami ellenkező lappangott”.

⁸⁸⁴ F.: „mondattathatik”; Sz.: „mondatik”.

reám adott áldásra nézve.⁸⁸⁵ Innen megérthető mind az, hogy a pasztorálébani áldás megtagadása engemet kikerülhetetlenül érdekelt,⁸⁸⁶ mind az, hogy az áldásnak, mely az elvben⁸⁸⁷ tőlem megtagadtatott és melynek elfogadhatóságával nagyméltóságod pasztoráléja szerint úgysem bírtam, visszaadása botránkoztató, igazságtalanul és méltatlanul bántó nem lehet, annál fogva tisztelettel kérem nagyméltóságodat e tettemért⁸⁸⁸ irántami neheztelését méltóztassék megszüntetni s azt egyenesen csak⁸⁸⁹ a pasztoráléra fordítani, mint tettem⁸⁹⁰ egyedüli okára. Egyébiránt sok volna még, mit ezen pontra nézve mondanom lehetne, de hogy sem nagyméltóságodat, sem magamat hosszasan ne untassam, legyenek mellőzve.

Azon pontra nézve továbbá, hogy a könnyelmű ifjúság szívébe a vallástalanság kártékony magvait hinteni állítatom, legyen elég rövideden annyit jegyezni meg: Az ifjúság oktatása és nevelése nagyméltóságok keze között nyugszik,⁸⁹¹ s ha az általam mondottak reájok nézve nagyobb hatással vannak, mint az iskolai oktatások⁸⁹² úgy az okot⁸⁹³ nem bennem, hanem tanítási s nevelési rendszerükben lehet keresni.⁸⁹⁴

Vége azon intésre, hogy magamnak igaz hitbeli meggyőződést szerezni, ahhoz képest vallásbeli kötelességemnek híven megfelelni igyekezzem, ez légyen válaszom: Egy, a világot⁸⁹⁵ és minden teremtetéseket személyválogatás, felekezetre tekintés nélkül⁸⁹⁶ szeretettel ölelő s boldogító Istennek hite él keblemben. S ezen legszentebb hitem következtében embertársaimat én is felekezetre tekintés⁸⁹⁷ s személyválogatás nélkül szeretve ölelem, s azok erőmtől telhető tetteleges boldogításának szent ösztöne mozgatja szívemet⁸⁹⁸ mind magános, mind közönséges életemben. A vallás külső szertartásaira nézve ez lévén a mennyei tanítóval meggyőződésem: „Nem minden, aki ezt mondja: uram! uram! megyen be az Isten országába, hanem aki cselekszi a mennyei atyának akaratját.” (Máté 7,21.)

Ha a külsőkre nézve tartana valaki indifferensnek vagy éppen vallástalannak, nagyon megcsalatkoznék.⁸⁹⁹ Én lelkiösméremmel háborítatlan nyugalomban, békében élek, s aggodalmát irántam szüntesse meg más is.⁹⁰⁰ Isteni tisztelem a templom szűk falai közé szorítva nincs, nem is lehet, sőt Jézus tanítása szerint nem is kell,⁹⁰¹ mert mint ő mondá: „Eljő

⁸⁸⁵ F.: „úgy helyes logikával én is mondhatom, az ily mentális rezerváció mellett reám adott áldás a házasság szentsége szertartását gúny és nevetség tárgyává teszi”.

⁸⁸⁶ Sz.-nél ez a tagmondat teljesen hiányzik, a „mind az” kifejezést egybeírta: „mindaz”.

⁸⁸⁷ F.: „elsőben”

⁸⁸⁸ Sz.: „tetemes”

⁸⁸⁹ F.: „csupán csak”

⁸⁹⁰ Sz.: „amit tettem”

⁸⁹¹ F.: „kezei között nyugszik, s valóban nyugszik”; Sz.: „kezeiben nyugszik”.

⁸⁹² F.: „az iskolai tanítások, s a világba lépők elkészítettése”; Sz.: „tanodai oktatások”

⁸⁹³ F.: „úgy azokat”

⁸⁹⁴ F. és Sz.: „kell és lehet keresniök”

⁸⁹⁵ Sz.: „világos”

⁸⁹⁶ Sz.: „felekezetekre nem tekintés”

⁸⁹⁷ Sz.: „felekezetre nem tekintés”

⁸⁹⁸ F.: „ösztöne mozgatja irántok testvéri szívemet”; Sz.: „nyugtatja szívemet”

⁸⁹⁹ F. és Sz.: „megcsalatkoznék”

⁹⁰⁰ F.-nél az utóbbi mondatrész hiányzik!

⁹⁰¹ Sz.: „szorítva nincs, nem is kell”

az idő és már jelen vagyok, amelyben az igaz imádók imádják az Istent lélekben és valóságban.⁹⁰² (Ján. 5,14.⁹⁰³)

Ezek nagyméltóságod hozzám intézett levelére megjegyzéseim, melyeknek berekesztéséül fogadja el nagyméltóságod ezen főpásztori s atyai szívéhez irányzott őszinte nyilatkozásomat, hogy azon hitben, melyben születtem, neveltetem,⁹⁰⁴ s jelenleg élek, melyben jó emlékezetű szüléim s őseim elhunytak, kívánok én is elenyészni, anélkül azonban, hogy a mártírok koronáját, melyre nagyméltóságod törekedni láttatik, sajátommá tegyem. De ezen hitben háborítatlanul és békességben akarom végörám bevárni.⁹⁰⁵ Azért, nehogy akaratom elleni lépésre kényszeríttessem, fiúi bizodalommal s egész alázatossággal kérni bátor vagyok nagyméltóságodat,⁹⁰⁶ méltóztassék jövendőre az ilyes intésektől megkímélni, s ha akár különös,⁹⁰⁷ akár nyilvános életemben közbotránkoztatást okozó lépésre,⁹⁰⁸ vetemedném, azoknak megtorlását egyedül a világi bíraskodásra – hová természeténél fogva is tartozik⁹⁰⁹ – hagyni. Mely alázatos kérésemet újra ismételve teljes tisztelettel maradok⁹¹⁰

nagyméltóságú főlelkipásztor úrnak⁹¹¹

Újmarján, június 27. 1839.

alázatos szolgája s híve⁹¹²
Beöthy Ödön m.k.

3. Lajcsák Ferenc nagyváradai püspök levele Beöthy Ödönhöz, 1839. július 14.

Tekintetes Táblabíró Úr!

Midőn június 27-i levelét több tekintetben örömmel olvastam, nem lehetett másrésről nem sajnálkozva tapasztalnom azon elfogultságot, mely soraiból több tárgyakra nézve kitetszett. Méltánylani fogja tehát, tekintetes táblabíró úr azon pásztori és atyai gondosságot, mely nem engedheti, hogy egy nevezetes hívemet oly fontos igazságokra nézve homályban vesztegelni hagyjam, kivált, midőn biztos reménységem lehet kellő felvilágosítást nyújtva ötet helytelen nézeteinek módosítására bírni.

⁹⁰² F.: „igazságban”

⁹⁰³ Sic! F. és Sz.: „Ján. 4,14.” (sic!) A hivatkozott igehely egyébként: Ján. 4,23., Károli Gáspár fordítása alapján: „De eljő az óra, és az most vagyok, amikor az igazi imádók lélekben, és igazságban imádják az Atyát: mert az Atya is ilyeneket keres, az ő imádóit.”

⁹⁰⁴ F.: „növekedtem”

⁹⁰⁵ F.: „óráimat elvárni”; Sz.: „végóráimat bevárni”

⁹⁰⁶ F.-nél és Sz.-nél ez a mondatrész teljesen hiányzik!

⁹⁰⁷ F.: „magános”

⁹⁰⁸ F.-nél a mondatrész folytatódik: „mit ugyan nem hiszek,”; Sz.: „lépésekre”

⁹⁰⁹ F.: „hova ilyesek tartoznak”; Sz.: „hova az természetnél fogva is tartoznak” (sic!)

⁹¹⁰ F.: „Mely alázatos kérésemet ismételve maradok teljes tisztelettel”

⁹¹¹ F.: „nagyméltóságodnak”; Sz.: „nagyméltóságod lelkipásztor úrnak”

⁹¹² Sz.: „alázatos szolgája”

Kettő az főképpen, ami engem, mint lelki atyát s pásztort a levélben sajnosan érdekel, a vegyes házasságok ügyének egyoldalú felfogása t.[udni]i.[l]lik], és másodsor a vallásbeli elveknek s kötelezéseknek igen hangos, sőt fonák tekintete, s ezekre nézve kívánnék jelenleg tisztább képzeteket eszközölni, nem kételkedve arról, hogy tekintetes táblabíró úr a helyesebb meggyőződésnek engedni, s a világos igazság előtt kebelét el nem fogja zárni.

Én azt vártam volna tekintetes táblabíró úrtól, hogy a dolognak fenekére szokott tekinteni, hogy az állításoknak alapját is vizsgálgatja, azt tettem volna fel a vegyes házasság ügyében képes leend a katol.[ikus] tanításnak egész összefüggését alapjában és következtéseiben egyszerre felfogni, hogy első pillanatra által tudja látni, miért tanítja s miért kell azt tanítani a kat.[olikus] egyháznak a vegyes házasságokról, amit tanít. S íme ehelyett azt kell iratában észrevennem, hogy csak a felületen állva betűkkel és szavakkal bíbelődik, míg oly közel vagyon a tárgynak alapos megfejtése, s előtte fekszik azon kulcs, melyet egy Bihar vármegyei nem katol.[ikus] táblabíró oly szerencsés tapintattal azonnal felfedezett.⁹¹³ A katol.[ikus] egyház ugyanis azt hiszi, hogy egyedül vagyon, teljes és tökéletes birtokában Jézus tanításainak, vallásának s az általa rendelt üdvösségi eszközöknek, azt hiszi, hogy minden, aki ökövűle létezik, hitének és üdvösségének veszedelmében vagyon. Ez a kat.[olikus] hitnek fő és sarkalatos, közönségesen ösmért elve, mely nélkül lenni megszűnt, melyet tanítani, tartani és terjesztetni nemcsak szabad, hanem kötelessége is.

Ezen önigazságáról és szükséges voltáról való meggyőződésnek természetes következtése, ahogy híveitől mindent, ami ezen hitnek tisztaságát és erejét veszélyezteteti, eltávoztatni igyekszik, eltávoztatnia kell. Minthogy pedig a más felekezetűekkel házias életet ily veszélyeztetőnek élet és elfogulatlan vizsgálat bizonyítja, ismét csak természetes következtése a fő elvnek, és magában másod- vagy harmadik rendű, de éppen oly tagadhatatlan elv, mint az előbbiek, az, hogy a katol.[ikus] egyház a vegyes házasságra való lépésnek barátja nem lehet.

S az röviden, ami a pasztoráléban a 2., 3., 4. és 5. lapon mondv s kifejtve vagyon, s amiben tekintetes táblabíró úrnak megállapodni tetszett, holott egy kevés türelemnek tovább olvasva azon szavaknál, s ha kivételt szenvedett is ezen törvény ugyanazon 5 lapnak végén és 6-nak elején világosan méltóztatott volna kimondva szemlélni azt, hogy az áldásmegtagadás csak azon kat.[olikus]-t érdekli, ki gyermekének katol.[ikus] nevelését is elhanyagolja, s megfosztja az anyaszentegyház az utolsó biztosítéktól is hitének megőrizhetésére nézve, mely mellett, de csak egyedül amellet hajlandó a katolikust a veszélyes útra, bár félve, sajnálva, ellenezve, de mégis áldva bocsátani.

Ha féltetni, sajnállani és mégis megáldani tekintetes táblabíró úrnak logikája előtt megfoghatatlan is, szíve előtt bizonyosan természetesnek fog tetszeni, s mondhatom, logikáját is igen könnyen rendbe szedheti, ha meggondolja, hogy egy atyától fiát a szabad folyamban való fordástól eltiltani, de bizonyos óvások s biztosítások mellett ugyanazt megengedi, egy anyától gyermekét a tél hidegétől féltve tartóztatni, s mégis jól beburkolva, meleg öltönnyel védve kibocsájtani, nem következetlenség.

Hasonlólag cselekszik az egyház, midőn a társaságos élet szükségeinek engedve megáldja még az ellenzett vegyes házasságot is, azzal legyen bizonyos biztosítéka a hitet érdeklő veszedelmek ellen. S hogy ezen józan és előre látó engedékenységet ezen valóban anyai nevelői bánásmódot tekintetes táblabíró úr a kat.[olikus] szentegyházban talán kárhoztatni tudná, nem hihetem.

Hogy pediglen ily biztosítékrul is következendőleg a megáldhatás feltételül a vegyes házasságban legalább a gyermekeknek kat.[olikus] neveltetését kívánja, de evvel meg is elégszik az egyház, könnyen megmagyarázható, mert midőn a kat.[olikus] fél a kat.[olikus]

⁹¹³ A célzás Szilágyi Lajosra és a Lajcsák-körlevél nyomán a vármegyéhez beadott tiltakozására vonatkozik.

kész lelkiösmeretével ezen engedményét a házasságnak kezdetében megtenni, csatlakozhatunk ugyan benne, de emberileg és erkölcsi bizonyossággal ítélve azt kell felőle tartanunk, hogy azon jó szívnél és méltányosságnál fogva, melynek ily első jelét adá, a házassági élet folytában se fogja annak lelkiösmereti, hitbeli meggyőződését veszéleztetni, sőt állandó igazságos tiszteletet, illendőséget s mintegy hajlandóságot, vagy mint legalább nem idegenkedést reménylünk tőle hitünkre nézve. Az ilyenre különösen alkalmaztatható az, mit egy író általjában mond, hogy nekünk minden más felekezetűt úgy kell tekintenünk, mint jövőd kat-t és bánásmódunkat ehhez módosítanunk. Midőn efelett maga a kat.[olikus] fél ily módon eleget tett anyai hitbeli kötelességének és nem helyhezi magát gyermekei jövőd vallásának megvetése által méltatlan állapotba, a szentségnek felvételére ily környülmények között, ily előzmények után nincsen helyes ok az áldásnak megtagadására, azt nyújtani lehet, szabad, sőt szükséges.

Ezekből elégségesen kiviláguland, miért nem érdekelte, igazságosan nem is érdekelhette az áldástagadás valamint tekintetes táblabíró urat, úgy általjában a magyarországi törvények mellett egy kat.[olikus] férfiút sem, s mily teljes joggal lehet épp azért a kikelést méltatlannak nevezni.

De ezen vegyes házassági ügynél, ha lehetséges, még sajnosabban esék nekem azon félszeg álláspont, melyet vallásbeli elveire s keresztényi kötelességeire nézve nyilvánít azon „vagus christianismus”,⁹¹⁴ melyet a vallási végső egykedvűségtől vagy éppen vallástalanságtól megkülönböztetni oly igen nehezen, vagy éppen nem tudok. És ennek igazolására egynéhány textust kölcsönözött tekintetes táblabíró⁹¹⁵ úr az Írás szavaiból, azon Írásnak szavaiból, melynek jelentősége, értelme és ereje csak akkor vagyon, ha el nem szakasztatik a katol.[ikus] anyaszentegyház kebelében felette örökődő, azt tisztán fenntartó isteni szentléleknek éltető igéjétől, azon Írásnak szavaiból, mely az egyházon kívül kinek-kinek szabad önkényére hagyva egyesek korlátlan önkényeinek palástjául szolgálva száz meg száz ellenkező felekezeteknek nyújt ürügyet a szakadásra, s amelyből tekintetes úr történeti ösméreteire hivatkozom, legalacsonyabb tettekre találhatni elferdített védhelyeket.

Sőt, ami több, magának az isteni üdvözítőnek ígéit tetszik bizonyítványul felhozni. Tehát ő, ki a buzgóságnak és ájtatosságnak szünteleni példánya levén, éjszakákat tölte el folytonos könyörgések között, s minket imádkozni szavakkal, imádkozni együtt és egymásért tanított esedezni. Ő, ki az akkoron még időben lévő zsidó nemzeti vallásos kötelességeknek is hű teljesítője, a jeruzsálemi templomok gyakori látogatója volt. Ő, ki is⁹¹⁶ közönséges egyházat, híveinek látható gyülekezetét alakítva, apostolait kiküldötte tanítani a népeket, hogy megtartsanak mindent, amit ő parancsolt, ki utolsó búcsúvételekor sz.[ent] testét és vérért nyújtva nyilván meghagyta: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.”⁹¹⁷ Ki végtére kivétel nélkül nyilvánítja, hogy aki az anyaszentegyházat nem hallgatja, olyan, mint a hitetlen és pogány. Vajon ezek lévén az előzmények, ő fogja megnyugtatni vagy éppen talán felszólítani tekintetes urat arra, hogy megvetve hozzá hasonló embertársainak vallásbeli házasságát, felyül-emelkedve minden egyházi, lelki engedelmességen, feleslegesnek tartva magára nézve az egész hitbeli oktatást és Jézus áldozatát, és emlékezetét tulajdon rendeletéhez képest szüntelen életben tartó kat.[olikus] nyilvános isteni szolgálatát haszontalannak tekintve, csak magában és magának tartson⁹¹⁸ isteni tiszteletet?

⁹¹⁴ „Vándorló (bolyongó) kereszténység”.

⁹¹⁵ P.-ben hiányzó szó.

⁹¹⁶ P.: „új”

⁹¹⁷ Ld. Luk. 22,19., 1Kor. 11,24-25.

⁹¹⁸ P.-ben hiányzó szó.

S most hivatkozom józan belátására és tiszta öntudatára: Nem nyilvánvaló⁹¹⁹ ellentmondás-e az? Nem természetes következménye-e⁹²⁰ a vallásbeli belső érzelemnek, hogy azokat nyilvánítsam, társaimmal közöljem, nyilvánítva és közölve másokat is személyes példaadásommal, mely nemcsak a lelkipásztoroknak, hanem világi előjáróknak és kivált főbb tekintetű férfiaknak az ifjúságra és köznépre nézve különös sz.[ent] kötelességük, hasonló isteni tiszteletre gerjesszek, s önmagam is épüljek? És ismét így állván az előzmények, az igaz imádást magának tulajdonítva másokat is, kik az Istent is parancsolatja és nyereségvágyódásnak gyanújába keverni, mennyire légyen igazságos és méltányos, önmaga fogja érezni.

Most pedig mindezeket, melyekkel sértő személyességeket és többeket, mik kölcsönös viszonyaikhoz éppen nem tartoznak, feledve, mint lelkiatya az ügynek és tekintetes úrnak tartoztam, méltóztassék oly őszinteséggel, oly szíves jóakarattal fogadni, mint azokat közleni óhajtom. Hívésre kényszeríteni, meggyőződést erőltetni nem lehet, de az igazságnak s önmagának és mindennek, mi előtte kedves, szeretetére kérem, mint lelkipásztor tekintetes urat, mint hívemet, függessze fel egy darab időre azon csalékony megnyugtatót, mintha jelen véleményei a vallásra nézve igazak lennének, győzze le magában a gúnnyra való határtalan hajlandóságot, vegyen kezébe egy könyvet, mely műveltségéhez képest közelebből alaposabban megismertesse atyáinak hitével, forduljon bizodalommal egy olyanhoz, ki szerető tiszteletének tárgya, mint talán igen kedvelt Hohenlohe hercegünkben ki is jelelhetek, és ilyes utakon szerezzen magának tiszta fogalmakat, helyes nézeteket és állandó igaz meggyőződést, az isteni megváltónak egyedül üdvözítő tanításáról, azon hitről, melyet csak ismerni kell igazán, hogy azt azonnal teljes mivoltában, lelkünk egész erejével elfogadjuk tiszteletünk és szeretetünk legfőbb tárgyakint szűnni nem tudó szorgalommal magunkban őrizzük, neveljük és gyakoroljuk.

S ilyen valóságos nyugodalmat, ilyen teljesen kielégítő hitbeli meggyőződést, ily boldogítva üdvözítő lelkiállapotot nem szűn meg soha óhajtani

tekintetes úrnak
jóakaró lelkipásztora s szolgája,

Lajcsák Ferenc m.k.
nagyvárad püspök

4. Beöthy Ödön válasza Lajcsák Ferenc nagyvárad püspöknek, 1839. július 26.

Nagyméltóságú Főlelkipásztor Úr!

Jóllehet nagyméltóságodnak hozzám intézett elsőbb levele nemcsak váratlan volt reám nézve, de fájdalmasan is érintő, amennyiben olyas vádakot foglalt magában, melyek reám éppen nem illettek, mégis örömet hallgattam volna el, ha csak távolról is gyaníthatám vala, hogy nagyméltóságának július 14-ről kelt válaszát hozándja maga után.

Azon két pont ugyanis, mely nagyméltóságodat, mint lelki atyát és pásztort feleletemben sajnosan érdekli, s melyeknek egyedüli megcáfolására bővebben kiereszkedni kegyeskedik, a többiek, mint sértő személyességeket tárgyzókat, szorgalmasan mellőzve, holott válaszynyerés esetében éppen ezekre kívántam volna megcáfolást, éppen azon két pont, mely

⁹¹⁹ P.: „nyilvános”

⁹²⁰ P.: „következése-e”

vitatkozásom tárgya nem lehet. Az első nem gyengéd helyzetemnél fogva, a másik polemica theologiai⁹²¹ értekezéseket vonván maguk után, melyekbe bonyolódni nem kívánok, nem azért pedig mintha megmenekedésre e tömkelegből Ariadné fonalára nem találván, utoljára elbukástól lehetne tartanom; sem azért, mintha e harcot is kívívni nem merném, hanem elveimmel homlokütközésben állván, valamint most, úgy mindörökké kerülni fogom.

Nem veszem én nagyméltóságod jó szívét, nem irántami atyáskodó gondoskodását kétségbe, méginkább hiszem, hogy vallásunk iránti fogalmai nagyméltóságodnak tisztábbak, s urunk Jézus Krisztus tanításaival csak olyas fogalmak egyeztethetők. De ha mindkettőnkének gyümölcse, következményei egy ugy[an]azon cél, melyre törekszünk, mely egyedüli föladásunk, s melynél többet kívánni nem is lehet, elértük, nagyméltóságod hitbeli meggyőződése után élvezni lelki nyugalmát – én is; hiszi s reményli az öröklétet – én is; nem lehetvén pedig senkit hívésre kényszeríteni, meggyőződést erőltetni, nyugodjék meg nagyméltóságod is, valamint én, ki éltem végpercét több ízben láttam már állani előttem, s akkor is, most is éppen nem csalékony, de teljes és tökéletes nyugalmat érzetem s érzek.

Ami a kijelelt oktatót illeti, mélyen tisztetem azon nagy tekintetű férfiút, méltánylani tudom azon fáradhatlan munkásságát, melyet különösen az isteni tisztelet oktató részében keresztény vallásunkat öregbíteni igyekszik, de éppen azért, mivel teljes tiszteletem tárgya, kísértetbe vinni nem szándékom.

Végezetre ismételve és ismételve megolvassván nagyméltóságodhoz intézett leveletem, mi lehetett benne sértő, magam is ismervén az illendőség szabályait, mi személyeskedő, ha nem az igazság, feltalálni nem tudom. S hogy válaszomban valamiket írtam, mind beleillettek, ezt nemcsak a múlt, de talán a jelen szempillanat még inkább igazolandja, s aminek tökéletes értelmét nagyméltóságod finom tapintata kétség kívül felfogandja.

S ezek általában észrevételeim, teljesen híven, hogy e tárgy nagyméltóságod és közötttem ezennel bevégezve van. Ájtatos könyörgéseibe zárt, mély tisztelettel maradtam

nagyméltóságú főlelkipásztor úrnak
alázatos engedelmes híve,

Beöthy Ödön m.k.

Újmarján, július 26-án 839.

⁹²¹ Hitvita.